DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14001

Ivanovo Memorial Book

Yanov ʿal-yad Pinsḳ

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE Yanov ʼal-yad Pinsḳ : sefer zikaron / ʼarukh bi-yede Mordekhai Nadav (Ḳatsiḳovits).
IMPRINT 880-02 Yerushalayim : Irgun yotsʻe Yanov ʼa. y. Pinsḳ be-Yiśraʻel, 729 [1968 or 1969]
DESCRIPT xvi, 420 p. : ill., facsims., ports. ; 25 cm.
SUBJECT Jews -- Belarus -- Ivanovo.
Ivanovo (Russia) -- Ethnic relations.
Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Ivanovo.
ADD'L NAME Nadav, Mordekhai.
ADD'L TITLE Yanov near Pinsk, memorial volume

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U S A.

יאנוב על־יד פינסק

יאנוב על־יד פינסק

ספר זיכרון

נערך והותקן לדפוס על־ידי

ד״ר מרדכי נדב (קציקוביץ)

בהשתתפות נחמן בלומנטל

ירושלים תשכ״ט

יוצא לאור על־ידי ארגון יוצאי יאנוב ע״י פינסק בישראל

YANOV NEAR PINSK

(JANÓW POLESKI)

MEMORIAL BOOK

חברי ועדת הספר:
איסר אפלבוים, אשר ליפשיץ, מרדכי נדב (קציקוביץ),
נחמיה נדב (קציקוביץ), בן־ציון פיינשטיין

ועדת המערכת: איסר אפלבוים, מרדכי נדב, בן־ציון פיינשטיין

הביא לדפוס: מאיר חובב

נדפס בישראל בדפוס „המרכז", תל־אביב

Printed in Israel

מצבת זכרון

לקדושי
יאנָוּוע
(ע"י פינסק פולין)
שנשרפו ונהרגו
ע"י הנאצים ימ"ש
בשנת השואה

הספר הוצא לאור
בעזרתם הברוכה של יוצאי עירנו
מר לואיס ויקר
ורעייתו נדי
שיקאגו, ארצות־הברית

This book has been published
with the generous assistance
of our fellow townsman
Mr. LOUIS VICKER
and his wife NEDDI
Chicago, U.S.A.

לטוב ייזכרו

יוצאי עירנו בחוץ־לארץ

משפחת פורטנוי ממקסיקו

מר אלתר רזניק מניו־יורק

מר יהושע פלדמן מניו־יורק

על סיועם להוצאת הספר.

תוכן הספר

מן העבר

תוכן הספר

אישים ודמויות

רשימות על בני משפחה

השואה

לוחות זכרון

רשימת התמונות

רשימת התמונות

רשימת התמונות

בתמונה למעלה מר לואיס ויקר ורעיתו נעדי. בתמונה שלמטה מר ויקר בחברת צאצאיו. מר ויקר-ויכנס נולד ביאנוב שעל יד פי-נסק להורים ישרים ויראי שמים, בעלי מלאכה. אחר מלחמת העולם הראשונה היגר לארצות הברית, שם נשא אשה. הוא הפך לה-יות אחד מפעילי הוועד למען הינובאים. בעיקר עזר לניצולי השואה. לר-בים מאנשי יאנוב עזר בכספו שלו ועודד אותם. יסד בארץ קופת גמילות חסדים המסייעת לנצרכים למילוות. הוא אף עזר להוצאת הספר הזה.

4. יאנוב במלחמת העולם הראשונה

5. בתים בשוק והכנסייה

דברי מבוא

בהרגשה של מילוי חובה קדושה מגישים אנו לציבור יוצאי יאנוב ליד פינסק בישראל, בארצות־הברית ובמקסיקו את ספר הזיכרון לקהילתנו שנשמדה ביום י"ב בתשרי תש"ב במלחמת העולם השנייה על ידי הגרמנים הנאצים ועוזריהם.

באין מציבה על קברות בני משפחותינו, קרובינו וידידינו בגאיות ההריגה שביערות בורוביצה ורוצק, לא הירפה מאתנו במשך שנים רבות הרעיון להקים במדינת ישראל מציבה לזכרם. אף שרגילים אנו להתכנס מדי שנה בי"ב בתשרי, ביום השנה לטבח יהודי יאנוב ושריפת הגיטו, ולהעלות את זכר עיירת הולדתנו וגידולנו ואת זכר קדושיה, הרגשנו כל השנים שלא די בכך. רצינו להקים גל עד לעירנו שיעמוד ימים ושנים ולא ימוט.

בשנים הראשונות להתארגנות יוצאי עירנו בישראל ביזמתם של הוותיקים שבעולי יאנוב בארץ ישראל (עליזה איינבינדר־גבריאלי, משה צור ואשר קרני) הועלה והוגשם הרעיון של נטיעת חורש לזכר קדושי עירנו ב„יער הקדושים" של הקרן הקיימת לישראל. לחורש זה יוכלו בני עירנו שבישראל לבוא ולהתייחד עם זכר בני משפחותיהם באין אפשרות להשתטח על קברם. יחידים מיוצאי עירנו נוהגים לבוא לחורש ביום השואה והגבורה.

ביזמתו של יחיד מיוצאי עירנו נקבעה מצבת זכרון במרתף השואה בהר־ציון בירושלים, בין מאות מצבות זיכרון לקהילות ישראל המושמדות (ראה תמונה בפתח הספר).

אבל לרבים מאתנו היתה הרגשה שאין זה מספיק וכי חובה עלינו להנציח את זכר קהילתנו בספר זיכרון, שיספר את סיפור חייה ומותה, כמו שעשו יוצאי קהילות אחרות בישראל ובעולם. היינו סבורים שזו תהיה המצבה הראויה לזכר עירנו ההרוגה. בספר זיכרון יישמר זכרונם לדורות הבאים; באמצעותו נוכל להתייחד עם זכרונם של בני משפחותינו, קרובינו ומכירינו; מתוכו ילמדו לדעת מהו מקור מוצאם, מהם השרשים שלהם, ובעזרתו נוכל לספר לבנינו על מקור מוצאם ועל חיי אבותיהם ואבות אבותיהם ולקשור אותם לשרשרת הדורות.

הרעיון נתקבל וצריך היה רק להגשימו. לכתחילה לא נראה הדבר קשה. נבחר ועד הדש לאירגון יוצאי יאנוב בישראל, שנטל על עצמו את התפקיד להוציא לפועל את

התכנית של הוצאת ספר הזיכרון. היה ברור לכול כי הדבר הראשון שיש לעשותו הוא לאסוף את החומר לספר, וכי הדבר לא ייעשה בלי מסירותם והתמדתם של אלה שיזמו את הרעיון ונטלו על עצמם את עול הגשמתו. לשבחם של יוצאי עירנו ייאמר, שרבים מהם נענו לפנייתם של האנשים שנטלו על עצמם את תפקיד איסוף החומר, ותרמו לפי יכולתם. במיוחד יש לציין את היענותם המצויינת של יוצאי יאנוב, שעברו את תקופת הכיבוש הנאצי ביאנוב, בגיטו וביערות. לרבים מהם היה צורך נפשי לספר את סיפור התקופה הנוראה, כדי שנדע אנחנו ובנינו אחרינו כולנו את היקף האסון, כיצד חיו ונאבקו ומתו יהודי יאנוב תחת מגף הכיבוש, וכיצד נמלטו, ניצלו וחיו במחבואים וביערות אותם המעטים שנותרו בחיים.

אבל עד מהרה נתברר כי איסוף החומר הוא בבחינת התחלה בלבד, ושארוכה מאוד הדרך מקבלת החומר ועד להתקנתו לדפוס. המאמרים והרשימות נכתבו ברובם המכריע בידי אנשים שאינם אנשי עט. צריך היה לערוך ולהתקין את דבריהם כראוי, שיהיו ראויים להדפסה. כמו כן צריך היה לדאוג לכך שהחומר בכללו יתן תמונה מאוזנת של יאנוב כפי שהיא היתה וכפי שהיא שמורה בזכרוננו. כדי לעמוד במשימה צריך היה למצוא דברי ספרות, תעודות ועדויות על יאנוב בספרים ובכתבי־עת כדי לכלול אותם בספר.

יאנוב לא נתפרסמה בעולם היהודי ברבנים נודעים, בסופרים ומשוררים גדולים (פרט לאחד יוצא מן הכלל הוא ברל פומרנץ) ואף לא במנהיגים ואנשי מעשה מפורסמים. את המעט שניתן היה למצוא בספרים ובכתבי־עת חובה היה לחפש ולחשוף, ומתוכם להוציא את הראוי להדפסה בספר.

כאשר נתברר לנו כי החומר שנתאסף דיו כדי ספר, ניגשנו לעריכתו. ראשית היה עלינו להחליט באיזו לשון להדפיס את הספר, שכן קיבלנו חלק מן הדברים ביידיש. החלטנו להעדיף את העברית על היידיש לפי שהספר הוא בעיקרו של דבר פרי רצונם ומאמציהם של יוצאי יאנוב בישראל, היודעים רובם ככולם עברית והרוצים להקנות את ידיעת קורות ביתם ועירם לבניהם שאינם קוראים יידיש. אבל כדי לאפשר גם ליוצאי יאנוב בחוץ לארץ ולמעטים בישראל שאינם יודעים עברית, כללנו בספר קצת רשימות ודברי זכרונות גם ביידיש. דברים רבים אחרים שנכתבו במקורם ביידיש תורגמו לעברית ואחר כך נערכו והובאו לדפוס.

אף שהספר נותן תמונה פחות או יותר מאוזנת מן החיים ביאנוב בשני הדורות האחרונים, יודעים אנו שנשארו לא מעט עניינים שהיו ראויים לתיאור נרחב ומלא יותר. קצת מן החסר השלמנו במשך הזמן אבל לא את הכל. כך, דרך משל, לא הצלחנו לקבל מספיק חומר על הפעילות הציונית הענפה והמסורה שהתנהלה ביאנוב עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. ובמיוחד קופחה הפעילות של תנועות הנוער הציוניות. אבל החלטנו שלא לעכב בגלל זה את הדפסתו של הספר. פיצוי מה לחסר ימצא קורא הספר במדור האישים, במדור התמונות העשיר בתעודות חשובות ומעניינות בתחום הפעילות הציונית, התרבותית והציבורית.

דברי מבוא

ברור היה לנו שאי אפשר לו, לספר הזיכרון בלי סקירה היסטורית על תולדות היישוב היהודי ביאנוב. גם זה היה תפקיד קשה מאוד. יאנוב לא היתה מעולם מרכז להתרחשויות חשובות, ואף לא היתה מקום מושבם של אישים שהשפיעו הרבה אל מעבר לתחומיה. בסך הכל היא היתה עיירה רגילה דומה לעיירות רבות אחרות כדוגמתה בתחום ליטא — בילורוסיה. גם עליה עברו כל התהליכים שעברו על יהודי אותו אזור בכללו. תעודות ועדויות כתובות בודדות בלבד עמדו לרשותנו. כותב השורות האלה ניסה להעלות קווים כלליים של תמונה מתולדות היהודים ביאנוב עד שנות ה־80 בערך של המאה הי״ט בשיטת החקירה ההיסטורית, אגב ציון כל המקורות ההיסטוריים הידועים העומדים לרשותנו, אבל הדבר ניתן להיעשות במידה מוגבלת ומקוטעת בגלל העדר מקורות. אשר לתקופה האחרונה, משנות ה־80 של המאה הי״ט ואילך הבאנו בספר את הכתבות בעתונות שהיתה לנו גישה אליהן, רשימות מספרים, דברי ספרות ופרקי זכרונות, הנותנים אפשרות לקורא ליצור תמונה על החיים ביאנוב.

נסיון יחיד במינו עשינו רק בתיאור תקופת השואה. פרקי הזכרונות המרובים והמקיפים מתארים בצורה יסודית את חיי יהודי יאנוב בתקופת הכיבוש הנאצי, את הגיטו, את ההשמדה ואת חיי הניצולים ביערות. אבל נתברר שהיו סתירות או אי התאמות בין העדויות, ושהיתה התעלמות מתיאור צדדים מסויימים בחיי הגיטו. כדי לברר את הדברים נעשה נסיון מיוחד בשביל ספר זיכרון: בהנחייתו של כותב שורות אלה נגבתה עדות קיבוצית ונערך בירור משותף של השתלשלות המאורעות ביאנוב עד לשריפת הגיטו. גביית העדות והבירור מעמידים דברים מסויימים על דיוקם ומעשירים את ידיעותינו על החיים בגיטו, על היודנראט ועל המשטרה היהודית, וכן שופכות קצת אור על בעיות שחקר השואה מנסה לבררן. העדות והבירור הוקלטו על סרט והם מתפרסמים כאן בשלימות.

את דברי הזכרונות על אנשים ודמויות חילקנו לשניים: „אישים ודמויות״ ו„רשימות על בני משפחה״. במדור „אישים ודמויות״ הבאנו תיאורים של אישים מיוצאי יאנוב שתפסו עמדה בולטת בחיי העיר או שיש בהם משהו שמיחד אותם כטיפוסים. ואילו במדור „רשימות על בני משפחה״ הכנסנו רשימות של יוצאי יאנוב שרצו להנציח את בני משפחותיהם. לא פסלנו דבר והדפסנו כל מה שהוגש לנו לאחר שהותקן כראוי לדפוס.

עריכת ספר מסוג זה, היא עבודה קשה וממושכת. היתה אפשרות למסור את הספר לעורך שמלאכתו בכך, שהיה מתקין את הדברים לדפוס בלי להתעמק יותר מדי בטיבם של הדברים. אילו עשינו כך היה הספר מופיע אולי מוקדם יותר. האפשרות האחרת היתה למסור את העריכה לאדם המכיר את העיירה ואת תושביה ואשר איכפת לו מאוד שיהיה זה ספר זכרון ראוי לשמו, שהפרטים הנמסרים בו יהיו נכונים, שהשמות והמקומות הנזכרים בו יהיו מדוייקים ושיברר את סיבתן של עדויות סותרות כדי להעמיד אותן על דיוקן. וועדת הספר בחרה באפשרות השנייה אף על פי שהדבר היה כרוך בהשהיית עבודות ההכנה וההדפסה.

כאשר נתברר כי העבודה על הספר משתהית בגלל סיבות שלעורך לא היתה שליטה עליהן, באנו בדברים עם „יד ושם" כדי שהספר יוצא על ידם. בגלל שינויים במדיניות המוסד לא יכלה „יד ושם" לקבל על עצמה את האחריות להוצאת הספר אבל גילתה רצון טוב ונכונות לעזור בהוצאתו ואף הטילה על מר נחמן בלומנטל לסייע בעריכתו ובהכשרתו לדפוס. חלק ניכר מן העבודה אף נעשה על ידו, והדבר צוין בשער הספר. אך בסופו של דבר חזר הספר לעריכה סופית לידי כותב שורות אלה. בהבאתו של הספר לדפוס טיפל במרץ, בהבנה ובכישרון מר מאיר חובב מירושלים.

בסוף דברי רוצה אני להעלות את זכרו של מנחם (מאניע) מדניק ז"ל, שהיה אחד מן היוזמים והפעילים באיסוף החומר לספר ובהכנתו, שכתב גם פרקי זכרונות אחדים המתפרסמים כאן, ושלא זכה לראות את הספר בצאתו לאור.

כאן המקום להביע דברי תודה לחברי ועדת הספר (איסר אפלבוים, אשר ליפשיץ, נחמיה נדב ובן־ציון פיינשטיין) אשר הצליחו לפתור את בעיות המימון של הוצאת הספר. ובמיוחד להעלות על נס את פעולתם המסורה של חברינו א י ס ר א פ ל ב ו י ם ו ב ן ־ צ י ו ן פ י י נ ש ט י י ן, שלא נלאו מלפעול כל השנים הללו למען יראה הספר אור. אילולא מאמציהם והתמדתם ספק אם היינו מגיעים לביצוע המשימה.

תודתנו נתונה גם לכותבי המאמרים ופרקי הזכרונות ולכל אלה שהעמידו לרשותנו תמונות לשם הדפסה בספר; למר צ' ז' וויינברג שהרשה לנו ברוב אדיבותו להדפיס אגרות של ברל פומרנץ אליו ול„גנזים" שהעמיד לרשותנו העתקי צילום של המכתבים.

למר בלע מדפוס „המרכז", בת"א שעשה כמיטב מלאכתו במלאכת ההדפסה.

לאנשי יאנוב Association Sons of Israel בארה"ב שתרמו סכום מסויים למימון הספר.

לאלתר רזניק וליהושע פלדמן מניו־יורק על תרומתם.

למשפחות פורטנוי במקסיקו על תרומתם הכספית והשתתפותם במאמרים, רשימות ושיר.

ועל הכל ללואיס ויקר ורעייתו נעדי מצ'יקאגו שהשתתפו בצורה נכבדה במימון ההוצאות של הדפסת הספר.

מרדכי נדב

אלול תשכ"ח

6. ביתו של משה איינבינדר, מרכז לפגישות של הנוער בעיר. כאן נתקבלו הכרעות חשובות בחיי הנוער

7. חיה ומטל טשיז' אצל ביתם בכפר נאקלה שליד יאנוב

8. יאנוב במלחמת העולם הראשונה

9. יום יריד ביאנוב

מן העבר

בר פומרנץ

שירים

הַסָּבִים הַבְּרִיאִים

הַסָּבִים הַבְּרִיאִים, הַמַּצְלָחִים,
עִם שַׂלְמוֹתֵיהֶם הַשִּׁירָאִיּוֹת, הַנְּקִיּוֹת,
עִם דִּמְיוֹנָם הַהוֹלֵךְ יָקָר
הִקְדִּימוּ
וְנָחֲלוּ לָהֶם אֶת הָעֶרֶב הַבָּרוּךְ,
הָעֶרֶב הַמִּתְחוֹגֵג,
שֶׁהִרְוָה אֶת כּוֹסוֹתֵיהֶם טוּב
וְהִנְהִיר עַל חַלּוֹנוֹתֵיהֶם זִיו
וְהִתְכִּיל עַל שְׁמוּרוֹתֵיהֶם רָז
וְיִחֵד לְבָבָם לְשִׁירָה אֵין־סוֹפִית
עִם פִּזּוּם עֵצִים וְעָבִים וְרוּחַ.

הַסָּבִים הַבְּרִיאִים, הַמַּצְלָחִים,
עִם שַׂלְמוֹתֵיהֶם הַשִּׁירָאִיּוֹת, הַנְּקִיּוֹת,
עִם בַּגְרוּתָם הָרִאשׁוֹנָה
הִקְדִּימוּ
וְנָשְׂאוּ לָהֶם בְּתוּלוֹת מְלֵאוֹת חֵן.
בְּהֶקְדֵּם שָׁכְבוּ לִישׁוֹן.
וְעִם שֵׂעָר מָלֵא
וּטְהוֹרֵי־עֵינַיִם,
כְּמוֹ בַּבַּגְרוּת הָרִאשׁוֹנָה,
שִׁלְּחוּ אֶת נִשְׁמָתָם אֶל מְכוֹרָתָהּ הָרְחוֹקָה.
עַל־כֵּן הַדּוֹר הֶחָדָשׁ מִתְלַהְלֵהַּ

בר פומרנץ

עַל חֶבְלוֹ הַשּׁוֹפֵעַ:
יוֹם עָמָל
וְחוֹל
וְקָדְקֹד גּוֹבֵל עִם אַפְרוּרִית־הָאֶפֶס.
עַל כֵּן – לְגַעְגּוּעִים פֶּה פָּעוּט
וְאֵינָם סוֹבְלִים כָּל מִלָּה,
כְּרוּחַ הַמַּרְדּוּת.
וַאֲנִי הַגָּדֵל
מְשָׁרֵךְ מְחַכֵּר־עֶרֶב,
יָגֵעַ לְהַמְצִיא בִּי דִּמְיוֹן שֶׁל סָבִי
וְתַחַת מַשָּׂא שֶׁל גַּעְגּוּעִים – מִתְמוֹטֵט
עִם פִּזּוּם עֵצִים וְעָבִים וָרוּחַ – –

אֶרֶץ מְדֻשֶּׁנֶת בְּדְמֵי־תִינוֹקוֹת

אֶרֶץ מְדֻשֶּׁנֶת בְּדְמֵי־תִּינוֹקוֹת
וּבִשְׁדֵי־בְּתוּלוֹת,
מִי יְמַלֵּל תּוֹלְדוֹת כְּתֹנֶת־פִּשְׁתֵּךְ
הַמְרַשְׁרֶשֶׁת?

אֲנִי שֶׁעֲרִיסָתִי הָיְתָה קְלוּעָה מִנְּצָרַיִךְ
לֹא נְטוּל־לֵב הִנְנִי,
אַף כִּי מֵעוֹלָם לֹא נִשְׁמַע בְּשִׁירַת־עֲרָבַיִךְ
קוֹל פְּרִי נוֹפֵל מֵעֲצֵי־גַנִּי.

בְּעֵינַי הָרָמוֹת וְנוּגוֹת
עוֹמֶדֶת הַמּוֹרָשָׁה הַטּוֹבָה,
וְחִיךְ־זָהֳרָהּ אֵינֶנּוּ נוֹפֵל
מֵרְסִיסֵי־הַטַּל בְּאוֹר־בָּקְרֵךְ.

בִּרְכָּתִי הַחַמָּה בִּמְלוֹאָהּ מִתְעֹרֶרֶת
וּמֵעַל הַשָּׂדוֹת שֶׁלֹּא הֻשְׁקוּ בְּדָמִים

שירים

מְנִיסָה סַהַר אֲרֹךְ זְנַב־אֹפֶל
וּמַזְהִיבָתַם.

כַּאֲשֶׁר תִּתְיַפֶּינָה הֶעָבִים בַּמַּעֲרָב
בְּמְלָל־פָּז,
בְּסַרְטֵי־צִבְעוֹנִים־תַּלְתַּלִּים,
בְּכַפְתּוֹרִים־וּפְרָחִים שֶׁל אֵשׁ־תַּמּוּז גְּווּבָה;

כַּאֲשֶׁר תְּיַפֶּינָה הֶעָבִים בַּמַּעֲרָב
וּבְעַפְעַפֵּיהֶן קוֹרֵץ טֶנֶא־הָעֶרֶב הַמָּתוֹק –
עוֹד עֲצֵי־גַּנִּי נְכוֹנִים לְהִתְאַוֵּשׁ וּלְהִתְפָּעֵם
וּלְהַפִּיל מִפִּרְיָם.

אַךְ עוֹד לֹא בָּנִיתִי בָּךְ זְבוּל לִמְנוּחָה
וְגַם לֹא אֶבְנֵהוּ בָּךְ לְעוֹלָם,
אֶרֶץ מְדֻשֶּׁנֶת בִּדְמֵי־תִּינוֹקוֹת
וּבְשְׁדֵי־בְּתוּלוֹת.

וְעֵת לֵילֵךְ, כְּאֵד שֶׁל יַתּוּשִׁים, שׁוֹאֵל לְבֵיתִי,
אָעִירָה עַפְעַף, אֶבְרִי הַיְחִידִי הַיָּשֵׁן,
דִּמְעָה עֲצוּרָה מְאַמֶּצֶת לָנוּף אֶת פִּרְיִי
לְבַל יִתֵּן אֶת קוֹלוֹ בִּנְפִילָה;

אֲגַבִּיהַּ אָחוּג עָלַיִךְ בְּרִחוּק מִן הָאֲדָמָה
כְּצִפּוֹר מְסָבִיב לְקִנָּהּ הַנִּשְׁדָּד –
וּבִלְבָבִי שִׂיחַ־פְּלִילוֹת אֶל בּוֹרְאֵךְ,
שֶׁבְּוַדַּאי צוֹלֵל גַּם בְּאָזְנֵי־שְׁאֵלוֹתַיִךְ.

– – הָיָה בְּאִבּוֹ הַלֵּילָךְ
וּבְרָנּוֹ הַזָּמִיר,
רִבְבוֹת יְצוּרִים דּוֹדֵיהֶם נָכוֹנוּ
שָׂשׂוּ עַל הֱוָיָתָם

וַאֲנִי אָז מָצָאתִי אֶת הֲוָיָתִי בְּלִי מָשׁוֹשׁ –
יַלְדַּת־יִשְׂרָאֵל עֲדִינָה, אַף מַבָּט לֹא נָגַע בָּהּ,

בר פומרנץ

וְהִיא מְפַרְקֶדֶת פְּרוּמַת־שִׂמְלָה, נְטוּלַת־
נַעֲלַיִם
בְּאַפִּרְיוֹן שֶׁל סְבָכִים לֹא־מְשֹׁרָשִׁים
מִן הַפְּרָאוּת.

הִיא שָׁכְבָה שׁוֹקְטָה, כְּאִלּוּ לֹא הָיָה
לִפְנֵי מִי לְקַבֵּל, אֶל מִי לְשַׁוֵּעַ;
אוּלָם שִׁקְטָהּ הִצְטַיֵּן בְּאֵימָה,
וְהָאֵימָה גִּלְּתָה בְּשֶׁקֶט:

נֶחְמְסָה מִבֵּית אֵם־וָאָב
בְּעֶצֶם הַיּוֹם
כֹּה עֻנְּתָה –
בִּידֵי כְּנוּפְיָה שֶׁל חֵיל־אוּקְרָאִינָה.

כַּאֲשֶׁר נִתְעַלְּפָה –
עוֹרְרוּ אוֹתָהּ בְּזַרְזִיף־מַיִם
וּבְבְרַד־צְחוֹק
וּבְלִי־הֶרֶף לְפִי תּוֹר־תַּאֲוֵיהֶם שׁוּב עִנּוּהָ.

כַּאֲשֶׁר מֵתָה –
נִשְׁאֲרוּ עוֹד הַרְבֵּה אַפִּרְיוֹנֵי סְבָכִים
וְנִשְׁאַר תּוֹר אָרֹךְ עוֹד עָצוּב־זָעוּף
בְּתַאֲוָתוֹ הַלֹּא־נִשְׁבָּרָה – –
אֲנִי שָׁמַרְתִּי עַל הַמְּעֻנָּה,
נַעַר נָבוֹךְ,

וָאֶקְלֹט בְּנַפְשִׁי הָרַכָּה
אֶת הָאֵימָה וְאֶת הַשֶּׁקֶט;

בְּאַפִּי עָלָה אָז רֵיחַ־הַלַּיְלָךְ
וַיֵּהָפֵךְ צַחֲנָה,
בְּאָזְנַי הִסְתַּלְסֵל אָז רֹן־הַזָּמִיר
וַיַּחֲזֹר לְדוּמָה – –

עַתָּה אֶשְׁמַע אֶת נְהִיַּת פַּרְסוֹתַיִךְ הַלִּירִיּוֹת
וּבְכָל אִשֵּׁי הָעֲצוּרָה אֲאַחֵל לָךְ קְלָלָה,
שֶׁזּוֹחֲלֵי־שְׁמָמָה יְלַטְּפוּ אֶת שְׁמֵךְ
וְלֹא אֲנִי וְלֹא כָּל־הַטּוֹלָד בִּבְכִיָּה.

עַתָּה אֶרְאֶה אֶת גְּבוּלֵךְ הַשָּׁקוּעַ
וְהוּא חָשֵׁךְ־מְנֻדָּח כְּאִשָּׁה שֶׁלֹּא הָאֳשָׁמָה –
הוֹ, אַיֵּה הַכֹּחַ שֶׁיְּגַלֵּל אֶת כָּל־זוֹ הָאַשְׁמָה
הַכְּבֵדָה, הָאֲיֻמָּה?!

רוֹעֲדִים עַמּוּדֵי־צְלָבַיִךְ
הַמִּתְחַבְּקִים עִם הַדְּרָכִים,
אֲפוּדִים כָּתְנוֹת־פִּשְׁתִּים
שֶׁל אַדְמָתֵךְ הַמְדֻשָּׁנָה – – –

הַשָּׂרִיד

צִיּוֹן! אַתְּ שֶׁקָּרָאתִי לָךְ פַּעַם: מוֹלֶדֶת,
וְיָנַקְתִּי לִרְוָיָה עָסִיס מֵהָרַיִךְ,
מָה חָפַצְתִּי לְהִזָּכֵר אֶת יְפֵה־נוֹפֵךְ,
מָה עָרַגְתִּי לְהָרִיחַ אֶת רֵיחַ־כְּרָמַיִךְ.

תַּיָּרִים לִי מְסַפְּרִים כִּי כּוֹכָבַיִךְ מְאֹד גָּדְלוּ;
כִּי שְׁנֵי קֵיצִים לָךְ בְּשָׁנָה אַחַת;
כִּי נוֹתֶנֶת לָרַבִּים אַתְּ דָּגָן וְתִירוֹשׁ
וְלָרַבִּים אַתְּ שׁוּק זָהָב וָכֶסֶף.

וַאֲנִי מְסַפֵּר כִּי דְמוּת יְקָרָה
נִכְחֶדֶת מִנֶּגֶד עֵינַיִם בִּלְתִּי־אֲדִישׁוֹת.
וַאֲנִי מְסַפֵּר כִּי אַתְּ־מְקוֹר כִּסּוּפִים,
כִּסּוּפִים שֶׁבְּתוֹכָם דְּמוּתֵךְ נְמוֹגָה – –

בר פומרנץ

כַּמָּה פְּעָמִים אָסַפְתִּי אוֹר־יוֹמִי, בְּעוֹדוֹ חוּצָה,
מֵאַרְבַּע רוּחוֹת־הָעוֹלָם
וּבִקַּשְׁתִּי לִרְאוֹתֵךְ, וְלוּ רַאֲיוֹן־שְׁבָבָה,
וְלוּ בִּגְבוּל שׁוּם־אִישׁ שֶׁבַּחֲלוֹם־לַיְלָה.

נִכְסֹף נִכְסַפְתִּי לִשְׁמֹעַ מִפִּי אֶת הַקְּרִיאָה:
מוֹלֶדֶת –
אַךְ דָּמַמְתִּי בִּדְמָמָה כֵּנָה שֶׁל יֶלֶד
שֶׁלֹּא רָאָה אֶת אִמּוֹ מִיָּמָיו.

*

מֶשֶׁךְ הַרְבֵּה דוֹרוֹת שָׁכַנְתְּ גְּנוּזָה בְּדָמִי,
וּבְדַם־עֵבֶר נִשְׁפָּךְ הִתְפַּשַּׁטְתְּ בְּכָל הָאֲרָצוֹת – –
אִלּוּ הָיִית רַק צְרוּרָה בְּמַפָּה,
הָיִיתִי וַדַּאי זֶה־מִכְּבָר מְאַבְּדֵךְ.

הוֹי, אֶרֶץ־הַצְּבִי, עַל עֶדְנֵךְ וְרוֹמְמוּתֵךְ
נָדַדְתְּ בְּרַחֲקֵי מַעֲרָב וְצָפוֹן.
אֶת רוֹמְמוּתֵךְ לֹא אָצַלְתְּ לְאָהֳלֵי־קֵדָר,
אֶת עֶדְנֵךְ לֹא נָתַתְּ לִצְבוֹעֵי־הַמִּדְבָּר.

עַל שְׂפַת יַם־הַתִּיכוֹן הִשְׂתָּרַעַתְּ שׁוֹמֵמָה,
מְשֻׁיֶּתֶת, שְׂרוּצַת בִּצּוֹת מַמְאִירוֹת;
הַבֶּדְוִי בָּךְ פָּשַׁט אֶת עוֹר הַצָּבוֹעַ,
הַצָּבוֹעַ אָכַל אֶת עַצְמוֹת הַבֶּדְוִי.

אֲבָל אֵי־שָׁם הָרָחֵק, בְּגָלוּת רוּסִיָּה,
הִתְנוֹבַבְתְּ וְהוֹפַעַתְּ כְּגַן־אֱלֹהִים
לְעֵינָיו הַחֲשׁוּקוֹת שֶׁל גַּנְּנֵךְ הַטּוֹב, סָבִי,
בְּהַנְעִימוֹ לִפְנֵי הַתֵּבָה תְּפִלַּת־טַל.

אֵי־שָׁם בִּכְפָר רוּסִי נִדָּח וּמַפְרִיא
עַל עֶדְנֵךְ וְרוֹמְמוּתֵךְ הִתְוַדַּעַתְּ אֵלַי –

שירים

הִפְעַמְתְּ וְהִקְסַמְתְּ וְהֶחֱרַדְתְּ לֵב הַיֶּלֶד
בְּבָרְכוֹ עַל פְּרִי־הָדָר וְלוּלָב.

*

מִפַּאֲתֵי־הַמִּזְרָח יְגָאֶה בֹּקֶר־זִיו,
מַרְחִישָׁה תִּזְמֹרֶת־חֲלִילִים שֶׁל סְנוּנִיּוֹת –
וַאֲנִי מִתְעוֹרֵר לְנוֹף־יָהּ בְּרוּחַ נִפְעָמָה,
עוֹד עוֹמֵד אַחַר כָּתְלֵי חֶזְיוֹן־זְוָעוֹת.

עוֹד חוֹזֵר אֶל פְּנֵי הַחִזָּיוֹן הַמְזֻוָּע,
הוֹרֵס אֶל תּוֹךְ חֲדָרַי הַקָּטָן,
מְפַסֵּג אֶת הַכְּתָלִים, הוֹלֵךְ וְנִכְנָס –
וְאוֹפְפֵנִי גֹּרֶשׁ יַעַר־נְחָשִׁים אָרוּר.

לֹא שֶׁמֶשׁ זוֹרֵחַ, כִּי אִם מוֹקְדֵי־אֵשׁ
גֵּוִים חַיִּים בִּגְוִילֵי־קֹדֶשׁ מָעֳלִים עֲלֵיהֶם – –
לֹא עֲנָנִים עוֹלִים, כִּי אִם גּוֹבֵי־אֲרָיוֹת
בְּתוּלוֹת עֲדִינוֹת בְּצַעֲקוֹת־עֶרְיָה נִשְׁסָעוֹת בָּהֶם – –

נוֹף־יָהּ הַנָּאֶה מְצַיֵּת לְחַיּוֹת־הָאָדָם
וְלֹא מוֹנֵעַ מִיֵּצֶר לְבָן הָרַע אֶת שֵׁרוּתוֹ.
הָעֵצִים־לְהַסָּקָה מְמַלְּאִים תַּפְקִיד־תֹּפֶת
וַעֲצֵי־הַפְּרִי מְשַׁמְּשִׁים תְּלִיּוֹת קָרוֹת.

אֵין שַׁעַל־אֲדָמָה בְּיַעַר־הָעוֹלָם הַמַּפְרִיא,
שֶׁלֹּא טָעַם מִתְלַקֵּק מִן הַדָּם הָעִבְרִי.
מַה תֵּמַהּ אִם אֶדְחֶה בִּנְדִיבוּת יָד רְחָבָה
אֶת הַשִּׂמְחָה הַצָּצָה בַּשְּׁפֵלָה הַצְּבוּעָה? – –

*

הוֹ, מִי יְתָאֵר אֶת אַכְזְרִיּוּתוֹ הַתְּהוֹמִית שֶׁל עָם
מִתְחָרֵשׁ בִּכְפָרִים נְמוּכִים עַל חוֹף הַדְּנֶיֶפֶּר!!
מִדֵּי אַפְנֶה אֶת עֵינַי לְעֵבֶר אוֹתָהּ אֶרֶץ
יְחֳמַרְמַר עָלַי אוֹר־הַיּוֹם בְּלִקּוּי־שֶׁמֶשׁ אָיֹם.

בר פומרנץ

לֹא אֶרְאֶה עוֹד מִלְּבַד כְּנָפִיּוֹת הַיְדַמְּקִים
מְזֻיָּנִים בְּחַרְבוֹתֵיהֶם הָרְווּיוֹת,
מְהֻדָּרִים בְּזִיפֵי בְּלוֹרִיתָם הַפִּשְׁתָּנִית,
בְּעֵינֵיהֶם הַזְּעִירוֹת־שְׁקוּעוֹת־יְרַקּוֹת.

אָכֵן מִלְּבַד אֵלֶּה הָיוּ שָׁמָּה גַּם אֲחֵרִים,
עִם נְקִיִּים אֲצִילֵי־רוּחַ וּמְאֻצְלֵי־גּוּף,
עִם אָבוֹת־אִמּוֹת, עִם יְלָדִים, חֲתָנִים וְכַלּוֹת,
שֶׁבְּמֶשֶׁךְ שָׁעוֹת אָבְדוּ בִּידֵי הַיְדַמְּקִים.

רְבָבוֹת רְגֵעוֹת מִבְּנֵי הָאֻמָּה הַיִּשְׂרְאֵלִית
נִקְטְלוּ, הֻמְמוּ עֻנּוּ בְּבָתֵּיהֶם.
וּבַחוּצוֹת הַמַּחֲרִישִׁים הָפַךְ הַשֶּׁלֶג סַסְגּוֹנִי
רַק מִן הַחֲרָבוֹת שֶׁנִּגְּבוּ בּוֹ – –

וְאוֹתוֹ עָם אֵינוֹ מִתְהַלֵּךְ בְּעֵירֹם חֲגוּר־חֲלָצַיִם
כִּי־אִם מִתְכַּסֶּה בְּרִקְמַת־חֲטוּבוֹת.
וְאוֹתוֹ עָם אֵינוֹ גּוֹעֶה־צוֹוֵחַ כְּקַדְמוֹנֵי־קַנִּבָּלִים
כִּי־אִם מְזַמֵּר בְּמַקְהֵלוֹת נְעִימוֹת־עֲרָבִים.

*

אֲנִי תָּר בַּחֲרָדָה אֶת אוֹרוֹ שֶׁל בֹּקֶר:
אִם נִשְׁאַרְתִּי אֲנִי בַּחַיִּים?
פַּעַם פָּחַדְתִּי לְמִשְׁמַע צִלְצוּל־פַּעֲמוֹנִים
וְכַיּוֹם נוֹפֵל עָלַי פַּחַד דְּמָמָתָם.

הַיַּעַר בָּלַע אֶת הַצְּעָקוֹת בְּהִדְהוּד מְלַגְלֵג
וּמִצְטַחֵק תְּהוֹמִי מוּל שֶׁמֶשׁ נִכְתָּמָה.
אֵין תְּוּף־עָנָן מִלְמַעְלָה; וְאֵיזֶה מְתוֹם בִּי נוֹעַד
לְהַחֲרִישׁ הַיּוֹם אֶת אִוְשַׁת הַיָּעַר! – –

זְכִיָּה נִשְׂגָּבָה הִיא לִהְיוֹת בֶּן־יִשְׂרָאֵל,
לְהַכִּיר כְּנֻפְיַת חוּלִיגָנִים בִּבְגָדִים מְגֹהָצִים.
אֵין הֵם צְרִיכִים לְהַרְגִּישׁ בַּיַּעַר כְּדֵי לְזַנֵּק חַיּוֹת,
בִּשְׁבִילָם דַּי גַּן־עִיר אוֹ שְׂדֵרָה מְצִלָּה.

לִכְאוֹרָה הֵם צְעִירִים מַשְׂכִּילִים – מְטַיְּלִים
מִתְרוֹנְנִים, טוֹבֵי־לֵב כְּגוּרִים שׂוֹחֲקִים.
וְרַק אִישׁ יְהוּדִי – לוֹ נִתַּן לְהַכִּיר
זְדוֹנָם הַיַּעֲרִי, שִׁפְלוּת־מַדְרֵגָתָם.

פַּעַם פָּחַדְתִּי לִמְשֹׁמַע צִלְצוּל־פַּעֲמוֹנִים
וְכַיּוֹם נוֹפֵל עָלַי פַּחַד דְּמָמָתָם – –
שֶׁקֶר! לֹא לְשֵׁם שָׁמַיִם וְלֹא בִּשְׁבִיל אֶרֶץ
נֶעֶרָכוֹת רְדִיפוֹת־דָּם בִּידֵי יוֹרְשֵׁי הַיַּעַר.

*

עִם כָּל בֹּקֶר מוּטָל בְּצַד אֹרַח אַחֵר
גּוּף אִישׁ בֵּית־לַחְמִי דָּקוּר אוֹ חָנוּק.
וְאַרְנֶבֶת מְחַפֶּשֶׂת לַחְמָהּ נִתְקְלָה בּוֹ,
נִבְעֶתֶת וְנִמְלֶטֶת בְּהַכְשֵׁל־אָזְנַיִם.

בְּכָל עֶרֶב־שַׁבָּת נִרְצַחַת בִּכְפָר אַחֵר
הַמִּשְׁפָּחָה הַנַּצְּרָתִית הַיְחִידָה, לְמִסָּב וְעַד נֶכֶד,
וּבַבַּיִת הָרָגֵעַ, הַמְזֻיָּן רַק בִּ־מְזוּזָה־
מִשְׁתָּרוֹת בְּצַעַר רַק הַתְּמוּנוֹת בַּכְּתָלִים.

בְּכָל יוֹם־פַּגְרָא מִתְקַיֶּמֶת בְּעִיר אַחֶרֶת
הַחֲרָבַת עֲמַל־דּוֹרוֹת בְּמִשְׁכְּנוֹת־יִשְׂרָאֵל:
מְשַׁסְּעִים כְּרָמִים, מְרַצְּצִים רָאשִׁים
בְּקַרְדֻּמּוֹת יְשָׁנִים.

וְהַיָּמִים עַל הָאֲדָמָה נֶחְשָׁבִים חֲדָשִׁים,
יְמֵי תּוּשִׁיָּה וֶאֱמוּנָה בְּאֵל אֶחָד.
עָם טֹוֶה אֶת מַטְוֵהוּ שׁוֹמֵעַ אֶל הָרַדְיוֹ,
מֵקִים בָּתֵּי־תְּפִלָּה וּמִכְלָלוֹת.

אַךְ רוֹצְחִים מִתְהַלְּכִים שַׁאֲנַנִּים בְּתוֹךְ עַמָּם –
וְהוֹפְכִים אֶת הַבָּתִּים הַחֲדָשִׁים לִמְאוּרוֹת.
וְעִם כָּל בֹּקֶר עוֹלֶה הַשָּׂטָן עַל גַּג אַחֵר
וּמַמְשִׁיךְ אֶת צְחוֹקוֹ – –

מרדכי נדב

קוים לתולדות הישוב היהודי ביאנוב

(מייסוד הישוב עד 1880 לערך)

דברי פתיחה והתנצלות

האפשרות לחקור חקירה היסטורית רצינית את תולדות יהודי יאנוב ע"י פינסק היא מוגבלת ביותר. ואם מעז אני להגיש סקירה זו בפני הקורא, עלי לפתוח את סקירתי ההיסטורית על הקווים לתולדותיה של הקהילה היהודית ביאנוב מראשית היווסדה, בדברי התנצלות. אמר כבר מי שאמר, שגורלם של המקורות ההיסטוריים של עם ישראל בתפוצותיו, במיוחד בגלות מזרח אירופה, כגורלם של הקיבוצים היהודים עצמם, שחיו באזורים אלה במשך מאות בשנים. כמו שחלפו ועברו מן העולם הקיבוצים היהודים הגדולים באותם מקומות ורק שארית הפליטה נותרה מהם, כן חלפו ועברו מן העולם בגזרות, ברדיפות, בדליקות, ובמיוחד בשואה, רוב רובם של המקורות ההיסטוריים, שמהם ובעזרתם יכול ההיסטוריון לנסות ולהעלות את סיפור חייו והתפתחותו של הקיבוץ האנושי שאת עברו הוא בא לתאר.

כאשר רוצה היסטוריון של אומות העולם לתאר את תולדותיה של עיר מסויימת יכול הוא ברוב המקרים לסור לארכיון העירוני, או האזורי או הממלכתי, לבדוק פנקסים ותעודות וללמוד מהם על עברה של העיר ולתאר את תולדותיו של הישוב במקום. אבל מה יעשה חוקר תולדות ישראל בבואו לתאר את תולדותיה של קהילה יהודית קטנה בעיירה כמו יאנוב? לא רק שאין עומד לרשותו שום ארכיון, אלא אף לא נשאר מקהילה זו אף פנקס ואף תעודה מקורית אחת שמוצאה בהנהגת הקהילה או בחברות המרובות שהיו בה.

אם אבוא לפרט את הדברים שאין לנו בכלל ידיעות עליהם בתולדות יהודי יאנוב תקצר היריעה. אין אנו יודעים מי היו המתישבים הראשונים במקום. אין אנו יודעים מאומה על הנהגת הקהל של הישוב במשך מאות בשנים. אין אנו יודעים מי היו רבני המקום[1]). לא ידוע לנו דבר על החיים הפנימיים, על סכסוכים ומחלוקות (שבודאי היו). אין אנו יודעים דבר על היחסים בין יהודי יאנוב לבין האוכלוסיה הנוצרית במקום.

---

1) ידועים לנו רק שמות אחדים מן המאה הי"ט. ראה עליהם בסוף הסקירה.

ועל הכל אין אנו יודעים דבר על היחסים בין יהודי העיירה לבין האציל, בעל העיירה, שהרי יאנוב היתה עיירה פרטית שהיתה שייכת בזמנים שונים לאצילים שונים[2].

רק פירורי ידיעות שנלקטו אי פה אי פה עומדים לרשותנו. אין הידיעות מספיקות כלל כדי העלאת תמונה של סיפור התפתחותו של הישוב היהודי בעירנו עד סוף המאה ה־19 (1880 לערך). ייתכן מאוד שזו העזה מצד כותב שורות אלו לנסות ולכתוב סקירה היסטורית בתנאים אלה. אבל, יש גם צד שני למטבע. ידיעות מסויימות מצויות הרי באוספי התעודות הלועזיים. ידעו נא קוראי ספר הזכרון את המסופר בתעודות הללו. אפשר גם להצדיק את הנסיון ברעיון הטמון במאמר השגור מפרקי אבות „לא עליך המלאכה לגמור ולא אתה בן חורין להבטל ממנה". אני אעשה את שלי ושמא יתגלו ביום מן הימים מקורות חדשים והדברים ישלימו אלה את אלה. ועוד נימוק: טרחתי הרבה במקום אחר בחקירת תולדותיהם של יהודי פינסק והישובים היהודיים בסביבותיה. מתוך התמצאות בחומר הכללי מרשה אני לעצמי להביע על דרך ההשערה או ההיקש דעה על דברים רבים שהיו משותפים לישובים יהודיים הרבה בסביבת פינסק ובליטא בכלל. את דעתי זו העליתי בהרחבה במחקר המקיף שלי על תולדות קהילת פינסק (העתידה להידפס בקרוב בכרך א׳ של ספר הזכרון לקהילת פינסק והמצויה לפי שעה בדיסרטציה המודפסת בשכפול והמצויה בבית־הספרים הלאומי והאוניברסיטאי).

מתי נוסדה קהילת יאנוב?

השאלה הראשונה, המתעוררת, אגב עיון במקורות המעטים העומדים לרשותנו, היא השאלה מתי נוסד הישוב היהודי ביאנוב? ננסה ראשית כל לברר את הבעיה הזו.

כדי לענות על שאלה זו עלינו לדעת תחילה משהו על תולדותיה של העיירה יאנוב בכלל ומשהו על תולדותיה של קהילת פינסק ועל הקשר שבין היווסדותם של ישובים יהודיים בסביבות פינסק לבין פעולותיהם של יהודי פינסק בתקופת הקולוניזאציה של האיזור במאות ה־16 וה־17.

קהילת פינסק עצמה נוסדה סמוך לשנת 1506 ובמשך כ־50—60 שנה הצליחה להתפתח, לגדול ולתפוס מקום של קהילה מנהיגה בין קהילות ליטא (בצידן של בריסק והורודנה). במחצית השניה של המאה ה־16 (לאחר האוניה הלובלינית משנת 1569 שאיחדה את פולין וליטא למדינה אחת) ובמחצית הראשונה של המאה ה־17 התנהלה בפולסיה פעילות קולוניזאטורית נרחבת. בתקופה זו מילאו יהודי פינסק תפקידים נכבדים של חוכרי אחוזות גדולות במקומות שונים ורבים באזור הנרחב של פולסיה ובעסקי החכירה שלהם הגיעו אף עד צפון והלין. בפינסק חיו אחדים מגדולי החוכרים, עשירים

2) הלקסיקון הגיאוגרפי הפולני Starożytna Polska בערך שלו על יאנוב (עמ׳ 649), מציין שהעיירה היתה מזמנים קדומים אחוזה של האצילים הנסיכים לבית שויסקי ולאחר מכן עברה לרשות משפחת האציל אוז׳שקו. על ידיעה זו חוזר גם המלון הגיאוגרפי הפולני Słownik Geograficzny הנותן אינפורמציה על יאנוב בכרך 3 עמ׳ 422 (נדפס 1882) ובכרך 15 עמ׳ 636 (נדפס 1900). מספרי האקטים ידוע לנו שבמאה ה־17 היתה יאנוב שייכת לאציל בשם Kopieć (ראה הערה 30).

מופלגים שהיו מסוגלים לחכור בבת אחת אפילו אחוזה שלה היו שייכים עד 8—10 כפרים[3]). בזמן החכירה היו לחוכרים כל הזכויות של האצילים בעלי האחוזות, כולל זכות השיפוט על האיכרים הצמיתים. עיקר תפקידם היה לפתח את המשק החקלאי, כי היה אז שוק יצוא מצויין לתוצרת החקלאית ודרך אגב סחרו כמובן בתוצרת חקלאית, קנו ומכרו שוורים, וסיפקו לאיכרי הכפרים שבאחוזותיהם את כל הסחורות הנחוצות להם. חוכר גדול היה מחזיק לעתים יותר מאחוזה אחת והיה צריך לעשות את עסקיו עם שותפים, או למסור חלק מעסקיו לחוכרי משנה או להעסיק יהודים אחרים כמעין פקידים או סוכנים שכירים. אלה היו יושבים לרוב באחוזות וממלאים שם את תפקידיהם. בדרך הטבע התקשרו רבים מהם במשך הזמן למקומות ישיבתם באחוזות וכך נוצרו גרעינים לישובים יהודיים חדשים.

נמחיש את הדברים האמורים למעלה בדוגמה:

נשמר והגיע לידינו חוזה חכירת אחוזת פנייבנו (Pniewno) משנת 1644[4]), דרומית ליאנוב בסביבת ליבשיי. מן החוזה למדים אנו שחכירת אחוזה פירושה המעשי היה שהחוכר קיבל לרשותו לזמן החכירה את בית המגורים המרכזי של האחוזה, את הכפר פנייבנו, על כל האדמות המעובדות והלא מעובדות, כולל בריכות ונחלים לדיג וחורשות ויערות לרדיית דבש וציד חיות; את התחייבויותיהם של האיכרים הצמיתים בעבודה ובהיטלים כספיים; את בית המזיגה של הכפר ואת הזכות לייצור משקאות מכל המינים ולמכירתם; את הטחנה ואת גביית מכס הגשר. האציל היה מעביר לחוכר את זכות השלטון על הצמיתים ובכלל זה הזכות לשפוט אותם ולהענישם על פי החוק. חוכרי פנייבנו הבטיחו לעצמם גם את הזכות להשתמש באדמות המרעה של האחוזה להזנת שוורים שהם עתידים לקנות.

מבחינתו של החוכר היהודי נשתלבו בפעילותו הכלכלית באחוזה כמה וכמה תחומי פעולה. החשוב שבהם היה המשק החקלאי של האחוזה שתוצרתו נמכרה בשווקים ונועדה בחלקה הגדול לייצוא; האיכרים הצמיתים הכפופים לחוכר כמקור עיקרי של הכנסה אם בכוח עבודה ואם כמשלמי מסים והיטלים שונים; הזכות הבלעדית לייצור משקאות ומכירתם ולטחינת תבואת האיכרים תמורת חלק מן התבואה. בצד תחומי פעולה אלה מפתחים החוכרים גם פעולות מסחריות שונות: הם סוחרים בתוצרת החקלאית של הצמיתים ומספקים להם את הסחורות הדרושות להם, מפטמים שוורים לייצוא או שמנצלים את היערות לשם ייצוא עץ חצי מעובד או תוצרת עץ בצורת אשלגן.

לא בכל מקום הביאה ההתפתחות מחכירת אחוזה להיווצרותה של עיירה יהודית, אבל במקום שהדבר קרה, גדל ונתרחב במשך הזמן הישוב ונתגוונו המחיות ומשלחי היד של תושביהן היהודים. העיסוק במסחר תפס מקום גדל והולך במחיותיהם. חומסק, דרך

---

3) Akty Vilenskoy Arkheograficheskoy Kommissii (ברוסית. להלן בקיצור: אקטי), כרך 28 מלא וגדוש תעודות כאלו. סיכמתי את כל החומר במחקרי על תולדות קהילת פינסק הנ״ל.

4) אקטי, כרך 28, מס׳ 220.

משל, היתה עיירה בעלת ישוב יהודי כבר בשנת 1604. גם יאנוב התפתחה לעיירה במחצית הראשונה של המאה ה־17 (לפני גזרות ת"ח) [5].

אחד המקורות החשובים לחקירת תולדות יהודי פינסק והסביבה הוא פנקס מדינת ליטא משנת שפ"ג (1623) ואילך, שנשמר והגיע לידינו והוצא לאור בשנת תרפ"ה ע"י שמעון דובנוב [6]. אחת התקנות של הפנקס משנת שפ"ג (1623), היא השנה שבה מתחיל הפנקס, מונה בין השאר בשמותיהם ישובים שב„גבול סביבות פינצק", היינו ישובים הסרים למשמעתה של קהילת פינסק. בתקנה זו נזכרות רק העיירות קלעצק, לעכוויטש, חאמסק, ברעהין, דובראוויטש, וויסאצק, טוראווה ויושבי ביז [שפלת פולסיה] [7]. קהילת יאנוב אינה נזכרת ביניהן [8], ומכאן יש ללמוד שבאותה שנה עדיין לא היה קיים ישוב יהודי בעל מעמד של קהילה בעירנו.

בתעודה לועזית משנת 1678 [9], המונה אף היא את שמות הישובים בסביבות פינסק והסרים למשמעתה, נזכרים הישובים האלה: לאחוביץ, קלצק, חומסק, יאנוב דרוהיצ'ין, מוטלה, טורוב, דוידהורודוק, קוז'אנהורודוק, לאחווה, סטולין, ויסוצק, דומברוביצה, ליבשיי. ברור מכאן שהישוב היהודי ביאנוב הגיע למעמד של קהילה לאחר 1623 ולפני 1678. הוא הדין לגבי הישובים היהודיים בעיירות דרוהיצ'ין, מוטלה, דוידהורודוק, קוז'אנ־הורודוק, לאחווה, סטולין וליבשיי שקהילותיהן נוסדו אף הן אחרי שנת 1623, שהרי אף הן אינן נזכרות בין הישובים שבסביבות קהילת פינסק בתקנת ועד מדינת ליטא משנת 1623 הנ"ל.

מתעודות לועזיות מלפני גזרות ת"ח—ת"ט (1648) יש לנו ידיעות רק על יאנוב, קוז'אנהורודוק וליבשיי. מהן כבר היתה רק יאנוב עיירה בשנות ה־40 ואילו קוז'אנ־הורודוק ועל ליבשיי מדובר בתעודות רק כעל אחוזות שהיו בידי חוכרים יהודים וכמקומות ישוב הם עוד היו אז רק כפרים [10]. הישובים דרוהיצ'ין, מוטלה, דוידהורודוק, לאחווה וסטולין אינם נזכרים בתעודות שמלפני 1648. והידיעות שיש לנו על יהודים בעיירות אלו הן רק משנות ה־50 ואילך, לאחר גזרות ת"ח.

ידיעה מפורשת ראשונה על יאנוב כעיירה השייכת למחוז (פוביאט) פינסק ועל יהודי שהוא תושב קבוע של יאנוב מצויה בתעודה לועזית משנת 1646 [11]. בקיץ של

5) ראה להלן.

6) פנקס המדינה או פנקס ועד הקהילות הראשיות במדינת ליטא; קובץ תקנות ופסקים משנת שפ"ג עד שנת תקכ"א. ערוך בצרוף מבוא והערות ע"י שמעון דובנוב, ברלין, תרפ"ה. (להלן בקיצור: פמ"ל).

7) פמ"ל, סי' פט.

8) יאנאווי הנזכרת בתקנה כיישוב בסביבות בריסק היא יאנוב אחרת, כפי הנראה זו שבפודליאשה על החוף המערבי של הבוג. קבוצת העיירות שביניהן נזכרת יאנאווי נמצאות כולן באותה סביבה, מערבית לבריסק. ויש לתקן לפי זה את האמור על יאנוב שלנו ב־ Encyclopedia Judaica כרך 8 עמודות 877—878. גם תמונת בית הכנסת שם אינה מיאנוב שלנו.

9) אקטי, כרך 29, מס' 43.

10) אקטי, כרך 28, ע"פ מפתח המקומות.

11) שם, מס' 219.

אותה שנה נסע הסוחר יעקב אברמוביץ (בן אברהם) מיאנוב ליריד בעיירה בֶּזדֶיז׳, אך בהיותו בדרך באחוזתו של הפריץ יאן פרוטאסוביץ עיכב אותו אחד בשם יאקוב אומייטה ויחד עם עוזריו היכה אותו מכות רצח. על כך התלונן היהודי היאנובאי בפני בית־המשפט וטען שההתנפלות עליו מנעה אותו מלהשתתף ביריד והפסיד בגללה 12 שוק [11*]. מה היו תוצאות המשפט לא ידוע לנו, אך מן הסיפור הזה ומידיעות נוספות משנות ה־50 של המאה ה־17 על יהודים תושבי יאנוב (יסופר עליהם להלן) ניתן להגיד בודאות כי בשנות ה־40 כבר היה קיים ישוב יהודי ביאנוב, ושישוב זה היה אחד מן הישובים בגליל פינסק וסר אז למשמעתה של הקהילה הראשית בפינסק.

אבל לא מן הנמנע שיהודים בודדים כבר גרו ביאנוב בשנות ה־20 של המאה ה־17. בחשבונות וועד מדינת ליטא של שנת שפ״ג (1623) נזכרות הוצאות „נקמת דייאנווי״ ומתקבל על הדעת שמדובר במקרה זה על רצח יהודי ביאנוב שלנו ובהוצאות הכרוכות בהבאת הרוצח לדין [12]). ואם אמנם חיו כבר אז יהודים ביאנוב ברור שמספרם לא עלה על משפחות אחדות ולא היו מאורגנים עדיין בקהילה. יכול להיות שהם היו הגרעין לישוב שהתפתח אחר־כך.

על דרך הווצרותו של הישוב היהודי ביאנוב אין לנו ידיעות בתעודות, אך ניתן לשער שזו אינה שונה מדרך התיסדותם של ישובים יהודים אחרים בסביבות פינסק.

המחצית הראשונה של המאה ה־17 היתה כאמור למעלה, תקופה של פעילות קולוניזאטורית נמרצת ותכליתית באזור פינסק. ידוע לנו דרך משל שבשנות ה־30—40 הביאו עסקים גדולים של חכירת אחוזות להתרכזותם של קבוצות יהודים מפינסק באחוזות ליבשיי, קוז׳נהורודוק ולולין־פוהוסט [13]) (סביבות לונינייץ של ימינו) וכעבור זמן לא רב נוסדו במקומות אלו כמה וכמה ישובי קבע של יהודים ושבשנות ה־70 כבר היה להם כאמור למעלה, מעמד של קהילות. אחוזות אלו היו לרוב בחכירתם של חוכרים גדולים בעלי ממון מבין יהודי פינסק ולידם פעלו במקומות החכירה עצמם חוכרי משנה, סוכנים, מפקחים ופקידים גם הם רובם או חלקם אנשי פינסק. חוכרי המשנה והעוזרים השכירים של החוכרים הגדולים היוו למעשה מנגנון אדמיניסטראטיבי כלכלי במקומות החכירה והם היו הגרעין ליישובי קבע שנוסדו באותן עיירות פרטיות (היינו על אדמות של אצילים־פריצים). סייעה לכך בלי ספק זכות החזקה שקנו לעצמם חוכרים במקומות חכירתם, שהכבידה מאוד על הוצאת חכירה מידו של חוכר.

11*) בפולנית Kopa, משמע 60 גדולים (גרושים) פולניים. פירוש מפורט ראה: ישראל היילפרין, פנקס ועד ארבע ארצות, ירושלים, תש״ה, עמ׳ 553.

12) זאת ניתן לשער רק מן השמות של המקומות פרוזנא והאמסק הנזכרים בסמוך ליאנאווי (פמ״ל, סי׳ צח). מסיבה זו אין ליחס את הידיעה על קהילת יאנוב. בתעודה פולנית משנת 1629 (אַקטי, כרך 28, מס׳ 104) ליאנוב זו, אלא ליאנוב שבפודליאשה, משום שהיא נזכרת בשכנות לביאלה ולצ׳ארנאבצ׳יץ. השווה גם הערה 8.

13) אקטי, כרך 28, לפי המפתח.

10. רחוב אנדז'יה בּוּבּוּלי,
1935

11. הרב יוסף קוסובסקי
וחתנו הרב זלמן בוסל

12. ר' צבי גולדמן (הרשל דער סטארוסטא)

13. ר' משה — דער מגיד וולבלסקי

14. ר' וולפקע שו"ב, זאב בובורוב

גודל הישוב היהודי ביאנוב

אחת השאלות החשובות המעניינת את חוקר תולדותיו של ישוב יהודי כלשהו היא השאלה מה היה גודלו של אותו ישוב בזמנים שונים והאם אפשר להצביע על עליה או ירידה מספרית במצבו הדימוגראפי.

המקורות העומדים לרשותו של החוקר הם דלים מאוד ואין זה דבר קל כלל ועיקר להשיב על השאלה מה היה גודלו של ישוב יהודי זה או אחר במזרח אירופה בכלל, גם כאשר נמצאים בידינו תעודות היסטוריות המכילות נתונים מספריים כלשהם. קושי זה הוא כללי והוא תופס גם כלפי הערכת גודלו של הישוב היהודי ביאנוב בתקופות שונות. בכל זאת עומדות לרשותו קצת ידיעות וחובה עלינו לברר את משמעותן.

יקשה עלינו להשיב תשובה מדוייקת על השאלה מה היה גודלו של הישוב היהודי ביאנוב בעבר, בגלל העדר נתונים מספריים מן המאה ה־17 ובגלל אי האפשרות להתייחס באימון למספרים מן המאות ה־18 וה־19. בכל זאת נוכל להגיע לאומדן כלשהו שיתן לנו מושג על גודלה של הקהילה.

בן זמננו חייב תחילה לדעת שהמושגים על גודלו של ישוב לפני 300 או 200 שנה הם שונים לחלוטין מאלה שלנו. כך דרך משל, פינסק שהיתה קהילה ראשית בליטא, אחת משלוש הקהילות ששלטו בוועד מדינת ליטא, עיר ואֵם בישראל, מנתה בשנות הששים של המאה ה־16 כ־400 נפש וסמוך לגזרות ת״ח—ת״ט עלתה אוכלוסיתה בקושי על 1,000 נפש ובסוף המאה ה־18 מנו פינסק וקארולין ביחד אולי 4,250 נפש[14]). רק במחצית השנייה התחוללה מעין „התפוצצות אוכלוסיה״ שהביאה את האוכלוסיה לממדים קרובים לאלה המוכרים לנו מן המאה ה־20[14*]).

העיירות שבסביבות פינסק, שנוסדו בחלקן הגדול באחוזותיהם של אצילים במאה ה־17, היו בתחילתן ישובים שמנו רק כמה עשרות של משפחות. על פי תקנות ועד מדינת ליטא הרי ישוב שמנה עשר משפחות ומעלה היה לו מעמד של קהילה[15]) ורוב העיירות לא מנו יותר מאשר עשרות משפחות.

ידיעות סטאטיסטיות

הידיעה הסטאטיסטית הראשונה על מספרם של יהודי יאנוב שהגיעה לידינו היא משנת 1764. באותה שנה ביטל הסיים הפולני את מוסדות השלטון העצמי של יהודי פולין וליטא (ועד ד׳ ארצות וועד מדינת ליטא) והחליט על עריכת מפקד האוכלוסיה היהודית בפולין ובליטא[16]). מטרת המפקד היתה להגיע להערכה נכונה של האוכלוסיה היהודית

---

14) את המספרים האלה בררתי במחקרי על תולדות קהילת פינסק.

14*) על הבעייה של הגידול הגדול באוכלוסיה היהודית ברוסיה בכלל במאה הי״ט עיין S. Baron: The Russian Jew, 1964 עמ׳ 77 ואילך.

15) פמ״ל, עמ׳ 294.

16) Volumina legum, כרך 7, עמ׳ 44—167 ; ס. ברשאדסקי: Litovskie evrei (ברוסית), עמ׳ 4—5 בהערה.

כדי שהשלטון הפולני יוכל לגבות בעצמו את מס הגולגולת לפי מספר הנפשות הריאלי. (עד אז שולם מס הגולגולת בצורה גלובלית ע"י ועדי המדינות, למעשה לפי הסכם שנערך מדי שנה בין הועדים לבין המלכות הפולנית), יאנוב היתה כידוע אחת מן הקהילות הכפופות לפינסק. פינסק עצמה היתה אחת מחמשת הקהילות הראשיות של ליטא (הלא הן: בריסק, הורודנה, פינסק, וילנה, סלוצק). מתוצאות המפקד שנערך בסביבות פינסק הגיעו לידינו המספרים הסטאטיסטיים. מן המספרים מתברר שביאנוב היו בשנת 1764 בס"ה 422 נפש. בפינסק וקארלין ביחד היו אז על פי המספרים הרשמיים כ־2,820 תושבים ומן העיירות שבסביבות פינסק היו רק קהילות דרוהיצ'ין (510) וחומסק (359) גדולות במקצת מיאנוב ואילו סטולין (408) ודוידהורודוק (408) היו כמעט שוות בגודלן ליאנוב. קהילת מוטלה היתה הרבה יותר קטנה ומנתה רק 98 נפש[17]).

בדרך כלל מתיחסים חוקרים באמון למספרים הסטאטיסטיים של אותו מפקד (למשל ברשאדסקי הנזכר בהערה 16). אבל יש להניח כמעט בוודאות שגם במפקד זה, שנועד לתת בידי השלטונות קנה מידה להטלת מס הגולגולת ומסים אחרים העלימו היהודים חלק ממספר הנפשות. רפאל מאהלר הגיע לאחר חקירות מדוקדקות במשמעותם של המספרים הסטאטיסטיים של יהודי פולין, שלמספרים הרשמיים של המפקד יש להוסיף תינוקות עד גיל שנה 6.35%, שלא נמנו במפקד, ונעלמים לערך 20%[18]). יש להניח כי מסקנתו זו של מאהלר נכונה גם לגבי ליטא בכלל, משמע גם לגבי פינסק וסביבתה. לפיכך יכולים אנו לקבוע שמספר יהודי יאנוב בשנת 1764 היה 533 נפש (442 + 27 תינוקות + 84 נעלמים). לפי חישוב זה היו אז בפינסק ובקארלין ביחד 3,564 נפש, בבריסק 4,012 נפש ובוילנה 6,716 נפש. לפי המפקד הנוסף משנת 1784 שערכה מלכות פולין בסוף ימיה היו ביאנוב רק 261 נפש[19]). אבל דבר ידוע הוא שמפקד זה אינו מהימן ואין לסמוך על סיכומיו[20]). אין אין להעלות על הדעת שמספר הנפשות מ־1764 ל־1784 פחת בכלל, ולא כל שכן שפחת במידה כזאת, שהרי לא ידוע לנו על מלחמות או מגפות שהיו עשויות להפחית את האוכלוסיה היהודית אז.

לצערנו אין בידינו ידיעות על גודל האוכלוסיה הנוצרית של יאנוב באותו זמן ואין לדעת מה היה היחס המספרי בין האוכלוסיה היהודית לאוכלוסיה הנוצרית במאה ה־18. אם נצא מתוך ההנחה שבסוף מאה ה־18 היו ביאנוב כ־533 נפש של יהודים, הרי יכולים אנו לקבוע בודאות כי במאה ה־19 גדל מספר היהודים בהתמדה והישוב היהודי ביאנוב הלך והתחזק. הנתונים הסטאטיסטיים שבידינו מעידים על כך בפירוש. כדי שהמספרים יהיו ברורים ושקופים נסדר אותם בלוח כדלהלן:

---

17) ראה מאמרו של ז. הוניק בקובץ „טויזנט יאָר פינסק" עמ' 62—63. הוניק שאב את המספרים מתוך החומר הארכיוני המצוי בארכיון הממלכתי בוילנה.

18) ר. מאהלער: יידן אין אמאָליקן פוילן אין ליכט פון ציפערן, ווארשע 1968, עמ' 37.

19) טויזנט יאָר פינסק, עמ' 63.

20) ברשאדסקי, שם, עמ' 4 בסוף ההערה.

השנה	מספר היהודים	מספר הנוצרים	האוכלוסיה הכללית	% היהודים
1766	533			
1847 [21]	1283	1013	2296	55.9%
1882 [22]	856	840	1696	50.6%
1894 [23]			2939 (378 חצרות)	
1897 [24]	1875	1166	3041	61.6%
1921 [25]	1988	1080	3068	64.1%

יוצא מכאן שמשנת 1766 עד סוף המאה ה־19 גדלה האוכלוסיה היהודית פי 3.5 ומעלה.

על פי החישובים שעשה ה. אלעקסאנדראוו [26]) היה האחוז הממוצע של האוכלוסיה היהודית בעיירות שבפלך גרודנה בשנת 1897 — 59.9% ובשנת 1921 57.3%. יוצא מכאן שמבחינת אחוז האוכלוסיה היהודית בתוך האוכלוסיה הכללית, יאנוב היא עיירה טיפוסית בתוך תחום המושב שברוסיה ודומה למאות עיירות אחרות מסוגה.

אם נתעלם מן המספרים של שנת 1882 שהובאו בלוח המצביעים כאילו על ירידה כללית של האוכלוסיה ביאנוב, ולמעשה מבוססת כנראה על מפקד שנערך בתקופה שבה רבו הנעלמים בגלל הגיוס לצבא [27]), הרי נמצאת האוכלוסיה היהודית ביאנוב במאה ה־19 בעליה מתמדת עד שהגיעה כפי שידוע [28]) בסוף שנות ה־30 ערב מלחמת העולם השניה כדי 3,000 ומעלה נפש. ריכוז כזה של יהודים מסביר את הפעילות הכלכלית, החברתית, הדתית והתרבותית של הקהילה כפי שהוא בא לידי ביטוי בתעודות ובדברי הזכרונות הנדפסים בספר הזכרון הזה.

---

21) Encyclopedia Judaica, כרך 8, עמודות 877—878.

22) Słownik Geograficzny, כרך 3, עמ' 636.

23) אנציקלופדיצ'סקי סלובאר (רוסית), כרך 24, עמ' 756.

24) יברייסקאיה אנציקלופדיה (ברוסית), כרך 24, עמ' 756. ה. אלעקסאנדראוו, די יידישע באַפעלקערונג אין די שטעט און שטעטלעך פון ווייסרוסלאַנד, צייטשריפט, כרך 2—3, מינסק 1928, ע' 369—370 נותן מספרים שונים במקצת. יהודים — 1797, נוצרים — 499, האוכלוסיה הכללית 2296 (כמו ב־1847), % היהודים 78.3%. מספר הנוצרים אצלו נראה נמוך מדי ואולי נפלה אצלו איזו טעות.

25) ה. אלעקסאנדראוו, שם עמ' 335.

26) שם, עמ' 335.

27) על נעלמים בפינסק ראה כתבה בהצפירה, שנה ב', 1875, עמ' 11. זו היתה תופעה כללית ברוסיה.

28) אין סטאטיסטיקה רשמית, אבל היה זה אומדן מקובל ביאנוב ערב מלחמת העולם השניה וכן בימי הכיבוש הנאצי.

מרדכי נדב

בשנים 1648—1667

מפורסם הסיפור המהלך עד היום בין יוצאי יאנוב שבבית־הקברות היהודי הישן היה קבר אחים של יהודים שנרצחו בעת גזורות ת״ח—ת״ט, על־ידי הקוזאקים של חמילניצקי. כאשר חקרתי את תולדות יהודי פינסק עיינתי בקפדנות במקורות ההיסטוריים המספרים את תולדות גזרת ת״ח—ת״ט ומונים את המקומות שנפגעו באותן גזרות. למען האמת ההיסטורית רואה אני חובה לציין שלא המקורות העבריים ולא המקורות הפולניים והרוסיים אינם מזכירים את יאנוב בין הערים שנפגעו בעת גזורות ת״ח—ת״ט. במקורות העבריים נזכר הוא דבר אחד בלבד: מיהודי פינסק שברחו מעירם ברגע האחרון (פינסק נפגעה כידוע בגזורות ת״ח—ת״ט) נתפסו ונהרגו, מעטים או רבים, בהיותם בדרך[29]. כיוון בריחתם היה בלי ספק למערב, דרך יאנוב.

לא מן הנמנע גם שהמסורת בע״פ החליפה את סדר הזמנים. היו הרבה פורעניות גם אחרי שנת ת״ח—ת״ט. ידועות בתולדות ישראל גזרות תט״ו (1655) של הקוזאקים והמוסקביטים וכן גם גזרות שנת ת״ך (1660) ועל פורעניות בשנים שביניהן או לאחריהן, כי התקופה שבין 1648—1677 היתה תקופה של מלחמות ופורעניות ללא הפסק כמעט.

והנה יש לנו עדות שבשנת 1657 נפגעו יהודי יאנוב. תעודה משפטית (תלונה) שנרשמה בפנקסי בית המשפט של פינסק ב־20 במאי 1657 מספרת את סיפורו של מרדכי ליטמאנוביץ (בן ליטמן) מפינסק שברח עם משפחתו בקיץ שנת 1655 יחד עם שאר יהודי פינסק זמן מה לפני תקיפת העיר ולכידתה על־ידי חילות מוסקבה והקוזאקים. והנה בהיותם בדרכם חזרה לפינסק נעצר מרדכי ליטמנוביץ ביאנוב לשם הזנת סוסיו. ובדיוק אז התנפל חיל של כמה מאות רוכבים בני עמים שונים (בתוכם גם הונגרים שבאו לעזרת הפולנים) על יהודי יאנוב ושדדו אותם. מה קרה ליהודי יאנוב לא ידוע אבל מרדכי ליטמנוביץ הניח את רכושו ונמלט יחד עם בני משפחתו ליער וכל רכושו שנשאר בעגלותיו נשדד או נשחת[30].

בשנות 1657—1667 סבלו יאנוב והסביבה סבל רב מהתקפות של יחידות צבא פולני פורקות משמעת (למעשה כנופיות). יאנוב ומוהילנה היו שייכות אז לאציל יאן קארול קופיץ Kopieć. מתלונה של משרתו משנת 1661 אנו למדים שהעיירה נשדדה ונשרפה על־ידי כוחות צבאיים מורכבים בין השאר גם מחיילים זרים סרבים, הונגרים וקוזאקים של אנטונוב, שהטילו על העיר היטלים בלתי נסבלים, שדדו את תושביה ובסוף העלו בתים רבים בעיר ובכפר סניטובו באש.

---

29) בעל „צוק העתים" שעדותו קרובה ביותר לזמן המאורעות, ת״י (1650), מציין: „סביב לפינסק כמה פרסאות / מצאו היהודים צרות רעות / המורדים פרעו בהם פרעות". בעל „יון מצולה" מציין: „גם סמוך לק״ק פינצק רדפו האויבים אחר כמה מאות עגלות של יהודים שברחו והשיגום בין המצרים ועשו בהם הרג רב". המספר כמה מאות ודאי מוגזם כאן. יתכן שהרוגים אלה בדרכים הם שהובאו לקבורה ביאנוב בקבר אחים.

30) שם, מס׳ 177.

גם בשנת 1663 התלונן אותו אציל על הפקעת סוסים, בקר, צאן ומזונות בכלל על־ידי הצבא הפולני דבר שהביא את העיר ואת סביבתה להרס גמור [31]).

בתלונה של אותו אציל מתאריך 6.5.1665 מסופר שאנשי צבא פולני, שחנו במוטלה, הגיעו ליאנוב והתאכסנו בביתו של חנווני יהודי. החיילים הסתכסכו קשה עם אנשים אחדים, לא יהודים (כנראה אנשי הפריץ) מיאנוב והדברים התגלגלו עד להכאות ואף ליריות. היהודי עצמו שבביתו התאכסנו החיילים לא נפגע ואף הצליח לסלק אותם מביתו לבתים אחרים [32]), אבל לא קשה לשער את מצבו הקשה ואת פחדו של יהודי זה ויהודים אחרים בעיירה.

בשנת 1667 בא הקץ על המלחמות הפנימיות עם חתימת שלום אנדרושוב שסיים את מצב המלחמה בין פולין למוסקבה. אבל דומה שזמן קצר לפני כן נפלו יהודי יאנוב קרבן ל„עלילת שקרים בעסק גזלנים" והקהילה ניזוקה כפי הנראה ונכנסה להוצאות כספיות גדולות, עד כדי כך שפנתה לעזרתו של ועד מדינת ליטא [33]).

יאנוב כקהילה הכפופה לפינסק

יאנוב היתה כאמור אחת הקהילות שבסביבות פינסק. יש לשער כי לישוב היהודי ביאנוב היה כבר מעמד של קהילה עצמאית סמוך לגזרות ת"ח—ת"ט, שהרי נאמר כבר למעלה כי במקורות נזכרת היא כעיירה כבר בשנות ה־40 של המאה ה־17 בזמן שעיירות אחרות הן עדיין כפרים או אחוזות ובעיירות אחרות אין עדיין זכר במקורות לישוב יהודי.

במיבנה הארגוני של ועד מדינת ליטא היו הקהילות הקטנות בעיירות שבגליל פינסק כפופות בהרבה עניינים להנהגתה של הקהילה הראשית בפינסק. הדברים ידועים לנו מן התקנות שבפנקס מדינת ליטא שהסדירו את משטר הקהילות, קבעו כללים לחלוקת נטל המסים שרבצו על כלל יהודי ליטא והסדירו את החיים הפנימיים שלהם. אמנם לא תמיד נתגשמו התקנות של ועד ליטא במלואן והיו לא מעט סכסוכים בין הקהילות הראשיות לקהילות שבסיבותיהן. אבל בכל זאת יכולים אנו ללמוד מהן הרבה על היחסים בין הישוב היהודי הקטן דוגמת זה שביאנוב לבין הקהילה הראשית שבפינסק.

שלטונה של הקהילה הראשית בפינסק על הקהילות הקטנות שבסביבותיה בא לידי גילוי בסדרי חלוקת נטל המסים ששילמו יהודי ליטא למלכות בין הקהילות, כי הקהילה הראשית היתה אחראית לגביית כל הסכום שהוטל על הגליל שלה. לא תמיד עלתה גביית המסים בעיירות הקטנות יפה, כי היו ישובים שהשתדלו להקל על עצמם על חשבון ישובים אחרים והיו כאלה שהצליחו בכך. קהילות שהרגישו עצמן מקופחות התלוננו כמובן, וועד המדינה נאלץ לטפל הרבה בסוגיה זו [34]).

31) שם, מס' 284.
32) שם, מס' 344.
33) פמ"ל, סי' תרכח.
34) שם, סי' י, קכח, רנג; רעא, רעד, שמו, שלח.

לפינסק כקהילה ראשית היתה גם סמכות לשתף את הישובים שבסביבותיה בגביית היטלים למטרות מיוחדות כגון: הוצאות בעד השתדלות בסיימיקים[35]) ובהוצאות להגנתו של אדם שהעלילו עליו עלילה ונאסר, ושלדעת הקהילה בפינסק ראוי היה להשתדל להצלתו[36]); הוצאות לצרכי צדקה גדולים כגון השאת בתולות עניות או דאגה לנערים פליטים מן המערב שעל הצורך לקלוט אותם החליט ועד שצ״ט 1639, בכלל זה הדאגה שהמוכשרים שבהם ילמדו תורה[37]). לעתים קרה גם להפך; שקהילת פינסק קיבלה כסף למטרות צדקה ונתחייבה לחלקו בין הישובים הכפופים לה[38]).

לתושבי קהילת פינסק כקהילה ראשית היתה הזכות לגור בכל ישוב שבגליל שלה (חזקת ישוב, לעסוק בו בעסק כלשהו ולסחור בהן באופן חפשי[39]), ואם נפגעו תושבי הישוב הקטן מהתחרותם של יהודי פינסק יכלו רק להביא את טענותיהם בפני מנהיגי הקהילה הראשית. אך לתושבי הקהילות הקטנות לא היתה זכות דומה בפינסק. כך הבטיחה לעצמה קהילת פינסק זכויות יתר כלכליות בישובים הכפופים לה.

אבל גם בתחומים אחרים היו לקהילת פינסק כמה זכויות יתר בישובים הכפופים לה. ועד שפ״ח התקין תקנה שקהילה בסביבות שאין בה רב אינה רשאית לקבל רב ומורה, אפילו לפסוק איסור והיתר, בלי רשותו של רב אב״ד קהילת פינסק, כדי שלא לקפח את פרנסתו[39*]). לדרוש דרשה ברבים בקהילה כמו יאנוב מותר היה לאדם רק באישורם של האב״ד והראשים של פינסק[40]). במקרים חמורים (כנראה במקרי מלשינות) מותר היה לקהילת פינסק לגרש אדם יחד עם בני משפחתו מן הגליל שלה אל מחוץ לליטא[41]).

קיפוח של יושבי הקהילות הקטנות על ידי קהילת פינסק הראשית לא היה מקרה נדיר. הקהילות המקופחות התנגדו והתלוננו ונראה שבהדרגה זכו לצמצם את היקף זכויות היתר של הקהילה הראשית פינסק.

כזה היה המצב בכל גליל פינסק והבעייה היא משותפת לכל הקהילות הקטנות הכפופות לפינסק וקהילת יאנוב בכללן.

כמובן חייבו תקנות מדינת ליטא עתים את הקהילה הראשית (פינסק) ועתים את ועד המדינה של כל ליטא לבוא לעזרתה של כל קהילה שהעלילו עליה עלילה איזו שהיא או שנגרמו לה נזקים קשים בגלל התנפלויות וכו׳. דומה שבשנת 1667 נזקקה יאנוב, בתקופה הפרועה ששררה אז באזור, לעזרה של ועד מדינת ליטא. בפנקס המדינה מוצאים אנו ידיעה על דבר „עלילת שקרים בק׳ יאנאווי בעסק גזלנים״[42]). הועד דחה את הטיפול בעניין להתכנסות הבאה, אבל בידיעה עצמה מוצאים אנו יותר מאשר רמז שיהודי יאנוב נפגעו קשה באותה תקופה קשה של השתוללות כנופיות הצבא השונות.

במאה ה־18 התחילו הקהילות הקטנות שבסביבות פינסק להתמרד בתלות שלהן

35) התוועדויות אנשי האצולה (השלאכטה) במחוז. שם, סי׳ קסב.
36) שם, סי׳ קי.
37) שם, סי׳ שנא.
38) שם, סי׳ תא.
39) שם, סי׳ ו—ז.
39*) שם, סי׳ ריו.
40) שם, סי׳ קל.
41) שם, סי׳ נז, קנג.
42) שם, סי׳ תרכח.

בקהילה הראשית פינסק. לשליטה של פינסק בקהילות הקטנות בסביבות נודעה חשיבות מיוחדת בגלל הרשות והיכולת שהיתה לה לגבות בכל הגליל את מכסת המסים המוטלת עליה. מסיבה זו שאפה פינסק כקהילה ראשית לקיים ואף להרחיב את שלטתה על הישובים הקטנים. בראשית המאה ה־18 סמוך לשנים 1717—1720 פרצו סכסוכים מרובים על רקע מס הגולגולת המוגדל שהטיל הסיים הפולני (לאחר תקופה ארוכה של אנדרולומוסיה ומלחמות) ושאותו היה צריך לחלק בין הקהילות. נטל כבד הוטל על קהילות קטנות ואלה התמרדו והדברים קיבלו מעין צורה של מרי כללי [*42]. יש להניח שגם יאנוב היתה מעורבת בסכסוך זה. באותן שנים התמרדו במיוחד קהילות צפון וולין (אוברוץ׳ צ׳רנוביל, ברץ׳) שניסו להינתק מזיקתן לקהילת פינסק ולהצטרף לקהילות גליל וולין. הנסיון בכללו לא הצליח. אך היחסים בין הקהילה הראשית פינסק לקהילות הקטנות היו מעורערים. אחת הסיבות הנוספות לכך היו החובות הכבדים שרבצו על קהילת פינסק בגלל הלוואות שלקחה ממנזרים ומאצילים בסוף המאה ה־18 ושלבטחונן ופרעונן היו ערבות יחד עם פינסק כל הקהילות הכפופות לה. הקהילות הקטנות שאפו להשתחרר מתלותן בפינסק. כאשר ביטל השלטון הפולני בשנת 1764 את מוסדות השלטון העצמי המרכזיים של פולין וליטא נוצר מצב נוח לקהילות הקטנות לבצע את כוונתן, ובשנים 1763—1766 מצאה את עצמה קהילת פינסק בתוך תנועת פרישה המונית של קהילות וישובים מן הכפיפות לה, ונסיונותיה הנואשים בעזרת השלטונות הפולניים לעצור את התהליך לא הצליחו. אז פרשה גם קהילת יאנוב מן הכפיפות לפינסק ונעשתה אף היא קהילה עצמאית יחד עם 26 קהילות אחרות בתוכן מוטלה, דרוהיצ׳ין, חומסק, סטולין, ליבשיי ועוד [43]. כיוון שהחלטת הסיים לפרק את ועד ליטא נטלה מפינסק את הזכות לגבות מן הקהילות הקטנות את מס הגולגולת (וכיוון שלרוב היתה גובה סכומים יתרים לצרכים אחרים כגון תשלומי רבית וחובות) בראתה זו הזדמנות נאותה לקהילות הקטנות להשתחרר מן האחריות המשותפת עם קהילת פינסק לגבי פרעון החובות הכבדים שרבצו עליה. פינסק עוד הוסיפה להאבק שנים רבות עם הקהילות הקטנות על השתתפותן בפרעון החובות, והשלטון הפולני אף עמד להלכה לימינה, אך ליהודי העיירות הקטנות עמדה עזרת האצילים המקומיים שכוחם היה גדול. במציאות המדינית של פולין ערב בוא הקץ על קיומה כמדינה עצמאית אי אפשר היה לסובב את הגלגל אחורנית ויאנוב בדומה לקהילות הקטנות האחרות נעשתה קהילה עצמאית.

שאר ידיעות

על החיים הכלכליים ועל החיים הפנימיים של יהודי יאנוב עד סוף שנות ה־70 של המאה ה־19 אין אנו יודעים כמעט דבר.

*42) תעודות על כך פרסם ס. ברשאדסקי בכתב העת יברייסקאיה ביבליותיקה (ברוסית), כרך 8, 1880, עמ׳ 1—32 בתוספת.

43) טויזנט יאר פינסק, עמ׳ 55 ב׳ (כנראה על סמך אחת התעודות שבארכיון הממלכתי בוילנה).

ברור שיהודי יאנוב עסקו במסחר שהרי התעודות הלועזיות שבהן מדובר על יהודים מיאנוב מצביעות על כך בפירוש. שתים מהן הזכרנו למעלה ודומה שהן בבחינת פרטים המלמדים על הכלל.

בהעדר אפשרות להוסיף על הדברים שנאמרו לעיל משהו שיוסיף על הבנתנו את ההשתלשלות ההיסטורית של הישוב היהודי ביאנוב נמנה כאן את פירורי הידיעות שנתקלתי בהן אגב חקירותי.

בשנת 1684 מסופר בתעודה משפטית פולנית שיהודי יאנוב הגישו סיוע ליהודי מחומסק שהותקף ונשדד על ידי אחד האצילים (הפריצים) במסרם לו אינפורמציה על השודד ולאן נמלט, בודאי כדי שיוכל לפעול פעולה משפטית נגדו[44].

בשנת 1781 ביקר בעיר משכיל פולני, שליחו או כתבו של עתון פולני. בכתבתו הוא מהלל את העיירה בגלל חריצותה ובתיה המסודרים[45]. בשנת 1784 — כעשר שנים לפני שהקיץ הקץ על קיומה של פולין ויאנוב עברה לשלטון רוסיה — ביקר ביאנוב, אגב ביקורו בפינסק ובאזור, מלך פולין דאז סטאניסלב אוגוסט פוניאַטובסקי. הוא התארח אז בבית האציל אוז'שקו[46]. שני הביקורים הנזכרים התקיימו במסגרת קידום המאמצים שנעשו אז באזור ע"י הסטרוסטה של פינסק, יאן בוטרימוביטש להנהיג רפורמות רציניות בחברה ובכלכלה כדי להציל את פולין מכליון.

אחד המלונים הגיאוגרפיים הפולניים מן המאה ה־19 מציין שיהודי יאנוב מנהלים מסחר ער למדי עם וורשה ומספקים לה בעיקר חמאה הידועה בוורשה בשם חמאה ליטאית. לדעתו היתה יאנוב זמן רב אחוזה של הנסיכים לבית שויסקי ואח"כ עברה לרשות האצילים לבית אוז'שקו[47].

עומדות לרשותנו גם ידיעות אחדות על החיים הפנימיים. נמנה גם אותן.

אביו של ר' אהרן מקארלין, מייסד החסידות הקרלינית, תלמידו ושליחו הגדול של המגיד ממזריץ' שמו היה ר' יעקב ומוצאו היה מיאנוב. הוא עבר לגור בפינסק ושימש שם שמש באחד מבתי הכנסת[48].

כאשר התפשטה החסידות בסוף המאה ה־18 אין ספק שזו הגיעה גם ליאנוב. על חסידי סטולין־קארלין ביאנוב אין כל ידיעה במקורות המצויים. אבל אנו יודעים שלמייסד השושלת החסידית הליבשאית ר' שמריה בן אברהם אבא יוסף מסורוקה (ויינגרטן) היו בתחילת המאה ה־19 חסידים ביאנוב וכן בטלחן, חומסק, מוטלה ועוד[49].

חוקר החסידות הליטאית ד"ר זאב רבינוביץ (יליד פינסק עתה בחיפה) מצא

---

44) אקטי, כרך 29, 94

45) 649, Starożytna Polska.

46) שם, שם.

47) שם, שם.

48) ז. רבינוביץ: החסידות הליטאית, ירושלים תשכ"א, עמ' 10.

49) שם. עמ' 144. על התישבותו של ר' אבא'לה ביאנוב בשנת 1886 ראה הכתבה מתוך המליץ בספר זה להלן עמ'

בראשית שנות ה־30 בגניזה הסטולינאית (בחצר רביי סטולין) תקנות של חברת משניות מיאנוב חתומות ע״י ר׳ אהרן. החברים התחייבו ללמוד משניות לזכר נשמתו של יהודי בשם לפידות שנדב לחברת משניות ספר תורה [50].

על רבני יאנוב בסוף המאה הי״ח ובמאה הי״ט הצלחתי ללקט ידיעות אחדות.

ר׳ יוסף יאנוור בן ר׳ אריה ליב אב״ד פינסק.

ר׳ יוסף נולד בפינסק בשנת תקט״ו (1755) ונפטר בשנת תקפ״ה. מן התואר יאנוור יש אולי ללמוד שהוא היה רב ביאנוב שלנו, שהרי הוא עצמו נולד וגדל בפינסק ואילו אחד מאחיו, שמואל, היה רב באנטיפוליה ואח״כ בקארלין [51].

כמו כן ידוע לנו שבנו השני של ר׳ שמריה מיסד השושלת הליבשאית, ר׳ אברהם אבא, שימש רב ביאנוב באמצע המאה הי״ט (אין להחליפו בר׳ אבא׳לה) [52].

במחצית השניה של המאה הי״ט שימש רב ביאנוב בנו של ר׳ שמואל אביגדור תוספאה (רבה הנודע של קארלין עד תרכ״ו) ר׳ יהושע אריה ליב, מחבר ס׳ „מצפה אריה״. וכן ידוע לנו שבשנת תרמ״ח היה ר׳ משה חיים בנו של ר׳ יהושע אריה ליב רב אב״ד יאנאווע. ר׳ יוסף קוסובסקי היה גיסו של אחיו ר׳ בנימין אריה ממאלטש וכנראה גם גיסו של ר׳ משה חיים הנ״ל [53].

בזאת תמו הידיעות שברשותנו על יאנוב עד סוף שנות ה־70 של המאה ה־18. אין ספק שבארכיונים ברוסיה גנוזות תעודות רבות שהיו מוסיפות הרבה על ידיעותינו את עברה של עירנו. עד שייפתחו אלה בפני חוקרי תולדות ישראל חובה קדושה לעשות את אשר נסיתי לעשות כאן.

---

50) ז. רבינוביץ, שם, 78.
51) עיין ס׳ זכר יהוסף לר׳ יוסף זכריה שטרן, ח״א, ווארשא תרנ״ט, עמ׳ 208.
52) ז. רבינוביץ, שם, עמ׳ 146.
53) עיין ס׳ שארית הפליטה לר׳ שמואל אביגדור תוספאה, ווארשא תרמ״ח (הוצא לאור מכתב יד שניצל מדליקה ע״י נכדו ר׳ בנימין אהרן ממאלטש), בהקדמה עמ׳ 2—4.

כתבות על יאנוב ב„המליץ", 1880—1887[1]

דרכי היגוך, בית־הכנסת

יאנאווא (פלך גראָדנאָ) — בעניני עדתנו שערוריות ואי־סדרים ודרכי החנוך אבלות מבלי משים לב לזה; איש איש פונה אחרי בצעו ומסחרו ואין מהם מביט ומשגיח על בניו לנחותם בדרך טובה ולהורותם דעת בשפת הארץ, וכדי בזיון וקצף הוא לראות נערים גדולים סובבים כל היום בשוקים וברחובות מבלי כל חכמה או מלאכה אשר תחיה את בעליה. גם מנהיגי העדה ידרכו ברגל גאוה על ראשי עניים מדוכאים ויפושו כעגלי מרבק מקופת הקהל. פרעות נוראות שוררות בבית מקדש מעט אשר בעיר, כי אחינו עשו את הבית הזה לבית ועד לכל מקנה וקנין. בבקר בבקר בהתאסף העם להתפלל יתלקטו אגודות אגודות אחורי הבימה ושם ישאו ויתנו ויעשו כל מסחר: שם ימכור איש את סוסו, שם ישכור לו עגלה לעשות דרכו ליום השוק, ושם ימכור איש לרעהו את פרי־אדמתו אשר לא יכול להתפשר עמו בין יושבי קרנות בשוק; וגם בעת התפלה תרב המהומה בבית ה׳, כי כל איש יתאמץ להתפלל לפני הצבור, וכאשר יתיצב איש לפני העמוד ויאמר הברכות ובא רעהו ודחפו, וביום השבת תרבינה הפרעות שבעתים, וגם מכות ומהלומות לא דבר יקר הוא שם, כי כל איש יחפץ להכבד בעליה הגונה לפי ערכו בעיניו, וכאשר יקרא לתורה בפרשה החמישית, יקלל ויחרף את הגבאים ויתהלל באימים כי יכם בלשון לפני שרי הממשלה, וקולות מקולות שונים יעלו מתוך הבית בשאון והמולה, עד כי כל עובר בחוץ מבני עם הארץ ישום וישחק ויאמר כי בית מקלט לפראי מדבר הוא הבית ההוא. — ואף כי ה׳ ניסן פערלשטיין וה׳ יהושע סראלוש נלאו לראות את המצב הנורא הזה ויכינו להם בית נכון ונשא להתפלל ולא ישמעו בו עוד ריב ומדנים, עוד לא לקחו אנשי עירנו מוסר, ומאז חדלו הנכבדים האלה לבוא בקהלם בבית התפלה הישן השתובבו עוד יותר משובה נצחת, כי אין איש להוכיחם על פניהם. מי יתן וישימו שני הנכבדים האלה עיניהם ולבם גם על בית התפלה אשר עזבו, אולי יצליחו לעצור בעד השערוריות המתגברות בבית אלהים, לבשתנו ולבשת כל איש אשר אך בשם ישראל יכנה.

יצחק אייזיק באנצעווסקי

(1880, גל׳ יס, ע׳ 385)

כתבות על יאנוב ב„המליץ", 1880—1887

בית־ספר

יאנאווא (פ. הוראדנא). — מברך ה' מאגילניצקי את ה' מ. קורלאנדסקי מדעמבראווא וה' ג. רודאווסקי, אשר בהשתדלותם נפתח בי"ס לילדי אחינו בער הזאת, והאחרון לקח עמל ההשגחה עליו לתמכו ולסעדו ככל אשר תמצא ידו.

(1883, ע' 73)

ביטול גזרת גירוש מהכפרים

יאנאווא (פ. הוראדנא), כ"ז אב. — הגזרה אשר נחרצה מאת שר הפלך על אחינו בני ישראל יושבי הכפרים הנספחים על מחוזנו קאברין: לגרשם ממושבם בכפרים העירה, נתבטלה כעפרא דארעא, לשמחת לב כל דורשי שלומנו באמת, בהשתדלות אחדים מיושבי עירנו אשר לא נחו ולא שקטו בדבר הזה. והנה ביום כ"ה אב הגיע צו לפקוד המחוז (איספראווניק) ומאת שר הפלך: לבלי יעשו כדבר הרע הזה, כי אם יתנו ליהודים יושבי הכפרים להשקט במכוניהם ולא ירגיזום ממנוחתם. —

אברהם חיים גלייבערמאן

(1883, גל' 70, ע' 1125)

גיוס לצבא

יאנאווא (פ. מינסק), י"ד כסליו. — בערב שבת העבר, ככלות העם לקבל את השבת, בא „שוטר המחלקה" אל בית התפלה ויצו לבלי תת לכל הנאספים לצאת, גם שלח לקרוא להרבנים, ובבואם עלה הוא הבמתה ואמר: „אדוני! עתה באתי מעיר המחוז אשר נקראתי לבוא שמה בפקודת שר השוטרים. לו ידעתם אף אחד מני אלף המכאובים אשר אשא בלבבי היום מפני רוע מעלליכם, כי עתה לא הרעותם לעשות! הן קשרתם היום קשר לבלי תת את בניכם לעבוד בצבא — מעשרים וארבעה צעירים בני כ"א שנה לא בא אף אחד — קרא בקול חודר כליות ולב — הנהיה כדבר הרע הזה, או הנשמע כמוהו? הן תתאוננו על הממשלה אשר הבדילה אתכם לרעה מכל העמים החוסים בצלה, ומדוע זה אינכם ממלאים את חובתכם לה ככל בני העמים האחרים? ואתם יושבי על מדין — הוסיף לקרוא בכוננו דבריו אל הרבנים — על מה אתם יושבים בבתיכם ספונים מבלי שים לב לכל השערוריות אשר בעירכם! הלא מספר יושבי עירנו מספר רבניהם *) ואין אחד מתעורר בצדק לעשות סדר ומשטר נכון בכל עניני הקהלה אשר צלמות ולא סדרים בם! הרק לזאת נועדתם להורות בין נגע לנגע ובין כשר לאשר איננו כשר?! עליכם אמנם החובה להורות את העם אמונה ודת, אבל יחד עם זה לעורר בלבבם אהבה להממשלה, יראת הכבוד מפני חוקיה וכל משפטיה, וגם כבוד לפקידיה הנאמנים, ולהזהירם מעשות מעשיהם זר מעשיהם להנתם ולבושת פניהם!... העידותי בכם היום רבני עירנו, כי אם לא יבואו הקרואים כאיש אחד לעמוד על המבחן עד חודש ימים, לא יכירכם מקומכם פה.

*) כונתו בזה על הרבי ועל הרב אשר זה מקרוב באו לשכון בעירנו.

כי אין לו חפץ בכם! אף עוד זאת אשמיעכם מראש, כי בעוד ימים אחדים אשים משמר על אבות הצעירים הנסתרים, עד הביאם אותם למלאות את אשר נטל עליהם, ראו הזהרתיכם!". אלה הם דבריו בקצור, ואם אמנם נאמנו מאד, אין מי יכזיבם, גם נאמרו בעתם, אבל היועילו?!

ישראל צבי פיסאר

על אמתת דברי הכותב מעידים: חלאוונע ב"ר דוד טאבאצניק ואליעזר שולמאן.

(1885, גל' 89, ע' 1444—1445)

כלי־זמר, חתונה

יאנאָווא (פ. הוראדנא), 25 פעבר. — מחזה יקר ויחיד במינו ראו עינינו בעירנו היום: בחור ובתולה — חתן וכלה — הובלו לחופתם ולמשתה נגינתם בלוית הפקיד והשוטר! אולם אל תמהרו, קוראים נכבדים, ברוחכם להוציא משפט מעוקל כי עברו הנאהבים והנעימים ברית, חלפו חוק; לא כן הדבר. כנים וישרים המה, גם אבותיהם מטיבי לכת הם ולא שלחו בעולתה ידיהם, אבל „מנהג ישראל" היה בעוכריהם ויתן להחתן ולהכלה שושבינין אשר לא מבני ישראל המה. וזה הדבר: ביום החתונה הלכו הורי החתן והכלה לבקש את המנגנים בכלי שיר („כלי־זמר") לבוא ולשמח לבם במנגינותיהם, כנהוג בכל חתונת דודים; וידרשו המנגנים שכר עמלם עשרה רו"כ; ויען שגם העשירים שבעיר לא יתנו מאומה מכיסם למנגנים, ומסתפקים הם באגורות אשר יקבצו על יד מאת הנשים והנערות היוצאות לחול במחולות בליל שמחות שאחר החופה, וגם קצר קצרה יד המחותנים לשלם את המחיר אשר קצבו המנגנים, נערו כפיהם מהמנגנים ויאמרו להוביל את החתן והכלה לחופה בלי כנור וחליל. אבל מנגנינו, אשר מאד חרה אפם על פורצי הגדר בעיר קדושה, שכרו אנשים רקים ופוחזים להפוך ששונם של המחותנים לאבל, ויבואו עגלונים ורכבים במקלות ובשוטים ויפרצו אל בית החתונה ויכו חרם את כל הנאספים, ולא נתנו לאיש לעשות דבר. וימהרו המחותנים האומללים אל פקיד העיר ויחלו פניו להיות להם למגן ומושיע מפני לוחציהם ודוחקיהם. ויבוא הפקיד ועוזריו ויהסו את ההמון הסוער ויפיצום לכל רוח, ובכבודם ובעצמם הלכו מזוינים ללות את הזוג לחופתם, לבל יעוז איש להתנפל עלהם בדרך.

צבי הירש נין מפינסק

(1884, גל' 19, ע' 297)

הרבי ר' ליבלה מליבשיי

יאנאווא (פ. הוראָדנא), כ"ד ניסן. — עירנו הקטנה ידועה מכבר כעיר הבירה להצדיק של החסידים הנקראים על שמה ובכבודו תתימר; אבל עד עתה נשאה עליה עירנו את שם הכבוד הזה רק בעבור הקדושים אשר בארץ המה, והצדיקים החיים עזבוה זה כמה ויעתיקו את אהלם ליובעשאָווה, העיר הקרובה אליה, ועוד מימות אבי אביו של

הצדיק ר' ליב'עלע החי עמנו היום פנה זיוה, פנה הדרה ממנה. והנה זכתה עתה עירנו שתחזור עטרתה ליושנה, כי זה כחצי שנה אשר הקים ה' על ר' ליבעלע את השטן מביתו, הוא אחיו הצעיר אשר התפרץ מפניו ויעש מלוכה בפני עצמו, והוא אוה את עירנו למושב לו ולרגלו באה גם הברכה אל ביתנו; אך לא ברכות שמים מעל, כי העוני אשר בחר גם הוא את עירנו למשכן כבודו, כאשר היה כן הוא גם עתה עודנו בעצם תקפו ועוד גבר חילים בכל ימות החורף העבר — כי אם ברכות תהום רובצת תחת, כי קם השטן לרקד בינינו, ואף יושבי עירנו העניים אשר גם לחמם לנפשם יחסר להם מכרכרים בכל עוז כדת היום ועושים אגודות אגודות, אלה תחת דגלי רבני המתנגדים (כי שני רבנים למתנגדינו אשר מספרם עולה למאה איש, וכן גם לחסידינו), ואלה תחת דגלי שני הרביים. מובן הדבר כי כל אחת מהפלגות האלה תצור את רעותה עד מקום שידה מגעת, ודברי ריבות וקטטות לא יחסרו לנו; והחסידים, שהמה גם אנשי המעשה, יבואו עד לכלל הכאה ועד בכלל, ותרב המהומה אצלם, כי בן יקום באביו, איש באחיו ואשה באישה; אם ישאר האיש נאמן לרבו הזקן תאמר אשתו: לא, כי אם באחיו הצעיר, ר' אבא'לע אני חפצה, הוא יהיה לי לרבי ומפיו אקח ברכה כל ימי חיי. במצב כזה עבר החורף על המתנגדים והמתנגדיות ועל החסידים והחסידיות, וירגנו כלם באהליהם, עד בוא ימי חג הפסח, ימים אשר בם איש ישראל נקי לביתו למצוא חפץ ודבר דבר; וה' ברך את עניינו בכל: במצות ומרורים, בשר ויין ויהיו כלם שמחים וטובי לב, או אז מצאו את העת דרושה לחפצם ויקדישוה ליום הרגה. ויהי אך באה השמועה לאזני החסידים הל'יב'עלים כי טעה הרבי הצעיר בסדר ההגדה ובלע את המצות והמרורים הכרוכים ביחד מבלי קרוא בקול: „זכר למקדש כהלל וכו'" מלאו כלם שמחה ויהיו שכורי הנצחון, וילעגו בר' אבא'לע וחסידיו ויתנוהו לפרח רבי שאיננו כדאי והגון לשאת את נזר הרבנות על ראשו ועטרת השטריימיל אינה הולמתו. אך שמחתם היתה עדי רגע, כי חיש מהר יצא הקול שכדבר הרע הזה קרה גם לרבם, כי טעה גם הוא בסדר ליל השני של פסח ויפסח על היחץ ולא עשהו, ובבואו אח"כ על חלקו באפיקומן לא מצא מאומה, ויפלו פני כל החסידים. ואחד החסידים הלב'עלים ה' ש... ק... קנא קנאה לכבוד רבו המחולל ויכה את ר' אבא'לע בלשון לפני נציב העיר, וישמעו זאת החסידים האבא'לים ויתנפלו עליו בשעת התפלה ויאמרו להמיתו. כראות ש... ק... כי כלתה אליו הרעה מעדת אויביו אשר סביב שתו עליו, ויזכור הלכה שלמד בבית הספר „כי תורה מגני ומצילי", ויחתוף בזרעותיו את ספר התורה מעל השלחן ובזה הצליח להסיר מעליו את המכות אשר נכונו לו מידי ההמון הסוער, כי לא נועזו האנשים לגשת אליו; אבל גם למחרת היום ההוא עוד לא נחו מזעפם ויתנפלו זה על זה באגרוף רשע ומכות רצח; והמלחמה לא שבתה גם אח"כ, עד אשר הבהילו את פקיד העיר אל ביהמ"ד לשים קץ לשערוריות האלה. אך הוא נער חצנו מהם ויאמר: „יקחכם אופל, חסידים נבזים! הלא חג לי היום ואין את נפשי אליכם". סוף דבר יהיה, כי ביהמ"ד יסגר על מסגר, לחרפתנו ולבושת פנינו.

ישראל לעווין

(1884, גל' 35, ע' 544—545)

כתבות על יאנוב ב„המליץ", 1880—1887

גיוס לצבא

יאנאווא (פ. הוראָדנא). — חרפה שברה לבנו לשמוע מוסר כלמתנו מפי נציב עירנו בשנה העברה, על אשר לא באו צעירינו בני כ"א שנה ליום הכסא (כאשר הודעתי בהמליץ ש"ע מס' 89) ; אבל לדאבון לב לא מצאו דבריו מסלות בלבבם. הנחבאים העמיקו להחבא שבועות וירחים עד אשר קצו בחייהם או אז יצאו אחד אחד מחוריהם, ויתנו את כל אשר להם בעבוט, ויתהלכו באשר התהלכו, ויעשו מה שעשו, וישובו לביתם ותעודה אדומה בידיהם. כראות בעלי הזכיות כי ברע הם, כי הגורל יגיע עדיהם, מהרו לעשות גם הם כמעשי אחיהם מנדיהם, מלאים הלכו לעיר... וריקם שבו, ויהיו נקיים לביתם, אך עם זה יצאו נקיים גם מנכסיהם. והנה מה שעבר אין, וחסרון לא יוכל להמנות הוא, אבל על ימים הבאים נפשי עלי תאבל, בראותי כי עוד מעט יבואו שנית ימי הקריאה לצבא וצעירים בני כ"א ימצאון לעשרות בעירנו כיום, ואין מעורר ואין מתעורר לעשות מאומה לטובת הדבר הזה ; רבני עירנו הוזים שוכבים, ועשירינו יתעו גם יתעו את אחרים, כי מהם יראה וכן יעשה המון עירנו, וככל המעשים אשר עשו בשנה העברה יעשו בלי ספק גם בימים הבאים, ומה תהי אחרית הדבר? מעט הכסף הנמצא בידי הצעירים יבא לידי המשחיתים, הסרסורים והפקידים, ורע רע מזה בתתם פתחון פה לאויבינו בנפש לדבר בנו ככל העולה על רוחם, ובאמת מי ימנה את החסרון?... לכן אליכם צעירים בעלי הזכיות אשים דברתי, עיניכם הרואות את האסון אשר קרה את בני גילכם בשנים שעברו, ימים על שנה נדו גם נעו ומנוחה לא מצאו, עורם צפד על עצמם מהתענות ומתלאות, ורבים מהם אשר גם אור עינם אין אתם... את כספם אבדו בענין רע ובביתם אין לחם ואין שמלה, ושם ישראל נמצא מתחלל על ידם, ועתה הלא טוב טוב לכם להאסף בעוד מועד, ולקבץ סכום כסף אשר ישפיק להעניק ליוצאים לצבא חמשים, חמשים רו"כ לאחד, אשר אך זאת המה מבקשים. וכפלים לתושיה: אתם תנצלו מגלגול מחלות ומעט הכסף אשר רכשתם לכם ישאר בידכם, וישבתם לבטח בעירכם, ושונאינו לא ימצאו תואנה להתנפל עלינו ולהבאישנו ביושבי הארץ...

ישראל צבי פיסאר

(1886, גל' 130, ע' 1625)

גיוס לצבא

יאנאווא (פ. הוראָדנא). — העונש אשר הטילה הממשלה על אבות הצעירים מב"י אשר ישתמטו מעבודת הצבא — לשלם שלש מאות רו"כ, הטיל אימתה ופחד על כל ההורים של אלה הצעירים אשר מלאו ימיהם לצאת בצבא. בעירנו באו בשנה זו כל הקרואים, ששים וששה במספר, ולא נפקד מהם כ"א איש אחד אשר נסע בקיץ העבר לאמעריקא (ובגלל זה הטילו על אביו לשלם את העונש הקצוב) ; תחת אשר בשנה העברה מכ"ד צעירים לא בא אף אחד. פני השרים הממונים על דבר הקריאה לצבא צהלו משמחה ועונג. עוד ביום הראשון למקרא הצעירים, בהתאסף השרים והפקידים בבית

ועד שלהם שאל אותם שר הפלך ע״י טיליגרמה בשם שר הפנים אם באו צעירי היהודים לעמוד לגורל; וימהרו להשיב דבר כי באו כלם כאיש אחד; ובעת נעילת שערי בית הועד קם היושב ראש על רגליו ויתן תודה בשם שר הפלך לאחינו הנצבים עליו אשר מלאו חובתם כראוי וישמיע תהלתם בקהל רב.

ביום השבת העבר ראו עינינו מחזה מדאיב לב ונפש, כי הכניסו בבריתו של אברהם אבינו בן זכר לעיני אמו המתה, אשר שכבה למעצבה שבעה ימים ותמת בע״ש עם חשכה. רבים מהנאספים לא יכלו להבליג על יגונם וירימו קול בכי. ונשים זקנות אשר באו שם בבית נגשו אל המתה ויקראו לפניה בקול גדול: „מזל טוב!”...

ישראל צבי פיסאר

(1886, גל׳ 154, ע׳ 1883)

תלמוד תורה

יאנאווא (פ׳ הוראדנא). — רוח חרישית עברה בימים האלה בעירנו ותך את חדרי המלמדים לרסיסים וזה הדבר: בעירנו כמו בכל הערים הקטנות ישנה קופה של צדקה לתלמוד תורה וגבאי אחד ממונה עליה, והיה האיש אשר לו בן ואין ידו משגת לשלם שכר למוד בעדו ופנה אל הגבאי ולפי ראות עיניו יתן לו עזרתו מקודש אם מעט ואם הרבה, והנער יוסיף לשמוע לקח מפי מלמדו אשר בחר בו אביו, מבלי להתבזות ולהקרא בשם תלמיד הת״ת ומקהל חבריו הראשונים לא יבדל, ככה יתנהל הדבר מימים ימימה; אך חדשה נהיתה עתה, כי התעוררו אחדים מיושבי עירנו ויתנו אל לבם לבטל את הסדר הישן הזה אשר לא ישר בעיניהם ולהקים תחתיו סדר חדש והוא: לקבוץ את כל הנערים אשר יהנו מקופת הצדקה לבית אחד, ולהפקיד עליהם שנים שלשה מלמדים, והיו עיניהם רואות את מוריהם ואזניהם תשמענה את קול עניי הצאן כל הימים, שמעו המלמדים את הדבר הזה ותרגז בטנם, כי יחישו עתידות למו שבאופן זה ישבר מטה לחמם, וימהרו לדפוק על דלתות המעשים ויתחננו אליהם כי יחדלו ממעשיהם אשר יביאו עליהם — על המלמדים — שואה כחתף, אך הם באחד ומי ישיבם?

והנה גם אני הכותב אינני רואה כל תועלת בסדר החדש אשר הם אומרים לעשות. הן אמנם לו שמו המעשים אל לבם לעשות סדר למשנה, ולהפקיד את עתות הנערים אשר מבני העניים בידי מלמדים חרוצים ויודעים את המלאכה אשר לפניהם, היודעים מה עבודתם דורשת מהם, כי עתה אמרתי לפעלם יישר! אבל בהיות כל זאת זרה לרוחם, ובלי ספק לא תעלה כזאת על לבם לעולם, אם כן מה בצע בסדר חדש אשר גם ישן *) אין בו? הלא טוב טוב להם להנערים להנתר על מקומם ולא ידעו הבנים למצער בעודם קטנים כי הבדל יבדילם העוני מכל יתר חבריהם!...

ישראל צבי פיסאר

(1887, גל׳ 56, ע׳ 587—589)

*) עיין המליץ ש״ע מס׳ 37 את הסעיף הששי מתקנות קראקוי אשר נתקנו זה כשתי מאות וחמשים שנה בימי הב״ח ז״ל. בהמאמר „תלמוד תורה כיצד?”

תלמוד תורה

יאנאווא (פ. הוראדנא). — הסדר החדש בדברי ילדי הת"ת (עי' „המליץ" גליון 56) נעשה; ואם בתחלה רבו המתאוננים על המעשים, כי נכמרו רחמיהם על המלמדים האמללים אשר השמיעו במרום קולם ויצעקו מכאב לב; אך עתה חדלו מהתאונן עוד, כי השכילו המעשים לעשות בבחרם בהמלמדים אשר אליהם נגע הדבר ביותר, ובתלמידים אשר מבני העניים; גם שמו לב אל הדברים אשר אמרתי בגליון הנ"ל ויעמידו משגיחים מטובי עירנו ולומדיה להשגיח על סדר הלמודים. הנערים שומעים לקח כיום מפי ארבעה מלמדים אשר קבלו שכרם מקופת הת"ת וכל בני עירנו כחסידים כמתנגדים יקחו חלק בה. יהי שם המתנדבים והמעשים מבורך!

מקרה מחריד לב קרה לפני ימים אחדים בכפר מאלאדאווע הסמוך לעירנו: רעם מפוצץ הכה את בית המלון אשר להיהודי שם על יושביו חרם, אשה אחת נוצרית מתה תחתיה, ושני יהודים צעירים לימים נפצעו ויהיו כנדהמים, ויתר בני הבית נעשו חרשים מפחד פתאם.

ישראל צבי פיסאר

(1887, גל' 129, ע' 1362—1363)

התפרעות ביום השוק במוטלה

יאנאווא (פ. הוראדנא), 15 יוני. — ביום השוק אשר היה בעש"ק העבר בעיר מאטעלע הסמוכה לעירנו, כטוב לב אחדים מהאכרים ביין דגנים אשר שתו לרויה, אמרו לקחת חלות לחם וכל מאפה תנור מהסלים של העבריות התגרניות בשוק בלא כסף ובלא מחיר; ויבואו שוטרי העיר ויגרשו את האכרים. אולם אח"כ התלקטו השכורים בהמון ויאמרו לשלוח ידם גם בשוטרים המגינים על היהודים, וכראות השוטרים כי לא יוכלו לעמוד בפני האכרים הרבים מהם נשמטו לבתיהם, בידעם כי אם יתרוננו האכרים מיין ירפו מאף ויעזבו חמה. בין כה וכה נפל פחד האכרים על היהודים אשר באו מערים אחרות ליום השוק ויחדלו מעסקיהם וישובו איש איש לביתו ולעירו. כאשר נודע הדבר לפקיד המחוז מהר לבוא ביום השני למקום המעשה לחקור דבר, וע"פ דבורו הושמו אכרים אחדים במשמר. אחדים מהנאשמים הצטדקו בזה, באמרם: יען כי ראינו שוטרים אחדים מקצצים ברחוב פאותיהם הארוכות של היהודים, חשבנו בלבנו כי גם לנו נתנה הרשות לקחת חלות לחם של היהודים בלא מחיר (אמתלא נכונה!).

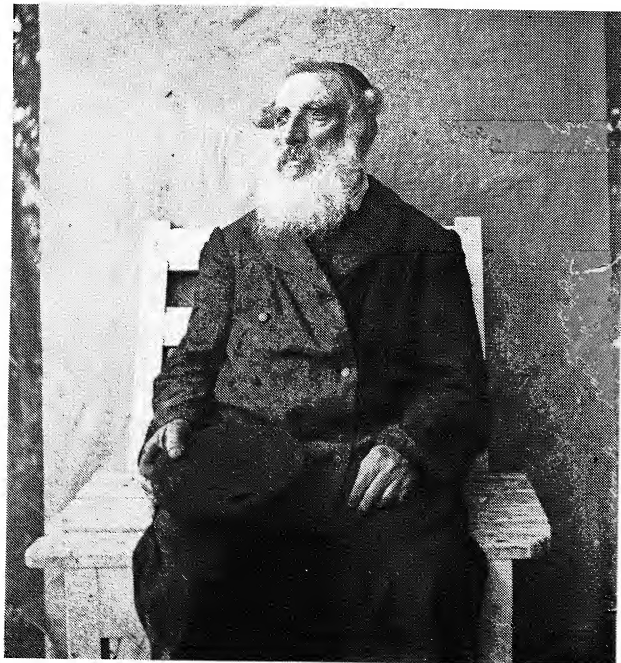
הקול יצא כי מתווך השלום משתדל לאסור על היהודים בעיר ההיא להחזיק בתי מרזח, יען לפי דעתו רק היהודים לבדם אשמים אם יפגעו בם האכרים, כי ישקום יי"ש לשכרה, ועי"ז לא ידעו השכורים בין ימינם לשמאלם ויאמרו לעשות פרעות. טוביא חטא וזיגוד מינגד!...

ישראל צבי פיסאר

(1887, גל' 141, ע' 1488—1489)

15 הרב יעקב וינגורטן

16. ר' איטשה
אודרוז'ינסקי

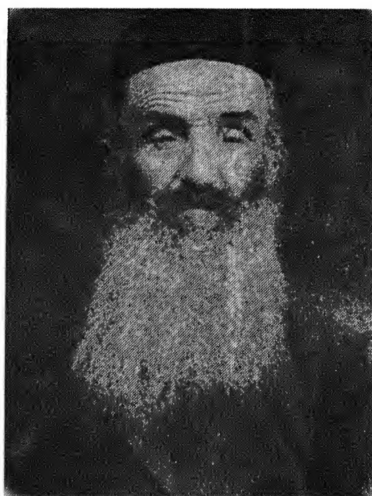
17. ר׳ פיינשטיין אלתר בן ציון, דער מלמד

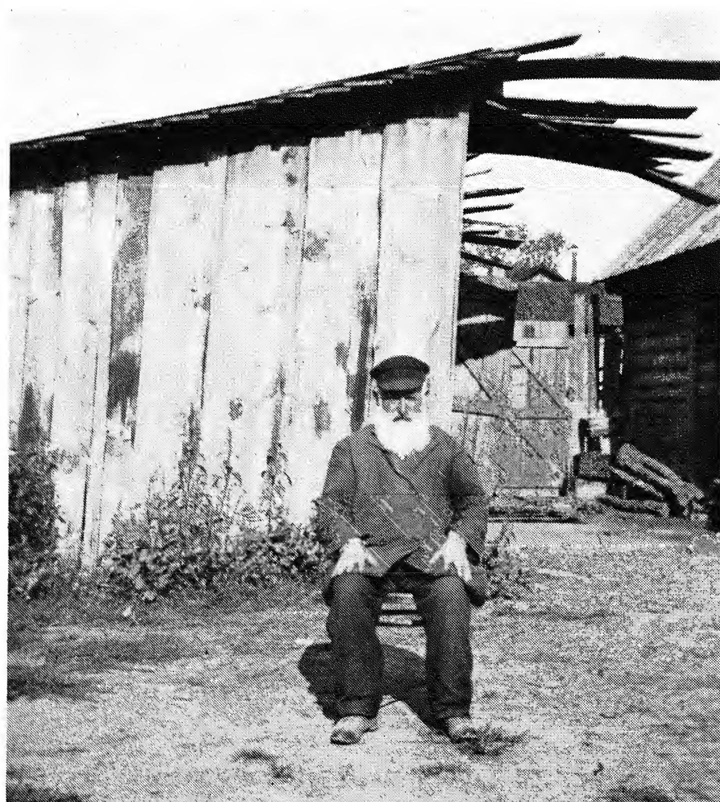
18. מרדכי אפלבוים ואשתו, סטארוסטה ביאנוב בשנת 1918 בימי הבלכובצים

19. ר׳ מאיר דוד אודרז׳ינסקי

20. ר׳ מיכל מדניק, גבאי
בית הכנסת ליובשוב

21. מלמד דובובסקי, ר׳ מרדכי הירש

22. שמרל ויכנס ואשתו
בפרידה מן הבן שבא
לבקרם ביאנוב

23. ר׳ מרקל מדניק, גבאי
ביה״כ סטולין

מגידים

יאנאווא (פ. הוראדנא). — בשני שבועות האחרונים בקרו את עירנו שלשה מגידים אשר שולחו במלאכות ראשי הישיבות אשר בארצנו. הראשון בזמן היה המשולח מוואלאזין, השני לו — המשולח מעיר לאמזא, והאחרון אחרון חביב הוא המגיד הוא המשולח מעיר קאוונא. הראשון אסף נדבות בעירנו עשרים רו״כ, השני — שלשים רו״כ והשלישי — חמשים רו״כ, הכל: מאה רו״כ. אמנם כן סך מאה רו״כ לסכום גדול יחשב ביחס המקום והזמן, אבל במה נחשב הוא ביחס הדרשות הנעימות אשר הטיפו באזנינו מעל הבמה! ולמען תת להקוראים מושג כל שהוא מדרשות המגידים האלה, הנני להעתיק בזה באור פסוק אחד מני אלף אשר שמעתי מפורש יוצא מפי האחרון בשבת נחמו העבר, באור חדש אשר לא שערוהו חדשים וגם ישנים. וזה הוא: „הנה מודעת כי השכינה — כביכול — מכונה בשם „איש״ וכנסת ישראל מכונה בשם „אשה״. עפ״י ההקדמה הזאת יבואר היטב פסוק אחד בשיר השירים הקשה להולמו, הוא פסוק „אם לא תדעי לך היפה בנשים״ וזה באורו: „אמר הקב״ה לכנסת ישראל, אם לא תדעי לך, כלומר: אם לא תשים לב להשכיל ולדעת את הכתוב בהביכאלאך... בהבלעטלאך... ובהטרפות פסולות... ימח שמם וזכרם... אז תהיי, היפה בנשים, כלומר: המאושרת מכלם, ובזכות זה ובא לציון גואל״...

ענין חדש נתן לבני עירנו לענות בו: זקן העדה הודח ממשמרתו עפ״י פקודת שר הפלך, יען נמצא בו עון אשר חטא בעניני תעודות לצעירי ימים שלא מלאו עוד חובתם לעבודת הצבא, והננו לע״ע כצאן אשר אין להם רועה. מי יתן ושמו יושבי עירנו אל לבם לבחור לראש באיש הראוי באמת לאותה אצטלא, כי עתה הביאו בזה תועלת לדברים רבים טובים ונחוצים בעירנו, אשר אי אפשר לי לפורטם הפעם...

ישראל צבי פיסאר

(1887, גל׳ 175, ע׳ 1857)

מורה שנתפס בגנבה

יאנאווא (פ. הוראדנא). — דבר זר נפל בעירנו בימים האחרונים אשר נתן את משכילינו לשמצה בקמיהם; וזה הוא: זה כשנה התישב בעירנו בתור מורה שפת רוסיא איש צעיר לימים, וישכור לו מעון לשבת בבית אשה אלמנה, ולה חנות קטנה של מטוה צמר ופשתים נשען אל החדר אשר המורה יושב בו, ופתח פתוח מן החדר אל החנות אשר דרך בו יוצאת ובאה בעלת הבית לסגור בערב את דלתות החנות מבפנים מפחד גנבים — מבלי דעת כי האורב יושב לה בחדח; עברה כחצי שנה ובעלת הבית החלה להרגיש חסרון בכסף „הפדיון״ אשר תניח בחנותה למשמרת עד הבקר. הדבר הזה נגע עד לבה, אך לא ערבה את לבבה לחשוד חלילה את גרי ביתה החשובים בעיניה מאד. עד אשר לאחרונה נוכחה לדעת כי יד המורה ואשתו הצנועה... במעל הזה, ותרב המהומה בבית, ובעמל רב עלתה בידה להרחיקם מביתה טרם בא מועד, מבלי הרהיב עז בנפשה למשש את כליהם לפני הפרדם מעליה. עברו ימים אחדים והזוג החל להוציא לאור

תעלומה... ויתנו על יד עושי מלאכה מטוה צמר ומשי לעשות לו ערך בגדים ולה — שמלה חדשה. הדבר נשמע בין החיים, ותתעורר האלמנה ותחשוד אותם כי גנובה היא הסחורה מחנותה, ותמהר ותבוא לפני הרב דמתא ותבך ותתחנן לו כי יצוה להביא את הסחורה לידו עד אשר יחקר דבר. הבקשה — נעשתה, הסחורה הובאה לבית הרב וגם המורה נקרא לבוא, וישאלהו הרב איפה קנה את הסחורה ויען: כי בפ. קנה אותה, וישלחו לפ. לגבות עדות מפי החנוני אשר לפי דבריו קנה בחנותו — והנה לא היו דברים מעולם! אחר כן בדקו ומצאו במעונם החדש סחורה הרבה חבושה בטמון מתחת לתנור. מובן הדבר כי כל זה נעשה בקולי קולות. ילדי עירנו לא טמנו ידיהם בצלחת ובהראות המורה ואשתו ברחובות העיר עפרום בעפר ויזרקו תפוחי אדמה על ראשם בקול תרועה ובקריאת: הידד! המורה אמנם נסה את כחו וילך אל הפקיד ויתאונן רע באחניו על כל הנעשה עמו, אך הפקיד לא שת לב לדבריו ועוד העיר למוסר אזנו על עשותו הנבלה וייעצהו לעזוב את העיר... בין כה וההשכלה נבאשה בעיני כל יושבי עירנו באמרם: זו השכלה וזה פריה!...

מגיד־פשע

(1887, גל' 191, ע' 2022)

מתוך הצפירה

יאנאווא פ. גראדנא — מודיע ט. קאטשוק — המטיף הציוני נ. ז. בודזינסקי בא גם לעירנו ורבים נהרו לשמוע את דרשותיו ויתנו ידם לציון.

(הצפירה, 1903, מס' 44, ע' 2)

ישראל צבי פיסאר

אגרות על יאנוב בשנות ה־90 של המאה הי״ט*

תלאות החורף

(ז) רעי כאח לי! זה שבוע אחר הפסח — וקור ושלג בחוץ. הדבר הזה הביא במבוכה את יושבי עירנו וביחוד את אלה, אשר אין להם חציר יבש מן המוכן בעד פרותיהם, כי מאז מעולם הסכינו יושבי עירנו לראות בעת הזאת את פרותיהם כבר רועות באחו, ולכן לא הכינו להן אוכל. עתה הפרות גועות ברפתים באין לאל יד בעליהן להושיע.

רעך...

פסח

(כד) רעי! חג הפסח קרוב לבוא. החג הזה מדי בואו יביא בכנפיו גם שמחה וגיל גם עצבון ודאגה. תלמידי בית הספר יריחו מרחוק חופש ודרור ולבם ירנן ושמח. כמו כן האנשים מעולם המעשה, אשר אינם יודעים מחסור בכסף, ישמחו לחג הקדוש הזה, אשר די אמצעים לו להשכיחם מעט את עמלם ורגזם בכל ימות החורף הקרים. אולם העניים, וביחוד אלה, אשר חרפה שברה לבם לבקש נדבות, להם יביא החג מגינת לב ודאבון נפש, יען כי אין ידם משגת להכין את כל הדרוש לצרכי החג המרובים. אמנם אחינו בני ישראל רחמנים בני רחמנים הם, וזה כשני שבועות סובבים הולכים שנים מנכבדי עירנו לאסוף כסף בעד ענייי עירנו, אשר בשם „מעות חטים" יכונה כנהוג בכל ערי מושב בני ישראל, ויושבי עירנו לא יקפצו ידיהם מתת נדבותם איש באשר תשיג ידו. אך אין הקומץ משביע את הארי!

רעך...

חינוך הבנים

(לט) אבי מרים ראשי. רב תודות וברכות ירחש לבי לך על הדרשך לאשר שאלתיך ותשלח לי ספר למקרא, אשר אליו התפללתי ואליו אני נושא את נפשי — מבלי

*) מתוך האגרון „ספר מכתבים לבני ישראל", ווארשא תר״ס, של אחד מטובי המורים ביאנוב בסוף המאה הי״ט ובראשית המאה הכ׳.

שים לב לפרנסתך הדלה וצרכיך המרובים, כי אין עיניך ולבך כי אם אל טובת בניך ואשרם וכל מעיניך בם להאכילם ולהשקותם, להלבישם ולהנעילם ולשכור להם מורים טובים ללמדם תורת ה׳ ודעת קדושים, וכל חפצך לראותם בתפארת אדם המעלה ולהיותם טובים ורצויים בעיני אלהים ואדם, ולכן אני מבטיחך לשקוד על למודי וללכת בדרך טובים כאשר יורני מורי היקר. ויהי רצון מלפניך אבי כי תשים עלי עיניך ולבך גם לימים הבאים... עד אשר אגדל והייתי לאיש כחפצך וכחפץ בנך אשר לא ישכח חסדך לנצח...

הגירה לאמריקה

(נג) אבי! שמח לבי בקראי את מכתבך, אשר בו הודעתני משלומך הטוב. אין כוח בעטי לתאר את העונג אשר התענגתי עליו! הן יקר אף נעים הוא תמיד לקרוא מכתב טוב מארץ מרחק, יהיה ממי שיהיה, אף כי מכתב מאב רחום כמוך, אשר הואלת להרחיק נדוד לארץ מרחקים לעבוד שם בזעת אף ויגיעת נפש למען אשתך ובניך אשר תוקירם ותכבדם עוד יותר מגופך, ואשר לדאבוני לא תוכל לשבוע בהקיץ את תמונתם — זאת אשיב אל לבי ותשתפך עלי נפשי... לכן אבקשך, אבי מחמדי, בשמי ובשם אמי היקרה, כי לא תחדל למצער להודיענו לעתים קרובות משלומך ומכל אשר אתך והיתה זאת לנו למשיבת נפש. בנך...

(נד) אבי! הקור ששלט בארצנו בראשית הקיץ והגשמים המרובים היורדים בלי חשך כעת הביא פחד בלב רבים, פן לא יעלה יפה קציר השנה. ולרגל הפחד הזה עולים המחירים מכל מיני מכולת, והדבר הזה גורר אחריו מלבד הוצאה מרובה גם נחיצות גדולה בכסף. כי בעת שהסחורה בזול נכונים החנונים לתת לקוניהם סחורה בהקפה כמה ועד איזה זמן שידרשו. לא כן כאשר הסחורה ביוקר, אז יחדלו כמעט למכור סחורת ידם, בחושם עתידות למו כי בעוד יום או יומיים יעלו המחירים עוד יותר, אם יאותו למכור — לא ימכרו בלתי אם בכסף מזומן דוקא. הדבר הזה הוא שימריצנו לבקשך, אבי, כי תמהר נא לשלוח לנו כסף הנחוץ למחיתנו גם לתת למורינו הנושים באמנו את שכר למודנו, אשר אליו הם נושאים את נפשם. אני שונה את בקשתי, כי תואיל נא למלא במוקדם את דרישתנו, כי לך אבי הלא אחת היא אם תשלח לנו הכסף הדרוש בזמן קדום או מאוחר, אחרי אשר כפי ששמענו לא תדע חלילה מחסור בכסף ואותנו תציל בזה מכליון עינים ודאבון נפש. בנך הכותב בפקודת אמו היא אשתך היקרה...

(נה) אבי! לפני שבועות אחדים הריצותי לך מכתב, אשר בו הודעתיך על אודות הלחץ זו הדחק אשר לנו בכסף, כי מעט הכסף שתשלח לנו לעתים לא קרובות לא ישפיק גם על מחצית ההוצאה אשר תגדל משנה לשנה, ועינינו נשואות רק אליך, אבי, כי תמלא את מחסורנו. אולם אתה, אבי, אינך שומע. לכן הנני אנוס כַּיּוֹם להפיל שנית תחינתנו לפניך כי תיטיב נא להאיר פנים אלינו ושלחת לנו כסף שיספיק לסלק את חובותינו, אשר

התחיבנו לאנשים שונים שיעלו לשלושים כסף, ושתהי ביכלתנו לקנות מהיום את צרכי ביתנו בכסף מזומן, אשר מלבד שבאופן זה יעלו לנו כל „חפצינו" במחירים יותר זולים, עוד לא תצטרך אמי תחיה לכרוע ברך לפני כל חנוני ולהתחנן אליו עד אשר יתרצה להקיף לה את הסחורה הדרושה — ולא אחת ייתר לב אמי בקרבה, ופניה יאדמו מבושת לשמוע דבריהם הקשים של החנונים וביחוד החנוניות, ולמראה פניהם הנזעמים. אנא, אבי, שים נא לבך לדברי בנך המעתיר בשם אמו תחיה, כי אל מי תפנה לעזרה מבלעדיך? ומי ירגיש מצוקתה או יחיש לרוחתה חוץ ממך? בנך...

(נו) אבי! לא אוכל התאפק מהביעי באזניך את רגשות שמחתי לשמע הבשורה הנעימה, כי יש את נפשך לשוב בשעה טובה ומוצלחת הביתה אחרי שבתך באמעריקא חמש שנים רצופות. וביותר תשמח אמי לבשורה הזאת, כי לנסוע לאמעריקא כאשר דרשת בתחילה, לא תאבה, ולחיות חיי בדידות גם כן אי־אפשר, כי מה חיי אשה מבלעדי אישה — אך כעס ומכאובים, כי עליה לשאת לבדה טורח הבנים, משאם וריבם, ולעתים לא רחוקות יחסר לה כסף די כלכל הוצאות ביתה. כי אתה, אבי, בהיותך טרוד בעבודתך הקשה, יש אשר תשכח לשלוח לנו כסף בעתו. אחרי כל אלה הנקל לך לשער מה גדלה שמחתה למקרא מכתבך. אין די מלים בפיה להודות לך בעד מחשבתך הרצויה. מי יתן ויכולת להוציאה לפעולות עד לימי החגים הבאים לקראתנו לשלום, כי אז היתה שמחתנו כפולה. בנך אוהבך כנפשו והמשתוקק להראות אתך פנים...

(עב) רעי! שמחתני מאד במכתבך הנעים שבו הואלת להודיעני, כי חזרת מהחלטתך לנסוע למדינת אמעריקא, אשר כפי הנשמע רבו שם רעבים ללחם מבלעדיך, ואנשים למאות יתהלכו שם קודר שחוח בלחץ לבם מבלי מצוא מקום להשתכר מאומה. ומאוד אתפלא עליך, יקירי, איך מצא רעיון מוזר כזה מסילות בלבבך. הן קורא אתה את העתון „המליץ" ובלי ספק קראת מעל גליונותיו על אודות התלאות אשר תמצאנה את הנוסעים בדרך מסעם, כי מאוד קשה כיום לעבור את הגבול, ורבים אשר עברו — נענשו, כי נתפשו בכף וישיבום בלוית אנשי חיל לעיר מושבם, ואחרי שלושת ירחי עמל צרה ויגון שבו כל עוד נפשם בם הביתה. ואתה יקירי בהיותך — לפי דבריך — מחוסר תעודות מסע משלטון הפלך, הלא קרוב לודאי כי נפלת בכף ואז — מצאוך גם אותך אותן התלאות שמצאו את הנוסעים שקדמוך. עתה הנקל לך להבין מה רבה היתה שמחתי בשמעי מפי מכתבך, כי שבת ממחשבתך הלא־רצויה, וכי עוד תקוה נשקפת לך למצוא איזו משמרת בשכר לא־מצער בארצנו, מי יתן ותקותך לא תכרת כתפלת רעך החפץ בהצלחתך...

ישראל צבי פיסאר

מסחר, ירידים

(נט) רעי! זה כמה נשמע את חנוני עירנו מתאוננים על ימי השוק שאינם מביאים להם את הרווח המקווה, כי בבואם, יבוא לרגלם — עפ״י רוב — השלג בחורף וגשם — בקיץ, ובגלל זאת ימהרו האכרים לשוב איש לביתו ולכפרו עוד טרם יקנו את הדרוש להם, והסחורה שיכינו החנונים מונחת כאבן שאין לה הופכים, ובאין פדיון — אין רווח, ובאין רווח — אין לחם לאכול ובגד ללבוש. ככה יתאוננו החנונים זה ימים רבים, עד אשר ראה ה׳ בעונים ויפקדם ביריד טוב, הוא היריד N שחל ביום החמישי לשבוע העבר. היום היה יום בהיר וצח; השמש האירה בהדר גאונה, ומאז הבוקר נהרו המונים לעירנו: זה בא בכדיו וזה — בחביותיה, זה — בסוסיו וזה — בפרותיו, ועגלות מעגלות שונות טעונות זרע פשתן, שבולת שועל, שיפון, תפוחי אדמה, כמהין ופטריות. גם סוחרים רבים נקבצו כדי ארבה לרב, עד כי בקושי גדול עלתה ביד ההולך להבקיע לו דרך בין העומדים והמהלכים הרבים, אשר חסמו מלא רוחב הרחוב, וידי החנונים היו מלאות עבודה כל היום לענות לדורשיהם ויראו ברכה בפדיונם. אמנם נמצאו אנשים כאלה שנדחקו אל החנויות לא לקנות, כי אם לגנוב, אך הפעם לא צלח חפצם בידם כי החנונים ידעו להזהר ויביטו אל האנשים החשודים בשבע עינים, וכמעט לא נשמע כי נגנב דבר מה באחת החנויות. מי יתן ויום השוק שיהיה בעירנו בעוד שני שבועות לא יהי נופל בערכו מהיריד הזה והיינו שמחים. רעך...

(ס) רעי! את מכתבי הקודם סימתי בתפלה; כי היריד הבא לא יהי נופל בערכו מהיריד שלפניו. והנה אמנם שמע אלהים, הקשיב בקול תפלתי ויחננו ביריד טוב שכמעט עבר משכיות לבב. אמנם ימים אחדים לפני בוא יום השוק התקדרו השמים עבים וימטירו גשם על הארץ שלשה ימים רצופים, ואשר הביא פחד ועצבון בלב יושבי עירנו פן יפריעם ממעשיהם. אולם, לאשרנו, כיום תמים לפני יום השוק חדל המטר וקור חזק לקח מקומו, ועד מהרה נהפכו אגמי הרפש — ליבשה. ובלילה הפיץ הירח אור יקרות ויאר הדרך לפני הנוסעים, אשר באו למאות לערוב מערבם. וכעלות השחר ממחרת, כבר היתה ככר השוק מלאה מאדם ומהמון סחורות מסחורות שונות, אשר הוצגו למכירה. הסוחרים רצו מעגלה לעגלה, וכל אחד מצא את אשר ביקש ויודו לה׳ חסדו על הרווח שהמציא לידם, ויותר מכולם שמחו על היריד הזה בעלי בתי מרזח, כי האכרים במכרם את סחורת ידם, סרו איש איש לבית המרזח אשר בחר לו ויאכלו וישתו כאות נפשם. ואחרי אכלם ושתותם נתנו בשיר קולם ויהמו וישקו עד בוא השמש, ואז — נסעו לביתם סרוחים על עגלותם, שמחים וטובי לב. רעך...

(סב) ידידי! אחרי שמונת שבועות הלימוד באו לנו שמונה ימי חופש, המה שמונת ימי החנוכה. לפנים בבוא הימים האלה לבשו גיל כל הנערים כקטנים כגדולים: הקטנים שמחו על המתנות אשר העניקום הוריהם וקרוביהם, והגדולים התענגו על מקרא

הספרים ששם יסופר על אודות הנסים שנעשו לאבותינו בימים ההם בזמן הזה. לא כן עתה. עתה שבת כל משוש וכל תענוג אין, כי בשנה הזאת שולחה — לדאבוננו — מגערת בתבואת ארצנו. ואלפי אנשים שמצאו מחיתם מעסק התבואות — אשר בתוכם ימנה גם אבי יחיה — יושבים בחבוק ידים, ואיש בשר זרועו יאכלו, ומי אכזר כי ישמח בעת רעה כזאת אשר רוב יושבי ארצנו שרוים בצער? אולם בכל זאת אין לנו ליאש את לבנו, כי אם עלינו לקוות לימים טובים מאלה, וה׳ אלהינו אשר עזרנו עד כה, יוסיף לעזרנו גם בימים הבאים, והימים האלה יפלו ולא יהיה להם זכרון בבוא הימים הטובים אשר להם יחכה ר ע ך...

(ס) רעי! יום השוק שהיה אתמול בעיר מושבנו, אשר לו חיכו בכליון עינים כל יושבי עירנו, לא הביא לנו פרי ברכה, כי מאז הבוקר התקדרו השמים עבים ומטר סוחף ניתך ארצה, ולכן נמנעו איכרים רבים מבוא העירה. גם אלה שקדמו לבוא בעוד לילה, מהרו לשוב איש לביתו רטובים מהמטר שירד עליהם בלי הרף, וכשתי שעות אחר חצות היום כבר היתה כיכר השוק פנויה מאדם, וגם עקבות היריד לא נודעו, למגינת לב החנונים, הרוכלים והתגרנים שנאספו ובאו מהערים אשר סביבותינו בלב מלא תקוה להשתכר מה ללחמם ולחם ביתם. יותר מכלם נגע הדבר עד לב האנשים העוסקים במכירת מי־סודה, אשר העמידו שולחנות אצל כל פינה בתקותם, כי יקפצו על מימיהם המון קונים להשקיט את צמאם בעת ייחם להם, והנה בא המטר ויהרוס ברגע אחד את מגדלי־אשרם, אשר בנו בדמיונם ויהיו אנוסים להשיב את קנקני־נחשתם מלאים כאשר הובאו למקומם למרתף הקרח אשר להם, ולחכות לימים יותר טובים. ראה, ידידי, הנה תארתי לפניך מעט מהרבה את הליכות יום השוק בעיר מושבי, לכן הואל נא גם אתה והודעתני מאשר תקרינה פעם בפעם בעיר מושבך, אשר בזה תשביע רצון לרעך...

ג י ו ס ל צ ב א

(סא) רעי! יום הקריאה לעבודת הצבא הגיע. רבים מצעירי עירנו שבאה עתם לצאת בצבא כבר נסעו למקום המיועד לעמוד שם למבחן לפני הועד הממונה על זה. אמות אחדות של הצעירים הלכו והולכות לשדה הקברות להשתטח שם על הקברים לבקש מאבותיהם המתים בעד בניהם החיים, כי ישובו חפשים לביתם מבלי השב אל לב שאי־אפשר לכל ממשלה להתקים בלי אנשי חיל הנחוצים מאד לשמור על הסדר במדינה פנימה ולהגן על יושביה מכל צר ואויב מחוץ. פקידי הממשלה עושים, כמובן, את המוטל עליהם והצעיר שנמצא חן בעיניהם ימסרוהו לעבודת הצבא, ורק הצעיר אשר מום בו יעזבוהו לנפשו ונקי יהיה לביתו. מנהג הוא בידי עמנו כי בשוב מי מהצעירים חפשי הביתה יערכו הוריו שולחן מלא דשן לכל קרוביהם ומכיריהם אשר השתתפו בצערם. לדעתי כבר באה העת לבטל את המנהג המכוער הזה, כי בעשותנו זאת הלא אנחנו נותנים

בזה תואנה בפי משטינינו לקטרג עלינו לאמר, כי אין נפשנו לעבודת הצבא וכזרים הננו בארץ. ובאמת כאשר אין להאבות להתעצב אל לבם בהלקח בניהם לעבודת הצבא, עבודה שאיננה קשה כל כך, ביחוד בזמן הזה אם אך יעשוה בחפץ לב — כן אין להם לשמוח ביותר בהנתן חופשה להם. זאת חקרתיה כן היא, רעך המוקירך...

דלקות

(נז) רעי! דברים רבים נקרו ויאתיו בעירנו במשך ימי החופש שניתן לנו תלמידי בית הספר לרגל חגי הקודש אשר יבואו תכופים בחודש תשרי העבר. ואם אמרתי לספר את כולם באזניך, יקצר הגליון מהכילם. לכן רק דבר אחד אשמיעך הפעם ואת יתר הדברים אחשוך לעת אחרת.

ביום השמיני חג העצרת העבר, בעת התפילה, נראה לעינינו עשן גדול עולה מאחד הכפרים אשר בתחום עירנו, ושם יושבים יהודים אחדים שנמצאו ברגע זה בעיר, אשר באו שם להתפלל בציבור כמנהגם. ויהי כראותם את משאת העשן עולה מכפר מושבם, ויתחננו בקול בוכים אל יושבי עירנו לחוש לעזרתם. עד מהרה נמצאו אנשים רבים שנכמרו רחמיהם ונדרשו לאשר שאלום, וישאו רגליהם וילכו הכפרה. ובבואם שמה ויראו כי אין כל סכנה נשקפת לרכוש היהודים, וינועו ויעמדו מרחוק. אך פתאום והרוח צררה בכנפיה לפידי אש ותשאם לבית חרושת הברזל של הנפח היהודי, ומשם נשאתם אל בית היהודי החוכר פרות לחלבן העומד הרחק מהכפר, ועד ארגיעה היו שני הבתים האלה למאכולת אש עוד טרם הספיקו לפנותם, כי איש לא פלל כי האש תגע בם לרעה. וכה נשארו שתי משפחות מאחינו בעירום ובחוסר כל ויצאו נקיים מנכסיהם. אך ישראל בני רחמנים! ולשמע האסון שקרה את המשפחות האומללות התעוררו אחדים מטובי עירנו, ועוד ביום ההוא ולמחרתו ביום שמחת תורה יצאו חוצץ כעשרה אנשים ויסובבו על בתי נדיבינו ויברכום בברכת מי שברך, ובזמירות הריעו להם, וכלם נדבו נדבות הגונות שבאו לידי גוביינא במוצאי החג. סכום כסף הנדבות עולה עד מאה כסף. יהי שם העושים והמעשים מבורך! רעך...

(נח) רעי! מראש אמרתי להודיעך את יתר הדברים שקרו בעירנו בירח תשרי העבר, כאשר הבטחתיך במכתבי הקודם. והנה הקרה הזמן לפני ענין חדש אשר לדעתי לו משפט הקדימה, כי הוא נוגע אלי יותר מהמקרים הקודמים. וזה הוא: בלילה העבר בשעה הראשונה פחד קרנו ורעדה, כי פרצה אש באחד מבתי העירונים ועד מהרה היתה ללהבת שלהבת. לקול צלצל הפעמונים נעורו כל יושבי עירנו משנתם וימהרו ויביאו למקום הבערה את מכונת הכיבוי ומוטות עץ ארוכים אשר קרס ברזל בראשם, וכולם כאיש אחד חברים חגרו שארית כחם לכבות את האש הבוערת. והודות להשתדלותם הנמרצה נשקעה האש מבלי אשר הסבה כל נזק לשכנים אשר מסביב. סיבת השרפה טרם נודעה. רעך...

(עה) רעי! השרפה שהיתה בעירנו בשנה העברה, אשר הביאה שואה על יותר מחמשים בתי אבות ותשיבם עד דכא — הביאה שכר טוב לבעלי־הבתים הנשארים, אשר מלבד שאין חולה מהם על הנשרפים האומללים לעזור להם עזר כל שהוא, למצער לבקש ולמצוא עצה להסיר את המכשולים בדבר קבלת הרשיון להקים בתיהם על תילם, עוד ולשלם מראש דוקא בעד שנה תמימה, מבלי השב אל לב, כי השרפות בזמן הזה — הן למגינת לב — גלגל החוזר בעולם, ומי יודע את הצפון בחיק העתיד?...

אך אם בנוגע להנשרפים נראה קרירות גדולה ומעט אכזריות מצד יושבי עירנו — לעומת זה רואים אנחנו השתדלות נמרצה לבנות בית תפלה חדש אשר גם הוא היה לשרפת אש ביום הזעם ואשר חסרונו מרגש מאד בעירנו. והודות לנכבדי עירנו הנה זה הונח היסוד לבנין בית התפילה, ויש תקוה כי המשתדלים הנכבדים ישתדלו גם לגמור את בנינו וידיהם לא תרפינה מעשות תושיה. ר ע ך...

(עו) רעי! שמועה על דבר אסון נורא ואיום הגיעה לאזנינו מעיר N, כי פרצה שם בערה ביום סער וסופה, וכשלושה חלקי העיר עלו על המוקד. גם — כפי הנשמע — כמה אנשים וילדים נשרפו שם בחיים ביום הזעם מבלתי יכולתם למלט נפשם. עוד תצילנה אזנינו לשמועה הנוראה הזאת — והנה קול שובר לבבות חודר לאזנינו מעיר N, כי גם שם נפלה דליקה באחת החנויות וכמאתים בתים היו למאכלת אש, ויושביהם נשארו בלי מזון ומחיה ומאז ועד עתה כמעט לא יעבור יום מבלי אשר יביא בכנפיו איזו שמועה מעציבה על אודות איזו שרפה — רחמנא ליצלן — פעם מעיר זו ופעם מעיר אחרת, עד כי נמס כל לב וכהתה כל רוח. לשמע האסונות התכופים האלה התעוררו נדיבי לב מכל פאתי ארצנו להושיט עזרה לנשרפים האומללים ולהושיעם בצר להם. מי יתן ולא יקרו עוד מקרים רעים כאלה בכל גבולות ארצנו ולא נוסיף לדאבה עוד. ר ע ך...

(עז) רעי! מעטה האבל והשממון אשר העטה חלק גדול מעירנו בסיבת השרפה שפרצה פה לפני שנתים ימים ותשם שמות בחמשים בתים ויושביהם — הולך עתה הלוך ועבור מיום ליום ועוד מעט ואבד כל זכר לו, כי אחרי השתדלות ארוכה עלתה ביד הנשרפים להשיג רשיון לקומם הריסותם עפ"י התכנית המאושרת משלטון הפלך, ומעתה הרשות בידם לבנות בהם בתי עץ ואבן — איש לפי שטח אדמתו — באין מפריע ומכלים דבר. אולם גם היום עוד ישנם רבים אשר טרם ישלחו ידיהם במלאכת הבנין, אלה מפני שאין ידם משגת ואלה — מפני הסכסוכים שנפלו בינם לבין שכניהם, והסכסוכים אם כי קטני ערך הם, עז בידם להביא את בעליהם לידי מריבות וקטטות, ועוד רע מזה — לידי מלשינות... מי יתן והואילו נכבדי עירנו להתערב בדבר בעוד מועד ולפשר בין בעלי הריב, ואז אפשר לקוות לראות בקרוב את כל בתי עירנו השרופים בנוים על תילם, ויושבי עירנו לא יהיו אנוסים לשבת צפופים חמש, שש משפחות בבית אחד, אשר מזה למחלות שונות תוצאות. רעך הדורש שלומך באהבה...

(עח) רעי! לעת כזאת אשר מכל עברים נשמע רק אנחות שוברות כל גופו של אדם בסיבת השרפות הנוראות אשר שמו שמות בכמה ערים בישראל — נעים לי להשמיעך על דבר עירנו שגם בה נגעה האש לרעה לפני שלוש שנים וחלק גדול מיושביה נשארו בערום ובחוסר כל — הנה עתה, תהילה לאל, שבו בנו איש את ביתו כפי התכנית המאושרה משלטון הפלך. בתחילה — אמנם — היו רבים מהנשרפים מלאי־רוגז על התכנית וממציאיה, כי בשלה נבלע חלק־מה מחלקת אדמתם בתוך חללו של הרחוב; אולם השמועות על דבר השרפות הנוראות שהגיעו לאזניהם בקיץ הזה הניחו מעט את רוחם בהוכחם לדעת כי לא את רעתם, כי אם את טובתם דורשת הממשלה הרוממה בצותה למלאות בדיוק אחר חוקי התכנית. גם עלתה בידנו לבנות שלושה בתי ציבור: בית תפילה לעדת החסידים, ולהבדיל בין קודש לחול — בית מרחץ גדול ורחב ידים ובית טבילה משוכלל בתכלית ההידור והנקיון.

בעד הדבר האחרון אנחנו חיבים תודה לאחדים מטובי עירנו שהשתדלו בזה ברוח כביר ובלב תמים, וחפצם הצליח בידם. רעך...

בית המדרש

(עג) רעי! מי אשר ראה את בית המדרש הגדול דעירנו לפני שנה ושב וראה אותו עתה, ישתומם למראה השנויים לטוב שנעשו בו כיום. כי לפני הימים האלה היה ביהמ"ד בית מנוס ומקלט לכל נער פוחז לעשות בו ככל העולה על רוחו וקול מהלומות ושחוק פרוע נשמע בו כל היום, ובלילה היה פתוח לרוחה לפני השומרים מעם הארץ, ואלה האחרונים עשו בספרי ביהמ"ד כרצונם באין מוחה בידם, ולעתים קרובות נהפך הבית הקדוש לבית מיקוח סוחרים, ביחוד בין מנחה למעריב. פה דברו וישוחחו על אודות הירידים שהיו ושעתידים להיות, ושם — על אודות עורות, עגלים, כמהין ופטריות ודבריהם היו לא בנחת, כי אם בקול גדול מחריש אזנים. לא כן עתה — עתה התעוררו רבים וכן שלמים וייסדו חברת „משמרים" ללמוד בבית המדרש חליפות כל הלילה. גם הוסיפו על שכר השמש שיעשה בו ישיבתו קבע לשמרו לבלי יבואו בו פריצי הנערים וחללוהו, ואברך מופלג אחד יגיד שעור גמרא בין מנחה למעריב לפני אנשים צעירים לימים, ואברך שני בדומה לו החל להטיף לקח טוב באזני בעלי מלאכה ואנשים מן השוק, כאשר כן ראוי להיות וכן הוא באמת ברוב ערי ליטא כקטנות כגדולות. רעך...

מגיהים

(עט) רעי! קיץ של מגידים וגשמים היה לנו הקיץ הזה. שני אלה המה מהדברים שמיעוטם יפה ורובם קשה; הגשם היורד בעיתו לעת הדרשו, יביא ברכה לארץ ולדרים עליה. אולם בקיץ הזה יורד הוא בלי הפסק וגורם נזק רב לבעלי השדות כבר הגיע מועד הקציר והתבואות טרם תבשלנה, וגם אלה שהספיקו לבשל, הנה הגשם מעכב את קצירם. בבוקר יזרח השמש; השמים טהורים; האויר צח; האיכרים יוצאים מבוהלים ודחופים

השדה לפעלם ולעבודתם, והנה פתאום השמים יתקדרו עבים, ומטר גשם יורד בזעף ארצה, והעבודה שבתה. כמחזה הזה עינינו רואות כמעט יום יום ומי יודע אחרית הדבר?

כמקרה הגשמים — מקרה המגידים. מטיף הגון דובר מישרים בשפה צחה ונמלצה המבקר לעתים מזומנות את אחת הערים — טוב ויפה, כי בדבריו הלוקחים נפשות יעורר את שומעי־לקחו למעשים טובים. לא כן אנחנו רואים היום. מבול של מגידים ירד הקיץ הזה לעירנו. עוד זה מדבר וזה בא וקלקולם גדול מתקונם, כי המגידים רובם ככולם נלעגי לשון אין בינה ובדברים של הבל ורעות רוח הם מטמטמים את לבות השומעים. ועוד רע מזה, כי בשביל השוטים הללו תאבד ההטפה בכלל את חין ערכה, ושם מגיד מנואץ בפי כל שפל ונבזה!...

רעך המוקיר את אשר ראוי להוקיר...

א גרויסע שרפה אין יאנאווע ביי פינסק

130 יידישע און 20 קריסטלעכע פאַמיליעס פאַרבליבן אָן אַ דאַך

(פון אונדזער ספּעציעלן שליח)

זונטיק 1 בייטאָג האָט פון אַ שטאַל מיט היי פון לייב קאַראַלינסקי ראַג שוה. זאָפיא גאַס זיך באַוויזן אַ שטאַרקער רויך און באַלד דערנאָך אַ פלאַם פייער, וועלכער האָט מיט אַן אויסערגעווײנלעכער שנעלקייט זיך אַ וואָרף געטאָן אויף די אַרומיקע הייזער און קראָמען פון מאַרק־פּלאַץ, די רעכטע זייט אויניצקא גאַס און איזראַעליטשא.

ניט קוקנדיק וואָס דער ווינט איז געווען צו פינסקער זייט, האָט דער פייער גלייך אַרומגענומען דעם גאַנצן קוואַרטאַל פון קאָסטיושקי גאַס לינקע זייט און דערנאָך מיט אַ בליץ־שנעלקייט זיך אַ וואָרף געטאָן אויף רינבערגס מויער, אַרומנעמענדיק אויף דעם קוואַרטאַל פון אַלע 4 זייטן.

דער ווינט איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז פון פינסקער גאַס האָבן האַלאַוועשקעס פייער פאַרבלאָנדזשעט אויף ליסקאָוויטשער גאַס אין פויערשן קוואַרטאַל, וועלכער איז פון שטאָט גאַנץ ווייטלעך און אויך דאָרט זענען פאַרברענט געוואָרן 4 הייזער און פיל שייערן מיט תבואה.

די פּאַניק אין שטעטל איז געווען אַ שרעקלעכע, די מענטשן זענען אַרומגעלאָפן ווי ווילדע דורשטיקע חיות און געזוכט אַ טראָפּן וואַסער, מיט וואָס איינלעשן דעם פייער, וועלכער האָט וואָס אַ מינוט ווייטער געשלונגען די יידישע געשעפטן מיט סחורות. אויך גיט מען איבער, אַז אַ פאַמיליע האָט מיט זויער־מילך איינגעלאָשן דעם פייער, וועלכער האָט זיך שוין געווען אריינגעריסן אין הויז.

דאָס איינלעשן דעם פייער איז לכתחילה צוגעגאַנגען זייער שווער צוליבן מאַנגל פון וואַסער און די געהעריקע רעטונגס־מכשירים.

דער גרעסטער טייל פון די אַרויסגעראַטעוועטע סחורות און שטוב־זאַכן זענען צעראַבירט און צעגנבעט געוואָרן דורך די אָנגעפאָרענע פויערים אויף דעם יאַריד, וועלכער איז אויסגעפאַלן אין דעם זעלבן טאָג.

דער דראָהיטשינער סטאַראָסטע ה' דונין מאַנקעוויטש, וועלכער איז מיט אַן אויטאָ אָנגעקומען קיין יאַנאָווע און אָנגעפירט מיט דער רעטונגס־אַקציע, האָט אַרויסגעוויזן אַ מסירת נפשדיקע אַרבעט.

אויך דער יאַנאָווער פּאָליציי־קאָמענדאַנט, וועלכער איז געווען איבערגעגעבן באַ דער רעטונגס־אַקציע, האָט זיך ניט אַרומגעזען ווי זיין אייגן הויז איז פאַרברענט געוואָרן און קומענדיק אויפן אָרט האָט ער שוין געטראָפן אַ בערגל אַש.

צו דער שרפה זענען אַרויסגערופן געוואָרן די פייערלעשער פון אַרומיקן געגנט ווי קאָברין, דראָהיטשין, וואָרצאַוויטש און דאָסטאָיעווע.

2 בייטאָג זענען אַרויסגעפאָרן מיט אַ שפּעציעלן צוג די פייערלעשער קאָמאַנדע פון פינסק, דער אויטאָ־דאַמפּער, 8 פייערלעשער מיט פּאָמפּעס מיט דעם נאַטשעלניק פון די פייערלעשער אַדוו. בערג, ווי אויך 20 פּאָליציאַנטן מיט קאָמיסאַר יורעוויטש אין דער שפּיץ.

אַ דאַנק די אָנגעקומענע פייערלעשער איז געלונגען נאָר גרויסע שוועריקייטן און מי בא באַקומען וואַסער, דעם פייער לאָקאַליזירן, און אַרום 6 אין אָוונט האָט מען זיך ערשט אָנגעהויבן אַרומזען פון דעם גרויסן אומגליק, וואָס ס׳האָט געטראָפן דעם שטעטל.

ס׳זענען אָפּגעברענט געוואָרן 75 יידישע הייזער און קראָמען, וועלכע האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די האַרץ פון האַנדל און פרנסה.

די נעבטיקע פאַרמעגלעכע סוחרים זענען פאַרבליבן פאַראָרעמט און דערשלאָגן.

פון אינסטיטוציעס זענען אָפּגעברענט געוואָרן: די פאָלקס־באַנק, ביבליאָטעק „תל־חי״, „גמילת־חסד״, און קר.־קאַסע.

דער אַלגעמיינער היזק באַטרעפט בערך 1.500.000 זל.

זיך רעכענענדיק מיט דער שרעקלעכער נויט פון דער באַפעלקערונג האָט דער דראָהיטשענער סטאַראָסטע באַלד אויפן אָרט איבערגעגעבן דעם יאַנאָווער רב קאָסאָווסקי אַ געלט־שטיצע פון 1000 זל. פאַר די יידישע נשרפים און 300 זל. דעם רוסישן גלח פאַר די קריסטלעכע נשרפים.

דער דראָהיטשענער רעטונגס־קאָמיטעט האָט נאָך אין זעלבן טאָג אַרויסגעשיקט 2 פורן ברויט און איז צוגעטראָטן צו אַן ענערגישער געלט־אַקציע, ער האָט שוין באַוויזן צונויפצוזאַמלען ביז 300 דאָלער. אויך פון פינסק איז אַרויסגעשיקט געוואָרן פאַר די נשרפים ברויט און ס׳ווערט געגרינדעט אַ ספּעציעלער קאָמיטעט.

אויך אין יאַנאָווע איז געגרינדעט געוואָרן אַ רעטונגס־קאָמיטעט פון 17 פּערזאָן מיט די רבנים אין דער שפּיץ.

לויט דער איניציאַטיוו פון ה׳ האַממערמאַן פון פינסק, איז דורך דעם יאַנאָווער רעטונגס־קאָמיטעט אָפּגעשיקט געוואָרן אַ דעפּעשע צום פינאַנץ־מיניסטער וועגן הנחות פון שטייערן פאַר די נשרפים.

דאָס איינציקע וואָס קען אַרויסהעלפן דעם חרוב געוואָרענע יאַנאָווע איז אַ פאַר־שטאַרקטע געלט־זאַמלונג, וואָס ס׳וועט געבן די מעגלעכקייט דעם חרוב געוואָרענעם סוחר און האַנטווערקער נשרף זיך שטעלן ביסלעכוויז אויף די פיס.

(גל׳ 42 (145), 11.10.1929, ע׳ 4)

געגרינדעט אין פינסק א הילפס־קאָמיטעט פאַר די יאנאָווער נשרפים

לויט דער אינציאַטיוו פון אַרטיקן ראַבינאַט און די ה״ה אינזש. רייך און אינזש. עליאסבערג איז אויף מיטוואָך 16.10.1929 אין אָוונט צונויפגערופן געוואָרן אין לאָקאַל פון מאַגיסטראַט אַ פאַרזאַמלונג פון פאָרשטייער פון פאַרשידענע אינסטיטוציעס און געזעלשאַפטלעכע טוער מיטן צוועק צו גרינדן אַ קאָמיטעט אויף העלפן די געליטענע פון דער יאנאָווער שרפה.

אַרום פרעזידיום־טיש זיצן דער ליבעשייער רב ר׳ יצחק אהרן, דער קאַרלינער רבי ר׳ מלך, הרב ראווינסקי און הרב הינדין.

די פאַרזאַמלונג עפנט דער אינזש. ה׳ רייך, וועלכער דערקלערט געגוי וועגן דער שרעקלעכער לאַגע פון די יאַנאָווער נשרפים, און שטרייכט אונטער, אַז די זעלבע געליטענע, וועלכע האָבן גאַרניט לאַנג אַזוי וואַרעם זיך אָפּגערופן באַ די א״י געשעענישן צונויפזאַמלענדיק באַ 4000 זל., פאַרדינען איצט אַ ברייטע אונטערשטיצונג און דעריבער לייגט פאָר דער רעדנער גלייך צוטרעטן גרינדן אַ הילפס־קאָמיטעט.

ס׳ווערט איינשטימיק אָנגענומען דער פאָרשלאָג גלייך גרינדן אַ קאָמיטעט פון 15 פערזאָן מיט דער אינציאַטיוו־גרופּע אין דער שפּיץ.

אויך שלאָגט פאָר דער אינזש. רייך זיך ווענדן צו דער אַרטיקער פּרעסע, וועלכע זאָל זען, ווי ווייט מעגלעך, קומען אַנטקעגן דעם קאָמיטעט ביי דורכפירן די הילפס־אַקציע פאַר די יאנאָווער נשרפים.

דער ה׳ קאַפּלאַן, לייטער פון דער פאָלקס־באַנק אין יאנאָווע, אַליין אַלס נשרף, דאַנקט אין נאָמען פון דער יאַנאָווער באַפעלקערונג די אינציאַטיוו־גרופּע, וועלכע ווייזט אַרויס אינטערעס פאַר די געליטענע נשרפים, און ווייזט אָן אַז אויסער דעם, וואָס פינסק מיט יאנאָווע זענען היסטאָריש פאַרבונדן, איז יאַנאָווע אין סוחרישן זין, אַ טייל פון פינסק.

די יאנאָווער סוחרים האָבן זיך שטענדיק אויסגעטיילט מיט זייער פּינקטלעכקייט און דעריבער ליגט אַ חוב אויף די פינסקער סוחרים זען, ווי ווייט מעגלעך, נעמען אַן אַקטיוון אַנטייל אין דער הילף־אַקציע, וועלכע וועט געבן די מעגלעכקייט זיך שטעלן אויף די פיס דעם צערוינירטן און הילפלאָזן נשרף.

דער ה׳ אינזש. רייך אַפּעלירט צו אַלע אַנוועזנדע און רופט גלייך צוטרעטן צו דער אַרבעט, וועלכע וועט האָבן דערפאָלג, אוב נאָר דער גוטער ווילן וועט זיין דערביי.

אין קאָמיטעט זענען אויסגעוויילט געוואָרן די אינציאַטיוו־גרופּע און די ה״ה: טרייוווש ה., לוריע ש., דענענבערג י., אייזנשטיין ש., אייזנבערג פ., האלצמאַן אלי׳, ד״ר יאקובסאָן, ד״ר וואָלאָוועלסקי, גאָרינאָווסקי, טורקעניטש ב., בורשטיין א., ברעגמאַן מ., רובין א. עלאשעוו, שקאלניק י., אינזש. גאלדבערג י., צאפּאסניק פ., מאזאר דיר., ווייצל מ., שוכמאַן פסח און קאַלאדני משה.

דער קאָמיטעט האָט זיך קאָנסטיטוירט לויט פאָלגענדן אופן.

אַלס פאַרזיצער ה' אינזש. רייך י. וויצע: ה"ה לוריע ש., שקאַלניק י. און טרייוווש מ. קאסיר — רובין א., סעקרעטאר אינזש. גאלדבערג י.

(גל' 41 (144), 18.10.1929, ע' 4)

בילאנס

פון דער קאאפעראטיווער פאלקס־באנק אין יאנאוו בײַ פינסק פארן יאר 1929

אקטיוו			פאסיוו		
מזומן אין קאסע	2918	20	פיי־פאנד	12121	—
" " פ.ק.א.	8719	07	רעזערוו־פאנד	8127	02
" " ווער	720	29	ספעציעלער פאנד	960	—
ווערט פאפירן	1200	—	פקדונות	20524	05
באוועגלעכער פארמעגן	803	80	לויפנדע רעכנונגען	10908	70
הלוואות	60241	77	באקומענע קרעדיטן	20150	—
דיסקאנטא	7468	20	פארשידענע חשבונות	11058	31
אויסגאבן אויף אינקאסא דאקומענטן	8599	43	פאר אינקאסע	102392	16
קארעספאנדענטן	4526	09	ריינער ריווח	6453	59
פראטעסט־קאסטן	100	82			
אינקאסא דאקומענטן אין פארטפעל	50765	33			
בא קארעספאנדענטן	51626	33			
בס"ה	192689	83	בס"ה	192689	83

רעכנונג פון ריווח און היזק פארן יאר 1928

הוצאה			הכנסה		
צינזן פאר פקדונות	4697	48	צינזן און דאמגא פון הלוואות און דיסקאנטא	9551	38
אינקאסא פראוויזיע	1165	10	אינקאסא־פראוויזיע	11471	98
7.667 שכירות			קורס־דיפערענץ	2032	96
468,09 קראנקן־קאסע					
786,60 ביכער, דרוק־זאכן און שרייב מאט.					
540 דירה־געלט					
38,10 באלייכטונג					
825,55 פארטא					
350,85 [illegible]					
18,50 דיווערס הוצאות	10789	09			
ריינער ריווח	6453	59			
בס"ה	23056	32	בס"ה	23056	32

צאל מיטגלידער און פייען

328 מיטגלידער באזיצן 899 פייען מיט א פאראנטווארטלעכקייט פאר 449250 זלאטעס

די ריכטיקייט פון בילאנס מיט די ביכער, דאקומענטן און די מזומנים אין קאסע באשטעטיקן מיר:

פארוואלטונג: ש. בורשטיין, פרעזעס; ה. ב. קאפלאן, וויצע־פרעז.; ב. ווארשאווסקי, סעקרעט.

בוכהאלטער: ה. ב. קאפלאן

אויפזיכטס־ראט: [illegible]

פינסקער שטימע, גל' 13 (116), 29.3.1929

אַ טעאטער פאַרשטעלונג

דינסטק מר"צ ראש־השנה איז דורך דעם דראַמאַטישן קרייז באַ דער געז. „פריינט פון דאַס אַרבעטנדע פּאַלעסטינא" געשפּילט געוואָרן די באַוווּסטע דראַמען פון פּראָפ. יאקאבי — „כל נדרי" אין 4 אַקטן.

דער זאַל איז געווען איבערפולט מיט באַזוכער.

אין די ראָלן האָבן זיך אויסגעצייכנט: ה' ישראל שוסטער — אלס דער אַלטער

אליהו פר׳ יהודית שוואַרצבלאַט אַלס די טאָכטער פון אליהו. אַ פריילעכן טיפּ פון אַ שדכן, חזן, ר׳ אבא האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט ה׳ אייזל שוואַרצבלאַט, וועלכער האָט דעם עולם גוט געוויילט און מ׳האָט האַרציק געלאַכט. אויפן אָרט זענען געווען יצחק־לייב לעווין, יהודית ג. און פר׳ זלאַטע גוטערזאָן. אויסער דעם ה׳ י. בעגון, וועלכער האָט זיך ניט צוגעפּאַסט אין זיין ראָל.

אין אַלגעמיין איז די פאַרשטעלונג דורכגעגאַנגען זייער געלונגען, אינגיכן וועט די זעלבע פאַרשטעלונג געשפּילט ווערן צום צווייטן מאָל.

ש ל ו ם.

(גליון 39 (377) 28.9.34)

קהלה ענינים, קולטורעלע ארבעט

די פאַריקע וואָך האָבן שוין באַקומען „אופּאַמניענייעס״ די עטאַט־צאָלער, וועלכע האָבן ניט באַוויזן איינצאָלן די ערשטע און צווייטע ראַטע פון קהלה־עטאַט.

די פּאַרשפּעקטיקטע באַשטייען אממיינסטן פון די אַרימסטע שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, וועלכע האָבן אין דער געהעריקער צייט פּשוט ניט געהאַט וואָס צו צאָלן.

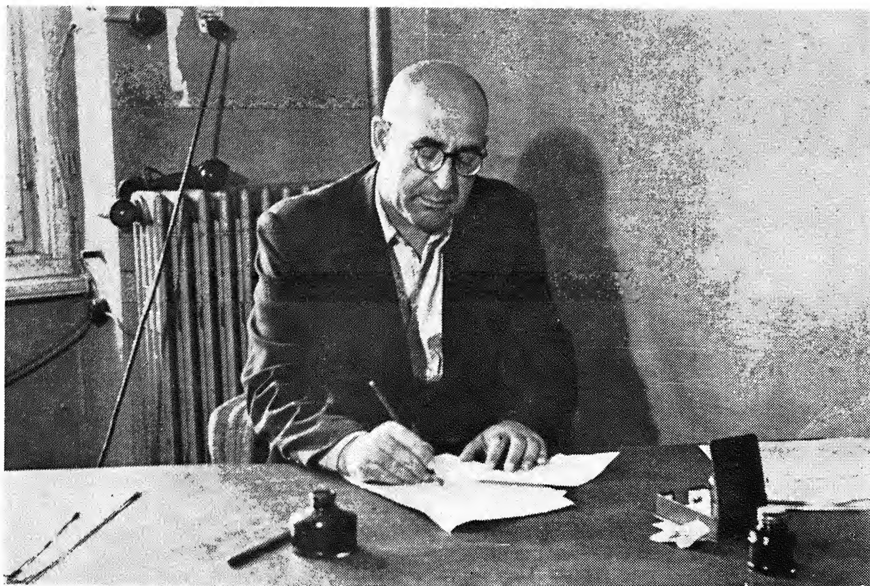
דער צושלאַג־די אַנגעוואַקסענע פּראָצענטער און די קאָסטן פאַר די „אופּאַמניעניעס״ צו 1.50 זל. צוליב וואָס די אַלגעמיינע עטאַט־סומע האָט זיך נאָך פאַרגרעסערט, האָט אין שטעטל אַרויסגערופן אַ טומל און מ׳האָט אויפגעפאָדערט די קהלה־ראַטמענער, אַז זיי זאָלן אויפרופן אַן עקסטרא זיצונג וועגן אַראָפּנעמען דעם אָפּצל פאַר די „אופּאַמניעניעס״. פאַרלויפיק וואַרט מען אויף דער ישועה ביז ס׳וועט זיך באַווייזן דער עקזעקוטאָר...

אויך מאָטעלע, וועלכע איז אָנגעשלאָסן אָן דער יאַנאָווער קהלה, איז פאַרבליבן שטאַרק אומצופרידן און „בונטעוועט״ זיך פאַר דעם צו גרויסן עטאַט, וועלכן מ׳האָט איר אויסגעמאָסטן, צוליב וואָס ס׳האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז מאָטעלע וויל מאַכן שבת פאַר זיך און זיך אָפּרייסן פון דער יאַנאָווער קהלה.

אינגיכן וועט די יאַנאָווער קהלה דורכפירן וואַלן אויף „פּאַדראַבינס״ דער קאַמף ארום די קאַנדידאַטן האָט זיך שוין אָנגעהויבן און דערווייל האָט זיך געשאַפן צוויי צדדים. לויט ווי מ׳שמועסט האַלט שוין אַפילו בא אינטערווענצן... וועגן וואָס ס׳וועט נאָך מסתמא אויסקומען צו שרייבן.

הייינטיקן שבת דעם 9 ד. מ. ווערט געשפּילט דורך דעם דראַמאַטישן קרייז באַ דער געז. „פריינט פון אַרבעטער פּאַלעסטינא״ אין זאַל פון קינאָ די דראַמע פון באַוווסטן יידיש־אַמעריקאַנער שרייבער מאָריס גיסנעט „געלט״.

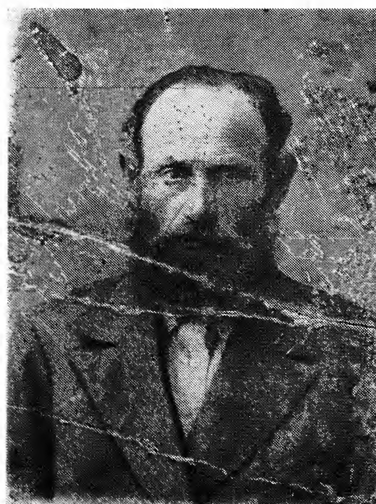
לויטן צוגעפּאַסטן צוזאַמענשטעל פון די אמאַטאָרן זאָגט צו די פאַרשטעלונג צו

24. שמואל בורשטיין ז"ל, יושב ראש ועד ארגון יוצאי יאנוב

26. מנחם מדניק ז"ל, מזכיר ועד יוצאי יאנוב

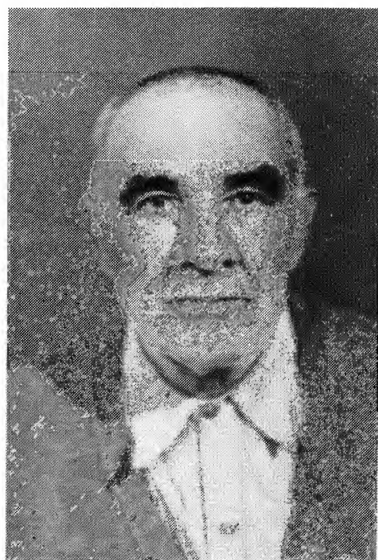
25. ר' גרשון טבצ'ניק

27. ר׳ זלמן גורודצקי, בעל המנסרה

28. ר׳ אביגדור אודרוז׳ינסקי, שמש בית הכנסת שלייזר

29. ר׳ חיים גורודצקי

30. יעקב לייב גולדמן, התפר

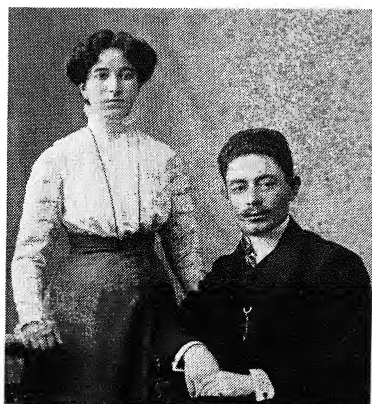
31—32. ר' שלמה גולדמן,
סניטעווער ואשתו פסל

33. בנימין וינטה קציקוביץ

34. ר' שכנא גלוזמן, גבאי בית הכנסת לוביאשוב, ואשתו

35. אלתר ליפשיץ, מייסד מכבי האש ביאנוב, ואשתו

36. חיה גיטל גולדמן

זיין זייער אינטערעסאַנט. די הכנסה גייט לטובת דער יידישער „אַרבעטער ביבליאָטעק“ בײַ דער געזעלשאַפט „פריינט פון ארב. פּאַלעסטינא“. ס׳איז צו האָפן, אַז די פאָרשטעלונג וועט מאַסנווייז באַזוכט ווערן.

(גליון 6 (396) 8.2.1935 ע׳ 4)

די „תרבות“־שולע אין יאַנאָווע

היינטיקס. שול־יאָר האָט זיך ראַדיקאַל געענדערט די באַציִונג פון יאַנעווער יידישע באַפעלקערונג צום דערציִונגס־פּראָבלעם פון דעם יידישן קינד. שוין פינף יאָר זינט ס׳איז פאַרמאַכט געוואָרן די „תרבות“־שולע און קיינעם האָט ניט געאַרט איר אונטער־גאַנג. ס׳איז אפילו דורך אייניקע שול־טוער אונטערגענומען געוואָרן אפּרווו צוריק די „תרבות“־שולע אויפלעבן, אָבער מער ווי אַ פּרווו איז דערפון ניט פאַרבליבן. דער עולם האָט ווילנדיק צי־ניט ווילנדיק זיך איינגעוויינט שיקן די קינדער אין דער פּאָווּשעכנער־שול און ניט איינער איז נאָך אין האַרצן צופרידן געווען, ווען מ׳איז פריי געוואָרן אין אַזאַ קריזיס־צייט פון דעם אַזוי פאַרהייליקטן חוב בײַ אונדז יידן, ווי דער פון דורות־לאַנג, טראַדיציאָנעל־איינגעוואָרצלטער שכר־למוד. דערביי מוז אונטערגעשטראָכן ווערן דער פאַקט, וואָס קיינער האָט אפילו קיין שריט ניט אונטערגענומען צו זען לכל הפחות פּועלן מ׳זאָל כאָטש שבת באַפרייען די יידישע קינדער פון למוד. טאַטע, מאַמע האָבן גאָר ניט געפילט ווי זייערע קינדער ווערן ביסלעכווייז פאַרפרעמדט, אָפּגעריסן פון שרש, פון אַלץ וואָס יידישעס איז. ס׳האָט געטראָפן, און דאָס אין ניט קיין פאַראיינצלטן פאַל, אַז קינדער האָבן יידיש אינגאַנצן ניט געלערנט. ס׳האָט אָנגעהויבן וואַקסן די עם־הארצות אויף דער יידישער גאַס. יאַנעווער יידן האָבן אינסטינקטיוו דערפילט, אַז דער וועג איז אַ געפערלעכער, אַז אַזוי ווייטער קען עס ניט גיין און מ׳האָט זיך ערנסט אַ נעם געטאָן צו גרינדן אַ העברעישע־שולע.

יום־טובים צייט איז איינגעלאַדן געוואָרן אויף אַ באַזוך ה׳ ברוך עניצקין, מנהל פון קאָברינער „תרבות“ שולע. מיט זיינע געלונגענע, אינהאַלטס־רייכע אַרויסטריטן אין דער גרויסער שול האָט ער פּשוט מיטגעריסן דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג. אין שפּיץ פון געגרינדעטן שול־קאָמיטעט האָבן זיך געשטעלט די ענערגישסטע טוער: ה״ה ראובן גאַראַדעצקי, לייבל דיווינסקי און יעקב רעזניק אַ דאַנק וועמענס מי ס׳איז דורכגעפירט געוואָרן אַ זאַמל־אַקציע איבערן שטאָט און ס׳איז צונויפגעזאַמלט געוואָרן די מיטלען אויף איינקויפן דעם אנטשפּרעכנדן שול־אינווענטאַר. גלייך נאָך יום־טוב איז מיט פרייד געעפנט געוואָרן די העברעישע שולע.

פון 80 קינדער אנפאַנג, ציילט היינט צו טאָג די שולע העכער 150 בײַ אַ פּערסאָנאַל פון 4 לערער קרעפטן. די חנוכה־וואָך איז געווען אינגאַנצן געווידמעט פאַר דער שולע דורכן שול־קאָמיטעט איז מיט דער הילף פון אַקטיוון חוג־נשים איינגעאָרדנט געוואָרן אַ חנוכה־באַל, וועלכער האָט אַריינגעבראַכט אַ היפּשן מאַטעריעלן איינקונפט. די לערער

ווידער האָבן צוגעגרייט אַ קינדער חנוכה־אוונט. באַ אַ פול געפּאַקטן זאַל איז פּרעכטיק שיין אויסגעפירט געוואָרן אַ ספּעציעלער חנוכה פּראָגראַם ווו די קינדער האָבן מיטן לעבעדיקן העברעישן וואָרט און מיט זייער פרייער האַלטונג אויף דער סצענע, ניט נאָר אַרויסגערופן ענטציקונג און באַגייסטערונג, נאָר אילוסטרירט ממשות'דיק. אַז די מי פון אויפשטעלן דער שולע איז ניט געגאַנגען פאַרלאָרן און איר עקזיסטענץ פּשוט אַ נויטווינדיקייט.

מיטן דערנענטערן זיך פון בודזשעט־יאָר פון דער יידישער קהלה און דער קאָמונאַלער גמינע איז אונטערגענומען געוואָרן די נויטיקע שריט, אַז אונדזער שולע זאָל ווי געהעריק סובסידירט ווערן. די מי פון אונדזערע שול־טוער איז געקריינט געוואָרן מיט ערפאָלג. אין בודזשעט פון דער יידישער קהלה איז אריינגעשטעלט געוואָרן אַ סובסידיע פון 300 זל. (אפילו אַ קליינע סומע) אַ דאַנק דער פאַרשטענדעניש פון אונדזערע פּרנסים; אין בודזשעט ווידער פון דער גמינע 500 זל. אַ דאַנק דער אונטערשטיצונג פון די קריסטלעך־פּויערישע ראַטמענער. דאָס באַווייזט דעם אָנזען וואָס אונדזער שולע האָט ערוואָרבן פאַר דער קורצער צייט ניט נאָר צווישן אייגענע, נאָר אפילו באַ פרעמדע.

ווי אַ דאָרן אין אויג שטייט אָבער אונדזער שולע באַ געוויסע אייַנצעלע פּערזאָנען. מיטן צוועק פון אייגננוץ ווערט געטריבן אַ העצע און מיט אַלע כשרע צי פּאַרקערטע מיטלען באַמיען זיי זיך די שולע באַשמוצן אום איר אומצוברייינגען. אָבער די יידישע געזעלשאַפט וועט וויסן ווי רעאַגירן אויף אַ זעלכע שמוציקע גאַנגען און וועט זיכער מיט פאַראַכטונג זיך אָפּקערן פון די דורך דער געזעלשאַפט אַרויסגעשטויסענע פאַרשווינען.

דער שול־קאָמיטעט, וועלכער איז געווען געצוווּנגען היינטיקס יאָר פירן די שולע אונטער אַ פרעמדער קאָנצעסיע האָט אונטערגענומען שריט צו באַקומען אויפן נייעם שול־יאָר אַ אייגענע „תרבות" קאָנצעסיע. צו דעם צוועק איז אָפּגעדונגען געוואָרן פאַר דער שולע אַ ניט פאַרגלייכלעך בעסערער לאָקאַל, וועלכער איז שוין דורך דער אויפזיכטס־מאַכט באַשטעטיקט געוואָרן.

דעם 24 פעברואַר ה. י. האָט אונדזער שולע וויזיטירט דער פאַרשטייער פון צענטראַלע „תרבות" ה' איינשטיין. די וויזיטאַציע איז אויסגעפאַלן זייער צופרידנשטעלנד. לערער מיטן מנהל ה' סטאַראַזשינסקי זיינען געשטעלט געוואָרן דורך דעם וויזיטאַטאָר אַלס מוסטער ביים אָרגאַניזירן און אַוועקשטעלן די שולע אויף דער געהעריקער פּעדאַ־גאָגישער הויך. אין אָוונט האָט ה' איינשטיין פאַר אַ פול באַזוכטן עלטערן־פאַרזאַמלונג רעפערירט אויף דער טעמע: „די פּראָבלעמען פון תרבות שול־וועזן". דער עולם איז אַוועק מיט דער פולשטענדיקער איבערצייגונג, אַז נאָר די „תרבות"־שולע לעזט אַלזייטיק די ערציונגס פּראַגע פון יידישן קינד. צווישן אַנדערן האָט ה' איינשטיין אויסגעדריקט אין נאָמען פון מרכז „תרבות" דעם אמת פאַרדינטן ישר־כח די הויפּט שול טוער ה"ה ראובן גאַראַדעצקי און לייבל דיווינסקי. דערנאָך איז באַ דער באַטייליקונג פון פאַרשטייער אויסגעוויילט געוואָרן די פאַרוואַלטונג פון סניף־„תרבות" אין פאָלגנדן באַשטאַנד: ה'

אלטער דיווינסקי — אַלס יו״ר, ראובן גאראדעצקי — סגן יו״ר, מאיר סאראזשינסקי — סעקרעטאַר, לייבל דיווינסקי קאַסיר, יעקב רעזניק, שמריהו קאסאווסקי, דוד־אליהו וואַרשאווסקי, אהרן־צבי שיינבוים און שלמה רעזניק — פאַרוואַלטונגס־מיטגלידער. אַלס ערן־מיטגלידער זענען אויסגעווילט געוואָרן: ה׳ צבי דב קאַפּלאן (דירעקטאָר פון פאַלקס־באַנק) און ה׳ קיגעל (מאַגיסטער־פארמאציע).

אין רעוויזיאנס־קאמיסיע זענען אַריין: מ. ז. לעווין, ז. פלאַטניק און א. גארבאר.

באַ דער שולע עקזיסטירט אַ עלטערן־קאָמיטעט אין פאַלגנדן באַשטאַנד: ר. גאראדעצקי, ל. דיווינסקי, י. רעזניק, ש. קאסאווסקי, א. ה. שיינבוים, מ. וו. לעווין, מ. טאבאצניק, פ. קאציקאוויץ, א. גארבאר, א. י. בריסקי, ה. פאמעראניעץ, ס. קוזמאק, א. ליפשיץ, מ. ווארשאווסקי, ד. טאבאצניק, ז. פלאטניק, ז. שליאקמאן און ח. ראזשאנסקי, ווי אויך די פאַרשטייערינס פון חוג־נשים: פר׳ ב. קאַפּלאן (פרעזעסין) און מ. מינסקי (וו. פרעזעסין). פאר די פאַרשטייער פון די יוגנט־ארגאַניזאַציעס איז רעזערווירט געוואָרן אַן אָרט אין דער פאַרוואַלטונג פון סניף־„תרבות״.

בן־עיר

(גל׳ 12 (402), 22.3.1935, ע׳ 3)

חלאבנה קציקוביץ

עיר מולדתי

(זכרונות)

(א) זכרונות מנעורי משנת 1907 עד 1914

עיר מולדתי יאנוב (לפני מלחמת העולם הראשונה: מחוז קוברין, פלך גרודנה) היתה עיירה קטנה. 40 ק"מ מפינסק; תחנת הרכבת 2 ק"מ מהעיר. מספר תושביה — מארבעה עד חמישה אלפים נפש: יהודים, רוסים וגם אחוז קטן פולנים. ממבט עין היתה נראית יאנוב כולה כמו עיר יהודית. בסביבת העיר היו כפרים ואחוזות גדולות. האיכרים ובעלי האחוזות (פריצים), עסקו בחקלאות ובגידול בקר, סוסים, חזירים, עופות, דגים. היו בסביבת העיר גם יערות גדולים. יאנוב היתה מרכז מסחרי לכל מיני עצים, פירות, פטריות, עורות של כל מיני חיות, שערות של חזירים. מזה התפרנסו גם יהודים.

אחוז גדול מהיהודים התעסקו במסחר. בידי היהודים היו מפעלים קטנים למי־סודה וגזוז, בתי בורסקי לעיבוד עורות (גאַרבערייען). יהודים רבים עבדו כבעלי מלאכה. היו גם בעלי עגלות ורוכלים שנסעו מכפר לכפר והחליפו כל מיני גלנטריה בסמרטוטים, ועוד כל מיני תוצרת שהיו בידי האיכרים. ומי לא זוכר את התזמורת היהודית ואת המנגן הראשי ישעיה דער קלעזמער. מי לא זוכר כיצד ביום שישי לפני הדלקת נרות של שבת היה יוצא „וועלוול דער שול רופער" לחוצות העיירה ומכריז בקול רם: „אין שול אַריין". אז ידעו כל האיכרים שהיו בעיר שסוגרים כבר את החנויות והם יכולים לנסוע הביתה. גם בתי המרחץ היו בידי היהודים. בעיירה היה רופא אחד ולפעמים היה רק מרפא חולים לא מוסמך (פעלטשער, כמו שקראו אותו אז) והוא נתן תרופות. היה בית מרקחת אחד ושני „סקלאַדי אפטעצ'נע" (מעין בתי מרקחת שבהם אסור היה לרקוח תרופות). האשה חנה שרה אלתר יונה'ס, היתה מעין רופאה ואחות לעזרה ראשונה. כשקרה איזה מקרה, קראו ראשית כל לה. רופא שיניים לא היה בעיירה ואם קרה דבר מה, היו נוסעים לפינסק. ואשר לענין „פרו ורבו" לא היו צריכים אז בתי־חולים ליולדות, וגם מיילדת לא היתה בעירנו. קראו הביתה את „הסבתא" חנה שרה. היתה עוד סבתא והיא עשתה את עבודתה בשלמות. וכך נולדו בנים ובנות. גם טחנות קמח היו בידי יהודים. בכל טחנת קמח הסתובב הגלגל בכוח שני סוסים, לפעמים עוורים. היו גם כמה מאפיות קטנות בידי יהודים וכל בעל מאפייה עבד לפרנסתו רק עם בני משפחתו.

בשנת 1907, כשהתחלתי ללמוד אצל מלמד דרדקי אלתר נחמן יוסף׳ס פיינשטיין, עוד לא היו אצלנו לא גני ילדים ולא בית־ספר עממי. היו רק מלמדים פרטיים. נוסף לזה היה גם תלמוד־תורה לתלמידים שלא יכלו לשלם שכר לימוד. כמה אנשים אספו כסף עבור התלמוד־תורה ושילמו שכר לימוד למלמדים. מי שרצה ללמוד אצל מלמד צריך היה לשלם שכר לימוד.

המלמדים הפרטיים היו מאורגנים לפי כיתות כביכול: (כיתה א) אלתר פיינשטיין; (ב) זלמן צ׳רטוק; (ג) בערל איסערס אייזנשטיין; (ד) מרדכי הערש דובובסקי; (ה) אליעזר קוט; (ו) בנימין ורשבסקי.

בכיתה ז׳ היו מתחילים ללמוד תלמוד: (כיתה ז׳) צבי וויינשטיין, אשר פישמן; (ח) יצחק קובריק, ראש הישיבה.

כמדומני שבשנת 1911/12 היה עוד מורה לתלמוד ולעברית, דוב לב מקולוניה ליד דרוהוצ׳ין. הוא גר כעת בתל־אביב. היו עוד חדרים אחדים של המלמדים: חיים רזניק, שמואל איטשע, חיים אלי׳ס, אברהם׳קע.

בחדר למדנו מבוקר עד ערב. לא היה לנו חופש גדול, קייטנות וטיולים. כל יום היה לנו די שעורים להכין ובפרט כשלמדנו בכיתה ה׳ אצל המורה אליעזר קוט שהוא היה מן המשכילים ומורה טוב לעברית ומלמד במסירות. הוא הצליח להגר לארצות הברית כמה שנים לפני המלחמה השניה.

היו גם מורים שלימדו עם תלמידיהם בחדרים את השפה הרוסית כמו ארקע הוכמן, מיכל ולודאבסקי ועוד מורים ומורות שתלמידיהם הלכו אליהם הביתה ללמוד את השפה הרוסית. היו גם חדרים שבהם המורה נהג ללמד את התלמידים עברית, דקדוק וגם חשבון. כזה היה ראובן סטרובינסקי ועוד.

גם בכפרים ע״י יאנוב גרו יהודים וגם הם התפרנסו, מי מחכירה, מי מחנות קטנה, מי ממלאכה ומי מרוכלות. גם יהודים מבין תושבי העיר נהגו לקבל בחכירה (אין אַרענדע) מבעלי אחוזות, או מסתם איכרים שהיו להם בוסתנים (עצי פרי) את כל היבול לשנה או לכמה שנים. חינוך הילדים בכפר היה שונה מאשר בעיר: ההורים של כמה ילדים שכרו להם בחור שגמר את לימודיו וזה היה בא לגור בכפר. ילדים יותר מבוגרים היו שולחים העירה ללמוד. ודווקא ילדים מתושבי הכפרים המשיכו לרוב ללמוד מי בישיבות ומי בגמנסיה. גם בעלי האכסניות ובתי המזיגה היו יהודים, הן בכפר והן בעיר. אחוז קטן מהיהודים התעסק בחקלאות. היו יהודים בעלי אחוזה כמו למשל מאיר בירינשטיין מהכפר זאמושה שבין יאנוב ומוטלה. הם נאלצו למכור את האדמה לאיכרים וילדיהם, בני משפחת גרייבר, עלו אחר כך לארץ־ישראל. רוב היהודים היו שומרי מצוות ומקפידים על המסורת, אבל לא מסוג אנשי אגודת ישראל או המזרחיקעס. היו שני רבנים, דיין ורבי של חסידי יאנוב והסביבה הוא ר׳ אבעלי. שלושה שוחטים־מוהלים; בעלי תפילה (לקראת ימים נוראים הם היו מכשירים את הבנים או את הנכדים למשוררים ואלה עזרו להם להתפלל).

היו ביאנוב ששה בתי־כנסת: (א) בית־המדרש הגדול, (ב) בית־הכנסת דחייטים, (ג) בית־הכנסת ע"ש יהושע־אליעזר — שלושה אלה של מתנגדים. היו גם שלושה בתי־כנסת של חסידים: (א) בית־הכנסת של ר' אבא'לה, (ב) בית־הכנסת של חסידי ליבשיי, (ג) בית־הכנסת של חסידי קרלין—סטאָלין.

חוץ מבתי־הכנסת היו עוד כמה מניינים בבתים פרטיים. בשלושה בתי־כנסת היו דירות של חדר אחד ובהן היו גרים השמשים עם בני משפחותיהם. היה נהוג שהשמש החזיק בדירתו כמה בקבוקי יי"ש, עוגות יבשות ואפונה מבושלת, מפני שהיו יהודים שאהבו לשתות לחיים ולטעום דבר מה אחרי תפילת שחרית. ואני זוכר את אותה שבת כאשר הרבי של חסידי ליבשיי בא אל הרבי של חסידי סטאָלין. אז התאספו לא רק החסידים אלא גם מתנגדים באו לשמוע תורה מפי הרבי ואת הנעימות ששרים החסידים. אחר כך שתו ואכלו ויצאו לרקוד.

היו אצלנו כל מיני חברות: חברת ש"ס, חברת משניות, חברת גמילות חסדים, חברה לינה (ביקור חולים), חברא קדישא. בכל החברות היו אנשים מסורים לתפקידם. פעם בשנה היתה כל חברה עורכת „סעודה" והיו מבלים בה עד חצות. זוכרני שהיו בעירנו ציונים שהתעסקו באיסוף תרומות ונדרים למען ארץ־ישראל. היו גם סוציאליסטים (קראו להם „רעוואָלוציאָנערן", „שוועסטער און ברידער", בונדיסטן). לפעמים היו גם מריבות ביניהם, אבל בעת צרה לא התחשבו בניגודים ועזרו איש לרעהו בענייני פרנסה, הכנסת כלה וכו'.

שני בתי־עלמין היו בעירנו: בית הקברות הישן ובו קבר אחים מימי חמלניצקי. שם היה גם בית של יעקב (דער בויער) גרינברג ומשפחתו. אחר כך הם היגרו לאמריקה. גם בבית הקברות החדש היה בית מגורים ובו גר אשר עם משפחתו.

רמת החיים היתה ירודה. בכלל לא חשבו על לוקסוס, ורק חתונות ערכו כדת וכדין. לא היו אז אולמות לחתונות, שבהם מכינים תמורת תשלום את הכול. אז שכרו בית פרטי יותר גדול ובו ערכו את החתונה. נהגו להזמין שתי נשים מבשלות שאפו, בישלו והכינו את הכול. ואותו הדבר עם התזמורת, שהיתה מורכבת ממשה ישעיה „דער קלעזמער", מתופף (אַ פויקער), כנר, וגם בדחן. משה ישעיה הכנר הקריא בקול רם: אַ דרשה־געשאנק מצד הכלה ודרשה־געשאנק מצד החתן. החופה היתה מתקיימת דרך־כלל על יד בית־המדרש. היו מלוים עם תזמורת את החתן מהבית עד בית המדרש, והיה מורגש שיש שמחה בעיר. שתו ואכלו עד השכמת הבוקר.

בגיל עשרים ואחת היו בחורים צריכים להתיצב לבדיקה רפואית צבאית ואחר־כך הלכו הכשרים לשרת בצבא ארבע שנים. בחצי השנה שלפני ההתיצבות היו נוהגים הבחורים לבצע כל מיני תעלולים בלילות: היו מעוררים את מי שהוא משנתו. היו אומרים למי שהוא שקוראים אותו לאיזה מקום וכו'. אחר כך צחקו לו. היו נוהגים גם לחדור לבתים ולהוציא כל מיני מרקחות שבעלות־בית הכינו לכל השנה מכל מיני פירות. והיה שמח בעיר.

אז לא היתה אצלנו הנהגת קהל מאורגנת ונבחרת בבחירות. רק מהמחוז מינו לכך יהודים מתושבי העיר. אברהם יאלישעווסקי היה מנהל פנקס תעודות לידה (מעטריקעס) ושנים חתמו על כל תעודת לידה, בנמין קציקוביץ׳ ומשה זאב חרסל, והתעודות נמסרו למחוז.

שחקנים חובבים הציגו כל מיני הצגות כמו „עקדת יצחק" או „מכירת יוסף" בליווי תזמורת וריקודים. החובבים הציגו לא רק בבתי יהודים בעלי יכולת אלא גם בפני בעלי אחוזות, פריצים פולנים או רוסים, שהיו בסביבת העיר וגם בפני נכבדי העיר, כיוון שהיהודים תושבי עירנו חיו בשלום עם כל התושבים, הן רוסים והן פולנים.

זכור לי שכשהייתי מתפלל בבית הכנסת אז ביום שני וביום חמישי היו מקרים שתושבים נוצרים היו מביאים נדבות לקופת בית־הכנסת. היה בין התושבים היהודים והלא־יהודים קשר מקצועי ומסחרי ולא היתה הרגשה של אנטישמיות. בעירנו היו מכבי־אש מתנדבים מכל התושבים. מנהל מכבי אש היה מנהל הדואר.

גרנו בדירות קטנות של 1—3 חדרים. בחדר אחד היה לפעמים בית מלאכה וגם חדר האוכל, וגם ישנו בו, לפי שהמשפחות היו גדולות, כי הילודה היתה גדולה. לפעמים היה עוד חדר בלי חלון. ליד הבית היתה חצר ובה רפת עבור פרה שכל אחד החזיק, מבנה קטן מיוחד לבית־שימוש ומחסן לעצי הסקה. במטבח הקימו תנור גדול לאפייה ולבישול. מתחת לתנור עשו מעין מרתף להחזיק בו תפוחי־אדמה שהכינו לעונת החורף. בבתים לא היו מותרות. אותו הדבר היה לגבי התלבושת, שגם בה נהגו צנע. איך שמחו הילדים כשתפרו או קנו להם בגדים חדשים, מפני שהם חיכו להם זמן רב, עד חג הפסח או עד ימים נוראים. בין תושבי עירנו היו הורים כאלה שלא התחשבו במצבם הכלכלי ושלחו את בניהם לעיירות גדולות ולערים להמשיך בלימודים, מי בפקידות, מי בבתי מסחר, מי במקצוע ומי בישיבות, מפני שראו כי בעיירה קטנה לא כל כך קל היה ליהודים להסתדר בחיים.

המקצועות והמסחר לא סיפקו עבודה לכולם. עבודות ממשלתיות לא נתנו ליהודים. אז התחילו להגר לעולם הגדול. חייטים היגרו לאודיסה, יקטרינוסלב וכו׳. אבל ההגירה הכי גדולה היתה לארצות הברית. היו יהודים שעזרו לרוצים להגר לעבור את הגבולות עד שהגיעו לארצות הברית. היו כאלה שהיו בארצות הברית כמה שנים, חסכו כמה מאות דולרים וחזרו למשפחותיהם, אבל הרוב הגדול נשאר. וכשקיבלו בארצות הברית אזרחות שלחו דרישות לבני משפחותיהם והודות לזה נשארו בחיים.

בשנת 1914 בחודש יולי פרצה המלחמה הראשונה בין רוסיה לגרמניה. ובשנת 1915 נכבשה עירנו יאנוב ע״י הגרמנים. לפני הכיבוש ברחו כמעט כל הרוסים מכל הסביבה לרוסיה והיהודים נשארו במקומותיהם. ביאנוב היה הפיקוד העליון (גענעראל שטאב) של הצבא הגרמני ומיד נעשו הרבה שינויים לפי הדרכה גרמנית. הם מינו מיד מבין התושבים ראש עיריה (בירגער־מייסטער) וארגנו גם משטרה אזרחית. ארגנו קבוצות של צעירים לעבודה, (זו היתה עבודת כפיה בלי תשלום). כל אחד היה מקבל פקודה

להתיצב לעבודה פעמיים בשבוע. בשבת קראו רק לכמה צעירים לעבודות קלות. בתי הספר לא פעלו והיו סגורים, מפני שכל החדרים נהפכו לבתי חולים. גם בכנסיות סדרו בתי חולים עבור הצבא. המשטר הצבאי הרשה להתפלל בבתים פרטיים. לילדים מגיל 10 עד 13 קראו לעבודות קלות, כגון לקטוף כל מיני צמחים כדי לעשות מהם תרופות. המפקד ראה שכל החקלאים עזבו וברחו לרוסיה, אז הוא קבע גרמני, איש צבא, בתור בעל־בית על הקרקע ונתן לו פקודה לתת לכל תושב חלקת האדמה שיעבד אותה עבור משפחתו. היהודים נעשו חקלאים והתרגלו לעבודת האדמה ואף ביקשו חלקות אדמה נוספות. המצב בעבודה השתפר אחרי שהתחילו לבנות כל מיני בנינים הן בעיר והן בשטח של הפריץ. הוקמו מפעלים, כמו בית חרושת לגזוז, בית־יבוש לתבואות, פירות וירקות, מסגריה (זעגעווערק), בית־חרושת ללבידים, מפעל לתיקון קטרי רכבת ומחסנים גדולים עבור כל מיני תבואות וסחורות, מפעל לחבלים, מסילת רכבת צרה (קליין באַן) מיאנוב עד קאמיען קאשירסקי. בכל ישוב שבו עברה הרכבת לפי התכנית עשו תחנות. בתוך העיר סידרו חשמל ואולם גדול עבור קולנוע, בתי מטבח, מסעדות ובתי קפה וכיוצא באלה.

הגרמנים קראו את עירנו בכינוי (קליין ברלין). לעבודות האלה נרשם אחוז גדול מתושבינו וקיבלו משכורת יומית. לא חסר שום דבר, לא אוכל ולא הלבשה ולא מצרכים אחרים. אנחנו עוד סיפקנו לתושבי פינסק כל מיני אוכל בדרכים שונות, היות שהמצב הכלכלי אצלנו היה טוב יותר מאשר במקומות אחרים. זה גרם שהרבה משפחות מפינסק ומליבשיי ומהסביבה פנו בבקשה אל המפקדה שתרשה להם להשתכן ביאנוב. הם קיבלו היתר כניסה והסתדרו כמו כולם הן בעבודה והן בדירה. היו מקרים שהגרמנים בעצמם שלחו איזה משפחה ממקומות שהיו יותר מדי קרובים לגבול הרוסי ושיכנו אותה בעירנו.

אצלנו היו מחסנים וקנטינה שסיפקה כל מיני מזון עבור הצבא בכל הסביבה ולכל בתי־החולים וכן משקאות ותרופות. הרבה שיפורים נעשו בעיר, כמו מדרכות מלוחות עץ, כבישים ארעיים ברחובות מעץ עגול ועוד שיפורים בעניני ניקיון. נבנו אז אצלנו גם מחנות שבויים. השבויים עבדו בכל מיני עבודות כל הזמן. ואותו הדבר בעניני הרפואה, היו אצלנו רופאים ופרופסורים מומחים לכל מיני מחלות ולניתוחים.

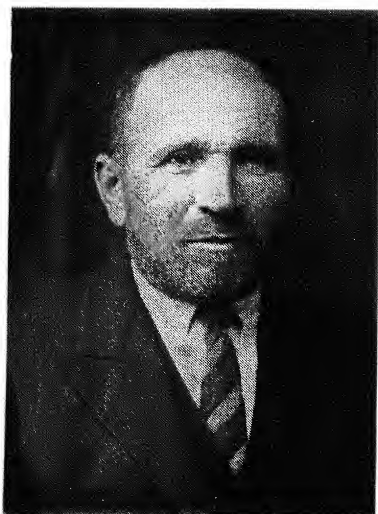
תושבי יאנוב שלחו את ילדיהם אל המלמדים הביתה ללמוד וכך התרגלו אל החיים. ידעו כשחוזרים מעבודה יומית צריכים ללכת אל השדה לעבוד עם כל המשפחה, אפילו הילדים, מי שהיה רק מסוגל לעבוד. ואחר כך להעביר מן השדה את היבול לא היה כל כך קל כשהיו חסרים סוסים. בעלי מקצועות עבדו כל הזמן עבור הצבא. החנויות נשרפו ע״י הצבא הרוסי בשנת 1915 לפני עזבו את עירנו, חנויות עברו לדירות פרטיות. כך עבר הזמן עד שהצבא הגרמני עזב את מקום הכיבוש בחודש נובמבר בשנת 1918.

37. ר׳ גימפל מדניק, הבנאי ואשתו

38. רחל איינזנשטיין

39. ר׳ שמעון כהן

40. לייב לווין ואשתו

41. חיים פומרניץ, בעל טחנת הקמח והחשמל ביאנוב, ואשתו

42. המשורר ברל פומרנץ

43. זלתר גרבר, עסקן ציוני ויו"ר קק"ל

44. שלמה וייס, מזכיר בי"ס חינוך ביאנוב
לפני עלייתו ארצה

45 לייב שוסטר, עסקן מפלגת פועלי ציון,
נפל בגיטו

46. ברציק איינבינדר ואשתו

47. קרבץ חנה שרה,
המומחית בהעמדת כוסות רוח

48. פשה רחל רוטנברג,
הידועה במתן בסתר

50. ברוך קובריק, חבר פעיל בבונד

49. דוד גורודצקי, נהרג בווילנה

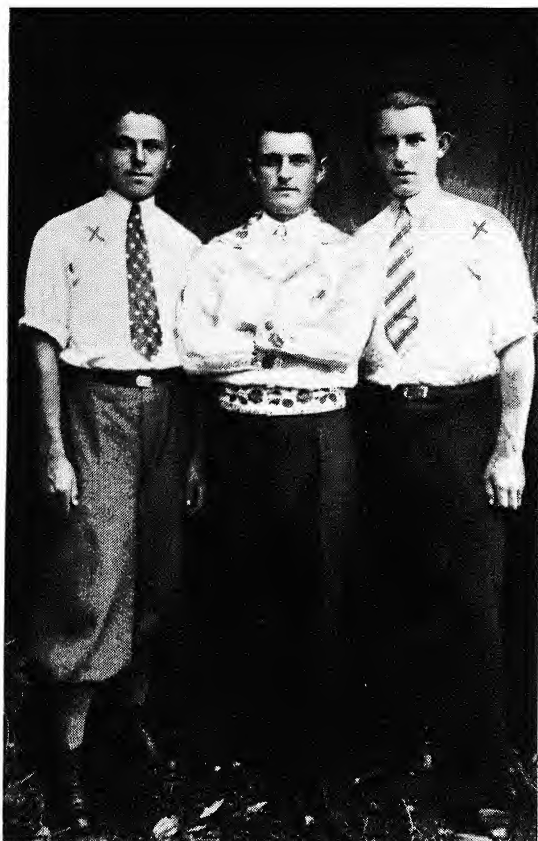
51. שמערל ויכנס ואשתו, הוריו של ויקר עם בנם.

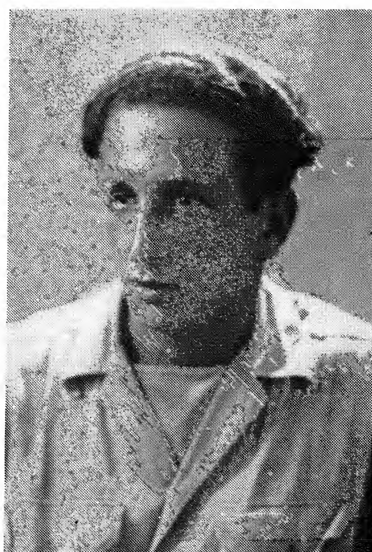
52. הרשל ויהושע גורודצקי, בעת שירותם בצבא הפולני

53. שפסל גרבר וחברו טננבוים, שרתו בצבא הפולני

54. שפסיל ברזובסקי, הראשון מימין, נפל ב"פרטיזנים" ב-1943, אודרוז'ינסקי (השמאלי) שירת ב"פרטיזנים" ונפל

55. אברהם ליפשיץ ז"ל, פרטיזן, חייל בצבא האדום, נשאר נכה ונפטר בישראל

56. אברהם קרבץ, נפל במחתרת בצרפת

57. פסח אוקראיניץ, שירת בצבא הצרפתי
נפל במלחמת השחרור 1948

58. שמואל רזניק, נפל בתפקיד בשירותו
בפרטיזנים 1943

59. שלמה וייס, נפל ביערות, 1944

60. משה מדניק, נפל במבצע קדש, 1956

עירנו יאנוב נכבשה על ידי הצבא הפולני, וימים קשים עברו עלינו, משום שבין החיילים היו שונאי ישראל רבים ובמיוחד ביחידותיו של הגנרל האלר. הימים הראשונים היו נוראים: אזרחים יהודים אחדים נענשו לעשרים וחמש מלקות והגזר בוצע במקום. זה היה עונש שהוטל על ידי המפקדה הצבאית בגלל אי־ביצוע פקודה. חיילי האלר נהגו להתנפל על יהודים ולגזוז את זקניהם. זמן רב שררה בהלה בין היהודים. במקומות רבים הסתובבו כנופיות של פיטלורובצים ושל בלאחובצים שלחמו נגד הבולשביקים אחרי המהפכה ב־1917. אנשי כנופיות אלו התאחדו אחר כך עם הצבא הפולני, ביצעו התנפלויות והרגו יהודים רבים בסביבה. בכפר הקרוב מוכרה הם הרגו שני אחים יהודים בעלי משפחה ובת אחת. בזמנים האלה חזרו הפליטים, שברחו בשנת 1915 לרוסיה. והתושבים חזרו לעסוק כל אחד במקצועו, במסגרת האפשרויות הקיימות. בדרך כלל עסקו בחקלאות וקצת במסחר, באופן חוקי ובלתי חוקי.

השלטונות הצבאיים הפולניים הוציאו הוראה, שכל האזרחים צריכים להצהיר על הרכוש הגרמני הנטוש שבידיהם, אפילו כשהוא נרכש בקניה מידי השלטונות הצבאיים או האזרחים של הגרמנים, ולאחר מכן למסור אותו לידי השלטונות. אחרי זמן קצר נאלץ הצבא הפולני לעזוב את האזור, ואלינו הגיע הצבא האדום. חיילי הצבא האדום לא היו מצויידים בצורה מספקת, רוביהם של חיילים רבים היו קשורים בחבלים, גם מדיהם לא היו אחידים. גייסו תיכף את הנוער, ומוסדות של שלטון אזרחי התארגנו מהר על ידי אזרחים רוסים ויהודים מקומיים וכן הוקמה משטרה אזרחית. הכל היה אז חדש. באותו הזמן הגיעה אלינו קבוצה של בחורים ובחורות יהודים ממוזיר־קלנקביץ שברוסיה הלבנה. הצעירים האלה היו ציונים, שעזבו את מולדתם הישנה והסתדרו אצלנו, כמו כל האזרחים האחרים. המשטר הסובייטי נתן לכל אחד, בלי הבדל, זכות לעבודה, לפי יכולתו, השכלתו ומקצועיותו. מצב זה לא נמשך זמן רב, כי הבולשביקים הוכרחו לעזוב את אזורנו, ואנחנו נכבשנו שוב על ידי הצבא הפולני. לפי חוזה השלום שנחתם בריגה ב־1921 בין ברית־המועצות ופולין, עבר האזור שלנו לפולין והיה שייך לה עד פרוץ מלחמת העולם השניה, בשנת 1939. מיד אחרי שנכבשנו מחדש על ידי הפולנים, בשנת 1919, באו ארגונים יהודיים שונים לעזרת האוכלוסיה; הם חילקו מזונות, שנשלחו על־ידי יהודי אמריקה ועל ידי אזרחים אמריקאיים אחרים. נוסף לעזרה הזו, קיבלו גם אנשים רבים תמיכה כספית מטעם היהודים באמריקה, יוצאי האזור, ובעיקר מקרובי המשפחות שהיגרו לפני המלחמה לאמריקה.

אנשי העיירה התחילו להסתדר לאט, לאט. הכל היה עדיין הרוס, אבל האנשים התחילו לבנות וליצור. גם החיים התרבותיים חזרו לתקנם. נפתחו שתי ספריות, אחת ביידיש ואחת בעברית. הצעירים התארגנו בארגוני נוער והמבוגרים — במפלגות. גם החדר הושפע מן הזמן החדש ונעשה יותר מודרני. בית־ספר „תרבות" נוסד על ידי הנוער הלאומי ועל ידי המבוגרים הנוטים ללאומיות. הקבוצה של הנערים והנערות, שעזבו

את בתיהם ברוסיה הבולשביסטית, הוסיפו את תרומתם לעבודה זו. ממרכז „תרבות" בוורשה נשלחו אלינו המורים הדרושים. חסר היה לנו בניין מיוחד לבית־הספר הזה, והיינו נאלצים לשכור כמה בתים פרטיים, כך שהתלמידים היו צריכים ללמוד במקומות שונים. המצב הזה לא היה נוח לא למורים ולא לתלמידים. נוסף לקשיים האלה, היינו צריכים להחזיק את בית הספר, דבר שהשפיע על שכר הלימוד, שהיה גבוה. לא קיבלנו שום תמיכה מטעם הממשלה הפולנית. הממשלה והשלטון המקומי בנו והחזיקו אך ורק בתי ספר יסודיים, בשפה פולנית, ושם נתקבלו ילדים של כל האזרחים, ללא הבדל של דת ובלי תשלום שכר לימוד. בבתי־ספר אלה ביקרו גם ילדים יהודים. היינו מנהלים דיונים ממושכים בקשר להקמת בניין לבית הספר שלנו, אבל לא הצלחנו בכך מחוסר אמצעים כספיים.

אופי העיירה נשתנה אחרי מלחמת העולם הראשונה. היא נעשתה יותר נקיה, השלטונות הכניסו אור חשמל, אך זה נפסק אחרי זמן קצר והיו צריכות לעבור עוד שנים רבות, עד שהכניסוהו מחדש. אנשים בעלי יזמה הקימו טחנות קמח מכניות אחדות ומנסרה גדולה, שהעסיקה פועלים רבים. תכננו גם בניית קולנוע, אך עם פרוץ מלחמת העולם השניה, עלה הכל בתוהו. קולנוע נודד היה מבקר אצלנו מעת לעת והציג סרטים באולם בית־הספר הפולני. באותו האולם היו מופיעים גם שחקנים של התיאטרון היהודי ושל התיאטרונים הרוסיים, האוקראיניים והפולניים. היה גם אולם נוסף וגדול יותר, בביתו של הכומר הפראבוסלבי. מלבד שני האולמות האלה, בנה נוצרי אחד אולם חדש וגדול, בכוונה להשכירו בשביל הצגות שונות וגם יהודי אחד בנה אולם גדול באותו הזמן. אירגוני הנוער יסדו קבוצות דרמטיות, שהציגו מחזות שונים, שמשכו קהל רב. ההכנסה מההצגות האלו היתה מוקדשת למטרות שונות, כגון לספריות או לעזרה ליתומים. הוקם בעיירה גם וועד לעזרת היתומים; הילדים קיבלו עזרה עד שהתבגרו. נוסד גם בנק קואופרטיבי עממי שהיה קשור למרכז בוורשה. הבנק הזה נועד לפועלים, חנוונים וסוחרים. החיים בעיירה השתנו — הנוער התחיל ללמוד מקצועות. היו רבים שיצאו אל הערים הגדולות והמשיכו שם ללמוד, כדי להשתלם בענפים שונים. אירגוני הנוער עסקו גם בספורט ויסדו גם סקציות לכדור־רגל, פינג־פונג ומשחקים אחרים.

מצבו של הנוער היהודי היה קשה במיוחד, כי הממשלה הפולנית לא נתנה להם דריסת רגל במשרות ובעבודות ממשלתיות, לכן נאלצו צעירים רבים להגר מעבר לימים, לארצות שבהן לא קיימו הגבלות כאלו. חלק מן הנוער היגר לארצות הברית, אך רובם היגרו לארגנטינה, ברזיל, מקסיקו וקובה. באותו הזמן נוסד גם „החלוץ" שהקים נקודות הכשרה במקומות רבים שבהם היו תנאי העבודה מתאימים. אנשי ההכשרה עבדו בעבודות חקלאיות, מקצועיות ועבודות אחרות. הקבוצות האלו הפכו אחר כך לקיבוצים מסודרים. גם ביאנוב נוסד קיבוץ הכשרה שחבריו עבדו במנסרה ובכל מיני עבודות. לחלק מן החלוצים שעברו את תקופת ההכשרה חולקו סרטיפיקטים, על ידי מרכז החלוץ, והם עלו לארץ ישראל. רבים נשלחו גם באופן בלתי חוקי והיו מקרים שחזרו. היו לנו הישגים

יפים, שהשגנו על ידי עבודתם המשותפת של כל האירגונים הציוניים ועל ידי אקציות רבות למען ארץ ישראל, כגון קרן היסוד וקרן קימת.

בשנת 1929 פרצה דליקה גדולה בעיירתנו ויותר ממחצית בתי היהודים עלו באש. לא עבר זמן רב והעיירה נבנתה מחדש לפי תכנון יפה יותר, ופני העיירה השתנו לטובה. גם המסחר נתרחב בכל השטחים, כי איכרי הסביבה הרחיבו את משקיהם ואחד היה קשור בשני. מרכז התנועה הציונית אירגן בשנת 1931 נסיעות תיירות לארץ ישראל. אנשים רבים, צעירים ומבוגרים, ניצלו את ההזדמנות ורובם נשארו בארץ ישראל.

הגויים התחילו אז להקים קואופרטיבים ברחבי פולין, על מנת להתחרות בחנוונים ובסוחרים היהודים. גם סוחרים פולנים פרטיים התחילו לפתוח חנויות, אך אצלנו לא הצליחו להתחרות בחנוונים ובסוחרים היהודים. הדבר הזה גרם לשנאה ולהתנפלויות על יהודים. בסוף שנות ה־30 כאשר גברה השנאה ליהודים בכל פולין וההסתה הגיעה אף לעירנו יאנוב.

פייגין ביילה בת ר׳ מרדכי הרש דובובסקי

זכרונות מימי ילדותי

יאנוב היתה אז עיירה קטנה ונידחת, ואף הרכבת לא הגיעה אליה. אני זוכרת, שאבא אמר לנו באחד הימים, כשהייתי בת 6—7 שנים: „ילדים, מחר בשבת אחרי־הצהרים, נלך לראות את הרכבת, שתעבור מיאנוב לפינסק״. הפתעתנו היתה גדולה מאוד, בקוצר רוח ציפינו ליום המחרת. כמעט כל ילדי העיירה ומבוגרים הלכו באותו יום לראות את הפלא. והנה אמנם הגיעה הרכבת — מכונה נוסעת על גלגלים רבים, בלא סוסים ועגלון שהשוט בידו, ואנו עומדים ומשתוממים. בעיקר השתוממנו אנחנו, הילדים. עד שנשאנו עינינו נעלמה הרכבת בכיוון פינסק. נשארנו עומדים נפעמים. אחר כך שבנו הביתה. זכורתני שזמן קצר אחרי שהפעילו את הרכבת, הקימו גם דואר וטלגרף והחלו מגיעים אלינו מכתבים ועיתונים. הדוור הראשון היה יהודי, ודווקא אותו אני זוכרת היטב, כי היה אחיה של אמי ע״ה ושמו היה אברהם מאיר בורשטיין, סבו של שמואל בורשטיין ע״ה. הוא היה רגיל לבוא אלינו כל בוקר ולשתות כוס תה, ובאותה שעה היה ממיין את המכתבים, כדי לחלקם ביתר קלות. כבר אינני זוכרת במה עסק לפני כן. אז עוד לא היו בעיירתנו מקצועות רבים. היהודים היו בדרך כלל חנוונים, חייטים, סנדלרים, נגרים, נפחים, מלמדים, רבנים ודיינים. לחסידים היה רב משלהם. היו בתי כנסיות לתפילה. יהודים סחרו ומכרו והתפרנסו והשיאו את בניהם. ממלמדי העיירה היה גם אבי, צבי דובובסקי ע״ה, וודאי שרבים מן הקוראים יזכרו אותו עדיין. הוא הורה לילדים, והיו לו בדרך כלל 10—12 ילדים בחדר. באותו זמן, זכור לי, דרשו הורי הילדים חינוך „מודרני״ יותר לילדיהם. כדי למלא את הדרישות התאחדו חמישה מלמדים: אלתר פיינשטיין, זלמן צ׳רטוק, ברל אייזנשטיין, הרשל פיסר ואבי. הם נחשבו כבר למודרניים ובחדרם היו יושבים על כסאות. הילדים היטיבו ללמוד והוריהם שבעו נחת.

עוד רוצה אני לציין, שאבי היה פעיל בארגון הציוני, שהיה אז רווח בכל מקום. היה מקבל שקלים, בולים ו„אקציות״ של הבנק הציוני, כדי למוכרם בעיירה. בערבים היה הולך לבתי יהודים ומשתדל לשכנעם שיקנו. כלל לא היה קל להוציא מיהודי יאנוב 10 רובל בשביל אקציה כזאת. נוסף לתפקיד זה, היה נאלץ לכתוב מכתבים רבים ולענות לכל מיני אנשים שפנו אליו. הוא קיבל גם כמה מכתבים מהרצל עצמו ומאנשים חשובים

אחרים. פעם אחת בא אלינו, אני זוכרת היטב, איש צעיר ממוטלה, זה היה חיים ווייצמן. הוא רצה, שהארגון ביאנוב יבחר אותו כנציגו בוועידה שהיתה צריכה להתכנס במינסק. אבי לא היה יכול להחליט על דעת עצמו וביקש את כל החברים לבוא לביתנו. מפני שהארגון היה בלתי חוקי והיו צריכים לנהוג זהירות רבה, שהשלטונות לא ירגישו בנעשה. אבי הורה לי אז לעמוד על המשמר. מן המקום שעמדתי בו, היה אפשר לראות את כל אורך רחוב ליבשיי וגם את כל הרחוב שלנו. היה ערב יפה ובהיר, באמצע החודש. הלבנה עמדה בשמים בכל תפארתה והכוכבים עזרו על ידה. היתה לי הרגשה טובה שגם אני, ילדה בת שתים־עשרה, כבר יש בי תועלת. ולא היה לי קשה כלל. אינני יודעת כמה זמן נמשכה הישיבה הזאת, אך לבסוף התפזרו האנשים לאט. כעבור חודש חזר חיים ווייצמן ומסר לנו מה היו ההחלטות שנתקבלו בוועידה.

לנו, בני הנעורים, לא היה במה לעסוק. ארגוני נוער של ממש טרם היו אז. אמנם היה מעין ארגון שנקרא „ברידער און שוועסטער", אך לא ידעתי מה היתה פעולתם ומה מטרתם. היו נשמרים מפני, כי הלא אבי ציוני היה, ולכן הייתי „טרפה" בעיניהם.

לנו, לחברה הצעירה (רובנו היינו בנות) לא היתה שום תעסוקה. נזכרת אני במקרה, כשנכנסתי פעם לשכנה ומצאתיה חולה ובודדה, בלי עזרה, אפילו לא היה מי שיגיש לה כוס מים. התחלתי אז לטפל בה ועזרתי לה הרבה. הודות לעבודה זו, התעורר בי הרעיון, שאנחנו הבחורות, צריכות לייסד ארגון על מנת לאסוף קרן לעזרת החולים הנזקקים לטיפול. שוחחתי עם חברותי והן הסכימו עמדי, ואז החלטנו, ששתי בחורות תלכנה כל שבוע לאסוף כסף בעיירה למען הקרן הזאת והכסף יהיה מיועד לעזרת החולים ולכלכלתם. מדי שבוע היו שתי בחורות מחזרות על בתי העיירה. כל משפחה נרשמה ברצון ונתנה לנו עשרה גרושים לשבוע. נוסף לעבודה זו היינו לעתים שומרות בלילה על יד מטותיהם של חולים, שהיו זקוקים לכך. היו מקרים, שהיינו נאלצות לקרוא לרופא. בעיירה היו רופא, מרפא־חולים (פעלטשער) ורוקח. אבל הרופא הטוב ביותר היתה אמו של יונה קראוועץ, חנה־שרה אלתר־יונה'ס. כשניגשה למיטתו של חולה ושוחחה אתו, או אם שמה לו עלוקות, הרגיש האדם יותר טוב. בוודאי שלא תמיד היה מספיק הטיפול שלה, ואז קראנו לרופא. בהזדמנות אחת, כשהיינו זקוקות לעזרתו, הוא רצה לדעת אם אנחנו מבינות משהו במחלות. כשהשבתי, שלדאבוננו איננו מבינות כלום, הציע לנו לבוא אליו מדי פעם בפעם כדי ללמוד כיצד לטפל בחולים. מובן מאליו, שקיבלנו ברצון את עצותיו ובמשך תקופה ממושכת למדי נהגו לבקר אצלו. רכשנו ידיעות, פחות אמנם מכדי להיות מומחיות, אף על פי כן נעשינו במשך הזמן מעין „מומחים" של ממש.

היינו שבעות־רצון מן התעסוקה החדשה שלנו וגם החולים היו מרוצים, כי היינו מטפלות בהם זמן ממושך ובמסירות. כשהתבגרנו, נישאו אחדות מאתנו ואחרות היגרו לאמריקה. גם אני נישאתי באותו זמן ועברנו מיאנוב לווארשה, שם גרנו עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914. עם פרוץ המלחמה, נעשה המצב בווארשה רע מאוד, מי שהיה בידו להימלט נמלט משם. כל החנויות נסגרו. גם את בעלי פיטרו מעבודתו

וכסף לא היה לנו בבית. הפסדנו גם את הכסף המועט, שהיה לנו בבנק, כי כולם ברחו בימים הראשונים של המלחמה, וכשבאנו לתבוע את כספנו לא היה כבר אל מי לפנות. היינו נאלצים לפנות את הדירה, כי לא יכולנו לשלם את שכר הדירה. ארזנו את כל רכושנו והנחנו אותו במקום עבודתו של בעלי. גם שמואל בורשטיין המנוח היה אז בווארשה וגם אותו פיטרו מעבודתו וכולנו ביחד חזרנו ליאנוב אל אחותי ע״ה. לאחותי לא היה קל להסתדר אתנו, כי היינו ארבע נפשות נוסף למשפחתה, אבל לא היתה ברירה, וכך חיינו כל הזמן ביחד, עד שהגרמנים נכנסו לעיירתנו. מחציתה של יאנוב נשרפה על ידי הרוסים שעזבו את העיירה. גם חלק קטן של האוכלוסיה, ובעיקר האנשים העשירים והאיכרים, ברחו למקומות שונים. בעיירה נשארו בעיקר העניים. אחרי הכיבוש הגרמני היה המצב קשה מאוד, חסר היה מזון, לא היה מה לקנות ולא היה במה לקנות, אך הגרמנים דאז התנהגו יפה מאוד, למרות שהחרימו חלק גדול של המזונות שנמצאו בחנויות ובמחסנים של האיכרים. הם גם קצרו את היבול בשדות ושלחוהו לארצם, כי היו הימים ימי קציר. יום אחד הורו לכל אנשי העיירה לבוא למפקדה ואמרו לנו לצאת אל השדה ולאסוף את תפוחי האדמה, כדי שנוכל להתכלכל, ואנו יהודי יאנוב, יצאנו לשדות האיכרים וחפרנו תפוחי אדמה, והשתדלנו לאסוף יותר ככל האפשר, כדי לאגור לחורף.

המפקד הגרמני של העיירה הורה לאוכלוסיה שתבחר לה מצידה ראש עיר. האנשים בחרו את הרוקח שלנו, רעכעס היה שמו, אבל הוא לא שימש זמן רב בתפקידו, והאנשים בחרו אחר כך את בעלי בנימין פייגין לראש העיירה. הוא מילא את התפקיד הזה כל ימי הכיבוש הגרמני, תקופה של שלוש שנים רצופות. המצב בעיירתנו נעשה רע יותר מיום ליום, היה מחסור בדברי מזון וגם במצרכים אחרים. הגרמנים ניצלו את העיירה בדרכים שונות, הם גייסו את הנוער ושלחו אותו לעבוד בעבודות שונות, אך מצד שני הם גם דאגו לצורכי העיירה: תיקנו את הדרכים, בנו גשרים, בנו טחנת קמח. שלוש טחנות היו מקודם בעיירה, שהופעלו על ידי סוסים — שני סוסים היו מסובבים את גלגל הטחנה, ובצורה זו טחנו אצלנו את התבואה. הגרמנים בנו טחנת קמח גדולה שהופעלה בכוח הקיטור שבה אפשר היה להפיק קמח וגריסים שונים. גם האוכלוסיה נהנתה מן החידושים האלה. נוסף למפעלים הנזכרים, הקימו הגרמנים מנסרה גדולה וחשבו לנצלה, אך כבר לא הספיקו לעשות כן, כי נאלצו לעזוב את עיירתנו. לפני עזבם מכרו את הטחנה ואת המנסרה לשמעיה בורשטיין, זלמן גורודצקי וועלוול פלדמן. מיד לאחר שהגרמנים עזבו את המקום התחילו הבעלים החדשים לעבוד בקנה מידה גדול ואנשים רבים מצאו את פרנסתם במפעלים אלה. העיירה התחילה לקום לתחיה, בנו מחדש את כל המקומות שנהרסו במשך ימי המלחמה, אך בעלי לא מצא עבודה ביאנוב והיה נאלץ לחפש עבודה במקום אחר. הוא מצא מיד עבודה כמנהל חשבונות באוסטרוב. עזבנו את יאנוב ולא חזרנו אליה עוד. באוסטרוב חיינו עשר שנים ואחר כך עלינו לארץ ישראל.

יאנוב, יאנוב, עיירתי הקטנה, כמה מתגעגעת אני עליך. עם כל חסרונותיך, הן לא ידענו ולא שאלנו דבר טוב יותר ויפה יותר.

פנחס קציקוביץ

זכרונות

רוצה אני לתאר את יאנוב מלפני 50—60 שנה כפי שהיא חרותה בזכרוני מימי ילדותי. בתחילת המאה היתה יאנוב דומה לרבות מעיירות קטנות ונידחות בביילורוסיה וליטה. בתי העיירה היו רובם ככולם בתי עץ קטנים בעלי גגות משופעים מכוסים לחות עץ דקים (שינדלען) חוץ מבתים בודדים שהיו בנויים מלבנים. היו בעיירה רחובות אחדים. הרחוב שהוביל לתחנת הרכבת נקרא רחוב ליבעשיי מפני שכוונו היה כוון הדרך המובילה לעיירה ליבעשיי, היא לוביישוב, רחוב פינסק שנמשך מן השוק מזרחה ורחוב מוהילנה שנמשך מן השוק מערבה לעבר הכפר מוהילנה היו הרחובות הראשיים. חוץ מהם היו עוד כמה רחובות צדדיים, כל רחוב ושמו.

בלבה של העיירה נמצאה רחבת השוק ובה שני טורים של חנויות שהיו בנויות גם הן מעץ. כמעט כל החנויות שבעיירה התרכזו כאן: היו כאן חנויות מנופקטורה (לממכר אריגים), ברזל, גלנטריה, נעלים, צרכי מזון וכל מיני סחורות אחרות. הפדיון העיקרי היה בימי שוק. אז היתה העיירה מתמלאת אכרים מכפרי הסביבה שהיו באים מקרוב ומרחוק עם עגלותיהם הרתומות לסוסים כדי למכור מתוצרתם החקלאית ומבעלי החי העודפים שברשותם ולקנות כל מיני סחורות הנחוצות להם. מדרכות לא היו אז ואנשים רגילים היו ללכת באמצע הרחוב ובימי שוק היו הרחובות והשוק מקום חניה לעגלות ולסוסים שעמדו צפופים זה ליד זה וכדי להגיע לאיזה מקום צריך היה לפלס דרך ביניהם. לימי השוק הגדולים היתה אוירה מיוחדת. באויר עמדו ריחות שונים תערובת של עיר וכפר, שדה וחנות. לפנות ערב שעה שהאכרים היו מתחילים לחזור לכפריהם מן הנמנע היה להלך ברחוב בגלל השכורים המרובים שהיו ממלאים את הרחובות בקולות זעקה ושירה פרועה. בימי חול רגילים, היו הרחובות ריקים ושקטים והפדיון בחנויות היה מועט.

תחנת הרכבת של יאנוב שכנה במרחק 2—3 קילומטרים מן העיר. דרך עפר הובילה לתחנה וכרגיל היו נוסעים לתחנה בעגלות או כרכרות של בעלי עגלה יהודים, שפרנסתם היתה על קיום קשר תחבורה בין העיר לבין הרכבת. היו אלה יהודים פשוטים וישרים שהשתדלו להנעים לנוסעיהם את טלטולי הדרך בבדיחה או באמרה מפולפלת או בסתם סיפור מעשה. משאות נהגו להוביל לתחנת הרכבת בכפר סניטובה, מרחק של

10 ק"מ מיאנוב. בעונת הסתיו כאשר ירדו גשמים מרובים קשה היה להגיע לתחנת הרכבת בגלל הבוץ הטובעני שבדרך. כעבור שנים אחדות סלל השלטון הרוסי של אותם ימים כביש אבנים (אַ ברוק) שאיפשר את הקשר בין העיר לבין תחנת הרכבת גם בימי גשם.

אני נזכר במקרה שקרה לפני למעלה מ־60 שנה כאשר ברחובות העיר נראתה המכונית הראשונה. בעיר פשטה שמועה שלרחוב הרכבת ליד הדואר הגיעה מין עגלה הנוסעת ללא סוסים. אנחנו, קבוצת נערים, הגענו בריצה לדואר לראות בעינינו את הפלא הגדול, את המכונית המונעת על ידי כוח סתרים ולא היה גבול להתפעלותנו.

פרנסתם של יהודי העיר היתה בעיקר על המסחר. יהודי יאנוב היו אנשי מסחר מעשיים. הם קשרו קשרי מסחר עם ערים גדולות יותר כגון פינסק, וארשה, לודז. סוחרי יאנוב נהגו לקנות את הסחורות הדרושות להם, בעיקר, בפינסק, כיוון שבאותו זמן היו בפינסק חנויות גדולות לממכר סחורות בסיטונות.

בין החנויות הגדולות בלטו חנויות האריגים, ברזל וחמרי בנין וגאלאנטריה. וכן לא חסרו בעיר בתי־מרזח, אחדים מהם גדולים ומרווחים.

אוכלוסית יאנוב מנתה כ־6,000 נפש והיתה מורכבת כמחציתה יהודים והמחצית האחרת רובם רוסים לבנים ופולנים בודדים. בית הורי היה מוקף משלושת עבריו בתים של שכנים נוצרים. יהודים ונוצרים חיו בשלום וקיימו יחסי שכנות טובה ובזכרוני לא נשמר שום מקרה של סכסוכים בין האוכלוסיה היהודית לאוכלוסיה הנוצרית.

האוכלוסיה הנוצרית של יאנוב וסביבתה התפרנסה מחקלאות פרימיטיבית, גידול בקר ומעבודות יער. המוצרים העיקריים של החקלאות בסביבת עירנו היו תפוחי אדמה, שיפון, שחת ופשתן. הרבו לגדל את הפשתן שהיה משמש לייצוא. קניית הפשתן מן האיכרים וייצואו היו נתונים בידי סוחרים יהודים. יהודים סחרו גם ביערות, עסקו בעיבוד עורות ומכירתם, בפטריות ובשער חזיר (היה חומר גלם לייצור מברשות) ובשוורים. את הסחורות הללו היו מיצאים לרוב לוארשה ומוארשה נשלחו אלו לרוב לחו"ל. כמו כן עסקו בעיבוד עורות ומכירתם אף הם לייצוא.

המסחר של יהודי יאנוב היה בעיקרו מסחר זעיר. הלקוחות העיקריים לסחורות מוצרי התעשייה והמלאכה שבחנויותיהם היו איכרי הסביבה ומהם הם היו קונים את התוצרת החקלאית שלהם. היו גם רוכלים שהיו מוכרים את סחורתם בכפרים וקונים מהם או לוקחים בתמורה סחורות מסויימות מתוצרת המשק החקלאי שלהם או היער.

ביאנוב היו גם בעלי מלאכה יהודים רבים כגון חייטים, סנדלרים, פרוונים, כובענים, נגרים, בנאי עץ (בויערס) ובנאי לבנים (מוליאַרעס), פחחים, מסגרים ונפחים, בתוכם בעלי מקצוע מצויינים ששמם יצא למרחקים.

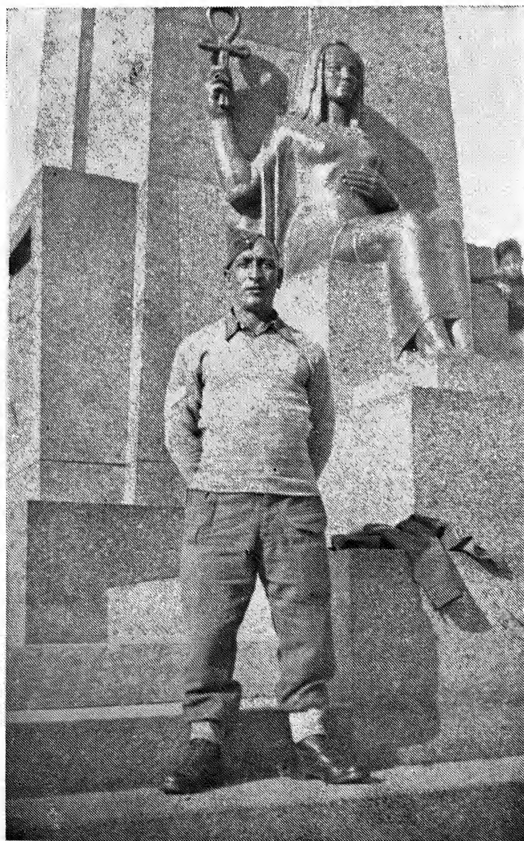
בכל זאת לא יכלה יאנוב לפרנס את כל תושביה היהודים. כבר בסוף המאה הקודמת התחילה הגירה של יהודים לארצות רחוקות, בעיקר לאמריקה. התמיכה הכספית שנתקבלה מקרובי משפחה שהיגרו לאמריקה מילאה תפקיד נכבד בפרנסתם של רבים מיהודי העיר.

61. יהודית גורודצקי ז"ל, בעת שרותה בצה"ל במלחמת השחרור

62. משה גורודצקי, נהרג מידי חייל בריטי בתקופת המרי, 1947

63. בנימין בושס ז"ל, נהרג במצרים בעת שרותו בצבא הבריטי

64. משפחת יוסף אייזנשטדט, שו"ב

65. משפחת ישראל אודרוז'ינסקי

66. משפחת זיסקינד אודרוז׳ינסקי

67. משפחת ברציק אודרוז׳ינסקי

68. משה ובריינה איינבינדר

69. משפחת איינבינדר

יהודי יאנוב נחלקו למתנגדים ולחסידים, לערך מחצה על מחצה. כנהוג בעיירות ליטא ורוסיה הלבנה היה צביון החיים דתי מסורתי וההתנהגות בחיי יום יום בבית וברחוב נקבעה על ידי ההלכה. דבר מובן מאליו שיהודי יאנוב ברובם המכריע היו שומרי תורה ומצוות. בבוקר לאחר תפילת שחרית או בין השמשות בין מנחה למעריב נהגו רבים מיהודי העיר להצטופף מסביב לשולחנות בבית־המדרש או בבתי־הכנסת האחרים וללמוד דף גמרא, או פרק משניות או לשמוע פרק ב„עין־יעקב". בין הלומדים יכולת למצוא למדנים ופשוטי עם כאחד. יום עמל רגיל של סוחר או בעל מלאכה התחיל ונסתיים בלימוד תורה. ואמנם הצטיינו יהודי יאנוב בנאמנות למצוות אמונתם וביושר הליכותיהם.

בעירנו היו כמה וכמה חברות צדקה ולימוד: חברא קדישא, חברה ש"ס, חברה משניות, חברה תהלים, חברה לינה. כל חברה היתה עורכת אחת לשנה סעודה חגיגית. חברה ש"ס וחברה משניות היו עורכות את הסעודה בעת „סיום". חברה לינה היתה עורכת את הסעודה בשבוע של פרשת „וירא". חברה זו במיוחד היתה מרובת חברים ועזרתה הממשית מאוד לחולים היתה מורגשת מאוד בהרבה בתים בעיר. חברה תהלים היתה עורכת קידוש בחג השבועות, ביום פטירתו של דוד המלך ע"ה.

נזכר אני בטיפוס יאנובאי. היה ביאנוב יהודי שעסק בהבאת דליי מים וקראו לו זרח־ליב דער וואַסערטרעגער. הוא היה מעיר השכם בבוקר בשבת לתהלים, הוא היה נוהג להעצר ליד חלון או דלת ולקרוא בקול מצלצל „שטייט אויף צו תהלים". בכך שהעיר את האנשים בשעה מוקדמת לאמירת תהלים ראה לעצמו מצווה גדולה והוא היה ממלא את תפקידו גם בלילות החורף, גם כאשר היה כפור חזק.

טיפוס מוכר לכל יאנובאי היה גם האיש שהיה עובר בחוצות העיר, ערב כניסת השבת ומכריז בקול רם: „אין שול אַריין". בדור האחרון היה זה ר' וולוול שהיה ממלא את התפקיד של ה„שול־רופער". יהודי יאנוב היו אמנם מזדרזים לסגור את עסקיהם ואח"כ היו מקבלים את השבת בבתי־הכנסת ובבתי־המדרשים. השכינה היתה אז שורה על העיירה ועל יהודיה. מין שקט שרר בלילי שבתות בחוצות העיר ורק זמירות השבת היו בוקעות מן הבתים החוצה. עוברי אורח עניים היו מוזמנים לסעודות שבת לבית זה או אחר. שמש בית־הכנסת היה מחלק אותם לבעלי הבתים בסוף התפילה.

במעבר מן המאה ה־19 ל־20 עוד היתה האוכלוסיה היהודית אדוקה בדתה ברובה המכריע. אבל לאט ובהדרגה התחילו חודרות ומנשבות רוחות חדשות. בני הנעורים התחילו להיות פעילים במפלגות המהפכניות ובארגונים ציוניים להפיץ השכלה וחינוך מודרני ולהקים מוסדות ציבור וחינוך מודרניים ששינו לגמרי את דמותה ופרצופה של אוכלוסית העיר.

לוי ושיינה לוין

שונות מלפני 60–80 שנה

מעשה עולה בזכרוני, שאירע לפני כשבעים וחמש שנים (בשנת תרמ"ה 1885 בערך. פעם, כשבא הרב איציקל (אבא של הרב לייבלה) מליבשיי ליאנוב, ערכו החסידים מלווה מלכה גדולה בשבת והיתה השמחה גדולה אצלם. הדבר הזה הרגיז את המתנגדים, שזממו להתנקם איך שהוא, הם חתכו חור גדול בכיסוי של העגלה, שבה הרבי היה צריך לנסוע.

מורה־הוראה הראשון היה הרב „תוספאה", כך קראו לו, מכיוון שהיה פרשן התוספתא. הוא היה חסיד וגר בחדר קטן ברחוב מוהילנה, סמוך לביתו של קופרשטוך. בזמנו פרצה דליקה גדולה ונשרף רבע של העיירה. אחרי ר' תוספאה ירש את מקומו בנו ר' משה־חיים. בית הכנסת החסידי היחיד ביאנוב היה אז בית הכנסת של חסידי ר' לייבלה, מליבשיי. יותר מאוחר בנו את בית הכנסת של חסידי סטולין. אחרי שר' אבא'לה התחתן ונעשה גם הוא רבי פרצה מחלוקת בינו ובין ר' לייבלה. מחנה החסידים נחלק אז לשני מחנות יריבים — אחד של הזקנים והשני של הצעירים ובסוף נוצרו ממש שני מחנות נפרדים זה מזה.

אחרי שבית המרחץ הישן נשרף, קנו החסידים הזקנים את השטח ובנו שם בית כנסת. לבית הכנסת הזה קראו בית־הכנסת הליבשיי. עד בניית בית הכנסת הזה, היה מתפלל מניין אחד בביתו של שמרל ליפשיץ. בעל התפילה היה יעקב־בר, גיסו של שמרל ובעלה של פשה־רחל, זה היה בשנת 1905 בערך. כשר' משה־חיים נפטר הביאו במקומו את ראש הישיבה מבוברויסק — הרב יהודה כהן (הוא בעצמו היה מדרוהוצ'ין והיה בנו של ר' גצל כהן). אחרי כן נעשה, כידוע, שלום בין החסידים. המגיד מיאנוב ר' דוד היה הרב של המתנגדים. יורשו של ר' דוד היה ר' יוסף קוסובסקי. בזמן ההוא היה השוק על טור החנויות שלו למרכז העיירה. אבל הבתים היו מכוסים קש. הבוץ היה גדול מאוד והגיע עתים עד לברכיים. כבישים לא היו כלל. המדרכה היתה עשויה מקרשים ורק על־יד הבתים. רק בשנת 1910 התחילו לסלול כביש אבנים, עד לתחנת הרכבת, זאת אומרת עד לפריסטאנוק (התחנה הראשית היתה בכפר סניטווה). הפרנסה בעיירה היתה בצמצום רב. רק פרנסתם של סוחרים אחדים היתה טובה יחסית, אך בעלי מלאכה כגון: סנדלרים,

חייטים, נפחים וכו׳ התקיימו בעוני רב. בזמן ההוא היו ביאנוב כמה חברות. בראשה של חברת תהילים עמדו מיטיה המלמד ובנימין קציקוביץ׳. בראשה של חברת לינת־הצדק היו מרקל הפחח, משה־וולוול הבנאי, שכנה הבנאי, זליג יואלס הסנדלר. החברה ש״ס היתה מחולקת לשתי חברות: אחת של החסידים והשניה של המתנגדים. כל שנה היו עורכים סעודה בחברה ש״ס. גם חברת משניות היתה מחולקת לשתים: לאחת של החסידים והשניה של המתנגדים.

אני למדתי בחדרו של יקל המלמד, שהיה מלמד רק ילדים קטנים. בכדו, חיים שוסטר, היה גם עוזרו והיה נוהג להביא אותנו על כתפיו לחדר, כשהבוץ היה גדול מאוד ואי־אפשר היה ללכת בו. רגלינו היו בועטות אז בכתפיו, כי לא רצינו שיסחוב אותנו. המלמד גר בחדר קטן, שבו לא היה מקום לשבת וללמוד כהלכה. היו שם ספסל ושולחן אחד ואנחנו התרגלנו לשכב תחת המיטה ולרקוד על השולחן. היתה לו בת ושמה רסל. היא למדה לאפות בייגלעך והיתה מוכרת לנו בייגעלע בעד גרושן אחד, אבל לא לכל הילדים היה הגרושן הזה. אחרי שסיימתי את למודי בחדר לתינוקות, למדתי אצל הרשל איציק, שהיה מלמד חומש. אחרי זה למדתי אצל אשר פישמן שהיה מורה לגמרא. אחרי זמן מה נעשה גם ר׳ לוי גצלה מורה לגמרא. פעם היה לו משפט והשופט שאל אותו על התאריך של היום ורבי גצלה השיב: „לפי הלוח שלכם לא ידוע לי, לפי הלוח שלנו — עשרה בטבת״ („פוּ ואַשאַמוּ ניאָ זנאַיו, אַ פוּ נאַשאַמוּ עשרה בטבת״).

מנחם מדניק

זכרונות מבית הורי

אבי מארקל מדניק ע״ה, בנו הצעיר של סבתא מייטה, נולד בשנת 1873, באותו השבוע שבו נולד גם בן־דודו הרש בר קפלן ע״ה. אמותיהם היו אחיות. סבי הרשל ע״ה, אביו של אבי, היה הפחח היחיד בעיירתנו. גם אבי ע״ה למד את המקצוע הזה ובגיל 17 נסע לפינסק כדי להשתלם במקצועו. מכיוון שהיה בעל כשרונות ותפיסה מהירה וחרוץ במלאכתו, הצליח לפתוח כבר בשנת 1894, בית מלאכה משלו ולעבוד באופן עצמאי. באותה שנה, נקרא לשרות צבאי, אך שוחרר והתחתן עם בתו הבכירה של דודי גימפל, זאת אומרת, שאבי נשא את בתו של אחיו. הם גרו בבית הישן של סבתא מייטה, שעמד בין הבתים של אברהם הבנאי (דער בויער) ומרדכי הכובען (דער היטלמאַכער). סבי הרשל ע״ה נפטר בשנת 1908 וסבתא מייטה מתה בשנת 1911 ואבי ע״ה ירש את הבית. בשנת 1913 נבחר אבי לגבאי של בית הכנסת הסטולינאי. בזמן הזה התחילו להסתמן נטיותיו ומסירותו לבעיות ציבוריות ולענייני צדקה בכל מיני שטחים. מיד בשנה הראשונה להבחרותו כגבאי, נסע לפינסק והזמין כתר תורה בשביל בית הכנסת הסטולינאי, שהיה מחוסר כתר כלל. הכתר עלה מאה ששים ושבעה רובלים. היה יפה להפליא, היפה שבכתרים בבתי הכנסת שביאנוב. בקיץ 1914, לפני פרוץ המלחמה, הזמין אבי צבעים מפינסק, שצבעו מחדש את כל הקירות ואת התקרה, בצבעי שמן. בית הכנסת הסטולינאי קיבל מראה נאה ביותר.

אחרי פרוץ מלחמת העולם הראשונה, עמד הצבא הרוסי לעזוב את יאנוב. באותם הימים התחיל אבי לעשות ארגז מפח עבה. היה זה ארגז יפה ומיוחד במינו. כששאלתיו מי הזמין את הארגז, השיב לי שסוד בדבר, אך לי הוא מוכן לגלותו. בארגז הזה צריך היה להיות שמור הכתר שאותו החביא בפני הקוזקים, שהיו רגילים לשדוד כל דבר. חפרנו בור מתחת לריצפה של עזרת נשים, בבית הכנסת הסטולינאי, הכנסנו לתוכו את הארגז עם הכתר וסגרנו מחדש את הריצפה. אבי הורה לי לשמור על הסוד, לא לספר לאיש על מעשנו, ולזכור היטב את מקום מחבואו. הכתר נשאר שם במשך שלוש שנים, זאת אומרת בכל תקופת הכיבוש הגרמני, שנמשך מראשית שנת 1915 עד לנובמבר שנת 1918. כל בתי־הכנסת נסגרו על ידי השלטונות בזמן ההוא והאנשים היו מתפללים בבתים

פרטיים. בית הכנסת הראשון שהוחזר לאוכלוסיה היהודית על ידי הצבא הגרמני, היה בית הכנסת הסטולינאי, הדבר אירע זמן ניכר לפני שהגרמנים נאלצו לעזוב את יאנוב. בבית הכנסת הזה התפללו כמה מניינים ולמדו בו בכל יום בין מנחה למעריב וכן גם בערבים אחרי המעריב. הרבנים אמרו, שלבית כנסת שלנו עמדה זכות גדולה, בכך שדווקא אותו החזירו לראשונה לאוכלוסיה היהודית.

אחרי שהגרמנים עזבו את יאנוב, הוצאנו את הכתר ממקום מחבואו. השמחה על כך שהכתר הוחזר למקומו היתה גדולה. בשנים שלאחר מכן ארע דבר מעציב בבית הכנסת שלנו. נגנב ספר תורה בצורה מסתורית, ולא הצליחו לגלות אותו, אפילו אחרי חפושים ממושכים. האנשים החליטו אז שרצוי לכתוב ספר תורה חדש וגדול. למטרה זו הביאו סופר סת"ם מקאמיין־קושירסק, בשם אבא הסופר. הוא ישב למעלה משנה בבית הכנסת וכתב את ספר התורה. במשך כל התקופה הזאת היה האיש סמוך לשולחנו של אבי ע"ה. מי לא זוכר את השמחה הגדולה של לפנות ערב הקיצי והיפה, כשחגגו בביתו של אבי את סיום כתיבת ספר התורה ואת הכנסתו לבית הכנסת. כל תושבי יאנוב, מקטן עד גדול, השתתפו בשמחה זו. השטח מסביב לבית־המדרש הגדול היה מלא אנשים שבאו לחזות במתרחש. אבי ע"ה, הלך תחת החופה, כשספר התורה החדש בידו. כלי־הזמר נגנו. כשנכנסו לבית הכנסת, התחילו האנשים לרקוד ולשיר והשמחה נמשכה עד אחרי חצות הלילה. כל היהודים המבוגרים היו נוכחים. כל אחד השתדל לקנות אות אחת ולכתוב אותה בסיום התורה.

אבי שימש גבאי בבית הכנסת הסטולינאי עד שנת 1940. בכל השנים האלו שרר בתוכו סדר למופת, אהבה ואחווה בין אדם לחברו. אני זוכר את שמחת בית השואבה ואת שמחת תורה, וכיצד בידת ברל איסר'ס את הקהל, אחרי ששתה כוסית יתרה. את אבי העריכו מאוד בתור גבאי. אחרי התפילה אנשים היו רגילים לבוא אלינו לקידוש, וזלמן צ'רטוק אמר אז „מי שברך" לכבוד הגבאי ולכבוד הגבאית רבקה רחל בת ר' גימפל ע"ה בעבור שנדרה „איין פעטע קישקע מיט איין גוטן מערן־צימעס". מובן מאליו, שלמחרת לאחר התפילה כל זה צריך להיעשות. בשמחת תורה, אחרי התפילה, היו עורכים קידוש בביתו של אבי ע"ה, אצל משה יעקב קרופניק, טוביה קוזמאק ואצל יהודים אחרים, עד מנחה היו נכנסים איש לחברו.

בכל שנה, לפני יום הכפורים, היה תולה הגבאי רשימה של שמות המתפללים שקנו עליות במשך השנה וכמה כל אחד נשאר חייב. האנשים היו משלמים אז את חובותיהם בשלמותם. לשבת בראשית, היה הגבאי תולה על הקיר מאזן של כל ההוצאות וכל ההכנסות של בית הכנסת. פעם קרה, שהרש בר קפלן מנהל הבנק ראה את המאזן של שנת 1931 והתפעל מדיוקו ורצה לדעת מי הוא האיש העורך מאזן כל כך מדויק. הוא ניגש לאבי ואבי ענה לו, שיש לו מנהל חשבונות משלו, פרטי. אף פעם, במשך של עשרים וחמש שנים, לא קרה, שיבקשו לעכב את קריאת התורה בבית הכנסת בגלל ריב או תקלה. בית הכנסת היה תמיד נקי ובחורף היה בו חם, כי אהרן גולדברג מקוליאק

הביא כל שנה מיד לאחר חג הסוכות, עצי ליבנה יבשים להסקה מן היער של זאווישה.

יום חורפי אחד (שחל ב־31 לדצמבר שנת 1936), היה קר מאוד, הקור ירד ל־30 מעלות מתחת לאפס. גם ביום הזה התאספנו בבית הכנסת. כשעמדנו כבר להתפלל שמונה־עשרה, שמעתי שמישהו נכנס לפרוזדור, דופק ברגליו על הריצפה ומנקה את מגפיו משלג במטאטא, שעמד תמיד בפינה. נכנס חיים פומרנץ ע״ה, בעל תחנת הכוח החשמלית וטחנת הקמח, מעשירי העיר. הוא היה כמעט קפוא מקור, זקנו ושפמו מכוסים שלג. הוא ניגש תיכף אל התנור כדי להתחמם, ברגע זה התחיל החזן להגיד שמונה עשרה. אחרי הקדושה, ניגש חיים פומרנץ ע״ה אל אבי ואמר לו משהו. הסתכלתי בהם ושאלתי את עצמי: מה הקשר בין חיים פומרנץ ז״ל לבין אבי? ראיתי שאבי מוציא את ארנקו ונותן לו כסף. הרי לא בא חיים פומרנץ ז״ל לגבות את התשלום בעד החשמל, מבית הכנסת? שאלתי את אבי והוא סיפר לי אז, שרב העיר ר׳ יוסף קוסובסקי ז״ל הטיל על חיים ז״ל ללכת ולאסוף כסף ביום חמישי השכם בבוקר, אצל הגבאים של כל בתי הכנסת שבעיירה, בשביל יהודי זקן, בן תורה, שזקוק היה לעשרה זלוטים, לפחות, כדי שיוכל לנסוע. אבי נתן בתחילה שני זלוטים, אך כשר׳ חיים פומרנץ לא רצה לקחת, כי הסכום מועט, הוסיף עוד זלוטי אחד. אבי אסף אחרי כן בין המתפללים זהוב אחד. את הזהוב השני התכוון לאסוף לפנות ערב, בין מנחה למעריב, כשמתאסף קהל יותר גדול הבא לשמוע את ר׳ בנימין וורשבסקי ע״ה מפרש פרק משניות. את הסכום החסר הוסיף אבי מכיסו ואמר: צריך להעריך במידה מספקת את העובדה שיהודי חשוב ומכובד כמו חיים פומרנץ ז״ל, קם השכם בבוקר, כדי לאסוף כסף אצל הגבאים, מצווה גדולה בידי להוסיף עוד כסף מכיסי, כדי להשלים את הסכום החסר.

משנת 1918 עד לשנת 1939 היו מבשלים ואופים לקראת הסעודות של החברות בביתו של אבי ע״ה. אני זוכר עדיין, כאילו זה ארע אתמול, שהאשה אייזעטשעכע (אשת אייזיק?) היתה באה ביום ראשון והיתה מבשלת ואופה עד יום חמישי בשבוע של פ׳ וירא שנועד לסעודה של חברה לינה. מחצית תושבי העיר היו באים לסעודה זו, כי איזו משפחה לא היתה קשורה ל„חברה לינה" לפחות ע״י מגישים ומגישות (סארוואראס). אחרי הסעודה היו המגישים עצמם עורכים סעודה נוספת, שבה היו מתאספים עשרים אנשים, הגבאים של החברה, השמשים והמגישים. משה לייב זלוטניק ע״ה היה רוקד אז לקול נעימה של: „וטהר לבנו לעבדך באמת" והיה ממשיך ומוסיף לשיר „זבחו, זבחו צדק בטחו בד׳". האנשים רקדו ובילו עד לשעות הקטנות של הלילה. עוד בהיותי צעיר לימים, לא יכולתי להבין, מנין להם להורינו ואחינו הבטחון והעליזות, הרי הם בגלות וסובלים מידי המשטרה של הצאר ניקולאי או מידי הפולנים ששנאתם ליהודים מושרשת בלבם מדורות רבים.

ערב שבת, כשאמי ע״ה חלבה את הפרה, היתה שופכת את החלב כולו לתוך כלי נחושת, אחר כך היתה מכניסה סיר גדול, מלא ציקוריה שחורה, לתוך התנור. בשבת בבוקר, אחרי שאנשים אמרו תהלים בבית הכנסת, היו נכנסים לשתות ציקוריה חמה

בחלב עם עוגיות טובות. בין האנשים שבאו אלינו בשבת היו: ברל אייזנשטיין, השמש של בית הכנסת הסטולינאי, אביגדור אודרוז'ינסקי השמש של בית הכנסת של יהושע־לייזר, משה דוד וויסוצקי, משה קירז', שהיו קוראים לו משה סנדרס, נפתלי מניווצ'יץ. כמו כן רחלקע, מלכה ווייס אחותו של אברהם אהרן, ריבה מדניק. קשה לתאר את שמחת אמי כשהיתה מגישה לכל אחד כוס עם ציקוריה חמה ועוגיה. עדיין זוכר אני היטב את אותו יום חורפי בו פגשתי את אמי רבקה רחל ז"ל עם בני הצעיר ע"ה, מובילים במגררת שלג עצים יבשים הנועדים לנשים עניות מחוסרות עצים להסקה. הייתי מופתע ואמרתי לאמי, שיותר קל לאסוף זהובים אחדים ולקנות עגלת עצים בשוק. אולם היא השיבה לי, שהמצווה גדולה יותר, כשאדם אוסף ומחלק אותם בעצמו.

בבית אבי נמצאה אחת משלוש הבורסות, שהיו בעיירתנו. הבורסה הראשונה היתה אצל זלמן מאיר גורודצקי ע"ה. אצלו היו מתאספים כל האנשים שעסקו במסחר תבואה, תזירים, פטריות וגרעיני פשתן. אנשים אלה ידעו תמיד את המחירים וכמה צריכים לשלם לאיכר בעד תוצרתו החקלאית. ביתו של גורודצקי היה גם מרכז החדשות, שארעו ביאנוב. הבורסה השניה היתה אצל שמואל פופיצ'קה. בכל מוצאי שבת התאספו אצלו נציגי איגוד בעלי המלאכה, והיו דנים בענינים שלהם. בעלי מלאכה היו משתתפים בכל הארגונים החברתיים, הכלכליים, הדתיים והסוציאליים שהיו ביאנוב. אצל שמואל פופיצ'קה היתה גם הקופה לגמילות חסדים, שהיתה נותנת הלוואות בתשלומים נוחים ללא ריבית. מנהל החשבונות של הקופה לגמילות חסדים, היה מיכל ברנבוים ע"ה, בנו של סיני ברנבוים. הבורסה השלישית נמצאה בביתו של אבי. היא היתה מוקדשת לחברא קדישא, לחברה תהלים ולחברה לינה. כל יום אחרי התפילה היו מתכנסים אצלנו בעלי המלאכה היותר זקנים וביניהם: טודרוס בוים, שכנה גלזמן, יצחק טבצ'ניק, שמרל וויכנס וגדליהו שוסטר.

כשנפטר יהודי הצטרכה החברה לדאוג ללוויה. אצלנו היו מחליטים במקום על גודל הסכום, שישולם ע"י המשפחה של המת. היחסים בין אנשי החברה היו טובים מאוד. לב אחד ודעה אחת לכולם. למרות, שאבי ע"ה היה גבאי בבית הכנסת הסטולינאי, ויצא לו שם של חסיד, הזמין אותו הרב יוסף קוסובסקי פעמים רבות אליו הביתה והיה מתיעץ אתו, בענין החברות. וכך עסק אבי בצד עבודתו במקצועו גם בכל מיני עיסוקים, בשטח הדתי והחברתי.

המצב הזה נמשך עד ל־1 בספטמבר שנת 1939, מועד פרוץ המלחמה והתנפלות הצבא הנאצי על פולין. כעבור עשרים יום לאחר פרוץ המלחמה, נכנס אלינו הצבא הסובייטי, ואז הקיץ הקץ על כל העבודה הציבורית והסוציאלית. ליאנוב התחילו לזרום פליטים רבים, שנמלטו מפולין הכבושה על ידי הגרמנים. משפחה אחת, מקאליש, התאכסנה בבית אבי. הסובייטים החרימו את בית הכנסת הסטולינאי. מספר האנשים שהיו זקוקים לעזרה גדל, אולם התנאים השתנו. לא היה כבר איש שידאג להם, כולנו היינו מבוהלים, ולא ידענו מה ילד המחר. המסחר היה אסור ואסור היה להחזיק פועלים.

הסובייטים הקימו קואופרטיבים אחדים של חייטים וסנדלרים. המשכורות היו נמוכות למדי, והיה קשה לפרנס בהן את המשפחה. אנשים הרוויחו הרבה פחות, מאשר במשטר הפולני. היה מחסור גדול בסחורות, כגון בגדים, נעלים וצורכי מזון. היו אנשים שישבו בבתיהם ואכלו את המזונות מן המלאי שהיה שמור בהם מקודם ועל ידי כך הצליחו להחזיק מעמד זמן מה.

יום אחד, ב־19 ליוני, שנת 1941, הגיעו לפתע יותר ממאה אנשי המשטרה החשאית (נ.ק.ב.ד.) וכבר באותו הלילה הם הוציאו עשרים משפחות מבתיהן והובילו אותן לתחנת הרכבת. היו אלה בעלי חנויות, או בעלי בתים שרכושם הולאם כבר מקודם. וביניהם גם אני עם משפחתי. באותו הלילה היינו צריכים לעזוב את הבית שלנו במשך 15 דקות. ברגעים האלה נכנסו הורי לראות מה מתרחש. אנשי המשטרה תפסו אז גם אותם, הכניסו לעגלה את כולנו והובילונו לתחנת הרכבת. רק אחרי התערבות של פועלים רבים לטובת הורי, הוציאו והחזירו אותם בעגלה לביתם. אותנו הכניסו לתוך קרונות, שהיו מוכנים מראש, ושלחו אותנו לרוסיה. הדבר קרה ב־21 ליוני שנת 1941, בשעה עשר בערב, שש שעות לפני ההתנפלות של צבא היטלר על ברית המועצות. אחרי כבוש העיירה על ידי הגרמנים הוקם גיטו בשביל כל היהודים. הורי עברו לגור בביתו של ליב שוסטר, שנמצא בגיטו. אבי המשיך לעבוד במקצועו והצליח להרוויח קצת מזון מידי האיכרים. ביום חיסולו של הגיטו, אמר אבי לאנשים הבאים אליו, שהוא מוכן למות, רק דאגה אחת בלבו, שאנחנו אני עם משפחתי, הנמצאים ברוסיה נישאר בחיים. הדברים האלה שמעתי מאנשים שניצלו מן השואה.

יומיים אחרי יום הכפור 1942, הוציאו את הורי, יחד עם יהודים אחרים, אל יער רוצק ושם נורו. ת. נ. צ. ב. ה.

איסר אפלבוים

יאנאוו פארן ערשטן וועלט קריג

(זכרונות)

אונדזער שטעטל יאַנאָוו האָט זיך געפונען אין ווייס־רוסלאַנד, 40 קילאָמעטער פון דער שטאָט פינסק — אין איין זייט, און 180 קילאָמעטער פון דער שטאָט בריסק — אין דער אַנדערער זייט. די יידן האָבן געשעפּט זייער פרנסה פון די דערפער אַרום שטעטל, מערסטנטייל פון האַנדל. דער האַנדל איז באַשטאַנען פון וואַלד, שוואָמען, תבואות און אַנדערע זאַכן.

מען דערציילט, אַז ווען כמיעלניצקיס באַנדעס זיינען אַדורך אונדזער שטעטל, האָבן זיי אויסגעהרגעט אַלע יידן, און אויפן אַלטן הייליקן אָרט האָט מען אַנגעוויזן אויף צוויי ברידער־קברים, וועגן וועלכע די קריסטלעכע איינוווינער האָבן דערציילט, אַז וויפל ערד מען האָט נישט געשאָטן כדי זיי צו באַדעקן, פלעגט די ערד כסדר זיך אַראָפּלאָזן, און אַזוי ביז צום היינטיקן טאָג זיינען די קברים געבליבן נישט אויסגעגלייכט מיט דער ערד.

מען דערציילט אויך, אַז יידן האָבן צוריק אויפגעבויט דאָס שטעטל אַדאַנק דעם שמיד, וואָס האָט געהייסן יוסף. ער האָט זיך באַוויזן און געבעטן יידן זאָלן קומען זיך באַזעצן. אין יאָר 1941 האָט די יידישע באַפעלקערונג פון יאַנאָוו געציילט 3800 נפשות, כמעט 50% פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. פון סאָציאַלן שטאַנדפּונקט, איז די יידישע באַפעלקערונג באַשטאַנען פון 3 שיכטן: רייכע, מיטלקלאַס און אָרעמעלייט.

אַ גרויסער טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג זיינען געווען אַרבעטער: קירזשנערס, שניידערס, שוסטערס, בויערס א.א.וו. אַ סך אַרבעטער פלעגן נאָך שבת איבערלאָזן זייערע פאַמיליעס און אַוועק אַרבעטן אין די ארומיקע דערפער. פרייטיק אָדער דאָנערשטיק פאַרנאַכט פלעגן זיי צוריקקומען אַהיים. ווען עמעצער אַ פרעמדער פון אַן אַנדערער שטאָט פלעגט קומען צו אונדז אין שטעטל און פרעגן אויף אַ פאַמיליע נאָמען, פלעגט מען אים אָנקוקן: וואָס פאַמיליע ווער פאַמיליע?! די מענטשן פלעגט מען רופן לויט זייערע צונעמען: די קאַשטאַנעס, די בולאַנעס, די יעזלאך, די מייטשעס, די זשוליקעס, דער ייד, די ריבצ׳עס, די ציגעלנס א.א. אין אונדזער שטעטל איז ניט געווען קיין ברוק (שאָסיי), קיין טראָטואַרן, און אין האַרבסט אָדער אין פרילינג, ווען די רעגנס פלעגן

זיך אראפלאָזן און אָנמאַכן גרויסע בלאָטעס, פלעגן די איינוווינער נישט איינמאָל, אַדורכגייענדיק די גאַס, איבערלאָזן אין די בלאָטעס שיך, שטיוול, קאַלאָשן און פלעגט דאַרפן וואַרטן ביז אַ צווייטער פלעגט קומען צו הילף און זיי אַרויסשלעפּן.

געוויינטלעך פלעגן קינדער לערנען ביי מלמדים. חול־המועד פסח פלעגן רביים קומען פאַרהערן די קינדער, זיך אויסדינגען אַ פּרייז און אַריינגעמען די קינדער אין חדר אַריין. דאָס זיינען געווען: אַלטער דער מלמד און חיים דער פּאַטשער — אָנפאַנגערס. נאָך זיי — זלמן דער לערער, בערל דער מלמד און מרדכי הערש דער מלמד, אין די שפּעטערע יאָרן זיינען שוין געווען לערערס, וואָס האָבן פּאַרטייטשט עברית אויף עברית און מען האָט אויך אָנגעהויבן לערנען רוסיש. דאָס זיינען געווען די לערערס אליעזר קאַט, ראובן סטאַראַבינסקי, לוי פיינשטיין און איך וויל אויך דערמאָנען דעם מלמד אברהמ׳קע, ניאמקע וואַרשאַווסקי, דעם ראש הישיבה קאַבריק און אַנדערע, ביי וועלכע מען פלעגט לערנען גמרא.

אונדזער שטעטל איז רייך געווען מיט אַ סך חברות, נישט, חלילה, האַנדלס־געזעלשאַפטן, נאָר ווילטעטיקע חברות ווי: חברא קדישא, חברה משניות, חברה ש״ס, חברה תהלים, חברה לינת הצדק, חברה מתן בסתר. נישט אַזוי לייכט פלעגט מען קענען אַריינקומען אין אַ חברה. פריער פלעגט מען דאַרפן זיך פאַרשרייבן ווי אַ קאַנדידאַט אויף זעקס מאָנאַטן און נאָך דער צייט פלעגט מען באַשטימען, צי מען ווערט אָנגענומען, אָדער מען וואַרפט אָפּ דעם קאַנדידאַט. יעדע חברה פלעגט האָבן איר יום־טוב: באַ אַ סיום, בעת מען פלעגט ענדיקן לערנען משניות אָדער תהלים. איינמאָל אין משך פון יאָר פלעגט מען זיך צונויפקלייבן אין די שולן ביי געדעקטע טישן, אָנגעלאָדן מיט עסנוואַרג און פראַווען אַ סעודה. ווען מען פלעגט נעמען אַביסל מער בראַנפן, פלעגט די שמחה ווערן גאָר גרויס, מען פלעגט זיך צעזינגען, אַרויס מיט טענץ און די שמחה פלעגט זיך פאַרציען ביז שפּעט אין דער נאַכט.

ביי אונדז אין שטעטל זיינען געווען 6 שולן און זיי האָבן געהייסן: די גרויסע שול, די חייטישע, און די שיעליזער שול (מתנגד׳ישע), די סטאָלינער, די ליבעשייער און ר׳ אבא׳לעס (חסידישע). עטלעכע מאָל אין יאָר פלעגן די רביים קומען באַזוכן זייערע חסידים. ר׳ אהרעלע פון סטאָלין פלעגט קומען צו די סטאָלינער חסידים און דאַן פלעגט די שול באַקומען אַ יום־טוב׳דיקן אויסזען. דער גבאי פון שול, מארקל מעדניק ז״ל, פלעגט ניט וויסן וואָס צו טאָן, ווו יעדער איינער זאָל זיך שטעלן. פאַר אונדז קינדער פלעגט זיין גאָר פריילעך. מיר פלעגן קומען שבת צו שלוש סעודות, הערן ווי אַזוי מען זינגט, כאַפּן פון רבי׳ן א שטיקעלע שיריים און אַריינכאַפּן פון אים אַ קניפּ אין באַק. דאָס פלעגט זיין ביי אונדז איינע פון די גרעסטע זאַכן און אַ סך צייט פלעגט מען דערמיט זיך באַרימען. צו ר׳ אבא׳לען אין שול פלעגן מיר ליב האָבן גיין צו די ערשטע סליחות, ווייל דעמאָלט פלעגט מען טיילן עפּל, זאָגן די סליחות מיט אַ ניגון, וואָס אין די אַנדערע שולן האָט מען נישט געקענט הערן.

יאַנאָוו פאַרן ערשטן וועלט קריג

דער עיקר פלעגן מיר ליב האָבן שבת פאַרנאַכט און נאָך מעריב הערן, ווי אַזוי ר׳ אבא׳לעסביידע זין, שלום און אהרן יצחק, פלעגן פראַוועס מלווה מלכה אויף מוזיקאַ־לישע אינסטרומענטן. כמעט די גאַנצע שטאָט פלעגט שטיין אונטער די פענצטער און זיך צוהערן ווי זיי שפּילן.

וועגן צוויי חברות וויל איך עפּעס זאָגן, וואָס איז געווען זייער אויפגאַבע און וואָס האָבן זיי אויפגעטאָן: איך מיין די חברה „לינת הצדק" און די חברה „מתן בסתר — מעות חיטין". די פאַראַנטוואָרטלעכע פאַר דער חברה „לינה" זיינען געווען ר׳ בנימין קאַציקאָוויטש און ר׳ וועלוול דער בויער און נאָך אַנדערע. בעת עמעצער פלעגט קראַנק ווערן, פלעגן זיי גלייך שיקן מענטשן צו העלפן דער פאַמיליע פונעם קראַנקן, נעכטיקן לעבן דעם קראַנקנס בעט, געבן אים די נויטיקע רפואות צו דער צייט און אַרומראַמען אים. צו אָט דער חברה האָבן געהערט כמעט 250 מיטגלידער, און זי פלעגט אויפטאָן אַ סך גוטע זאַכן.

אין דער צווייטער חברה „מתן בסתר — מעות חיטין" זיינען די פאַראַנטוואָרט־לעכע געווען אַלע רבנים, שוחטים און אָנגעזעענע בעלי־בתים. זיי פלעגן קלייבן געלט און העלפן די אָרעמע. די, וועמען ס׳איז נישט אָנגעשטאַנען צו בעטן הילף בפרהסיה, פלעגן זיי געבן בסתר, אין געהיים. די עיקר אַרבעט פון דער חברה איז געווען פאַר פסח. זי פלעגט אַריינשיקן מצות און וויין צו די נויטבאַדערפטיקע און זיי העלפן אויך מיט אַ ביסל מזומן געלט.

אין דער צייט פאַרן ערשטן קריג איז די יוגנט אין אונדזער שטעטל געווען שטאַרק אָפּגעשטאַנען, אָן בילדונג, אָבער עפּעס האָט זיך אָנגעהויבן צו רירן. עס איז אויפגעקומען דער פאַראיין פון שוועסטער און ברידער, צו וועלכן קיין סך מענטשן האָבן נישט געהערט, און אויב מען מעג פריי זיך אויסדריקן, האָבן זיי אַליין נישט געוווּסט גענוי וואָס זיי ווילן. זיי האָבן נאָר געוואָלט אַרויסרייסן זיך פון די ד׳ אמות פון אָפּגעשטאַנענקייט, אָבער עס האָט געפעלט דער פירער, וואָס זאָל זיי לערנען און ווייזן דעם וועג.

גלייכצייטיק איז אויך אַרויפגעשווומען עפּעס אַ שטרעבונג צו ארץ־ישראל. מען האָט פאַרקויפט שקלים און עס האָבן זיך אָרגאַניזירט, אויך נישט אָפיציעל, אַ גרופּע „חובבי ציון". דאָן האָט מען אָנגעהויבן זיך צו פאַראינטערעסירן מיט אַלץ, וואָס האָט אַ שייכות מיט ארץ־ישראל. אָבער אין מיטן דעם אַלעם איז אויסגעבראָכן, אין יאָר 1914, די ערשטע וועלט מלחמה. דער דייטש האָט אָקופּירט אונדזער געגנט און דער פראָנט האָט זיך איינגעשטעלט נישט ווייט פון אונדזער שטעטל, אינעם דאָרף פּאַרטשע. דאַכט זיך, אַז מען האָט געבויט פעסטונגען און דער דייטש איז געבליבן שטיין און נישט געקענט פאַרויסגיין דריי יאָר צייט. אין די דריי יאָר האָבן די דייטשן באַשעפטיקט אַלע יידן פון שטעטל ביי אַלערליי אַרבעטן. זיי האָבן אויפגעבויט אַ טאַרטאַק, אַ פאַבריק פאַר טרוקענע פּרוכטן און אַ דעפּאָ. די אַרבעט אין אָט די אונטערנעמונגען און אַלע

אַנדערע אינערלעכע אַרבעטן האָבן אויסגעפירט די יידן, צוזאַמען מיט די געפאַנגענע פון דער רוסישער אַרמיי. די רוסישע באַפעלקערונג פון אונדזער שטעטל האָט כמעט אינגאַנצן פאַרלאָזט און איז אנטלאָפן קיין רוסלאַנד. האָבן די יידן געמוזט ווערן אויך פעלד אַרבעטער, ווייל די דייטשן האָבן זיי דערצו געצוווּנגען. זיי האָבן צעטיילט די פעלדער פון די רוסישע מיעשטשאַנעס צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, און כאָטש די יידן האָבן קיין אַנונג נישט געהאַט פון פעלד־אַרבעט, האָבן זיי געמוזט זיך צופּאַסן צו די אומפאַרמיידלעכע באַדינגונגען און טאָן אויך די אַרבעט. מען האָט דעמאָלט געקענט זען ווי יידן דאַוונען ביים אַקער, אָדער ביי דער בראָנע. ביז 6 אַזייגער פלעגט מען קענען גיין אין גאַס. די דייטשן זיינען ביי אונדז פאַרבליבן ביזן יאָר 1917. ענדע דעם יאָר האָבן זיי געעפנט די אַלגעמיינע אָפענסיווע און פאַרלאָזט אונדזער שטעטל.

נאָך דער עוואַקואַציע פון די דייטשן, האָבן אַלע אויפגעלעבט. די יוגנט האָט אָנגעהויבן צו האַנדלען מיט די אַרומיקע שטעט און שטעטלעך. זיי האָבן אפילו אָנגעהויבן צו פאָרן קיין טיף רוסלאַנד און נאָך אַ סך וואַנדערונגען זיינען זיי צוריקגעקומען מיט די נייס, אַז אין דער רוסישער אַרמיי איז אויסגעבראָכן אַן אויפשטאַנד און אַז די באָלשעוויקעס ווילן פאַרכאַפּן די מאַכט. עס האָבן אָנגעהויבן אַרומצוקורסירן פאַרשיידענע קלאַנגען: אַז מען שלאָגט יידן, אַז די דייטשן טרעטן אָפּ, אַז פּילסודסקי גרינדעט דעם פּוילישן לעגיאָן, וועלכער וועט באַפרייען פּוילן. דאַן איז געקומען דער באַוווסטער אָפּמאַך פון ברעסט ליטאָווסק.

לוי פיינשטיין

חינוך, חברות צדקה ומוסדות אשראי ביאנוב

עד שנת 1906 גרתי ביאנוב. והחל מגיל 14 עד פרוץ מלחמת העולם הראשונה הייתי מורה בכפרים בסביבות יאנוב. מהשנים 1906—1914 אין לי ידיעות על חיי הישוב ביאנוב. המוסדות שהיו בזמני הם:

תלמוד־תורה שהיה בבית המדרש הגדול בהנהלת הרב יוסף קוסובסקי. גם אני הייתי לומד פה אצל המלמד אברהם'קע גרינברג. כמו כן היה מלמד חיים אלי'ס, המלמד הראשון היה חיים פישטר.

מחוץ לתלמוד תורה היו חדרים מתוקנים, ז"א חדרים מרוהטים ככיתות לימוד וכולם יחד היוו מעין בית־ספר והיו בו 5 מחלקות: המורה הראשון — אלתר פיינשטיין, השני — זלמן טשרטוק, השלישי — ברל איסר'ס, הרביעי — מרדכי הירש דובובסקי. החמישי — הרשל פיסר. כשהרשל פיסר עזב את יאנוב ונסע לאמריקה מילא את מקומו אליעזר קוט.

ביקור־חולים בהנהלת משה מגיד ששימש גם כחזן בבית המדרש הגדול עם מקהלה בימים הנוראים.

חברה ש"ס בהנהלת חתן הרב.

חברה לינה בהנהלת משה ועלוול חארסל הבנאי (דער בויער) ובנימין קציקוביץ.

פּאַלקס־באנק שהיה בבית ברוך קפלן (דער לאַנגער) בהנהלת בנו הירש בער קפלן.

אחרי המלחמה הראשונה קם ביה"ס „יבנה". זה היה המשך מהחדרים המתוקנים ושימשו בו אותם המורים.

כמו כן קם ביה"ס „תרבות" שהיה בבית שלמה אייזנשטיין מול משרדי הגמינע (המועצה המקומית).

קופת גמילת־חסדים בבית שמעון פופיצ'קה. הוא יחד עם החברים ניומקא זילברמן, נתן שוסטר, יוסף פורטנאי, שמעון פינשטין, אלתר ליפשיץ נתנו את ההלוואות. כל מוצאי־שבת התקיימו ישיבות לאישור הלוואות.

לוי פיינשטיין

אחרי שנת 1900 בזמן שלטון הרוסים החלו להתארגן קבוצות חוגים ציוניים והיו מקיימים בחשאי אסיפות, ואני זוכר שאבי היה הולך לאסיפות אלה שהתקיימו בביתו של מרדכי הירש דובובסקי.

אני זוכר איך סיפרו אצלנו על מקרה מוזר משנות ת״ח—ת״ט בנערה שקוזק התאהב בה. היא רצתה להתפטר ממנו וספרה לו שיש בה „כשוף״ כזה, שאפילו אם יורים בה, הכדור לא פוגע בה. והיא ביקשה שהוא ירה בה ויראה במו עיניו שהיא צודקת. בהתחלה הקוזק לא רצה לעשות זאת, אבל בסופו של דבר נענה לבקשותיה, ירה בה והיא נפלה בלי חיים. ככה התפטרה נערה יהודיה מהקוזק.

אליה צלנצ'וק

בתי־כנסת וחברות

(זכרונות)

ידי רועדות כשאני עומד לכתוב על שישה מיליונים יהודים, שנהרגו על קידוש השם, בזמן המלחמה האחרונה ולבי נקרע, כשאני זוכר את יהודי יאנוב היקרים עלי שנהרגו על ידי הרוצחים הנאציים — ימח שמם וזכרם. כוונתי היא לכתוב על כולם, עד כמה שזכור לי. בעיירה היו יהודים, בעלי מלאכה רבים, שהשתייכו לאגודות שונות לפי מקצועותיהם וביניהם גם אני. מרכז האגודות היה בוורשה. על פי רוב היינו מתאספים אצל שמואל פופיצ'קה, או אצל נתן (נוסל) שוסטר. אצל שמואל פופיצ'קה היתה קופה לגמילות־חסדים שלנו שבה היינו מקבלים הלוואות בעת הצורך, בתנאים נוחים. בעיירה היו לנו שישה בתי־כנסת — שלושה של החסידים ושלושה של המתנגדים. בתי־כנסת של החסידים היו: בית־מדרשו של ר' אבא'לע, זכר צדיק לברכה, בית־מדרש של חסידי ליבשיי, ובית־הכנסת של חסידי סטולין—קרלין. אני וגיסי שמואל ע"ה, התפללנו בבית הכנסת הסטולינאי שבו היה גבאי ר' מרקל ע"ה במשך ארבעים שנה.

אחרי שהתחתנתי, בשנת 1910, התחלתי להתפלל במניין הראשון בבית־המדרש הגדול. אחרי התפילה, למדנו משניות. הרב של בית־המדרש היה ר' משה'לה, בנו של המגיד זצ"ל. על פי רוב היו מתפללים ולומדים שם בעלי־מלאכה, וביניהם: יוסף דניאלס, לייבקה דניאלס, הרשל ארקעס, גדליה הטוחן, יצחק הנגר, שמריל הנגר, משה סנדרס, מאיר מזאמושה, ואחרים. אחרי מנחה, היו מתאספים יהודים רבים בבית־המדרש הגדול, רובם סוחרים וחנוונים. הרב יוסף קוסובסקי זצ"ל היה מלמד דף גמרא. מה טוב ומלא טעם היה לשמוע דף גמרא. מסביב לשולחנות היו יושבים בערך שלושים אנשים וביניהם: מישה מינסקי, אהרן לייב רובאחה, מרדכי אפלבוים, שמואל־אביגדור קוסובסקי, חיים גרבר, מוטקה דער אַפּטייקער (הרוקח), ראובן דודיס, מאיר מזאמושה.

בחברה משניות היו רשומים מאה וחמישים גברים וחמישים נשים. וביניהם הגבאים מארקל וראובן דודיס. אלה שהשתייכו לחברה נהגו ללמוד פרק משניות כל יום אחרי התפילה. נשים נהגו לשלם עשרים וחמשה הרובלים, כדי שאחרי פטירתן יאמרו פרק משניות לעילוי נשמותיהן.

מדי שלושת רבעי שנה היו עורכים סעודה אצל מאיר מזאמלין, ישעיה רוז'אנסקי

ומארקל. שלושת השמשים היו: משה סנדרס, תלאוונה מבית־המדרש הגדול ואני, שיהיה הדבר לזכותי. הנשים היו מכינות את הסעודה, האחראית עליהן היתה רבקה רחל, אשתו של מארקל ע״ה. אנחנו, השמשים, היינו צריכים לעזור לנשים. כל שמיני עצרת היו עורכים קידוש מטעם חברה משניות בביתו של מארקל. ב„חברה לינה״ (לינת הצדק) היו כמאה גברים ונשים רבות, שטיפלו בחולים. כל שנה בפ׳ וירא היו עורכים סעודה בבית הכנסת דחייטים. אנשי חברה תהילים היו מתכנסים הן בקיץ והן בחורף, אפילו כשהיה קור גדול או סופה. כל שבת בשעה שלוש לפנות בוקר היינו נפגשים על־יד בתי־הכנסת. בשעה זו היו כבר בית הכנסת דחייטים ובית המדרש הגדול מוארים באור נורות חשמל. בשנים האחרונות תרם פומרנץ הזקן ע״ה נורות חשמל לכל בתי־הכנסת. נזכר אני במעשה שקרה עם אריה מאוסטרובוק ואחיו אברהם, שהיו באים לבית הכנסת להתפלל בכל שבת לפנות בוקר ואחר כך היו חוזרים הביתה. פעם אחת כשהם רצו לחזור היתה קרה גדולה, מלווה בסערה, וחושך. הם תעו בדרך וכשהאיר היום נתברר שהגיעו ללישקוביץ׳; נכנסו לביתו של גוי אחד, כל עוד נשמתם באפם ובקושי הצילו אותם. יהודים יקרים כאלה היו רבים ביאנוב.

בני מאיר למד בישיבה שהיתה בעירנו שם למדו נערים רבים, וביניהם גם נערים מן הסביבה ואפילו ממקומות מרוחקים מפולין. הבחורים קיבלו אוכל טוב אצל בעלי־הבתים. כל חודש הגיע אלינו בחור מן הישיבה בפינסק לבקש תרומות. אני וזליג יואלס ע״ה היינו סובבים אז בעיר ומקבצים כסף ומזונות מן היהודים, שהיו נותנים ברצון. בבית־הכנסת הסטולינאי היינו עורכים בשבתות סעודה שלישית שבהן היו נוכחים בין היתר גם מארקל, מיכל הרוקח, אהרן מקוליאק וגיסו, משה אהרן פלדשטיין ואחיו זליג, זלמן צ׳רטוק, זאוויל איזנשטיין, משה ינקל קרופניק ורבים אחרים. בסעודות האלו היינו טועמים את טעמו האמיתי של עונג־שבת.

היו אצלנו חמש חברות: חברה ש״ס, חברה משניות, חברה תהלים, חברה לינה וחברא קדישא, וכולן ערכו סעודות. אנחנו השמשים והגבאים היינו עסוקים בהכנת הסעודות האלו בשנים האחרונות. לפני שעלינו בעזרת השם לארץ ישראל, היינו עורכים סעודות בבית־המדרש הגדול. העניים מכל עיירות הסביבה היו באים אלינו לסעודה הגדולה.

הכל נערך ביאנוב לפי הדין והמנהג, בנאמנות לעבודתנו ולמטרתנו. היום כשהקהילה נשמדה וכל אנשיה נהרגו או נתפזרו בין העמים צריכים אנחנו, אלה שנשארנו ברוך השם בחיים במדינת ישראל, לכבד ולהנציח את זכרם של יהודי העיירה ולספר על חייהם ועל מותם על קידוש השם.

70. משפחת בורשטיין

71. משפחת יעקב בושס, באבל

72. משפחת יצחק גולדברג ואשתו הניה (איינבנדר)

73. משפחת בושס

74. משפחת ישעיה גרבר

75. משפחת גרטמן, חול המועד פסח

76. משפחות גולדמן וגימצוביץ

77. משפחת אשר וורוטיצקי

מנחם (מאניע) מדניק

מנהגים בעיר ינוב ע"י פינסק

שידוכים, תנאים וחתונות

שדכנים בעלי מקצוע לא היו בעיר. רוב השידוכים נקשרו ע"י בעלי בתים מביני דבר. היו גם שידוכים ע"י בחירה עצמית, אבל הרוב לא הלך בדרכי „אהבה". רוב המחותנים נבחרו לא מבני העיר, אלא מחוצה לה. היו מפגישים את הזוג באיזו תחנה מחוץ לעיר או בעיר, המשדך היה מציע ומתאר את בן הזוג, או את בת הזוג, על כל המעלות והמידות הטובות; אחרי שתים או שלוש פגישות, כשבני הזוג היו מוצאים חן זה בעיני זו, עשו הסכם („אַ וואָרט", או כתבו תנאים בפומבי), רשמו את מכסת הנדוניה וקבעו את זמן החתונה. כתיבת התנאים הסתיימה, לפי המסורת, בשבירת צלחות ובהכרזת „מזל טוב". אחרי התנאים היה כבר הזוג יוצא בגלוי שלובי זרוע לטייל. מיד אחרי התנאים התחילה פרשת ההכנות לחתונה: תפירת בגדים וכו'. מלבד כרים וכסתות, שהיו מכינים בכל בית לבת שהגיעה לפרקה, היו מתחילים להדפיס כרטיסי חתונה כדי להזמין את כל קרובי המשפחה. בשעת כתיבת הכתובות על ההזמנות היו נזהרים מאוד שלא לפסוח על מישהו, כי העלבון היה גדול ביותר למי שלא קיבל הזמנה.

בשבת שלפני החתונה היו מוליכים את החתן לבית המדרש „צום אויפרוף". לכבוד החתן באו כל הקרובים להתפלל בבית המדרש של החתן. וכשעלה החתן לתורה למפטיר, המטירו עליו מעזרת הנשים אגוזים, בטנים וכל מיני מתיקה. החזן היה מברך בברכת „מי שברך" באופן חגיגי ובניגון מיוחד. הילדים חטפו את המגדנות. אחרי התפילה הלכו לבית החתן לקידוש.

ביום החופה היתה רבה התכונה. אולם מיוחד לחתונות לא היה אצלנו. היו מסדרים את החתונה בבית בו היה אולם גדול קרוב להורי הכלה. על פי רוב היו מסדרים את החתונות בבית טודרוס בוים, אליעזר ליובאשעווסקי, אצל שמריהו ליפשיץ, משה איינ־בינדער ועוד. כשעתיים לפני החופה היו מתכנסים בבית החתן קרוביו ומכריו והרב; ועם הופעתו וכניסתו של כל קרוב וידיד המשפחה, נתכבד הלה ע"י הכלי־זמרים משה שאַיע דער קלעזמער בקריאת כבוד: „מיט אַ שיינעם מזל טוב איז מען מכבד פלוני בן פלוני דעם חתנס צד". הכלי־זמרים היו מנגנים איזה מארש קצר והמכובד היה משלשל לידי

הכלי־זמר 20 או 30 קופיקות. היו מקרים שאבי הכלה היה מסלק בו במקום לפני החופה את הנדוניה. לעתים רחוקות פרץ גם סכסוך בעניין הנדוניה. אחרי כל הסידורים הלבישו את החתן קיטל לבן והוליכוהו בלוויית תזמורת וקהל רב לבית הכלה לכיסוי (צום באַדעקן). טקס זה היה רב רושם. הכלה שישבה על כיסא מיוחד מרופד ומקושט בצעיף (ברוצשלייער) היתה מוקפת נשים מהמשפחה וגם חברות טובות שהנעימו לה את הזמן עד בוא החתן. הצפיפות באולם החתונה היתה גדולה, בעיקר מנערים סקרנים שבאו להסתכל. בקושי רב פינו מקום לחתן ולשושביניו, שכיבדוהו במטר של סוכריות ופרחים. לפני הכיסוי היה הבדחן ניסל חיים מלאהישין ז״ל מראה את כוחו בחרוזים מענייני דיומא והיה מתאים את דבריו לכלה. ואם רחמנא ליצלן הכלה היתה יתומה, היו מזכירים את נשמת המת; וכאן, בשעת דברי הבדחן, נשמעו בכיה והתייפחות, אבל אחרי הטקס הזה התחילו הכלי־זמרים לנגן. פנתה התוגה, ושוב שמחה וששון.

את החופה ערכו ברחבה ליד בית־המדרש הגדול. בדרך הראו הנערים את כוחם בהפרחת זיקוקין די־נור, או שקשרו אל מוט סמרטוט טבול בנפט ושנים שלושה נערים החזיקו בקבוקי נפט והתיזו כל פעם על המוט הבוער. כך ליוו את החתן והכלה לחופה. אחרי טקס הקידושין וקריאת ה„כתובה" ומסירתה לידי הכלה, חזרו לבית החתונה בשמחה ובצהלה בלווית התזמורת.

את הזוג קיבלו אנשי הדור הישן בריקוד עם חלה קלועה גדולה בידי הסבתא. לחתן ולכלה שצמו כל היום היתה מוכנה סעודה קלה לפני שהתחילה הסעודה העיקרית. החתן ישב בראש השולחן ועל ידו אביו, המחותן, הרב והמכובדים מהמשפחה.

המתיחות גדלה בעיקר בשעת הכרזת מתנות הדרשה (דרשה־געשאנק). המכריז היה תמיד משה שאַיע דער קלעזמער, שהיה לוקח את המתנה ומכריז עליה ועל נותנה. המתנות היו על פי רוב כסף ממש וגם מצרכי בית. היה מכריז קודם „חתנ'ס צד דרשה־געשאַנק" ואחרי זה „כלה'ס צד דרשה־געשאַנק". היה מכריז לא פחות מקערבל אחד (רובל רוסי בימי ניקולאי). זו היתה הכנסה יפה לזוג מחוסר אמצעים.

אחרי ברכת המזון הוליכו את החתן והכלה לחדר מיוחד והקהל המשיך במחולות. הגברים והרב בראשם יצאו במחול „כיצד מרקדים לפני הכלה, כלה נאה וחסודה". בכל חזרה וחזרה גדל הקצב עד שהגיע לשיא ההתלהבות. גם למחרת היה נהוג עוד לאכול ארוחת צהרים בבית החתן או בבית הכלה.

כל השבוע שלאחר החתונה היה נקרא „שבעת ימי המשתה", שנסתיים „בשבע ברכות" בשבת כשהוליכו את הכלה לבית המדרש.

מעדניק מנחם (מאניע)

יאנאווער בעלי־מלאכות

מיט 60 אדער 70 יאר צוריק איז אין יאנאווע געווען א מערהייט פון האנטווערקער. דערפון האבן זיי זיך דערנערט און דערצויגן זייערע קינדער אין גייסט פון רעליגיע און ארבעט. איך וויל זיך נישט אפשטעלן אויף אזעלכע פאכן ווי: קירזשנעריי, שניידעריי, שוסטעריי, היטל־מאכערס. ביי די פאכן זיינען געווען באשעפטיקט א סך פאמיליעס. איך וויל בלויז זיך אפשטעלן אויף די בוי־און מעטאל־ארבעטער. אין אט די פאכן איז יאנעווע געווען ספעציעל געבענטשט מיט ספעציאליזירטע פאכלייט, וואס זייער גלייכן איז ניט געווען צו געפינען אין דער גאנצער געגנט ארום יאנאווע. צו אט די פאכלייט האט מען ניט געקענט זאגן: לכו והתפרנסו זה מזה, ווייל אין הקומץ משביע את הארי. די יאנאווער מעטאל־און בוי־ארבעטער זיינען געווען א שם־דבר אין דער גאנצער געגנט. זיי האבן אויסגעפירט די בעסטע ארבעטן ביי די גרעסטע פריצים, גראפן און קניאזן פון דער גאנצער געגנט, ווי למשל, ביי די גרויסע גוטבאזיצערס סקירמונט, פאסלאווסקי, זאלעסקי, ארדא און קאנטקאווסקי.

יאנאווער ארבעטער האבן אנגעשפארט אזש אין טיף רוסלאנד, אין אזעלכע שטעט ווי: קאלוגא, אריאל, בריאנסק. פארשיידענע סטאליארעס ווי יודל דער סטאליער, גימפל מעדניק האבן געארבעט און געבויט רוסישע קאזארמעס פארן מיליטער פון צאר ניקאלאי דעם צווייטן.

מיין פאטער מארקל ע״ה האט געארבעט 18 מאנאטן אין בריאנסק ווי א בלעכער ביי פארשיידענע רעגירונגס־געביידעס און זיי האבן געקענט קאנקורירן מיט רוסישע פאניעס, סיי אין קוואליטעט, סיי אין דער קוואנטיטעט פון דער ארבעט ווי אויך אין פרייז, ווייל יאנעווע איז פאר זיי געווען צו קליין.

אויסער דעם, וואס זיי זיינען געווען ספעציעלע פאכלייט, האבן זיי אין אונדזער יארהונדערט אנגעהויבן זיך צו אינטערעסירן און נעמען אן אקטיוון אנטייל אין אלע רעליגיעזע, געזעלשאפטלעכע און ווירטשאפטלעכע אינסטיטוציעס אין שטאט — א דערשיינונג, וואס איז אין פאריקן יארהונדערט נישט געווען אנגענומען.

איך וויל דא ברייטער זיך אפשטעלן און ארומשרייבן יענע פאכלייט, וואס האבן

זיך פאַרנומען מיט די דערמאָנטע פאַכן: שכנא גלאזמאַן (דער בויער), אַ גאַנץ איינפאַכער ייד, געוויס נישט געלערנט אין קיין שום טעכניקום און אויך נישט אין קיין פאַכשולע. אַודאי נישט געענדיקט בוי־אינזשענעריע — און דאָך פלעגט ער מאַכן די גרעסטע פּאַלאַצן ביי דעם גראַף אין זאַווישע, לויט די פּלענער, וואָס ער האָט אַליין צונויפ־געשטעלט. איך דערמאַן זיך איין פאַקט. דאָס איז געווען אין יאָר 1925 ווען שכנא דער בויער ע"ה איז געשטאַנען ביי מיין פאָטער ע"ה, איז געקומען צולויפן שכנא'ס אַ טאָכטער און אים געזאָגט, אַז בנימין דער בעל־עגלה איז געקומען פון מאָטעלע און וויל אים אָהין נעמען. ער איז גלייך אַוועק און געפאָרן מיט די פּאָר פערד קיין מאָטעלע. פאַרנאַכט צו מנחה איז שכנא געגאַנגען דאַוונען מנחה אין לובישייער שול. עס איז געווען זומער צייט, ווען מיין פאָטער ע"ה האָט אים געפרעגט, צוליב וועלכן ענין האָט מען אים גענומען קיין מאָטעלע? האָט ער געענטפערט: „די מאָטעלער בויערס האָבן אָנגענומען אונטער־הויבן אַ שטוב ביי אַ מאָטעלער ייד און האָבן עס נישט געקענט מאַכן. איך האָב עס אונטערגעהויבן מיט זיי און דערפאַר באַקומען 5 דאָלאַר" (וואָס ס'איז דעמאָלט געווען גלייך 26 פּוילישע זלאָטעס).

טאָדרעס בוים, אָדער ווי ער האָט געהייסן, טאָדרעס דער בויער, האָט געהאַט גאָלדענע הענט. ווען ער האָט אָפּגעמאָסטן אַ קלאָץ, אים אַרומגעטעסעט און פון אים געמאַכט אַ ברוס אויף בויען אַ הויז, האָט מען שוין פאַרשפּאָרט עס אָפּצוהעבלעווען. אַרענטלעכער פון אים קען שוין ניט זיין. זיינס אַ וואָרט איז געווען הייליק. נאָך דעם ווי שמערל ליפשיץ איז געשטאָרבן אין יאָר 1930, איז טאָדרעס בוים געוואָרן גבאי אין יאנאָווער חברא קדישא.

משה שמואל גאָלובטשיק פון ראַדאָווען: אין גרונט גענומען איז ער אויסערלעך געווען אַ פּשוטער ייד, אַ שמיד אין דאָרף ראַדאָווען. אָבער וויפל ספּעציאַליטעט האָט ער געהאַט אויף קלאַפּן פּאָמפּעס אויף וואַסער פון איבער 100, 150 מעטער טיף אין דער ערד? היינטיקע צייטן דאַרף מען ענדיקן אינזשינער, גיין יאָרן אויף פּראַקטיק, ביז מען זאָל קענען אַוועקשטעלן אַזעלכע דריי וואַסער־פּאָמפּעס ווי ביי לייזער לובישאָווסקי, משה רעזניק און די פּאָמפּעס ביי דער שול און להבדיל אין דער באָד. וויפל פאַכ־קענטעניש האָט ער אַרויסגעוויזן, וויפל געדולד, ווען ער האָט אָנגעטראָפן אויף שטיינער, אויף האַרטע פעלדזן, ביז ער האָט זיין ציל דערגרייכט, און קרישטאַל ריינע וואַסער איז געפלאָסן, אמתדיק וואַסער אויף אַ שבתדיק גלאָז טיי, וואָס מען האָט באַקומען פון די אויבנדערמאנטע פּאָמפּעס.

משה אדראַזשינסקי, אָדער משה דער שלאָסער. אַ מענטש, וואָס האָט אפשר ניט געאַרבעט די גאַנצע צייט, ווייל נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה האָט ער געהאַט אַ קראַנקע אינעם ראַד קראַמען, אָבער זיין אַרט אַרבעט, בכלל זיין צוגאַנג צו אַרבעט, איז געווען מיט דער האַנט אויפן קאָפּ. איך שרייב וועגן אַ צייט ווען עס איז נאָך נישט געווען קיין עלעקטריציטעט אין יאַנעווע און ווען מען האָט געדאַרפט בויערן לעכער

און אַלץ מיט דער האַנט, מיט אַ געוויינטלעכן האַמער. עס איז נאָך נישט געווען קיין עלעקטרישע בויער מאַשין, קיין שוויס אַפּאַראַטן. אַלע גרעסטע סטאָלאַרסקע אַרבעטן זיינען געמאַכט געוואָרן מיט דער האַנט. משה דער שלאָסער האָט פאַרלאָזט יאַנאווע אין די דרייסיקער יאָרן און איז אַרויסגעפאָרן צו זיין זון מאיר אין ארץ־ישראל. ער איז געשטאָרבן אין קרית מוצקין אין יאָר 1947.

באַמערקונג פון מאַניעס פרוי שרה מעדניק:

מאַניע האָט דעם בריוו נישט פאַרענדיקט, ווייל ער האָט זיך שוין געפילט שוואַך. ווען ער האָט מיר געגעבן אים איבערצולייענען, האָב איך אים געפרעגט: צי האָסטו נאָך אַ סך צו שרייבן? און ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער דאַרף נאָך אַרומשרייבן עטלעכע יידן פון יאַנאווע, ווי למשל: בנימין קאַטשיקאָוויטש, שמערל וויכנעס, יאָסל שוסטער, יצחק טאַבאַטשניק און נאָך עטלעכע זייערע אָרענטלעכע בעלי־מלאכות. ער איז געשטאָרבן 2 טעג נאָך ראש השנה אין יאָר 1963. תהא נשמתו צרורה בצרור החיים.

צבי אביבי (רזניק)

מרד נערי יאנובה בצאר

(זכרונות)

ברצוני לספר על התבוסה הגדולה שנחל ניקולאי השני, אימפרטור ושליט יחיד של המעצמה הרוסית האדירה, מידי — — נערי ישראל ביאנוב במרד שהתמרדו עליו.

עד כמה שידוע לי, לא בא זכרו של מרד זה בתולדות המהפכה הרוסית נגד הצאריזם, ואם ברשימה זו יהא משום תרומה צנועה לתולדותיה של אותה מהפכה, יהיה זה שכרי...

הדבר היה בשנת 1912 — כלומר, בעוד המשטר הצאריסטי בעצם תוקפו. בעיירתנו היו נערכים אז, מפקידה לפקידה, ספקטאקלי־חובבים ברוסית שיוזמיהם היו בכירי הפקידים הממשלתיים בעיירה ובסביבתה, ובראשם פקיד־הזמסטבו, הוא השופט שבמקום, אנטישמי מובהק. העיסוק בכך שימש לפקידי הממשלה כאחד מאמצעי הבידור, בהם היו מתפוגגים משעמומם בעיירה. מובן מאליו שרובם של המבקרים בהצגות היו מאחינו בני־ישראל, ואולם עובדה זו לא מנעה מאשתו של פקיד־הזמסטבו מלהודיע, בהזדמנות מסוימת, כי יהודים כשחקנים בהצגות הללו אינם רצויים. אחד הנערים — והוא כותב הטורים האלה — סבור היה, כי מכיוון שיהודים אינם רצויים כאן, כשחקנים, בדין שלא יהיו רצויים גם כמבקרים... עמד בערב השבת שלפני ההצגה הקרובה והדביק כרוזים בעברית וביידיש בארבעת בתי־הכנסת שבעיירה, בהם פנה (בעילום שם, כמובן), אל האוכלוסיה היהודית ועורר אותה לעמוד על כבודה ולהימנע מלבקר בספקטאקלים הנערכים ע״י שונאי־ישראל. הדבקת הכרוזים נעשתה בקונספירציה ובזהירות יתרה, כשלא נמצא איש בבתי־הכנסת, ובשעת מעשה עמד נער מהימן בחוץ, על המשמר. הכרוזים הכו גלים בקרב קהל המתפללים. הם, אמנם, לא האריכו זמן על הקירות, כי נתלשו לפני קבלת השבת, משום הסכנה הצפויה מן הרשות. אבל רבים הספיקו לקוראם ותוכנם נמסר מפה לאוזן לכל המתפללים.

יחד עם הפצת הכרוזים, פתחתי בתעמולה חשאית, אך אינטנסיבית, בקרב יהודי העיירה, ביחוד בקרב הנוער, לבל יבקרו בהצגה. עזר לי הרבה בתעמולה זו נער אחד זריז וממולח, השל*) שמו (שם משפחתו אינו זכור לי). פקידי הממשלה מסרו ביד

*) אם יגיעו דברי אלה להשל, באשר הוא שם (זכור לי שזמן־מה לפני מלחמת־העולם הראשונה היגר לארה״ב) — הריני שולח לו בזה ברכתי שלום. צ״א.

שוטר כרטיסי־כניסה להצגה, לשם הפצתם בבתיהם של תושבי העיירה; קיבל עליו השל לסַכל את ההפצה בין היהודים. היה הולך לפני השוטר ומתגנב לכל בית יהודי שהלה עמד להיכנס אליו. ומשדל את אנשי הבית שלא יקנו את הכרטיסים. פעולתו של השל נשאה פרי רב: רק יהודים ספורים קנו כרטיסים, מתוך חשש להשיב את פני שליחו של השלטון ריקם, אך רובם — משיצא השוטר — קרעום...

משהגיע ערב ההצגה, עמדנו, קבוצת נערים, לפני אולם בית־הספר העממי הרוסי, ברחוב לובישיי, בו נתקיימה ההצגה, ודברנו על לב היהודים המעטים שבאו לקנות כרטיסים — שלא יקנום. התעמולה נעשתה בשקט ובתכלית הזהירות. ההצגה נסתיימה סמוך לשעה שתים אחר חצות, ואנו חכינו ע״י פתח האולם עד הסיום, כדי לבקר אם — וכמה — יהודים היו שם. נתברר כי בסך הכל ביקרו בהצגה שישה יהודים (מחציתם מכפרי הסביבה) שלרגל מסחרם, היו מקורבים ביותר לבכירי הפקידים הממשלתיים ולא ראו להם אפשרות שלא לבקר. ההצגה נתקיימה בפני אולם ריק ברובו... מצב־רוחנו היה נפלא — ניצחנו למעלה מן המשוער!

לא היו ימים מועטים ולשלטונות נודע — מפי „מוסר״ יהודי, כנראה — דבר בויקוט היהודים שהכשיל את ההצגה, ופקיד־הזמסטבו הזמין את „פני״ היהודים לאספה, בה תקף בשצף־קצף את יהודי העיירה והאשימם — — במרד במלכות! הוא דרש מהנאספים שימסרו את שמו של מפרסם הכרוזים, אך כולם הודיעו — ובצדק — כי שם האיש איננו ידוע להם. באספה זו נכחתי גם אני, כ„שומע חפשי״, ובלבי צחקתי גם חרדתי לדבריו של פקיד הזמסטבו המאשים אותנו במרד במלכות... המאורע העסיק זמן רב את יהודי יאנובה ועורר בהם, וביחוד בנוער, תסיסה עזה שחיזקה בלבם את הרגש הלאומי. כתבה על מאורע זה שפרסמתי ב„הצפירה״, בחתימת X, עשתה לו פומבי גם מחוץ לעיירתנו.

אמר המחבר: בפתח דברי התלוצצתי קצת על מרד נערי יאנובה בצאַר ועל היעדר רישומו של „מרד״ זה בתולדות המהפכה הרוסית נגד הצאַריזם... כנגד זה אותו מרד של נערי ישראל ביאנובה, ושכמותו בשאר העיירות שבתפוצות, הלא הוא שזור ומשוזר במסכת המהפכה היהודית נגד הגלותיזם ונגד הגלות עצמה, זו המהפכה הגדולה, אשר הביאתנו משם ועד הלום — עד מדינת ישראל

מעדניק שרה

א בינטל זכרונות

ווען מיר, אַ גרופּע מיידלעך, האָבן געענדיקט לערנען ביי אַלטער פיינשטיינ'ען ע"ה זיינען מיר אַריבער צו חיה וולאדאווסקי דער לערערקע. מיר האָבן אַלע די לערערקע זייער ליב געהאַט, ווייל זי פלעגט אונדז דערציילן שיינע מעשיות. איינמאָל אין וואָך, פרייטיק, פלעגט מען ניט לערנען נאָר זינגען. ווי היינט געדענק איך נאָך יענע העברע־אישע לידער וואָס חיה האָט אונדז געלערנט. איינמאָל אין וואָך פלעגן מיר לערנען אויס־ווייניק אויפגאַבעס (זאַדאַטשעס). מיר פלעגן אַרויסגיין דאָרט לעם שטוב אויפן הויף, זיך זעצן אַלע אויף דער ערד און די לערערקע פלעגט אונדז פרעגן די זאַדאַטשעס. דער צימער אין וועלכן מיר האָבן געלערנט איז נישט געווען קיין גרויסער. הינטער אונדזער קלאַס איבערן וואַנט איז געווען נאָך אַ קליין צימער ווו עס האָט געלערנט חיה'ס פאָטער ע"ה מיט יינגלעך. ווען מיר פלעגן זיך אויפקלייבן אין קיך טרינקען וואַסער פלעגט חיה'ס מאמע, חנה פעשע ע"ה שרייען אויף אונדז וואָס מיר לאָזן איר נישט איינשטיין אין קיך.

איבערהויפּט פלעגן מיר ליב האָבן דעם זומער ווען מיר פלעגן לויפן צו יעדער פערעמענע (הפסקה) צו הערשל דעם איזבארשטשיק אין סאָד און קויפן ביי דער אַלטער איטקען קאַרשן און זיך זעצן אַלע צוזאַמען עסן. און צום מייסטנס האָבן מיר ליב געהאַט אַז די לערערקע פלעגט אונדז זאָגן אויב מיר וועלן זיך גוט לערנען און מאַכן אַלע לעקציעס, זאָלן מיר זיך אויפקלייבן אַלע מיידלעך צו איר שבת נאָך וואַרמעס וועט זי גיין מיט אונדז אויף אַ פערעגולקע, דאָס הייסט אויף אַ שפּאַציר ווייט הינטערן שטאָט. מיר פלעגן וואַרטן מיט אומגעדולד אויפן שבת און זיך אַלע אויפקלייבן און די לערערקע פלעגט אונדז אַרויספירן מיט געזאַנג הינטערן שטאָט און מיר פלעגן קומען שפּעט פאַר־נאַכט אַהיים. אין איינעם אַזאַ שבת געדיינק איך זיינען מיר אַרויס פון דער לערערקעס הויף מיט פרייד, ווייל זי האָט אונדז געזאָגט אַז דאָסמאָל וועלן מיר שפּאַצירן זייער ווייט, ביז דער סניטעווער בודקע. מיר זיינען נאָר אָפּגעגאַנגען ביז דער קרעניצע אויף מאָהילנער וועג, זיינען אַרויסגעלאָפן פון הויף שקצים און האָבן אָנגעהויבן וואַרפן אויף אונדז שטיינער. עס איז געוואָרן אַ פּאַניק, מיר האָבן אָנגעהויבן צו אַנטלויפן, און איין מיידל, רחל קאוואל, האָט געקריגן מיט אַ שטיין אין קאָפּ. מיר זיינען שוין יענעם שבת

78. משפחת שלום וינגרטן

79. משפחת משה ורשבסקי

80. משפחת טננבוים משה

81. משפחת טבצ'ניק

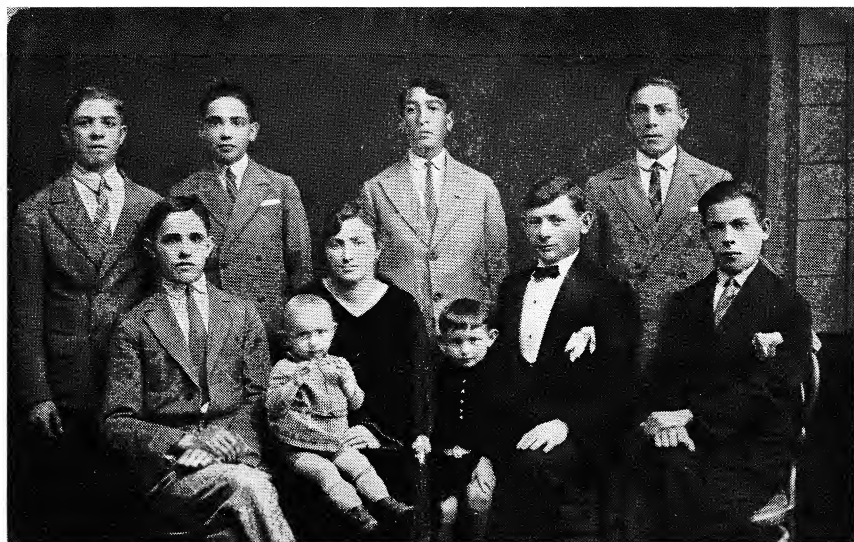
82. משפחת אלתר ליפשיץ

83. איסר מינסקי ומשפחתו

84. משפחת אברהם יעקב נימצוביץ

85. משה לייב סושיצקי החייט ושוליותיו

86. משפחות ראובן סטרובינסקי ויעקב לייב גולדמן

87. משפחת פופיצ׳קה. יושבת: חיה. עומדות: שרה (גורודצקי), פייגל (סניטובסקי), גיטל (שוסטר)

88. משפחת מינסקי

89. משפחת זלמן צ׳רטוק

90. משפחת פרומה ציפה רזניק

91. משפחת פנחס קציקוביץ

92. משפחת קוסובסקי (אחי הרב ר' יוסף)

93. שרה רבקה פיינשטיין בת דוד איינבינדר ואחיה

ניט געגאַנגען אויפן שפּאַציר. לאַנג האָט מען ניט געלערנט ביי חיה׳ן, נאָר איין יאָר, און דאַן פלעגן קומען פרישע קינדער פון אַלטער פיינשטיין ע״ה.

אונדזער גרופּע מיידלעך גייען אַוועק צו פערשידענע לערערס וואָס זיינען דאַן געווען אין יאַנאָווע: ראובן סטאַרעבינסקי; אַ לערער פון וויסאצק — רעזניק; די פּראָוויזאָרין פון רעצעפּטעס אַפּטייק פּאַניא; בערל לעוו פון קאַלאַניע (וואָס געפינט זיך היינט אין ישראל) און הערשל רעזניק. מיר פלעגן זיך אויפקלייבן צו פיר אָדער פינף מיידלעך און לערנען יעדן טאָג אַ שעה, ווייל קיין שולעס זענען אין יענע צייטן ניט געווען.

מיין פאָטער ע״ה משה טענענבוים, אַ רייכער סוחר, וויל אז איך זאָל פאָרן זיך לערנען אין פּינסק. דאַן קומט אין יאַנאָווע אַ לערערקע, חנה דער קושאַרקעס אַ שוועסטער, ראַזאַ באַריסאָווּנאַ. זי זאָגט, אַז זי וועט מיר צוגרייטן אין גימנאַזיע. מיר ווערן עלטער. מיר האָבן ניט ווו אַרויסגיין, קיין קינאָס, קיין טעאַטער איז אין יאַנאָווע ניט געווען. די בלאָטעס זיינען געפערלעך. שבת האָבן מיר מורא צו גיין שפּאַצירן, ווייל שקצים וואַרפן מיט שטיינער אָדער זיי רייצן אָן די הינט. מיר קלייבן זיך אַלע אויף באַ פריידטשע איינבינדער און שפּילן אין לאָטאָ. אַזוי איז אונדזער גאַנצער פערברייינגען. קיין שום אָרגאַניזאַציע איז דאַן ניט געווען.

עס קומט דער יאָר 1914 און עס ברעכט אויס די וועלט מלחמה. עס קומען די דייטשן. פון לערנען איז שוין קיין רייד ניטאָ, מען איז פערנומען מיט זייען די פעלדער, מען איז צופרידן אַז מען האָט ברויט צום עסן. און ווען די מלחמה האָט זיך געענדיקט, האָט אויסגעבראָכן ביי אונדז אין שטעטל יאַנאָווע אַ טיפוס עפּידעמיע. זייער פיל מענטשן קומען אום און איבערהויפּט פיל יונגע מענטשן. עס ווערט אַ טומל אין שטאָט און מען ווייסט ניט וואָס צו טאָן. אין יענער צייט געפינט זיך ביי אונדז אין יאַנאָווע אַ בלינדער אָרעמאַן, פּינחס דער בלינדער, און די שטאָט באַקלערט חתונה מאַכן פּינחס׳ן מיט איין אָרימער יתומה. די חופּה איז געווען אויפן בית־עולם, אַ סגולה צו דער עפּידעמיע. איך קען ניט פאַרגעסן יענע חופּה. משה ישעיה דער קלעזמער האָט געשפּילט ביזן בית־עולם און נאָכער צוריק, די גאַנצע וועג. די חתונה איז געווען ביי מיכעל דעם קעלוך אין אין שטוב. מיר האָבן געטאַנצט אַ גאַנצע נאַכט, עס איז געווען פריילעך, אַ חתונה אין שטעטל. דערנאָך זענען געקומען אַנדערע צייטן. יאַנאָווע הויפּט זיך אָן ענטוויקלען, מען שטעלט אויף צוריק געשעפטן, און די שטעטל הויבט אָן אויפבליען. עס וואַקסט אויף אַ שיינער יוגנט. עס הויבן זיך אָן גרינדן אָרגאַניזאַציעס. איך פערבלייב שוין אין דער היים, ווו איך העלף מיין מאַמען אין קראָם. באַך ווי היינט געדיינק איך די זומער־דיקע טעג, ווען די פּויערים זיינען פאַרנומען אין די פעלדער און אין מאַרק איז שטיל, זיץ איך לעם קראָם און הער ווי ביי מרדכי פעלדמאַן, ביי אסנען אויפן בריקל, זיצט פּינחס דער בלינדער און זינגט. נאָך יעצט הער איך זיין קויל ווי ער זינגט:

מעדניק שרה

מזל, מזל, מזל מײַנער
װי בינסטו פֿון מיר אַנטרונען,
אױ, איך זוך דיר אין אַלע װינקאַלעך
און איך קען דיר מזל נישט געפֿינען
און אַזױ װײַטער...

נאכער קומען בעסערע צײַטן. אונדזער שטעטעלע האָט שױן תרבות שולע מיט גוטע לערערס און די יוגנט אַנטװיקלט זיך זײער גוט. אין 29־סטן יאָר ברעכט אױס אַ שריפֿה און עס װערט אָפּגעברענט מער װי אַ האַלבע שטאָט, אָבער זײער שנעל האָט זיך אױפֿגעבױט כמעט אַ נײַע שטאָט מיט זײער שײנע הײַזער און געשעפֿטן. אָבער לײדער איז דאָס ניט געװען אױף לאַנג. עס קומט 39־סטער יאָר, עס ברעכט אױס די צװײטע װעלט מלחמה. די סאָװעטישע מאַכט פֿאַרנעמט אונדזער געביט. גלײך האָבן זײ צוגענומען בײַ אונדז אַלעס, װאָס מיר האָבן געהאַט. די קראָם מיט די סחורה און אַלץ, און צום סוף װעקן זײ אונדז אױף אין אײנער אין אַ נאַכט און זײ הײסן אונדז זיך פֿארקלײבן װײַל זײ שיקן אונדז אַרױס פֿון שטאָט. עס װערט אַ פּאַניק און מיר נעמען גאָרניט מיט. מיר מײנען אַז מײן מאַנ׳ס עלטערן װעלן אונדז נאכער קענען צושיקן צום לעבן. אַזױ װער איך מיט מײן מאַן און אונדזערע דרײַ קינדער פֿאַרשיקט אין דעם װײַטן סיביר. גלײך נאָך אונדזער אַרױספֿאָרן פֿאַרנעמען די דײַטשן אונדזער שטעטעלע.

אָפּזײַענדיק פֿינף יאָר אין סיביר, װו מיר האָבן געליטן הונגער און קעלט, װערן מיר נאכער באַפֿרײַט און קומען צוריק אין פּױלן. אָבער ניט טרעפֿנדיק קײנעם פֿון אונדזער גאַנצער משפּחה בײַם לעבן, לאָזן מיר זיך דורך פֿערשידענע װעגן קײן ארץ־ישראל. זיך אָפּװאַלגערנדיק צװײ יאָר אין פֿערשידענע לאַגערן דערלאַנגען מיר זיך ענדליך צו די ברעגעס פֿון חיפֿה. קומענדיק אין לאַנד אָרדענען מיר זיך אײן צו ביסלאַך. מײן מאַן אַרבעט און מיר האָבן שױן אַ װאָנונג. אָבער דאָ טרעפֿט אונדז דער גרעסטער אומגליק אין אונדזער לעבן. װען עס ברעכט אױס די מלחמה מיט די אַראַבער אין סיני פֿאַלט אונדזער זון משה װי אַ העלד פֿאַרן לאַנד. יאָ, פֿאַרן לאַנד, אָבער אונדז די עלטערן איז דער קלאַפּ צו גרױס און מיר זײַנען אין גאַנצן צובראָכן געװאָרן. אַלע אונדזערע יאַנאָװער לאַנדסלײַט קומען צו אונדז און זײ טרײסטן אונדז, אָבער דער װײטאָג אין האַרצן קען זיך בײַ אונדז נישט פֿאַרהײלן. פֿריער פֿאַרלירנדיק אַלע אונדזערע טײַערע עלטערן, שװעסטער, ברידער מיט זײערע פֿאַמיליעס, װאָס זײַנען אומגעקומען בײַ׳ היטלערן ימח שמו און דער אומגליק װאָס האָט אונדז דאָ געטראָפֿן מיט אונדזער טײַערן זון משה. אָבער װאָס קענען מיר מער טאָן אױסער אים באַװײנען?!

ירוחם ארזי (טננבוים)

מלמדים ביאנוב

עיירתנו יאנובה שאותה עזבתי בשנת 1923 עומדת כמו חיה ומצולמת לנגד עיני.

בשורות אלו אנסה לתאר קצת את המלמדים שלי. כאן בארץ המורים הם לגמרי אחרים מאשר המלמדים שלנו בזמנם. בכל זאת נדמה לי שתלמיד שעבר את כל החדרים ואפילו היה תלמיד בינוני, הרי את התנ״ך ואת השפה ידע יותר טוב מכפי שיודע אותה תלמיד אחרי גמרו את בית הספר כאן. המורה הראשון שלי, אלתר בן־ציון פיינשטיין ז״ל, כמו חי עומד הוא לפני על ביתו ומשפחתו. אם היה ברצונו לקרב לתפיסתנו את הלימודים, הרי הוא המחיש את זה בצורה כזו, למשל: אני — איך אלתר בן־ציון פיינשטיין; היא — זי אסתר די רביצין; אנחנו — מיר אונדזער גאַנצער קלאַס; הם — זיי זלמן דעם לערערס קלאַס; הן — זיי חיה דער לערערקעס קלאַס. אחרי הלימודים הייתי יוצא מהבית ומשנן את כל זה בקול רם על־פה.

מקובל היה אז, כי אחרי לימוד של חצי־שנה, היה ר׳ אלתר ז״ל מכבד, לסירוגין בכל שבת, בביקור בית של תלמיד אחד מתלמידיו „פאַרהערן דעם זון״ (לבחון את הנער). וזוכרני את השבת שבה היה צריך לבוא אלינו ולבחון אותי. אבי ז״ל בא באופן מיוחד מחוץ לעיר הביתה לשבת. אני זוכר עוד את גביע הכסף שהכינו בשביל הרבי שלי. והנה קורה מקרה ובאותה שבת בבוקר עולה הרבי על סולם כדי להוריד שחת בשביל הפרה. נופל מהסולם ושובר רגל. בביתי יושבים האורחים בשעות אחרי הצהרים ומחכים לרבי שבושש לבוא. ופתאום באים ומבשרים שהרבי שבר את הרגל והשמחה הופרה. נדמה לי שנשאר צולע כל ימי חייו, ינוח בשלום על משכבו.

המלמד השני שלי היה זלמן „דער לערער״ (זלמן צ׳רטוק). נדמה לי שבחדר שלו שהו יותר מאשר בכל שאר החדרים. עם התלמידים היתה בבית משפחת המורה שיכלה למלא בעצמה כיתה. הוא הכניס לנו את הלימודים לראש בהתאמצות, בכוח וגם מכות לא חסך מאתנו. בחדר (בכיתה) שלו התחלנו להבין את מה שקראנו. ממנו עברנו לחדר השלישי, שבו הרבי היה ברל איסרס. זה היה יהודי חלוש וכשהיה מבאר לנו משהו היה תומך ביד אחת בלב. אבל יהודי טוב היה.

הרבי הרביעי היה מרדכי הירש דובובסקי. זה היה יהודי פיקח, למדן. אצלו

למדנו בין השאר משלי. כמו חי הוא עומד לפני, איך שהוא מסביר לנו את הפסוק „שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך". עליו היו מספרים, שהוא שיחק פעם עד חצות בשחמט, עם וולפקה השוחט ויצאו בתיקו. הוא הלך הביתה ובמטה מצא דרך לזכייה. הוא התלבש (היה זה בחורף), העיר את השוחט, המשיכו לשחק והוא זכה.

המורה החמישי היה לייזר קוט. אצלו למדנו עברית בעברית, וכאן היה יסוד היסודות. כל מה שלמדנו היינו מוכרחים לשנן בעל־פה, ואם באנו אחר כך לארץ וידענו עברית, הרי זה הודות לקוט. הוא היחידי שנשאר בחיים מכל המורים הנ"ל ונמצא כעת באמריקה.

הרבי הבא היה ר' ניומקה ורשבסקי. אצלו התחלנו ללמוד גמרא. הוא היה יהודי קפדן והרביץ בנו תורה בכל האמצעים שעמדו לרשותו. אצלו היינו מוכרחים לשנן את הגמרא בכל שבוע, כל אחד לחוד, ואלה שידע שהם יודעים היו אומרים שנים ביחד. אני הייתי לומד ביחד עם אהרן־הירש שיינבום ונדברנו בינינו, שכדי שלא נתעייף ישאל פעם אחד משנינו לפי התור קושיה, שכן על כל קושיה צריך לתת תשובה ועל כל תשובה צריך לחשוב הרבה ובינתיים היינו נחים. פעם, בשעת שיעור בגמרא, שאל אהרן הירש שאלה. הרבי הפסיק אותנו מלימודנו והתחיל לחשוב. אחרי זה נכנס לראש הישיבה. אצלו הוא התמהמה כשעה ואחר כך ראינו שהם שניהם הולכים לרב ר' יוסל קוסובסקי ז"ל וכשחזר לא הזכיר כלל את התשובה והמשכנו בלימודים. רק כעבור שבוע, אחרי שמזמן כבר שכחנו מה ששאלנו, הוא השיב בשמחה רבה על השאלה, שעליה כפי הנראה, עמלו הרבי, ראש הישיבה והרב ר' יוסל. אבל בגמר שנת הלימודים הספקנו בחדר זה הרבה בתנ"ך ובגמרא.

אחרי ר' ניומקה התחלנו ללמוד אצל נפתלי דער ניוזיטשער. אצלנו למדנו בעיקר גמרא, אבל הוא לא יכול היה להשתלט עלינו ואצלו לא הספקנו הרבה. לפעמים היתה נכנסת אשתו, הינדה, בצעקות שהפרה נמלטה. ואנחנו היינו רצים לתפסה והיינו כבר מבלים את היום בשדה. היה זה כמדומני בשנת 1914 שנת פרוץ מלחמת העולם הראשונה.

מהחדר הזה עברנו לחדרו של הרשל צדוקס. וזה היה החדר הגבוה ביותר ביאנובה בזמנים ההם. הרשל צדוקס היה יהודי בעל הומור. אצלו כבר לא היו איומים או מכות. הכל היה משיג ברוח טובה ובהומור. אצלו למדנו טוב. עד שהמלחמה התקרבה גם לסביבתנו והפסקנו. נדמה לי באמצע הלימודים. היו אלה כולם יהודים טובים, ישרים. השתדלו להרביץ את תורתם כל אחד לפי כשרונותיו.

בזמן המלחמה העולמית הראשונה הסתגלו היהודים מהר מאוד לתנאים המיוחדים, ששררו אז, ובעיקר אחרי שנכנסו אלינו הגרמנים. כל אחד עסק אז בחקלאות. עיבדנו את השדות סביב העיירה. חרשנו, זרענו וגם קצרנו.

בגמר המלחמה, התחילו שמועות להתפשט שהנה הכריזו על בית לאומי בארץ־ישראל ויש אפשרות לנסוע לשם ולבנות מולדת בשביל כל היהודים. רבים התיחסו לזה בקלות דעת, רבים באדישות, בזלזול ואף בשנאה ממש, אבל לרבים זה קסם.

לוי פיינשטיין

הגירתי לקנדה

היה זה בזמן ממשלת גראבסקי, בעת שהממשלה היתה שולחת עגלות כדי להחרים את רכוש היהודים, בעד המסים הכבדים שהם לא יכלו לעמוד בהם.

אני, בתור מורה עברי ביאנוב, הייתי בעל משפחה של חמישה ילדים, חיפשתי דרך להגר לאמריקה. היו לי קרובים באמריקה, גיסים ואחי, אולם הם לא חפצו לאסוף אליהם משפחה בת שבע נפשות. גם באמריקה היתה עת משבר, אולם קוויתי שעוד יבוא יום ואוכל להגר לאמריקה. וזה קרה. בשנת 1929 ביום צום גדליהו, בשעה שתים אחר־הצהרים, בעת כלות הלימודים בבית־ספרי, נשמע פתאום קול „שרפה בעיר". מיהרתי לצאת מהבית וראיתי עשן מתפתל ועולה מהרחוב שבו גרתי. רצתי שמה וכאשר קרבתי אל ביתי ראיתי שבית שכני כבר בוער וגם מביתי מתפרץ עשן. אנשים מיהרו והצילו מביתי כל מה שהיה ביכולתם להציל. השרפה ארכה כ־36 שעות ובאש עלו שלושה רבעים של בתי העיר. מהערים הקרובות באו מכבי־אש, אולם לא הועילו כלום וגם מים חסרו אז.

לאשרי נשאר בית אמי עומד על מקומו והבאתי את משפחתי ואת כל חפצי שמה. מרוב הדוחק והצפיפות בבתים שלא נפגעו פרצה מגפה בעיר וגם שני ילדי חלו במחלת „סקרלטינה".

יום אחד בא אלי ידיד ואמר לי, שבהיותו בפינסק שמע שב„היאס" נרשמים מורים עברים להשיג רשיון לבוא לקנדה.

באותו יום נסעתי לפינסק, ב„היאס" רשמו את שמי ואת שמות כל משפחתי ואמרו לי שאם יהיו חדשות יודיעו לי. שבתי הביתה קצת מאוכזב, התחלתי להכין הכל לבניית בית חדש, קניתי לבנים ועוד דברים. קיבלתי בעד הבית השרוף דמי ביטוח וגם הבטיחו מהממשלה עזרה. בוקר אחד הביא לי הדוור מכתב מפינסק מ„היאס" שהודיע לי שנתקבל בעדי רשיון להגר לקנדה, ושעלי להביא מיד כסף בעד כרטיסי אניה. שילמתי בעד הכרטיסים והתחלתי להתכונן לדרך. רופא עינים מצא שעיני בני הבכור אינם נקיים מ„טראכומה" ושלחתי אותו לוורשה שיתרפא שם אצל רופא מומחה. הרשיון היה רק לששה חדשים והילדים עודם חולים. פחדתי מאוד, אם ח"ו יהיה איזה עיכוב. בעהשי"ת נרפאו הילדים ממחלתם ומשפחתי היתה מוכנה לצאת לדרך. כל בני העיר באו לתחנת

הרכבת להפרד מאתנו ולברך אותנו בדרך צלחה. באנו לווארשה. חברת האניה שלחה אותנו לרופא־עינים לבדוק את עיני כולנו. הרופא מצא שעיני אינן בריאות ועלינו לשהות בווארשה עד שהעינים יבריאו. אני הולך בכל יום לרופא אולם לבלי הועיל. הרופא אומר שלא ירשוני לבוא לקנדה בעינים חולות כאלה. זמן הרשיון קרוב לקצו ואנחנו כולנו כמו על אניה שנשברה בלב ים. הכל נמכר ואין אפשרות לאן ולמה לשוב לעירתי. כל אחד יכול לשער מה שרחש לבי אז, אפילו לאשתי לא יכולתי לספר ולהתיעץ אתה, מפני שהיא היתה לא כל כך בריאה וכל הנסיעה לא היתה לפי רוחה. היה עלי להחליט בעצמי.

החלטתי לקחת עלי את הדררא דממונא (הסיכון), אם חלילה ישיבו אותנו מדאנציג. פקיד „היאס" ליווה אותנו אל תחנת הרכבת וכן גם פקיד מחברת האניה. בדרך אני שומע את פקיד חברת האניה מדבר עם פקיד „היאס" ואומר לו שהמשפחה הזאת תשוב בודאי על עקבותיה מפני שלא יתנו לי את „הויזה". כל אחד יכול לשער מה שהרגשתי בשמעי דברים כאלה, אולם חשבתי, צריך לקוות לד' שיחלצני מן המיצר.

בדאנציג באנו לבית קרובנו שהיה לו שם משרד של מסחר־עצים, הם הביאוני לרופא עינים מומחה. הרופא אמר שעיני בריאות אולם בפנים העינים הן שחורות. הסיבה היתה, שהתאכסנו בבית אלמנה אחת שסחרה בפחמים להסקת בתים. היא היתה באה הביתה בפיח על בגדיה ומזה נשחרו עיני. במשך ימים אחדים רחץ את עיני עד שהיו נקיות. היינו קרואים ליום המיועד לויזה. הלב מפחד אם לשבט או לחסד. כל המשפחה הוכשרה וכאשר בא תורי, מרוב התרגשות לא שמעתי מה אמרו עלי, אולם בני הקטן, דוד, רץ מהר לבשר לאמו בחדר השני, שגם אני הוכשרתי.

פקיד „היאס" בראותו את בני ובשמעו את הבשורה אמר לו: „דוד'ל עוד תהיה לפרזידנט באמריקה".

דוד ורשבסקי

בית־הספר „תרבות"

השורות האלו מוקדשות לבית־הספר „תרבות" בעירנו יאנוב ע"י פינסק, שנתחדש בשנת 1930/31, אחרי שננעל שנתיים קודם לכן, מחוסר אמצעים כספיים. עם מיסדיו הראשונים של ביה"ס הנ"ל נמנו אלתר דיבינסקי, ראובן גורודצקי, מ"ז לוין וגם כותב השורות האלו בתוכם.

שכרנו את הבית של זלמן צ׳רטוק, שנבנה מחדש אחרי הדליקה, לצרכי בית־הספר.

תלמידים ותלמידות נתקבלו בלי הפליה, עניים ועשירים, אבל שכר־לימוד שילמו פחות ממחציתם.

מצאנו כוחות הוראה מעולים, הלשון העברית הונהגה כלשון ההוראה העיקרית.

לאחר שנתיים נצטבר גירעון גדול, מפני שכאמור לעיל, יותר ממחצית התלמידים לא שילמו כלל שכר־לימוד. אף־על־פי שבכל שנה הקציב הבנק העממי שבעירנו סכום ניכר מרווחיו לטובת בית־הספר, וקיבלנו עזרה ממרכז „תרבות" בווארשה, וגם הקהילה בעירנו הקציבה כל שנה סכום צנוע לא היה בכך די כדי לאזן את התקציב.

באסיפת־הורים שנערכה בחודש יאנואר שנת 1933 העלה מנהל בית־הספר (דיין) תמונה קודרת של הצפוי למוסד הצעיר בגלל הגירעון הכספי הגדול. הוא הודיע שאם לא יימצא הסכום של 2,000 זה׳ מאיזה מקור שהוא אי־אפשר יהיה להחזיק מעמד, ונהיה מוכרחים לסגור את בית־הספר. הודעה זו היתה בשביל הנאספים כמו כרעם ביום בהיר. אז צץ במוחי רעיון. הצעתי לפנות למועצה המקומית (גמינע) ולבקש סובסידיה בשביל בית־הספר „תרבות" שלנו. התייעצתי עם חברי־וועד ההורים וכולם הודיעו, שהם מסכימים עמי והטילו עלי את התפקיד לנהל מו"מ ולסדר עם ראשי המועצה (גמינע) את העניין ברוח ההצעה.

במועצה נהגו להגיש את התקציב השנתי באמצע חודש פברואר כל שנה, מפני ששנת התקציב היתה מתחילה ב־1 באפריל. הזמן היה קצר, לכן נזדרזתי ודיברתי עם ראש המועצה ומסרתי לו על המצב לאמיתו. ביקשתי ממנו שיכניס בצד ההוצאות סכום של 2000 זה׳ לטובת בית־הספר „תרבות", אחרת נהיה מוכרחים לסגור את ביה"ס, ואז הגמינע מוכרחה לקבל את כל התלמידים, יעברו התלמידים לבית־הספר הממלכתי הפולני

המועצה תהיה חייבת לדאוג ולהשיג בשבילם חדרי לימוד, ציוד, הסקה ושמשים, וזה יעלה מינימום 3000 זה׳. (החינוך היה חובה ומשכורת למורים שילמה הממשלה — משרד החינוך והתרבות) הבטחתי לו גם שהיהודים יתנו קולותיהם בשבילו בבחירות הבאות.

אחרי ששמע את הדברים האלה אמר לי, שעל הנהלת בית־הספר לפנות אל המועצה בבקשה מנומקת היטב, והוא כבר ידאג שהעניין יסתדר על הצד היותר טוב. עשינו כמו שיעץ לנו, הגשנו בקשה מנומקת שבה פירטנו מצד אחד את כל ההוצאות, ומצד השני את ההכנסות הצפויות וביקשנו סובסידיה של 2000 זה׳ לאיזון תקציבנו וחיכינו ליום הדין.

בהנהלת המועצה (גמינע) היו שלושה חברים, בתוכם יהודי אחד, כותב השורות האלו. ליו״ר היו שני קולות. בוועדת המועצה היו תשעה עשר חברים, בתוכם שני יהודים, אלתר דיבינסקי ושמואל בורשטיין. היינו מיעוט מבוטל בתוך סביבה אויבת. התקציב השנתי של המועצה היה למעלה מ־120.000 זה׳, ומזה הכניסו היהודים בערך 40%, אבל שרותים בתמורה כמעט ולא קיבלנו בכלל, מפני שיותר משישים אחוז הוציאו על החזקת בתי־הספר ביאנוב וב־30 הכפרים שהיו שייכים למועצת יאנוב, כמו שכירת מבנים, הסקה, ציוד, שמשים וניקיון. 15% עלתה האדמיניסטרציה: פקידים, רופאים וטרינריים, סולטיסים, טכנאי־בנין וכדומה. 5% היו מוקדשים לעזרה סוציאלית. 5% לבריאות, והשאר לפיתות, לסלילת כבישים ולאחזקה.

ביום 25 בפברואר שנת 1933 התאספו כל חברי הוועד והמועצה לישיבה שבה נידון התקציב השנתי, וכאשר ראש המועצה קרא את כל הסעיפים שהכניס לצד ההוצאה, וביניהם סכום של 1,500 זה׳ בשביל בית־הספר „תרבות" ושאל מי נגד ירים את היד, לא הספיקו עוד הנאספים להגיד כן או לא, וראש המועצה הודיע שפה־אחד אושרה הקצבת הסכום הנ״ל לטובת בית הספר.

לאחר הישיבה, כאשר יצאנו שלושתנו כדי ללכת הביתה, חיכו לנו בחוץ כל המורים עם המנהל בראש. וכאשר סיפרנו להם איך העביר ראש המועצה את העניין הזה, לא האמינו למשמע אוזניהם, לחצו את ידינו בהתרגשות והודו לנו.

הסכום הזה הוקצב ע״י המועצה מדי שנה, עד פרוץ מלחמת העולם השנייה. ובכן מאחר שחרבה עירנו, אמרתי אני לעצמי, כדי שלא ישתכחו מעשי החברים שלי, שכולם נהרגו ע״י הנאצים, אכתוב את הדברים האלה לזיכרון.

94. חנה שרה קרביץ ובתה הצעירה בינע

95. משפחת שרף. האם צרסל בת הרב מלובשין, מימין מייקה
באמצע יצחק, מסומנת בכוכב ינסל־יהודית הנמצאת בארץ

96. משפחת ספורובסקי

97. משפחת שוסטר

בטול הגשמיות

§ 1. הקדמה.

ההרגל שולט בדעות בני האדם שלטון חזק; רבים הדמיונות הכוזבים שבני אדם מאמינים בהם באמת אשר כן הורגלו להאמין מימי פתיות ילדותם. ויש אשר חזק דבר ההרגל ונעשה טבע בלבם כל כך עד שירגישוהו בתור מושכל ראשון – למשל: מושכל ראשון הוא להם שאנטיפודינו צריכים לנפול השמימה – אשר אם תגזור להכחישם יתמהו עליך כאילו הכחשת להם ששנים ושנים אינם ארבעה. אחד מהדמיונות המורגלים ההם תפשתיו שהוא טעות, והנני רוצה להוכיח פה טעותו ולהכחישו, ויודעתי שיפלא דבר הכחשתי בעיני קצת הקוראים, שירגישו בזה כאילו מכחיש אני את שהוא מושכל ראשון בפירוש. אבל אל נא יאהרו להתנגד לי עד אם קראו את כל דברי. לעת עתה שאלוני:

נתברר לי אחרי התבוננות מדויקת בארוכה חק השארות האנרגיע, כי מה שהורגלנו לחשוב כאלו אין החומר יכול להתהוות קצתו בתוך קצתו הוא שקר; וכן מה שהורגלנו לחשוב כאילו צריך החומר

§ 3. ענערגיע גלויה ונעלמה.

הציור של ענערגיע נשארת הציטייר לנו פה גלוי ומראה העין בפירוש, אחרי שלפנינו את הדרך לפני הגוף הנופל, שלו תעצב תנועתו על ידי פגיעת גוף אחר אותו. דומה לזה יופיע לפנינו ציור ענערגיע נשארת גלוי כזה בפירוש, בהליכות הפלנטים סביב השמש, שגם הם אפונה הדרך לפניהם אבל פגיעה, ולכן הם מטילים לעינינו על תקופותיהם לנצח, בהיותם פעם נופלים ומתמהרים לפי התקרבותם אל השמש מן נקודת הרום של מעגלם עד נקודת השפל, ופעם מתרוממים ומתמהמהים לפי התרחקותם מהשמש מן נקודת השפל עד נקודת הרום, ובזה מחליפים ענערגיע פאטענציאלית בקינעטית וקינעטית בפאטענציאלית, מה שעינינו רואות עין בפירוש. כמו כן נוכל עוד לשוות לנגדנו ציורים גלויים של ענערגיע נשארת, בגדוד כוכבים רבים, המתנועעים זה אל זה בנתיבות עקלקלות בהרבה תמונות שונות, אשר אם אך דרכיהם הם באופן שלא תעצר תנועתם על ידי פגיעת גוף בגוף, יופיע לנו בהליכותיהם ציור ענערגיע נשארת, אשר בפירוש נוכל לראות בעינינו אותה, במבט בן במבט העין את כל צעדי הגדוד הזה, שבהם יאצו ויתמהמהו הכל על התמהריותיהם והתמהמהותיהם מכוון תמיד לעומת התקרבויותיהם והתרחקויותיהם לפי

98. דפים בכתב ידו של הסופר יהודה צבי לווין

99. בית ספר הינוך, 1922. המורים עומדים משמאל לימין: (1) קרולינסקי מניה; (2) רוזנשטיין אלתר; (3) היים סטרובינסקי; (4) גוטמן; (5) רובינשטיין-יהלום אליעזר

100. תלמידים ותלמידות של בית הספר חינוך ביאנוב ומוריהם

101. ועד בית הספר חינוך ביאנוב. עומדים משמאל לימין: (1) לווין מ׳ וו׳ (2) — ; (3) גרבר ; (4) סניטובסקי ; (5) קוסובסקי. יושבים (שורה אמצעית): (1) זלדמן (2) משה פומרנץ ; (3) בר פומרנץ ; (4) לוין ; (5) —. יושבים לפנים: (1) — ; (2) רוזנסקי ; (3) איינבינדר ; (4) רוזנסקי

102. בית ספר חינוך מחלקה ג׳ (שנות העשרים)

דוד וארשבסקי

הבנק העממי הקואופרטיבי

ב־16 חברים ובהון עצמי של 50 דולאר (מניות של החברים) החל בנק עממי קואופרטיבי בע״מ לפעול ביאנוב בשנת 1924, וגם כותב השורות האלה היה ביניהם.

לפתיחת הבנק הוזמנו כל החברים בעלי המניות וגם מנהלו הראשי של בנק־העממי, בדרוהיצ׳ין, זכריה שמיד. בהזדמנות זו פתח זכריה שמיד חשבון בבנק והכניס 500 דולאר בתור פיקדון. עם סכום צנוע זה התחיל הבנק לפעול.

עם מיסדיו הראשונים נמנו שלושת חברי ההנהלה יהושע מאירוביץ, (יו״ר ההנהלה) וחברי ההנהלה: הרש בר קפלן ואבי ז״ל בנימין וארשבסקי. חברי המועצה הראשונה היו אליעזר קוט, משה שמואלס ויוסף גולדמן.

מטרת הבנק היתה לעזור בהלוואות לנצרכים. במוסד כספי זה היתה הדלת פתוחה לכל אדם. אם הלווה הכניס סכום של 10% מהלוואה כדמי חבר ונכנס בתור חבר לאגודה לפי התקנון וגם הערבים היו לשביעת רצון הבנק, קיבל את ההלוואה ללא בעיות.

הלווים היו שונים וכל אחד ונימוקו. בעל־עגלה רוצה להחליף את סוסו ואין ביכולתו להשיג אצל מלווה פרטי, אבל את ההלוואה של הבנק בריבית הוגנת ובתשלומים נוחים, יוכל להחזיר בזמן; בעלי־מלאכה, חנוונים, בעלי מפעלים — כולם רוצים לשפר ולהרחיב את עסקיהם, וכולם נהנו לפי האפשרות.

עם תום שנת פעולה בא מבקר הבנקים ממרכז הקואופרציה, ד״ר חיים שושקס לבדוק את כל עסקי הבנק במשך השנה ואם הכל התנהל בו כשורה. פרט להערות קטנות שהעיר מצא שכל עסקי הבנק מתנהלים כראוי ואינם חורגים מתחומי התקנון, ולפי המלצתו קיבל הבנק מלווה גדול ממרכז הבנקים לזמן ארוך, בריבית נמוכה ובתנאים נוחים מאוד.

באותו הזמן פתח הבנק חשבון בפ.ק.או. בהכניסו 500 זהו׳ בתור פיקדון (מס׳ החשבון של הבנק היה 80883). עם פתיחת החשבון השתפר המצב, מפני שכל ההעברות נעשו ע״י פ.ק.או., חסכו הרבה עבודה וגם דמי דואר.

הפקדונות והחסכונות גדלו משנה לשנה. כך נוצר מוסד קונסטרוקטיבי של בעלי־פקדונות מזה, ושל מקבלי־הלוואות מזה, והיה לברכה למוסד והן לכל חבריו.

בשנה הרביעית לקיומו, היו יותר מחמש מאות חברים עם הון עצמי נכבד, פקדונות וחסכונות. בכל שנה הראה המאזן רווח נקי הגון, שממנו תרם הבנק (אחרי שהשאיר סכום ניכר לקרן השמורה) חלק ניכר מרווחיו למיני מוסדות בעירנו, ובעיקר לבית־הספר „תרבות״.

אבל לא על מלוות עממיים בלבד קיים המוסד, הוא היה נותן אקרדיטיבים ועשה כל מיני עיסקות בנקאות, כמו שטרות לאינקאסא, סחורות בשבל סוחרים וסיטונאים לגוביינא.

גם משברים לא חסרו. אחרי הדליקה הגדולה בשנת 1929 וכן שנתיים לאחר מכן בעת המשבר הכלכלי הגדול שפגע קשות במסחר ובתעשיה. אבל המוסד החזיק מעמד ומילא את ההתחייבויותיו בקפדנות, מפני שבראשו עמדו אנשים מוכשרים, אחראים וישרים.

המוסד היה כל כך פופולארי, שאפילו לא יהודים הכניסו את חסכונותיהם בתור פקדונות.

מדי שנה (לא בזמנים קבועים מראש) היה בא מבקר הבנקים של מרכז הקואו־פרציה בוארשה לביקורת קפדנית ותמיד מצא שהמוסד הזה הוא פאר לקואופרציה. מנהלו של הבנק ומנהל החשבונות הראשי שלו היה הרש בר קפלן ז״ל מיום היווסדו ועד 1936 היא שנת עלייתו לארץ־ישראל. אבי ניומקה (בנימין) ווארשבסקי ז״ל עבד בבנק מיום היווסדו בתור מנהל וקופאי עד סוף שנת 1939, כאשר הלאימו הסובייטים את הבנק והעבירו את כל רכושו לבנק הממלכתי. אבי ז״ל התפטר, מפני שלא רצה לעבוד בשבת, ולא קיבל פיצויים אף פרוטה אחת בעד כל עמלו, חמש עשרה שנות עבודה קשה ופורייה, בגיל 73 שנה.

צמח פארטנאָי (מעקסיקאָ)

דאָס יידישע לעבן אין יאַנאָוו ביי פּינסק

גייסטיק און שפּראַכליב איז יאַנאָוו געווען אַ טיפּיש ליטווישע שטעטל, כאָטש געאָגראַפיש איז זי געווען אַ טייל פון פּוילן. די אויסשפּראַך אין עברית און די לימודים אין די חדרים, אין דער „תרבות״ שולע און אויך אין דער ישיבה זיינען געווען מיטן זעלבן פּראָגראַם און מיטן זעלבן נוסח ווי אין גאַנץ ליטע. די יידישקייט איז געווען אַ גלאַבאַלע אַ אינטעגראַלע, פול מיט רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע טראַדיציעס, ווי געוויינליך אין מזרח־אייראָפּעאישן רייכן אין קולטורעלן זין יידישן שטייגער לעבן. שבתים און יום־טובים זיינען אָפּגעהיט און רעספּעקטירט געוואָרן אין שטרענגסטן זין פון וואָרט. אפילו די אַזוי גערופענע „פרייע יוגנט״ וועלכע האָט געלערנט אין דער פּוילישער שולע און אין „תרבות״ פלעגן זיך נישט דערלויבן בפרהסיה מחלל שבת זיין צוליב דעם טיפן רעספּעקט פאַר די עלטערן און משפּחות און בכדי נישט אָנרירן די געפילן פון דער איבערוועגנדער מערהייט פון די יידן וועלכע זיינען געווען רעליגיעז געשטימט.

ווי אין אַלע פּראָווינציעלע קהילות אין פּאָלעסיע און כמעט אין גאַנץ פּוילן ביזן יאָר פון 1933 איז אונדזער געבורט שטעטל, געווען אין עקאָנאָמישע באַגריפן אַ מיטל־שטאַנד קהילה. די יידישע איינוווינער זיינען מערסטנטייל געווען: סוחרים, מעקלער, קרעמער און אַ געוויסער פּראָצענט בעלי־מלאכות אָבער אלע אָן אויסנאַם האָבן געמוזט אַרבייטן שווער, אַ טייל שווער און ביטער, בכדי קענען צופרידנשטעלן די מינימאַלסטע מענטשלעכע באַדערפענישן און געבן די קינדער אנשטענדיקע לעבנס באַדינגונגען און דערציאונג.

דער פּאָליטיש געזעלשאַפטלעכער לעבן פון עלטערן דור האָט זיך קאָנצענטרירט אין דער ציוניסטישער אָרגאַניזאַציע און האָט געטראָגן אַ אויסגעשפּראָכענעם נאַציאָנאַל־ציוניסטישן כאַראַקטער. דער „קרן־היסוד״ האָט דורכגעפירט אַ יערליכן קאַמפּיין צווישן די מער פאַרמעגלעכע יידן. דער קאָמיטעט פון „קרן קימת״ האָט געפירט אַ סיסטע־מאַטישע אַרבייט געהאַלטן רעגולערע זיצונגען און געלט זאַמלונגען. דאָס פאַרשפּרייטן דעם ציוניסטישן שקל איז געווען איינע פון די עמאָציאָנעלסטע און וויכטיקסטע אַקטיווי־טעטן פון אַלע באַוווסטזיניקע ציוניסטן. דאָס גלייכן האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אַ דעמאָקראַטישע קהילה און די געוויילטע ראַטמענער האָבן געאַרבייט זייער אַקטיוו בכדי גרופּירן אַרום איר די גרעסטע צאָל יידן.

די וואַלן צום פוילישן „סיים" (פּאַרלאַמענט) זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ דעמאַנסטראַטיוון טיפּסטן אויסדרוק פון יידישן קאַמף צו קענען זיך אויסלעבן אין אונדזער קולטור, טראַדיציעס און שטייגער לעבן ווי אַ נאָרמאַלע מינדערהייט און גלייכ־צייטיק געניסן פון אַלע רעכט און פּראַטעקציעס ווי אַלע בירגער פון פוילן. די ראָמאַנ־טישע עפּאָכע פון פּוילנס ווידער באַפרייאונג, איז שנעל פאַרשוווּנדן, און די טרוקענע רעאַליטעט איז געוואָרן טעגליך ערגער און שווערער. די האָפענונגען וואָס די יידן האָבן געהאַט אַז די נייע אויפגעקומענע פוילן וועט זיין דעמאָקראַטיש און ליבעראַל און וועט אַלע אירע בירגער געבן גלייכע מעגלעכקייטן צום לעבן, און עקזיסטענץ, זיינען שוין לאַנג פאַרגעסן געוואָרן. דעריבער האָבן מיר דורך די וואַלן געוואָלט אַרויסברענגען אונדזער געשריי און פּראָטעסט געגן דעם אַנטיסעמיטיזם, געגן די גראַבסקיס, געגן דעם נומערוס קלאַוזוס אין די אוניווערסיטעטן און געגן דעם שליסן פאַר דער יידישער באַפעלקערונג אַלע קוואַלן פון אַרבייט און פּרנסה.

אין טאָג פון די וואַלן האָט די פוילישע פּאָליציי אַ סך מאָל אַרעסטירט די פאַר־שטייער פון דער קהילה און די יוגנט עסקנים פאַרן אָנפירן וואַל אַגיטאַציעס פאַר דער ציוניסטישער ליסטע מיט יצחק גרינבוים בראש.

די יוגנט אין יאַנאָוו איז געווען אידעאַליסטיש און טרוימעריש, געחלומט וועגן אַ שענערן מאָרגן און בעסערע צייטן און איז שטענדיק געווען גרייט צו פאַרפּאַקן די וואַליזן בכדי רעאַליזירן טרוימען און חלומות אין ארץ ישראל אָדער אין אַנדערע לענדער ווייל אַלע האָבן געפילט אַז אין פוילן איז נישטאָ קיין צוקונפט פאַר יידן.

די יוגנט האָט זיך כאַראַקטעריזירט מיט אַ אויסערגעוויינלעכן דורשט צום לערנען, און כמעט אַלע האָבן געקריגן אַ שטריינגע נאַציאָנאַלע און טראַדיציאָנעלע דערציאונג. די לערער פון די דערציאונגס אַנשטאַלטן האָבן איינגעפלאַנצט אין די הערצער אַ טיפע ליבע צו ארץ ישראל, צו אונדזער קולטור, צו אונדזערע נאַציאָנאַלע שפּראַכן און צו אונדזער געשיכטע און אין שטוב האָבן טאַטע־מאַמע דערגענצט די דערציאונג מיטן אָפּהיטן יידישקייט, יום־טובים און טראַדיציע און אַזוי אַרום האָבן זיי אונדז אָנגעטאָן אַ גייסטיקן פּאַנצער געגן דער געפאַר פון אַסימילאַציע, געגעבן אונדז כוח בכדי איבער־טראָגן און זיך געגנשטעלן דעם פיזישן אַנטיסעמיטיזם, אין דעם גלויבן אין בעסערע צייטן און אין נצח ישראל.

אויף די רעפעראַטן און עפנטלעכע דיסקוסיעס איז געווען שטענדיק פול מיט יוגנטלעכע פון אַלע ציוניסטישע ריכטונגען און אידעאָלאָגיעס, וועלכע פלעגן קעמפן מיט גלויבן און איבערצייגונג פאַר זייער אמתדיקער איינשטעלונג אין ציוניזם און אין יידישקייט.

די יוגנט איז געווען אָרגאַניזירט כמעט אינגאַנצן אין די פאַרשיידענע ציוניסטישע חלוצישע יוגנט אָרגאַניזאַציעס. דער „הכשרה" פּונקט וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין יאָר 1929 אין טאַרטאַק פון די הערן גאַראַדעצקי און בורשטיין האָט זייער אַ סך

בייגעטראָגן בכדי צו פאַרשטאַרקן ציוניסטישע געפילן ביי דער יוגנט און ביי די דער־וואַקסענע. די יוגנט אָרגאַניזאַציעס החלוץ, השומר הצעיר, בית״ר, גורדוניה און דער השומר הלאומי (היינטיקער הנוער הציוני) האָבן געציילט אין זייערע רייען הונדערטער יוגענטלעכע, וועלכע האָבן אָנגעפירט רעגולערע ציוניסטישע אויפקלערונג אַרבייט, און „אַ פאַרצווייגטע קולטור אַרבייט, אין געוויסע אָרגאַניזאַציעס אויסשליסלעך אין עברית. די לערער פון דער תרבות שולע, האָבן פיל געהאָלפן אָדער אָנגעפירט מיט דער אַרבעט.

צוליב סוביעקטיווע טעמים וועלן מיר זיך אנהאַלטן אַ ביסל לענגער איבער דער טעטיקייט פון דער אַלגעמיינער ציוניסטישער יוגנט אָרגאַניזאַציע.

דער השומר הלאומי (היינטיקער הנוער הציוני) איז געגרינדעט געוואָרן אין יאַנאָוו אין יאָר 1928, אַ יאָר נאָך דעם ווי ער איז געגרינדעט געוואָרן אין וואַרשע אַלס קאָנסעקווענץ פון די באַשלוסן פון דער השומר הצעיר (1) צו פאַרוואַנדלען זיך אין אַ סאָציאַליסטיש־מאַרקסיסטישע יוגנט באַוועגונג; (2) אנערקענען דעם קיבוץ אַלס דעם איינציקן וועג פון הגשמה עצמית אין דער דערציאונג פון די חלוצים. די געגנער פון דער איינשטעלונג האָבן זיך אָפּגעשפּאַלטן פון דער השומר הצעיר און געגרינדעט דעם השומר הלאומי אין וואַרשע און זייער שנעל האָט ער זיך פאַרשפּרייט איבער גאַנץ פּוילן.

די טעטיקייט אין דעם השומר הלאומי זיינען געפירט געוואָרן לויט אַ פּראָגראַם וואָס איז צוגעשיקט געוואָרן דורך דער הנהגה הגלילית אין פינסק. ווי אויך די מאַטעריאַלן וואָס מיר פלעגן דערהאַלטן דורך די פאַרשיידענע פּובליקאַציעס ווי: „דרך השומר הלאומי״, „מנהל״, „אגרת המושבות״ און אַנדערע. די שליחים פון צענטראַלע האָבן זייער פיל אַרויסגעהאָלפן אָנפירן אַ קולטורעלע ציוניסטישע טעטיקייט, דער חבר מישא קאַלאדני (היינט משה קול דער שר הפיתוח והתיירות אין דער ישראל רעגירונג) האָט באַזוכט יאַנאָוו עטלעכע מאָל בכדי פאַרשטאַרקן און סטימולירן די טעטיקייט פון אונדזער קן (נעסט).

אין יאָר 1932 האָט דער „השומר הלאומי״ געציילט אין יאַנאָוו קרוב צו 200 חברים אין עלטער פון 10 ביז 18 יאָר (דער לאַנג יאָריקער סעקרעטאַר פון קן ח׳ נחמיה קציקוביץ (היינט נחמיה נדב) און די אָנפירנדע חברים יצחק נימצוביץ, ישראל וויערניק, פישל ויסוצקי און מארקל קציקוביץ (היינט מרדכי נדב) געפינען זיך היינט אין ישראל) געטיילט אין דריי שכבות זאבים פון 10 ביז 12 יאָר, צופים פון 13 ביז 15 און צופים בוגרים פון 16 ביז 18 יאָר.

אין דעם „השומר הלאומי״, און דאָס גלייכן אין די איבעריקע חלוצישע יוגנט אָרגאַניזאַציעס, זיינען דערצויגן געוואָרן הונדערטער חברים, באַוווסטזיניקע און איבער־געגעבענע ציוניסטן פון וועלכע אַ סך געפינען זיך אין ישראל. און אַ סך אין די תפוצות און זיינען אַקטיוו אויף אַלע געביטן פון יידישן לעבן, אָבער ספּעציעל פאַרן ציוניזם, פאַר דער מדינה און פאַרן העברעישן חינוך.

מיר די לעבן־געבליבענע פון יאַנאָוו, דאַרפן זיין שטאָלץ און דערמאָנען מיט ליבע

צמח פארטנאָי (מעקסיקא)

און דורך אַרץ דעם גייסטיקן לעבן פון אונדזערע עלטערן, זייער ציוניסטישן באַוווסטזיין, זייער גלויבן אין קיום און המשך פון אונדזער פאָלק, זייער טיפערער נאַציאָנאַלער און טראַדיציאָנעלער יידישקייט און זייער איבערגעגעבנקייט און ליבשאַפט צום יידישן חינוך און יידישע ווערטן. אַזוי אַרום וועלן מיר פאַראייביקן דעם זכרון פון דער קהילה הקדושה אין יאַנאָוו הסמוכה לפינסק.

מרים כהן

ריפישטשעס

גרנו בריפישטשעס. היה זה כאילו חלק נפרד מהעיר יאנוב שהיה מחובר אליה על ידי גשר. באמצע עבר הכביש המוביל לעיר המחוז דרוהיצ׳ין. משני צדדיו נמשכו שדות בר. מצד ימין (צפון) היתה כל השנה ביצה טבעית שרגל אדם לא דרכה עליה ומצד שמאל (דרום) היה שטח של עשב גבוה. בסוף הקיץ היו האיכרים קוצרים את העשב־השחת שלהם לקראת החורף. בצד זה נבנו בזמן האחרון בתים אשר חיברו את ריפישטשעס עם העיר. באביב היינו מתאספים קבוצות ילדים ופושטים בשדות לקטוף פרחי־בר. היתה זאת חוויה עצומה בשביל ילדי המקום, להתיחד עם הטבע ולהנות ממנו.

שכננו ממול היה יצחק אהרן ספיר. היה זה יהודי מלא מרץ ויזמה. הוא לא הסתפק בפרנסתו בתור נפח. רצה להרוויח יותר. מה עשה? הלך והקים טחנת קמח. אבל עד שהקים אותה עלה לו הדבר בהרבה זמן וכסף ואפילו בהרבה בריאות. זוכרת אני איך שקנה את המנוע הראשון ואף מכונאי לא יכול היה להפעילו, עד שבאחד הימים בא אחד ואמר, הוא יפעיל אותו. התאספנו כל אנשי ריפישטשעס לראות את הנס. המנוע התחיל להסתובב ופתאום התפוצץ. ברחנו כולנו החוצה ובנס לא נפגע אף אחד.

באין ברירה החליף את המנוע. לאחר מכן בא מכונאי וסידר את הכל וטחנת הקמח עמדה על תילה. באחד הימים, היה זה ביום שישי אחר־הצהריים, צעקות איומות פלחו את האוויר. כולם באו במרוצה אל החצר שלהם. חיש מהר התברר שקרה אסון. המנוע משך את ידו של יצחק אהרון והיא נקטעה. מחיר יקר מאוד שילם איש זה בעד רצונו להתקדם. שמעתי גם שהרוסים הגלו אותו לרוסיה וייתכן שהוא עדיין חי.

איסר אפלבוים

דער פּריזיוו אין יאָר 1925

איין עפּיזאָד

ווען דער טערמין פון פּריזיוו פלעגט זיך דערנענטערן, פלעגט אַ פּחד אָנפאַלן אויף די עלטערן, וואָס זייערע זין האָבן געדאַרפט זיך שטעלן צום פּריזיוו. ס'איז געווען איינגעפירט ביי אונדז אין שטעטל, אַז 6—7 וואָכן פאַרן שטעלן זיך פלעגט מען אָנהויבן זיך מאַרען, כדי אַביסל אַראָפּצונעמען פון דער וואָג. מען פלעגט נעכט ניט שלאָפן, עסן ווייניק און אָן זאַלץ א.א.וו. און וואָס טוט מען מיט אַזוי פיל פרייע צייט? איז געוואָרן אַ מאָדע, אַז מען פלעגט זיך אריינגנבענען אין די הייזער און אָפּטאָן קונדס־שטיק: אַרויסנעמען איינגעמאַכטס, שבתדיקע געבעקס און נאָך ענלעכע צוגעגרייטע זאַכן.

אין יאָר 1925 האָט געדאַרפט זיך שטעלן צום פּריזיוו דער יאָרגאַנג 1907. יענעם יאָר האָבן קריסטן אָנגעהויבן אויפצועפענען קראָמען נעבן די יידישע, און יידן האָבן מורא געהאַט, אַז דאָס וועט ברענגען שאָדן פאַר זייערע געשעפטן. דער ערשטער וואָס האָט אַזאַ קראָם געעפנט, איז געווען אַ קריסט פון ליבישייער גאַס, ביי וועלכן ס'איז אַמאָל געווען דער קינאָ. וויפל די יידן האָבן זיך ניט באַמיט ביי אַלע באַאַמטע אין סטאַראָסטווא און אין וואָיעוווּדסטוואָ קעגן עפענען די קראָם — האָט גאָרנישט געהאָלפן. דער ענטפער איז געווען, אַז אויב מען וועט עס אַראָפּנעמען, אָדער עס וועט אָפּגעברענט ווערן, וועלן זיי דעמאָלט נישט לאָזן נאָכאַמאָל אויפשטעלן, אָבער איצט קען מען די קראָמען נישט אַראָפּנעמען. אלתר דיווינסקי איז דאַן געווען אַ סטאַראָסטווא און ער האָט פאַררופן עטלעכע יונגעלייט פון די פּריזיוווניקעס און זיי פאַרזאָגט, אַז מען מוז אַראָפּנעמען די בודקע וואָס עס זאָל נישט קאָסטן. אין יענעם אָוונט זיינען פאַררופן געוואָרן אַ טייל פון די רוסישע פּריזיוווניקעס צו משה רעזניקן און מען האָט מיט זיי אָפּגעשמועסט, אַז מען דאַרף אַראָפּנעמען די בודקע פון...

11 אַזייגער אין אָוונט איז מען געווען גרייט צו דער אַרבעט. מען איז אַוועק צו יוסף פאַרטנוי און ביי אים געגנבעט אַ וואָגן און אים געבראַכט צו דער קראָם. דאָרט האָבן שוין געוואַרט אַ 20 פון דער חברה. מען האָט אַרונטערגעלייגט בעלקעס און אַלע מיט איין געשריי האָבן אַ הויב געטאָן די קראָם און זי אַרויפגעלייגט אויפן וואָגן. מיט

געזאַנג האָט מען די קראָם געפירט צום בריק אויפן וועג פון דעריפּישטשעס און דאָרט זי ארייגעוואָרפן אין טייך און צוריק געפאָרן מיט געזאַנג.

אויף מאָרגן ווען מען איז אויפגעשטאַנען, האָט מען די קראָם נישט געפונען אויפן אָרט. די קריסטן האָבן אויפגעהויבן אַ געשריי, אַ געוואַלד, מען האָט אַרויסגערופן דעם סטאַראָסטווא. ער איז געקומען, געגעבן אַ קוק, און געזען אַז מען קען גאָרנישט מאַכן.

פאַר דעם האָבן די פּריזיווניקעס באַצאָלט. יענעם יאָר האָט מען אַלעמען צוגענומען צום דינסט. דער תּירוץ איז געווען: אויב איר האָט געקענט אַראָפּנעמען די קראָם, קענט איר גיין דינען.

אַ צווייטער עפּיזאָד

אין שטאָט איז געווען באַוווּסט, אַז יעקב קאַברינטשוק האָט ליב, אַז אויף שבת צו מיטאָג זאָל זיין אַ טשאָלנט, און דווקא אַ טשאָלנט מיט אַ סך פעטס, מיט אַ פּוס און מיט אַלע זיבן גוטע זאַכן. די פּריזיוויניקעס האָבן זיך באַרעכנט, אַז מען דאַרף פרייטיק אין אָוונט אַרויסנעמען דעם טשאָלנט ביי קאַברינטשוקן. ווי באַקאַנט, האָט ער געהאַט אין שטוב אַ גרויסן מאַניפאַקטור־געשעפט. דעריבער האָט מען געדאַרפט מאַכן אַ פּלאַן, ווי אַזוי אַריינצוגיין, אַרויסנעמען דעם טשאָלנט און צו דער זעלבער צייט פאַרזיכערן, אַז עמעצער זאָל שפּעטער נישט אַרויסנעמען עפּעס פון קראָם. וועגן דעם איז מען געווען זייער פאָרזיכטיק. דער פּלאַן איז אויסגעאַרבעט געוואָרן מיט אַלע פּיטשעווקעס. אַרום 12 אַזייגער זיינען מיר געזעסן ביי משה מענדלס און נאכהער איז מען אַוועק צו קאַברינטשוקן. שטילערהייט האָט מען זיך גענומען צו דער אַרבעט. מען האָט אויפ־געהויבן די טיר, אַריין אין קיך. יעקב׳ס פרוי האָט עפּעס דערהערט. זי האָט אויפגעוועקט דעם מאַן: „יעקב, מיר דוכט זיך, אַז גנבים זיינען ביי אונדז אין קראָם". ער האָט אָנגעהויבן זיך אָנצוטאָן און די פּריזיוויניקעס האָבן געהאַלטן די טיר פון קיך ער זאָל נישט קענען עפענען. מען האָט אַרויסגענומען פון אויוון אַלע גוטע זאַכן: דעם טשאָלנט פון קאַשע, קוגל און מיט די טעפּ אין די הענט איז מען אַרויסגעלאָפן ערגעץ אויף אַ גאַנעק. מען האָט זיך צוזעצט אַרום און אָנגעהויבן די הייליקע אַרבעט. געגעסן האָט מען מיט די הענט, געכאַפּט גלייך אין מויל אַריין. דערווייל האָט יעקב קאַברינטשוק זיך אַרומגעזען, אַז נישט די קראָם האָט מען באַגנבעט, נאָר דעם אויוון מיטן טשאָלנט. איז ער אַרויסגעלאָפן אין גאַס מיט אַ געשריי: „חברה, דעם טשאָלנט ווי דעם טשאָלנט, נאָר די טעפּ גיט מיר צוריק!" אויף מאָרגן איז אין דער גרויסער שול געווען וועגן וואָס צו לאַכן: ביי יעקב משה׳ן באַדיעס האָט מען דעם טשאָלנט אַרויסגענומען.

(דערציילט פון איינעם אַ יאַנאָווער).

בן־ציון פיינשטיין

התנועה הציונית

בסוף שנות השלושים

אני זוכר רק את חמש השנים האחרונות לפני פרוץ מלחמת העולם השנייה. ברור, שגם קודם התקיימה התנועה הציונית, שכן היו ביאנוב כל מיני מפלגות וארגונים ציוניים, כגון: הנוער הציוני (השומר הלאומי) בית״ר, השומר הצעיר, גורדוניה, פועלי־ציון ימין („פרייהייט״ היה הנוער של פועלי־ציון ימין) ופועלי ציון שמאל. חוץ מהתנועות הציוניות היו גם יחידים מאורגנים ב„בונד״ ובמפלגה הקומוניסטית.

היו ספריות ציוניות בעברית ובאידיש במועדון „פרייהייט״ ובסניף הנוער הציוני. כמו־כן היתה ספרייה במועדון פועלי־ציון שמאל אבל רק של ספרי יידיש.

היו מתקיימות הרבה הרצאות פומביות. הנואמים, בציגי כל המפלגות הציוניות היו באים מחוץ־למקום. קריאות ביניים, חילופי דברים קשים, תגרות ידיים ו„פיצוץ״ ערבי נאום היו דבר שכיח. הקטטות והמכות הגיעו לא פעם לטיפולה של המשטרה.

מדי שנה, בחנוכה, היו מארגנים שוק (באַזאַר) לטובת הקרן־הקיימת, עם נשף גדול באולם של לייזר ליובשבסקי או בבית נימצוביץ, או בבית נוסל סניטובסקי. בארגון השוק היו משתפות פעולה כל התנועות הציוניות (חוץ מהרביזיוניסטים).

שמח מאוד היה, במיוחד לפני וביום הבחירות לקונגרס הציוני. נדמה היה לך, שאתה נמצא בעיר ישראלית, כשכל הכביש והקירות היו מלאים כרוזים ומודעות ותעמולת בחירות באותיות עבריות. לא פעם היו קטטות, התפרצויות וכל מיני סיבוכים בין־מפגלתיים.

במיוחד אני זוכר את תנועת „הנוער הציוני״, שהייתי משתייך אליה.

בין המדריכים הראשונים של התנועה בתקופה כשזו נקראה עוד „השומר הלאומי״ היו צמח פורטנוי ואחרי זה פישל ויסוצקי ונחמיה קציקוביץ (נדב) ובאחרונה שמריהו רזניק ומרקל קציקוביץ (מרדכי נדב).

היתה מזכירות מצומצמת שניהלה את הפעילות היום־יומית. היינו מחולקים בשכבות לפי הגילים. היינו מתאספים בערבים במועדון שבו היתה מתנהלת פעולה הסברתית על: אישים ציוניים, היסטוריה יהודית (בעיקר על נושאים שבבית־הספר לא למדו

עליהם), על ציונות וארץ־ישראל. במרכז ההסברה עמדו בעיות החלוציות, ההכשרה והעלייה לארץ־ישראל.

על יד התנועה היתה קיימת גם קבוצה ספורטיבית, שעיקר פעולתה היה כדור־רגל, טניס־שולחן (פינג־פונג) וכדור עף.

בימי החופש הגדול היו יוצאים חלק מהחברים למחנות קיץ ביערות בסביבות יאנוב ודרוהיצ׳ין ובהם היו נפגשים עם חברי סניפים אחרים של גליל פינסק. רוב המדריכים במחנות אלה היו מפינסק.

זכור לי יום הכרזת הספר הלבן על ידי האנגלים. הנוער יחד עם כל יהודי יאנוב, התאספו אז בבית־הכנסת הגדול ובחצר שלו להפגנה נגד הספר הלבן. אחרי הנאומים הנלהבים היו חברי „הנוער הציוני" צועקים: „אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני". כדאי לציין, שתנועת „הנוער הציוני" היתה בין הגדולות בתנועות הנוער בעיר.

ברור, שביום כניסת הסובייטים לעיר, הכל נתחסל וכל אחד הלך לדרכו. ומתוך פחד מפני השלטונות הסובייטיים, מוכרח היה כל אחד להכחיש שהיה אי־פעם שייך לאיזו שהיא תנועה ציונית.

אז יצאו מן המחתרת הקומוניסטים היהודים הבודדים והם היו השולטים בעיר, בשותפות עם הקומוניסטים הרוסיים.

ציוניסטישע טעטיקייט אונטער דער סאוויעטישער מאַכט, 1939—1940

אין דער צייט פון דער רוסישער הערשאַפט (נאָך דעם 17טן אָקטאָבער 1939) זיינען אַלע ציוניסטישע אָרגאַניזאַציעס ליקווידירט געוואָרן. דער מאַטעריאַל פון דער גאַנצער צייט איז פאַרברענט געוואָרן און, פאַרשטייט זיך, אז יעדער האָט געלייקנט, אַז ער האָט אַמאָל געהערט צו וועלכער עס איז פאַרטיי. מיט אַ פּאָר מאָנאַט שפּעטער, ווען עס האָט זיך אַביסל איינגעשטילט, האָבן אָנגעהויבן זיך צו שאַפן געהיימע ציוניסטישע גרופּן, און געשען איז עס אַט ווי אַזוי:

אין אַ שיינעם טאָג זיינען צו מיר געקומען סאלאמאן ענטין ז״ל פון פינסק און יהושע גלויבערמאַן (גלבוע) אויך פון פינסק. זיי זיינען געוועזן די פירערס פון „הנוער הציוני" אין פינסק. זיי האָבן גערופן צו שאַפן געהיימע ציוניסטישע גרופּן. דערצו זיינען צוגעטראָטן אויך קאַציקאָוויטש (נדב) מרדכי, וואָס איז געווען דער פאַרבינדער צווישן אונדז און די געהיימע פינסקער גרופּן; יוסף דיווינסקי, ברוך מינסקי, בן־ציון פיינשטיין א. א. דער ציל איז געווען אַריינצונעמען אויך אַנדערע פאַרטייען, וואָס האָבן פריער עקזיסטירט. מען פלעגט זיך צונויפקלייבן, דיסקוטירן און מאַכן פאַרשיידענע פאָרשלאָגן.

בן־ציון פײַנשטײַן

מען איז אויך אַוועק קיין מאָטעלע צו אָרגאַניזירן דאָרט די יוגנט. דער ציל איז געווען — אָרגאַניזירן יוגנט וואָס וויל פאָרן קיין ישראל, ווײַל דעמאָלט איז נאָך געווען דער אײנציקער וועג דורך ווילנע, וואָס האָט געהערט צו ליטע און די רוסן האָבן זיך נאָך נישט אַרײַנגעמישט אין די אינערלעכע ענײנים פון דעם לאַנד.

פאַרשטײט זיך, אַז קײן גרויסע אַרבעט האָט דעמאָלט זיך נישט געפירט, ווײַל עס איז געווען אַ געפאַר. דאָך לוינט עס זיך צו דערמאָנען, אַז עס האָט זיך דאַן געפונען יוגנט מיט מוט, וואָס האָט געוואגט צו פירן ציוניסטישע אַרבעט, פאַר וועלכער עס האָט געדראָט שטראָף פון 15 ביז 20 יאָר אַרעסט.

בערך אַ וואָך פאַרן אויסברוך פון דער דײַטשיש־רוסישער מלחמה האָט די נ.ק.וו.ד. גערופן מײַן פאָטער און אים געוואָרנט, אַז זײ ווײסן דאָס זײַן זון פאַרנעמט זיך מיט אַזעלכע זאַכן.

די גרופע האָט געהאַט פאַרדאַכט אויף עטלעכע חברה, וועלכע האָבן איבער־געגעבן דער רוסישער מאַכט וועגן אונדזער טעטיקײט, אָבער זײערע נעמען איז נישט כדאי צו אָנגעבן.

אישים ודמויות

יונה קראַוויעץ

יאַנעווע און אירע ייִדן

ווי איצט שטייט מיר פאַר די אויגן: דער גרויסער פּירקאָנטיקער מאַרק, מיט זיינע צוויי ראָדן קראָמען, די צוויי קלויסטערס, דער רוסישער און דער פּוילישער קאָסציאָל, מיט די גרויסע גלאָקן, וואָס פלעגן אָנוואַרפן אַ מורא מיט זייער קלינגען בים־באַם, בים־באַם; דער ברונעם אין מיטן מאַרק, און דער קלאַנג פון די קייטן, ביים אַראָפּלאָזן די עמערס אָנצושעפּן וואַסער, פלעגט אָפּהילכן אין גאַנצן מאַרק און אויפוועקן די איינגעדרעמלטע ציגן אַרום דעם ברונעם; נאָענט פון מאַרק, להבדיל, די פינף בתי־מדרשים, ווו ייִדן פלעגן אויסגיסן זייערע שווערע הערצער פאַרן רבונו־של־עולם, אויך מאַכן דאָרטן זייערע חופּות און בריתן, דאָ פלעגן ייִדישע קינדער עוסק זיין אין דער סוגיא פון אביי ורבא און דער אומעטיקער ניגון פון דער גמרא פלעגט ווייט אָפּקלינגען און דערקוויקן די הערצער פון ייִדישע טאַטעס און מאַמעס.

ווי איצט שטייט מיר פאַר די אויגן דער שטאָט־שמש, וואָס פלעגט יעדן פרייטיק, פריער רופן „ייִדן אין באָד אַריין", נאָכער רופן, להבדיל, „ייִדן אין שול אַריין", כדי צו דערמאָנען די קרעמער, וואָס האָבן געדרעמלט אין די אָרעמע קרעמעלעך, אויך די שניידער און שוסטער־געזעלן, וואָס פלעגן האָרעווען פון פרי ביז שפּעט ביינאַכט פאַר גראָשנס, אַז זיי זאָלן שנעלער וואַרפן זייער אַרבעט, אַז עס איז געקומען דער הייליקער טאָג שבת, ווען מען וואַרפט אַראָפּ אַלע וואָכעדיקע דאגות און זאָרגן, און מען קען אויסגלייכן דעם איינגעבויגענעם רוקן און ווערן בני מלכים און אויפנעמען מיט שמחה די מלאכי שבת, מלאכי השלום. דאָס אַלץ צוזאַמען איז געווען איין הארמאָניש לעבן, וואָס האָט געבילדעט מיט זיך דאָס ליבינקע שטעטעלע אונדזערס, יאַנעווע.

אין גרויסן קוואַל פון ייִדישע טרערן ווערן אויך געלאָזט אונדזערע ביטערע טרערן אויפן חורבן פון אונדזער שטעטעלע יאַנעווע.

די טייערע ייִדן: ר' יאָסל דער רב, וואלפקע דער שוחט, דער האַרציקער שטילער הייסער ייִד, וואָס פלעגן אונדז, תלמוד־תורה־ייִנגלעך קומען פאַרהערן יעדן פרייטיק און ווי גליקליך בין איך געווען, ווען דער שיינער רב ר' יאסל פלעגט מיר אַ קניפּ טאָן אין בעקל, נאָך דעם געלונגענעם פאַרהער; אייביק וועל איך נישט פאַרגעסן דעם תענוג,

וואָס איך האָב איינמאָל באַקומען אַ צענער (5 קופּערנע קאָפּיקעס) מיט אַ צוליִיג אַ שטאַרקן קניפּ אין באַק אַלס געשיינק נאָך גאָר אַ געלונגענעם פאַרהער. איך האָב לאַנג דעם צענער געהאַלטן איינגעוויקלט אין אַ פּאַפּירעלע. גאָט איז מיין עדות, אַז איך האָב זיך זייער אָנגעשטריינגט נישט צו בייטן דעם צענער.

משה׳ל דער מגיד מיט זיין זיידענער שפּיציקער באָרד, מיט זיין זיסער הארציקער שטים, ער פלעגט מהנה זיין די סאַמע אָרעמסטע מיט זיינעם אַ פּעטשל אין פּלייצע, אַ גרויסער אוהב את הבריות, קיינער האָט אים ניט געזען, ער זאָל אין כעס ווערן אויף עמעצן; אַ גוטער חזן, זיינע ניגונים קלינגען מיר נאָך היינט ווי די שענסטע מוזיק. זיינע 2 זין, מאָטקע משה׳לס און ישראל משה׳לס ז״ל, צוזאַמען מיט נאָך עטלעכע משוררים, זיינען געווען זיינע באַהעלפער. אין מיין לאַנגן לעבן האָב איך געהערט זייער פיל גוטע מוזיק, אָבער משה׳ל דעם מגיד׳ס האַרציקע ניגונים קען איך ניט פאַרגעסן.

וואָלפקע דער שוחט, אַ האַרציקער טייערער ייד, אַלע האָבן אים ליב געהאַט, פאַר אַלעמען אַ גוט וואָרט געהאַט, עוסק געווען בצרכי ציבור באמונה, גבאי און פאַרהערער פון תלמוד־תורה, מען האָט אים אפילו מוחל געווען, וואָס ער איז געווען אַ גרויסער בעל־דקדוק.

ר׳ שלום משה דער שוחט ז״ל

מיינע ערשטע זכרונות אלס קינד זענען פון אַ תשעה־באב. מיט אַ זיבעציק יאָר צוריק בערך איז געווען אַ גרויסע שרפה אין יאַנאָווע, יידן, פאַרמאַטערטע, ווער ביים לעשן די שרפה, ווער ביים ראַמען פון די הייזער, וואָס זיינען געווען אין געפאַר, איין ייד לויפט די הענט צעשפּרייט, פון גאַס צו גאַס, די פּאָלעס פון דער לאַנגער קאַפּאָטע פאַרשטעקט אין גאַרטל און שרייט, „יידן, איר מעגט עסן, יידן איך הייס אָנבייסן״. דאָס איז געווען דער „בייזער״ אָבער טייערער האַרציקער הייסער ייד שלום משה דער שוחט. ער האָט ניט געטראַכט, אַז מען דאַרף אויך פון זיין הויז זיך ראַמען, עס האָט אים וויי געטאָן, וואָס זיינע יידן זיינען הונגעריקע.

זייער אַ בייזער טאַטע צו זיינע קינדער, געוואָלט זיי אַריינשטאָפּן אין קאָפּ וואָס מער תורה, אויך אַ בייזער ייד קעגן די מחללי שבת, כביכול. זיין הויז האָט זיך געגרענעצט מיט דער פּאָטשט ווו עס איז שוין קיין ערוב ניט געווען. און מען האָט אים צוגעטראָגן, אַז יונגע לייט נעמען אָפּ בריוו פון פּאָטשט אום־שבת, פלעגט ער קומענדיק פון דאַווענען זיך אָוועקשטעלן אין מיטן גאַס און פלעגט זוכן ביי די יונגע לייט אין די קעשענעס. איינמאָל האָט ער געפּאַקט ביי דויד פיסאַר דעם שטאָט „אפּיקורס״ אַ בריוו אין קעשענע. די פּעטש וואָס ער האָט געקריגן האָבן פאַרקלונגען די גאַס. דאָס האָט ניט געשטערט דעם „אפיקורס״, ער זאָל זיך מיט אים מטפל זיין טאָג און נאַכט, גאַנצע וואָכן, ווען דער הייליקער שלום משה איז קראַנק געווען, ביז ער איז נפטר געוואָרן. עס איז נישט געווען קיין צרה ביי עמעצן פון שטעטל, אַז ר׳ שלום משה זאָל ניט וויסן

103. בית ספר חינוך מחלקה ד' (שנות העשרים)

104. בית ספר חינוך מחלקה ה' (שנות העשרים)

105. ועד בית היתומים. יושבים (משמאל לימין) : (1) פלדמן יהושע ; (2) מיירוביץ־גרבר חנה ; (3) ברל פומרנץ. עומדות : (1) שיינה פלדמן-סניטובסקי (2) עליזה גבריאלי-איינבינדר ; (3) רבקה רוזנסקי

106. ילדי בית היתומים והפעילים. המבוגרים היושבים (מימין לשמאל) : (1) יהושע פלדמן ; (2) שיינה סניטובסקי ; (3) עליזה איינבינדר ; (4) רבקה רוזנסקי ; (5) ספוזניקוב

107. ראובן סטרובינסקי, מורה ללשון הרוסית

108. בית ספר חינוך, מחלקה ר׳

109. בית הספר העממי הפולני, בערך 1930

110. בית הספר העממי הפולני

און זאָל ניט זוכן מיט אַלע מיטלען צו העלפן. אַ ייד האָט צוגעזאָגט צו סילוקן דעם רעשט נדן קודם החופה, די כלה זיצט שוין צום באַדעקן, נאָר דעם חתנ׳ס צד לאָזט ניט גיין דעם חתן צו דער חופה, ביז דער נדן זאָל ווערן באַצאָלט. עס איז אָבער קיין געלט ניטאָ, ניטאָ קיין אויסוועג. אין פיל פאַלן פלעגט ער ווירקן, מען האָט אים ליב געהאַט און דרך ארץ געהאַט פאַר אים, אָבער עס זיינען געווען אויך אויסנאַם־פאַלן, וואָס מען האָט זיך איינגעשפאַרט און ניט געפאָלגט אים. אָבער שלום משה קריגט אַן עצה, ער האָט שוין זיינע יידן וואָס טרויען אים און ער לייט ביי איינעם 10 רובל, ביי איינעם מערער און ער שלאָגט אויס די סומע און סילוקט דעם נדן און פריילעך ווערט אין שטעטל. מען פירט חתן־כלה פון דער חופה און שלום משה דער שוואכינקער איז משמח חתן־כלה מיט אַ התלהבותדיקן טאַנץ און אַזוי ווי זיין פרוי שטאַפט גענדז צום פאַרקויפן, גנבעט ער ביי איר ביסלעכווייז און באַצאָלט זיינע חובות. דעם סמולניקער איז ער דוכט זיך געבליבן אַ גרויסער בעל־חוב.

צוויי יידן האָבן זיך געקריגט, ר׳ שלום משה פלעגט פלוצלונג אויסוואַקסן און אויסגלייכן. ר׳ שלום משה האָט געוווּסט, ווו עס איז חלילה קיין שלום־בית ניט געווען, ווו עס איז אַ חולה געווען. איך געדענק, אַז איך בין אַמאָל אויף אַ טיפוס קראַנק געווען; איך האָב זיך אויפגעכאַפּט, איך זע שלום משה שטייט און שאָקלט זיך איבער מיר. ער האָט לאַנג מתפלל געווען, ביז דער קריזיס איז געקומען, דאָס האָט גאָט זיין תפילה אָנגענומען. איך האָב אַ מאָל געלערנט צוזאַמען מיט זיינעם אַ יינגל, אויסער דעם טאָג לערנען פלעגן מיר אויפשטיין פאַרטאָג און ר׳ שלום משה ז״ל פלעגט מיט אונדז באַזונדער לערנען; נאָר מיינע עלטערן ז״ל זיינען אָרעם געווען און איך האָב אָנגעהויבן טראַכטן, מה תהיה אחריתי און בין אַוועק צום באַן און אונטערן באַנק געקומען אין פינסק און געוואָרן אַ מוליאַר. העלפט גאָט, איך בין אַרויפגעקראָכן אויף אַ הויכער רושטאָוואַניע און שוואַך בין איך געווען, האָט זיך מיר פאַרדרייט די קאָפּ און בין אַראָפּגעפאַלן ווי אַ סנאָפּ. מען האָט מיך אַוועקגעפירט אין פינסקער שפּיטאָל און בין געלעגן אַ פאַר־באַנדאַזשירטער. אין אַ פאַר טאָג אַרום, איך זע שלום משה שטייט נעבן מיין בעט, ער איז געקומען מבקר חולה זיין און מיר אויפווייזן, אַז דאָס האָט מיך גאָט געשטראָפט, וואָס איך האָב די תורה לערנען אַוועקגעוואָרפן. איך האָב אים געמוזט געבן אַ תקיעת כף, אַז איך וועל ווייטער אָנהויבן לערנען, וועט מיר גאָט געבן אַ רפואה שלמה. און ער האָט ניט מיט אַ תפילה יוצא געווען, ער האָט געזען, אַז איך זאָל ווייטער קענען לערנען.

זיין שחרית דאַוונען ראש השנה יום כיפור ביים עמוד, האָט אַלע הימלען געשפּאָלטן.

ר׳ ניאָמקע דער מלמד מיט זיין גוטהאַרציקער פרוי מרים

אַ ליבער טייערער שכן, אַ הייסער גוטער ייד און מענטש, האָט זיך געטיילט מיטן ביסן מיט אַלעמען; אָפּגעגעבן זיין הויז אויף דאַוונען שבת און יום טוב, מכבד געווען

יונה קראוויעץ

די משכימים מיט אַ זיס גלאָז טיי מיט מילך, נאכהער, ווערענדיק קאַסיר אין פאָלקס־באַנק, געהאָלפן די אָרעמסטע מיט אַ זשירע, וואָס ניט איין מאָל פלעגט ער צאָלן פאַר זיי. זיין האַרציקע מרים האָט אַ קרעמל געהאַט און האָט צעבאָרגט אַלע אָרעמע מעל אויף שבת, וואָס זי פלעגט קיין מאָל ניט מאָנען. זי זאָל חלילה ניט מבייש זיין דעם, וואָס האָט ניט צו באַצאָלן.

בנימין דער קירזשנער (קאַטשיקאָוויטש)

אַ מענטשן־פריינד, ניט איין מאָל פלעגט ער אין מיטן אַ פּראָסטיקער נאַכט אויפשטיין, ווען ער פלעגט קענען אַ יידן אַ טובה טאָן. זיין ערלעכקייט איז ניט צו באַשרייבן, אין היינטיקע צייטן קלינגט דאָס ווי אַ אומגלויבלעכע לעגענדע.

משה דער קירזשנער, משה סענדערס

זיין הויז איז געווען ווי אַ נאַכטלעגער פאַר אָרעמע; פלעגט זיי אויפקלייבן פון שול די סאַמע אָרעמסטע, פלעגט אָפּקאָכן אַ באָרשטש מיט קאַרטאָפל פאַר זיי, אויסלייגן אויף דער ערד די פּעלצן און פלעגט זיי לייגן שלאָפן, אין דער פרי זיי מכבד געווען מיט אַ גלאָז וואַרעמס.

אַלטער אשרס (ליפשיץ) מיט זיין פרוי שרה ריבה ז״ל

ער איז געווען פון די איינציקע אין יענער צייט אַזוי גערופענע עשירים אין שטעטל. אין יאַנאָווע האָט אין יענער צייט געהערשט אַ שרעקלעכע אָרעמקייט (שפּעטער־דיקע יאָרן איז די שטעטל אַ ביסל רייכער געוואָרן, דאָס גרעסטע טייל דורך אַמעריקע). אַלטער אשרס האָט שטילערהייט פיל אָרעמע געהאָלפן, פאַר פיל קינדער שכר לימוד געצאָלט (איך בין אויך געווען אין דער צאָל). זיין פרוי שרה ריבה פלעגט אַנפּרעגלען אַ סך איינגעמאַכץ (וואַרעניע) און פלעגט טיילן אַ גאַנץ יאָר פאַר אָרעמע קראַנקע. אַלס אַנגעזעענער בעל־הבית איז ער געווען אַנגענומען ביי דער שטעטלדיקער נאַטשאַל־סטווע און ניט איינמאָל פלעגט ער אויסקויפן יידן, וואָס פלעגן נכשל ווערן קעגן דער דאַמאָלסדיקער מאַכט. פּורים פלעגט ער אויפקלייבן אַלע אָרעמע קרובים, אויך פרעמדע אָרעמעלייט, און פלעגט פראַווען מיט זיי די סעודה און אַלע פּורים־שפּילער (עס איז אויך געווען גאַנצע טרופּעס אַרטיסטן בלע״ז, פלעגן גוט שפּילן, „יוסף מיט די ברידער" און „אסתר המלכה"), פלעגן זיך משמח זיין אויפן רעכענונג פון גביר הנ״ל, יהיה זכרם ברוך.

יאָסל דער שוסטער מיט זיין פרוי ז״ל

אַן עמך־ייד, וואָס האָט מיט נאָך אַזוינע עמך־יידן אין חייטישן שול געדאַוונט און אַ פּרק משניות געלערנט און האָט פיל מעשים טובים געטאָן. זיין פרוי האָט אַן

יאנעווע און אירע יידן

אייגענעם גמילות חסד געהאַט, וואָס האָט שטילערהייט וועמען אַ גמילות חסד געגעבן אויף ניט אָפּגעבן. אַלע זייערע פריינט האָבן זיך מיט זיי אַן עצה געהאַלטן און אויך ניט זעלטן פון זיי אַ הילף געקראָגן. זיי האָבן שווער געאַרבעט און פאַר יענער צייט שיינע בעלי־בתים געווען, גם זכרם יהיה ברוך.

זלמן גאַראַדעצקי זכרונו לברכה

מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ שוואַרן סוחר, אָבער שטילערהייט איז ער זייער אַ גוטער ייד געווען. בדידי הוה עובדה, איך האָב געלערנט אין ביאַליסטאָק. אויף קיין הילף פון מיינע אָרעמע עלטערן האָב איך ניט געקענט האָפן, האָב איך גוט אונטער־געהונגערט. כדי זיי קיין צער ניט פאַרשאַפן, האָב איך געשריבן אַז עס איז מיר זייער גוט. ר׳ זלמן גאַראַדעצקי ז״ל איז אַמאָל געשעפטלעך געקומען אין ביאַליסטאָק, ער האָט מיך אויפגעזוכט און איז ניט אַוועקגעפאָרן אַהיים, ביז ער האָט מיך באַזאָרגט מיט וואָס עס איז נאָר מעגלעך געווען. עס איז ווערט צו באַמערקן, אַז ער האָט קיינעם אַ וואָרט ניט דערציילט, וואָס ער האָט פאַר מיר געטאָן.

משה אַדלער ז״ל

אַ ייד מיט אַ ברייט האַרץ, ער פלעגט אַליין אויפזוכן די נויט־באַדערפטיקע. ניט איין מאָל פלעגט ער זיין אַרבעט וואַרפן און מאַכן ווייטע רייזעס, אויב עס איז נויטיק געווען עמעצן צו העלפן מיט ראָט און טאָט. זייער פיל איז דאָ וועגן אים צו שרייבן. אַ קליינער כאַראַקטעריסטישער פאַל: ער האָט אַמאָל געדאַרפט אַ גרעסערע סומע פאַר אַ פאַמיליע, וואָס עס איז שווער געווען צו באַקומען. ער פלעגט זיך חבר׳ן מיט דער יוגנט, ווי מען רופט זיי ביי אונדז בני טובים, האָבן זיי אין אַ וויץ אים פאַרגעלייגט, ער זאָל דורכשפּאַצירן די שטאָט אין אַ פּעלץ מיט אַ גוישער קוטשמע און וואַליקעס, וועלן זיי אים שאַפן די נויטיקע סומע. ער האָט זייער אויסטערלישן פאַרשלאַג אָנגענומען: די שטאָט איז חאַדראַם געגאַנגען, אָבער די נויט־באַדערפטיקע פאַמיליע איז געהאָלפן געוואָרן.

הרב ר׳ חיים יצחק ווייַנגאַרטן

איך האָב געהאַט דעם כבוד מיט אים צו לערנען צוזאַמען, ביז זיין הייליקער פאָטער ז״ל האָט געגרינדעט די ישיבה אין יאַנאָווע. אויך נאָך דעם, ווען ער איז שוין געווען רב אין ליעזש (בעלגיע) בין איך מגולגל געוואָרן אַהין אַלס אומלעגאַלער עמיגראַנט. אין אַ שבת צו נאַכט זיינען געקומען אַ מאַן מיט אַ פרוי מיט משפחות פוןביידע צדדים זיך געטן, און מען האָט זיך גוט צעשלאָגן. אַלס מורא עס זאָל ניט קומען פּאָליציי — ר׳ איציקל איז נאָך קיין בירגער ניט געווען אין ליעזש און דערצו פאַר־באַהאַלטן אַן אומלעגאַלן עמיגראַנט און אַרויסשיקן די גאַנצע פאַמיליע, האָב איך געמוזט

אָוועקגיין פון הויז און ניט געוווּסט וועו זיך אומקערן. זיי האָבן מיך אין גאַנצן שטאָט געזוכט. ווען די פרוי זיינע ז״ל האָט אים אָנגעוויזן אויף דער געפאַר פאַר דער גאַנצער פאַמיליע, האָט ער געענטפערט, אַז קיין יידן וועט ער פון זיין הויז ניט אַרויסלאָזן, עס מעג זיין די געפאַר ווי גרויס, און ער מיט זיין פרוי האָבן אַלץ געטאָן פאַר מיר, ביז איך בין לעגאַליזירט געוואָרן.

מיינע עלטערן

וועגן מיינע אייגענע עלטערן וועלן זיכער אַנדערע שרייבן, ווי גרויס זייער אָרעמקייט איז געווען — איז זייער ערלעכקייט נאָך לעגענדארישער געווען. ווען איך בין מיט 6 יאָר צוריק געווען אין אַמעריקע, האָט מיר משה אדלער ע״ה דערציילט, אַז ווען מיין פאָטער ע״ה איז געווען אַמאָל אין אַמעריקע, האָט ער קומענדיק אַהיים געפּנט זיין קאָנוועדט מיט דעם וועכענטלעכן פאַרדינסט און געפונען אנשטאָט 6 דאָלאַר 7 דאָלאַר, איז ער געלאָפן זייער ווייט צוריק אין שאָפּ אָפּגעבן דעם דאָלאַר. אַז דער באָס האָט אים דערקלערט, אַז ער האָט אים פשוט געהעכערט דאָס געהאַלט, האָט ער דאָס שווער באַנומען: „ער איז ניט געקומען באַראַבעווען אַמעריקע״.

מיין הייליקע מוטער ז״ל, ווי אָרעם זי איז געווען, האָט זי מיט אַלעמען, מיטן לעצטן ביסן זיך געטיילט. ביי טאָג און ביי נאַכט, ווי שוואַך זי איז געווען, איז זי שטענדיק גרייט געווען צו טאָן פאַר אַלעמען וואָס נאָר מעגלעך. ווען די קינדער האָבן אָנגעהויבן איר העלפן, איז קיין קרבן פאַר קיינעם איר ניט שווער געווען.

זאָלן מיר מוחל זיין נאָך פיל טייערע יאַנאָווער יידן, וואָס איך דערמאָן זיי ניט.ליידער איז מיין זכרון שוואַך געוואָרן. איך בין נאָך אַלס קינד כמעט אָפּגעפאָרן פון יאַנאָווע און אויך שפּעטער זייער ווייניק געוווינט דאָרט. אויך איז ניטאָ קיין כוח צו באַשרייבן אַלץ, וואָס קלינגט היינט ווי לעגענדעס. ווי אָרעם עס איז דאַמאָלסט די שטעטעלע געווען (די מערהייט איינוווינער האָבן ניט פאַרדינט מערער ווי 8—10 גילדן אַ וואָך), האָבן זיי אויסגעהאַלטן אַ תלמוד תורה און אַ ישיבה. דער אָרעמסטער האָט געגעבן אַ טאָג־עסן אַ ישיבה־יינגל; עס איז אָפּגעברענט געוואָרן אַ הויז פון אַן אָרעמאַן (זיי האָבן ניט פאַרמאָגט קיין געלט צו סטראַכירן), פלעגט גיך אויפגעשטעלט ווערן אַן אַנדערס; די בויערס פלעגן כמעט ניט נעמען קיין אַרבעטס־געלט. פון זיי געדיינק איך ר׳ משה וועלוול ז״ל מיט זיין העקעלע, טאַדרעס דער בויער ע״ה, יאַנקל דער בויער ז״ל פון בית עולם.

מען פלעגט אָפּשטעלן די אַרבעט ביי מער פאַרמעגלעכע, אום גיכער ענדיקן די הויז פון די אָרעמע אָפּגעברענטע. פלעגט אַ פערד פאַלן ביי אַן אָרעמען בעל־עגלה, איז באַלד אַן אַנדער פערד געקויפט געוואָרן.

יאנעווע און אירע יידן

אברהם׳קע דער מלמד

אין גרויסן בית־המדרש אין דער ווייבער שול האָט זיך געפונען די תלמוד־תורה, וווּ עס האָבן געלערנט די סאַמע אָרעמסטע קינדער פון אונדזער ליבער יאַנאווע וגם אני בכלל. ביי דער דעמאָלסדיקער שרעקלעכער אָרעמקייט איז איין גאָט וויסט, וויאַזוי מען האָט דאָס אויסגעהאַלטן ; זיי האָבן פשוט יעדער פון לעצטן ביסן ברויט אָפּגעשפּאָרט, מען האָט נאָך געדונגען לערער אויף לערנען שרייבן און חשבון, זיי האָבן מיט מסירת נפש זיך אָפּגעגעבן דער אַרבעט. ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זעלטן ווען האָבן זיי באַקומען זייער אָרעמען געהאַלט, האָבן זיי דערצויגן אַ סך דורות פון גוטע טייערע יידן. צווישן זיי דער לערער דובאָווסקי, דער זון פון מרדכי הירש און דוכט זיך דער „אַפּיקורס״ דויד פּיסאַר. צו גוטן דאַרף דערמאָנט ווערן אברהם׳קע דער מלמד זכרונו לברכה. ניט קוקנדיק וואָס ער איז תמיד געווען פול מיט זאָרג אויף אויסהאַלטן זיין אייגענע גרויסע משפחה, האָט ער דאָך געהאַט געדולד אויף לערנען מיט אַסך קינדער (צווישן זיי אַסך אָפּגע־שטאַנענע), וועלכע פיל פון זיי פלעגן פון אים קריגן געשלאָגן און דאָך זיינען זיי אויף אייביק אים געבליבן גוטע פריינט. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט קריג, ווען מען האָט הונגער געליטן, האָבן זיינע אַמאָליקע תלמידים אים צוגעהאָלפן, איך בין דאַן געווען אין קיעוו און ביי דער ערשטער געלעגנהייט האָב איך אים עטלעכע רובל געשיקט.

טאַדרעס דער קירזשנער

אַ ייד אַ תמים, אַ מסתפק במועט, אַ שמח בחלקו. אַרבעט אונגעצייילטע אַרבעט שעה׳ן, ער נייט פויערישע פעלצלאַך, אַבי ער פאַרדינט זיין ברויט און אַף שכר לימוד פאַר זיינע קינדער. זיין אָרעמקייט שטערט אים ניט צו פירן אַ קאָנקורענץ מיט ר׳ משה סענדערס ז״ל, ניט חלילה אין אַרבעט, נאָר אין אויפקלייבן די אָרעמע לייט וואָס וואַלגערן זיך אין די שולן צו זיך אַהיים, צו זיין עקרת הבית, צו זיין גוטע צנועה׳דיקע פרוי וואָס גייט אין זיינע וועגן, פלעגט זיי מכבד זיין מיט הייסע קאַרטאָפל און מיט קאַלטע זויער־מילך, פלעגט אויסבעטן אויף דער ערד די גוישע פעלצלעך און אויסגערוטע אָט די אָרעמע מענטשן פלעגן מיט ברכות באַדאַנקען זיי פאַר די הכנסת אורחים.

זייערע אַ שכנה, אַנ׳אַלמנה וואָס פלעגט באַקן ברויט אויף מפרנס צו זיין אירע קינדער פלעגט דערציילן אַז אָן דער הילף פון די האַרציקע שכנים וואָלט זי ניט געקענט שפּייזן און נאָך לערנען אירע קינדער. אין דער צייט פון דער ערשטער וועלט מלחמה האָבן די דייטשן ימח שמם וזכרם איר פאַרווערט צו באַקן ברויט. און זיי האָבן איר געמאַכט גרויסע צרות. האָבן אָט די האַרציקע גוטע שכנים זיך מוסר נפש געווען פאַר דער אלמנה מיט אירע יתומים.

יונה קראוויעץ

„מעשה אבות סימן לבנים"

זייענדיק אַ האַלב יאָר אין אַמעריקע, האָב איך געטראָפן פיל יאַנאָווער יידן, אויך פיל ניט פאַרמעגלעכע, וואָס האָבן איבער זייערע מעגלעכקייטן געטאָן אויף העלפן זייערע פריינט און פאַמיליעס. אויסגעצייכנט האָט זיך אונדזער ליבער לואיס וויקער צוזאַמען מיט זיין גוטער, האַרציקער פרוי, אָנהויבנדיק מיט זיין בויען די יאַנאָווער שול אין שיקאַגאָ ביז דעם גמילות חסד אין ישראל. זיין האַנט איז אָפן פאַר אַלע נויטבאַדערפטיקע.

אָט אַזוינע זענען געווען כמעט אַלע יידן פון אונדזער שטעטל יאַנאָווע וועלכע זיינען שוין ליידער ניטאָ. יהא זכרם ברוך.

על יש"י אדלר

ש' ארנסט

מתולדותיו

יש"י (ישראל יהודה) אדלר נולד בראש חודש ניסן שנת התר"ל בעיירה ינובה הסמוכה לפינסק, רוסיה. אביו, ר' שלמה ז"ל, היה תלמיד חכם, בעל צורה ועסקן צבורי חרוץ, אשר רכש לו שם טוב בין אנשי העיירה בפקחותו ובמידותיו התרומיות. את בנו חינך כדרך החרדים בימים ההם. במרכז הלימודים עמדו התלמוד ושאר לימודי הקודש, אולם עם זה, מתוך חבתו הגדולה ללשון הקודש, הרשה לבנו גם לקרוא ספרי השכלה שונים, כשרים כמובן. וגם, מה שלא היה שכיח שם ביותר בימים ההם, הזמין מורה שילמדו רוסית. בן שלוש וחצי נכנס לחדר, ואחרי חצי שנה התחיל לומד חומש, בן שש וחצי — תלמוד. מוריו היו טובי המלמדים בעיר: ר' דוב (ברקה), ר' אהרן, ר' מרדכי צבי, ר' טוביה, ר' ברוך והרב ר' איסר זכרם לברכה. הילד הצטיין בזכרונו הנפלא ובשכלו הישר. סוגיות התלמוד העסיקו את מוחו וחדדו את מחשבתו. הנער ספג מכל מכמני אוצר ספרותנו העתיקה ונמשך לא רק אחרי הספרות ההלכית, כי אם גם אחר האגדה. עוד בנערותו נכרה בו נטיה לעסקנות צבורית ויסד חברה בשם „מלביש ערומים", שחבריה היו בני גילו.

מספרי ההשכלה שאביו הרשה לו לקרוא בהם היו שירי אדם הכהן וספרי ריב"ל. ביחוד התרשם מהספר „אהבת ציון" של אברהם מאפו, ספר זה לקח שבי את הנער. הוא היה עוצם את עיניו ורואה בהקיץ את קרית מלך רב, את ירושלים המעטירה, וביום ובלילה חלם חלום שיבת ציון. חשקה נפשו במלכות ישראל, במשיח. בבית אינו מרבה לדבר על כך, אך בין כתלי בית המדרש הוא חפשי יותר לנפשו והוא מגלה את כל לבו, משוחח עם חבריו, שופך רוחו, מטיף את הטפתו הציונית הראשונה.

משנת תרמ"ו עד סוף תרנ"ה הוא עוסק בהוראה בכפרים ובערים. בשנת תרנ"א נשא בפינסק אשה, ברכה בת הר"ר ישעיהו מרדכי איזנברג ז"ל המכונה „החסיד", ממשפחת הצדיק מאַפטא. אחרי שבתו שנה (תרנ"ג) ברדום (כפנקסן) הוא עובר בראשית שנת תרנ"ד לאלכסנדרובסק, פלך יקטרינוסלב. בעיר זו עסק בהוראה ובה החל את פעולותיו הצבוריות הראשונות. פה פעל כחובב ציון והיה הרוח החיה בכל אשר נעשה בשטח זה בעיר ובסביבתה. לפני בואו שמה לא היתה בכל העיר שום פעולה של חבת ציון, לא היה אף חבר אחד לועד האודסאי, ובמשך הזמן רבו החברים והם גם בחרו בו

כציר לאספה באודיסה (תמוז תרנ״ו). כשרונו כמארגן ונואם עמד לו שיתחבב עד מהרה על השדרות הרחבות. הוא הצליח ליסד ברשיון מיוחד של הממשלה, — דבר שהיה קשה מאוד בימים ההם, חברת בעלי מלאכה לעזרה הדדית. כן יסד גם אחת החברות החשובות, „חובבי שפת עבר״, שאליה נלוו במשך הזמן מטובי הצעירים בעירו עד זקני תלמידי החכמים — והרב הישיש ר׳ אברהם דוד לאוואוט ז״ל בכלל — וכן שעורי ערב ושעורי שבת והרצאות ללמודי היהדות והפיץ עתונים וספרים עבריים שלא על מנת לקבל פרס.

האגודה שיצר אדלר להחיאת השפה העברית נתפרסמה עד מהרה גם בעיירות הסמוכות וגם בהן נוסדו אגודות כאלה. אחד מבני הדור, ששמע אז את נאומיו מוסר, כי אדלר לקח שבי את כל שומעיו, כי הביע בצורה נאה את שאיפותיו, שאיפות בני דור התחיה — — —

בשנת תר״ס הוזמן על ידי ועד שבראשו עמד ה׳ א. י. שפר (עכשיו אכר בכפר חסידים) לעיר דויד־הורודוק. שם הנהיג לראשונה את שיטת הלימוד עברית בעברית והתפרסם כמורה פדגוג, המפלס דרכים חדשות והצליח עד כדי כך שהבונדאי המובהק הלפנד (א. ליטבק), ששולח אז על ידי הממשלה לדויד־הורודוק, לרצות את עונו, מתנגד חזק זה, שנלחם עם אדלר על הציונות ועבריותו, התקרב אליו על ידי ביקוריו בבית־ספרו, שמשך את לבו ואת נפשו במידה כזו, שהיה הולך אתו לפינסק (העיר שבה נוסדו החדרים המתוקנים הראשונים ברוסיה לפי שיטת התרגום), אל האספות הפדגוגיות שנקראו על ידי אדלר שם ובהן היה מסייע לו להגן על השיטה עברית בעברית.

בכלל היה אדלר עובד בנאומים ובמעשים גם בעיר זו לציונות. לאחר השרפה של עיר זו הוזמן ע״י נציגי פינסק ליסד שם חדר לעברית בעברית, אולם על פי בקשתם של ציוני הומל מאת ציוני פינסק הסכים אדלר ועבר בשנת תרס״א להומל, ומוניטין יצאו לאדלר ביחוד בעיר זו ככוח חי ומפרה בתנועה הלאומית ובהוראה העברית. כאן היו פעילים אז הרבה מן הציונים הותיקים: ר׳ מרדכי בן הלל הכהן, הסופרים ש. ברמן ור׳ הלל צייטלין, הרב ברישנסקי, הד״ר צבי ברוק, ומן הצעירים: י. ח. ברנר, האחים גנסין, יל״ג כהנוביץ, ברוך רובינשטיין, ברגמן, חייקין, האחים הייליגמן ועוד. הם נגשו אז במרץ ובהתלהבות לארגון הציונים באגודה וחלקו ביניהם את העבודה הציונית, מי לעניני השקלים (ואח״כ גם למניות הקולוניאל בנק ולקרן הקימת), מי לתעמולה הציונית ומי לעניני ספרות ותרבות. בין יתר הענינים התרבותיים נתעוררה גם ההתענינות במצב החינוך הלאומי בעיר, שלא מצא לו סיפוק ב„חדר״ הישן הקיים ובסדרי ההוראה המקובלים. ואחרי רוב שקלא וטריא ובחינת הענין לאשורו החליטו לפתוח חדר מודרני, בראש וראשונה בשביל ילדי חברי האגודה הציונית, שנתנו את ידם לכך. נבחר ועד מיוחד שיטפל בפתיחת החדר המתוקן. להנהלתו הוזמן מר יש״י אדלר שגם הד״ר חיים ווייצמן המליץ עליו, ושבכלל כבר התפרסם כפדגוג רב־פעלים, המקפיד לשמור על סדרי בית־הספר ועל כבוד ההוראה בדיקנות מרובה.

אדלר עמד אז בהומל במרכז הפעולה המחדשת את פני החדר העברי; הוא הנהיג

111. קבוצת תלמידות מיאנוב בגימנסיה "תרבות" שבפינסק. עומדות: (1) גאולה: (2) יוסלביץ רבקה; (4) רוזנסקי חינה. יושבות: (1) רטנובסקי הניה; (2) רוז'נסקי שושנה (3) —; (4) קרוליצ'קי שושנה

112. קבוצת תלמידות נפרדות מחברתן נחמה קפלן בעלותה ארצה. משמאל לימין: (1) נחמה קפלן; (2) סניטובסקי אסתר; (3) ליפשיץ; (4) אפלבוים איטקה; (5) אוקראיניץ נחמה; (6) ליפשיץ; (7) ורשבסקי

113. עומדים משמאל לימין: (1) ויכנס שמרל; (2) וולובלסקי מרדכי; (3) קושניר זליג; (4) וולובלסקי רבקה; (5) אשתו של ויכנס

114. עומדות: (1) נימצוביץ רחל; (2) רוטנברג רבקה; (3) מינסקי מרים; (4) משל; (5) ניסנבוים; (6) רטנובסקי. יושבות: (1) לוין טייטל; (2) ספרובסקי; (3) קפלן; (4) רטנובסקי; (5) פריידל אודרוזינסקי; (6) גולדמן אסתר

115. ועד קרן הקיימת

116. קבוצת צעירים ביאנוב בהיפרדם מחלוצים עולים

117. עומדים: (1) גולדמן; (2) גרבר אלתר; (3) לוין משה וולול; (4) קציקוביץ פנחס; (5) ולובלסקי מרדכי. יושבים: (1) רובאכה; (2) ורשבסקי משה; (3) קפלן הרש בר; (4) ירחמלב׳יץ; (5) קאט אליעזר; (6) פומרניץ דניאל

118. נשף הקרן קיימת לישראל, 1932

119. ועד הספריה של פועלי ציון ימין. עומדים (משמאל לימין) : (1) פלדמן מרדכי ; (2) אודרוז׳ינסקי מאיר ; (3) אלשטיין זליג ; (4) אפלבוים איסר ; (3) ליובישובסקי משה. יושבים (כנ״ל) : (1) גרבר יצחק ; (2) כהן ; (3) צ׳רנצקי יעקב

120. תורנים בספרייה של פועלי ציון ימין. עומדים (משמאל לימין) : (1) כהן; (2) גרבר יצחק ; (3) לובישובסקי. יושבים (כנ״ל) : (1) מאיר אודרוז׳ינסקי ; (2) גורודצקי יצחק ; (3) לוין יוסף ; (4) משה ליכטמן

121. ועד פא"פ. עומדים (משמאל לימין) : (1) כהן; (2) צ'מרינסקי שמאי; (3) זילברמן; (4) מאיר אודרוז'ינסקי ; (5) זליג בזדסקי. יושבים (כנ"ל) : יוסילביץ חנה ; (2) ורשבסקי הרשל ; (3) ליובישובסקי משה ; (4) פלדמן מרדכי ; (5) גורודצקי רחל

122. עומדים (משמאל לימין) : (1) נחום אייזנשטיין; (2) לוין טייבל; (3) לומסקי חיים; (4) ליובישובסקי משה. יושבים (כנ"ל) : (1) קופרשטוק צבי ; (2) רייזל רוז'נסקי ; (3) יעקב ליובישובסקי ; (4) גולדה רוטנברג ; (5) בזדסקי זליג

123. הליגה למען ארץ ישראל העובדת

124. משמאל לימין: (1) פלדמן רבקה; (2) שלקמן; (3) ליפשיץ; (4) אלשטיין זליג; (5) איינבינדר עליזה; (6) פופיצ'קה אברהם; (7) ברוך רוטנברג; (8) בורשטיין; (9) רוז'אנסקי רייזל

125. קבוצת דרוֹר ביאנוב

126. הסתדרות השומר הלאומי, גדוד הצופים 6

גם שם את השיטה הטבעית, אידיאל שנתחזק אצלו עוד יותר אחרי הצלחתו המובהקה בשנה הקודמת בשיטה זו שאחז בה מתוך היחס הישר שהיה לו בכלל לתנועה הלאומית ולתחית השפה העברית, ובפרט מתוך טעמים פדגוגיים לתיקון הקלקולים שיסודם בשיטת התרגום. אז היתה תקופת ההתעוררות של הרעיון הלאומי ויחד עם התעוררות זו חדר למוחותיהם של כמה יחידי סגולה גם הרעיון לשוב ולהחיות את הלשון, אשר זה יותר מאלף שנים חדלה לגמרי להיות שפת הדיבור. יחידי סגולה שבתנועה הציונית באו לידי הכרה כי אם אנו חפצים לשוב ולחיות כעם היושב בארצו, עם אחד ומאוחד, צריך שתהיה לנו גם לשון משותפת, היא הלשון העברית, כי תחית עמנו תהיה בלתי אפשרית כל זמן שלא תקום לתחיה גם לשוננו הלאומית כשפה חיה.

אדלר היה מאלה שחשבו כי ביתר שאת יש לעבוד לתחית הלשון אצל הקטנים, כי לגדולים קשה יותר להחליף את לשונם שהורגלו לדבר בה כל ימי חייהם. והוא היה אחד הראשונים שהתחילו בדבר בחוץ לארץ.

כביתר פעולותיו התגלה אדלר גם כאן כלוחם לערכים חדשים, לחיים של קוֹמה זקופה. היה בו די עוז להתנגד לשיטת הלימוד המקובלת אז בעולם הפדגוגיה, שראשי המדברים בה היו: י. ח. טביוב המנוח ויבדל לחיים מ. ב. שניידר ועוד, שספרי הלימוד שלהם תפסו מקום בראש בלימוד הלשון העברית.

הסופר מרדכי בן הלל הכהן בספרו האבטוביוגרפי „עולמי״ (כרך ג׳, עמ׳ 167) מוסר על אדלר ו„חדרו המתוקן״ את הפרטים האלה:

„בחדר המתוקן פתח אדלר עבודה תרבותית גדולה בהומל. הדירות היו נקיות ומרווחות מיוחדות רק ללימוד ולא לשום תשמיש זולתו. הרהיטים היו רהיטי בית־ספר, וגם מכשירי לימוד והתעמלות לא חסרו בהם. השיעורים היו ניתנים בשעות קבועות והפסקות למנוחה בין שיעור לשיעור. בין הלימודים הקצו מקום גם לזמרה ולהתעמלות. דקדקו בנקיון התלמידים ובתלבשתם. המורים היו ברובם בעלי השכלה עברית וגם כללית במידה ידועה. שיטות הלימודים היו משוכללות ביותר. תלמידים היו מתקבלים בני שש־שבע ולומדים עד שנתם העשירית ואלה שהיו פורשים אח״כ לבתי הספר הכלליים, היו מוסיפים לבקר את „החדר״ המתוקן שעה או שעתים אחר הצהרים. תכנית הלימודים היתה: עברית, תנ״ך, תלמוד (על פי ספר המדריך), דברי ימי ישראל, באורי תפלה, וגם חשבון וגיאומטריה — הכל בעברית מהיום הראשון.

הגדול מבין שלושת בני הקטנים הגיע לחינוך ושמחתי מאוד כי יכולתי למסור אותו לידי המורה אדלר בחדר המתוקן אשר בהומל עיר מושבו. כמו רוח של תחיה נשב עלי מעל ספסלי המושב הזה. לא היה לי עונג אחר, רק לבקר את החדר ולעשות שעות בחברת הילדים המהגים והמפטפטים עברית ומוריהם עובדי עבודת קודש...״

אך דרכי ה„חדרים המתוקנים״ לא היו סוגות בשושנים. הממשלה הרוסית חששה תמיד שלא תצא מבתי ספר אלה תורה בלתי כשרה במובן המדיני, כיון שכל נתיניה בכלל היו תמיד חשודים בעיניה. פתיחת בית ספר אפילו פרטי, היתה זקוקה לרשיון מיוחד,

ועין המפקח היתה שומה עליו תמיד... ואולם אדלר התגבר גם על מכשול זה. הגיע הדבר לידי כך שהמפקח נעשה חסידו של אדלר, והיה מציג אותו ואת בית ספרו כדוגמא לפני מורי בתי הספר של הממשלה — — —

(מתוך ספר היובל של ר' יש"י אדלר, תל־אביב, תש"ז, עמ' 10—17).

עזרא רייכרט

העסקן למופת

ישי אדלר, המורה והפדגוג, הוא טפוס של עסקן מובהק, כל ימיו עוסק הוא בעניני הצבור. בין שהיה זה ברוסיה באחת העיירות הקטנות, באמריקה או בארץ־ישראל. לכל מקום שהגיע, אף כשבקורו בו היה זמני, — מיד נתן את דעתו עליו. אך עסקנותו לא הצטמצמה בד' האמות של המקום, היא חרגה ממסגרתה והפכה עסקנות צבורית ציונית וחנוכית.

עוד בהיותו צעיר לימים בעיר מולדתו יאנוב, יסד חברה בשם „מלביש ערומים" ובא לעזרת נצרכי עירו. עם זה עסק גם בקבוץ כספים למען ישוב הארץ.

באלכסנדרובסק, שאליה עבר בשנת תרנ"ד, פעל כחובב־ציון נמרץ. הוא יסד שם אגודת „חובבי שפת עבר" ומשך אליה רבים מטובי הנוער. כאשר קבע דירתו בעיר החרושת קרינקי היה עליו להלחם במרץ נגד ה„בונד" ועוד, שהשפעתם היתה מרובה באותה העיר. למרות ההתנגדות הקשה — עלה בידו להחדיר את הרעיון הציוני בחוגי הפועלים המקומיים.

אדלר לפי השכלתו אינו חניך האסכולה המודרנית, בגימנסיות ומכללות לא ביקר מעודו. הוא חניך ה„חדר" המסורתי הישן, והמשיך להשתלם אח"כ בכוחות עצמו עד שהיה לבר־אורין ומשכיל עם בקיאות רבה במקצוע ההוראה. והוא־הוא שיסד את ה„חדר המתוקן" המודרני שברבות הימים הפך להיות דוגמא לבית הספר העברי בארץ ובגולה. במעשהו זה היה הוא, יחד עם עוד אי אלו צעירים נועזים ובודדים כמוהו, כזוטא, יחיאלי, סילמן וכו', — אחד מן הראשונים בגולה אשר החיו את השפה העברית בפי תינוקות של בית רבן והצילו אותם ממחשבה מתורגמת ובלתי נורמלית. בזה הכניסו רוח חיים חדשים בתוך כתלי ה„חדר". כאן טמון הערך העצום אשר היה ל„חדר המתוקן" (שלאמיתו של דבר נקרא כך כדי שלא לעורר התנגדות יותר מדי אצל השלטון, ובאמת היה ערוך לפי כל כללי בית הספר המודרני), שאדלר היה אחד ממבשריו וממניחי יסודותיו. קשה לנו עתה לתאר מה רבה ומסועפה היתה פעולת המחנכים העברים הראשונים אשר הבקיעו

את חומת החדר הישן והתחילו להורות בו לפי השיטה של „עברית בעברית", מה שעשה בן־יהודה בארץ למען השפה העברית, עשו הם בגולה.

בדויד־הורודוק יסד אדלר חדר מתוקן שבו הנהיג את השיטה הטבעית, ובפינסק, העיר שבה נוסדו החדרים המתוקנים הראשונים, היה מקהיל אספות מורים ומציע את חידושיו ואת תיקוניו השונים שהצליחו בהנהגת „השיטה הטבעית".

כשעבר להומל יסד גם בה את החדר המתוקן וניהל אותו על פי שיטת „עברית בעברית". בעיר זו מצא מקום לפתח את כשרונותיו. שיטת ההוראה של עברית בעברית הקימה מתנגדים קנאים. התעורר אז פולמוס גדול בעתונות בעד השיטה ונגדה, ובראש המתנגדים עמד הסופר י. ח. טביוב ז"ל. אדלר ענה בחריפות למתנגדיו ועוד הרחיב ושכלל את „החדר המתוקן", והפכו לבית־ספר מיוחד במינו שיצר בהיקפו סביבה עברית חיה ובו השמיעו את שעוריהם המורים ק. י. סילמן המנוח, יחיאל הלפרין, ש. ח. ברכוז ועוד. שם ביה"ס שלו יצא למרחוק ומהאספות הפדגוגיות של מוריו והנלווים אליהם הוקם לבסוף הארגון של אגודת המורים העברים ברוסיה.

במשך כל הזמן שניהל את החדרים המתוקנים, לא חס אדלר על זמנו וכוחותיו והיה בא בכתובים גם עם מיסדי בתי־ספר אחרים, עם מנהלים ומורים שונים שבכל רחבי רוסיה, מבאר לפניהם את שיטותיו, מבקר אצלם לפרקים ונותן שעורים לדוגמא. שמו כפדגוג וכמחנך התפרסם אפילו בין החוגים הרוסים האינטליגנטיים, ורבים מהם היו פונים אליו בשאלות הוראה שונות.

בשנת תרס"ה עלה בידו לעלות לארץ־ישראל ולקבל על עצמו את הנהלת בית־הספר ברחובות. בימים ההם לא היו בתי־ספר בארץ מסודרים די צרכם. חוסר ספרי למוד, מורים טובים והעיקר שיטה מוסמכת הכביד מאד. אדלר שהכיר את התקלות השונות האלו התמסר כולו לעבודת התקונים. הוא הנהיג בבית־ספרו שיטת למוד חדשה, השתתף בפרסום ספרי הוראה שונים והיה אחד מן המיסדים והמנהלים של הוצאת חוברות מדעיות פופולריות בשם „לעם"; הוא השתתף ביסוד עתון פדגוגי למורים „החנוך" ובהקמת הירחון המצוין לנוער — „מולדת". אדלר השתתף גם בחיים האמנותיים של המושבה והכפר ונעשה לאחד ממיסדי „חובבי הבמה העברית" ביפו. בעצמו הכין בשבילה גם רפרטואר מתאים והשתתף לעתים קרובות אף כמשחק בהצגות שונות.

מקץ שלוש שנות הוראה ועבודה ברחובות יצא אדלר ליפו להורות בביה"ס לבנות. במשך זמן זה, בירחי החופש בבתי־הספר, נשלח אדלר לחו"ל מטעם הוצאות הספרים השונות שעמל ביסודן על מנת לנהל תעמולה לביסוסן החמרי. אדלר יצא לאירופה, עבר דרך רוסיה, גליציה וגרמניה, הרצה על הארץ, על התרבות העברית החדשה ועזר לבסס את מצבן החמרי של הוצאות הספרים העבריות.

כשפרצה המלחמה העולמית השתתף אדלר ביסוד ועדי עזרה שונים. הוא נמצא גם ברשימת העסקנים שג'מאל פחה העריץ גזר עליהם גזרת גירוש מן הארץ, ושרק אחרי השתדלות מרובה בוטלה. בימים הקשים ההם הוציא אדלר יחד עם המורה ברכוז

הוצאה פרטית של חוברות לילדים ולנערים בשם „ספריה קטנה". החוברות היו מופיעות בקביעות ובסדרן מדי שבוע בשבוע עד גירוש תל־אביב והתחבבו מאד על קהל הקוראים הצעירים. בשנת תרע"ז, אחרי הגירוש, נבחר אדלר לראש המורים הגולים והיה דואג למחסורם.

בכפר־סבא שבה רוכזו הרבה מהגולים יסד א. בית־ספר בתוך חורשה שקטה ומבודדה באהלי נצרים והעסיק רבים מהמורים. משם יצא לטבריה להקים בתי־ספר חדשים. על אף הרדיפות האכזריות של הרשות הטורקית והימים הקשים של ימי המלחמה עלה בידו להקים את בתי האולפנא המקומיים. בגלל זה טעם גם את טעם בית־הכלא. אך לא איש כאדלר ירתע מפעולותיו. ותיכף אחרי הכבוש האנגלי רואים אנו אותו משתתף בסדור הקהלה העברית של טבריה ובהקמת בית משפט השלום העברי שבראשו עמד במשך כל זמן המצאו בעיר זו.

מטבריה חזר לתל־אביב לראשית תר"פ והיה למנהל בית־הספר לבנות ב'.

הוא המשיך להשתתף בהוצאת ספרי לימוד והוראה. הוא היה אחד ממחברי „ספרנו", שהפכו להיות לספרי־הלמוד העיקריים ללשון העברית בבתי־הספר בארץ. ספרי למוד אלה יצאו במהדורות רבות ועתה אפסו מן השוק. אדלר עסק גם בתרגום שירים לילדים ולבני הנעורים ואף חיבר בשבילם מנגינות רבות.

כעסקן צבורי תפס אדלר עמדה חשובה ביסוד תל־אביב ורמת־גן. בתל־אביב היה פעמים גם חבר המועצה וברמת־גן — היו"ר הראשון של הועד. — הוא עסק גם בהקמת בית־הכנסת הגדול בת"א, בארגון הקהלה העברית של יפו־ת"א (וגם עמד בראשה), בסדור בית משפט השלום העברי, בטפול בועד הספריה „שערי ציון" וכו'; והעיקר בניהול תעמולה למען הקרנות הציוניות, קרן־היסוד וקרן קימת לישראל.

במשך שנה שימש אדלר במשרת מנהל בית הספר של זכרון־יעקב והסביבה. בתרפ"ד יצא לאמריקה ונשאר בה כחמש שנים. שם עבד רבות בבתי־האולפנה העבריים, הוא הורה (ואח"כ עמד בראשו) בבית המדרש למורים „תרבות" שבניו־יורק, בביהמ"ד למורים המפורסם שבבוסטון, בבית־הספר הלאומי וכו'. הוא גם ניהל תעמולה למען ארץ־ישראל, קרא הרצאות בידיעת הארץ לפני תלמידי המכללות והישיבות וערך את ספר השנה לתלמידי בית המדרש שבבוסטון. באמריקה עלה בידו להורות בביה"ס „בית־אל" בבוסטון תלמוד לילדים בני 11—13 על פי שיטה מיוחדת — המצאתו — שחבבה את הלמוד הזה על התלמידים.

בשובו מארצות־הברית נאסר מחדש בעגלת העבודה של ארץ־ישראל. אין כמעט מוסד וארגון בישוב ששמו של אדלר לא יתנוסס בו. וברובם הראה אותה הפעילות והמסירות כמו בימיו הראשונים לפעולותיו הצבוריות בשבתו בגולה.

(מתוך ספר היובל של ר' יש"י אדלר, תל־אביב, תש"ז, עמ' 115—119).

על יש"י אדלר

צד"ק

ישי שלנו

„ישראל נגאלו ממצרים בשביל שלא שינו את שמם ולשונם" וישראל זה, עליו נתן להאמר, נגאל מינובה שלו בשביל ששינה את שמו, ישראל ליב, לישראל יהודה, ואת לשונו האידית לעברית.

היה זה בימים ההם כשזקני העדה בינובה היו רודפים את הציונים עד חרמה והיו גוערים בנזיפה באותם „המחוצפים שיש להם העזה לדבר במקום קדוש על דבר ציון". את החדרים המתוקנים כנו בשם חדרים מסוכנים ועל בתי הספר של „תרבות" היו אומרים שהם מוציאים את באיהם לתרבות רעה ומעבירים אותם על דעת קונם. וכאשר העיז אחד ביום הולדת של ד"ר הרצל לברך אותו אחרי קריאת התורה בברכת „מי שברך", קפץ ועלה אחריו על הבימה אחד מזקני העדה והחזיר „העטרה ליושנה", בקראו בקול רם, באופן חגיגי, את „הנותן תשועה" וסיים בהדגשה יתרה בכרוז „הוא מלכנו הוא מושיענו, הוא ולא אחר!" אגב, מלתא דמשתמעה לתרי אנפין, כלפי פנים וכלפי חוץ. וכאשר על פי הצעת צעירי העיר באה פקודה משר המחוז והוכרחו לעשות מדרכות בצדי הרחובות, לבל ישקעו בבוץ עד הברכים, — נמצא בכל זאת מי ש„קדש את השם" והיה הולך דוקא בבוץ על יד המדרכות ואמר: „האני אשתמש במדרכות שעשו הני בריוני, הציונים האפיקורסים? — היה לא תהיה!".

בית מדרש ישן היה שם, באותה ינובה, נוטה לנפול, ולא דאגו לתקנו עד שבא שמה אחד המגידים, ועלה על הבימה ופתח ואמר: „מה נורא המקום הזה, אפשר ליהרג תחת מפולת התקרה, אין זה כי אם בית אלהים, כי אילו היה זה בית פרטי, היו כבר מתקנים אותו מזמן. חושש אנכי שגם כאשר יבוא משיח ויקח את כל היהודים ויכניסם לארץ־ישראל, אתם, יהודי ינובה, תשארו תקועים פה, כי איך אתם מתארים לכם את הדבר, אני מתאר לי ככה, כאשר יבוא יום הגאולה ירדו מהשמים שני מלאכים לכל עיר ועיר, יאספו את כל יהודי העיר לבית המדרש, אחרי כן יבריחו בו דרך החלונות מוט ארוך מהקצה אל הקצה, ומלאך אחד מצד זה ומלאך אחד מצד זה יעמיסו את שני קצות המוט על כתפיהם, ירימו את הבית על כל יהודיו ויעופו אתם לארץ ישראל, אולם כאשר ירימו את המוט בבית מדרשכם הרופף, יפרדו הגג והתקרה מעל הכתלים הרקובים, ואתם תשארו פה". לא ארכו הימים ובית המדרש בינובה תוקן תקון יסודי, והגג לא יזח עוד מעל הכתלים.

בסביבה ואוירה שכזו התחיל ישי את עבודתו העקשנית ותעמולתו הרחבה לרעיון הציוני בכלל ולהחיאת השפה העברית בפרט, אולם נתקל בהתנגדות עצומה שהוכיחה לו שעוד לא איכשר דרא בינובה, קם וערק לעולם הגדול. ועבודתו לציון עברה לפינסק.

אף על פי כן בזמן שנוסד הקולוניאל־בנק שלחוהו ציוני פינסק להפיץ מניות גם בינובה, והוא דרש אז בבית הכנסת והדבר עלה בידו. ובכל זאת — היחס השלילי לציונות

הכה בינובה שרשים כל כך עמוקים עד אשר גם אחרי עבור עשרים וחמש שנה לא פגה השפעתו. בדידי הוה עובדה. כששבתי לשם מרוסיה בשנת תרפ״ב, נלויתי לשליח שבא מוארשה להחתים תורמים לקה״י. נזדמן לנו להכנס ל„אריה בעל גוף״ אחד, כשהלז עומד מעוטף בטלית ותפילין ומתפלל ומתוך כדי דבור בתפילת „אהבה רבה״ שאל אותנו ברמיזה, מה חפצנו. התחלנו לספר לו את המעשיה הארוכה, והוא שומע וגם לא מפסיק את תפילתו. אנחנו בשלנו והוא בשלו. וברגע שהגיע להפסוק „ותוליכנו קוממיות לארצנו״ ואנחנו באנו לעיקר ענייננו — ירק בפנינו בשצף קצף ופנה עורף.

ישי עבר בינתיים מפינסק לרדום, משם לאלכסנדרובסק ומשם לקרינקי ובכל הערים האלה פעל ועשה גדולות ליהדות, לציונות, ללשון העברית ולתרבות העברית, אבל הוא קנה עולמו אח״כ לא בשעה אחת אלא בשעות ההוראה בשטח „עברית בעברית״, אשר הצטיין בה באופן מאוד נעלה כמורה בחדר מתוקן בעיר דויד־הורודוק. עיר זו היתה אז שקועה במ״ט שערי טמיעה של הבונד. אחד החברים הפעילים ביותר ממפלגה זו בווילנא שולח ע״י הממשלה לרצות עוונותיו בעירה זו הסמוכה לפינסק, והוא יסד שם מרכז לעבודתו בכל הסביבה והשפעתו היתה גדולה מאוד ולולא ישי שעמד בפרץ היו אובדות לנו הרבה נפשות מישראל. אך ישי שלנו אָצל מרוחו על חבריו ותלמידיו בציונות והם עמדו לימינו במלחמה, שהיתה נטושה עליו מימין ומשמאל. הוא עבד ממש במסירות נפש, ולא נרתע מפני כל.

ובצדק אפשר לאמר שתודות לעבודתו של ישי חדר הרעיון הציוני בסביבה ההיא יותר מאשר בשאר מקומות בפולסיה. גם אחרי עזבו את דויד־הורודוק המשיכו חבריו ותלמידיו בעבודתו, והיא שגרמה לזה אשר גם אחרי עבור שנים יצא מדויד הורודוק נער בן עשר ויסד בכמה עירות בפולסיה אגודות נערים דוברי עברית, שנשבעו לא להוציא מפיהם אף מלה אחת לועזית, ורבתה המהומה והמבוכה בין אמותיהם, כשלא יכלו ל„התדבר״ עם ילדיהן. אולם הנערים לא הפרו שבועתם ועמדו בדבורם העברי בדייקנות יתרה. — כידוע סר״ס נוסדה שם גמנסיה עברית ע״י „תרבות״.

פעם בקרני בקרמנצוג, במשרדו של אמסטיסלבסקי, בו עבדתי אז, וכאשר פנה אלי בשיחה עברית השתאו כולם והביטו עליו במבטי תמהון, אך הוא לא נתפעל ואמר, „שפתנו אתנו מי אדון לנו״. צריך היה להעיר שגבירי ישראל בקרמנצוג גם כן היו אטומי אוזן משמוע משהו ע״ד ארץ ישראל, בנו בתים, נטעו כרמים ויסדו בתי חרושת, מבלי להתחשב כלל עם הרוחות המנשבות אז בחוגי הממשלה הצארית, וכאשר בא פעם לקרמנצוג שר הפלך בפולטבה וראה את הבית החדש שבנה הג. וולודרסקי מול הבנק הממשלתי, אמר: „יהודי מסכן, הוא חושב שהוא בארץ־ישראל״... ומה שלא ראו גבירי ישראל בעינם הגשמית ראה ישי בעינו הרוחנית ועזב את הגולה על שאונה והמונה ועלה לא״י, ועל פעולותיו הרבות שפעל ועשה בא״י הלא יעידו השם והתהילה שקנה לו פה.

(מתוך ספר היובל של ר׳ יש״י אדלר, תל־אביב, תש״ז, עמ׳ 122—125).

יהודה צבי לוין ז״ל

בנו מרדכי לוין

קיצור תולדותיו

יהודה צבי לוין ז״ל, נולד ביום השבת ט׳ כסלו, תרי״ג, לאביו ר׳ מרדכי שמואל ולאמו מרת מרים פייגל ז״ל, בעיר יאנובה, הסמוכה לפינסק, פולסיה הרוסית. הוריו, חסידים בני תורה, יראים ושלמים, אהבו את בנם זה על חכמתו ומזגו הטוב, ויחנכו אותו בתורה ויראה, והנער עשה חיל בלמודיו, ויהי תלמיד מקשיב לרבותיו ולמופת לחבריו הגדולים ממנו. (כאשר סיפרה לי אמי ז״ל בשם סבתא ז״ל). כשהגיע הנער לגיל חמש־עשרה, השיאוהו הוריו לבת־גילו, הבתולה גיטל חינקה, בתם הנחמדה של ר׳ מאיר ומרת חיה שרה גלינקובסקי ז״ל מכפר לוקמיר, מחוז פרוזשאני. חותנו וחותנתו, שהיו נודעים לשם בנדיבותם הרחבה, היו מתנגדים חרדים, חובבי תורה. ויהי הנער לנחת ולכבוד בביתם. וירבו לשגשג תורתו וישכרו לו מן המובחר, גם רב, גם חבר, במיטב כספם. וילמד האברך הצעיר תורה לשמה. ש״ס ופוסקים, מדרש וספרי מוסר, בהתמדה רבה.

בלוקמיר נכנס יצ״ל לאווירה חדשה: — נאות דשא, שדות בר, גנים ויערות; גם סוסים ומרכבות, בקר וצאן. אבל לא ארכו לו הימים של עונג ונחת, כי אחרי שנים מספר, מתו עליו פתאום אביו ואמו, אהובי נפשו, בשבוע אחד. הבשורה הנוראה הזאת פגעה בו קשה, וזמן רב מאוד לא ידע נוחם. רק תורתו היתה כל נחמתו, בה התעמק ביתר שאת, אף הלך לשמוע שיעורים מפי הגאון ר׳ יוסף בר סולובייטשיק בבריסק.

מלא וגדוש ידיעות מן הישן, נתן עיניו אל החדש, ואולם לא היה בידו ללמוד הרבה מן המוכן. כיון, שקלט ידיעות קלות מן החוץ, הפך בם וגילה עמוקות משלו. כשבא לוורשה בשנת תרמ״ה השתוממו שם מיודעיו מחכמי ישראל איך קלע לסבך מושגים וסוגיות חמורות במתימטיקה ופיסיקה, מבלי דעת אפילו את הטרמינולוגיה שלהם. אף יש שפלג עליהם וגילה חידושים גאוניים בחוקי הפיסיקה, לא שערום חכמים תחילה.

בימים ההם הדפיס את ספרו „בחינת המוחשים״ ב„האסיף״ תרמ״ח—תרמ״ט, השתתף לפעמים בעתונים במאמריו וגם בסיפוריו. מקץ שנים כבדה עליו ישיבת הכרך ומשרתו של „מורה מומחה״, וילך לערי השדה. במשך כמה שנים הרביץ תורה לילדי ישראל בערי פולין: לובלין וראדום וישב לורשה שנית ס״ה כתשע או עשר שנים.

אז הרחיק ללכת עד פינסק הסמוכה לעיר מולדתו ינובה. בכלל נמצא לו חוג של מעריצים בכל מקום בואו. וכאן, מלבד קרבת בני משפחתו וחברת אחיו הצעיר, חביבו, הוא דודי המלומד המצוין ישראל לוין, נקהלו אליו עדת משכילים ובני תורה, מעריצי הגיונותיו ומאזיני נאומיו לפעמים בשבתות בביהכ״נ. ויהי אז רב לגדולים ומורה לקטנים כמה שנים. משם עבר לסמולנסק ברוסיא התיכונה וללאחוביץ באוקראינה. בכל עשרים שנות נדודיו אלה המשיך את עבודתו, הגה מחשבותיו, ובדעה צלולה שפך הגיוניו על הנייר. הוא חזר על כתביו אחת ושתים ושלש, העבירם היטב בנפה ואת סולת סלתם העתיק לתוך כרכים כתובים הדר כמו נדפסים, כרכים וחלקי כרכים בארונות ובארגזים מילאו את הבית והעליה. חבילות של כתבים, שרובם ביחוד, חלקם המדעי, אבד בשעת נדודיו, מבלי ראות אור הדפוס. השמור מהם בזכרוני, הוא ספרו „משפט תבל ועמים״ (נגד ירידת לאומיות צרה שהתחוללה אז) כתב־יד שהרעיש כל קוראיו.

כל סיפוריו לילדים, שנתבקשו מאת המו״לים כמות מאת הקוראים, נדפסו בהוצאות שונות ובזמנים שונים. מה רב מספרם — בוודאי שהמחבר עצמו לא מנה ולא פקד אותם: הם יצאו מתחת עטו כמבלי משים, שיחות חולין בין ענין לענין. ממין זה הדפיס מחברת קטנה „ידיד הילדים״, וורשה תרנ״ד. כפעם בפעם הופיע שמו בעתונים ומאספים שונים אף באידית כמו ב„יוד״ וב„וועלט״ הציוניים.

בסמולנסק הרוסית חילק לו הגורל, יחד עם תנאי עבודה והוראה טובים, — לטעום מ„נחת״ ישיבה מחוץ לתחום המושב. ולסוף שבתו בלאחוביץ האוקראינית, כמעט שלא נפגע בפרעות ה„קונסטיטוציא״ דתרס״ה, שנאלץ ה„צאר״ הצורר בצר לו, לזכות, אף לצער את עמו, והצעד הראשון — פרעות ביעקב, כל אלה מררו את רוחו מאוד, עד שגמר בלבו לעזוב את הארץ.

בשנת תרס״ו (13 לנובמבר, 1906) בא יצ״ל לאמריקה ארץ החופש, שאליה שאף זה מכבר, בלווית בנו מרדכי (כותב הטורים האלה) ואחיו הצעיר ישראל.

למרות השקפותיו החפשיות במדע, לא עזב את מסורת אבות ונשאר נאמן למקורו. כל ימי חייו היה תמים עם אורח חיי העם, ונאמן לדתו ומנהגיו. בביתו שררה חירות מתוך פטריארכליות שלמה, קלה ונעימה.

בתקופת השנים האלה לעת זקנתו, שב לחיי מנוחה ושלוה, כבשנות נעוריו. במקום חיי נדודים עד כה, שב לחיות, בשנות העמידה שלו, בחוג בני משפחתו. הוא גר עם אשת נעוריו, אמנו ז״ל, בבית בנו הצעיר ומשפחתו, ובקרבת מקום לבנו הבכור ומשפחתו, לבד בתו היחידה וחתנו שנשארו במוסקבה הסובייטית.

אף כי עבודתו התנהלה אז לאטה, בכל זאת הספיק לכתוב הרבה דוקא בשנות הגבורות שלו. הוא עבד הרבה על ספרו „תעודת השתלמות האנושיות״ והגיע בו עד החלק השישי, הוא החלק האחרון, שלפי דבריו היה החשוב מכולם, כי בו דן בעניני „דת אלקים״. הוא השקיע בו הרבה כוחות והצליח לכתוב בו הרבה. הוא היה אז בריא ושלם

127. קן גורודוניה ביאנוב

128. הסתדרות הנוער הציוני

129. קבוצה מחברי הנוער הציוני, 1938. עומדים: (1) אברהם פיינשטיין; (2) יהודה שוסטר; (3) משה ולודבסקי. יושבים: (1) שמעון קוזמר; (2) יעקב דיבינסקי; (3) יעקב פלוטניק; (4) סנדר קציקוביץ

130. קבוצת בית״רים, 1933. יושבים: (1) ברזובסקי; (2) גורודצקי; (3) וינשטיין; (4) וולפזון; (5) — ; עומדים: (1) אפשטיין; (2) וולפזון; (3) ספיר; (4) סולמנצוק; (5) כהן; (6) שוסטר; (7) גורודצקי

131. השומר הצעיר, קבוצת פרחים ושושנה

132. השומר הצעיר, גדוד הצופים הבוגר

129. קבוצה מחברי הנוער הציוני, 1938. עומדים: (1) אברהם פיינשטיין; (2) יהודה שוסטר; (3) משה ולודבסקי. יושבים: (1) שמעון קוזמר; (2) יעקב דיבינסקי; (3) יעקב פלוטניק; (4) סנדר קציקוביץ

130. קבוצת בית"רים, 1933. יושבים: (1) ברזובסקי; (2) גורודצקי; (3) וינשטיין; (4) וולפזון; (5) —; עומדים: (1) אפשטיין; (2) וולפזון; (3) ספיר; (4) סולמנצוק; (5) כהן; (6) שוסטר; (7) גורודצקי

131. השומר הצעיר, קבוצת פרחים ושושנה

132. השומר הצעיר, גדוד הצופים הבוגר

133. חברי השומר הצעיר. עומדים : (1) מוגלנסקי מוטקה; (2) שמואל רזניק; (3) בקלר; (4) אייזיק גולדברג. יושבים : (1) — ; (2) קפלן ; (3) סטרובינסקי ; (4—5) האחיות סטרובינסקי ; (6) גולדשטיין

134. קבוצת זעלבסט בילדונג גרופע, פועלי ציון שמאל. עומדים : (1) פיינשטיין מ׳ ; (2) לוין ; (3) — ; (4) זגר. יושבים ; (1) אוקראיניץ ; (2) — ; (3) אלשטיין שמעון ; (4) גוטליב ; (5) שוסטר ; (6) אדמובסקי. שוכבים : (1) שוסטר דניאל ; (2) —.

בכל אבריו וחושיו. הרופא מצא אותו, לבו, קיבתו וכל אבריו במצב טוב ויפה, רב יותר על שנותיו. הוא אמר שאין שום סיבה לפחד לבריאותו ולשלומו. אבל בכל פעם נראו בו יותר ויותר אותות אי־מנוחה. בכל מאודו שאף וחש להשלים את החלק השישי של ספרו, כאלו ירא פן יאחר את המועד. לאסוננו הגדול, פחדו לא היה לשוא — טרם שעלה בידו להשלים את החלק הששי — דעכו חייו, בכ״ח מרחשוון תרצ״ה.

מנחם ריבלוב

יהודה צבי לוין ז״ל

הסופר העברי יהודה צבי לוין, שמת בכ״ח מרחשון תרצ״ה בניו־יורק, היה אדם יקר־מציאות וטיפוס ספרותי יקר־ערך. ואף כי זכה והגיע לזקנה ולשיבה, כי בן שמונים ושלוש היה במותו, טרם גמר את מלאכת־חייו וטרם דממה שירתו. עד יום אחרון עבד וכתב בחריצות ובאהבה, בטוב־טעם וביפי־סגנון להפליא. וסיפורו „אדם של זכוכית״ שהמשכו מופיע בגליון זה של „הדואר״ (במוסף לנוער) יעיד על בהירות־מחשבתו ועוז־דמיונו, על תיטוב־דיבורו ועל צחות־לשונו. וסיפורים כאלה שמורים עוד בתיק־המערכת ובידי בניו־יורשיו.

הוא היה מספר־לילדים מן המין המעולה. הוא לא „התיילד״ ולא התחפש למען הקוראים הצעירים, אלא דיבר אליהם וסיפר להם את סיפוריו המרהיבים בפשטות ובתמימות, בכשרון ובטעם, שרק יחידי־סגולה מבורכים בהם.

הוא עצמו היה כעין גילוי הארמוני של סב־ונכד, של זקן־וצעיר. היה בנפשו ובעצם־ישותו, משהו ראשוני ויסודי, שרק משוררי־אמת וילדי־תום נושאים בחייהם ויודעים את סודו.

ומי שהכיר אותו מקרוב התפעל לא פעם מרעננות הרגשתו ומעוז־אמונתו במה שראה וצייר. הוא חי חיים פנימיים, אינטנסיביים ועמוקים, העולם החיצוני שמסביב היה רק מסגרת, שבהיקפה סובבים אנשים מאנשים שונים, אבל כל אחד מהם הוא עולם בפני עצמו. ועולמו הוא היה מן עולמות־הקסם שאין יד־החיים נוגעת בו לרעה ואין יד־המציאות מוחה מעל כנפיו את זהב־החלומות — — —.

— — — בימי ילדותנו קראנו את אגדותיו הנחמדות של יהודה צבי לוין ונלך אחריו שבי. מאז ימים רבים עברו, שנים רבות חלפו וכמעט שכחנו את מספרנו־מטיבנו. והנה נתגלה לנו שוב בניו־יורק ההומיה והזרה, הגדולה והמדהימה. ולפי שאנו עצמנו נשתנינו — מה נתפחכנו, מה נתפקחנו! — חשבנו שגם הוא לא הוא. ותעודת ההשתלמות, שכולנו חוזים בה, ושגם הוא, הסבא־הנין, חזה בה — האפילה על קסם־הילדות, על חן־החלום.

אשר קרני

זכרונות לבית סבא – ר׳ משה׳ל מגידס

מי ביאנוב ובסביבתה לא הכיר את ר׳ משה׳ל מגידס! שמעו הלך למרחקים בשל המידות הטובות והנעלות שאלוהים ברך אותו בהן: איש צדיק ותמים, ירא־אלוהים וישר־דרך, תלמיד־חכם ונעים־הליכות אף עם פשוטי־אדם, מיטיב עם הבריות, עניו ומצניע־לכת. זכורני, שבעלותי ארצה (לפני למעלה מ־40 שנה) פירסם ר׳ ישי אדלר מאמר באחד השבועונים הדתיים, שיצא אז לאור בארץ (אם אינני טועה, שם השבועון היה „היסוד״), שבו הישוה את סבי ר׳ משה׳ל מגידס ל„חפץ־חיים״ עקב תכונותיהם ומידותיהם הנעלות והזהות של שניהם.

אולם מעל לכל התכונות והסגולות היפות שהיו לסבי יצא שמו לתהילה והוא נתפרסם ברבים בשל תפילותיו הנעימות והמרנינות. הוא לא היה חזן, אלא „בעל־תפילה״, אולם לא סתם „בעל־תפילה״! קולו לא היה חזק, אבל היה ערב לאוזן, מרנין את הנפש ומרטיט את הלב. אל הרינה ואל התפילה שלו בימים הנוראים היו באים לשמוע לא רק מתפללי בית הכנסת של המתנגדים, שבו סבי היה מתפלל, אלא גם רבים ממתפללי שאר בתי הכנסת שבעיר, שהיו לשם כך גומרים בחפזון את תפילותיהם בבתי הכנסת שלהם וממהרים לבוא לבית הכנסת הגדול, כדי לשמוע את לחני התפילה הנעימים והיפים של ר׳ משה׳ל מגידס. בימים הנוראים היו באים לשמוע את תפילתו גם גויים, מחשובי העיר ונכבדיה, כגון: הפריסטאב (ראש המשטרה), מנהל הדואר, מנהל הרכבת. כאשר משה׳ל מגידס היה משמיע בתפילת מוסף של ראש השנה את „ובשופר גדול יתקע״, או „וכל באי עולם יעברון לפניך״, חיל ורעדה היו אוחזים אז את כל שומעיו! לחני תפילותיו הערבים היו שגורים לא רק בפי המשוררים, שהיו עוזרים על ידו במקהלה, אלא לכל מתפללי בית הכנסת ורבים מהם היו מפזמים את הלחנים יחד עם המשוררים במקהלה. רבים מיוצאי יאנוב עודם זוכרים כיום את לחני התפילות היפים של סבי.

זכורני, אחרי עלותי ארצה נזדמנתי בחתונתה של שולמית ווייס, בתו של ר׳ אברהם אהרן ווייס, עם ר׳ ישי אדלר ומיד לאחר החופה פרשנו שלושה מהמסובים: ר׳ ישי אדלר, ר׳ אהרן ווייס ואני (שלושתנו היינו „משוררים״ של סבי במקהלה שלו) ובמשך שעה ארוכה פיזמנו ושרנו את לחני התפילות היפים של סבי. גם לפני חמש שנים

בערך, כשנזדמנתי בני־יורק בביתו של דודי יעקב (הוא בנו של ר׳ משה׳ל מגידס) עם יוצאי יאנוב: ברל גורודצקי, שמריהו קוסובסקי, ישעיהו פלדמן ועוד, שרנו ופיזמנו שוב במשך שעה ארוכה את לחני התפילות של סבי. המענין שבדבר הוא, שלא רבים מיוצאי־יאנוב ידעו, כי סבי היה „יודע נגן״, ידע לקרוא תווים ואף ליקט ורשם במו ידיו בספר תווים את כל לחני התפילות שלו. אף לי נודע הדבר במאוחר, שעה שאבי ז״ל עלה ארצה והביא אתו את ספר התווים של סבי. הפלא שבדבר הוא, שלא רבים היו אלה ביאנוב, שלמדו תווים לפני למעלה מ־50 שנה ועל אחת כמה וכמה איש ירא־שמים ודיין העיר כפי שהיה סבי. ספר תווים זה הושאל על ידי אבי ז״ל לבעל תפילה פינסקאי בשם נובק, הנמצא בתל־אביב, והלה התפעל מאוד מאוסף תווים זה. הוא גם השתמש בו במשך כל השנים בעברו לפני התיבה באחד מבתי הכנסת שבתל־אביב. רק לפני 3 שנים, כאשר דודי יעקב ביקר בארץ, קבלתי את ספר התווים בחזרה מידי מר נובק ומסרתיו לדודי, שלקח אותו עמו לארצות הברית.

כדיין העיר עסק סבי בצרכי ציבור, כגון: עניני בית־המדרש, המקווה, ביקור חולים, עוזר דלים וכו׳. רבים היו איפוא משכימים לפתחו ובאים לביתו של סבי לשמוע דברי תורה וחכמה, או, בהתקרב הימים הנוראים, לחזרות על התפילות שהיה מקיים בביתו יחד עם המקהלה. בין באי ביתו הקבועים של סבי היו: ר׳ וולפקה השוחט, איש יקר, בעל הדרת פנים ונעים הליכות, שהיה אוהב להסתכל כ„קיביצר״ שעה ששיחקני בשחמט (בביתנו היה בית ועד לשחקני השחמט שבעיר: שמואל בורשטיין, בנימין פייגין, ר׳ הרשל צדוק׳ס, המורה פיאלקוב ועוד) ולעתים היה כ„קיביצר״ מיעץ למשחק בכלים לבנים להכות בכלי לבן! (בגלל ליקוי בראייה, כמובן, לרגל גילו המופלג); ר׳ הרשל צדוקס, שהיה מורי ורבי ללימוד גמרא ויחד עם זה גם הפרטנר הקבוע שלי למשחק בשחמט; וועליע מינסקי בעל ההומור הטוב, שהיה נוהג לעשות מעשה ליצנות בשעה שנכנס לביתנו וראה שיושבים ומשחקים בשחמט ומסביב לשולחן עומדים רכונים כל הקיביצרים, היה נוטל את קופסת העץ של כלי השחמט ומלקה בה על האחוריים של הרכונים בהכריזו בקול גדול: רבותי לשבת!; משה־שייע הכלי־זמר, שהיה נכנס לביתנו בהיותו בגילופין. לפעמים היה נוהג לנשק לא רק את סבי ואת כל המסובים, אלא אף את סבתי.

עם כל באי ביתנו נהג סבי בסבר פנים יפות וקבל אותם תמיד בחיוכו הנעים. אף פעם לא הצליחו להקניטו ולהביא אותו לידי רוגז וכעס, או להביאו בשיחת־חולין לידי כך, שבדבריו יהיה משום הוצאת לעז, או פגיעה בכבודו של אדם, אף אם התאמצו לעשות כן. זכור לי מקרה מעניין. כידוע, היו לרוב יהודי יאנוב, כבכל העיירות הקטנות, שמות לוואי, או כינויים, ואלה היו סימני־ההיכר שלהם. מי, למשל, ביאנוב ידע מי זה משה ראטנובסקי, או שלמה אייזנשטיין? לעומת זאת אם אמרו משה „פיאות״ (פייעס), או שלמה „זשוליק״, מיד ידעו למי הדברים מכוונים. ערב אחד ישבו מסביב לשולחנו של סבי ובין המסובים היו חברה ליצים, שרצו למתוח את סבי ובמתכוון העלו את השיחה

מסביב ל„שלמה זשוליק" כדי להוציא מפיו של סבא את השם המפורש: „שלמה זשוליק". וכאשר סבי הזכיר את השם „שלמה", החלו מיתממים ושואלים אותו: „איזה שלמה, למי אתה מתכוון?" ואז החל סבי להתחמק בתכסיסים שונים ולתת בו סימני־היכר משלו: „אין אתם יודעים לאיזה שלמה אני מתכוון? נו, זה שגר ברחוב פינסק, מול הקרצ'מה של פייגל נתנ'ס על יד הסוחר הסיטונאי של קמח ומצרכי מזון" (אגב, לסוחר סיטוני זה היה גם כן שם לוואי „דער בולאן") ולא הצליחו בשום פנים להוציא מפיו את שם הלוואי של שלמה, שיש בו משום פגיעה בכבודו. הוא הסביר פנים אף לאלה, שחמדו להם לצון על חשבונו הוא.

זכור לי מקרה שני. כידוע, היה סבי עוסק מחוץ למשרתו כדיין העיר, שכפי הנראה לא נתנה לו פרנסה כדי מחיתו, גם במכירת שמרים ובולי דואר. ליאנוב הגיעה אז מרוסיה משפחת שוחט, קרובים של „הקאשטאנים" ובמשפחה זו היה צעיר שחזר זה עתה משרות בצבא, בעל הומור ולץ גדול, שהיה אף הוא מבאי ביתנו. הצעיר הזה חמד לו לצון ובערב פורים התחפש כמפקח של הדואר, שהגיע ממוסקבה לערוך בקורת על בולי הדואר שסבי מוכר. הוא נכנס הביתה לבוש בגדי שרד של הדואר, מסכה על פניו וביקש מסבי שיגיש לו את הבולים שהוא מוכר ובביקורת שערך מצא פסול בכמה בולים וטען שהם נראים לו כמזוייפים. הוא התחיל לערוך פרוטוקול על הפסול שמצא. סבי, כמובן, נבהל בתחילה, אולם כאשר „המפקח" לא יכול היה להתאפק עוד, הסיר מפניו את המסכה וכולנו פרצנו בצחוק. אף סבי פרץ בצחוק אדיר וטפח לו לצעיר על שכמו, הי, שקץ שכמותך!

כזה היה האיש. לא לחינם אהבו אותו כל בני העיר. וכאשר סבי ז"ל נפטר, התאבלו עליו לא כל בני יאנוב בלבד, אלא אף אנשי הערים שבסביבה. וכאשר גדול המספידים מפינסק (דער וואקזאלנער רב) עמד על יד ארונו של סבי והספיד אותו געתה כל העדה בבכי מר. יהי זכרו ברוך לעד!

ברל דוִוינסקי

אחי אלתר

בגיל 13 סיים אחי אלתר את לימודיו ונעשה מורה לילדי המשפחות היהודיות שבכפר שלנו קוז׳ליצ׳ין, דרומית ליאנוב. במשך שנתיים עסק בהוראה, אבל ההוראה לא היתה לרוחו והוא הלך לעבוד באחוזתו של הפריץ. בחדשי העבודה הראשונים עסק בתפקידים שונים ומשנתברר לו לפריץ שאלתר הוא עובד מוכשר מינה אותו למנהל משק (איקונוֹם). תפקידו היה להשגיח על הפועלים ולסדר בשבילו עניינים שונים באחוזה שהצריכו טיפול. בגלל כשרונותיו הרב־צדדיים התחבב אלתר מאוד על הפריץ.

אימתו על שודדים וגנבים

בכפר קוז׳ליצ׳ין היה איכר אחד, אקסנטי שמו, שהיה ידוע כגנב וכרוצח ובכל הסביבה פחדו מפניו. הוא עמד בראש כנופיה שעסקה בגנבה ובשוד. זוכר אני שפעם אחת התנפל עם כנופיתו על איש יהודי ונערה יהודיה שנסעו בעגלה בדרכם מפינסק לליבשיי, הרג אותם ושדד את רכושם. ראש הכנופיה הרוצח נעצר, אבל לא היו הוכחות מספיקות להרשעתו בדין מפני שאנשים פחדו להעיד נגדו ופקיד הממשלה (אוריאדניק) שישב בברודניצה היה משוחד על ידו ונטה לו חסד. לפיכך שוחרר עד מהרה מהעדר הוכחות. כזו היתה המציאות באותם הימים והבריות פחדו לנסוע בלילות בסביבות קוז׳ליצ׳ין מאימת אקסנטי וכנופיתו. ילדים היו מפסיקים את בכיים כשהפחידו אותם שאקסנטי בא לקחתם.

בדומה לאקסנטי היה ביאנוב לפני מלחמת העולם הראשונה גוי בשם יוסיפ פוליפס, שעמד אף הוא בראש כנופיה והיה מבצע פשעים ככל העולה על רוחו. הוא היה נוהג להכנס מזמן לזמן לחנות ולשדוד מכל הבא ליד מבלי שמישהו יעז להפריעו.

פעם אחת נסע אלתר עם הפריץ למקום כלשהו ובדרך ראו שאקסנטי דג דגים בנהר של הפריץ. הפריץ הגיש נגדו תביעה לבית המשפט ואלתר הופיע בו כעד ואקסנטי נקנס על ידי בית המשפט. בעקבות פסק הדין ותשלום הקנס הופיע פעם אקסנטי שכור ונטפל לאלתר ודרש ממנו שיחזיר לו את דמי הקנס. באותו זמן שהו בביתנו שמואל פרלס ומשה ראטנובסקי מיאנוב והם נבהלו מאוד והתחילו לבקש מאלתר שישלם

לאקסנטי, והם מצידם יחזירו לאלתר את הכסף ובלבד שילך לו. אבל אלתר ענה להם שאקסנטי יסתלק מן המקום בלי לקבל את הכסף ובו במקום התרומם ממשכבו, ניגש לאקסנטי תפס אותו ושאלו בתקיפות: „מוטב שתסתלק מכאן מרצונך הטוב! אינך יודע עם מי יש לך עסק". הרים אקסנטי את ידו וניסה לפגוע באלתר, אך אלתר תפס אותו, הפיל אותו לארץ והכה אותו בכל כוחו ובודאי היה מכה אותו עד מוות אילולא שמואל פרלס ומשה ראטנובסקי שעצרו בעדו. אקסנטי יצא מן הענין ביד שבורה ובמשך חדשים היה חולה. בעקבות המקרה נתן הפריץ לאלתר אקדח ואמר לו שישתמש באקדח נגד כל מי שינסה להתנפל עליו. לאחר מכן נרגע אקסנטי למשך תקופה מסויימת וחדל להציק לאלתר.

בצבא

אך בשנת 1912 נקרא אלתר לשרות צבאי ואז ניצל אקסנטי את ההזדמנות וביצע מעשי גניבה אחדים בביתנו. ופעם כשאלתר בא הביתה לימי חופשה אחדים הופיע שוב אקסנטי שיכור בביתנו והתחיל להשתולל. אלתר הרביץ בו גם בפעם זו מכות נאמנות שכתוצאה מהן היה שוב אקסנטי חולה זמן ממושך. יהודים ונוצרים כאחד היו אסירי תודה לאלתר על עוז רוחו.

גם בצבא הצטיין אלתר והגיע לדרגת תת־קצין. בשנת 1914 כשפרצה המלחמה העולמית הראשונה נשלח לחזית. הוא היה שם יחד עם בחור מלוהישין. בעת מנוסת הנסיגה של הצבא הרוסי מלבוב מצא את הבחור מלוהישין פצוע בשדה. הוא הרכיב אותו על כתפיו ורץ עמו יחד תחת ברד כדורים קילומטר שלם, עד שאפסו כוחותיו ואז ירד אתו לתעלה, חבש את פצעו ומרוב עייפות נרדמו שניהם. כשהתעוררו היו כבר במקום ההונגרים. אלתר והבחור מלוהישין נלקחו בשבי ונשלחו יחד עם עשרים אלף שבויים למחנה, שבו שוכנו בתנאי צפיפות איומים. עד מהרה פרצה במחנה מגפת החולירע ואלפי אנשים מתו. מדי יום היו הרופאים עוברים בצריפים ומשראו שצריף מסויים נפגע, פינו מתוכו את הבריאים לצריף אחר ואת הצריף הנגוע היו שורפים על החולים שבתוכו. נתברר לו אז שהסיכויים לצאת חי ממחנה־שבויים זה הם קלושים מאוד, לפיכך החליט לברוח מהמחנה.

יום אחד ברח ליערות והצליח להתרחק כדי חמישים ק"מ מהמחנה, אך נתפס ע"י הז'אנדארמריה. העונש שהוטל עליו היה קשה מאוד: הוא נתלה בידים ורגלים כפותות למשך שעתיים. רופא עמד לידו והשיב את רוחו כל פעם שהתעלף. לאחר מכן נשלח למחנה שבויים אחר. אף המקום הזה לא היה לרוחו והוא ברח בשנית. גם הפעם תפסו אותו וחזרו והענישו אותו כבפעם הקודמת ושלחו אותו למחנה שבויים בהונגריה. שם הוטב מצבו, הוא נתמנה למתורגמן והיה חפשי לנוע כרצונו. הודות לכך בא בהיכרות עם יהודים שונים והחל לעסוק אף במסחר, הביא מצרכים מהעיר למחנה ומהמחנה לעיר, וכך הרויח כסף.

אחי אלתר

מפקד המיליציה

עם סיום המלחמה חזר אלתר הביתה. הגרמנים נאלצו לעזוב את המקום, והעיירה נשארה ללא כל ממשל. האיכרים החלו להתרברב שיסלקו את החשבונות עם היהודים. בעיירה נשתרר אי־שקט, ואלתר החל לארגן הגנה עצמית. לילה אחד פרצו מחסן של נשק.

ביאנוב היו מרוכזים מחסני הנשק של הגרמנים המפוזרים בכל השטח החל מאחוזת מוהילנה ועד אחוזת פערעדיל. הגרמנים כבר לא התעניינו בהם ביותר, כיוון שבין כך וכך צריכים היו להפקיר את הכל.

לבית שלנו הובאו 300 רובים עם תחמושת, ואף רימוני יד, והחלו להתאמן איך להשתמש בנשק. מובן מאליו שהמדריך היה אלתר. אך נודע הדבר לאיכרים — והללו נרגעו. וכך נמשך מצב זה עד שהצבא האדום נכנס אלינו. מיד הורכב ועד עירוני ואלתר נתמנה למפקד המיליציה. הצבא האדום המשיך להתקדם בכיוון לורשה, ובעיר נשארו הועד והמיליציה היהודית.

שבת אחת באו מהעיר פינסק אנשי ה„וועדה המיוחדת" (צ׳רזביצ׳ייקה) והלכו אל מאיר אשר יוזוק והחרימו ממנו כמה מאות פוד של דגן. מסרו על כך לאלתר, והוא מיהר מיד למקום בליווי כמה שוטרים ולא נתן להם ליטול את הדגן. אנשי הוועדה עצמם הובאו למשטרה ששכנה בביתו של ליפשיץ. הם הציגו עדויות שהם אנשים חשובים, קומיסארים. אלתר השיב להם שצריכים היו להציג עצמם בפניו. כך נמשך הויכוח המייגע, ובינתיים הגיעו כ־25 חיילים, ואלה תמכו בקומיסארים ושחררו אותם אבל את הדגן לא נתנו להם. חלף כשבוע ימים וליאנוב נכנסו כמה פלוגות צבא. ואז שבו הקומיסארים לעיירה ודרשו מהוועד העירוני לירות במפקד המיליציה. הם הסבירו שבשעה שהציגו בפניו את תעודותיהם, הוא השיב להם שעם הניירות הרשמיים הסובייטיים הם יכולים להשתמש בבית השימוש. הוועד היה אמנם לצדו של אלתר ואנשיו הזהירו אותו שמוטב לו שיסתתר. נערך משפט נגד אלתר שנמשך יום שלם ושבו תבעו להטיל עליו עונש מות. בערב נבהלו כולם למראה אלתר שנכנס לפתע לבית המשפט. אך ראוהו — פקדו מיד לפרקו מנשקו, אך הוא אמר להם בתקיפות שאת הנשק לא יקחו ממנו כל עוד הוא בחיים. כך נמשך העניין עד 11 בלילה. הועד המקומי המהפכני (הריבקום) שלנו לא הסכים לוותר לקומיסארים, ואז סוכם שתוטל על העיר קונטריבוציה בסך ארבעים אלף רובל. הכול השלימו עם פסק־הדין וסרו אלינו כדי לסיים את הפרשה בשתיה. משקאות חריפים לא ניתן היה להשיג, כי הטילו עליהם איסור, אולם אצלנו היו חבויים כ־100 בקבוקי יי"ש, ושתו עד אור הבוקר, וכך סיימו פרשת המשפט

לאחר כמה ימים הדפו הפולנים אחורה את הבולשביקים. התכוננו לכך שיגיעו בקרוב אלינו. נודע שבדרוהיצ׳ין הילקו את מפקד המיליציה בשוטים. היינו מודאגים מאוד. חשבנו מה על אלתר לעשות, האם עליו לברוח לרוסיה או להסתתר בינתיים. זה היה במוצאי שבת, והוא רצה לגשת בינתיים ללון אצל נתן רוז׳אנסקי. באותו רגע נכנס זאנבל סמוליניקר ואמר: שבוע טוב, אלתר, ה„אורחים" הגיעו ושואלים עליך, הם מחכים

בחוץ. אז יצאנו: אלתר, אמי ואני. אמי ברכה את בואם במזל טוב. אלה היו שני פרשים. הם לא השיבו אף מלה, אלא ציוו על אלתר שיעמיד לרשותם אורוות סוסים. ממול לביתו של נתן רוז׳אנסקי נמצא מוסך גדול, שבו אחסנו הגרמנים מכוניות. הוא הציג בפניהם את המקום, אך גם זה לא מצא חן בעיניהם. אז הוא הוביל אותם אל שמואל ישעיה — וגם אני נתלוויתי — אך גם זה לא מצא חן בעיניהם. ואז נטל לפתע אחד מהם את הרובה וצעק: „פשאַ־קרב, אנחנו עייפנו כל כך מהדרך ואתה תמשוך אותנו אחריך ממקום למקום״, ותוך כדי כך התכונן לירות בו. אז אמר אלתר: „אדון, וכי מה אני אשם? אני אוביל אותך לעוד מקום אחד״ (הוא ידע לדבר פולנית, אותה למד בזמן ששרת אצל הפריץ שלנו). אלתר הפציר בי שאלך הביתה, כי הם עלולים עוד לירות בשנינו. הלכתי. מובן מאליו שחרדתי כל הזמן. אמי הודתה לה׳ על שלא פגעו לרעה בו עצמו, אך אותה שעה ידעתי באיזה מצב הוא נמצא. ניצבתי ליד החלון והשקפתי. ואז ראיתי את הפנס שאלתר נשא בידו בדרכו חזרה דרך המוסך. הוא הוביל את הפרשים אל הכומר וגם המקום שם לא נראה להם. הוא חטף כמה צליפות והובילם חזרה למקום הראשון. באותה שעה הופיע אצלנו נתן סניטובסקי ושאל: „איפה נמצא אלתר, מפקד הצבא קורא לו״. אנחנו נבהלנו כהוגן, אך הוא הרגיע אותנו. הראיתי מרחוק על המקום בו הוא נמצא. ואז הוא הלך ולקח אותו משם. אלתר התייצב לפני המפקד, והלה פתח עליו מיד בצעקות: „גם אצל הבולשביקים נהגת כך, גם אז הצטרכו לחפש אחריך?״ על זה השיב לו אלתר: „אדון, למן הרגע הראשון אני עומד על רגלי, דאגתי לאורוות לסוסים״. „אם כך הוא הדבר, מוטב! ועתה — המשיך המפקד — אני מחזיק אצלי עשרים וחמישה שבויים רוסיים ואין לי במה להאכילם, ורצוני הוא שאתה תדאג לכך״. אלתר ענה לו שבשעת לילה מאוחרת כזו אין הוא יודע אצל מי לחפש מזון, אך כיוון שאמו אפתה לחם הוא יוכל להביאו להם. אמר המפקד: „טוב מאד, הם יסתפקו גם בלחם״. הוא בא הביתה, לקח עמו את הלחם והביאו לשם, והמפקד הודה לו והזמינו לשבת והתחיל לחקור אותו. לאחר זאת אמר לו: „שמעתי שהיית בחור כהלכה, לכן רצוני הוא למנותך נציג רשמי (מעין מוכתר), ובשעה שהצבא ייכנס לכאן, יהיו בוודאי כאלה שירצו לשדוד ולבוז בז, לכן אשאיר אצלך את הנשק, ואתה עם שוטריך תשגיחו ותמנעו כל מעשי שוד״. (המזל שיחק לו בעקבות מקרה שהיה: בזמן שבאו הבולשביקים ליאנוב הם רצו אל הכומר הקאתולי לקחת את רכושו וגם אותו עצמו, אך אלתר מנע זאת מהם. וכשנכנסו הפולנים היה כומר זה הראשון אצל המפקד ומסר לו את הכל אודות אלתר, על מה שעשה לטובתו וגם על כך שרצו לירות בו). עם בוקר פינה הצבא את המקום והגיע מפקד חדש, אנטישמי. אך המפקד הקודם מסר לו הכל אודות אלתר, לכן היה לו כבר שמץ של דרך ארץ כלפיו. אלא שבכל זאת היו חיי האדם אז הפקר. היה זה סולקובסקי הזקן מסניטובה, ראש העיר, וכל מי שלא מצא חן בעיניו היה אומר שהוא בולשביק, וזה כבר הספיק שהלה לא יישאר בין החיים. חיילים התפרצו לבית־הכנסת ועצרו את לייזר ספּורוֹבסקי. כנראה שהם ציוו עליו לבצע משהו, אלא שהוא

לא ביצע זאת במהירות הדרושה, אז הם השכיבו אותו בבית הכנסת והילקו אותו. החיילים התפזרו על פני העיירה וגזלו מכל הבא ליד. כמובן שהשוטרים בעצמם פחדו מהם, גם לאלתר לא חסרו עניינים. זה בא — תן לי סוסים, השני — ספק לו חדרים. בכל עניין שהוא פנו לאלתר ולא פעם אחת הוא קיבל מהם מכות. הם עצרו את שמעון קארוליצקי והילקו אותו ורצו לירות בו. אז בא אלתר במרוצה אל המפקד וניסה לשדלו. ראשית כל הוא הביא לו פרוות־שועל יפה, ואז הוא פקד לשחרר את שמעון, שיחרר את המשמר שלו והרוחות נרגעו קצת.

קרה ושני חיילים נכנסו אל הרשל לייב הורבאכר. לבנו היה כסף והוא נבהל מאוד ונמלט אל בית השימוש. החיילים הבחינו בכך ונכנסו ישר אחריו לשם ומצאו שם שני רימוני יד (בכל חדר התגלגל אז נשק שהשאירו הגרמנים). אז הובילו אותו ישר אל המפקד ואת הכסף לקחו ממנו. באותה שעה עצמה נכנסו שני חיילים אלינו הביתה. הם ערכו חיפוש ומצאו שקית עם כדורים לרובה. אז לקחו אותי עם הכדורים ישר אל המפקד. חטפתי מכות מקצינים שעמדו בשוק. מובילים „בולשביק", ואם נוסף לזה הוא גם יהודי, הרי מצווה להרביץ בו. הביאו אותי לבית המלון של סניטובסקי, ושם ראיתי שמובילים החוצה בחורים לא יהודים כשהם שותתים דם. הם יצאו מאצל המפקד והוא ציווה לירות בהם. הביאו אותם ממורוצ׳נה. היו אלה שלושה צעירים. הובילו אותם למקום שבקרבתו של לייב יאבלונסקי וירו בהם. אחריהם הכניסו אותי אל המפקד והלה כבר הרים ידו כדי לחלק לי מנה אחת אפים, ואז נכנס במרוצה אלתר ואמר: „אדוני הפריץ, הרי זה אחי, מנין הגיעו אליו בכלל כדורים?" והוא הוסיף מיד שהכדורים הם משלו, אז שחררו אותי מיד. אלתר היה בדרכו לברר אם יוכל לעזור לבנו של הרשל לייב ובמקרה פגש אותי כאן. הבחור כבר עמד כאן מוכה ופצוע כולו, ואז פנה המפקד אל אלתר כשהוא מצביע על הבחור ואומר: „גם זה בולשביק, גירה בו!". השיב על כך אלתר: „אני מכיר אותו כאת עשר אצבעותי, אין לו מושג אפילו מהו בולשביק". אז ענה המפקד: „פשאַ־קרב, אתם היהודים המיד מתערבים זה לטובת זה". אמר אלתר: „פריץ, אדון, אכבד אותך במתנה ועזוב אותו". אז הוא השיב: „אתה רוצה לשחד אותי?" אז ענה אלתר: „אני מתכוון לתרום לצלב האדום". אז הוא שאל: „תתן 500 רובל?". ענה לו אלתר: „אדוני הפריץ, הבחור הזה הוא חסר כל ועני, אני אתן לך 250 משלי, טוב?". המפקד ציווה מיד לשחררו. אלתר בא מיד הביתה ומנה 250 שטרות כסף מרוטים של ניקולי, שטרות מחוררים שערכם פחות ולקח אותם אליו. הביאו אז גם שני בחורים מפינסק כדי להוציאם להורג, את אחד מהם אני זוכר עוד, שמו היה סוויטאץ׳, ואלתר הצליח להציל גם אותם. היו כעשרה מקרים שהוא הציל אנשים מהמוות. אלתר הסתדר במשך הזמן עם המפקד, ומה שהוא ביקש ממנו העמיד לרשותו. כך היה בערך כשבועיים, והם עזבו אותנו והמשיכו בדרכם הלאה והעיירה נשארה ללא כל ממשל.

הבאלאכובצים הרגו את 70 היהודים שהיו בקאמיען קאשירסקי ובכל מקום שיהודי נזדמן להם בדרכם הם רצחוהו נפש. בכפר מוחרע הרגו אז את זיסקע ואת

אחיו, ואת בתו של זיסקע רצחו לאחר שחללו אותה. כל אחד חי בפחד מוות. כשחיל פולני היה מגיע לעיירה, היו באים אל אלתר לבקש ממנו שיתן לו מקום לינה. אצלנו לנו אז שני חיילים יהודים. אלתר לא היה בבית; הטרידו אותו לילות שלמים, לאחד היה צורך לדאוג לסוסים, ולשני לספק אוכל וכדומה. אני שומע שדופקים אצלנו בדלת. פתחתי. נכנסו שני סמלים באלאכובצים. החיילים שהיו אצלנו קפצו לדום בפניהם, אך הם פתחו בצעקות עליהם, מדוע לא פתחו להם את הדלת מיד. הם פקדו להכין חדר נקי ולהציע בו שתי מיטות ויצאו. הגיע רעש לאזני ושמעתי שפורצים את הדלת אצל מרים ליפשיץ. שם היו בני־הנוער מסתתרים לעתים במרתף, שעמד לרשותם. שמעתי מיד שמובילים את אלתר רוזנשטיין המורה כשהוא בוכה. הובילו אותו לצד השני ממול אל הרבי, שם התערב הקצין שלהם. הרבי לא היה אז במקום. הם הביאו אותו אל הקצין והודיעו לו שתפסו בולשביק. אז הוא ענה להם: „וכי אינכם יודעים מה יש לעשות בו?". אלתר רוזנשטיין פרץ בבכי מר, ואז פקד עליו הקצין להסיר את המגפים וכן קיבל ממנו שתי תרנגולות שנמסרו למרים ליפשיץ כדי שתבשלן. כך הוא הציל את עצמו ממוות ולאחר זאת ברח. למחרת בבוקר בקרתי אצל מרים, במטבח אצלה היתה עוד בחורה אחת מדרוהוצין. הן עמדו ורעדו וביקשו ממני להישאר לידן. לפתע נכנס הקצין לשם ואיחל לנו „בוקר טוב" נאה, ושאל עלי מי אני. ענתה לו מרים שחבר אני להן. „האם הנך בולשביק?" — שאל כשהוא פונה אלי במישרין. עניתי לו שאין לי מושג מהו בולשביק. הוא החל להשיח ולספר כמה בולשביקים כבר המיתה ידו, ושאין הוא יודע כבר בעצמו את מספרם. כל היהודים — הוא המשיך — הם בולשביקים וסיפר על הקורות בקאמיען קאשירסקי. כשהם נסוגו משם פתחו היהודים עליהם באש, ועתה בשחזרו למקום פרעו אתם את כל החשבונות. אך הוא המשיך: „הנה עתה באנו לכאן, אני פניתי לסולטיס ודרשתי ממנו שידאג לי לשתי עגלות. אך הוא ענה לי שאין לו. ואז אמרתי לו שיביא לי ארבע תרנגולות ואם לאו הוא יקבל מיד כדור מאקדוחי. ובאשר ליהודים שכאן נדע כבר מה לעשות בהם אם ינהגו אתנו כך". פניתי אליו ושאלתי: „וכי מה אשם הסולטיס, היהודים לא מחזיקים בעגלות. כשעברו כאן הפולנים קרה למשל שנשבר אצלם גלגל באחת העגלות, הם באו אל הסולטיס בדרישה שימצא להם גלגל. הלכו לחפש ולקחו גלגל מאיכר אחד, הלה בא אחר כך אל הסולטיס ואיים להרגו אם לא יחזיר לו גלגל אחר. הסולטיס שילם לו מכספו בעד הגלגל". כאן הוא הרים קולו: „שיאמר לי מי הוא האיכר הזה ואני אתן לו מיד כדור בראש!" בעוד אנו מדברים בא אלתר והביא לו שש תרנגולות. כשראה זאת הקצין הוא טפח לו על כתפו ואמר: „רואה אני שאתה חברה'מן". הוא שחט מיד את התרנגולות, נתן אותן למרים ואמר: „אַת בעלת הבית, מקווה אני שתכיני לנו ארוחת צהרים טובה. אך לו אפשר היה להשיג גם בקבוק יי"ש לא היה חסר דבר". ואז השיב אלתר: „למען הקצין, אשתדל שגם זה יהיה". אז הוא אמר: „רואה אני שפגשתי בך את האדם הנכון". הוכנה ארוחת צהרים, כיד־המלך כמובן. היו שם ארבעה גברים מהם, וכן אלתר והבחורות. הם סעדו

בצוותא. הקצין סיפר על כל מה שעולל בקאמיען ודברים בדומה לזה, אולם הוסיף: „כאן אתם יכולים להיות שקטים, כל עוד שאני שוהה כאן לא יגע בכם אף אחד לרעה". אלתר העמיד לרשותו כל מה שהוא ביקש. הוא היה שבועיים ביאנוב, ושמר על הבטחתו. אם נטפל מישהו מאנשיו היה מסלק אותו מיד. בערב שמחת תורה קרה ובא סגן־משנה פולני וביקש מאלתר לדאוג לו למקום לינה. כל אחד היה אז מעונין שילון אצלו בלילה אדם כזה. אלתר לקח אותו אל מאיר מזאמאשע. הוא ישן שם ואכל ארוחת בוקר, „ועתה — הוא אמר — זקוק אני לכסף, תתן לי מיד 10,000 רובל, ולא אכניס בך כדור". מאיר נתבהל, היו ברשותו כמה אלפי רובלים והוא מסר לו אותם. הקצין הלך, אך בדרכו הוא ראה אנשים עומדים בבית הכנסת של חסידי ליבישיי. הוא נכנס, היה זה באמצע קריאת התורה, הוציא את האקדוח ואמר: „אירה בכולכם אם לא תתנו לי 40,000 רובל" שלחו כמה אנשים לחפש, והביאו לו 10,000 רובל, הוא לקח את הכסף ונסתלק אל תחנת הרכבת.

יאַנטה גורודצקה הגיעה אלינו במרוצה וספרה לאלתר את כל הענין. נכנס אלתר מיד אל הקצין וסיפר לו זאת. הוא פקד מיד להביא לו כרכרה ויחד עם אלתר פנו אל הרכבת ופגשו אותו שם. הושיבו אותו בכרכרה והקצין לקח ממנו מיד, עוד ליד הרכבת, את האקדוח. הביאו אותו לביתה של מרים והפשיטו את בגדיו ממנו. הקצין לקח ממנו את כל הכסף שהיה ברשותו והחזירו לאלתר באומרו: „החזר זאת לכל אלה שהוא לקח מהם, ואם יש כאן יותר נדע כבר מה לעשות עם השארית". אנשים נתאספו במעגל ליד בית החומה. הקצין יצא בדיוק החוצה עם אלתר, ושאל: „מה עושים כאן האנשים האלה?". אלתר ענה לו: „הם באו להודות לך". האנשים שמעו את מה שאמר אלתר לקצין, וכדי לקיים דבריו החלו להודות לו ולברך אותו, אך הוא פנה אליהם: „עליכם להודות למוכתר שלכם, הוא שהביא הצלה לכם". הקצין שהה במקום למעלה משבועיים ולבסוף מוכרח היה לעזוב. הוא נפרד מאלתר וממרים בצורה נאה והעיר שוב נשארה הפקר, ואז נסעו לפינסק לבקש מהשלטונות שישלחו משטרה או צבא אלינו. הבטיחו לנו אך הם לא באו. פעם אחת עבר צבא דרך יאנוב, ומפקד הגדוד דרש מאלתר לספק לו משהו. הוא המציא לו זאת ולאחר מכן סיפר לו אלתר שהעיר מופקרת כולה והבאַלאַכובצים מסתובבים בתוכה ומבצעים מעשי שוד ורצח, ואין לראות מוצא מן המצב. איני יודע מה סוכם שם בדיוק, אך ידוע לי שמפקד הגדוד קיבל סכום כסף הגון, סך של כמה אלפים, והוא השאיר סגן־משנה אחד עם 15 חיילים ומתפקידם היה לשמור על העיירה. כמובן שגם הוא לא הסכים להפטר מכל העניין בידים ריקות בלבד. גם הוא עלה לנו בדמים מרובים.

יום אחד הגיעו ליאנוב כמה אלפי שבויים מבין הבולשביקים, היה זה בעצם צבא שהקימו מבין שבויים כאלה ושהלכו עתה יחד עם הפולנים להאבק בבולשביקים, ועדיין לא החליפו ציודם הקודם. ישעיה לובישובסקי עמד לשוחח עם אחד מהם על פוליטיקה. הוא סבר שאלה הם בולשביקים שבויים, והחל להלל את הבולשביקים ועוד אמר: „במקום

לברך קצין כלשהו הייתי מעדיף להכניס בו כדור" (בין הבולשביקים לא נהגו אז להצדיע בפני הממונים). האיש שעמו הוא דיבר היה קצין שהתייצב כנגד הבולשביקים. הוא עצר אותו מיד, אסרו אותו, והתכוונו להוציאו להורג ביריה בשעות הלילה. יהודית, אמו החורגת, באה אל אלתר בריצה ובבכיות ושידלה אותו שידאג להצילו, אך אלתר השיב לה שאין הוא יכול לעשות דבר, כי הוא לא יוכל להגן על דברים מן הסוג שנאמרו. יהודית לא ויתרה ותוך בכיות שידלה אותו: „אלתר, אדוני הוא אלהים ואתה הוא שליחו, לך עשה משהו, אולי אלוהים יעזור לך". אלתר קם והלך אל הסגן־משנה וסיפר לו את כל הסיפור. הסגן משנה ענה לאלתר שבעניין זה אין הוא יכול לעשות דבר. אלתר התחיל להפציר בו: „הן עליך סומכים כולנו בשעת צרה, נסה לעשות משהו, כמובן לא בלי־תמורה". אז הוא אמר: „יודע אתה מה, תכין הערב ארוחה טובה בשביל 20 איש בערך, ואני אזמין את כל הקצינים הבכירים לארוחה, ואולי יתאפשר לעשות משהו בענין זה". כמובן שלא חסכנו והכינונו מכל טוב, מזון ומשקאות כיד המלך. עם ערב הוא הזמין את כולם למסיבה. היה ביניהם גם גנרל משלהם, וכשהיו כבר שכורים כדבעי, העביר הלה את השיחה לנושא אודות היהודים, והאחרים הזכירו את „הסחורה" מן הסוג הזה שנפלה היום לידם, ומחר יוציאוהו להורג ביריה. אינני זוכר את הפרטים, איך הצליח הסגן־משנה להניח תחת ידו של הגנרל נייר מסויים כדי שיחתום על צו שחרור. בכל אופן, שלחו מיד חייל ובידו נייר זה. האסיר ישב עצור במחסן אצל ראובן סטארובינסקי. החייל השליח מסר את המכתב לזה שעל המשמר ונתנו לו ללכת. למחרת התכוונו לבצע את זממם בו, אך לא מצאוהו. הם הפנו את זעמם על החייל, אך הוא הציג בפניהם את מכתבו של הגנרל. הם פשטו בעיירה כדי לחפשו, ואיימו לשרוף את כל העיר אם לא יסגירו אותו. שיחק לנו מזלנו והגיעה בדיוק פקודה שעליהם לזוז מיד מהמקום. כך ניצל אז ישעיהו.

אחרי זה הגיע כבר ממשל יציב לעיירה והמבוכה חלפה. אלתר נהל משרד של הובלה ברכבת. התחתן עם בתו של לייבוש דרוקער והיו להם 4 ילדים. הוא היה ראש הקהלה היהודית, יו"ר הבנק הצבורי, חבר הנהלת העיירה וכו' וכו'.

כשהבולשביקים נכנסו אלינו ב־1939, הלאימו את נכסיו לאחר שהכריזו עליו כעל בורגני. נמצא אז בחדרו יושב הראש של מועצת המחוז והוא השתדל וגם עלה בידו שלא ישלחו אותו מיד עם כל אלה שרכושם הולאם לעומק של רוסיה. על כל מה שהוא פעל בימי הכיבוש של הגרמנים הרוצחים, על זאת יודעים אלה שהיו אתו. וכל מה שאני כתבתי אינו אלא אחוז קטן מן העובדות שהיו. לא כתבתי אלא על מקרים בודדים שנשמרו פחות או יותר בזכרוני.

נחום תשבי (טיש)

נולד בשבט תרמ"ו (25.12.1885 לפי הלוח הישן) ביאנוב שבמחוז גרודנא, רוסיה, לאביו יעקב טיש ולאמו אסתר לבית רזניק (משפחה עשירה משני הצדדים, אבי אמו היה בעל תעשיה במוסקבה).

למד עד גיל בר־מצוה בחדרים ואח"כ בגימנסיה פרטית בפראגה שליד וארשה. לבית־ספר גבוה ברוסיה לא נתקבל בגלל היותו יהודי והמספר הסידורי של בקשתו עבר את המכסה הקצובה לקבלת יהודים, ולכן הוכרח ללמוד בארצות אחרות.

ב־1905 נתקבל ללמוד אלקטרו־טכניקה בפוליטכניקום בעיר קייתן שבגרמניה, אח"כ עבר ללמוד באוניברסיטת לוזאן שבשווייץ. שם היה פעיל במפלגה הסוציאליסטית הרוסית, שהיתה מהפכנית במגמתה, והוא השתתף בה יותר לשם מלחמה במשטר הצארי האנטי־יהודי מאשר לשם הפיכת המשטר הכלכלי. במפלגה היו גם סוכנים־פרובוקטורים, שמסרו לבולשת הצארית ידיעות על דיבוריהם ומעשיהם של חברי המפלגה, וכשבא נחום טיש ב־1907 לבקר את הוריו ברוסיה נאסר ונדון ל־15 שנות מאסר. אחרי שש שנות ישיבה בכלא הצליח להשתחרר ולצאת לבלגיה והתחיל ללמוד חקלאות באוניברסיטת זמבלו. והנה פרצה מלחמת העולם ב־1914 והצבא הגרמני פלש לבלגיה, ובתור נתין אויב (רוסי) היה צפוי להכלא במחנה הסגר, אך הוא כבר הפסיד זמן רב מדי בישיבה בטלה בהסגר, ולכן עבר בזרם הפליטים לאנגליה.

נתקבל ללמוד בקולג' המלכותי בלונדון, גמר והוסמך למהנדס מרכנטיל.

ב־1916 נתקבל לשרות בתפקיד אחראי במיניסטריון־המלחמה בלונדון וזכה להכרה על המצאותיו לשיפור כלי הנשק.

ב־1920 עמדו לצרפו מטעם בריטניה, בגלל בקיאותו בענינים ושליטתו בשפות (שלט בשבע שפות בדיבור ובכתב), למשלחת בינלאומית למשאל־עם ולקביעת גבולות גרמניה—דניה בשלזוויג־הולשטיין. אך הוא ויתר על התפקיד הדיפלומטי ונענה להזמנה לשרת את עמו כמנהל המחלקה למסחר ותעשיה, שנוסדה אז בהנהלה הציונית המרכזית בלונדון, שהוטל עליו ליצור אותה יש מאין ולקבוע לה דרכי פעולה.

ב־1922 נתמנה למנהל המחלקה למסחר ותעשיה בהנהלה הציונית בירושלים.

באותה שנה, 1922, עלה לארץ, השתקע בירושלים והתחיל במילוי תפקידו.

ב־1925 נשא לאשה את צילה בת זליג ווייו (לעת זקנה יצא ברגל מפינסק והלך חלק גדול של הדרך ברגל, לעלות לארץ כדי להקבר בהר הזיתים).

בבואו לארץ החליף את שם־משפחתו הגלותי טיש בשם העברי תשבי. לפי תפקידו היה עליו לטפח את המסחר והתעשיה כגורמים כלכליים שישמשו יסודות לבנין „הבית הלאומי" היהודי בארץ. במסחר כבר היו מצויים אנשי הון ובעלי ידע ונסיון ויזמה, ומצד המחלקה היה צורך בעיקר בהכוונת הפעילות המסחרית שבישוב שתהא תואמת את צרכי בנין הארץ, ואילו בתעשיה היה צורך ליצור יש מאין, ליזום, לעודד, לעזור שתעשיה תוכל לקום, להתקיים ולהתפתח. והוא הבין את יעודו ובמשך עשרות שנים שקד על מילויו בכושר ובמסירות.

שקד על ארגונם של בעלי התעשיה בגוף מלוכד והיה אחד מראשי המיסדים של התאחדות בעלי התעשיה ונבחר לחבר־כבוד בועד הפועל ובנשיאות שלה. ביזמתו הובאה לארץ תעשית היהלומים, בהשפעתו נוסדו מפעלי־מפתח רבים בארץ („וולקאן", „פניציה", „אתא", „חבק", „תרזה" ועוד). היה סולל דרכה של תנועת התעמולה למען תוצרת הארץ. היה ממיסדי שכונת בית הכרם ומראשוני הבונים בה.

בחייו הפרטיים התנהג בצנע. פעם סירב לקבל העלאת משכרתו בהתאם לדרגת תפקידו, באמרו שגם משכרתו כמו שהיא מספקת לו למחיה. לקונגרסים הציוניים ובמסעות אחרים לרגל תפקידו היה נוסע במחלקה שלישית.

משהכירו גם אנשי ההסתדרות באפשרויות התעשיה וקמה תעשיה קיבוצית והסתד־רותית, נלחם הוא בעד היזמה הפרטית בתעשיה, ונימוקו היה, שהמשקיע הון עצמי בתעשיה, נוהג ביתר זהירות ואחריות ויעילות. פעל רבות לתיעושה של ירושלים, והוא שקבע את גבעת שאול, בית וגן ותל־ארזה למרכזי התעשיה בירושלים. חלק רב לו גם בכינון אזור התעשיה במפרץ חיפה באמצעות הקהק"ל.

פרסם בעתונות מאמרים רבים בעניני תעשיה.

נפטר בירושלים, א' תמוז תשי"ב (24.6.1952), ונקבר בסנהדריה.

צאצאיו: ד"ר אלכסנדר תשבי (יועץ פרטי לעניני תעשיה, היה ראש משלחת טכנית של האו"ם בציילון ב־1956), שאול (יצרן חוטי צמר בתל־אביב).

דוד ורשבסקי

משחק שחמט יקר

(מעשה בר׳ הרש דובובסקי ור׳ וואלפקע השוחט)

מעשה בר׳ מרדכי הרש דובובסקי, המלמד, ור׳ וואלפקע בוברוב, השוחט, שהיו מסובים בביתו של ר׳ מרדכי הרש דובובסקי, בליל חורף קר והיו שקועים במשחק השחמט עד חצי הלילה, ולא יכלו לנצח איש את רעהו (שניהם היו שחמטאים טובים). החליטו ביניהם להשאיר את הכלים על השולחן ולסיים את המשחק למחרת. וואלפקע פרש ממרדכי הרש, איחל לו לילה טוב והלך הביתה (היתה זו כברת דרך הגונה). בא הביתה, פשט את בגדיו ושכב לישון, אבל בשום אופן לא יכול להירדם. התחיל הופך במחשבתו מה היו המהלכים האפשריים ובא לידי מסקנה שלו היה עושה עוד שני מהלכים, אחד עם הסוס ואחד עם הרץ היה מנצח את מרדכי הרש. לא התעצל ר׳ וואלפקע, קם, התלבש ובא חזרה לביתו של מתחרהו, שישן כבר שינה עמוקה וערבה. אבל ר׳ וואלפקע לא רצה להחמיץ את ההזדמנות, דפק בחלון והעיר את מרדכי הרש וביקשו שיפתח לו את הדלת וימשיכו לשחק, והוא ר׳ וואלפקע, ינצח אותו בשני מהלכים. מרדכי הרש קם, הדליק את המנורה, פתח את הדלת וישבו להמשיך את המשחק. אולם בפתחם את הדלת שכחו לסגור אותה, והדלת נשארה פתוחה. בכניסה שכב עגל בן ימים אחדים שאותו הביאו מן הרפת לתוך הבית וכיסו אותו בשמיכה ישנה שיחם לו (כך היו נוהגים לפנים, מפני שברפת היה קר). העגל בהרגישו קור, קם על רגליו ויצא החוצה. בחוץ ירד שלג גדול. העגל היה צעיר וחלש. נשאר תקוע בשלג וקפא בקור. למחרת בבוקר קמה בעלת הבית, אשתו של מרדכי הרש, לקחת את העגל חזרה לרפת ולא מצאה את העגל. התחילו לחפש את העגל עד שמצאוהו מוטל בשלג בלא רוח חיים. הדבר היה לפלא בעיניה כי לא הבינה איך זה קרה. כשנתבררה לה הסיבה תבעה את ר׳ וואלפקע השוחט לדין, שישלם לה את הנזק, אבל הרב פסק שהנתבע פטור מלשלם ולא צריך לשלם את הנזק, מפני שהוא רק גרם את הנזק, וחז״ל אמרו: גרמא בנזיקין פטור. המשחק עלה לר׳ מרדכי הרש המלמד עגל בשווי של חמישה רובלים.

אהרן רוטבלט

החלוצה הראשונה מיאנובה שעלתה ארצה

(לזכרה של מינה פלוטניק ז"ל)

עוד בגיל צעיר היתה חדורה מינה פלוטניק רוח ציונית־חלוצית, בספגה מהמסורת העברית־לאומית בבית הוריה שהתבלט באמנותו ליהדות ולחיבת־ציון. היא היתה מעורה בחוגי הנוער הלאומי שהתחנך בעיירה על ברכי הספרות היהודית והשפה העברית. חוגים אלה ריכזו בתוכם את טובי הנערים והנערות בשנים 1910—1914 בעיירות שברוסיה שהגו וחלמו על שינוי ערכין ועל חיים יפים יותר בארץ אבות. הם הושפעו מהאורות שבקעו ממעשיהם הנועזים של אנשי העלייה השנייה, בכיבוש העבודה, בהנחת היסודות לחיים יהודיים בארץ בעיר ובכפר והשלטת השפה העברית בבית וברחוב.

גם הנערה מינה פלוטניק נתפסת לרעיון התחייה הלאומית שהיתה נחלת הנוער הטוב. לרוב נשארו אלה כיסופים אלמים שלא באו לידי ביטוי או הגשמה.

זכתה מינה פלוטניק ונתגלו בפניה התקווה והסיכוי להגשים את הרעיון של עלייה ארצה הלכה למעשה. היא נפגשה במקרה בשנת 1912 עם צעיר מאוקראינה שגמר אומר לנסוע ארצה ועשה כבר את ההכנות להחשת עלייתו.

ומינה היתה אז רכה וענוגה, בגיל של לא יותר מ־17 שנה. מתוך התלהבות לרעיון לא היססה להילוות לצעיר זה בדרכו החלוצית, בהתעלמה מכל הקשיים הכרוכים בצעד זה לעזוב את ביתה והמשפחה ולהגר לארץ רחוקה. כך נרקמה המזימה רבת ההעזה והתושייה והשניים הגיעו להסכם, כי הצעיר יעלה תחילה ויסלול הדרך לבואם ארצה ילבניין ביתם בדרך החלוצית של אנשי הגליל.

ביוני 1914 יצאה מינה ארצה אחרי הכנות במשך שנה וחצי, למגינת לבם של בני משפחתה, חבריה וחברותיה שבתוכם גדלה. נלוותה אליה אחותה שרה (סוניה) וילדיה. רבים מבני־הנוער של יאנובה קנאו בה וקיוו להיפגש אתה בקרוב בארץ.

אולם, לרוע המזל, פרצה מלחמת העולם הראשונה כשבוע ימים אחרי בוא מינה ארצה יחד עם אחותה וילדיה. מועקה השתררה ביישוב העברי. כל הנציגים הזרים אצו לחזור לארצותיהם. השלטון הטורקי הטיל פחד על היישוב. רבים חשו לעזוב את הארץ ולשוב לארץ מוצאם, בגלל מוראות המלחמה תחת השלטון הטורקי.

מינה לא נרתעה מלהישאר בארץ, שקיבלה אותה בצורה כה זעומה. היא רצתה

135. ועד הספריה פועלי ציון שמאל ומבקרים

136. קבוצת חברי פועלי ציון שמאל. עומדים: (1) חרסל; (2) בושס; (3) אוקראיניץ; (4) —; (5) זגר; (6) אוקראיניץ; (7) אוקראיניץ; (8) רזניק; (9) —; (10) רזניק; (11) פרסקי. יושבים: (1) וורוטיצקי; (2) שורצבלט; (3) ברנבוים; (4) ירחמיאל. שוכבים: (1) —; (2) פארסקי; (3) זגר.

137. קבוצת גורדוניה

138. אליעזר פורטנוי (מימין) בשירותו בצבא האדום, כיום במכסיקו

139. קבוצת צעירות לפני מלחמת העולם הראשונה. יושבת: פ-ריידיל ספיר; עומדות: מדניק מלכה; קציקוביץ דובקה; מדניק חיה שרה; וייס (שוסטר) פייגל

140. קבוצת צעירים מיאנוב שעבדו אצל הגרמנים ברכבת בשנת 1915. משמאל לימין: (1) —; (2) ליפשיץ ש׳; (3) —; (4) מוגילנסקי ל׳ (5) —.

141. צעירים מיאנוב שעבדו אצל הגרמנים, 1917. יושבים משמאל לימין: אדרוזינסקי ב׳; ליפשיץ; פלוטניק. עומדים: פיינשטיין ש׳; סניטובסקי א׳; קרוליצקי ל׳.

142. קבוצת צעירות, 1919. משמאל לימין: רוזנסקי; דרוקר ר׳; בורשטיין שפרה: פלדמן אסתר; ליפשיץ רייזל

שגם אחותה עם ילדיה ישארו בארץ עד יעבור זעם, ואמנם כולם נשארו בארץ והיכו בה שורשים.

על מינה עברו חמש שנים קשות במושבה כפר־תבור בגליל־התחתון בארבע שנות מלחמת העולם. בתנאים הקשים של הכלכלה בארץ והמחסור בצרכי מזון היה הכרח לכלכל שמונה נפשות — שלוש של משפחתה וחמש של אחותה.

בסבלנות ובמסירות עבדה מינה בארבע ורבע שנות המלחמה. היא הסתגלה עד מהרה לחיי הארץ והכפר, ילדה בן ויחד עם בעלה א. רוטבלט צפו לעתיד, לגמר המלחמה האיומה והקמת ביתם בארץ. והנה נגמרה המלחמה. כולם נשמו לרווחה עם כיבוש הארץ ע״י הבריטים שהבטיחו לעזור להקמת בית לאומי לעם ישראל.

אולם לא הספיקה מינה פלוטניק־רוטבלט לנוח מסבלות המלחמה, המגיפה הממארת שעברה על אירופה והמזרח התיכון, פקדה גם את הארץ ופגעה בשבעה מתושבי כפר־תבור וביניהם גם במינה היקרה באדם והיא רק בת 22 שנה. היא נפטרה בי״ז בחשוון תרע״ח — נובמבר 1918 ותמה פרשת חייה הקצרים של החלוצה מינה פלוטניק מיאנובה.

תהא נפשה צרורה בצרור החיים.

י׳ אייזנברג

וועליע מינסקי

שנים רבות חלפו כבר מאז ודמויות רבות של אנשים שהכרת אותם מקרוב ונזדמנת למחיצתם, ירדו מזמן לתהום הנשיה, אך זכרו של דודי זאב, או כפי שרגילים היינו לקראו וועליע חי בלבי, כאילו רק תמול שלשום ראיתיו בפעם האחרונה כשהוא מתהלך בתוכנו בחיוך על שפתותיו ומפזר על ימין ועל שמאל אימרות כנף ומילי דבדיחותא.

כל ימי חייו עלי אדמות היה וועליע מינסקי הי״ד תושב יאנובה, בה ראה את אור העולם, בה גידל את ארבע בנותיו ואת הבן היחיד שלו, אך לפי עצם מהותו היה אדם של העיר הגדולה.

היתה לו חנות לבדים בטבורה של העיירה ועליה היתה פרנסתו כל השנים. לעתים מזומנות היה נוסע לעיר וורשה, כדי להביא אתו סחורה או להזמינה שם. חנותו הפכה במרוצת השנים לאחת החנויות הידועות בעיירה ורבים היו האנשים שבאו הן לחנות והן לביתו הפרטי של ר׳ וועליע כדי לנהל שיחה בעניני דיומא ולקבל עצה ועידוד.

לא רק יהודים אלא גם גויים, מבין תושבי העיירה וסביבתה השכימו לפתחו וחבבוהו. איש העם במלוא מובנו של מושג זה היה וועליע מינסקי, מעולם לא ידע שמץ של גאווה ומעולם לא נשא פני איש ואהדה מיוחדת היתה נודעת מצדו בעיקר לחלשים ולקשי היום. בר־אורין היה, יודע ספר והליכות העולם ואך מעטים ניחונו כמוהו במידה כה גדולה של אינטליגנציה פנימית. הוא היה איש חברה מלא חדוות החיים, בעל נימוסין ומידות תרומיות גם יחד.

זמנים שונים עברו עליו משך השנים. גם ברע לא נפלה עליו רוחו ומאידך גיסא גם שנות הטובה לא העבירוהו מעולם על דעתו.

וועליע מינסקי היה ממקורביו של הרב המקומי, עמל למען מניעת מחלוקת והשגת פשרה מבורכת בין הצדדים במקרה של סכסוך. הוא נתן מכוחו וממרצו להקמת הבנק היהודי בעיירה ולארגון גדוד כבאים המתנדבים במקום. כיהודי לאומי היתה ארץ־ישראל קרובה ללבו ונתן יד גם לפעולה ציונית.

ר׳ וועליע נשא לאשה בצעירותו את רחל לבית רטקעביץ, וגם דודתי רחל ניחונה במידות טובות. כשנולד לו הבן בירך ז״ל לא היה גבול לאושרו. ב־1 למאי 1923 נערך

טקס ברית המילה של בירך והדבר הפך למאורע בחיי המשפחה כולה. כאשר השמש ר׳ וועלוועל שאל את וועליע את מי יש להזמין לברית, הוא השיב „מה פירוש את מי להזמין? את כולם מבית לבית ולבקש בשמי את כל תושבי יאנובה״. ר׳ וועליע היה פופולרי מאוד בין תושבי יאנובה וכולם חיפשו את קרבתו בכל הזמנים והנסיבות.

בשלהי שנת 1939 לאחר שברית המועצות קיבלה לידיה את כל האיזור המזרחי של פולין ובכלל זה העיירה יאנובה וסביבתה נערכה גם בה כמו במקומות אחרים, רשימה מפורטת של אנשים עשירים ואמידים על מנת להגלותם לסיביר. ר׳ וועליע ניצל מהגירוש הודות לקבוצת גויים שהמליצו שהוא לא בין האמידים בעיירה ועל כן הושאר במקום יחד עם בני ביתו.

לאחר שהגרמנים כבשו את העיירה הוקם גיטו לאוכלוסיה היהודית וסבלה היה קשה מנשוא מבחינה כלכלית ורוחנית גם יחד, אך וועליע מינסקי לא איבד גם את אמונתו ועשה כמיטב יכולתו על מנת להפיח בצבור היהודי רוח של תקוה ובטחון. הוטל עליו לנקות את הרחובות בימי החורף והכפור, יחד עם יהודים אחרים ואז מספרים היה רגיל להעיר בשעת העבודה „אנו כבר לא נסבול יותר מחיבוט הקבר כי הרי גיהנום יש לנו כבר כיום בהיותנו עוד בין החיים״. האופטימיזם הנצחי שלו לא עזב אותו עד הרגע האחרון, אפילו כשהיה ברור לכל כי אפסה ליהודי העיירה כל תקוה והגרמנים עומדים לחסל את כולם במוקדם או במאוחר.

וועליע סרב להשלים עם המציאות המרה לאחר ששתי בנותיו עלו לישראל עוד שנים אחדות לפני השואה ואף הוא עצמו חלם לעלות אליה ביום מן הימים אך לא זכה להגשים את שאיפתו זו הלכה למעשה. השואה האיומה שמה קץ לשאיפה זו. ר׳ וועליע מינסקי ובני ביתו אתם גם אחיו איסר ואשתו מרים מצאו את מותם בגיטו מידי צמאי דם. זכרם יהא ברוך ויקר לנו לעד.

נח פניאל

בר פומרנץ

בר פומרנץ נולד ביום ח׳ בטבת תרס״ב *) בכפר אודריז׳ין, השוכן במרחק 25 ק״מ מן העיירה יאנוב ובמרחק 50 ק״מ מן העיר פינסק. בכפר היה ישוב יהודי של ארבעים משפחות בערך וביניהם גם תלמידי־חכמים. היהודים התפרנסו בעיקר ממסחר זעיר. ילדי המקום היו מתחנכים ע״י מלמדים או מורים פרטיים, שהובאו לכאן לשנה שלמה, על־פי־רוב מפינסק.

אביו של המשורר, ישראל, היה אדם שקט, נחבא אל הכלים, קצת בר־אוריין וידע לעבור לפני התיבה. היתה לו חנות־מכולת, ובחורף היה עוסק גם במסחר של שחת. אמו של המשורר, חיה־פרידה, היתה אשה יפה ועקרת־בית טובה. נולדו להם שלושה בנים ובת. ברל היה הבכור.

הם ישבו בכפר עד סוף מלחמת־העולם הראשונה. אחרי שנת 1917, שנת חירום שבין מלכות למלכות, הם ברחו לעיירה יאַנוב והשתקעו בה. כאן עסק אביו ברוכלות, במקח וממכר. היה לו סוס ועגלה, והיה סובב רוב ימות השבוע בכפרים, ורק ביום ה׳ היה חוזר הביתה. בשנת החמישים וארבע לחייו הוא חלה, הוסע לוארשה, נותח, ולמחרת הניתוח נפטר ונטמן שם בבית העלמין.

אחרי פטירת האב נשאו הבנים בעול הפרנסה, אחד מהם עבד במנסרה שבמקום והמשפחה התקיימה בדוחק.

את ראשית חינוכו קיבל פומרנץ בכפר מולדתו מפי מלמדים ומורים פרטיים, שהובאו לשם כדי לחנך את ילדי המקום. אך את עיקר השכלתו העברית והכללית רכש ע״י השתלמות עצמית. הוא הרבה לקרוא ספרות עברית, רוסית ויידיש, והושפע, כנראה, מן השירה האכספרסיוניסטית של שנות העשרים. פולנית למד אחר־כך, בוילנה, וביחוד בוארשה. אפשר שידע גם קצת גרמנית. אף היטיב לנגן בכינור. תחילה למד נגינה בעצמו, כעבור זמן־מה השתלם בה כשנתיים בוילנה. ניבאו לו עתיד בתחום זה, אך במשך הזמן הזניח את כינורו והתמסר לשירה.

---

*) תאריך זה נמצא באנתולוגיה של אשר ברש „מבחר השירה העברית החדשה״ (הוצאת שוקן, ירושלים תרצ״ח), כנראה, בידיעת המשורר. לפי עדותם של בני דודו, אהרון ואליהו פומרנץ, הוא נולד בסוף שנת 1900, ז״א לפי התאריך העברי בשנת תרס״א.

עוד בהיותו בכפר היה ברל שונה משאר הילדים. את רוב שעות היום היה מבלה בשדות, מסתכל במראות הנוף ומאזין לשירת הצפרים. כשנשמעה זמרה או נגינה, היה יכול לעמוד במשך שעות ולהאזין לה. וכזה היה גם בעיירה. היה מושך את תשומת־הלב גם בחיצוניותו וגם בתכונותיו ובהליכותיו. גבוה היה, בעל בלורית ערמונית מתולתלת, מהורהר, חולמני, רחוק מחיי המעשה, מרחף בעולמות אחרים, היה מתבודד ומרבה לטייל לבדו. בני העיירה ראו אותו לעיתים קרובות, כשהוא תועה בשדות, מחזיק פנקס ועפרון ביד, ורושם רשימות בפנקסו. היה תמים מאוד וטוב־לב.

במשך הזמן נמאסו עליו החיים החדגוניים בעיירה. התעורר בו רצון עז להשתלמות. הוריו לא יכלו לתמוך בו, אך בלי ידיעת הוריו עזב את העיירה והגיע לוילנה. שם סבל רעב ומחסור. נתקבל לסמינר העברי למורים של הד״ר ש״י טשרנא והשתלם גם בנגינה בקונסרבטוריון. אולם לאחר שקיבל ידיעה מן הבית, שאביו חולה ומצבו חמור, הפסיק את לימודיו, חזר הביתה ועזב את וילנה לבלי שוב אליה עוד. בינתיים נתקבל כמורה לתנ״ך ולעברית בבית־הספר „תרבות" שבעיירה, אך קשה היה לו להסתגל להוראה והפסיק אותה כעבור שנה או שנתיים. לפעמים היה נותן גם שיעורים בנגינה.

בגיל חמש־עשרה התחיל לכתוב שירים. שירו הראשון פורסם בירחון „קולות", שיצא בוארשה בעריכת אליעזר שטיינמן, בשנת תרפ״ג (חוברת ד׳). אותה שנה שהה בוארשה זמן קצר וחזר לעיירתו. בראשית שנות השלושים הגיע שוב לוארשה כדי להשתקע בה. ניסה להתקשר עם הסופרים העבריים הבודדים, שישבו שם ועמדו להוציא את הירחון „ראשית". מצבו היה קשה מאוד. השיג לו פינה נידחת בקומה השישית, שאליה היה מגיע ללינת לילה, ואילו מושבו הקבוע היה על־פי־רוב ליד אחד השולחנות בטרקלין של „אגודת הסופרים והעתונאים היהודים", ברחוב טלומאצקה 13. חבריו הסופרים חשו לעזרתו והמציאו לו עבודה בהוראה ובכתיבה, אף הזמינו אותו לעבוד ב„התאגדות הסופרים העבריים", אך הוא לא הצליח בעבודתו. אח״כ המציאו לו עבודות אחרות, וגם בהן נכשל. היה שקוע תמיד בעולמות שלו, וקשה היה לו להסתגל למציאות. ובאביב של שנת תרצ״ד חזר שוב לעיירתו.

אולם המשורר, שהרגיש בכוחו ושאף לגדולות ולמרכז ספרותי, לא יכול היה להשאר זמן רב בעיירה. בשנת תרצ״ה הגיע שוב לוארשה, והפעם השתקע בה. בשנה זו אירעו בחייו שני מאורעות גדולים: הוא התאהב בנערה וארשאית, שהיתה זמרת במקהלה של מ׳ שניאור, ובל״ג בעומר בא עמה בברית־הנישואין; באותה שנה יצא גם קובץ־שיריו הראשון „בשפתיים אל הסלע" (הוצ׳ „ראשית", וארשה). אעפ״י שתנאיו החומריים היו עדיין קשים מאוד, מצא את אושרו בביתו הצנוע. הוא רצה לעלות ארצה ולא הצליח להשיג סרטיפיקאט. בינתיים נתפרסם כמשורר, ביחוד העריך אותו יצחק למדן, שחשב אותו ל„משורר בחסד", שיתף אותו בקביעות ב„גליונות", ואף בא אתו בחליפת־מכתבים ערה, שנמשכה חמש־שש שנים רצופות, עד פרוץ מלחמת העולם. היה יוצר ומתרגם מיידיש ומפולנית (תרגומו „החתונה" לוויספיאנסקי יצא בהוצאת שטיבל בשנת תרצ״ח בוארשה).

בינתיים נולד לו בן, ונדמה היה, שהגורל מתחיל קצת להאיר לו פנים. אמנם תנאיו החומריים הוסיפו להיות קשים. בשנת תרצ״ט עדיין ישב בעלית־קיר שבקומה החמישית יחד עם רעיתו הצעירה ותינוקם הרך. את יצירותיו היה כותב, כשהוא נשען על המיטה ומחברתו נתונה על השולחן, העמוס כלים וצלוחיות ופרימוס, ליד החלון הפונה אל חצר־אבנים קודרת. הוא נכסף מאוד לעלות ארצה, ועשה מאמצים מרובים כדי להגיע לכך, אך שוב לא הצליח להשיג סרטיפיקאט.

בשנת תרצ״ט יצא קובץ־שיריו השני „חלון ביער" (הוצאת התאגדות הסופרים העברים „מפלט", קראקוב)

בסוף הקיץ תרצ״ט בא המשורר ליאנוב לבקר בבית אמו, ואשתו ובנו נשארו בוארשה. בינתיים פרצה המלחמה. הגרמנים הגיעו עד בריסק, הרוסים כבשו את בריסק, ויאנוב נמצאה בשטח הכיבוש הרוסי. פומרנץ חיפש דרכים להגיע אל אשתו וילדו בוארשה, אך לא הצליח. אז החליט לצאת לביאליסטוק מתוך תקוה, ששם יצליח לעבור את הגבול ולהפגש עם יקיריו, שהתגעגע עליהם מאוד, אך שוב לא הצליח ונשאר בביאליסטוק עד מלחמת גרמניה־רוסיה. אחרי הכיבוש הגרמני חזר בעל־כורחו שוב ליאנוב. הוא הלך ברגל כל הדרך והגיע לעיירה עייף ורצוץ. באותם ימים הוקם בעיירה גיטו והמשורר נכלא בו יחד עם כל יהודי המקום.

יסוריו הגדולים וגעגועיו הצורבים על אשתו וילדו דכדכו את נפשו מאוד והשרו עליו מרה־שחורה. כשפנו אליו בדיבור או בשאלה, לא היה מגיב, כאילו שום דבר אינו נוגע לו. הוא הסתגר בתוך עצמו. רק דבר אחד בלט: הפנקס לא מש מידו וראו כיצד הוא רושם הכל. אחד מידידיו, איסר אפלבוים, ניסה פעם להרגיע אותו ולנחמו, שישאר בחיים ועוד יפגש עם אשתו וילדו; אז התרגש, התחטא לפניו כתינוק ושאל: האם זה יהיה באמת?

בליל חיסול הגיטו — בין יום־הכיפורים לסוכות תש״ג — ברח פומרנץ למנסרה, ששם עבדו בחורים מיאנוב ובשבילם עוד נשאר „גיטו קטן". הוא הסתתר במנסרה כחודשיים עד חיסול הגיטו הקטן, ונמלט אחר־כך אל בית הקברות הנוצרי. שם התרוצץ שלושה ימים ושלושה לילות רעב ורועד מקור. אחרי היום השלישי עזב בחצות, בדממת הלילה, את בית־הקברות ודפק על דלת בית־החולים, שהיה מחוץ לגיטו. באותה שעה היתה תורנית אחות יהודיה, בת־המקום, שעבדה שם ונשארה עוד בחיים, ושמה רחל רזניק. היא פתחה את הדלת ולפניה עמד „בר־מנן חי" — זה היה המשורר, מגודל זקן, מוזנח ומדוכדך. הוא אמר לה: „אַל תפחדי, זה אני, ברל פומרנץ, הצילִיני!". היא הכניסה אותו לחדר צדדי קטן, האכילה והשקתה אותו להשיב את נפשו. אח״כ הסתירה אותו בעלית־הגג של הרפת, כמאה מטרים מבית־החולים. רפת זו שמשה מחסן לעצי־הסקה, לקש בשביל מזרונים, והיתה שם גם פינה למתים. בתוך הקש הסתתר פומרנץ, ורחל רזניק היתה זורקת לו בכל הזדמנות חבילת־אוכל.

בינתיים החליטה רחל לעזוב את בית־החולים ולצאת ליער־זאַבישיה אל שרידי

הניצולים מבני העיירה. היא כתבה על כך בפתק לפומרנץ והודיעה לו, שאין הוא יכול עוד להישאר כאן. ויום לפני צאתה הוא ירד מן המחבוא — זה היה בשעה 6 בערב — קיבל מידה שקיק לחם, שמע מפיה הוראות באילו דרכים עליו ללכת, ונפרד ממנה בלי אומר ודברים. היא עקבה אחריו, עד שנעלם מעיניה באפלת הלילה.

הוא הגיע ליער־זאבישיה, במקום שהיו ניצולים מבני עיירתו. זה היה כבר בדצמבר, ימי קור ושלגים. עדיין לא היתה אז תנועה פארטיזאנית ממש, היא היתה בראשיתה. נשק היה רק בידי יחידים. אנשי יאנוב, שהצטרפו אליהם בני עיירות אחרות שבסביבה, התחלקו לקבוצות קטנות, חפרו להם בורות ביער כדי להסתתר מן הקור והשלגים, ומזמן לזמן היו יוצאים למשקי־איכרים עזובים לחפש אוכל (לחם ותפוחי־אדמה). חייהם היו תלויים להם מנגד. הם נרדפו לא רק ע״י הגרמנים אלא גם ע״י פולנים לבנים, ביילורוסים ואוקראינים.

פומרנץ היה מדוכדך מאוד. החוויות האחרונות זעזעו עד היסוד את נפשו, שהיתה מזועזעת עוד קודם לכן. הוא היה מוזנח מאוד, מגודל זקן, לא אכל, לא ישן, ולא היה מסוגל לעשות דבר. רק הפנקס בכיס או בידו. היה מתהלך נרעש ונרגש ומדוכדך, ולפעמים היו לו האלוצינאציות והיה רואה חזיונות בהקיץ. פעם שמעו איך דיבר עם אשתו וסיפר לה על חוויותיו האחרונות.

הוא היה משוטט. איסר אפלבוים מספר, שפעמיים חזר פומרנץ ליאנוב — ומעניין הדבר: הגרמנים לא פגעו בו — ופעמיים חזר ליער. אנשי היער ברובם לא התיחסו אליו באהדה. הם חששו, שע״י שוטטותו הוא עלול להביא לידי גילוי מחבואם ביער.

באחד הימים בסוף דצמבר 1942 יצאו שני נערים לכפר סמוך לבקש אוכל. הם נתפסו ע״י הגרמנים ועונו על ידיהם, שיגלו את מקום מחבואם ביער. אחד מהם, בן יאנוב, גווע בעינוייו ולא גילה דבר. השני, בן עיירה אחרת, לא יכול היה לעמוד ביסוריו והלך להראות לגרמנים היכן מסתתרות הקבוצות היהודיות. בשעה שהתקרבו למקום, והנער ראה כיצד כולם יושבים ואוכלים ארוחת צהרים, לא יכול להתאפק והתחיל צועק: „ברחו, גרמנים!”, וגם בעצמו התחיל לברוח. היהודים התחילו לברוח, הגרמנים ירו בהם, שמונה מהם נורו למות: זקן אחד, ארבעה ילדים ושלושה מבוגרים. ביניהם היה המשורר. הגרמנים חרתו על גזע־עץ עבה: „כאן נהרגו בדצמבר 8 פארטיזאַנים יהודים ע״י פלוגה של ס״ס...” והלכו להם.

לאחר מכן באו למקום אנשי־יאנוב, מצאו את גויות הנרצחים והביאו אותם לקבורה ביער בקבר־אחים.

(מתוך: בר פומרנץ: שירים. כינס והקדים מבוא, נח פניאל.
תל־אביב, הוצאת אגודת הסופרים ליד „מסדה”, 1966).

בר פומרנץ

אגרות ל־צ׳ ז׳ ויינברג

[א]

26.8.1933.

מר וינבּרג אלופי יקירי שלום לך!

רוצה אני להודיעך כי זה כחמשה שבועות ואני נמצא בבית־אמי. זאת אומרת, בבית שאינו מגדל פורח באויר. ובבית זה אני נמצא בהקיץ. והנה חדשה: שנה את טעמו המזל שלומיאל שלי, הוא אשר לא עלה בידי להעלים אותו מנגד עיניך בורשה ולא אחת שחקת לו. פקע עול־דירה משכמי והלאה. שבתה הדפרסיה הקיבתית. חזר שלומיאלי זה העלוב על צרור השעשועים שלו למיניהם — ורשאה — משום שלא יכול להכנס לבית־אמי הצר. רוצה אני להבטיחך: לא יכול להכנס לבית־אמי הצר.

כאן כבר יכול המכתב להגמר ולהחתם בשלום. ואולם — רוצה אני עוד להוסיף דבר־מה. אם כי אינני משלומי אמוני המלה הפורחת. ומימי לא הייתי אלא עונה בלבד. וראה כתיבתי דלה וריקה — — הנה אני רוצה להוסיף ולכתוב אליך דבר־מה. ולו דבר־מה בלתי־חשוב לכל הדעות.

פה הענין מוטל על הלב, כאותה אבן על הבאר ורחלה (חי נפשי, בשם זה נקראה), רחלה התמה, המעוררת את הגבורה לגול את האבן ולמלא את הכד מים חיים וזכים, — אוי ואבוי, היא כבר נשואה לאיש אחר. הרחיקה הרחק מן הבאר. והכד עומד לו ומתמלא דלף. דבר זה נודע לי כעת, אחרי שובי מבירת המדינה אל המטרופולין של ילדותי — נָאֶעצב אֶל בארי — —

אכן לעתים רחוקות תבואני שעה של שמחה. או אז חס אני לבזבז את שעתי ולעשות לי כתונת־פסים — —

מה שמביאות העתים הרחוקות — הרי הוא לא אמת ולא יציב. וּמציאותי הנצחת, הרוב שבימים, היא עצובה וקודרת ודוממת, כאדמת־הסתו — —

נבצרה ממני לנתק את שרי הקשור לשדה לענן ולרוח, עד שלא אדע בין חוסר־לחם לבין קציר־הקמה — —

נפשי מתרשמת כראי־הנהר עד היום הזה במראה הערבה המוכרת, הפתוחה לפני

143. קבוצת צעירות מבנות יאנוב בשנת 1914

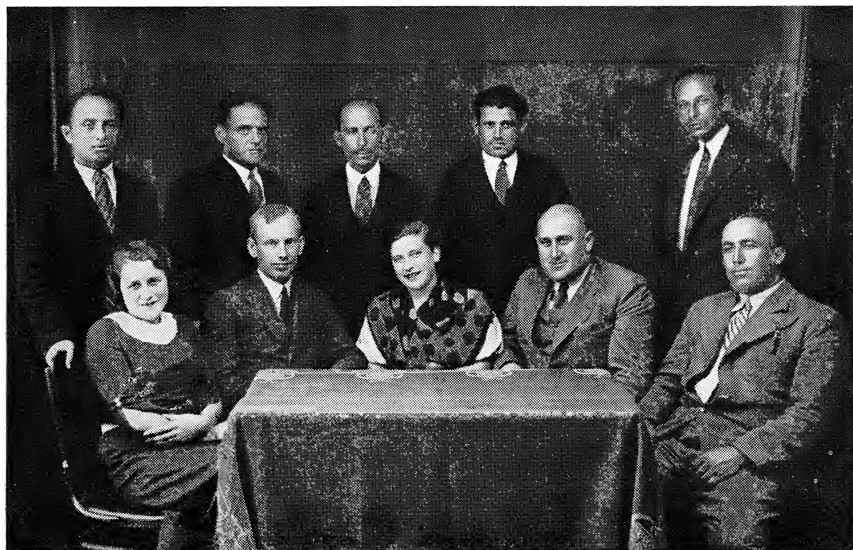

144. האחראים בפני השלטון הגרמני, 1915. קובריק ב׳; מטצקי; רובינוב; ליפשיץ.

145. לפני הגירת ה־אחים לומסקי לברזיל: לומסקי ו׳; וינשטיין א׳; לומסקי י׳; צמ-רינסקי ש׳.

146. תמונת פרידה מ־עלייתה ארצה. עומדים: אדלשטיין ז׳, מיירו-ביץ, נימצוביץ ש׳, מיירוביץ א׳, אפלבוים א׳. יושבים: סטנובסקי ה׳, גוטליב; נימצוביץ פ׳; גורודצקי א׳; טבצ-ניק מ׳.

147. פרידה מבושס וחברו שיוצאים לחוץ לארץ

148. קבוצה מאנשי יאנוב בבית הבראה בורוביצה.

149. קבוצת חלוצות בהכשרה לעלייתן ארצה.

150. קבוצת צעירים מיאנוב.

151. חברים שדרכם נפר־דה. שמעון אלשטיין עבר לרוסיה הסובייטית בשנות ה-20. צ׳רנצקי משה עלה ארצה.

152. פרידה מהאחים לומ־סקי לפני הגירתם לברזיל. נראים שני האחים, א׳ וינ־שטיין ש׳ צמרינסקי.

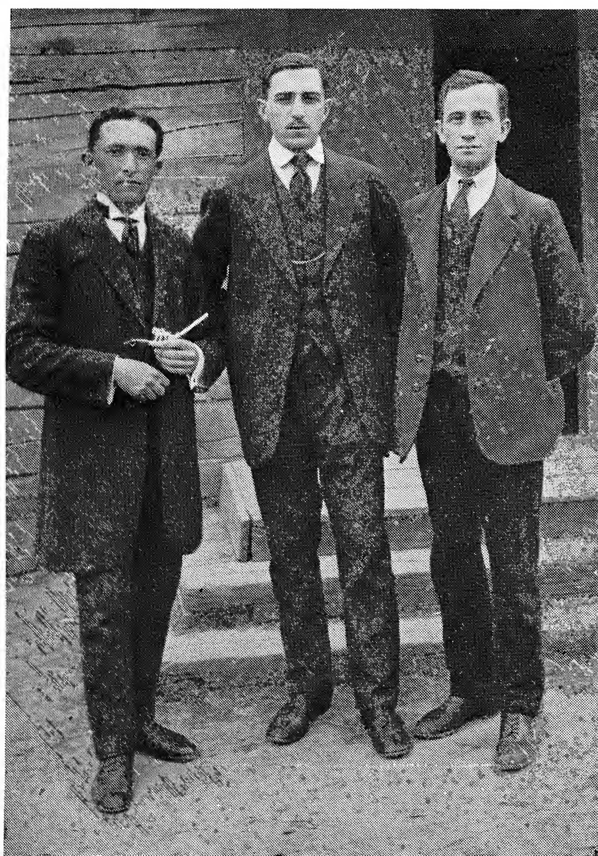
153. עומדים: (1) כהן; (2) כהן; (3) קוזניעץ; (4) וורוטיצקי; (5) קרולינסקי חסיה; (6) מדניק. יושבים: (1) כהן; (2) רזניק בסיה; (3) אוקראיניץ; (4) קפלן; (5) מדניק.

154. קבוצת כדור רגל הפועל. עומדים: (1) ברסקי יעקב; (2) לוין; (4) פרץ; (4) אודרוזינסקי; (5) פרוזנסקי. יושבים: (1) בזדצקי מרדכי; (2) ראובן חרסל; (3) רזניק יעקב; (4) שורץ אברהם; (5) גורודצקי שמואל; (6) קרולינסקי חיים.

155. קבוצה מיוצאי יאנוב הנמצאים ב-אמריקה: (1) — ? (2) גבי פופיצ׳קה; (3) שוסטר; (4) —; (6) בושס אבא. (5) ויכניס משה;

156. משמאל לימין: (1) ?; (2) גורודצקי ר׳; (3) דיווינסקי ב׳.

157. ירוחם ארזי מהחלוצים הראשונים, 1928.

158. קבוצת צעירים יוצאי יאנוב. עומדים: (1) י' אייזנ-ברג; (2) ליפשיץ; (3) פומ-רניץ; (4) לוין; (5) גולד-שטיין. יושבים: (1) נימצוביץ; (2) גולדמן; (3) נימצוביץ; (4) ליובישובסקי.

כספר־זכרונות. קבלתני הערבה כבן־בית משתתף ב... והנה כבדו ידי בעצבון ובעצלון למזוג כוס בדלף הסוחף ולהשתכר בו — —

אולם —

יתרון גדול למקום הזה: פה עולה בידי בלי שום טרחה להעלים את הנפש נֶגדה נא לכל, ו א י ש לא ישחק לי פה. יתרון גדול... ,

אגע נא עוד לענינים אחדים חשובים, העומדים על הפרק. יצאתי את ורשה בלי ברכת־פרידה ואיני יודע מתי עלי לשוב... את הסרטיפיקט עוד לא קבלתי. הוכיחתני רחל פייגנברג במכתב על שאינני מוציא ספר שירים. מן הסתם גם אתה תאשימני על כך. ובודאי שאני גם אותך אאשים. בכל אופן — את הספר עצמו אי־אפשר להאשים... הוא תובע משכבר.

חפץ אני לדעת מה נשמע אצלך. ההולך ונעשה דבר־מה בהתאגדות? ו„הראשית״? ואיפה לוסטרניק? ר׳ — טייכברג?

בודאי הנך טרוד מאוד בהתחלת שנת הלמודים. אף־על־פי־כן אני מבקש מאוד, וינברג היקר, שתזקף שעה אחת על חשבוני — ותענה לי.

אני לוחץ את ידך ברוב ברכה ויקר

שלך ב. פומרנץ

שלום לבני־ביתך. שלום לבית־גרבוביץ.

ספרך שמור אצלי.

[ב]

ינוב, 1933.19.IX.

מר וינברג היקר! (29.10.1933).

קבלתי את גלויתך. והנני שולח לך דבר — בחפזה. בהן צדקי, כי אין לי חשק ויכולת לכתוב דברים כאלה המשעממים אותי. אלא הפעַם עלה בידי להכריח את עצמי לכך — מפני רצונך! אם גם הדבר עלה יפה — איני יודע עוד.

והנה גם לי בקשה ממך. אתה מוכרח להסכים עם כל „הרקעת־שחקים״ שלי... כמה שכתבת. א נ י מ ס כ י ם ל ח ל ו ט י ן, ש ת ק ו נ י ך י ש ב י ח ו א ת ה ד ב ר, אבל הדבר החתום בשמי צריך להיות אמתי, כלומר, בל משובח יותר ממני גופא. אני יודע כי קלסתר־פני יש בו ליקויי־נערות אבל איני רוצה לכחלר־ולשרקו. שחקים אינני מרקיע. אני קבלתי תורה מה שקבלתי — על הגג הרם, תחת שכבה עבה של שלג. אולם על שכם עצמי עוד קשה לי לעלות. לצער גדול רק היה לי אילו הטו לי עכשיו חסד. הכניסני אל ביתך עם כל מגרעותי, אם אינך רוצה להעליבני. אם זאת מה שקבלתי שם, על הגג הרם, היא תורה — כי אז יש תקוה לאחריתי. אני אתקן בעצמי מן הסתם במשך הימים את שרוולי המרופטים.

אגב, אבקש ממך שתביא את שני השירים שלי ביחד. אם יחסר מקום לשניהם בחוברת של תשרי — יחכו לחשון. כי באם תפרידם — ומעטת את הדמות שהיא לא רבה גם בלאו הכי.

וינברג יקירי! אם צרות רבים חצי נחמה, כי אז אני יכול להיות מנחם... אני יכול להודיעך כי מצבי מאוד לא־טוב! — —

קבל את ברכותי מקרב לבי לשנה החדשה, תהי שנת חיים והצלחה לך ולכל בני־משפחתך וכתיבה וחתימה טובה!

פ. ס. איפה נמצא לוסטרניק? שלום וברכה לו ממני.

שלך ב. פומרנץ

[ג]

ורשה 7.IX.35 (26.10.1935)

וינברג היקר לי, שא ברכה!

קבלתי את שני מכתביך בשעתם. אבל לא עניתי בשעתו. סיבות הרבה גרמו לכך. מלבד התנאים החיצוניים הדרושים לכתיבת מכתב, כגון בולי־דואר וכו׳, הרי אני זקוק עוד למצב נפש מיוחד שייצר לי סדר־יום, תוכן־ענינים, שיסגלני לכתיבה. כשאין לי זה, אז שתי ידי עושות מין „התקוממות פסיבית" כנגדי ומשליכות מעליהן לארץ את מרותי ולמרות זה שאותה שעה יש וכל עצמותי תקריאנה — אין מה לקרוא...

אַל תדינני לכף עצלות פשוטה, ואַל־אַל־אַל תחשדני חלילה בשכחה או חלילה וחלילה בריפוף הקשר המקשרני אליך. להיפך מיום שנעדר מקומך עמנו בורשה נתעשר גנז הגעגועים שלי בתוספת־כבודה הגונה, ואף יום אחד לא מש שמך מפי ואתה מזכרוני. משעשעתני התקוה, שעוד אבוא גם אני אי־פעם בצל־קורתך. לפי־שעה אני נאלץ להסתפק במכתב קטן לבעבור ענות לך על אי־אלה ענינים ולמסור לך מעט מדברי־הימים האחרונים שלי, מן המוצאות אותי במשך הקיץ הזה. ואל נא תטעה, יקירי, גם עכשיו, שכבר עלה לי לדכא את ההתקוממות הנ"ל. לא, כי הנפתולים עודם נמשכים ועומדים בעינם. אלא מה? נתרחש אצלי משהו אגדתי, שכמוהו לא היה עוד מיום ברוא אלהים ארץ, שאינני יכול עדיין להסבירו לעצמי. החדר הזה עם השולחן והכסא שאני יושב עתה מתנועעים ומסתובבים כמו פלניטה, שטרם גולתה עוד, וכל הדברים הבאים לידי נהפכים לנשיאים פורחים. דמה לך: ימינו כותבת אליך את המכתב הזה ושמאלי תחבקנה... —

כן, עלי להודיעך כי ביום ל"ג בעומר ש. ז. באתי בברית הנשואים. נתרחבה דעתי רק בדבר אחד: באשה נאה. לא הסתדרנו עדיין ככל הצמדים הצעירים, כי חיים אנחנו רק לפי הסדר שלפני הגירוש מגן־העדן: בלי בגדים נאים ובלי חדרים מרוהטים. הבחורה שלי היא ילידת ורשה. היא מזמרת מצוינה, כבר זימרה כמה פעמים בראדיו הפולני. אני נתודעתי אליה בנשף אחד, לאחר קונצרט שלה. היא מצטיינת במעלות רבות, היא צעירה,

יפה ויכולה לאהוב. היא אוהדת את שאיפתי לארץ־ישראל. לחופה שלי היתה מצד החתן שושבינות זו: שוהם, פלדשוה והצייר פליקס פרידמאן. לוסטרניק פשט ברגע האחרון את רגלו (צא ולמד כמה יציבה חובתו לגבי חבר, אני הודעתיו קודם־לכן שאין פה עמי איש מקרובי ואני זקוק לעזרת איש — ובכל זאת). התנאים החמריים שלנו קשים מאוד. אין לי עכשיו שום עבודה כאן ואיני יודע מה תהא עלי. את השאלון שלי לקבל סרטיפיקט הידשתי עוד לפני כחצי שנה וההתאגדות צרפה לזה מכתב המלצה ודרישה, ועדיין אינם עונים לי מטוב ועד רע. מיעצים לי לפנות אל מי שהוא בארץ־ישראל שהוא ישתדל שם בירושלים ובדרך זו לקבל סרטיפיקט עבורי. גם הבטיח לי יוסף ליכטנבום לבוא בדברים עם אשר ברש בענין זה. אולי היית אתה בעוזרי? הענין הזה חיוני הוא לי, אינו סובל כל דיחוי מפני שבנפשי הוא. לעבודה בא״י אינני דואג. יש לי מה לעשות שם. וגם רעיתי היא בעלת־מקצוע. כאן — פסה ממני כל תקוה להתקיים.

אשר לענין הוצאת ספריך שכתבת ללוסטרניק, אוכל אני לענות לך: אַל תשלה נפשך במגדל פורח. מוטב שתפנה בעוד מועד למאן דהוא אחר, שיעשה דבר־מה באמת. הלא לכך דרוש הון רב. והון רב אינו יכול להיות נצבר בכיסו של לוסטרניק... לפני כחצי שנה הלכנו אני והוא אל א. גליקסון לבקש ממנו כסף על מנת להוציא את ספוריך הארצישראלים בספר קטן. הרציתי לפניו את כל החן שבדבר זה ואמנם קבלתי ממנו חמשים זהובים. לוסטרניק לקח תכף מידי את הכסף ולי נשאר הרושם כאילו לכיסו האחד נכנס ומן השני יצא... עכשיו איננו בורשה. הוא נמצא בבית־הוריו בלודז. את חוק־למודיו באוניברסיטה עדיין לא גמר וכפי הנראה לא יגמור עוד. למה? הוא כלל אינו זקוק לכך, הלא מעלת־הדירקטור בבית־המסחר כבר מחכה לו מיום צאתו מרחם. על ספר־שיריו היתה ב„היינט״ בקורת מאד מאד שלילית מאת ישראל שטרן. בסך־הכל: כפי שאתה שומע איתרע קצת מזלו. וצר לי עליו, כי סוף־סוף בחור רך הנהו וכטוב לבו — גם בעל רצון טוב.

יקירי וינברג! אני מוכרח להזכירך — ולבקשך עוד פעם: אני נתון בצרה גדולה. אם יש לאל ידך לעשות למעני דבר בענין קבלת סרטיפיקט — קומה והיה בעוזרי. בקשתי מכוונה גם אל אחיך הד״ר שמואל וינברג הנכבד, שהוא בעל השפעה מרובה וגם איש המעשה. אין מטבעי להטפל ולהטריח אנשים, אבל — המים כבר באו עד צואר. S.O.S. — —

ומה שלומך? אף־על־פי שאני שואל תמיד את מר אֶרליך, איני יודע הרבה על אודותיך.

והנני מברך אותך ואת ב״ב בברכות לבביות ומחכה לתשובתך

הנאמן לך, ב. פומרנץ

נ. ב. אני משתתף ב„גליונות״. הקורא אתה?

הנ״ל

איסר עפלבוים

ווי אזוי איז געפאלן דער יונגער העברישער דיכטער בערל פאמעראניעץ (פאמעראנץ)

בערעלע — אַזוי האָט מען אים גערופן. ער איז געבוירן געוואָרן אינעם דאָרף אדריזשין ביי יאנעווע, ביי נישט פאַרמעגלעכע עלטערן. פיר קינדער זיינען זיי געווען אין דער משפחה, און ער — דער עלטסטער. לייב איז געווען דער צווייטער, דניאל — דער דריטער, און איין שוועסטער — רחל. נאָך דער ערשטער וועלט מלחמה, ווען די פּאָליאַקן האָבן פאַרנומען די געגנט, פאַרלאָזט די פאַמיליע פאַמעראַניעץ איר וווינאָרט אדריזשין און ציט זיך אַריבער, אין יאָר 1923, קיין יאַנעווע.

נאָך זייענדיק אין דאָרף האָט בערעלע שוין אונטערשיידט זיך פון די איבעריקע קינדער. דעם גרעסטן טייל פון טאָג פלעגט ער פאַרברענגען אויף די פעלדער צוהערנדיק זיך צום געזאַנג פון די פייגעלעך. ווען ער פלעגט הערן געזאַנג, אָדער ווען עמיצער האָט געשפּילט אויף אַן אינסטרומענט, פלעגט ער קענען אָפּשטיין שעה׳ן און זיך צוהערן. נאָך אין יענער צייט האָבן זיינע עלטערן און שכנים געזאָגט, אַז בערעלע וועט זיין אַ גרויסער מענטש.

בערעלע אַליין, אַ הויכער מיט אַ קאָפּ געקרייזלטע האָר, געוויינטלעך אַ פאַר־טראַכטער, פלעגט ער מיט אַ בלאָק־נאָט און אַ בלייפעדער אין האַנט, אַרומבלאָנדזשען איבער די פעלדער און שרייבן. אָבער בערעלען ווערט פאַרמיאוסט דאָס מאָנאָטאָנע לעבן און איין טאָג מעלדעט ער די עלטערן, אַז ער וויל פאָרן קיין ווילנע לערנען. וואָס לערנען — האָט ער אַליין נישט געוווסט. דעמאָלט איז בערעלעס פאָטער קראַנק געוואָרן און די אָרעמקייט אין שטוב האָט זיך געלאָזט שטאַרק פילן. די עלטערן דערקלערן בערעלען, אַז זיי וועלן אים נישט קענען שטיצן, אָבער דאָס העלפט נישט און בערעלע פאַרלאָזט די עלטערן און פאָרט אַוועק קיין ווילנע. אין ווילנע האָט ער נישט קנאָפּ געליטן, אָבער איין זאַך איז פאַר אים געווען קלאָר: ער וויל לערנען. ער האָט אויך אַרויסגעוויזן אינטערעס צו מוזיק און אויך געשפּילט אויף אַ פידל. איינמאָל, ווען ער איז געזעסן אין דער סטראַשון־ביבליאָטעק, איינגעבויגן און נאָטירט אין זיין בלאָק, איז צו אים צוגעגאַנגען דער זון פונעם רב רובינשטיין און מיט אים זיך באַקאַנט. דעם רב רובינשטיינס זון העלפט בערעלען אַ סך. ער טרעט אַריין אין העברעאישן סעמינאַר,

לערנט אויך מוזיק, פּריער ביי אַ פּריוואַטן לערער און דערנאָך אין קאָנסערוואַטאָריום. ער באַגעגנט זיך מיט יידישע שריפטשטעלער און זיי גיבן אים צו מוט ווייטער צו שרייבן.

בערעלע רייסט איבער דאָס לערנען ווען ער באַקומט פון דער היים די טרויעריקע ידיעה, אַז דער פאָטער פילט זיך זייער שלעכט און מען בעט אים ער זאָל קומען אַהיים. בערעלע קערט זיך אום אַהיים. דער זייער קראַנקער פאָטער בעט בערעלען, אַז ער זאָל עפּעס פאַר אים שפּילן אויף זיין פידל און דאַן האָט בערעלע אויסגעגאָסן זיין האַרץ, זיינע געפילן אין שפּילן. כ׳האָב איינמאָל געהאַט דעם זכות צו הערן בערעלען שפּילן אויף אַ פאַרלאַנג פון זיין פאָטער. ער איז אַריין אין אַזאַ עקסטאַז, אַז דער גאַנצער קערפּער זיינער האָט געציטערט און בעת ער האָט פאַרענדיקט, איז ער געפאַלן אויפן שטול און זיך צעוויינט.

בערעלע ווערט אָנגענומען פאַר אַ לערער פון תנ״ך אין אַ שולע, אָבער עפּעס ברויזט אין אים. ער קען ניט זיצן און לערנען מיט קינדער ווען ער אַליין שטרעבט נאָך צו לערנען. ער הויבט דאַן אָן צו פאַרעפנטלעכן אין העברעאיש שירים און איך געדענק די רעצענזיעס איבער זיין שאַפונג, וועלכע האָט פאָרויסגעזאָגט אַז בערעלע וועט אויסוואַקסן אַ גרויסער פּאָעט, אָבער זיין שרייבן דאַרף זיין לייכטער, נישט אין אַזאַ טיפן עברית, וועלכן פאַר אַ סך פון אונדז איז שווער געווען צו פאַרשטיין.

אין יאָר 1933 פאַרלאָזט בערעלע יאַנאָוו און פאָרט אַוועק אין וואַרשע. ער זעצט פאָר דאָס לערנען אין קאָנסערוואַטאָריום, ווערט אַ מיטגליד פון ליטעראַטן פאַריין און וואָס אַ מאָל אַלץ מער פּאָפּולער. ער שרייבט אַ סך און עס זיינען דערשינען זיינע צוויי ביכער לידער: איינער — „בשפתים על הסלע״, דער צווייטער — „חלון ביער״. אין אַ סך פון זיינע לידער ווערט אויסגעדריקט דער צער פון זיין נייעם לעבן אין דער גרויסער שטאָט וועלכע איז אים געווען פרעמד. ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען זיין מאַטעריעלער צושטאַנד אין וואַרשע, קענען מיר זען פון זיינס אַ ליד, וווּ ער דריקט זיך אויס „מיין ברודער און מיין שוועסטער, איך פאַרבעט אייך נאָך נישט צו קומען, עס וואַקסן דאָ ניט קיין ראָזשינקעס און מאַנדלען, טרערן און געשרייען ווערן איינגעשלונגען ווי ציגל אין מויער״.

זיין בענקשאַפט צו דער נאַטור דריקט ער אויס אָט ווי אַזוי: „אין מיין גאַס איז ניטאָ קיין בוים, וואָס זאָל אָנזאָגן דעם בייט פון ציטן; נאָר ס׳איז אין אים פאַרפלאַנצט אַן אַלייע פון קבצנים, וואָס שטרעקן מאָגערע און ציטערדיקע הענט״.

זיינע לידער דרוקן זיך אין פאַרשיידענע צייטשריפטן. זייענדיק אין וואַרשע פאַרליבט ער זיך אין אַ מיידל פון שניאורס כאָר און אין אַ צייט אַרום האָבן זיי חתונה. אין יאָר 1938 איז ער אויף פסח געקומען מיט זיין פרוי קיין יאַנאָוו, אַהיים, אויף אַ וויזיט און דאָס פאָר פאָלק האָט ביי אַלעמען זייער אויסגענומען.

אין יאָר 1939 האָט בערעלע געוואָלט זען זיין היימשטאָט און פאַמיליע און ער איז געקומען צופאָרן קיין יאַנאָווע. אין דער צווישנצייט ברעכט אויס דער קריג. די

דייטשן פֿאַרנעמען פּוילן ביז בריסק און דאָס רוסישע מיליטער פֿאַרנעמט די שטאָט בריסק. אונדזער שטעטל בלייבט ביי די רוסן און בערעלע קען נישט זיך אומקערן צו זיין פרוי אין וואַרשע. ער פֿאָרט קיין ביאַליסטאָק מיט דער האָפֿענונג, אַז פֿון דאָרט וועט ער קענען אַריבער דעם רוסיש דייטשן גרענעץ און זיך דערשלאָגן צו זיין פרוי און קינד. אָבער דאָס געלינגט אים נישט. דאָן גרינדעט ער, מיט נאָך עטלעכע פֿון די געבליבענע שריפֿטשטעלער, דעם ליטעראַרישן פֿאַריין אין ביאַליסטאָק און אין דער צייט שרייבט ער לידער, וואָס זיינען פֿול מיט בענקשאַפֿט נאָך זיין פרוי.

ווען עס ברעכט אויס די רוסיש דייטשע מלחמה אין 1941, באַשליסט בערעלע צוריקצוקומען קיין יאַנאָווע. דעם גאַנצן וועג מאַכט ער דורך צופֿוס און אַן אויס־געמאַטערטער קומט ער אַהיים. דעם פֿאָטער טרעפֿט ער שוין נישט. זיין פֿידל הענגט אַ פֿאַריתומטער. ער אַליין פֿאַרלירט דעם מוט צום לעבן און ווערט מעלאַנכאָליש. ער פֿאַרשליסט זיך אין זיך. נאָר איין זאַך, דעם בלאָק־נאָט האָט ער ניט אַרויסגעלאָזט פֿון דער האַנט. מען פֿלעגט זען ווי אַזוי ער פֿאַרשרייבט אַלץ וואָס ער לעבט דורך.

בעת עס איז געשען דער גרויסער אומגליק פֿון ליקווידירן דעם געטאָ, האָבן מיר אויסבאַהאַלטן בערעלען אין טאַרטאַק, און ווען מען האָט ליקווידירט דעם קליינעם געטאָ, האָט בערעלע זיך אויסבאַהאַלטן און איז געראַטעוועט געוואָרן, ווי עס ווערט איבערגעגעבן אין דער שילדערונג פֿון רחל רעזניק (אין אַנ׳אַנדערן אָרט אין דעם בוך).

זיין לעבן אין אַ שטענדיקן פּחד, אין באַהעלטעניש, האָט נאָך מער אויף אים געווירקט. בערעלע איז געווען פֿאַרוואַקסן. ער האָט נישט דערעסן, נישט דערשלאָפֿן און איז ניש געווען מסוגל עפּעס צו טאָן. בעת מיר זיינען אַרויס אין וואַלד און זיך צעטיילט אויף קליינע גרופּן, זיינען מיר געיאָגט געוואָרן נישט נאָר פֿון דייטשן, נאָר אויך פֿון ווייסע, פּאָליאַקן און אוקראַינער.

אין איין שיינעם פֿרימאָרגן, בעת מיר זיינען געזעסן און געגעסן, און נישט ווייט פֿון אונדזער גרופּע זיינען געווען נאָך צוויי גרופּן: פֿיינשטיין מיט די קינדער, דער ניוואָשיצער שמידט מיטן זון און די פֿאַמיליע פּרץ מיט די קינדער, גיב איך אַ קוק: בערעלע גייט. מיין פֿרייד קענט איר גאָר זיך ניט פֿאָרשטעלן. בערעלע לעבט! איך הויב אָן אים צו פֿרעגן: פֿון וואַנען קומסטו? צי ווילסטו עפּעס עסן? אָבער ער ענטפֿערט ניט. ער נעמט נאָר אַרויס דעם בלאָק און שרייבט. די ערשטע זאַך וואָס איך גיי טאָן, איז — געבן אים עסן. אָבער דאָ האָב איך זיך אָנגעטראָפֿן אויף אַ קעגנערשאַפֿט מצד די איבעריקע מיטגלידער פֿון מיין גרופּע. זייער אויסרייד איז געווען: אויב מען וועט אים געבן עסן, וועט ער קומען יעדן טאָג און אַזוי ווי ער האָט געהאַט אַ נאַטור פֿון גיין, קען ער נאָך ברענגען אַהער דייטשן. איך בין געוואָרן דענערווירט, ס׳האָט אָבער נישט געהאָלפֿן. דאָן האָב איך זיי פֿאַרגעלייגט צו צעטיילן זיך מיט דעם עסן וואָס ס׳איז דאָ און איך וועל זיי פֿאַרלאָזן. זיי האָבן מיר געגעבן אַ האַלב לעבל ברויט, אין דער צייט

ווען אויף מיין חלק איז אויסגעפאַלן מערער. זיי האָבן מיר געזאָגט: דאָס איז דיין חלק און דו קענסט גיין.

איך ווייס ניט, צי בערעלע האָט פאַרשטאַנען אונדזער שמועס, ער האָט נאָר אַנגענומען מיין האַנט און לאַנג זי געהאַלטן. איך גיב אַפּ בערעלען די פּאַרציע ברויט און אַליין האָב איך געוואָלט צוגיין צו אַ גרופּע פון אונדזער שטאָט, וואָס איז געווען אויף אַן׳אַנדער אָרט 5 קילאָמעטער פון אונדז. אין יענער גרופּע איז געווען בערעלעס קוזין, אהרן. איך זאָג בערעלען ער זאָל אויף מיר וואַרטן און איך הויב אָן צו גיין. דאָ האָבן די איבערגעבליבענע פון מיין גרופּע אָנגעהויבן פון מיר צו לאַכן. איך קער זיך אום צוריק און זאָג בלויז עטלעכע ווערטער: חבר׳ה, לאַכן וועט דער, וואָס וועט לאַכן דער לעצטער. דאָס זיינען אונדזערע ערשטע טעג אין וואַלד. איך נעם נאָך אַמאָל בערעלעס האַנט, צעקוש זיך מיט אים און גיי אַוועק.

איך גיי אַפּ ניט מער ווי אַ קילאָמעטער אָדער צוויי און איך הער אַ האָגל פון פּאַלעמיאָטן און ביקסן־קוילן און מיר דאַכט זיך, אַז די קוילן קומען פונעם אָרט, ווו אונדזער גרופּע געפינט זיך. איך הויב אָן צו גיין שנעלער און קום אָן צו בערעלעס קוזין. דאָרט הערן אַלע די שיסעריי און פרעגן מיך, צי איך ווייס וואָס עס קומט דאָרט פאָר? איך דערצייל זיי אַלץ וואָס איך ווייס. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די דייטשן האָבן געכאַפּט צוויי מענטשן: איינעם פון אונדזער שטאָט, קרופּניקס אַ זון און איינעם פון ליבעשיי. די קריסטן וואָס האָבן צוגעזען, ווי אַזוי מען האָט קרופּניקן געמאַטערט, האָבן דערציילט, אַז מען האָט אים געברענט די פיס — אָבער ער האָט קיין וואָרט נישט געזאָגט און האָט אויסגעהויכט זיין נשמה אין יסורים. דער צווייטער האָט ניט אויס־געהאַלטן. ער האָט גענומען די דייטשן און געפירט זיי ווייזן, ווו די יידישע גרופּן געפינען זיך. דאָ האָט פּאַסירט, אַז ווען מען איז צוגעקומען און דערזען ווי אַזוי מען זיצט און עסט, האָט זיין האַרץ ניט אויסגעהאַלטן און ער האָט אָנגעהויבן צו שרייען: אַנטלויפט, דייטשן! ער אַליין האָט אויך אָנגעהויבן צו לויפן. די דייטשן האָבן בערעלען געהרגעט און צוזאַמען מיט אים דעם ניוואָשיצער שמידט מיט דעם זונס קינדער און ווייב, פרצ׳ן מיט די קינדער, צוזאַמען 7 נפשות.

ווען אַלץ האָט זיך איינגעשטילט און מיר זיינען געקומען צו דעם אָרט און דערזען דעם אומגליק, האָבן מיר מיט צער און ווייטיק באַערדיקט די געפאַלענע, אָפּגעגעבן זיי דעם לעצטן כבוד און פאַרומערטע זיך געלאָזן גיין ווייטער זוכן אַנדערע ערטער.

אויף אַ דיקן בוים האָבן די דייטשן אויסגעקריצט, אַז דאָ האָבן זיי אין דעצעמבער 1942 דערהרגעט 7 יידישע פּאַרטיזאַנער. דעם נאָמען פון דער אונטערגעשריבענער ס.ס. אָפּטיילונג געדענק איך נישט.

ד״ר מ׳ א׳ נהיר

צבי אביבי (רזניק)

מורה ותיק, חבר יקר וידיד נאמן. נולד בתרנ״ה ביאנובה שעל־יד פינסק ברוסיה הלבנה. את השכלתו המסורתית, העברית והכללית רכש ב„חדרים מתוקנים״ ואצל מורים פרטיים ביאנוב ובפינסק, השתלם בתלמוד בבית־מדרשו של ר׳ דוד פרידמן ורכש ידיעות רחבות בתנ״ך, בדקדוק ובספרות העברית אצל מורים ידועים. בווילנה גמר את הקורסים הפדגוגיים מיסודה של „תרבות״ ועבד כמורה בבתי־ספר עבריים ביאנוב, בבית־ספר „התחייה״ בבריסק דליטא, בתי־ספר לבנות „תל־חי״ בפינסק ובגימנסיה העברית „תרבות״. עסק הרבה בפעולה ציונית סוציאליסטית ותרבותית עברית ב„צעירי ציון״ (אחר כך צ. ס.) ב„החלוץ״. בתרפ״ד (1924) עלה לארץ עם אשתו אסתר־רחל, תבל״א, ולמד במכון למדעי היהדות באוניברסיטה העברית בירושלים והמשיך בהוראה בבתי־ספר יסודיים ותיכוניים. בסוף השתקע בתל־אביב וכשנפטר היה כבר מספר שנים בפנסיה. עוד בחו״ל פורסמו עבודותיו הספרותיות ובארץ פרסם משלים וסאטירות מקוריים בחרוזים, עסק בתרגומים מרוסית ויידיש לעברית, בהם תרגומים משירי פושקין ולרמנטוב ומשלי שטיינברג, וכן פירסם רשימות שונות ב„דבר״, „במעלה״, „דבר־השבוע״, „דבר־לילדים״, „הפועל־הצעיר״, „בטרם״, „משמר־לילדים״ ועוד. בתשכ״ב יצא בהוצאת „ניב״ קובץ משליו בשם „שבעים משל ומשל״ אשר על הווי הדמויות הפועלות בהם טבוע חותם יהודי וארץ־ישראלי. בעתונות הארץ הופיעו הערכות מספר על ספרי משליו.

בשנת 1964, כשנתיים לפני פטירתו יזם וניהל את ה„חוג הרעיוני״ שהיתה בו קבוצה של מורים אשר המנוח הפעילם להיפגש כל חודש במוצאי־שבת כדי להאזין להרצאת אחד מחברי החוג ולהשתתף בוויכוח עליה. הפגישות קיבלו אופי של קבע ובילוי חברתי ורוחני מעניין. יומיים לפני מותו רצה לכנס את החוג להרצאה ואני יעצתי לו לחכות עד שיבריא ולא זכה, ייזכר לברכה.

איסר אפלבוים

משה־ישעיה דער קלעזמער

ווער האָט עס נישט געקענט משה־ישעיה׳ן דעם קלעזמער? משה־ישעיה האָט נישט אַדורכגעלאָזט קיין איין חתונה. ער פלעגט שטענדיק זיך באַרימען, אַז ער האָט געשפּילט ביי אַלעמען אויף די חתונות. אויסער שפּילן פלעגט ער אויף די חתונות אויך אויסרופן די דרשה־געשאנקען, וואָס יעדער איינער פלעגט געבן. און אויב ער פלעגט דערזען, אַז עמעצער פון די געהויבענע געסט האָט געגעבן נישט לויט זיין שטאַנד, פלעגט ער גלייך מיט אַ הויכער שטימע אויסרופן: הגביר הנכבד זה וזה האָט געשענקט דריי מאָל אַזוי פיל ווי אין דער אמתן, כדי נישט צו פאַרשעמען דעם געבער. ביים באַדעקן די כלה פלעגט ער האָבן אַ באַזונדער טרויעריקן ניגון, און ווען ער האָט אים געשפּילט, פלעגן טרערן זיך גיסן פון אַלעמענס אויגן. די חופה פלעגט מען שטעלן נעבן שול און די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג פון שטעטל פלעגט וואַרטן לענגאויס דעם גאַנצן וועג ביז דער שול, און ווען עס איז געווען פינצטער, פלעגט מען מיט ליכט אין די הענט צולייכטן דעם פּאָרל דעם וועג צו דער חופה. דאָ האָט דער קלעזמער באַוויזן וואָס ער קען. מיט אַלערליי קאָמבינאַציעס פון שלאגערס, געמישט מיט חסידישע און אַנדערע ניגונים, פלעגט ער פירן חתן־כלה צו דער חופה.

איסר אפלבוים

בערל זארוצקי דער קוימענקערער

געהייסן האָט ער בערל און זיין ארבעט איז געווען צו רייניקן די קוימענס פון די הייזער. זיין עיקרדיקע אַרבעט פלעגט זיך אָנהויבן פאַר די יום־טובים (ראש השנה, יום כיפור און סוכות), ווען מען פלעגט זיך אָנהויבן גרייטן צום ווינטער. דאַן פלעגט מען זען בערעלען מיט די שטריק אויף די אַקסלען, אָן אויסגעשמירטער, ווי ער גייט פון שטוב צו שטוב און פרעגט, צי מען דאַרף רייניקן דעם קוימען. אַזוי פלעגט בערל זאַרוצקי אַרבעטן שווער און קוים פאַרדינען אויף צו שפּייזן זיין פאַמיליע.

נאָר מיר, קינדער, פלעגן וואַרטן אויף דעם טאָג פון פורים. דעמאָלט פלעגט בערל אָראָפּנעמען דעם גרויסן קויש פון בוידעם און דעם קאָפּ פון פערד. ער פלעגט דערויף זייער שווער האָרעווען, ביז עס פלעגט באַקומען אַן אויסזען. ער פלעגט אַריינטאָן זיינע פיס אין קויש, האַלטן די לייצעס פון פערד, לויפן און שפּרינגען — און אַלע קינדער פון שטעטל נאָך אים. דאַן פלעגט בערל אַראָפּוואַרפן פון זיך דעם יאָך פון אַ גאַנץ יאָר און פלעגט פאַרגעסן פון דאגות פרנסה. ער פלעגט פריילעך מאַכן מיט זיין זינגען און טאַנצן דאָס גאַנצע שטעטל, און דער עיקר — אונדז קינדער. אַז מען פלעגט אים פרעגן: „בערל, צו וואָס דאַרפסטו דאָס לויפן און שפּרינגען?" פלעגט ער אַרויס־שטעלן די ווייסע ציין, אַ שמייכל טאָן און זאָגן: „אין דער ערד זאָל אַלץ גיין! מען דאַרף איינמאָל פריילעך זיין".

רשימות על בני משפחה

שרה פריידל רוז'אנסקי

זכרונות מבית אבי המורה הוראה
ר' אברהם יהודה הכהן ז"ל

אני רק רוצה לכתוב פה כמה מלים על החנוך שקבלנו בביתנו היקר:

הדבר הראשון, אינני זוכרת שאבא שלנו היקר ז"ל קרא לנו בשמותינו הקבועים. היינו אחד עשר ילדים בבית, ולכל אחד מאתנו היה מעין פסיבדונים משלו, כגון: השכלה, צדקות, תמימות, צניעות, קדושה, גדולה, רחמים, מלכות, ענוה, חסידות.

בבית תמיד דיברנו בלשון זו. למשל „גדולה" תגיד ל„קדושה" לעשות זה וזה, או: „מלכות", לאן הלך „תמימות"? אחותי הבכורה אסתר תחי', הנמצאת כיום בארגנטינה הפסיבדונים שלה היה „השכלה" וכשבא מכתב ממנה מאמריקה, אז סיפרנו בשמחה שיש מכתב מ„השכלה". הדבר הזה נתן לנו סיפוק רב כי אנחנו הילדים לא שמענו בשום בית דבר כזה. לא התגאנו בזה כי הלוא אסור להתגאות, צריכים להיות ענו. על אף עניותנו ומצוקתנו הכלכלית היתה השמחה תמיד שורה בביתנו, כי אבא ז"ל לימד אותנו שאדם צריך להיות שמח בחלקו, לקבל הכול באהבה ולעבוד את ה' בשמחה. אמא הרבנית ז"ל לא התאוננה חלילה ותמיד היתה אומרת: מי ישווה לנו ומי ידמה לנו ואיזה ערך יש לכסף, כנגד האושר שלנו, שכן התברכנו בילדים מוכשרים מאוד. אחינו הגדול יחזקאל ז"ל „צדקות" הוסמך לרבנות בגיל 19 ואחינו רפאל ז"ל, „תמימות" למד טוב ובהתמדה. שני האחים האלה למדו בישיבת קובנה וסלובודקה, ואח"כ בישיבת לומז'ה. שני אחינו הקטנים אהרן צבי ז"ל, „קדושה", ויוסף ז"ל, „גדולה", למדו בישיבת קמניץ ואח"כ בבריסק דליטא.

אחרי מלחמת העולם הראשונה למד יוסף ז"ל בביאליסטוק ובהיותו בן 19½ נתמנה רב ביאנוב, ממלא־מקומו של אבינו ז"ל שנפטר באופן פתאומי בפסח, בליל סדר שני.

המלחמה העולמית הראשונה הטביעה את חותמה על חיינו. בבית היה עוני וחוסר כל. מחלות אפידמיות שררו אז בעיירה שלנו ובביתנו חלו ארבע ילדים במחלת הטיפוס. ידוע הלוא שחיי רב בעיירה קטנה, שפרנסתו היתה על דיני תורה, בריתות, שמחות, ושכירות זעומה חדשית היו קשים בימים כתיקנם ובזמן המלחמה גם פרנסה זו היתה מצויה בקושי רב. אחרי ארבע שנות מלחמה עם חתימתה של שביתת הנשק בין רוסיה וגרמניה, נפתחו הגבולות והתפתח בעיירתנו מסחר עם אוקראינה, שמשם הביאו כל מיני

סחורות ובעיקר סוכר (אז סוכר לא היה בנמצא). זוכרת אני שמנדל בן גרשון טבצ׳ניק ע״ה, הבן היחיד של רייזל ע״ה שהיתה אשתו השניה של גרשון ב״ע, נסע לאוקראינה להביא כל מיני סחורות בשותפות עם עוד אנשים ולא חזר בזמן הקבוע. בדרכים כמובן עוד לא שרר שקט, ואני זוכרת היטב באיזה בכי באה רייזל לאבינו הרב, כי אצלו כל בעל לב שבור זכה לשמוע מפיו מילים טובות ומרגיעות וברכות. כי אבא ידע איך להגיד את מלות ההרגעה ולעורר תקוה. הוא אמר לה כי האל הטוב יעזור לה ובמהרה יחזור מנדל בנה בריא ושלם. ובעזרת השם בא מנדל למחרת הביתה בריא ושלם. ביום השני אחר בואו של מנדל, הביאה לנו רייזל „ראש סוכר״ (כך היה נקרא אצלנו גוש הסוכר בגלל צורתו).

לא אשכח את גודל שמחתי. הילדים עוד היו חולים והבית היה ריק. לא היה סוכר ולא חלב ואפילו הלחם היה בצמצום, וכשרייזל נכנסה אלינו עם חבילה כזו, אורו עינינו. אמא ז״ל לא היתה כבר בחיים כי היא נפטרה בהתחלת המלחמה העולמית ב־1914. אבא היה אז בבית־הכנסת ואני לא יכולתי לעכל את האושר שיש לנו ברוך השם סוכר בבית ורציתי להודיע לאבא על כך, אך כמה הייתי אומללה כשאבא ז״ל אסר עלי לפתוח את החבילה ולהתחיל מהסוכר לפני שגרשון בעלה של רייזל יגיד שזה ינתן בהסכמתו, כי כתוב הלוא, כי יש שעור וגבול למה שיכולה האשה לתת במתנה. אז קראתי את גרשון לביתנו בשם אבא ז״ל וכשגרשון שמע על המדובר אמר, כי יש בסמכותה של רייזל לתת מתנות ותרומות כל כמה שהיא רוצה, והוא תמיד מסכים אתה. ועוד אמר, כי רייזל שלו אשה כל כך טובה שהחליט שכל פעם שיצטרך להתחתן יקח אשה מכפרה של רייזל (הוא היה לץ גדול).

כפי שאבינו עצמו נזהר שלא לעבור חלילה על איזה לאו ונהג רק לפי הדין והתורה, כן היתה כל מגמתו ושאיפתו לחנך אותנו בכוון זה. כשאבא היה שולח אותנו לחנות ציווה עלינו לא להשאר בחנות לבד בזמן שהחנווני יוצא, כי במקרה שהחנווני לא ימצא מיד בחנותו את הדרוש לו, שלא יעלה על דעתו שמא לקח את זה ילדו של הרב, וחס וחלילה שיפול חשד כלשהו על ילד שלנו.

היום רחוקים אנו מהרבה „לאווים״ שהוא נהג בהם בחומרה, בכל זאת כל הדברים האלה מושרשים עמוק בלב ואני משתדלת בכל הזדמנות למסור ולספר לילדינו על החינוך הטוב הזה בתקוה שאמצא אצלם בעזרת השם יתברך אוזן קשבת.

רציתי עוד לציין את עניין אהבת ארץ־ישראל בביתנו. אבא היה מעשן הרבה מאוד והיתה זו מעמסה כספית מיותרת על תקציבנו הדל. יום אחד אסרו עליו הרופאים את העישון, כי זה השפיע רע מאוד על בריאותו. פעם שמעתי שאבא ז״ל אומר לשכננו: „לו יכולתי בעזרת השם להפסיק לעשן הייתי תורם, בלי נדר, שלושה רובלים לטובת ארץ־ישראל. בשמוע הילדים את זה שאלו בתמימות: „אבא מהיכן היית לוקח כל כך הרבה כסף?״ (כי שלושה רובלים בביתנו היו הון תועפות). תשובתו היתה: „בשביל ארץ־ישראל כמה שנתן כסף זה לא יהיה הרבה, ואני מקווה לאל הטוב כי יעזרנו בכך״.

עוד קוריוז אחד רציתי לכתוב, כמה תפסה ארץ־ישראל מקום נכבד בעיירתנו. כשהשל, בעלי המנוח היה צריך לנסוע ארצה (כי אני והילדים נשארנו עוד ביאנוב לכמה חודשים בגלל קשיי העליה אז) היה עליו לצאת לדרך במוצאי־שבת־קודש בשעה מוקדמת. הרבנים הכריזו אז בבתי־הכנסת להקדים בתפילת מעריב בכדי שיוכל הקהל להגיד להשל ברכה לדרך, שיסע לשלום, כי לפני תפילת מעריב אסור לומר „לנסוע". עד כדי כך היתה מכובדת הנסיעה לארץ־ישראל.

ההשפעה שהשפיעה עלינו אמא ז"ל היתה מוגבלת יותר כי היא היתה תמיד מטופלת בילדים ובדאגות יום־יום, ונוסף לכך היתה תמיד חולה. ובכל זאת, עד כמה שרק אפשר היה, השתדלה להקנות לנו דרך־ארץ ונימוסים טובים ובעיקר את מידת „ואהבת לרעך כמוך". תמיד היתה אומרת: אהבת אדם לאדם הרי זה דבר חשוב מאוד. דברים שבין אדם למקום לא עלינו לסדר, ועלינו מוטלות רק החובות בדבר יחסים טובים שבין אדם לחברו. ועוד זוכרת אני שתמיד לימדה אותנו אמא לא להעליב חלילה אף אחד וביחוד בפני חברים, כי המלבין פני חברו ברבים כאילו שופך דם ואין לו חלק בעולם הבא. ועוד אסרה עלינו אמא לא לקרוא לשום אדם בשמות גנאי, כמו שהיה נהוג פעם בעיירות הקטנות (צונעמעניש) כי כל בן־אדם קורץ מאותו חומר. ובעיקר אסור גדול היה עלינו הילדים לספר מה ששמענו ומה שראינו בבתים אחרים. אמא אמרה לנו תמיד שאינה רוצה לשמוע מהנעשה אצל אחרים וגם שלא נמסור חלילה מהנעשה והנשמע בביתנו. כי אוי ואבוי היה לו חלילה היינו מוסרים דברים מביתנו; כי מי לא בא לאבא? „דאגה בלב איש ישחנה" ורבים היו באים לדבר, לספר ולשפוך את מר לבם בפני אבא. ואבא סיפר לנו כי בתלמוד כתוב כי אין סוד בפני רב ותלמיד חכם והתמורה שמקבל אדם על גילוי לבו הן ברכות ומלים טובות ומרגיעות. וכן אין סוד בפני רופא, כי הרופא צריך לדעת אמיתות המחלה כדי לדעת איך לרפאותה, ובפני מורה, שצריך לדעת טבעו וטיבו של הילד, כדי לדעת איך להתנהג אתו בחומרה או ברכות.

כל הדברים האלה חרותים עמוק בלב. קטונתי מהחסד שזכיתי בו דווקא אני בבואי להעלות את כל הזכרונות האלה מבית הורינו היקרים.

פנחס קציקוביץ

משפחתי

מוצא משפחתנו, משפחת קציקוביץ, הוא מן הכפר אודריז׳ין המרוחק כ־28 ק״מ מן העיר שלנו יאנוב, העיר שבה נולדתי וגדלתי והקימותי את משפחתי.

זכרונותי לגבי אודריז׳ין מגיעים רק עד סבא שלי נחמיה. אביו של אבי בנימין הי״ד. שם אביו של סבי נחמיה היה סנדר, אבל עליו אין אני יודע כמעט דבר. שמעתי רק שמוצאו של סנדר זה הוא מפינסק ושביום מן הימים הוא עבר מפינסק לכפר אודריז׳ין. מישהו מן המשפחה גר גם בליבשיי. שם המשפחה קציקוביץ או קוציקוביץ היה מצוי בפינסק ובקוז׳נהורודוק. צורת השם היא רוסית כמובן. מזרחית לפינסק היה באיזה מקום כפר ששמו הוא קוציקוֹב והשם קציקוביץ נגזר קרוב לוודאי מן השם של הכפר הזה.

את סבי נחמיה אני זוכר היטב. היה לו בית גדול למדי בן 3 חדרים ומטבח בכפר אודריז׳ין. בית בגודל כזה בכפר דמה לבית עירוני. בהיותי ילד קטן נסעתי פעם עם אבי לבקרו בביתו. ומאוחר יותר בשנות בחרותי שימשתי במשך שנה וחצי מורה ללימודים עבריים בכפר וגרתי בביתו.

סבא נחמיה לא היה אדם עשיר אבל גם עני לא היה. חי כמו שחיו יהודים אז בכפרים. הוא סחר עם האיכרים, קנה מהם תוצרת חקלאית ומכר להם סחורות תצרוכת, בעיקר דברי מכולת.

סבא נחמיה היה אדם בריא בגופו ובנפשו וזכה להגיע לשיבה טובה. הוא היה בעל קורא וקרא בתורה בשבתות ובחגים. היו לו שני בנים: ר׳ יהושע אליעזר הבכור ואבי בנימין, ושתי בנות, מרים וגישה. הבנות היגרו שתיהן לאמריקה והעמידו משפחות מסועפות וזכו לראות נינים ובני נינים בחייהן.

בכפר אודריז׳ין גרו מספר משפחות יהודיות וכמובן שהיה שם מלמד שלימד את ילדי היהודים קריאה ותורה כנהוג. (כאמור שימשתי אני עצמי מורה באודריז׳ין בראשית המאה).

בכפר אודריז׳ין היה גם בית־ספר ממשלתי רוסי בן כמה כיתות. סבא נחמיה שהיה איש מעשי ופיקח החליט לשלוח את בניו לבית־הספר הזה ואמנם ידעו שני בניו קרוא וכתוב רוסית היטב. מובן שהם למדו בו בזמן גם אצל המלמד כל מה שלמדו

159. עולים ראשונים מיאנוב לארץ־ישראל אחרי מלחמת העולם הראשונה.

160. חלוצים יוצאי יאנוב בארץ־ישראל 1928. עומדים: ולובלסקי י׳; ולובלסקי א׳; איינבינדר פ׳; ליובישובסקי י׳; גריבר; רזניק י׳; רזניק ו׳. יושבים: אננבוים ירוחם; רוזנסקי ליפשיץ.

161 קבוצת חברים, 1930 : פלדמן א׳ ; אלשטיין ז׳ ; לומסקי ר׳ ; רוזנסקי ר׳ ; אביבי י׳ ; רוטנברג ג׳ ; פלדמן מ׳ ; יוסילביץ ; לוין.

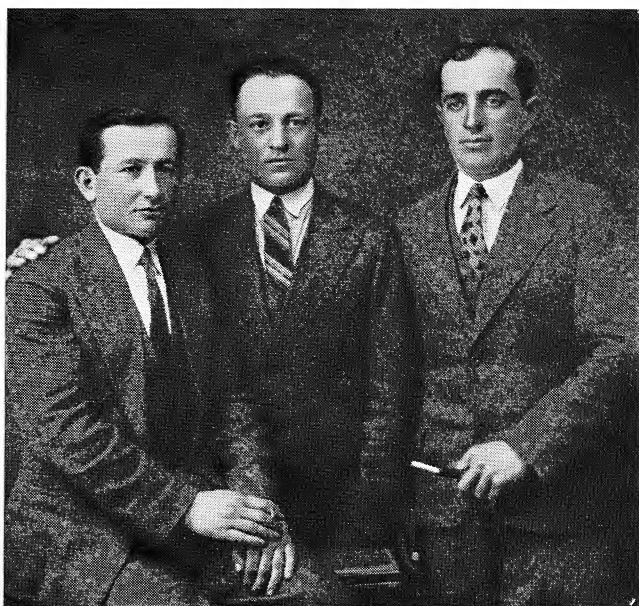
162. קבוצת חלוצים שעלו ארצה, 1930.

163. קבוצת צעירים וצעירות מיאנוב.

164. קבוצת בחורות עומדות: לוין ג׳; גורודצקי; גולדמן; גולדמן.
יושבות: ליובישובסקי; רזניק; פיינשטיין; ליובישובסקי.

165. מימין: ברציק וורטיצקי; ברל לייב גורדצקי; פלדשטיין.

166. קבוצת נוער ביאנוב, 1938.

ילדים יהודים בכפר. יהושע אליעזר היה אח״כ בעל־תפילה ועבר לפני התבה בשבתות ובחגים.

אשתו של סבי נחמיה, שמה היה פשקה, אבל עליה איני זוכר מאומה כי היא מתה צעירה. היא היתה בת למשפחה מהעיירה ליבשיי. לחתונתו תפרו זוג מגפיים חדשים. כשבא מועד החתונה, הלך ברגל לליבשיי אבל את מגפיו החדשים שם על כתפיו, כדי שלא יינזקו חלילה בדרך, ושיהיו חדשים בעת החתונה.

סבא נחמיה היה כאמור איש בריא וחזק. כשהיה כבן 70—72 שאל אותי פעם: „האם האנשים הצעירים המרכיבים משקפים עושים זאת מטעמי גאווה״? הוא עצמו לא נזקק למשקפים. כשהתחילו לבנות את הרכבת בסביבת יאנוב—פינסק שאל: למה זה נחוץ? כשאני צריך להגיע מאודריז׳ין לפינסק אני שם את מעילי על כתפי ובבוקר אני מגיע ברגל לפינסק. תמימות כזו היתה בו.

שני בניו של סבא נחמיה, אבי בנימין ודודי יהושע אליעזר למדו פרוונות והיו אח״כ פרוונים. אבא בנימין למד פרוונות ביאנוב. אבי בנימין נולד כנראה בשנת 1858. בהיותו בן 20, שנה לפני שגוייס לצבא התחתן עם ינטה רחל בת חלאבנה רזניק. לחלאבנה רזניק היו שני בנים טודרוס ומשה יודל (אביו של סנדר רזניק) פרוונים אף הם.

אחרי החתונה גר אבא בנימין עם אשתו הצעירה כשנה בדירה שכורה. ובהגיע גיל הגיוס שלו התיצב בפני וועדה צבאית.

כשהתיצב בפני הוועדה המגייסת ונתקבל לצבא היה במבוכה גדולה ולא ידע מה לעשות, כי בתקופה ההיא נראתה ההליכה לצבא הרוסי לאסון גדול למשפחה. אז החליט אבי לנסוע אל ר׳ פנחס מיכאל מאנטופולי שנודע אז בסביבה כולה כצדיק וכ„יהודי טוב״ (אַ גוטער ייד) ולהוועץ בו. אבי סיפר לר׳ פנחס מיכאל את סיפורו וחיכה למוצא פיו. ר׳ פנחס מיכאל אמר שילך לצבא, שיקח אתו טלית ותפילין ויתפלל כרגיל ויהיה לו טוב בצא.

כשבאו המגוייסים החדשים לטיפליס, שבגרוזיה (לשם נשלחו), ואבי בנימין ביניהם נשאלו באחד המסדרים הראשונים מי מהם יודע קרוא וכתוב. מן השורה יצאו שני יהודים אבי, אחד זלצמן, מאודיסה, ולא יהודי אחד. הם נתבקשו לכתוב משהו לדוגמה. היתה זו מעין בחינה ולאחריה נתמנה אבי מזכיר ראשי (פיסאַטייל) בגדוד. אבי נתידד מאוד עם זלצמן ובתקופת השרות היה לשניהם טוב מאוד.

הם לא קיבלו את מזונם מן הדוד הכללי. אשה יהודיה, קווקזית, היתה מבשלת בשבילם ומביאה להם את האוכל למשרד. פעם הלשינו על אבי ועל זלצמן בעניין סידורי האוכל שלהם ואז נשלח מבקר לברר את העניין. כאשר שאל המבקר את אבי ואת זלצמן איך הם נוהגים לאכול, אמר לו אבי: „חכה ותראה״. המבקר חיכה וראה את האשה מביאה להם את מזון יומם וכשהריח את הריח הטוב של התבשיל טפח על כתפיהם בחיבה.

במעמדו כמזכיר של הגדוד עשה טובות הרבה למגוייסים יהודים ובמיוחד ליוצאי יאנוב והסביבה שהיו נשלחים לשרת באותו מקום. כשסיים את שרותו אחרי ארבע שנות

שרות הציעו לו להשאר ולעבוד בצבא כאזרח, בשכר. אבל אבי סרב. עם גמר השרות נערך להם נשף פרידה גדול ותזמורת ליוותה אותם בדרכם הביתה.

אחרי שחזר אבא מן השרות חזר ליאנוב והתחיל עוסק במקצועו פרוונות. במשך כמה שנים הגיע לבית משלו ולבית מלאכה עצמאי. עבדו אצלו שני פועלים (אחד מהם היה מאומסק, השני היגר אח״כ לאמריקה). בתור פרוון היתה לאבי יד גם במסחר בפרוות, שמכר לאיכרים כמובן.

אבי היה מקובל על הבריות בגלל שכלו הישר, אופיו הנוח ויושרו. הוא היה מן העסקנים בעיר. כל שנותיו היה גבאי של בית־הכנסת דחייטים והיה חבר פעיל בכל מיני חברות: חברא קדישא, חברה לינה, גמילות חסד. באותן שנים בסוף המאה הקודמת היתה בעיר מה שנקרא בשם „אַ יידישע גמינע״ או „אַ אופראַוועֿ״ ולמעשה היתה זו קהילה יהודית. אבא היה חבר במועצת הקהילה. הסופר היה אז אביו של זלמן יאלישעווסקי. כל הפנקסים היו נחתמים גם על ידו כולל פנקסי הלידה. מאוחר יותר ובמיוחד בתקופת מלחמת העולם הראשונה היו שולחים מאמריקה כסף לחלוקה בין עניי העיר ערב פסח („מעות חטים״). את הכסף היו שולחים על שמו ועל שם עוד אדם אחד, לפעמים אליעזר קוט ולפעמים אדם אחר, והם, השנים, היו מחלקים את התמיכה לפי שיקול דעתם. כלל היה נקוט בידיו לחלק את התמיכה במידת היושר והצדק. ובימי מלחמת העולם, כאשר כמעט כולם היו נזקקים לתמיכה, היה אבא מביא הביתה מצרכים באותה כמות שקיבלו גם האחרים.

לאבי ולאמי נולדו ילדים אחדים שמתו סמוך להולדתם. יום אחד נסעה אמי ע״ה ל„יהודי הטוב״, הצדיק, ר׳ פנחס מיכאל מאנטופוליה. ר׳ פנחס מיכאל ברך אותה שתלד ילדים בבריאות ובשלום. כחודש לפני שנולדתי אני בשנת 1890 מת ר׳ פנחס מיכאל, והורי קראו לי בשמו. לאחר מכן נולדה אחותי חיה־שרה (הנמצאת בקישינוב שברוסיה) ומאוחר יותר הצעיר שבינינו, אחי חלאבנה החי עתה בחולון.

במלחמת העולם הראשונה קבעו הגרמנים מטה צבאי ראשי שלהם ביאנוב. במשך כמה שנים היה שקט בסביבה ובהדרגה התחילו יהודים עוסקים במסחר. אף אני סחרתי עם הגרמנים וכסף היה לי (הייתי כבר אז נשוי, כי חודש אחד לפני פרוץ המלחמה נשאתי לאשה את דובקה בת ר׳ יוסף שוסטר). המלמד ר׳ מרדכי הרש דובובסקי עסק אז גם בסרסרות, ולעתים אף בשדכנות, ומדי פעם היה בא אלי בהצעה לעשות איזה עסק. כשנגמרה המלחמה בא אלי יום אחד וסיפר לי שנוסל רוז׳נסקי רוצה למכור את זכותו על מגרשו שבשוק. הסכמתי מיד ונתתי לו 500 רובל דמי קדימה ואמרתי לו שישלם כמה שנוסל ידרוש. ר׳ מרדכי הרש קנה את המגרש וכעבור יומים הלכתי עם נוסל לרב וכתבנו שטר קניין, כנהוג. למעשה היה בקנייה זו סיכון גדול משום שהמגרש היה בחזקת הממשלה או הצבא של פולין, משום שבזמן המלחמה עמדו שם צריפים של הצבא הגרמני וממשלת פולין ראתה בזה רכוש שלה. התחילו לרנן בעיר שכספי אבוד. היהודים שהיו להם מגרשים בשוק לא ידעו מה לעשות ולא יכלו להגיע להסכם ביניהם. רק אחד מהם, משה

טננבוים, בא אלי ואמר: בוא נסע לבריסק ונמסור את העניין לעורך־דין ואולי נצליח. אני וטננבוים השקענו את הכסף הדרוש (האחרים לא רצו לתת פרוטה) והצלחנו בעניין. כאשר הגיע המסמך שמרשים לנו לבנות חנויות באו כל הסוחרים וכל אחד הביא את הכסף לבית. וכך בנינו את טורי החנויות בשוק בשנת 1920. את חנות המנופסטורה הראשונה פתחתי אני. כל שבועיים נסעתי לוארשה והבאתי סחורה ואשתי דובקה ניצחה על החנות במקום והסחורה היתה נחטפת במהירות כי אחרי המלחמה היה רעב גדול לסחורות. העסק התפתח יפה ועשיתי חיל.

האח חלאבנה קיבל לרשותו חלק מן החנות ופתח שם עסק לגלנטריה ואף הוא עשה עסקים טובים כי כל הסחורות היו נמכרות במהירות.

אז אבא בנימין כבר לא היה צריך לעבוד בפרוונות. בהסכמת בניו מכר את ביתו וקנינו בית ומגרש של חורגין במקום יותר מרכזי. באותו מקום בנינו אני ואחי בתים לעצמנו. אבי בנימין גר בהתחלה אתי, אח״כ, לאחר שהתחתן בשניה (אמי ע״ה נפטרה בשנת 1927) בנינו לו דירה משלו בחצרנו. תמורת הרכוש שהעביר לרשותנו פרנסנו אותו אני ואחי בכבוד כל ימי חייו.

ביוני 1941 שולחנו אני ואחי חלאבנה ומשפחותינו לסיביר, כי נחשבנו אלמנט חברתי מסוכן בעיני המשטר הסוביטי. אבא בנימין נשאר ביאנוב בלי בניו והתנחם במקצת ששני נכדיו בני נחמיה ונוסל נשארו לידו. אבל בשחיטה הראשונה שערכו הגרמנים ביאנוב בי״ב אב תש״א (1941) נתפס גם אבי והוצא להורג סמוך ליער בורוביצה, בין 420 הגברים היהודים שנחטפו והוצאו להורג. ה׳ יקום דמו.

הערת העורך (בנו של בעל הזכרונות): הדברים נכתבו על סמך ראיון והקלטה שבה השתתפו מלבד אבי מורי יצ״ו, גם אחיו, דודי חלאבנה קציקוביץ, ואחי נחמיה נדב. מרדכי נדב

לזכר לוי קופרשטוך ז״ל

הגעתי לגיל כזה, שקשה לי כבר לזכור היטב על הנעשה בזמנו, אבל יש לי רצון עז להזכר ולספר על כמה מאורעות שעברו עלינו במלחמת העולם הראשונה. זה לעולם לא אשכח. גרנו בזמנו בכפר מוֹחרה שלא רחוק מיאנוב, יחד עם משפחת בעלי, צבי דב ז״ל קופרשטוך. חיינו ועבדנו במשותף, עד שפרצה מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914. הכפר מוֹחרה שימש משך זמן מה, חזית לחילות של הגרמנים. היינו נאלצים לפנות את המקום, השארנו הכל ויצאנו בחוסר כל, רק עם סוס ועגלה, ונאלצנו לעבור ממקום למקום. הגענו לכפר קרוב ליאנוב ושמו סאצ׳ובוֹק. פה נפגשנו עם הרבה פליטים מכל הסביבה שגם הם חפשו מפלט ומחבוא. ביום בהיר אחד, הופיעו כמה „באלאחובצים״, אשר היו ידועים בסביבה כרוצחים. הללו הרגו את האחים רובינשטיין ובתם חאשקה. הם שאלו אצל הגויים גם על המשפחה שלנו. כל הגוים היו בדעה אחת — אנחנו משפחה טובה וישרה ולא ניצלנו את התושבים, אף על פי כן ניגש אלינו אחד הרוצחים, נכנס לביתנו, פנה ישר לבעלי צבי דב ז״ל ושאל אותו על רכושו. בעלי הסביר לו שאנחנו פליטים ומחוסרי כל. לבעלי היה שעון זהב — מתנת הנשואין; מבלי לחשוב הרבה הוריד הגוי אותו ולקח לעצמו. אחר כך שאל אם יש לנו כלי רכב, בעלי ענה שיש לנו רק סוס. לפני שהלך דרש שיובילו אותו לאיזה מקום. קפץ תיכף בני האהוב לוי, שהיה עוד ילד קטן ואמר שהוא מוכן להובילו. הוא חשש לגורלו של אביו, לכן קבל על עצמו את התפקיד הנועז והמסוכן. אחרי שבני הובילו עד למקום, נעצר הגוי ואמר לו: עתה ילדי נוכחתי שאתה אמיץ לב, השאר לי את הסוס וחזור למשפחתך הדואגת לך. כשחזר לא היה גבול לשמחתנו. למרות הכל לא היינו שקטים וחפשנו מקום מחבוא חדש. ארזנו את חפצינו ועברנו ברגל בחשכת הליל לעיר יאנוב, מקום שם התגוררה משפחתנו. — כפי שהזכרתי כבר גם שם עשו צרות ליהודים — הורידו זקניהם, בלכתם לבית הכנסת והיו מכים אותם. המצב הזה נמשך עד שהתבסס השלטון הפולני. אז בא הקץ לסבל ולנדודים. התבססנו בעיירה האהובה עלינו. לאט לאט הסתדרנו. הילדים למדו מי אצל רבי בחדר, ומי בבית ספר „תרבות״. בעלי ז״ל עסק במסחר. כעבור שנים לרוע מזלי התאלמנתי

מבעלי האהוב. הוא היה איש ישר, ענו וצנוע בהליכותיו. נשארתי עם ילדים קטנים. בני הבכור לוי ז״ל התחיל לשאת בעול המשפחה. מאז התחילו חייו הקשים, עד יום הריגתו על ידי המרצחים.

(עד כאן נרשם מפי האם).

אנחנו, אמו, אחיו ואחיותיו של קרבן השואה לוי קופרשטוך ז״ל, נמצאים עכשיו בארץ. היינו משפחה צנועה, ענוה ומכובדת בעיר יאנוב. השתייכנו למשפחות רבנים, הן מצד אבינו והן מצד אמנו. בביתנו שרר תמיד שקט, שלוה ואהבה למופת. מעולם לא ידענו מהו רגש הקנאה והשנאה. אהבנו את העיירה שלנו. היהודים גרו במרוכז במרכז העיר והרחובות הסמוכים לו. כל אחד היה מעורב בחייו ובהוויתו של זולתו, השתתף בשמחות משפחתו וגם בעת אסון, חס וחלילה. היו בעירנו תנועות נוער מכל הזרמים. אבל לא הורגשה כל טינה אישית בין חברי מפלגה אחת לשניה. כל אחד מילדינו השתייך לתנועה לפי רצונו. היינו באים לאסיפות, כל אחד לתנועתו. היתה לנו מטרה אחת — העליה לארץ ישראל ולבנותה. היינו תורמים כסף לקופסת קק״ל, היינו מקיימים בזרים (שוקים) והכסף היה מיועד למטרות ציוניות. לא נשכח לעולם את הרחובות השקטים והבתים הקטנים. ברחוב שלנו, רחוב מוהילנה, היו על יד כל בית גן, גינת נוי וספסל. בערבי קיץ היו מתאספים השכנים, יושבים על הספסלים ומספרים כל אחד על דא ועל הא. לפני חג הפסח היו מתאספים כמה שכנים ואופים מצה שמורה לחג. הסבא היה משגיח על הכשרות. היתה לנו משפחה גדולה שהיתה מפוזרת בכל הסביבה (כולם נרצחו בידי היטלר). בזמן החופש היינו נוסעים לכפר בּרֶזלאן לא הרחק מיאנוב. שמה גרה דודתנו, אחות אבא ז״ל, אסתר, עם בעלה והילדים, לבית צ׳מרינסקי. גם הם היו בין קרבנות הנאצים, חוץ מבנם פנחס שהגר בצעירותו לארצות הברית. משפחתנו חיתה בשקט, עד שהפסדנו את אבינו היקר. אחרי מות אבינו היה חייב הבכור שלי לוי לקבל על עצמו את עול החזקת המשפחה. התפקיד היה קשה למדי, כי היה עדיין צעיר לימים. לא היה יכול להמשיך בלימודיו ולבלות כיתר חבריו. נגזלו ממנו ימי נעוריו. הוא הפך למבוגר בגיל צעיר מאוד, אך מעולם לא נראתה עליו עצבות, תמיד נסוך היה על פניו החיוך המקסים השובה כל לב.

בשנת 1936 עלו ארצה אמא עם שלושת ילדיה. לוי לא יכול להצטרף אלינו כי עליו היה לחכות לסרטיפיקט מיוחד. הוא נשאר בבית עם סבתא פסל מוגילנסקי אם אמא. היה לו לב טוב ורחמן. הוא טפל בסבתא במסירות ובאהבה. ספרו שבמותה היתה בת 105. היתה צדקנית גדולה. סבתא היתה חולה רוב הזמן ורתוקה למיטה. לוי ז״ל טיפל בה עד יומה האחרון במסירות רבה.

זכורה לנו היטב פרידתנו מלוי ז״ל בתחנת הרכבת שבוארשה. הוא לא פסק מלבכות ולנחם את אמא, כאילו הלב ניבא לו, שלעולם לא נתראה.

בינתיים הוא נשא לאשה את צילה בת הדודה שיינבוים שבעירתנו. חייהם היו

מאושרים. היו להם שני ילדים נחמדים ושמחתם היתה רבה. אך שמחה זו נמוגה חיש קל. פרצה מלחמת העולם השניה. בין קרבנות הנאצים נכלל גם אחינו לוי ז"ל ומשפחתו.

לנצח לא נשכחכם, אהובינו. איך עלינו להתנחם? הנשארים המועטים, שניצלו מהגיהנום הנאצי, מרגישים את אבדן בני עירנו בני משפחותינו. והצבת מצבה לזכרם בצורה של ספר זכרון, תשמש לדורות הבאים אחרינו ולדור הצעיר לבל ישכחו את ימי השואה.

אחיו: חיים ושמריהו; אחיותיו: צילה ושרה קופרשטוך, בישראל.

איסר אפלבוים

צום אנדענק פון מיינע עלטערן

צי דען האָבן מיר, קינדער, זיך געקאָנט פאָרשטעלן, אַז מיר וועלן קיינמאָל אויף אייער קבר ניט קענען קומען, און ניט וויסן, ווו אייערע ביינער ליגן? נישט דערעסן, נישט דערטרונקען, אַלץ געטאָן, אבי די קינדער זאָל גאָרניט פעלן. און דו, פאָטער, אַז דו פלעגסט דערהערן, אַז עמעצן פעלט עפּעס, פלעגסטו דאָך דעם לעצטן גראָשן פון קעשענע אַרויסנעמען און פאַרן נויט־באַדערפטיקן געבן. און איך געדענק, אַז ניט איינמאָל פלעגט די מאַמע אין כעס זיין צוליב דעם, אָבער דו מיטן שמייכעלע אויפן פּנים פלעגסט איר אויפקלערן, אַז מען דאַרף העלפן. און איך געדענק, ווען די באַלאַכאָווצעס האָבן דעם רב יוסף און זיין פאַמיליע גענומען הינטערן שטאָט, לעבן טייך, זיי די בערד אָפּגעשניטן און נאָך צרות אָנגעמאַכט, איז פאַר דיר ניט שווער געווען דאָס לעצטע פון שטוב געבן און זיי אַרויסהעלפן...

און ווו איז דער קלינגענדיקער „שלום עליכם" נאָכן קומען פון שול? און דאָס גרייטן זיך צו אַ יום־טוב און בפרט יום כפור, בעת דו פלעגסט דעם קיטל אָנטאָן און צוגיין צו יעדן איינעם, „גוט יאָר" זאָגן און די הענט אויף די קעפּ פון די קינדער אַרויפ־לייגן און אין אַ הייליקן שטיל־שווייגן בלייבן; און ווען ביי דער מאַמען פלעגן טרערן פון די אויגן זיך גיסן, פלעגסטו אָפּקערן דעם קאָפּ און קיינער זאָל ניט זען, אויך אַ טרער לאָזן.

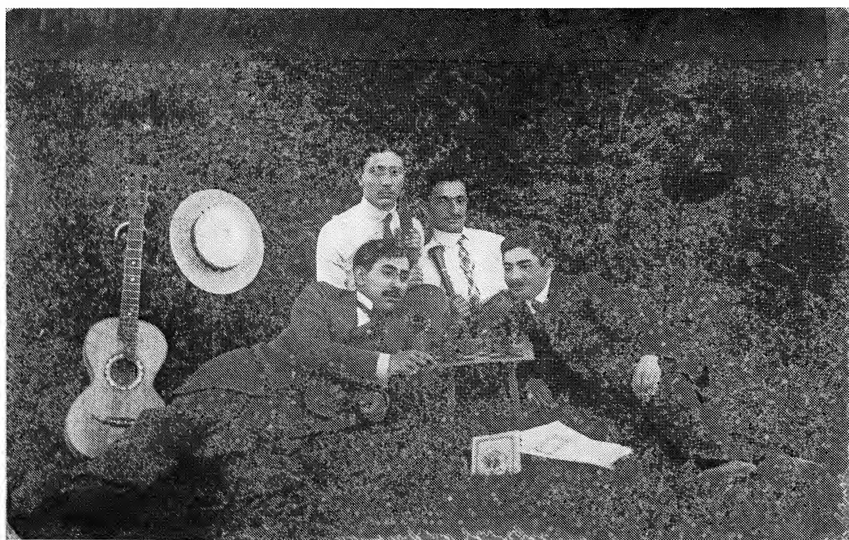
און דעם לעצטן יום־כיפור אין געטאָ — ווער קאָן פאַרגעסן? בעת דער רב זלמנקע איז צו דיר געקומען בעטן, דו זאָלסט דער שליח־ציבור זיין, און דער מנין איז געווען ביי אלי־לייב דעם קייסער אין שטוב, בעת דו האָסט זיך מיט אונדז געזעגנט, האָסטו ניט אַרויסגערעדט קיין וואָרט, דו האָסט ניט געקענט אין אונדזערע אויגן קוקן, אַזוי ווי דו וואָלסט עפּעס שלעכטס אונדז געטאָן, אַזוי ווי דו וואָלסט שולדיק געווען. אָבער מיר האָבן דיך אַזוי גוט פאַרשטאַנען, און נאָך מער האָבן מיר דיך פאַרשטאַנען, ווען דו האָסט דעם קיטל אָנגעטאָן און זיך געשטעלט פאַרן עמוד. אין כל נדרי האָסט דאָך איבערגעגעבן די גאַנצע פאַרביטערונג, פאַרצווייפלונג פון מענטשן פאַראורטיילטע צום טויט, ווען דעם ערשטן מאָל האָסט געענדיקט דעם כל נדרי און אָנגעהויבן זאָגן דעם

צווייטן מאָל, האָסטו אויפגעהערט צו זען, דאָס הייסט דו ביסט בלינד געוואָרן! האָסטו דאָך בלינדערהייט ווייטער פאָרטגעזעצט און געפאָדערט מיט אַ מער ווייטיקדיק האַרץ, אַז גאָט זאָל העלפן דעם פאָלק איבערלעבן און זען די מפלה פון דעם שונא ישראל, דעם דייטש. און ביים ענדיקן דעם דריטן מאָל כל נדרי, האָסטו אַ געשריי געטאָן „גאָט, העלף אונדז", און דו ביסט געפאַלן. דאַן האָבן אַלע דערזען, אַז דו ביסט בלינד געוואָרן.

פיר טעג האָבן די דייטשן נאָך געלאָזט לעבן די יידן, און נאָכער האָט זיך אָנגעהויבן די ליקווידירונג פון געטאָ. שבת, דעם דריטן טאָג בושעווען פון די דייטשן און אוקראַי־נישער פאָליציי, איז פון די יידן ווייניק געבליבן, האָט מען געפונען פאַרבאַהאַלטן דעם פאָטער, רייזל גאַרבער און איר טעכטערקע. מען האָט זיי אַלע דריי אַרויסגענומען, רייזל האָט פון איין זייט און די טעכטערקע פון דער צווייטער זייט האָבן געפירט דעם פאָטער. נאָך זיי איז געגאַנגען פאָליציי. מען האָט זיי אַרויפגעפירט אויפן הויף פון שייע דאַז'אַנסקי און פאַר די אויגן פון הונדערטער קריסטן זיי געהרג'עט.

167. קבוצת רוכבי אופניים: (1) פרץ; (2) —; (3) לוין יוסף; (4) גרבר יצחק; (5) ברסקי יעקב; (6) גוטלייב; (7) רזניק יעקב; (8) גרבר אציק; (9) גורודצקי שמואל; (10) גורודצקי האח; (11) גורודצקי שמואל; (12) פליישמן ברוך.

168. קבוצת משחקי שח.

.169 בעזיבתם את יאנוב לפני המלחמה, 1939. רוזנסקי ה׳ ; רוזנסקי נ׳ (עלה) ; אייזנברג י׳ ; ארזי חנה (עלתה) ; אפלבוים א׳.

.170 קבוצת בחורים : עזריאל קופרשטוק ; משה לוסטן ; משה ליב שובסקי ; משה אודריז׳ינסקי ; יצחק גורודצקי.

יואל שרתוק

בית אבי ר׳ זלמן צ׳רטוק ז״ל

בבית שלנו היה בית ספר, שאבי ר׳ זלמן ז״ל היה בו מורה ומחנך וכל חייו היי קודש להרבצת תורה בין ילדי עירנו.

בבית הכנסת היה מקובל על הבריות. בעל־תפילה ובעל־קורא בתורה. היה גם מלמד משניות ותלמוד לחוג אנשים שהתאסף סביבו ואהב לקרוא הרבה ספרים עד מאוחר בלילה. היה אדם ישר והיה אהוב על הציבור.

אבי לימד גם לימודי דת, בעיקר תנ״ך בביה״ס הפולני (פאָוושעכני) לילדי ישראל ולא פעם קיבל ממחלקת החינוך הממשלתית בעיר המחוז דרוהיצ׳ין מכתבים של הערכה ותודה על התמסרותו לעבודת החינוך ועל הישגיו הטובים.

ביתנו נשרף בדלקה הגדולה שפרצה ביאנוב ב־1929. זוכר אני שאחרי השריפה קיבלנו מהממשלה הפולנית עצים לבנות בית בשבילנו.

כשהייתי אני ואחותי בהכשרה בהורודישץ׳ הסמוכה לפינסק, בא לבקר אותנו. התעניין בכל דבר וסיפר על משפחתו, על קרובנו משה שרתוק ומשפחתו ועל ארץ־ישראל. אמנם לא אכל אצלנו, כי בהכשרה האוכל אולי לא כשר.

יוצאי עירנו בישראל זוכרים את אבי היטב כמורה וכמחנך, כאדם בעל תורה, יודע ספר. כשהיו נפגשים המורים אליעזר קוט ופיאלקוב עם אבי בביתנו, היו מתווכחים על התנ״ך ועל התלמוד או על ענייני הוראה. הוא נהג לשוחח על ח״נ ביאליק, שאול טשרניחובסקי, אַש ועל סופרים צעירים יותר. הוא נהג לספר על ירושלים, על הכותל המערבי ועל קבר רחל וכו׳. היו לו ידיעות רחבות על העולם ועל ארצות רבות, התעניין בכל דבר וחינך את בני משפחתו ללאומיות, לחלוציות ולאהבת ישראל.

אמי, רחל ז״ל, היתה דואגת לבית: לגדל את הילדים, להאכילם ולהלבישם. היא עבדה קשה מאוד הן באפיית לחם, בסחיבת מים מן הבאר, בחטיבת עצים לבית, בחליבת הפרה ובדאגה לפרה ולתרנגולות, בהכנת שתת לחורף ובסחיבת הדגן לטחנת הקמח על הגב, בריצה לבוסתן, שלקחנו בחכירה מאת הכומר כל שנה ובמכירת התפוחים, וכמובן בהכנת ארוחות בוקר, צהריים וערב בשביל המשפחה של אחת עשרה נפשות. רק עכשיו אני רואה איזה עול כבד היה על אמי. אז לא הבנתי את כל זה. רק היום אני יכול להגיד

על אמי שהיתה אשת חיל אמיתית. לבדה, בלי עזרת בית, סחבה את העול המשפחתי וגם החזיקה חנות מכולת, שעזרה לפרנסת הבית. הילדים היו קטנים והיה עליה לטרוח הרבה להאכילם, להלבישם, לחנכם ולגדלם. רק השבתות והחגים, הזמירות והניגונים נתנו חיים, חדווה ושמחה שהשכיחו את כל הקשיים והדאגות של ימי החול.

זוכר אני מקרה, כשהייתי ילד, הלכנו אני ואחי גדליה, אבי ואמי לטייל מאחורי העיר. פתאום הופיע פולני ואשתו במרכבתו. נעצר הפולני וקרא לאבי שיגש אליו, יש לו משהו לשאול. אנחנו ניגשנו ופתאום התכופף והוציא סכין כדי לחתוך את זקנו של אבי. ברחנו, כמובן, אבל כשהסתלקנו מהמקום אמר לנו אבי, לולא אתם, ילדי, הייתם כאן, הייתי מלמד לקח לפולני המנוול הזה, עם הסכין שלו יחד. שמענו אחר כך על מקרים כאלו של גזיזת זקנים מיהודים והתעללויות. הודות לאבי עלו שנים מאתנו, אני ואחותי לארץ ישראל. גם אחי גדליה היה בא; הוא היה איש התנועה החלוצית, „פרייהייט", דיבר תמיד על ארץ ישראל, על הקיבוץ ועל הקומונה, חיי חברה ועל בניין הארץ, על הנוער הישראלי ועל ההגנה ועל תל־חי, אלא שהוא גוייס בינתיים לצבא הפולני. פעם חשב לנסוע באופניים לארץ ישראל עם קבוצת בחורים שהתארגנה לכך. אבל בגלל הקשיים והדרך הארוכה והמסוכנת התבטל הרעיון.

אני ואחותי מלכה, היינו שש שנים בהכשרה, תחילה בהורודישץ, בבית חרושת ללבידים (דיקט) ואחר כך עברנו לבריסק להכשרה, כי הגויים התחילו להלשין עלינו שאנחנו קומוניסטים וכו'. הממשלה הפולנית סילקה את כל הקבוצה שלנו מהעבודה בבית־החרושת וככה התפזרנו חלק לפינסק וחלק לבאראנוביץ' ובריסק. בשנת 1939, סמוך לפרוץ המלחמה אחרי הפלגה של חודשיים בערך על הים, הגענו באופן בלתי־ליגאלי לארץ ישראל. אחי גדליה נשאר בשבי הגרמני, וכפי ששמעתי ב־1944, לפני השחרור ע"י אמריקה ורוסיה ומפלת גרמניה, הרגו אותו בלובלין, יחד עם כל החיילים השבויים היהודים. כשאבי הלך ללוות אותי לתחנת הרכבת ביאנוב, אמר אלי: בני מי ידע אם נתראה עוד. כאילו הלב אמר לו, שזו הפרידה האחרונה.

בשנת 1942, לפני סוכות, הוצאו להורג על ידי הגרמנים הנאצים ועוזריהם הגויים, ימח שמם, 450 יהודים וביניהם אבי ז"ל, זלמן דוד שרתוק ושני בניו שלמה ואיסר האחים שלי, בחורים טובים; הם לא חטאו; ילדים שלמדו. שלמה אחי כבר גמר גמנסיה מסחרית (הנדלובקה) והיה מנהל חשבונות ואיסר גמר את ביה"ס הפולני (פאווֹשעכנע).

בחודשים מאי—יוני 1941 עוד הספקתי לקבל גלויות מאבי על הנעשה בבית ובעיר ומהחברים ועל המאמצים לשחרר את אחי גדליה מהשבי הגרמני. אבי התקשר עם סטלין וסטלין הבטיח לאבי לעזור בשחרורו, אבל הקשר ניתק אחרי הוצאת השבויים להורג, על לא עוול בכפם. למה? ומדוע? בקשתי אחת ויחידה לאל הבורא נקמה — נקמה מהגרמנים ועוזריהם הגויים, על שפיכת דם נקי. אי־אפשר לתאר את הכאב והבכי של הנשארים, אמי ואחיותי ואחי הקטנים שבגיטו, על הריגת האב והאחים, כל היקר שלהם. נשארו גלמודים עוד שנה, לחיות בפחד וביגון, ללא אפשרות לברוח מאש הגהינום. שרפו

גם אותם יחד עם כל קהילת יאנוב בשנת 1942. הורים יקרים, אחיותי ואחי היקרים, אני יאחותכם מלכה, לא נשכח אתכם לעולם; תמיד אנו מסתכלים בתמונתכם, בפניכם הנחמדים; ראיתי מרחוק את צערכם ואת הכאב והיגון שלכם, אבל, לצערי, לא יכולנו לעזור לכם במאומה. ביום של הזכרת נשמות אני מזכיר אתכם בשמותיכם; אתם חיים בלבנו יום־יום, לילה־לילה; אין תנחומים ואין תמורה; גדלנו יחד בבית הורינו, שאפנו לארץ ישראל, לבנות משפחות, להיפגש יחד, לשמוח לעזור להורים לעת זיקנה — כל זה היה רק חלום, וברשימה זו ניסיתי לתת ביטוי לכאב הגדול ולפצע שבלב.

רבקה יוסלביץ׳־צ׳רניאבסקי וחנה יוסלביץ׳

עירי ובית הורי

לזכרם הקדוש של אמנו הניה ואבינו שמואל ברוך
ואחותנו זלטקה׳לה ולזכרה של כל קהילת יאנוב

אם כי חלף זמן רב מאז השמיד צורר ישראל את אהובי לבנו, הכאב לא שכך. רק חודו קהה. מדי פעם בפגשי איש זקן, או אשה זקנה, מתעוררת בי המחשבה: „אילולא קם הצורר לכלותנו, כי אז היתה אמא אתנו כאן והיתה נראית כמו הזקנה שאני רואה, ואבא היה ממשיך ללכת לתומו והיה נראה כמו האיש שפגשתי זה עתה. זלטקה׳לה יכלה להיות אשה יפה, תמירה ומאושרת״. מחשבות כאלו נדחקות כרגיל על ידי סיוטי הבלהות כאשר נזכרים במה שקרה באמת ולא נשאר בלתי אם צרור הזכרונות.

והנה העיירה לנגד עיני. הנה הבית שלנו מול בית המדרש הגדול (בילדותי עוד נהגו להוביל כאן לחופה). והנה בית הכנסת של „החסידים״ ושאר בתי הכנסת מקובצים באיזור אחד. הנה הרחוב הפינסקאי, אשר בקצהו המזרחי משתרע בית־העלמין הישן, שאליו היתה מובילה אותנו, בעודנו ילדים קטנים, הסבתא אסתר ז״ל על מנת להראות לנו את קבר האחים של קדושי ת״ח—ת״ט. הנה ככר השוק הגדולה ובקצה בתי יראה שלהם, אליהם נרתעתי מלהתקרב מתוך תחושה עמומה, שמכאן עלולה להיפתח רעה. הנה הרחוב הליבשאי (ליבעשייער גאס) המוביל לתחנת הרכבת — מטרה לטיולים ולכיתות רגלים, אשר הנוער בכל דור ובכל מקום כה זקוק להם. והנה שאר הרחובות וכל אחד מהם מוביל לכפר סמוך. הנה בית הספר „תרבות״, אשר היה מרכז ההתענינות לטובי המבוגרים בעיירה. כמה משברים עברו עליו בגלל ההתנגדות מבפנים ובגלל יחסה של הרשות, אשר בית הספר העברי היה לצנינים בעיניה.

ונזכרת אני בחיים התוססים של הנוער, אשר שימש תמיד בבואה נאמנה למפלגות אשר בארץ. כל הסתדרות ו„האמת״ שלה, עליה נסבו דיונים ויכוחים חמים ביותר. האסיפות הסוערות של „החלוץ הצעיר״ ושל „החלוץ״; הקבוצות הקטנות, שבהן נלמדו ספרות והיסטוריה ונדונו כל הבעיות אשר ניסרו בחלל עולמנו; הבאזארים לטובת קרן קיימת לישראל, הרצון הטוב, העמל והטורח, אשר הושקעו בהם למען הצלחתם. רובו של הנוער חי במחשבה על ארץ ישראל ועל עליתו אליה, כי הבין וחש שאין לו מקום ועתיד בארץ לא לו. וכשנזכרת אני איזו רזרבה בריאה בשביל החיים בארץ היווה הנוער

הער והתוסס בעירנו, שבעתים יגדל הכאב על אלה אשר אינם אתנו כאן. ובני העיירה הקשישים יותר — רובם ככולם אנשים ישרים וחרוצים, אנשי עמל, לו האמינו, או לו הרגשנו אנו בשואה המתקרבת מעל לראשם, אולי לא היינו צריכים להציב להם עתה מצבה בצורה כה טראגית וכה אכזרית.

אבא שמואל ברוך ז״ל היה אציל נפש, מאמין כן וישר. תלמיד חכם המקדים שלום לכל ילד, רודף שלום ואוהב שלום. לא אחת מחל על כבודו מפני דרכי שלום. הוא לימד אותנו לדעת את השפה העברית ולאהוב אותה, את הדקדוק העברי ואת התנ״ך. את שפתו היה מתבל תמיד בפסוקים ובאמרי חכמים. לפני שנסענו ללמוד מחוץ לעיר, היה דורש מאתנו לקרוא מדי שבת בשבת ב„פרקי אבות״ והיה נוהג להוסיף עליהם הסברים נרחבים. ראינו מה יקר לו הדבר ולא העזנו להמרות את פיו, אף כי החוץ והחברה רמזו וקרצו לנו. לנסיונות „ההצלה״ של אמא היה משיב: „אין דבר, כאשר תהיינה גדולות, הן תודינה לי על כך״. הוא נהג לכבד לומדי תורה והיה משתדל תמיד להעניק ביד רחבה לבחורי הישיבה „אוכלי־הימים״. אחד מהם פגשתי בארץ והוא הזכיר לי שהיה בין באי ביתנו. בכל ליל שבת היה נוהג אבא להביא אורח לסעודה והיה זה „כל חיגר ופיסח״. על אלה, היה אומר, אין קופצים והרי מישהו מוכרח להזמינם. זכורה לי חלוקת ההכנסה מן השחיטה, אשר שליש ממנה נתן לר׳ וולפקה השוחט, שנזדקן ולא יכול לעבוד עוד. אחרי פטירתו עברה זכות ה„פנסיה״ לאלמנתו. (האם אין אלה ניצני הפנסיה של ימינו אנו?) והכל בעין יפה ובנפש חפצה להועיל ולעזור. הוא שאף לעלות ארצה והדבר היה עולה בידו אילולא הצורר ימח שמו.

והנה אמי ז״ל הפקחית ויקרת הרוח. תמיד נכונה לעזור ולהיטיב. לאחד בסעד כספי, לשני — במזון, במתן בסתר, ולאחר — בעצה נבונה. תמיד קוראת ומתעניינת בכל ומשתדלת להרים את עצמה מעל לחולין של יום־יום. כמה עמלה בכדי להקנות לנו השכלה, אשר נבצר ממנה לקבל בילדותה שלה. כמה שמחה על הישגינו בלימודים, אולם השתדלה שלא להראות זאת לנו לבל יתמלא לבנו גאווה, חלילה.

היא היתה ציונית בכל חום לבה. לא היססה אף רגע וראשונה הורידה טבעותיה מאצבעותיה והוציאה העגילים מהקופסה — תרומה למפעל גאולת הארץ. כמה מרץ השקיעה בהקמת בית ספר „תרבות״. היא הבינה היטב, שהדור הצעיר חייב לעלות ארצה. כל הימים קיוותה בכל לבה, כי הנה, הנה יגיע הזמן, זלטקה׳לה תסיים את לימודיה, וכל המשפחה תצטרף אל הבנות בארץ.

והנה זלטקה׳לה — ניצן הפרח, אשר עליו רק עתה החלו להיפתח.

וכן כל אותם הצעירים והצעירות, אשר הצורר ימח שמו הרס את תקוותיהם, לקח את חייהם באכזריות נפשעת וגזל מעמנו עתודה של מוחות וכוחות.

אי היד שתנקום את דמם!

חנה ארזי (טננבוים)

זכרונות מבית הורי

זה היה בשלהי הקיץ של שנת 1921, בחודש אב. היתה זו תקופה של החלפת המשטרים בעיירתנו יאנוב. אבי ז"ל היה אז סולטיס (מוכתר) העיר. לתפקיד זה נבחר כשהזמנים היו כתיקנם. בתקופה הפרועה של סוף המלחמה החמיר המצב מאוד ואבי לא יכול היה להמשיך בתפקידו הן מבחינה פיזית והן בגלל הקנסות הגדולים שכל משטר נהג להטיל על יהודי העיר. לפיכך התאספו נבחרי העיר ובחרו בוועד עזר ואת הדרישות של מפקדי המשטר כגון לספק כסף, זהב, צרכי אוכל וכו' היה אבי מעביר לוועד.

ביום בהיר אחד נפוצה שמועה, שגנרל באלאחוב, עם הגדוד שלו (הבאלאחובצים) מתקרבים העירה (והם היו ידועים בתור שונאי ישראל ופורעי פרעות מובהקים). אבי היה אז באפיסת כוחות. נעליים לא יכול היה לנעול כי רגליו התנפחו והוא התהלך בנעלי בית. ימים שלמים התרוצץ, כדי למלא את דרישותיו של המשטר הקיים. מפחד בפני העתיד להתרחש ישב כל אחד בביתו סגור ומסוגר. בדרך כלל שרר שקט, אך מפעם לפעם שומעים צעקה, יללה, וכל אחד רוצה לנחש מה מתרחש ברחוב. פתאום שומעים צעדים המתקרבים לדלת שלנו, דפיקה ולאחריה צעקה „לפתוח!" אנחנו שותקים ורועדים ומפחדים שמא ישמעו את נקישות השיניים שלנו מאחורי הדלת. הילדים הקטנים בוכים. אמא עושה להם סימן עם היד שיירגעו. לדאבוננו לא הרפו מאתנו. אמא החליטה בסוף לפתוח להם ולבית התפרצו כמה חיילים ששאלו בקול: „איפוא הסולטיס?" וכשהתשובה אחרה במידת מה, תפסו את אמא והתחילו להכות אותה. אנחנו, הילדים, התחלנו להתחנן: „הרפו מאמא שלנו". אז דחפו אותה בכוח החוצה והובילו אותה למפקדה ובדרך הוסיפו להכותה.

אחרי שנותרנו בבית רק אנו, הילדים, החלטתי לרוץ לוועד ולספר להם מה שקרה. יצאתי החוצה. השמש כמעט שקעה. חוץ מאשר חיילים לא רואים נפש חיה ברחוב. אצל כל אחד התריסים מוגפים. אבא נעדר מן הבית כבר כמה ימים ולא ידוע היכן הוא. את אמא לקחו למפקדה, ומי ידוע מה יהיה גורלה ואני אז ילדה בת 14—15 רצה יחידה ברחוב ובמחשבות איומות, עד לזעזוע, אני מתקרבת לביתו של שמואל פרלס ז"ל, ששם קבע הוועד את משכנו. דפקתי כמה פעמים על הדלת, אבל אין קול ואין עונה. לא זזתי מן

המקום אלא הוספתי ודפקתי, ורק כשאיימתי עליהם שאם לא יפתחו מיד את הדלת אביא את החיילים, התחשבו והכניסו אותי פנימה, והנה רואה אני שיושבים כמה יהודים סביב לשולחן ושותים תה עם מרקחת, שואל אותי בעל הבית: „וואָס ווילסטו? וואָס ביזטו געקומען?״ ואז כבר לא יכולתי להתאפק, ופרצתי בבכי: „אבא איננו זה כמה ימים, את אמא לקחו למפקדה ומכים אותה, ולכם, לוועד הנבחר כביכול לא איכפת. אם לא תספקו לאנשי השלטון תיכף את דרישותיהם אביא אותם הנה״. רק אז התחילו לחשוב ולטכס עצה. כשיצאתי מהוועד היה כבר חושך. ראיתי לפני רק חיילים הבורחים לכיוון דרוהיצין. לא רצתי הביתה, כי אם אל דודתי, בהרגשה כבדה: „מי יודע מה גורל ההורים שלי?״ עברנו לילה קשה מאוד, היריות לא פסקו עד הבוקר, אבל למחרת בבוקר היו אצלנו הרוסים. נשמנו לרווחה.

למחרת יצאנו כל אחד מהמחבוא שלו והלכנו הביתה והשמחה היתה רבה כשפגשנו בבית גם את אמא ואבא שחזרו בשלום. רק אז התחיל כל אחד מאתנו לספר את „יציאת מצרים״ שלו.

מאשה אפשטיין (אודריז׳ינסקי)

זכרונות מהמשפחה ומהעיירה

יאנוב, מולדתי, משפחתי היקרה, יהודיך הנפלאים, איכם? דורות על דורות חייתם בה והנה באו חיות טרף והשמידוכם ללא רחם. נשארו רק אודים מוצלים אי־פה, אי־שם. אפילו אחרי זמן כה רב קשה להאמין שהדבר באמת קרה.

הנני נצר למשפחה ענפה מאוד. לא רק ביאנוב, אלא בכל העיירות והכפרים שבסביבה היו לנו קרובים, והכל הושמד. נספו: אבי ישראל, אמי שרה, אחי משה, אחותי מרים־בילה, בעלה חיים דוד וילדיהם: מנוח׳לה, יחיאלקה ויענקלה; דודים, דודות ומשפחותיהם. תמיד חשבתי: איך זה אחיה כשיוודע לי שאבא, או אמא מתו. והנה בפעם אחת נודע לי שכל משפחתי, כל הקרובים והיקרים ועמם כל אנשי העיירה אינם עוד. ובכל זאת ממשיכים לחיות.

אבא היה למדן מופלג. אביה של אמי ואחיו נסעו לישיבת גרודנה ובחרוהו בתור עלוי כחתן לאמי. לאחר שנישאו הצטרכה אמא לדאוג לפרנסה. קשה היה לה להעתיק את אבא מלימוד הגמרא על מנת לנסוע לכפר — מקום פרנסתם. קשים היו חיי־הורי, אבל לנו, לילדים, לא חסר דבר. בהשוואה ליכולתם עשו למעננו הרבה מאוד. כמה אהבתי את תיקון הגמרא של אבי, לפני־עלות השחר. אחי היקר, משה, כמה אהבנו אחת את השני; אף פעם לא אכלתי משהו טוב מבלי להשאיר בשבילך. פיקח מאוד היית והבנת כל כך טוב את החיים. אחותי היקרה, בילה, איזו משפחה נאה הקמת לך; כל שאיפתכם היתה לעלות ארצה, אולם לא עלה בידיכם להגשימה, בגלל חוסר סרטיפיקט. כמה שמחתם על כל פרוטה שאספתם בעבור הקרן־הקיימת. דודתי, רייזל היקרה, (הצולעת), כה טובת־לב היית. אהבת את ילדי קרוביך ואף אנו אהבנוך; כה טעימות היו עוגותיך, פירותיך היבשים ושאר המגדנות, שנתת לנו תמיד, אף־על־פי שהוצאת אותם מתחת למטתך, או כרייך. בכל עת קשה היינו פונים אליך ואַת תמיד נענית.

כמה אהבתיך עיירת מולדתי, על כל שביליך ופינותיך; הנחל ליד מוהילנה היה בעיני כים הגדול; יער בורוביצה, השדות, הקמה, הדשאים ואפילו הביצה מאחורי ביתנו, שחזירים היו רובצים בה; גם אותה חיבבתי. לאחר שהותי בארץ, כשלוש וחצי שנים, חזרתי הביתה — ליאנוב. קשה לי לתאר מה הרגשתי בעת שהרכבת התקרבה למקום

געגועי. לבי כה דפק מהתרגשות, שפחדתי לשלומי. הראשון, אותו ראיתי דרך הקרון, היה זימפל העגלון עם השוט ביד. משפחתי לא ידעה על בואי, לכן לא באו לקבלני. יענקל, בעל העגלה, בר־הלב, קיבלנו בסבר פנים יפות, כאילו באתי אליו והושיבני בכרכרתו. והנה הבתים הראשונים של רחוב ליבשיי, אבל מה זה? למה הם כה קטנו? הרי לפני נסיעתי נראו בעיני כה גבוהים! (בהשוואה לבנייני תל־אביב). ומכל החלונות מברכים אותי. אנו מתקרבים לבית־הורי; הבוץ היה אז בעיצומו — לפני פסח. על המרפסת עומדות במגפיים שתי אמותי. תתפלאו בוודאי, איך זה שתי אמהות, אתם רואים — לי היו שתיים בבת אחת. את הראשונה הרי כלכם מכירים בתור אמי האהובה, והשנייה היא חנה־שרה הדגולה. מי זה ביאנוב לא הכיר אותה? היא היתה באה, ראשית כל מלחשת לחש נגד עין הרע, יורקת לכל הצדדים ובשעת מעשה מפהקת וכשאחד מפהק, מובן שכולם מתחילים לפהק. אז זה באמת הסימן המובהק לעין־הרע. אם מישהו היה מצונן היתה שמה לו כוסות־רוח מכל הצדדים. רבים פנו אליה בעת צרתם והיא היתה מעודדת ומנחמת. ואותה חנה־שרה היתה אמי השנייה. היא פעם קנתה אותי, בהיותי עדיין תינוקת. ובכן, כשרק ראו אותי על הכרכרה באו בריצה. אחרי החיבוקים והבכיות אומרת חנה־שרה לאמי: „נו, את רואה? יש לה אף" ולשאלתי „מה פתאום?" התברר שפעם כתבתי להם שעשו לי ניתוח קטן באף, והם פרשו את זה כך, שאין לי כבר אף בכלל, ובכן, שמחנו כולנו באפי.

האם יכול עטי לתאר את הרגשתי במשפחה, שוב להימצא בסדר של אבא, שוב בחיק המשפחה וברחוב? אהיה כנה אם אגיד, שלמרות כל גלי האהבה והחום שגילו לי בכל אשר פניתי, ראיתי שמקומי הנו רק בארץ ישראל. מחברתי רובם עלו ארצה ואלה שנשארו, כמעט שלא הרגישו בנוכחותם. במדרכות (בריקלאך) חלפו על פני בני־הנוער שלפני נסיעתי היו עוד ילדים. בבת אחת חשתי שהנני כבר זקנה. שוב עזבתי את עיירתי היקרה, שכל כך טוב היכרתיה. בלילות האפלים ביותר מצאתי בה את דרכי. מי זה תיאר שהנני עוזבת לתמיד את כל קרובי ומכרי, שבעוד כמה שנים מחכה להם גורל כה מר; אותם היהודים הרחמנים שחיו בדחקות, ובכל עת בשבתות, בחגים ואף בימי חול סעדו עניים על שולחנם. לפעמים לא הסתפקו באורח אחד והזמינו גם יותר. ביום היו הרבה עניים בבית הכנסת. אותם היהודים שבשעתם הדחוקה שלהם היו רצים מבית אל בית, אוספים מזון וכסף ונותנים לנזקקים — מתן בסתר, יהודים שהיו צמים פעמיים בשבוע וחוץ מימי הצום הקבועים. למה הגיע לכם, יקירי, סוף כזה? הרי היו ביניכם כל כך הרבה שכמעט לא חיו בעבור עצמם, אלא למען הזולת. הסתפקתם במועט ותמיד אמרתם: ברוך ד׳ יום־יום. מלאי חיים הייתם בחגיכם ובשמחתכם והנה באו צמאי הדם ולא נתנו לכם אפילו למות במותכם הטבעי. באסוננו הגדול מנשוא נתנחם בזה, שהיה להם יותר קל לקבל את גזר דינם לו היו יודעים את סופו של הצורר הארור, ובעיקר — שבעוד כמה שנים יתגשם חלום אלפי שנים „להיות עם חופשי בארצנו" — חלום שנתגשם.

מרים סטרובינסקי־גלעדי

זכרונות מבית אבא – ר׳ ראובן סטרובינסקי

אבי זכרונו לברכה היה שומר תורה ומצוות, יודע ספר ואיש משכיל. בכל יום היה אץ לבית הכנסת לתפילה. בין מנחה למעריב היה לומד דף יומי בתלמוד. בכל שבת בבוקר לפני לכתו לתפילה, היה לומד דף גמרא, או פרק משניות בקול ובניגון ערב. אבי היה בין המקורבים לרב העיר. לא אחת שאל הרב ממנו עצה בענינים שונים ואחרי ששמע את חוות דעתו, לרוב הסכים אתו. אבי היה מורה ומחנך מסור לתלמידים בלב ובנפש. הוא חינך דור של תלמידים ורבים מהם נמצאים אתנו בארץ. הוא היה בין המיסדים של קופת „גמילות חסד״ ומוכן תמיד לעזור לכל אדם נצרך. כן היה נבחר כנציג של עירנו בועדה להערכת מס עסקים ולשם זה היה נוסע לעתים מזומנות לדרוהיצ׳ין.

אבי היה ידוע כבעל סגנון יפה בכתיבת מכתבים. נשים זקנות ועניות היו פונות אליו ומבקשות ממנו שיכתוב את מכתביהן לקרובי המשפחה שלהן באמריקה. מובן מאליו שאבי אף פעם לא סירב למלא את מבוקשן והיה כותב את המכתבים בחפץ לב ולא פעם במאמץ גופני רב. הקרובים באמריקה התרשמו יפה מהמכתבים ולא השיבו ריקם את פני הנשים הפונות אליהם.

כאבי, כך גם אמי זכרונה לברכה, היתה אשה אצילה ונדיבת לב. היא היתה עזר כנגדו במלוא משמעות המלה. היא תמכה במשפחות עניות ועל אף היותה טרודה במשפחתה הענפה, היתה מתפנה מעסקיה בחנות ומעבודתה בבית ומביאה למשפחות הנצרכות כסף ומזון לשבת.

כשאני נזכרת בכך, שאבי, אמי, אחי ואחיותי היקרים מנוחתם עדן אינם בחיים, וכי נספו באופן כה אכזרי, אין נפשי מוצאת לה מנוחה.

צילה שטיינברג (אפשטיין)

ביתי ומשפחתי ועלייתי ארצה

לזכר חברת־נעורי מלכה׳לה לומאסקי היפה בבנות עירי
ברוכת הכשרונות והמעלות, שנרצחה בדמי ימיה

לזכר משפחתי האהובה והיקרה; לזכרם של אבי, אמי ואחי שמואל׳קה היקרים מכל; לזכר משפחת הרב, הוא סבי עליו השלום ולזכר דוד זלמן, דודתי חנה ובנם שמואל׳קה היקרים; לזכר משפחת אחות סבי, משפחת שיינבוים, אהרון הירש והאחיות; לזכר הנאהבים והנעימים, שאינם עוד. את זכרם מבקשת אני להעלות ולהאיר.

לא אשכח אותם כל ימי, ואיך אוכל לשכוח? הלא אהבתם ממלאה את לבי מאז ומתמיד.

זוכרת אני את ימי ילדותי. גודלתי וחונכתי בבית־סבי ר׳ יוסף קוסובסקי ז״ל, שהיה רב העיירה. הוא אהבני כבתו. הוא היה סמל האצילות, מופת לאהבת האדם, ירא־שמים מאין כמוהו. תמיד בעל חוש הומור. הבית היה תמיד מלא אנשים, מי לדין־תורה ומי לשאלה הלכתית. התייחס לכל אחד בחיבה ובאהבה, כאילו כולם היו בניו.

הרבה זכרונות נעימים היו לי בבית־סבא. הנה למשל ההכנות לערב־פסח ולליל־הסדר. סבא היה נוהג אז ללבוש את הקיטל הלבן והזך. אותה שעה היתה קדושה מאירה את פניו. דומה שהשכינה בכבודה ובעצמה שרויה עליו ואנו כל בני המשפחה, משפחת שונה גיטל, דודתי ז״ל ומשה יצחק עם משפחתו היינו מסובים לשולחן. אני הייתי שואלת את הקושיות ואז היה נשמע קולו הערב של הסבא, „עבדים היינו״. מרחפים הזכרונות מול עיני הדומעות, איה הם? חלפו לבלי שוב. רק זיק של זיכרון נותר כנר תמיד.

זוכרת אני מקרה יותר עגום, שאירע בזמן פשיטת ה„באלאחובצים״. היה זה בשעות אחרי־הצהריים של אחת השבתות. הייתי אז כבת 16. בני הבית הלכו לישון, ואני יצאתי לחברותי, חנה יוסליביץ תבדל לחיים ארוכים, מלכה לומאסקי, רייזלה ורשאבסקי, ומאשה אודריז׳ינסקי. יצאתי החוצה והנה אני רואה עגלה חונה על הכביש ולידה שלושה אנשים. ניגש אלי אחד מהם לשאול איה גר הרב? הצבעתי על הבית. הוא ביקשני שאקרא לו. לא הבינותי דבר. בכנסתי הביתה וראיתי שסבא יושב ולומד גמרא. ניגשתי אליו ואמרתי לו שקוראים לו. הוא לא שאל דבר. התלבש ויצא החוצה. והם הלכו אתו. הדבר

עורר את חשדי. נכנסתי בחזרה הביתה. הערתי את דודתי דבורה וסיפרתי לה אודות המקרה. היא נבהלה. רצה החוצה והחלה לקרוא לו. ביקשה שיחזור ויתלבש. האנשים התירו לו לחזור. דודתי אמרה לו, כי היא חושדת באנשים, כי אלה הם באלאחובצים. אמרה לו שיברח. עבר את החצר והתחבא אצל טודרס הבנאי במרתף. בינתיים הם נכנסו לחפשו והחלו לצעוק איה הרב? הם מצאו את כל משפחתי בעליית הגג, כי הפולנים לקחו לעבודה בשבת, והם נאלצים היו להסתתר. מצאו אותם והביאום לנחל, שם עינו אותם באכזריות, קשרו אותם לסוס והחלו לגרור. אותה שעה היה בעיירה שקט גמור. אף אדם לא ראה ולא שמע מה שאירע. בינתיים רצו דודתי ז״ל ומרים קופרשטוך בת־דודתי ז״ל לקצין הפולני שבתחנת המשטרה וסיפרו לו על המקרה, תוך כדי בכייה. נתנו לו סכום כסף ופדו אותם. ומשחזרו מהנחל היה המראה איום ונורא. דם זב מכולם. אני זוכרת את טוביה אחיו של שמרל קוסובסקי כשהתעלף. כל העיירה התאספה. הבכי היה גדול. ההרגשה היתה איומה.

את בית סבא עזבתי כשגמרתי את בית־הספר ועברתי לגור עם הורי ואחי הנחמד. אז נוסדו בעיירתנו תנועות הנוער החלוץ הצעיר, השומר הצעיר, גורדוניה. אני הצטרפתי אז לגורדוניה. הסבה ודודי זלמנקה התנגדו, כי שמואלקה בן־הדוד שלי, הפיקח, היה בא ומספר שנדמה לו כי כותבים שם בשבת. וכן המגמה היא לעלות לארץ־ישראל. כמובן שסבא לא רצה בזאת. אין הגאולה באה אלא משיח הוא שמביאה. אני נחשבתי לכופרת והתנגדו להליכתי לאסיפות. הסברתי את עמדתי להורים ואמא שהיתה טובת־לב לא יכלה להתנגד.

לפני עלייתי ארצה נסעתי לדודים ולדודות היקרים בבאראנוביץ, שגם הם נספו בזמן השואה. גם הם התנגדו לעלייתי. הייתי נוהגת להסביר להם כי ארץ ישראל היא ארצנו וכי גם עליהם לעלות ארצה ולשמור על שלמות המשפחה. אבל הם לא רצו לשמוע. אבל אני ניצחתי. לעולם לא אשכח את הפרידה מן הדודות היקרות דבורה וגולדה הטובות ואצילות הנפש. דבורה היקרה! תמיד היתה סמל הטוב והמסירות לאמי ואלי. כמו אמא לכולם. למה נענשה באכזריות כזו. יהא זכרן ברוך לעולם. עזבתי את באראנוביץ. באתי לבית הורי. הגיע זמן עלייתי. בערב האחרון לפני נסיעתי באו כולם להיפרד. רוזה ומשה הוכמן, האפשטיינים. מרים מינסקה ובתה מינה׳לה, אסתר טאבאצ׳ניק; אהרון הירש בן־דודי המשכיל והנבון, נאם נאום ציוני ואמר שכולנו נעלה במשך־הזמן, כי חלומו היה מאז ומתמיד לעלות לארץ ישראל. גם הוא איננו? קשה להאמין. אני עוד זוכרת כי האחרונים שבאו להיפרד ממני היו הניה יוסילביץ, האשה הנבונה והנערצת בעיני כולם; עם דמעות בעיניים נפרדה ממני. כולם בכו, כאילו היתה להם הרגשה שלא נתראה כבר לעולם. כולם הלכו ואני נשארתי עם הורי ועם אחי הקטן. לא יכולתי לישון כל הלילה מהתרגשות. פחדתי מרגע הפרידה. עוד ברגע האחרון התחנן אבי: „הן לא תעזבי אותנו. הביטי עלינו. את היחידה שיש לנו״. הבטחתי להם לכתוב ולקחת את שמואל׳קה אלי במשך הזמן, כשיגדל.

בחמש לפנות בוקר בא העגלון. נסענו לרכבת. באו ללוותינו דודי ר׳ זלמנ׳קה, הטוב והמסור, אהוב על כולם. תמיד התייחס בחיבה לכל אחד. אותך רצחו, למה? מה חטאת, הלא היית סמל הטוהר והיושר שבאדם. אתה היית בוודאי עונה, שזה הכל מאלוקים. ניגש אלי ואמר לי: „צילה היי יהודיה, ברכי על הלחם. שמרי על קדושת השבת. אלוקים יהא עמך״. לעולם לא אשכח את אחי שמואל׳קה, העומד בעיניים דומעות ומחזיק את אמא. הבטחתי לו שנתראה במהרה. אהבנו אחד את השני כמו אח ואחות. את כולם לא אשכח, אחד אחד. הם היו כולם מסורים לי. יהא זכרם ברוך לעד.

באתי ארצה. התחתנתי. אמא עוד זכתה לשמוע את הבשורה הטובה, שאני לא לבד והסבא מאוד נהנה לשמוע שבעלי שומר־מצוות. כעבור זמן מה קיבלתי מכתב, שאמא מתה. שמואלקה כתב לי מכתב עצוב, שנשאר לבד עם אבי, מתגעגע אלי. הבטחתי לו להביאו אלי. בינתיים כתבו לי הדודות מבאראנוביץ שהן לוקחות אותו אליהן. נהניתי ואז פרצה המלחמה. מכתבים לא הגיעו יותר לעולם. קיוויתי שאראנו ביום מן הימים, אך הגורל פסק אחרת. סלח לי שמואל׳קה אחי, שלא התראינו עוד. השטן התערב והשמיד. לעולם לא אשכח אתכם, בני משפחתי ועיירתי האהובים.

מערל פאַרטנאָי־קופּערשטאָך (מעקסיקאָ)

מיין שוועסטער נחמה

דיר, נחמה מיינע, איך געדענק,
נאָך יענע יאָרן ווי איך בענק.
גייסט מיר ניט אַרויס פון קאָפּ
דיין בלייך פּנים, לאַנגער צאָפּ.
דו ביזט אַליין געבליבן —
פון שטורם־אומקום געטריבן.
קיינער האָט דיך ניט פאַרהיטן
פון נאַציס צו ווערן פאַרשניטן.

שוועסטערל, ליידענדע מיינס,
פון אַזאַ כאַראַקטער אַ פיינס,
שוין פון קליינוווייז אָן
האָט מען דיר שלעכטס געטאָן.
דיין מום — אַ קרומע אויג
אָבער לייכט און שיין דיין בויג.
אויף אַראָפּ שטענדיק דיין בליק,
זעסטו פאָרויס און צוריק.
ליידסט פון יענעמס זאָרגן
ס'איז טונקל תמיד דיין מאָרגן.

אַ ליכט האָט אויפגעשיינט,
איך געדענק עס ווי היינט,
ביזט געקומען פון דאָקטאָר צוריק
מיט ליכטיקע אויגן, פול גליק.
עס קומט אָן אַ נייער לעבן —
און פול איז געווען דיין שטרעבן
— אָבער אַן אומגליק געווען גרייט
שוין דאַן ווען מיר'ן זיך געשיידט.

ווער האָט עס גאָר געקלערט,
אַז פאַרשניידן וועט אַ שווערד
שוועסטער, יונג און אַלט,
אַזוי אַכזריותדיק, קאַלט!
עופה'לעך און יונגע לעבנס
טאַטע־מאַמעס שטרעבנס, —
ווי האָט עס געקענט געשען
און ווי האָט עס ג' צוגעזען?
שווער צו גלויבן ביז היינט
ווער האָט געשיקט נאַצי־פיינט;
ווער האָט דעם אכזר געשיצט,
ווען יידיש־בלוט האָט געשפּריצט?!

איך פרעג און טו אַ ציטער,
נישט געווען גאָר קיין היטער,
און ווו איז דער ברית־ישראל
מ'קען שוין ניט ווערן נתפּעל.
אַז אַ שוועסטער געהאַט איינע
מיט אַ נשמה אַ ריינע —
איז זי צוגלייך מיט יידן־עדה
אַוועק יונג צו דער עקדה.

מיין שוועסטער נחמה

נחמה, דיינע ווערטער ביים באַן
פאַרפּאָלגן מיין יעדן שפּאַן.
דיין ליד וואָס פלעגסט זינגען,
הערט מיך ניט אויף קלינגען.
דיין געזעגענונגס־וואָרט אַזוי שיין
— ווי האָט עס געקענט געשען ? !
האָסט אַ משפּחה דערגרייכט, נחמה,
ווער וועט פאַר איך נעמען נקמה ?

איך בין לאנג זיכער געווען
מיין שוועסטער ווידער צו זען.

עס בלוטיקט דאָס האַרץ
און אַלץ זעט אויס שוואַרץ
ביים דערמאָנען טאָג און נאַכט
אַז אַלע זענען אומגעבראַכט !

עס פייניקט און בריט דער צער
פונט מאַסן קבר אין וואַלד
ווו עס ליגן שוועסטער־ברידער,
פון יידישן לעבן די שמידער ;
זייער בלוט שרייט און מאָנט ;
געדענקט, געדענקט, דערמאָנט !

געדענקען זאָל אונזער פאָלק
וואָס געטאָן האָט נאַצי־עמלק.

יונה קראביץ

פסח אוקראיניץ ז"ל

פסח אוקראיניץ נולד בשנת 1920 ביאנוב, למשפחה ענייה ומטופלת בילדים. אביו — אדוק עד לפנטיות — לא נתן לו כמעט חינוך, ואף לא לימדו מקצוע. הוא גדל ונעשה מעין „פנדרי". אבל עם היותו בחור פשוט, ללא השכלה, הבין כבר בנערותו והבדיל באינסטינקט הבריא שלו בין צדק לעוול ועמד תמיד לצד העשוק. חוליגנים פולנים התנפלו בשנת 1938 ביאנוב על יהודים. יהודי העיר היו אחוזי חששות ופחד מפני הבאות. אולם פסח אינו פוחד. הוא אסף סביבו מספר נערים מבני מעמדו, אשר נלחמו בפולנים בחרוף נפש והדפום בבושת פנים. אחדים מחבריו נאסרו אבל פסח ברח ובמשך תקופה ארוכה התחבא בעלית גג, הסתתר ביער, עד שעלה בידו לצאת מפולניה והתגלגל אלינו לצרפת. לאחר מאמצים רבים קיבל היתר ישיבה והתכונן להתחיל לעבוד. ואז פרצה מלחמת העולם. פסח היה בין המתנדבים הראשונים למלחמה. קצינו הצרפתי סיפר עליו גדולות: בזמן שפטן נתן צו כניעה לצבא הצרפתי, התמרד פסח וחבריו ה„פנדרים" נגד הכניעה המבישה והמשיכו ללחום בנאצים ובבקבוקי מולוטוב הוצאו הרבה טנקים מכלל פעולה, רבים היו החללים הנאצים ולצערנו נפלו הרבה מחבריו וגם פסח נפצע אז.

רבים הם פגרי הנאצים שנזקפו לזכותו. הרובה והרימון בידיו החזקות, השריריות עשו את פעולתם ולא החטיאו. הרגש הרגיש, כנראה, היטב שהנאצים בפולניה ישחטו את כל משפחתו האהובה, בלי להשאיר זכר. והוא נקם את נקמתם ואת נקמת עמו.

עם גמר המלחמה משתדלות דודותיו באמריקה להביאו אליהם. רב היה רצונן לעזור לבן היחיד שנשאר ממשפחת אחותן האומללה לבנות את חייו מחדש באמריקה, אבל פסח החליט שמקומו בארץ. רב לו להיות גיבור ולוחם בנכר, עת לעשות גם לעמו ובאניית מעפילים מצא לו פינה. לפני עזבו את צרפת אמר, שהאנגלים יוכלו להתפקע והוא לקפריסין שלהם לא ילך. ואת מוצא פיו שמר כמו תמיד. הוא הסתנן וירד בחיפה.

והיכן מקומו בארץ? מובן שהקיבוץ יהיה ביתו. כאן יוכל להראות את יכולתו בעגלונות, בחרישה, בכל עבודה קשה, ולבסוף בעלייה, בהאחזות בקרקע בגל־און. בכל הפעולות, בכל מקום של סכנה — הוא מופיע. ולא חשוב שהמקום רחוק, שהעבודה מרובה, שהמצב מתוח. רק לעיתים רחוקות הוא מבקר עכשיו את קרוביו היחידים, אולם אינו

171. קבוצת צעירים יאנובאים.

172. קבוצת כדור עף של הנוער הציוני, 1939.

173. אנשי יאנוב בעבודה בברית המועצות, 1941.

174. קבוצת יאנובאים בפגישה במחנה עולים עם משפחה מישראל.

ידע נחת גם בקיבוץ. לא על הלחם לבדו יחיה האדם. אין לו חברה מתאימה לרוחו. הבחורים, וביחוד הבחורות, מבוגרים יותר, יותר מדי אינטליגנטים בשבילו. לכל אחד עניין משלו, ופסח לרוב בודד. הוא מתחיל לחשוב על צורת חיים אחרת. ושעתו הגיעה. קרן אור עליזה, מחממת, האירה את השמיים האפורים שלו. דבורה, נערה צעירה, חניכת הארץ, ממשפחה טובה, התאהבה ב„פנדרי" זה. משכו אותה גבורתו, אהבתו את העבודה ויושרו הפרימיטיבי. אביה, מהנדס בחברת האשלג, ואמה, אשה אינטליגנטית, אף הם עומדים על אפיו, ומברכים אותם. ועד מהרה חגגו את חתונתם, לקול יריות רובים והתפוצצות רימונים בירושלים.

לאחר שנים רבות של סבל ונדודים הגיע גם הוא למנוחה ואושר בחוג משפחה מסורה ואוהבת. אולם לא לאורך ימים. זמן קצר של אושר נפל בחלקו. פסח נסע לים המלח, למפעל הצפון. בין השומרים מקומו. עם ההחלטה על נטישת המפעל משתתף הוא בהרס המפעל; ובין האחרונים מפליג הוא לסדום, מקום שם נמצא גם חותנו אשר הועבר לשם קודם לכן.

כאן הוא שוב חייל בקוו הראשון. הוא עבר קורס למרגמות ונחשב כרגם טוב, והרגיש את עצמו כדג במים. כפי שהוא כותב במכתביו הקצרים, הוא קיים על שלושה דברים: דבורה, מולדת, חופש. גם דבורה התגייסה בירושלים. חיילת טובה, מסורה, אהובה על כולם. חלומם על החופש לא התגשם. המלחמה בכל תקפה, מירושלים אין יוצא, וגם בסדום אי אפשר לוותר על חייל. אולם סוף סוף, ביום האחרון שלפני התחלת ההפוגה, הוא מקבל את החופשה המקווה וטס באוירון מסדום בחברת חיילים כמוהו, כדי להפגש בשמחה עם זו המחכה לו בכליון עיניים. וכאן בא הסוף המר והנמהר, ופתיל חייו מלאי הסבל, ניתק באופן אכזרי. האווירון נאלץ לנחות נחיתת אונס בשטח ערבי וכל נוסעיו נרצחו באופן אכזרי ובתוכם פסח בן ה־28. בגופו נראו סימני התעללות. לא למוות כזה היה ראוי, פסח הקדוש. לא כך תיאר לו את מותו.

אברהם קראביץ ז"ל

אברהם קראביץ זכרונו לברכה נולד בשנת 1910 ביאנוב על יד פינסק. הוריו עברו לגור בזמן מלחמת העולם הראשונה לרוסיה. לאחר שנות סבל רבות הצליח אבי המשפחה להשתחרר בנס מהצ'יקה שבקיוב והמשפחה ברחה בחוסר כל, בחורף הקשה של שנת 1922 מרוסיה. נסעו שבועות אחדים בקרונות בקר עם שלושה ילדים קטנים וחזרו לפינסק.

אברהם ז"ל היה בן 12 שנה והיתה לו אמביציה לגשת לבחינות כניסה לכיתה הרביעית של גמנסיה פולנית, כמובן תוך כדי העלמת גילו הנכון. הוא הצליח בבחינות

ונתקבל, אולם קומתו הנמוכה וחולשתו הגופנית היו בעוכריו, כי התלמידים הנוצרים, היו חזקים ממנו ורבים נהגו להכותו. סבלו היה רב ובמצב זה הוא לא רצה להמשיך ללמוד בגמנסיה.

למזלו נודע הדבר למר מזור ז״ל, מנהל הגמנסיה העברית „תרבות" בפינסק. הוא התרשם מהילד והסכים לקבלו לכיתה הרביעית למרות שלא ידע את השפה העברית. הנה לאחר חדשים מעטים הוא הספיק ללמוד את השפה במידה כזאת, שהתחיל להתבלט כאחד התלמידים הטובים ביותר ובתור שכזה גם גמר את חוק לימודיו. לאחר מכן נסע אברהם לצרפת ולמד חשמל באוניברסיטה בגרנובל. הוא היה בן מסור מאוד ולאחר שהמשפחה נאלצה לעבור לצרפת, הוא הפסיק את לימודיו על מנת לעזור לקיים את המשפחה. לפני מלחמת העולם השניה הוא קיבל אזרחות צרפתית ובזמן הכיבוש הגרמני היה פעיל במחתרת הצרפתית. הוא יכול היה להמלט מצפרני הנאצים, אולם הוא לא רצה לעזוב את הוריו ויתר בני המשפחה לנפשם ונאסר באוגוסט 1943 ליד הרי האלפים.

בסוף שנת 1943 נשלח לאושוויץ. אלה שהצליחו לחזור סיפרו שראוהו ימים אחדים לפני השחרור במחנה בוכנוואַלד, הם סיפרו שגם שם, בתנאים הלא אנושיים ששררו במחנה, הוא התבלט כחבר טוב ועזר במידת יכלתו לאחרים. אולם למרבה הכאב והצער הוא לא זכה לשחרור המיוחל. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

ר' יצחק חיים פומרנץ

יצחק חיים ובײלה רוזה פומרנץ נולדו בפרוז'אנה ואחרי החתונה שלהם גרו בכפר אודריז'ין, סמוך ליאנוב. ב־1930 עברו עם משפחתם לגור ביאנוב. היתה זו משפחה גדולה ואמיצה, שעזרה לקדם את עיירתנו היהודית. ביאנוב לא היה אז חשמל. יצחק חיים עם בניו הקימו תחנת כוח, שנתנה אור חשמל לכל בית, יהודי ולא יהודי, בעיירתנו. זה היה שינוי גדול בחיים שהביא אור ושמחה לבתים ונתן גם דחף לחיים חדשים. כי לפני כן היו אמצעי התאורה מנורות נפט, והבתים היו חשוכים למחצה והרחובות אפלים לגמרי.

היתה זו משפחה ציונית נדיבה ורחבת לב. תמיד היתה מוכנה לעזור למשפחה ענייה ולהושיט עזרה לנצרך. מארבעת הבנים שבמשפחה יצא אחד לפני המלחמה לאנגליה והיה למהנדס והאחרים נשארו אתו ביאנוב ובנו במשותף את המפעל הגדול של תחנת הכוח. שלושה בנים הגיעו לישראל. מהם חיים כיום רק שניים ואחד באוסטרליה.

ר' יצחק חיים היה בחיים בעת שנכבשה יאנוב ע״י הגרמנים ב־1941, אך שיחק לו מזלו והוא מת מוות טבעי לפני שהגרמנים הוציאו את יהודי עירנו להורג. אשתו בילה־רוזה נפלה עם יתר בני עירנו קורבן בידי הנאצים. יהיה זכרם שמור לעד לזיכרון.

משפחת בּוֹשס

המשפחה גרה ביאנוב, ברחוב ברקו יוסלביץ׳. ראש המשפחה יעקב בעל־העגלה היה אהוב על הבריות. היה נאמן לאנשים שהיו מפקידים בידיו סכומים של כסף בעד סחורות לסוחרים בעיר. הוא היה קפדן מאין כמוהו בהליכותיו. הילדים בבית היו סובלים לעיתים קרובות מהדייקנות שלו, אף על פי שלא ידעו מחסור בבית. ביתו היה סמל הניקיון. הילדים, עשרה במספר, התחילו במוקדם לדאוג לעצמם. המבוגרים התחתנו ושניים מהם עלו לארץ ישראל ואחד, הבכור, היגר לארצות הברית והיתר נספו בידי הנאצים. הבן, בנימין, שהיה בארץ נהרג כחייל בצבא הבריטי. בארץ נשארה רק הבת סימה.

175. בית הקברות ביאנוב.

176. שרידים מהשואה ומהמגורשים לסיביר.

177. שרידים מהשואה על יד המצבה של ששת המיליונים בגרמניה.

השואה

אברהם אפשטיין

מכתבים

אל אחותו שרה בארץ ישראל *

(כשבוע לפני פרוץ המלחמה)

22.8.1939

שלום שרה יקרה!

כבר שבועיים שקבלנו ממך מכתב. אחרנו בתשובה מפני שאין חדשות לכתב. אבא היה בפינסק. הרסיוקים הגידו לו שאַת וליבה שלהם גרתן בדירה אחת. מתפלאים אנו שאַת לא הזכרת אפילו אודות זאת.

על אודות המצב הפוליטי כאן בודאי שאַת יודעת.

אצלנו שורר כיום חום גדול. בכלל מזכיר הקיץ הנוכחי בדיוק את הקיץ של 1914... אבל יש להתפלא על השקט הגמור השורר כאן. לכולם ברור שבכל יום ויום אפשר לקוות להפתעות לא נעימות כלל וכלל, אבל אין שמים לזה לב והחיים הולכים בדרכם.

מפני המאורעות הפוליטיים בכלל העולם אין כיום ההתענינות בקונגרס כמו בשנים הקודמות. מקוים אנו כאן שאם בעולם לא יהיו שינויים סוף כל סוף, תוצר מלוכה עברית בארץ ישראל או לכל הפחות בחלק של הארץ.

בחנות עונת האופנים היא בתקפה. ולולא המצב הנוכחי בודאי שהיינו מרויחים יותר. חושבני שזה מענין לך. בשנה העברה מכרנו אך ורק כשלשים אופנים וכיום כבר מכרנו כשמונים והעונה לא נגמרה עדיין.

כתבי מה נשמע בארץ האם גם שם מחכים בפחד לימים הבאים?

מינוב עלה בחור אחד בתור מעפיל ארצה *). כבר חודש שעזב את ינוב ולעת עתה לא עלה בידו להגיע ארצה.

שלום לקרובים ומכירים.

שלום וברכה

אברהם

---

*) אברהם וורוטיצקי.

זלמן צ׳רטוק

ארבעה מכתבים אל בניו יואל ומלכה בארץ ישראל

(26.12.1939 — 9.6.1941 — בתקופת השלטון הסובייטי)

[א]

26.12.1939, ינוב ביי פינסק

ליבער זון יואל צ׳רטאק,

דיין קאַרטל פון 13.11 ה. י. האָבן מיר ערהאַלטן און מיר האָבן זיך זייער דערפרייט. ג. זאָל אונז העלפן אַז מיר זאָלן אַזוי דערפרייט ווערן מיט גדליה׳ס אַ בריף. אַדאַנק דעם גרויסן פירער פון ס.ס.ס.ר., דעם חבר סטאלין, זיינען מיר אַלע ג.צ.ד. געזונד. אודאי האָבין מיר זייער אַ סאַך איבערגעלעבט, נאָר אַבי מיר האָבן שוין דאָס איבערגעלעבט. אויך שרה מיט איטשען זיינען געזונט. שרה האָט געבוירן מיט מזל אַ אינגעלע. מען האָט אים אַ נאָמען געגעבן מאטיל־שלמה. נו, פון גדליה׳ן האָבן מיר נאָך פאַרלייפיג קיין ידיעה ניט. ער איז וואהר שיינליך אין דייטשן פלען. פון יאנאָווער אינגלאך פעלין נאָך א סאבען. פיעלע זיינען שעהן געקומען פון פלען. ווען ער וועט קומען וועלן מיר דיר שרייבען. איך האָב גישריבין אַ פראָשעניע צום גרויסן פירער פון רוסלאַנד, צו דעם חבר סטאלין, אַז ער זאָל אינטערוועניִרן וועגן גדליה׳ן. איך וויל האָפן אַז ער וועט אינגיכן קומען אַהיים. אַזוי איז דאָ רוהיג. שמואל קאצמאן האָט צוגעבויט אַ גאַנץ פיינעם צימער צו זיין הויז. מיר האָבין אַדאַנק ג׳ קאַרטאָפיל, חארץ פאַר דער בהמה. נו און פאַר זיך וועלן מיר מסתמא אויך האָבען. דע רוסישע רעגירונג באַזאָרגט אונז מיט אַלעם. פון כאַרקאָוו האָבן מיר ערהאַלטן אַ בריף פון אונזער אסתרין. קיין געלט פערלייגען מיר ניט פון אייך. פערדינט פאַר זיך און פארקליידט זיך. קומט צו אַ תכלית. מיר פערלייגען נאָר אַז איהר זאָלט אָפטער שרייבין בריף. די מאַמע און אַלע קינדער גריסין דיר. שלמה לערינט אין קופעצקע גימנאַזיע אין פינסק.

דיין גליק ווינטשנדער פאָטער,

זלמן דוד צערטאק

הערת העורך: במכתב זה לא שונה הכתיב. במכתבים הבאים הכתיב הוא זה המקובל ביידיש ספרותית.

[ב]

איוואנאווא, 10טן פעברואר 1941

ליבער זון יואל טשערטאק,

דיין בריוו פון דעם 3טן דעצעמבער האָבן מיר מיט גרויס פריידגעלעזן. איך אויף ווייטער אָפטער שרייבן אַזוי אויספירלעך. פון גדליה׳ן האָבן מיר ג.צ.ד. אָפטע בריוו. ער געפינט זיך אין יודן לאַגער אין לובלין, ליפּאָווע 7, יודנראַט. מיר באַמיען זיך אויף זיין צוריקקער פון געפאַנגענשאַפט אהיים. מיר האָבן אים געשיקט 5 פּאַסילקעס צו 10 קילאָ, אָבער ער האָט ערהאַלטן פון זיי נאָר דריי פּעקלעך. די באָבע חייקע איז ניט געלעגן לאַנג. ביי איר זיינען געווען שיינטשע און נאכהער ביי איר טויט די מאַמע. יואל האָט זיך אַריבערגעקליבן פון דאַרף קיין מאַטעלע אין זיין אייגן הויז. ער לעבט נעבעך געדריקט. שמואל קאצמאן מיט איטקען זיינען ג.צ.ד. געזונט. איטקע האָט געבוירן אַ מיידעלע, וועלכע מען האָט אַ נאָמען געגעבן נאָך דער באָבע חייקע. שמואל האָט צוגעבויט צום שטוב אַ גאַנץ פיינעם צימער, געמאַכט אַ נייעם אויוון. מיט איין וואָרט — ער איז אין אָרדענונג. אָבער מיט שרה׳ן און איטשען איז נעבאך ניט פריילעך. דאָס ביסל געלט איז געגאַנגען פאַרלאָרן. אַ פּאַרדינער איז ער זייער אַ שוואַכער. די חורבה איז אַלץ ווי געווען. זומער איז שרה מיט די קינדער געווען ביי אונדז אַ דריי מאָנאַטן. מיר האָבן איר ווי ווייט אונדזער מעגלעכקייט אונטערגעשטיצט מיט קליידונג, שפּייז און שיך. אָבער עס איז, ווי מען זאָגט, אַ לעכערדיקן זאַק קען מען נישט פאַרשטאָפּן. שיינטשע פון איר שטעלע אין קולטור מאַגאַזין פאַרדינט ג.צ.ד. אַ סך מער פון טשאַרנען מיט שלמה׳ן צוזאַמען. טשאַרנע פאַרדינט 150 רובל. נו, און שלמה 200. איסר פאַרדינט צו ביסלעך אויף זיין אויסקומעניש. ער דאַרף שוין גיין אין מיליטער. ער איז מיליטער פּעאיק. שלמה איז באַפרייט געוואָרן פון מיליטער. איך קען דיר מודיע זיין, אַז ביי אונדז איז געשטאָרבן יוסל קאַסאָווסקי דער רב; יעקב בערעזאָווסקי דער ציגעלניק. איציק גארבאר חושים האָט גענומען חיה׳טשע געצל׳ס טאָכטער. מענדל טאַבאַטשניק האָט חתונה געהאַט מיט פריידל מאגילאנסקי יצחק׳ס. דיין, דער מנהל פון דער תרבות שולע האָט גענומען אליה אשר באקאליארקראצלס טאָכטער. זעליג שוסטער נתן׳ס נעמט אסתר פלאָטניקס. דעם סטרעלנאיערס נעמט שמואל׳קע ניסלבוימס, א.א.וו. היינט האָט מען דאָ חתונה אָן נדן. ביז איצט האָבן מיר זיך דורכגעלעבט אויפן פעלד. אַלע גריסן דיר.

דיין גליקווינטשנדער פאָטער

ז. ד. טשערטאק

מיר האָבן פאַרזייט אַ פּוּד 4 קאָרן אונטעווערגן.

זלמן צ׳רטוק

[ג]

ערב פסח, איוואנאווא, 11.4.1941

ליבע טאַכטער מלכה לעב און טרייער זון יואלקע זאָל לעבן.

אייערע פאָסט־קאַרטלעך האָבן מיר ג.צ.ד. ערהאַלטן. זיי האָבן אונדז פאַרשאַפט גרויס פאַרגעניגן. איר פאַרלאַנגט אַז איך זאָל אייך שיקן אַ פאַרמאַכטן בריוו. ליידער אָבער איז אין מלחמה צייט נישט געוואָנטשן שרייבן אויספירלעך וועגן אַלעס איינצעל־הייטן. מיר מוזן זיך באַגנוגענען מיט אַ פאָסט־קאַרטל און שרייבן מער ניט ווי וועגן געזונט. פון גדליה׳ן האָבן מיר אָפטע בריוו. ער איז אין לובלין. ער בעט מיר זאָלן אים שיקן כלעבנע סוכאַרעס. געוויינטלעך שיקן מיר וויפל אונדזער מעגלעכקייט. ער האָט שוין דערהאַלטן פון אונדז זעקס פעקלעך. צוויי איז נאָך אין וועג. מיר שיקן אים 10 קילאָ יעדער פעקל. מען שיקט אָביסל פעטס און ד.ג. עס איז מעגלעך אַז מען זאָל אים באַפרייען פון לאַגער, נאָר מען מוז האָבן געדולד. איך האָב באַקומען פון מאָסקווע פון אויסערן מיניסטעריום אַ ידיעה, אַז ווען עס וועט אָנקומען פון בערלינער קאָנסולאַט אַלע פאַרמאַליטעטן, וועט מען נעמען אין אַכט מיין ביטע. אין לובלין געפינען זיך 11 יאַנאָווער יידישע יינגלעך. (1) פולע; (2) יעקב קאַט; (3) דוד טענענבוים, מנוחה דער קצבטעס זון; (4) נאָוואַשיצקי חיהביילקעס; (5) אלטער סאַצקעס; (6) יעקב זילבערמאַן, ניאַמקעס; (7) בערל טשיז; (8) אדריזינסקי פון ווירכושטשע; (9) גדליה; (10) זלמן פארסקע דעם שמש׳ס זון; (11) און צמח סניטאַווסקי. רחל גערטמאַנס אַרע געפינט זיך אין זאַמאָשטש, און אברהמ׳ל ווײַנשטיין, חיים דעם רימערס איז אין מעזריטש.

אונדזערע מיידלעך האָבן שוין ג.צ.ד. איבערגעשטיגן יעקב גאַראַדעצקעס טאָכטער. זיי האָבן דאָ איין אנזען און פיינעם באַרוף. שלמה פאַרדינט שוין 250 רובל אַ מאָנאַט. ער איז אָבער זייער שלעכט ערצויגן. עגאָיסטיש. עס איז ניט אויסצוהאַלטן פון אים. ער זעט אויס אַן עין הרע זייער שיין. איסער לערנט זיך אויף אָוונט קורסן. פייגעלע און מרים׳קע לערנען זיך זייער גוט. די קאַצמאַנעס מאַכן ג.צ.ד. אַ גאַנץ פיינעם לעבן. נו, און איטשע לעדערמאַן איז נעבאָך אַ בוכהאַלטער, אָבער אַ שוואַכער פאַרדינער. נאָר מילא, אַבי מען זאָל זיין געזונט. די בהמה איז איבערגעווינטערט. מצה אויף פסח האָבן מיר געבאַקט ביי זיך אין הויז. קאַרטאָפל האָבן מיר אַרויסגענומען אַ גריבל פון אייגענעם זאַסיעוו. עס איז אונדז ניט ערגער ווי פאַר די פּאַליאַקן, די פּריסטעראַוועס. מיר האָבן אייך געקווילעט אויף פסח אַן אינדיק. מיט איין וואָרט, עס פעלט אונדז מער ניט, אַז גדליה זאָל זיין פריי און הערן פון אייך אָפטע גוטע בריוו. חיים קרופּניק בעט אַז איך זאָל פאַר אים שרייבן אַ גרוס. די גאַנצע משפחה גריסן אייך גאָר פריינטלעך.

אייער גליקווינטשנדער פאָטער,

זלמן דוד טשערטאַק

דער בריוו זאָל אייך טרעפן געזונט.

[ד]

איוואנאווא, 9.6.1941

ליבסטע טאָכטער מלכה תחיה.

דיין פּאָסט־קאַרטל פון 4.5 ה.י. האָבן מיר ערהאַלטן. צוזאַמען האָבן מיר ערהאַלטן אויך פון יואל'ן און גדליה'ן פ. ק. גדליה איז שוין יעצט אין אַ יידישן לאַגער אין לובלין. צוזאַמען זענען זיי יאַנאוועער חבר'ה 11 יידישע געפאַנגענע. מיר שיקן אים אָפּטער צו פּאַסילקעס. ער גריסט אייך אין יעדן בריוו. ער אַרבעט אין אַ סטאָלאַרסקן וואַרשטאַט אָבער קיין געלט באַקומט ער ניט.

מצה אויף פּסח האָבן מיר געהאַט. מיר האָבן ג.צ.ד. געהאַט אַ רואיקן פּסח און שבועות. וואָס עס וועט זיין ביז ראש השנה איז ניט באַוווסט.

מיר האָבן ב"ה פאַרזעצט אַ פּוד 30 קאַרטאָפל, פּאַרזייט פּראָסע, גערשטן, רעטשקע, אַביסל קאָרן, אַלץ צו ביסלעך. השי"ת זאָל העלפן אַז מיר זאָלן דאָס געזונטערהייט און אין אַ רואיקער אויפן פאַרברויכן. די קינדער אַרבעטן. שמואל און זיין משפּחה, שרה און איר משפּחה זיינען ג.צ.ד. געזונט. זיי מאַכן אַ לעבן. די מאַמע, די ברידער און שוועסטער גריסן דיר גאָר פריינטלעך. קיין בילדער האָבן מיר ניט באַקומען. פּיליכט וועט נאָך אָנקומען. אַז עס וועט זיין רואיק אין דער וועלט, וועלן מיר אייך אויך שיקן אונדזערע בילדער און אייערע אלבאָמען א.ד.ג.

אייער גליקווינטשנדער פאָטער,
וועלכער האָפט האָבן פון אייך נחת,
ז. ד. טשערטאַק

מיין ליבע טאָכטער מאלקע, פון מיר דיין מוטער רחל.

חנן ולודאווסקי

בשבי הגרמני

כאשר נפלתי לשבי הגרמני באילובו (Ilowo) ע״י פלוצק, הבחנתי מיד ביחס הרע מצד הגרמנים לגבי השבויים היהודים. בזמן ההליכה מאילובו לכיוון פאביאניצה התעללו הגרמנים בשבויים היהודים. בוסף להכאות הורידו הגרמנים את הבגדים והנעליים ומסרו אותם לשבויים הפולנים. לאחר שאלה האחרונים הצביעו מי הם היהודים.

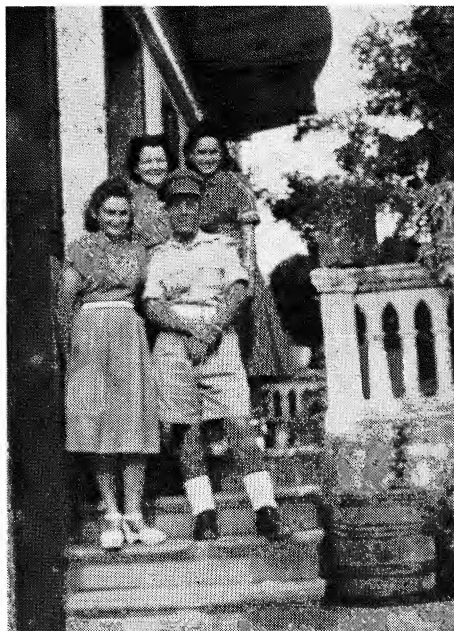
כאשר הגענו לפאביאניצה, הוכנסנו לבנין של בית חרושת לטקסטיל של הפירמה „קינדלר״. שם חילקו אותנו לקבוצות לפי הגזע. יהודים לחוד, ונוצרים לחוד. אני החלטתי להסתיר את יהדותי והיה בדעתי לברוח מהשבי. ניסיתי לברוח מהמחנה בפאביאניצה, אבל כאשר הגעתי ללודז תפסו אותי והחזירו אותי למחנה הקודם. בסוף אוקטובר 1939 הסיעו אותנו בקרונות משא למחנה שבויים בלוקינוואלדה (Luckenwalde). המקום עוד היה ריק ואנחנו היינו צריכים לבנות לעצמנו את צריפי המגורים. בדרך למחנה התידדתי עם יהודי אחד מבריסק דליטה, בוריס שורץ, ושנינו החלטנו להופיע כנוצרים. כיוון שידענו גרמנית, נתמנינו מיד בבואנו למחנה על ידי המפקד הגרמני להיות מתורגמנים. תפקידנו היה לרשום את הפרטים האישיים של השבויים בקבוצות השונות. הצגנו את עצמנו לא בתור פולנים אלא בתור ביאלורוסים. כעבור זמן קצר התחילו הגרמנים להוציא אנשים בקבוצות (קומנדו) לעבודה במקומות שונים. אותי ואת שורץ שלחו למקומות שונים ואז נפרדנו. הייתי בתור מתורגמן לקומנדו באחוזה חקלאית ע״י מאגדנבורג ושם נתמניתי ראש־קבוצה של השבויים העובדים. היות ובקבוצה זו היו 90 דוברי גרמנית, שהציגו את עצמם כ„פולקסדויטשים״ ראיתי שהמקום הוא לא בשבילי. עשיתי את עצמי חולה ולאחר שנבדקתי ע״י הרופא נשלחתי בחזרה למחנה הקודם. במחנה נתקבלתי על ידי גרמני שהיה הממונה על הצריף שלי, וכאשר שמע שאני מדבר גרמנית לקח אותי בתור מזכיר פרטי שלו וניהלתי את כל העניינים של השבויים הנוצרים בצריף זה. בתפקיד זה הייתי שם כ־10 חודשים. במחנה היו כ־20,000 שבויים ובתוך המחנה היו שני צריפים מגודרים בגדר תייל שבו גרו רק יהודים. כיוון שיכולתי להסתובב גם בשעות הערב בכל המחנה, הייתי מכניס לשבויים־היהודים באופן בלתי־ליגלי אוכל וסיגריות, שהשארתי באופן מיוחד למטרה זו מהתקציב אשר קיבלתי למען השבויים הנוצרים. הייתי מקבל רשות

178. אנשי יאנוב בחורשת יאנוב ביער הקדושים.

179. מניצולי יאנוב בגרמניה מיד לאחר השואה: (1) רחל רזניק־גרבוז; (2) —. (3) בן ציון פיינשטיין; (4) — ; (5) רחל פלדמן.

180. בן ציון פייינשטיין בעת שרותו בצה"ל במלחמת השחרור, חנה וייס, פנינה קציקוביץ.
מרים גורודצקי.

181. קבוצת ניצולי שואה מיאנוב בכינוסם הראשון בארץ.

כניסה למחנה היהודי מהשומרים הגרמנים באמתלא, שאני רוצה להתעלל קצת ביהודים. לכן הצלחתי כמעט ערב ערב להכנס לשם. התנאים במחנה היהודי היו קשים מאוד גם מבחינת התזונה וגם המלבושים. בוקר בוקר, היו מוציאים אותם להתעמלות כשהם נועלים נעלי עץ על הרגליים. הם נצטוו לרוץ ולעשות כל מיני תנועות אקרובטיות. העסיקו אותם בכל מיני עבודות משפילות כניקוי בתי שימוש וכו׳. יום יום הוציאו משם 10—15 איש מתים או חצי מתים אל מחוץ למחנה. כעבור כמה חדשים העבירו הגרמנים את היהודים הנותרים ממחנה זה למחנה יהודי במקום אחר.

פעם אחת כאשר הלכתי יחד עם הממונה שלי ל„קאנטינה" לשם קניית מצרכים למען השבויים, שמעתי פתאום מרחוק, שקוראים אותי בשם „ולודאבסקי". הסתובבתי והכרתי חייל פולני, שבוי, אשר שירת יחד אתי בצבא הפולני. עיני חשכו. לא עניתי לו, אלא המשכתי בדרכי. הפולני זה, אשר הובא לַמחנה זה ממקום אחר, התחיל בתיפושים אחרי. שאל על ולודאבסקי, אבל אף אחד לא הכיר אותי לפי השם ולודאבסקי, כי לכל אחד מאתנו היה מספר והיינו מכירים זה את זה לפי המספר שלו. נוסף לכך כיוון שהייתי המזכיר של הממונה הגרמני, וזה כינה אותי בגרמנית „שרייבר" חשבו כולם ששם משפחתי הוא שרייבר. החייל לא התיאש מחיפושיו אחרי ופעם אחת בא לצריף שלי ושאל איפה נמצא המזכיר שהוא יהודי.

עלי לציין שבכל צריף היה נמצא איש גסטאפו בין השבויים מבלי שהשבויים ירגישו בו וידעו מי הוא. תפקידו היה למסור למשרד הגסטאפו על כל מת שמתרחש במחנה השבויים. איש הגסטאפו מסר, כנראה, מיד למפקדה שאני יהודי, כי למחרת היום בא אלי רץ שליח של הקומנדאנטורה (הוא אמנם לא ידע שההלשנה מתכוונת אלי) והוא סיפר לי שהוא מחפש יהודי לפי המספר שלי, והודיע לי שנודע בקומנדאנטורה שאיש זה הוא יהודי „נבזה" אשר העמיד פנים כל הזמן שהוא נוצרי.

ראיתי שהמצב שלי נעשה מסוכן מאוד ולא ידעתי כֵיצד למצוא מוצא מסבך זה. החלטתי בסוף לפנות לממונה שלי, סמל בראוסה, וסיפרתי לו הכל. אמרתי לו שאני מנשואים מעורבים, שאמי יהודיה ואבי נוצרי. הוא נדהם מההודעה זו. נבהל, כי גם הוא עלול לסבול מכך שבמשך כל הזמן העסיק אצלו יהודי ולא הודיע על זה לגסטאפו. בסוף הוא הודיע על זה לקצין שלו בשם שטראסהוף, אשר היה הממונה על הבטליון, אשר כלל שלושה צריפים של שבויים. שני גרמנים אלה התייחסו אלי במשך כל הזמן בחיבה ובכבוד. הקצין שטראסהוף בא עם הסמל בראוסה לצריף שלי ואחרי שסיפרתי להם את כל הפרטים אשר קודם מסרתי לסמל, יעץ לי הקצין שטראסהוף להכחיש בחקירה בגסטאפו, שקיים איזה שהוא קשר ביני לבין היהודים. אמר לי לעמוד חזק בחקירה ולא להישבר, כִי רק זה יוכל להציל אותי, אחרת צפוי לי כדור בראש. הקצין מצדו הבטיח במידת אפשרותו לעזור לי בחקירה זו.

עשיתי כפי שהוא יעץ לי. הסמל לקח אותי לגסטאפו ומסר אותי לידי הקצין. התחילו חקירות ממושכות בגסטאפו על עניין השתייכותי לעם יהודי. החקירות נמשכו

21 יום. חקר אותי סמל ראשי במטה גסטאפו. הוא איים עלי באקדוח ודרש שאגיד את האמת. שאל כל מיני שאלות, אבל אני עניתי רק דבר אחד: אינני יהודי, אני ביאלורוסי, היודע גם גרמנית. התחילו לחקור אותי גם אנשי גסטאפו אחרים, אשר נכחו בזמן החקירה. כל אחד היה פונה אלי בשפה אחרת, אחד בפולנית, השני ביידיש, האחרים בעברית, גרמנית ורוסית. אני הייתי עונה רק לאלה אשר היו פונים אלי בשפות גרמנית, פולנית, או ביאלורוסית. עשו אצלי חיפוש, למזלי נמצאו אצלי מכתבים שהשארתי בכוונה, שהיו כתובים על ידי אחי הבכור צבי (קוטל), הרופא, אשר התגורר אז בבריסק דליטא. במכתבים הקודמים שלי לאחי רמזתי על מצבי במחנה, הוא כנראה הבין את זה וכל המכתבים אשר כתב אלי היו כתובים ברוסית או גרמנית, גם התוכן של המכתבים עזר לי הרבה בזמן החקירה. אחי שאל במכתבים אלה, מה היא הסיבה מדוע לא משחררים אותי, בזמן שכל השבויים הביאלורוסים כבר מזמן חזרו לבתיהם וכו'.

בתקופת החקירות הוחזקתי ב„שטראפסקומפאני" שמשם כמעט אף אחד לא חזר שלם. למזלי בזמן האימונים והעינויים הקשים ביותר בשטראפסקומפאני, בשעות הבוקר, הייתי תמיד בחקירה בגסטאפו. חקרו אותי שם יום יום, על אותו הדבר, אם אני יהודי או לא. כתבו תיק שלם ועבה על מצב משפחתי ובני המשפחה. בסוף אחרי שהתיאשו מלהוציא ממני משהו חיובי בשבילם, פנה אחד מהם אלי באידיש „איר זייט געמאַלט" אני העמדתי פני תם, כמי שאינו מבין מה שמדברים אליו. חוקר אחר תרגם את השאלה לפולנית ושאל אותי בפולנית אם אני נימול. ועד שתפסתי למה הם מתכוונים, עשיתי תנועות מהירות כביכול ספונטניות, שאני מוריד את המכנסיים, אז התחילו החוקרים לצחוק ויתרו על ה„קורפוס דליקטי". בזה תמה ונשלמה החקירה והוחזרתי לצריף הקודם שלי, אחרי שהחוקרים הוציאו החלטה שאני ארי טהור... כעבור חודש ימים הצלחתי לברוח ממחנה זה עם עוד שני פולנים שבויים. הגעתי לעיר שידלץ ב„פרוטקטוראט". הסתדרתי שם בעבודה, גם פה הופעתי בתור נוצרי וכאשר הגרמנים התחילו במלחמה ב־1941 חזרתי לעיר מולדתי יאנוב פולסקי.

(על סמך גביית עדות ע"י מאיר לוסטגארטן מ„יד ושם" מס' 03/1361).

רחל רזניק־גרבוז

זכרונות מחייה של אחות בגיטו, מחוץ לגיטו וביערות

בית־חולים בגיטו

פסח, החג של „ויוציאנו ה׳ ביד חזקה ובזרוע נטויה״, היה בשנת 1942 ההפך מזה. בדיוק אז, בימי הפסח, הוציאו אותנו מבתינו והכניסו אותנו לגיטו.

בימים הראשונים, מיד לאחר שנכלאנו בגיטו, נגשו להקים את בית־החולים. הבית של ישעיה רוז׳אנסקי נועד לשמש משכן לבית החולים הזה. המייסדת שלו היתה גב׳ זארצקה, אחותו של ד״ר גרינוואלד, שניהם פליטים שנשארו ביאנוב. גב׳ זארצקה היתה אשה יפה, צעירה ובריאה, מלאת מרץ ואומץ לב; היא חסה על כל רגע ועבדה יומם ולילה. בעזרתה של המיילדת, מרים מינסקה, שהצטרפה לעבודה זו, צמח תוך ימים ספורים בית חולים של ממש, מסודר להפליא.

כל אחד מאתנו הבין את חשיבותו של בית החולים ואנשים עזרו לנו, כל אחד כפי יכולתו. היה מספיק להיכנס לבית ולהגיד שאוספים תרומות להקמת בית החולים. סדינים, שמיכות, מזרונים, מיטות, בקבוקים מחממים, התחבושות ומגבות נאספו במשך יומיים בכמות גדולה. היינו יכולים לפתוח בית חולים של מאה מיטות, כי לא חסרו לנו חולים, אך המקום היה מוגבל כדי שלושים מיטות.

קשה יותר היה לארגן את הצוות הרפואי, אך לאחר מאמצים גדולים הצלחנו להרכיבו ואנשיו עבדו במסירות רבה. הרכב הצוות היה כדלהלן: הרופאים ד״ר גרינוואלד ז״ל וד״ר זאלצברג ז״ל; המיילדת מרים מינסקה ז״ל; האחיות: גב׳ זארצקה ז״ל, אחותו של ד״ר גרינוואלד, רגא זאלצברג ז״ל, אחותו של ד״ר זאלצברג, שרה צ״יז ז״ל, סוניה הלמן ז״ל, רחל רזניק, כותבת שורות אלו; מנהל החשבונות ליפא ז״ל, מן הכפר סוחויה והטבחית בריינה קאפלאן ז״ל מריפישצ׳ה. בבית החולים עבדו גם נשים אחדות מבין הפליטים בעבודות נקיון.

כבר בימים הראשונים נתפסו כל המיטות ע״י חולים. עבדנו קשה מאוד, כמעט בלי ימי חופש. החולים קיבלו עזרה רפואית, במידה שהיה אפשר להשיג תרופות; המצב היה קשה מאוד גם בקשר לאוכל. הגשנו רק שתי ארוחות ביום. החולים קיבלו לארוחת בוקר מרק תפוחי אדמה עם גזר וקצת חלב עז. בתוך הגיטו לא היה חלב כלל

ורק לבית החולים הירשו להחזיק שתי עזים והחלב היה בצמצום רב. לארוחת צהרים הגשנו מרק גריסי פנינה עם תפוחי אדמה, את הירקות לקחנו מגן בית־החולים, שהיה סמוך לבניין. תה לא היה לנו בכלל ובמקומו קיבל החולה קצת מים חמים. ארוחת ערב אכלו החולים מן המזונות שקיבלו מבתיהם, כל אחד כפי יכולתו. בשעה שתיים נסגר המטבח, מכיוון שלא היה מה לבשל יותר. החולים קיבלו מאה גרם לחם ליום, זו היתה המנה הרגילה גם לתושבים הבריאים של הגיטו.

בבית החולים שררה דממה, כמו בקבר. החולים שכבו שקטים ולא היה לנו במה לגרום להם הנאה. כל אחד היה לבד עם כאבו ועם הרהוריו על המצב הכללי. את כולם הטרידה המחשבה, מה ילד יום?

מזמן לזמן היתה באה וועדה גרמנית לבדוק את בית החולים והיא מצאה תמיד הכל בסדר מוחלט. לא היה להם במה להיאחז: התעניינותם היתה מכוונת בעיקר למחלות מידבקות, שכן פחדו מאוד ממגפות. רבים היו אצלנו החולים במחלות פנימיות ומחלות חירורגיות. אחדים מהחולים היו במצב רציני, או קשה מאוד. היו גם כמה מקרים של לידות.

מובן מאליו, שכולנו פחדנו ממחלות מידבקות, כי חיינו בצפיפות רבה, אך בגיטו שרר נקיון יוצא מן הכלל. למרות הכל היו מקרים אחדים של טיפוס הבהרות ודיזנטריה. מיד הפעלנו אמצעים סאניטריים חמורים, כדי למנוע את התפשטותן של המחלות. כולנו ידענו היטב את המחיר שנצטרך לשלם, אם תתפשטנה המחלות.

התפשטות המגפות היתה נותנת בידי הגרמנים תירוץ נוח להשמידנו במהירות. כשהופיעה ועדת ביקורת בבית החולים, לא גילינו להם את המחלה האמיתית של החולה ולא רשמנו את הדיאגנוזה הנכונה, לכן הלכו להם שבעי רצון כתמיד. אבל עלינו ירדה חרדה. המצב נעשה יותר רציני. מספר החולים הרציניים התחיל לגדול.

ההעברה לבית־החולים שמחוץ לגיטו

באותו זמן הגיעה אלינו שמועה, שבעיר פרצה מגפת דיזנטריה וטיפוס הבהרות בין האוכלוסיה האזרחית וכן גם בסביבת העיר. בעיר, מחוץ לגיטו, היו שני בתי־חולים — אחד למחלות פנימיות, בביתו של נימצוביץ ושם עבדה כאחות יהודיה מן הגיטו, גב' יאנובסקה, שהגיעה ליאנוב עם הפליטים ונהרגה בעת השמדת הגיטו יחד עם כולם. ד״ר קאדלובובסקי היה הרופא הראשי של בית החולים הזה. בית החולים השני נמצא על הדרך לליסקוביץ׳, בבניין גדול שנבנה עוד על ידי הסובייטים בשביל מאפיה, אך בזמן המלחמה עשו אותו לבית חולים ובו מחלקה למחלות אפידמיות. בבית החולים היו ששים מיטות, וכשפרצה המגיפה, היה המוסד מלא עד אפס מקום. ד״ר קוטל וולודאבסקי ז״ל היה שם הרופא הראשי ועוזרו היה הסאניטאר ביאליק, שביתו היה סמוך לבית החולים.

בוקר אחד, כשבאתי לעבודה לבית החולים של הגיטו, קרא לי ד״ר גרינוואלד ז״ל

ומסר לי ידיעה עצובה מאוד. השלטונות הגרמניים דרשו להעביר תיכף ומיד ארבע אחיות מבית החולים שלנו אל מחוץ לגיטו, לבית החולים למחלות מידבקות שבעיר. הצטערנו צער רב, שהצוות שלנו יצטמצם, ואף אחת מאתנו לא רצתה לעבוד מחוץ לגיטו ולשרת את שונאינו. הגורל נפל דווקא עלי ועל האחות רגא זאלצברג ז״ל.

אחרי העבודה, בהגיעי הביתה, סיפרתי למשפחתי את החדשות על העברתי לעבודה לבית החולים למחלות מידבקות, שהיה מחוץ לגיטו. הדבר הזה עורר התרגשות רבה ובכי רב בבית. טענו כלפי: היתכן שתלכי לעבוד אצל חולים כאלה? הרי תביאי הביתה כל מיני צרות ופגעים בצפיפות הנוראה שבה אנו חיים. הם טענו כלפי שעלי ללכת להתחנן, אולי אפשר עוד לעשות דבר־מה, כדי שאשאר לעבוד בבית החולים של הגיטו.

בעיניים מלאות דמעות הלכתי אל ד״ר גרינוואלד, סיפרתי לו הכל וביקשתי את עזרתו, שמא קיימת אפשרות כלשהי להמשיך לעבוד במקומי הישן. הוא השיב לי לאמור: „ילדתי, תזכרי תמיד את המלים שלי — יש לך עכשיו הסיכויים הטובים ביותר להישאר בחיים, מחוץ לגבולות הגיטו. אני מקנא בך, הלוואי שאוכל לעבוד גם אני שם. מבית החולים ההוא, שנמצא מחוץ לגיטו, יש לך האפשרות לברוח אל היער, או אל השדה, ברגע שיחסלו את הגיטו. יותר אינני יכול לעזור לך. אינני יכול לשנות את הפקודה".

מחיתי את דמעותי והלכתי הביתה, בלי להגיד מלה. הרגשתי שד״ר גרינוואלד צודק. ובאמת נתגשמה נבואתו אחרי כן. משפחתי נאלצה להתרגל למחשבה, שאי־אפשר לשנות דבר, ולמחרת בבוקר קיבלתי את הרשיון לצאת מגבולות הגיטו והתחלתי לעבוד במקום החדש.

הצוות בבית החולים הזה היה קטן מאוד, רק אחיות סובייטיות שלא יכלו לחזור הביתה עם פרוץ המלחמה נשארו לעבוד כאן. כעת הצטרפנו לעבודה גם אני והאחות רגא זאלצברג. רגא היתה אשה צעירה ויפה ונראתה כלא־יהודיה. העבודה כאן היתה קשה מאוד, בגלל המחסור באחיות; עבדנו עשרים וארבע שעות רצופות ואחרי כן נחנו אותו מספר שעות.

הגרמנים לא באו בכלל לבית החולים הזה. העבודה היתה מאורגנת על הצד הטוב ביותר. החולים קיבלו אוכל טוב מאוד והתנאים בכלל היו טובים. בין ארבעת הקירות של בית החולים הזה לא הרגשנו כל כך את המלחמה. עבדנו קשה מאוד, משום שהגיעו בלי הרף חולים חדשים במצב חמור. לבני משפחה היה מותר להישאר על־יד החולה והם הביאו עמם צורכי מזון — לחם, פירות, שומנים וכל מיני דברים אחרים. מובן מאליו שאנחנו נשכרנו מן המצב הזה. הגויים הכירו יפה את התנאים שבהם חיינו ומזמן לזמן היו נותנים משהו גם לנו. בשבילנו היתה זאת עזרה גדולה. ראשית כל, לא היינו כבר רעבות בשעת העבודה ונוסף על כך היינו יכולות להביא דבר מה למשפחותינו בגיטו. אך להבריח דברי מזון לתוך הגיטו לא היה קל כלל, כי תמיד היתה הסכנה של בדיקה פתאומית, מצדם של הגרמנים או מצדה של המשטרה, שלא היתה טובה יותר. מר היה גורלו של אדם, אם גילו אצלו דברי מזון בכניסתו לגיטו.

לא פעם סיכנתי גם אני את חיי, כשנודע לי, שבבית נגמר האוכל המועט שהיה מצוי ודברי מזון נוספים אי־אפשר היה להשיג. כל יום חיכו אנשי הבית בקוצר רוח לבואי; בעיקר רצו לקראתי הילדים כשחזרתי מן העבודה, כי תמיד הבאתי להם גרגירי יער יבשים מבית החולים, שנמצאו שם בכמות גדולה, כי השתמשו בהם כבתרופה.

היו מקרים אחדים, שנוצרים שהכירו לנו תודה על עבודתנו ועל העזרה שהגשנו להם או לבני משפחותיהם, גמלו לנו במתנות־מזון שהעבירו לנו לתוך הגיטו מבעד לגדר מן הצד הפונה לריפישצ׳ה. הדבר הזה היה מסוכן מאוד.

הייתי מרוצה מאוד מעבודתי החדשה, אף שהיתה קשה מאוד. ידעתי שאוכל להביא כל יום משהו למשפחתי והיא לא תסבול חרפת רעב. גם המנה היומית שלי, מאה גרם לחם, נשארה בבית, משום שהייתי חוזרת שבעה מן העבודה. הרבה אנשים קינאו בי על מקום עבודתי הטוב ואמרו שאני בת־מזל. ואמנם, שיחק לי מזלי, כי הודות למקום עבודתי ניצלתי, בדיוק כפי שחזה מראש ד״ר גרינוואלד ז״ל.

תמיד התהלכתי עם המחשבה שאשאר בחיים. ידעתי כמעט בוודאות, שאותי לא יצליחו להשמיד. מעולם לא עזבה אותי המחשבה הזאת, ובאמת אינני יודעת מאין היה לי הבטחון הזה; ברגעים הקשים ביותר ליוו אותי המלים: „אותי לא יצליחו להרוג״.

מדי יום, בלכתי לעבודתי, הייתי מסתכלת בבני משפחתי, יוצאת עצובה מן הבית ונושאת בלבי תפילה לאלהים, שאמצא אותם שלמים בשובי. הימים נדמו ארוכים מאוד וכל רגע עשוי היה להביא חדשות רעות. היינו מוכנים לרע ביותר. הגזירה היתה תלויה באוויר מעל ראשינו ואנחנו ניחשנו מה צפוי לנו. בערב אמרנו מי יתן בוקר ובבוקר אמרנו מי יתן ערב.

ידיעות רעות מאוד הגיעו אלינו מערים ועיירות אחרות. הגרמנים הבטיחו שלאנשי הגיטו שלנו לא יקרה מאומה, כיוון שרובם עוסקים בעבודה. כל אחד מאתנו השתדל לעבוד ואף זקנים וחולים נאלצו להיות „בריאים״ ולעבוד, ביודעם שפועל נחשב „יהודי מועיל״ (נוצליכער יודע) ויש לו סיכויים להישאר בחיים.

זמן קצר לאחר מכן הגיעו לבית החולים עוד שתי בחורות מן הגיטו — אידה יאבלונסקה וסונה לרמאן. הן עבדו בעבודות נקיון. לאחר זמן נתווסף אלינו גם ספר, בחור יהודי ממוטלה וביחד היינו כבר שישה עובדים מן הגיטו.

אף־על־פי שהחיים היו קשים ומרים, רצה כל אחד לחיות ולעבור את הזמן הקשה. אף אחד לא רצה להאמין שכל מה שהוקם ונוצר במשך דורות עשוי לעלות באש ולהימחק בבת אחת. לא רצינו להאמין לשמועה שכבר חופרים בשבילנו בורות ביער רוצק.

היה עוד מספיק זמן להימלט. חמש מאות נערות ונערים נתארגנו לעזוב את הגיטו; נציגיהם נפגשו עם הפרטיזנים, אך הם הותעו. ככבשים הובלו לטבח והושמדו בצורה טראגית.

ענן שחור היה תלוי מעל ראשינו. לכל אחד מאתנו היתה אותה ההרגשה הקודרת של הממשמש לבוא. בעיניו של כל אחד אפשר היה לקרוא מה מתרחש בלבו. מחשבותינו

היו דומות לעננים השחורים שבשמים. כשהעננים התפזרו קצת, התבהרו לרגע גם מחשבותינו השחורות, ואז נדמה לנו שמשהו חייב להתרחש, שהכל אינו מציאותי, אלא מעין חלום רע. למה רוצים להשמיד אותנו? הלא אין בנו שום אשמה? אך כעבור רגע חזרו מחשבותינו לקדרותן והופיעו שוב לנגד עינינו העננים השחורים. במשך הזמן נעשה הכל יותר ברור והסוף התקרב.

בליל השמדת תושבי הגיטו

אני זוכרת היטב את בין־הערביים האחרון, כאילו קרה זה אתמול. הכל ניצב לנגד עיני וחרות בזכרוני ולא אשכחהו לעולם. פשוט אי־אפשר למסור את מחשבותי שרדפו אלו את אלו בערב האחרון הזה. אינני יודעת מה קרה, אבל ברגע מסויים הרגישו הכל שהגיע הסוף. הרגע הרע הזה ריחף באוויר. על פניו של כל אחד היה נסוך עצבון עמוק. מפחיד היה להסתכל בפנים המיואשות של האנשים. איש הסתכל ברעהו ואותה השאלה היתה על שפתי־כולם: מה לעשות? אף אחד לא היה מסוגל לעוץ עצה. ברגע מר ונמהר זה היו כל השערים נעולים. ככבשים מבוהלות ללא רועה נלחצו והתרפקו זה על זה. היה זה הפחד מפני הזאב, העלול להתפרץ בכל רגע.

ודווקא ברגעים האלה יצאתי את הגיטו, כי הלא בידי היה רשיון לצאת לעבודה. יצאתי והרגשתי שאני יוצאת בפעם האחרונה משערי הגיטו. הסתכלתי פעם נוספת בפנים הנבהלות של האנשים והלכתי. כמה קשה היה הרגע הזה! אני בורחת מן הגיטו להציל את חיי, ואת הקרובים לי והאהובים עלי ביותר אני משאירה מאחורי בגיטו. התלבטתי קשות עם עצמי, האם להישאר ולמות עם כולם יחד, או לעזוב אותם ולהציל את עצמי? דווקא ברגע זה ניצחה השאיפה לחיים, להציל את עצמי, לחיות ולזכות לראות בנקמה. במצפון כבד ומתייסר עזבתי אותם, ואמנם לעד.

שעה אחרי יציאתי פרצו הרוצחים לתוך הגיטו והתחילו להשמיד את כל מה שהיה לנו יקר ואהוב. הכל עלה בלהבות ואני נשארתי להיות עדה חיה לכל מה שנעשה. ראיתי את הגיטו עולה בלהבות, אזני שמעו את הצעקות ואת הבכיות. הגזירה בוצעה! מאז עומדת לנגד עיני התמונה הנוראה של חיסול הגיטו.

בלילה הטראגי ההוא היינו בבית החולים — אני, רגא זאלצברג, אידה יאבלונסקה, סוניה לרמן, הספר וחנן וולודאבסקי. מהרופאים לא היה אף אחד. עמדנו כמאובנים ולא ידענו מה לעשות, לאן לברוח? הצעקות מן הגיטו הגיעו אלינו ברורות מאוד. היינו אובדי עצות וחסרי אונים. נשארנו עומדים במקום, עינינו לא רצו להאמין למה שראו.

באותו לילה, כאשר הכל עלה באש, לא נתנה לנו מנוח המחשבה, שאין טעם לחיינו ושעוד מעט יבואו לקחת גם אותנו, כי גם אנחנו איננו טובים יותר מאחינו ואחיותינו שנלקחו למוות, ואחת היא לנו מה יקרה אתנו.

באותו הרגע נפתחה פתאום הדלת ונכנס איש עירום כביום היוולדו. היה זה בעלה של רגא — ד״ר זאלצברג. אי־אפשר היה להכיר את הגבר היפה, בעל העיניים הכחולות;

עכשיו היה שחור לגמרי. הוא הצליח להימלט מן האש, שלתוכה השליכו אותו הגרמנים חי. רק אז שמענו בפרוטרוט כיצד הוקף הגיטו ומה התרחש שם.

בלילה ההוא לא ניגשנו אפילו אל החולים והשוער הסובייטי, שעבד באותו לילה, איים עלינו למסור אותנו מיד לידיהם של הרוצחים, אם לא נטפל בחולים. לא נבהלנו, כי כבר לא היה לנו מה להפסיד.

השכם בבוקר הופיע גבר צעיר עם ילדה בת שלוש על זרועותיו. הם היו מן הפליטים שהיו ביאנוב ונמלטו מן האש, אבל הילדה היתה פצועה בשתי רגליה. חבשתי אותה מהר, ארזתי חתיכת לחם בסדין והם הסתלקו מהר מן המקום. זמן מה לאחר מכן נפגש הגבר הזה עם אחי חיים־יודל ביער ומסר לו, שאני נמצאת בבית החולים והיגשתי לו עזרה כשברת.

בבוקר גדל הצוות שלנו. נוסף עלינו ד"ר קוטל וולודאבסקי, שהובל יחד עם משפחתו אל המוות וניצל ממש ברגע האחרון. נוצרים התערבו לטובתו וביניהם גם ראש העיר. הוא הוצא מן השורות של ההולכים למוות והובא חזרה לבית החולים, למקום עבודתו. אנחנו, העובדים הרפואיים, היינו זקוקים לו, כי לא היה פרסונל רפואי אחר. אך ידענו היטב שהסידור הזה הוא זמני בלבד, שהרי את החולים אי־אפשר להשאיר ללא טיפול ולפיכך הותירו אותנו בחיים ואנחנו היינו צריכים לעבוד בשביל שונאינו, לטפל בהם ולהציל אותם. נקל לשער, באיזה מצב־רוח התהלכנו ועבדנו ומה המראה שהיה לנו.

בעליית־הגג של בית החולים הסתתרו חנן וולודאבסקי, הספר ממוֹטלה ובריינדל קוֹבאל ז"ל, שהצליחה להימלט בלילה הקריטי והגיעה אלינו במקרה, אחרי ששוטטה ימים אחדים רעבה בין הקברים של בתי הקברות הנוצריים. אנחנו קיבלנוה והחבאנו אותה.

הנצלותו של ברל פומרנץ

שלושה ימים לאחר חיסול הגיטו, באמצע הלילה, הייתי אחות תורנית. ישבתי בחדר האחיות לאורו של נר ושקעתי בהרהורים על מה שקרה. מסביב שררה דממה עמוקה ורק אני הייתי ערה. בחוץ נשבה רוח קרה וגשם קל וצפוף ירד. פתאום שמעתי דפיקה קלה בחלון. ניגשתי אל החלון; לפני עמד אדם, שנראה כפגר חי. נרעדתי ונשארתי כמאובנת.

„רחל, רחל'ה, אַל תיבהלי, זה אני, ברל פומרנץ".

לא יכולתי להאמין שזה באמת הוא, אולי זה חלום? כשברל ראה שאני מביטה עליו בבהלה, אמר:

„תרגעי, זה אני, ברל, שכנך לשעבר, הצילי אותי! זה שלושה ימים כבר, שאני משוטט בין הקברות, בקור וברעב". כעבור דקה הכנסתי אותו לחדר צדדי קטן. ברל עמד לפני קטן, כפוף, חסר אונים, מגודל שער ועיניו היו כאילו כבויות. מיד נתתי לו משהו לאכול ולשתות, וכשהתאושש סיפר לי על הזוועות של הלילה האחרון בגיטו. נשארנו יושבים זמן מה ללא הגה. הוא שמח מאוד לשמוע, שכאן נמצאים עוד כמה יהודים. תכניות שונות התחילו מתרוצצות בראשי — מה לעשות? איך להחביא גם אותו? אסור

להפסיד אף רגע. הודעתי מיד לד"ר קוטל וולודאבסקי על המצב, וביחד החלטנו להסתירו בינתיים בעליית הגג של הרפת. נתתי לו לבנים חמים ופרוסת לחם והבאתי אותו אל מחבואו.

השחר התחיל כבר לדמדם. הרפת היתה מרוחקת כמאה מטרים מבית החולים. ברפת היו שמורים העצים להסקה וקש למזרנים. פינה אחת היתה מיועדת לגופות חולים שמתו. וכאן על הקש הסתדר ברל איכשהו.

כל העבודה בבית החולים רבצה עכשיו על כתפינו. סידרו לנו מקום מגורים בבית החולים ונתנו לנו חדר ובו שש מיטות. כאן גרנו ועבדנו. נהגו בנו יפה ואוכל לא חסר לנו. קיבלנו גם רשות להתהלך חופשיים בעיר. כל זה לא מצא חן בעינינו. המצב נעשה לפתע יותר מדי טוב. ברור היה, שאנחנו „יהודים מועילים", אבל רק באופן זמני. העבודה שעשינו וכל דקה מזמננו שהקדשנו לחולים, נראו לנו מיותרים. למי אנחנו מגישים עזרה? לשונאינו שעזרו להשמיד את היהודים שלנו! אבל כיצד לברוח ולאן ללכת? השאלה הזאת לא נתנה לנו מנוח אף לרגע. וכך חלפו הימים, יום אחרי יום. חיפשנו דרכים איך להוציא את ברל ממחבואו, אך לא מצאנו מוצא. ברל שכב לבדו, שקוע במחשבותיו, מנותק מבני־אדם, בקור וברעב. לא כל יום הצלחתי לזרוק לו משהו למעלה על ערמת הקש, שעליה הוא שכב. מזלו היה משחק לו כאשר מת מישהו; אז היה אפשר להעביר לידיו חבילת מזונות. אף פעם לא הצלחתי לדבר אתו. לכל חבילת אוכל צירפתי מכתב קטן של כמה מלים והוא היה עונה לי על אותו הנייר — „תודה בעד תפוח האדמה האפוי. מה חדש? סי—ג—ר—יה". לא שלחתי לו אף פעם סיגריה, כי לא היו לי סיגריות וחששתי גם שהעשן יגלה את מחבואו. רעב, קור, פחד, בדידות ומחשבות סיוט היו מנת חלקו. אך הזמן פועל תמיד לפי דרכו.

הבריחה ליער

פעם, באמצע הלילה, בא אלינו מונייק רוזנגארטן, מן הפליטים שהגיעו לעיר בראשית המלחמה, שנמלט מתוך הגיטו (כעת הוא בישראל). הוא סיפר לנו על תושבי העיר שניצלו ואיפה הם נמצאים. אז גמל אצלנו הרעיון שיש לברוח מבית החולים מהר ככל האפשר, כי אין טעם בישיבתנו באותו מקום. הייתי הראשונה שהכריזה: „אני אלך מכאן! אינני רוצה למות מידי הרוצחים. אל היער! טוב יותר למות ברעב, בקור או מחיות רעות". וכשנודע לי, שאחי חיים־יודל נמצא אף הוא ביער, לא היססתי יותר: „אני מוכרחה ללכת, יקרה מה שיקרה! מספיק!".

הוכרחתי להודיע לברל על השינוי שחל פתאום ועל תכניתי לברוח מהמקום. במכתב שזרקתי לו כתבתי: „מחר בערב אעזוב את בית החולים ואלך אל יער זאווישה, למקום שם נמצאים יהודים שלנו שהצליחו להימלט. ייתכן שכולנו נעזוב את המקום. אין אתה יכול להישאר כאן. הערב, בשעה שש, אחכה לך ואסביר לך הכל".

מזג־האוויר בחוץ היה דומה למצב הרוח שבלב. היה קר ורוח נשבה. בדיוק בשעה

שש בערב עמד לפני ברל. הסתכלנו איש ברעהו. הוא היה כפוף, שעיר ושתי עיניו — כבויות ומבוהלות. מסרתי לו מיד, מה שהיה ידוע לי, לאן ובאילו דרכים עליו ללכת ונתתי לו שקיק לחם. נפרדנו בעיניים דומעות ובלי להוציא הגה. ליוויתי אותו במבטי עד שנעלם מעיני.

כל הלילה לא יכולתי להירדם, כי ידעתי, שמחר צפוי גם לי אותו הטיול. הלילה עבר מהר, בבוקר היתה קרה רצינית. בבית החולים חם, חולים נכנסים, חולים יוצאים, הכל כרגיל, אבל אני מהלכת ומחשבותי מטרידות אותי. הייתי רוצה שהיום יעבור יותר מהר. כל רגע נראה לי מיותר במקום הזה. עשיתי את עבודתי כרגיל, אחרי כן שוחחתי עם חברי לעבודה, משפחתנו הקטנה, אך היה קשה להם להחליט על הצעד, שעליו החלטתי כבר. ודאי שנוח יותר לשכב תחת השמיכה החמה, אבל אני לא רציתי לשבת יותר בחיבוק ידים ולחכות לנס.

פעלתי כפי שלבי פקד עלי לעשות. בדיוק עשרים וארבע שעות אחרי יציאתו של ברל, ביצעתי את תכניתי. בשעה שש בערב, כשהרופאים סיימו את הביקורת אצל החולים, רשמתי את כל הוראות הטיפול אך לא ביצעתי אותן כבר. פשטתי מעלי את החלוק הלבן, לבשתי מהר את בגדי ופניתי אל משפחתי הקטנה.

„אני הולכת", אמרתי. כולם נשארו על מקומם, כמאובנים, לא ענו לי דבר, רק דמעות זלגו מעיניהם. בעומדי על יד הדלת הפתוחה, הסתכלתי עוד פעם לעברם בלי להוציא הגה והלכתי.

הדרך שבחרתי ללכת בה, לא היתה קלה. הלילה השחור ודממת המוות שמסביב, החרידו אותי מאוד. שמעתי רק את פעימות לבי ואת צעדי על הדרך, הלכתי מהר, כאילו מישהו רודף אחרי. הלב דפק עוד יותר חזק. מובן שהדבר שאני עומדת לבצע אינו „כשר" ביותר, ומה אגיד אם יעצרו אותי הגרמנים? אמנם כן, אז לא יהיה לי כבר מה להגיד. וכך אני הולכת ברחובותיה וסימטאותיה של יאנוב. כל אבן באדמה זו מוכרה לי היטב, בחושך אני יודעת לעקוף את המהמורות שבמדרכה, מזמן לזמן מוכרחה אני להיעצר ולהסתתר כמו גנב; פה נוהם כלב ושם חורקת באר. מה גדול כאבי, בעוברי על יד הבית שגרתי בו פעם ועכשיו גרים בו אנשים זרים ואני מוכרחה לברוח כמו פושעת.

הנה, לפני הבתים האחרונים של העיר. במקום הזה שאלתי את עצמי לאן ללכת עכשיו ומה צפוי לי בדרך הזאת. צמרמורת של חרדה אחזה אותי כשחציתי את פסי הרכבת, אך הכל עבר בשלום ונשמתי לרווחה כאשר מעבר מסוכן זה שמפניו פחדתי במיוחד היה כבר מאחורי. כאן בחושך נפגשתי עם אברהם גורודצקי ז"ל, ברוך קרופניק ז"ל ומשה יעקב שוסטר (כעת חי באוסטריה). את שמחתנו אי אפשר לתאר. התיישבנו לנוח והם סיפרו לי, שכל אלה שנשארו בחיים ועבדו במנסרה, לא חזרו באותו ערב לאחר העבודה לגיטו הקטן. לכולם היתה אותה הכוונה — לברוח. הם ברחו ומשתדלים כעת להגיע ליער זאווישה ולהצטרף ליתר האנשים שנמלטו.

בלילה הראשון הסתובבנו בחושך ובקור וחזרנו תמיד אל אותו המקום, שממנו

יצאנו. לא ידענו איפה אנחנו נמצאים. מרוב עייפות נפלנו על האדמה ונרדמנו. כשהפציע היום, הוכרחנו להסתתר בתוך היער, רעבים ומבוהלים. מצבנו היה קשה מאוד. היינו צריכים להמשיך רק בלילות. עלי נפל הגורל ללכת ולבקש לחם אצל האיכרים; בוודאי — כך חשבנו — ירחמו על אשה, אבל הרעים שביניהם לא הבדילו בין גבר לאשה. „ז׳ידובקה, אוחודי" („יהודיה, הסתלקי") שמעתי לא פעם ועוד שיסו פה ושם גם כלב. אך היו גם נוצרים טובים. הודות לאלה לא גוועַנו ברעב. פעמים רבות נתנו לנו קצת לחם ותפוחי־אדמה אפויים. היו גם מקרים, שהרשו לנו ללון בערמות החציר, כשהקרה היתה חזקה. בצורה כזו נדדנו מכפר לכפר, מיער ליער, ישנו ביום והלכנו בלילה. תאמינו לי, היו רגעים, שבהם קינאנו באחינו ואחיותינו שהושמדו.

כך שוטטנו הלוך ושטוט, עד שהגענו סוף סוף אל יער זאווישה, ואז בא עלינו גם החורף האמיתי עם השלגים והקור החזק. כאן מצאנו את הניצולים המעטים מיאנוב, אך לאן הגענו, אחרי הדרך הקשה שעברנו?

אנשים עייפים מתלאות הדרך, רעבים, בעלי רגליים פצועות. לעולם לא אשכח את תמונת פגישתנו. כולם ישבו על האדמה הקפואה וחיממו את ידיהם ליד מדורה קטנה, תחת כיפת השמיים. הם היו בלויים, מלוכלכים, שעירים, פחד היה להסתכל בהם.

מותו של ברל פומרנץ

במקום הזה היו הנשים מיותרות, הסתכלו בנו, כאילו אנחנו סתם בריות האוכלות לחם חינם, שאינן מסוגלות להשיג אותו. עמדתה של האשה היתה גרועה בהרבה, מכל הבחינות, מזו של הגבר, אלא אם כן היה לה מי שיגן עליה. למזלנו היה המצב כזה רק בזמן הראשון, כשכל אחד הרגיש גם את עצמו כמיותר. במשך הזמן התברר, שגם האשה יכולה להשתתף, יחד עם הגבר, בהגנה ובהשמדת האוייב. עם הרובה ביד עמדה האשה ליד הגבר, הגישה עזרה רפואית לפצועים, הכינה את האוכל, כיבסה את הבגדים, טיפלה במשק הבית. אז נשתנה היחס אליה.

החיים ביער היו בתחילה קשים ומרים, מצבנו היה עלוב; רעב, ופחד היו מנת חלקנו — אבל לא היה לנו מה להפסיד. ניצוץ התקווה והרצון לחיות נטעו בנו כוח ונתנו לנו אומץ להמשיך במאבק.

ביער היינו מחולקים לכמה קבוצות, יותר גדולות ויותר קטנות, שהיו מפוזרות בצורה כזו, שבמקרה של התקפה יוכל חלק להינצל. התחלנו להסתדר ביער, חפרנו בורות ובנינו בונקרים בתוך האדמה הקפואה, כדי שיהיה לנו גג מעל לראש ומקלט מפני הקור והשלגים המרובים.

אבל גם כאן, במעמקי היער הצפוף, לא נתנו לנו מנוח. בבוקר חורפי יפה וקר של דצמבר 1942 שחל בשבת והשמש זרחה בו בהירה ויפה (אבל לא בשבילנו), פרצו קלגסים צמאי־דם ליער ופתחו באש על קבוצה אחת, קטנה ובלתי מזויינת, והרגו את כולם.

אנחנו נמצאנו אז במרחק של קילומטר משם ובשמענו את היריות, התפזרנו מיד.

רחל רוניק־גרבח

אתנו נמצא אז שלמה ווייס, שהיה פצוע וקדח מאוד אותה שעה. כל הקבוצה שלנו, שהיתה מורכבת מארבעים איש, הצליחה להינצל. כל היום ישבנו על השלג, בלי אוכל ושתיה. בערב, כשנעשה שקט מסביב, החלטנו לחזור אל מקומנו. אז נגלה לעינינו האסון הגדול. בין ההרוגים היה גם ברל פומרנץ. ברל לא נמצא זמן רב ביער, הוא היה „לא יוצלח״, שבור מבחינה פיזית ורוחנית, קשה היה לו להתרגל לחיים האלה, שפירושם היה — מאבק. ברל נשאר ביער זאווישה:

אויף זיין קבר וועט קיינמאָל קיינער ניט קומען
נאָר דער ווינט וועט אייביק ברומען, ברומען.

הנה, לעולם, איש לא יבוא,
רק הרוח הנוהמת תנשוב על קברו.

בלילה הטראגי ההוא עזבנו את יער זאווישה והלכנו הלאה, מרחק של שלושים קילומטר, והגענו ליערות בילין. זה היה כבר בראשית שנת 1943.

לפנינו שוב פרשת מאבק חדש, למען החיים, פרשה מלאת חוויות קשות. ובמקום הזה נפתח דף חדש של חיים וסבל.

כולנו הצטרפנו לשורות הפרטיזנים ונלחמנו ביחד למען השמדת האויב.

מרדכי בוזדרסקי

זכרונותי

יאנוב

בלבה של פולסיה, 40 ק"מ מערבית לפינסק שוכנת העיירה יאנוב. יאנוב היתה קשורה לפינסק קשרי שכנות הדוקים, לכן נהגו לקרוא לעיירה בשם יאנוב־על־יד־פינסק, כדי להבדיל אותה מערים אחרות בפולין שנקראו באותו שם.

לפני מלחמת העולם השניה היו בה קרוב ל־3000 יהודים, רובם סוחרים מן הסוג הבינוני והזעיר ובעלי מלאכה. כ־3000 היה גם מספר האוכלוסיה הנוצרית שבעיר, רובה — ביילורוסים פראבוסלאבים ומיעוטה פולנים קאתולים.

במרכז העיר שבו נמצאו השוק, חנויות ובתי־מלאכה ישבו רק יהודים ואילו הנוצרים גרו ברחובות צדדיים. המשצ'אנים (עירונים) של יאנוב נודעו כאנשים קשים, אוהבי קטטות ועדמומים. הם עסקו בעבודת אדמה, אך חלק מהם עסק גם במעין עיסוק צדדי שבגללו נודעו הם בשם „לאבורים" (ביידיש: לאבארעס). ז. א. כשצריך היה לתקן באיזה מקום בסביבה כנסיה היו הם אלה שבאו בקשר עם הארכימאנדריט או הארכייריי (היינו הארכיבישוף או הבישוף הפראבוסלאבי), והתחייבו לבצע את העבודה בתנאי שיורשה להם לקבץ כספים בין האוכלוסיה הנוצרית שבסביבה. נראים הדברים שהיה זה עסק לא רע כלל ועיקר, ולכן עסקו בו רבים מן המשצ'אנים ומכאן מקורו של הכינוי „יאנאָוועד לאבארעס". כינוי זה נדבק במשך הזמן גם לאוכלוסיה היהודית ובעיירות שבסביבה היו מכנים גם אותנו היהודים בשם „יאַנאָוועד לאבארעס". היהודים והמשצ'אנים גרו אלה ליד אלה במשך שנים בשלום, ללא תקריות רציניות, ועד למלחמת העולם השניה היו היחסים בדרך כלל לא רעים. אנו גם לא פחדנו מפניהם. שהרי האוכלוסיה היהודית היתה מורכבת בעיקר מאנשי „עמך" עמלים, טיפוסים יהודים שכמותם תיאר שניאור בסיפוריו: ישרים, עמלים, חזקים וטובי לב, שהיו תמיד מוכנים להגן על כבודם של יהודים ואף עשו זאת בשעת הצורך.

מרדכי בזדרסקי

בסוף מלחמת העולם הראשונה ולאחריה

עד לפרוץ מלחמת העולם הראשונה בשנת 1914 היה האזור בתחום שלטונה של רוסיה הצארית. זמן לא רב לאחר שפרצו פעולות האיבה נכבש האזור על ידי הגרמנים. לאחר שבשנת 1917 פרצה המהפכה ברוסיה נכנסו לאזור הבולשביקים, אבל לא לזמן רב. לאחר קרבות מרים נכבש האזור על ידי פולנים שנתפרסמו באותו זמן... בקיצוץ זקנים של יהודים. בני בריתם הנאמנים של הלגיונרים הפולנים היו הבאלאכובצים בפיקודו של גנרל הגבארדיה הלבנה הפורע בולאק באלאכוביץ ימ"ש. היה זה צבא שהורכב מאספסוף אוקראיני שעזר לפולנים במלחמתם בבולשביקים. פורעים אלה היו חיילי חזית חלשים אבל היו „גבורים" גדולים כלפי יהודים חסרי מגן. יהודים שנמלטו מן הכפרים לעירנו ספרו על מעשי הרצח והשוד שלהם ועל החורבן שנגרם על ידיהם במקומות אחדים בסביבה. יום אחד הופיעו הפורעים גם בעירנו. אני הייתי אז עוד ילד אך בכל זאת זוכר אני אותם ואת הפחד שתקף את היהודים שנסגרו בבתיהם וציפו בחרדה למה שעתיד להתרחש. למזלנו קיבלו עד מהרה פקודה מן המטה הפולני לצאת לחזית, שהתיצבה אז בסביבות פינסק. האזור עבר פעמים אחדות מיד ליד ובסופו של דבר האזור נשאר בידי הפולנים.

בשנת 1921 עבר השלטון לידי אדמיניסטרציה אזרחית ובעיר התחילו לפעול משרדים שונים. אבי ר' ישראל בזדרסקי ע"ה, ששלט היטב בשפה הפולנית בדיבור ובכתב נתמנה אז סולטיס (בשנים הראשונות היה קרוי בשם סטארוסטה). עיקר תפקידו היה ליצג את האוכלוסיה היהודית בפני השלטון. הפולנים שיכורי הניצחון היו מפנים מדי פעם תביעות מתביעות שונות כלפי האוכלוסיה היהודית. מובן שלא תמיד היה ביכולתו של אבי לצאת ידי חובה כלפי שני הצדדים; מצד אחד רכש לעצמו שונאים על לא דבר מצד חלק מן האוכלוסיה היהודית, משום שלמישהו נדמה היה שנגרם לו עוול; מצד שני, לא יכול היה למלא בשלמות את תביעותיהם של הפולנים ולא פעם היה חוזר הביתה מוכה.

עד היום חרות בזכרוני המקרה הבא: פעם נכנסו לביתנו מספר חיילים בפיקודו של קצין ושאלו על אבי. כשאמי אמרה להם שהוא הלך בתפקיד עם קבוצה אחרת של פולנים לא האמינו לה והתחילו לחפשו בעליית הגג, ברפת, בחצר ואפילו בארון. בעת החיפוש הפכו הכל ופגעו במעט הרכוש הדל שהיה בבית. תוך כדי כך הופיע אבי ע"ה והחיילים התחילו מכים אותו ותבעו ממנו, שיספר להם היכן היה. לא הועילו תשובותיו וטענותיו והבכי של כולנו בבית. הם פקדו עליו להרים ידים וללכת קדימה, הביאו אותו לחצרה של רייזה גורודצקי, שהיה בשכנותנו והעמידוהו עם הפנים אל הקיר. אני נגשתי אז בריצה אל אבי, נצמדתי אליו והתחלתי למרר בבכי. חייל ניסה לנתק אותי מאבי אבל אני לא הרפיתי ממנו (בסך הכל הייתי אז בן 8). אמי, אחי ואחותי ושכנים ברחוב הקימו קול צעקה ובעיר קמה המולה. תוך כדי כך עבר במקום במרכבתו הפריץ סולקובסקי שהיה אז המושל של כל אזור יאנוב. הוא ירד ממרכבתו ונכנס לחצר. כשראה את אבי עומד ליד הקיר קרא אליו מיד את הקצין ונזף בו ושילח את אבי ע"ה לביתו. כך ניצל אז

אבי ממוות. אגב, אותו פריץ סולקובסקי היה שונא ישראל מושבע אך היה פטריוט פולני נלהב. הוא ובניו השתתפו במרד הפולני והיו לאחר מכן קצינים גבוהים בצבא הפולני.

את אבי הכיר סולקובסקי היטב עוד מילדות; סבי ר׳ אברהם יוסל ע״ה היה במשך שנים מרובות חוכר אחוזת אביו ולמעשה גדלו סולקובסקי ואבי ביחד. רבים מיהודי יאנוב זוכרים עדיין כיצד היה עובר את העיר בנסיעה, מנופף במקל שבידו ומכריז בקול „ושיסטקו נאשה" (הכל שלנו). העיר יאנוב סבלה ממנו הרבה וכן התנקם באיכרים תושבי כפרים שבסביבה. לפי פקודתו נורו כמה עשרות גויים שנאשמו בשיתוף פעולה עם הבולשביקים.

זמן קצר לאחר מכן הועבר סולקובסקי מתפקידו. במקומו נתמנה כמושל אדוואר‎ד לאסקובסקי, פולני ליברלי, שגילה יחס אנושי כלפי האוכלוסיה. בזמנו הונהג סדר בעיר והחיים נכנסו למסלול נורמלי. אבי נתמנה אז סולטיס של אוכלוסיית העיר כולה, יהודית ונוצרית כאחת, ואילו סגנו היה נוצרי. בתפקיד זה נשאר אבי עד פרוץ מלחמת פולין—גרמניה.

התעוררות החיים היהודיים

בהדרגה התחילה העיר להתנער ולשוב לתחיה. נפתחו מחדש החנויות בשוק; בעלי מלאכה עבדו ומכרו את תוצרתם; ירידים וימי שוק היו מתקיימים לעתים קרובות והמסחר התחיל לפרוח. משפחות רבות התפרנסו מתחנת הרכבת. יאנוב היתה תחנת צומת של המסילה הראשית פינסק—בריסק—ווארשה ושל מסילה צרה שחיברה את איביוצביץ׳—טלחאן—יאנוב—ליבשיי עד קאמן—קושירסקי שבוולין. היערות, שהסביבה משופעת בהם, הביאו לפריחת סחר העצים. השותפים שמואל בורשטיין, זלמן גורודצקי וולוול פלדשטיין הקימו סמוך לתחנת הרכבת מנסרה גדולה, שבה עבדו כמה מאות פועלים. מנסרה זו היתה לאחר מִכן גם מקום הכשרה לחלוצים שהגיעו מערים שונות והרגילו את עצמם לחיי עבודה בארץ־ישראל.

חיי התרבות בעיר היו אף הם בסימן עליה. בתחילת שנות העשרים נוסד בית־ספר עברי „תרבות" ולעיר הגיעו מורים ומחנכים טובים. מביניהם כדאי להזכיר: את הפדאגוג המובהק סטארובינסקי (שפרוני; נפטר לאחרונה בעין־חרוד) ואת המורים זאלצמאן, שווארץ, גוטמאן, ברוסטוב, קוברינצ׳וק, דיין ואחרים שהפיחו רוח חיים חדשה בעיר. החדרים המסורתיים שהיו משוכנים רובם בבתי־המדרשות התרוקנו בהדרגה מתלמידים, שעברו ללמוד בבית־הספר העברי החילוני.

היה בעיר גם בית־ספר דתי, מעין תלמוד־תורה שגם בו שימשו מורים טובים דוגמת העסקן הציוני ר׳ אליעזר קוט, פיאלקוב, ר׳ זלמן טשרטוק, מיכל וולודאבסקי ואשתו חיה. בשנות ה־20 הרביצו עדיין תורה גם המלמדים הקשישים יותר, כגון ר׳ הרשל וויינשטיין (צדוק׳ס), ר׳ ניומקה וורשבסקי, ראש הישיבה ר׳ יצחק קובריך ואחרים, שאצלם למדנו אנו הנערים משניות וגמרא מדי יום לאחר סיום הלימודים הרגילים בבית־הספר. נוסדו

בעיר אגודות תרבות וספריות. ברשות אגודת התרבות „תל־חי" שבהנהגת פועלי־ציון ימין ו„דרור" („פרייהייט") היתה ספריה גדולה של ספרים ביידיש ובעברית ואולם קריאה, שבו היו מתאספים בני נוער, בעיקר בערבי החורף הארוכים, לשמוע שיחה על נושא תרבותי או הרצאה על נושא פוליטי, שהיתה מלווה דרך כלל בויכוח ער. היתה בעיר גם ספרית פועלים גדולה של ספרי יידיש שהיתה שייכת לפועלי ציון שמאל. הנוער למד וקרא הרבה. למפלגות שהיו פעילות ברחוב היהודי בפולין היו סניפים או קבוצות אוהדים גם בעירנו. לסניפי מפלגות היו מועדונים שבהם התנהלה עבודה תרבותית והתקיימו אסיפות פומביות לעתים קרובות בהשתתפותם של שליחים מן המרכזים בווארשה. בעת ויכוחים פומביים או הרצאות פוליטיות לקהל הרחב היו לעתים קרובות משתלהבות הרוחות, עד שהמשטרה היתה צריכה להתערב כדי להחזיר את הסדר על כנו. למחרת ההרצאה או הויכוח היה דרך כלל שורר שלום בין המתווכחים, שהרי בסופו של דבר היתה זו מחלוקת בין אחים. מרובים היו המקרים שבהם היו בני משפחה אחת שייכים למפלגות שונות. באותן שנים נמשכה גם הגירה של בני נוער לארצות שונות בעולם הגדול, מי לארץ ישראל, מי לארצות הברית ומי למדינות דרום־ומרכז־אמריקה, כי לא לכולם היתה עבודה או פרנסה בעיר מולדתם.

הדליקה הגדולה ופעולת השיקום

בקיץ 1929 פרצה דליקה גדולה, שבה עלו באש רחובות אחדים של המרכז היהודי. הודות לעזרתם של מכבי־האש מפינסק אותרה הדליקה. עשרות משפחות יהודיות נשארו ללא קורת־גג וללא רכוש ונתקפו הרגשת אין אונים ויאוש גדולה, אבל למזל כולם לא לזמן רב. הנשרפים נכנסו לגור בבתי קרובים או ידידים שלא נפגעו בדליקה. הסטארוסטה (המושל) של המחוז שלנו (דרוהיצ'ין) דונין־מארקביץ, שהיה אדם הגון, פעל רבות למען נפגעי הדליקה והודות ליזמתו קיבלו הנשרפים הלוואות גדולות מן הממשלה. חוץ מזה קיבלו דמי ביטוח וכך התחילה העיר להבנות מחדש. במקום הבתים הישנים המטים לנפול, שעמדו מי יודע כמה שנים, נבנו בתים נוחים ויפים. בעל טחנת הקמח הגדולה ר' חיים פומראנייץ ע"ה יחד עם ארבעת בניו הרשל, משה, אהרן ואליהו, הזריזים והמוכשרים, הקימו תחנת־כוח ורחובות העיר ובתיה הוארו באור חשמל. מדרכות העץ השוקעות בבוץ נעלמו ובמקומן נסללו מדרכות ממרצפות בטון. באותן שנים נסלל גם הכביש פינסק—בריסק שחצה את הרחוב הראשי, ויאנוב קיבלה אז מראה של עיר ממש. המסחר התחיל משגשג וסוחרי יאנוב היהודים היו מיצאים משלוחי תבואות ובקר לפולין הקונגרסאית ולדאנציג; בעלי המנסרה בורשטיין—גורודצקי—פלדשטיין ייצאו תוצרת עץ מעובד ועץ לבנייה; סוחרים מערים גדולות מפולין היו באים לעיר לקנות בה סחורות וסוכנים נוסעים של ענפי מסחר שונים היו מגיעים לעיר למכור בה סחורתם.

הורים אמידים התחילו לשלוח את בניהם ללמוד בערים גדולות. גם אני נסעתי

אז ללמוד בבית הספר הטכני בפינסק. תענוג ממש היה לראות את הנוער הנפלא כאשר כולם היו באים לחופשת הקיץ הביתה לבושי מדים של גמנסיות ובתי־ספר גבוהים. פעולות תרבות וחברה שונות ורבות התקיימו בעיר: התחרויות ספורט, ערבי בילוי, משפטים ספרותיים, הרצאות ויכוחים, שוקי קרן קיימת וכל מיני מפעלים למען מגביות ציוניות. ויהודי העיר היו תורמים תרומותיהם ביד רחבה.

שרותי בצבא הפולני

בשנת 1935 גויסתי לצבא הפולני. נסיון השרות הצבאי הביא לי כעבור זמן תועלת ממשית מאוד. הוצבתי לגדוד פרשים שחנה בבידגושטש, סמוך לגבול הפולני־גרמני של אז. אוכלוסיית העיר היתה ברובה גרמנית. אם לא הכרתי כל כך טוב את האנטישמיות בעירי הרי כאן למדתי להכיר אותה. בדיוק באותה שנה מת שליטה של פולין המארשאל פילסודסקי. בחייו לא העזו חוליגאנים פולנים להתנפל בגלוי על יהודים. אבל לאחר מותו נשתנה הכל בבת אחת וגל פרעות נגד היהודים שטף את המדינה. שר הפנים דאז הגנרל סקלאדקובסקי לא הגיב על כך שליד חנויות יהודים עמדו משמרות עם כרזות „אַל תקנו מיהודים".

גם בצבא הפולני הרגשנו אנו החיילים היהודים שהיחס כלפינו הורע בבת־אחת. את ביטוי הגנאי „פרצוף יהודי" שמענו על כל צעד ושעל. חרקנו ממש בשנינו מכעס וכאב למשמע התלוצצותם המתמדת על חשבוננו. כך, דרך משל, כשחייל לא רכב היטב על סוסו היה הקצין צועק לעומתו: „אתה מתנדנד על הסוס כמו יהודי בסוכה" וזאת למרות שהחיילים היהודים לא פיגרו במאומה אחרי החיילים הלא־יהודים, כי אם להפך, הצטיינו והיו מוכשרים בהרבה מן ה„זלובים". קצינים וסמלים רבים היו גרמנים. רבים מהם היו מרגלים, כפי שנתברר לאחר מכן, בזמן המלחמה. בבידגושטש היתה קהלה יהודית עשירה ובראשה עמדה הרב ד"ר אפרים זונשיין, שהיה גם הרב הצבאי של הגארניזון המקומי. הודות להשתדלותו היו משחררים אותנו מאימונים בשבתות ובחגים ואנו היינו הולכים לבית הכנסת. היה זה בית כנסת מתוקן ובו מקהלת נשים ועוגב, שבשבילי כבן פולסייה היו מנהגיו זרים לגמרי.

ברחובות העיר ראינו בעינינו אני וחברי כיצד חייהם של יהודים בפולין הם הפקר. ליד חנויות היהודים עמדו משמרות של סטודנטים פולנים שהחזיקו בידיהם כרזות: „אַל תקנו אצל היהודים הבוגדים", „סייעו רק בידי אחיכם" וכו'. המדרכות היו מלאות רסיסי זכוכית של חלונות ראווה מנופצים. מבית עסק נשמעו קולות בכי של ילדים ונשים. כשנסינו להכנס לבית העסק חסמו בפנינו כמה חוליגאנים צעירים את הדרך וכוונו אותנו אל חנות שממול השייכת לפולני. כיבדתי אחד מהם במהלומה שהפילה אותו ארצה וחברי התנפלו על האחרים, וכעבור דקות ספורות טוהר המקום מן החוליגאנים, חוץ מאחדים שנשארו מוטלים ברחוב מוכים ופצועים. כעבור דקות ספורות היינו בדרכנו חזרה לקסרקטין.

מרדכי בוזדרסקי

תקריות אנטישמיות והתגוננות נגד פורעים ביאנוב

עם שובי הביתה לאחר גמר השרות הצבאי נוכחתי לדעת שבמשך תקופת העדרי מן העיר נשתנה מצב האוכלוסיה היהודית שבה לרעה. האנטישמיות בפולין גברה מיום ליום והמגפה עברה מפולין הקונגרסאית לסביבותינו. מלבד המיסים הגבוהים שהוטלו על האוכלוסיה היהודית נעשתה פעולה מתוכננת ומכוונת להצרת רגלי המסחר היהודי. נוצרו קואופרטיבים ממלכתיים כדי שאיכרי הסביבה לא יקנו סחורותיהם מיהודים. העיתונות הפולנית היתה מפיצה שנאה ארסית כלפי היהודים, ומדי יום קראנו בעתונים ידיעות בדבר התנפלויות על יהודים עד שלבסוף ארע הדבר גם אצלנו.

היה זה ב־16 במאי 1937. כמדי שנה הגיעו לעיר אנשי כמורה קאתולים ופולנים לרוב ביום ההזכרה השנתי להרצחו של הכומר המיסיונר הקאתולי אנדז׳יי בּוֹבּוֹלה שנתפס, עונה ונרצח על ידי קוזקים פראבוסלאבים בשנת 1656 ביאנוב והוכרז לאחר מכן קדוש על ידי הכנסיה הקאתולית. באמצע השוק הוקמה מצבת זכרון לקדוש מעונה זה ומדי שנה היו באים למקום קאתולים מאמינים מכל הסביבה וכמרים — אפילו מצ׳נסטוכוב. תהלוכה דתית היתה עוברת ברחובות העיר וליד מצבת הזכרון היו מטיפים הבישוף של פינסק וכוהני דת גבוהים אחרים. באותן שנים נשאו דרשותיהם אופי אנטישמי מובהק ויהודים השתדלו להיראות, עד כמה שאפשר, פחות ברחובות כדי להימנע מתקריות.

בשנת 1937 חל יום השנה הזה בערב חג השבועות ויהודים הלכו אותו יום להתפלל בבתי־הכנסת שלהם. אותו זמן היה הרחוב מלא פולנים שבאו לעיר לחגם שלהם. אני טיילתי אז ברחוב עם חברי ינקל ברסקי ע״ה שנודע בחוסנו ובגבורתו. גם הוא השתחרר יחד אתי זמן מה קודם לכן מן השרות בצבא הפולני. לפתע שמענו קולות צעקה וראינו יהודים אחדים מוּכּים עוברים במרוצה לידינו. היו אלה יעקב לייב גולדמן, שמואל (מוליע) גורודצקי, שאול פערטמאן ואחרים, שנרדפו על ידי שני חוליגאנים, האחד מהם היה איש צבא בדרגת סמל שהחזיק בידו סכין. כשנתקלו בנו נעצרו ושאלו אותנו אם אנחנו יהודים. הסמל התקיף אותי בסכינו ופצע אותי קלות. אבל עד מהרה היתה הסכין בידי והסמל מוטל על האדמה, ואני שילמתי לו כגמולו בעד עצמי ובעד היהודים האחרים שהוכו על ידו. לא הרחק ממנו שכב החוליגאן השני, שבו טיפל חברי ינקל, שנעלם מיד מן המקום. הגיעה המשטרה ואני נעצרתי. מפקד המשטרה, אנטישמי אף הוא, איים עלי בעת חיבור הדו״ח שארקב בבית־הסוהר בעד ההתנפלות על איש צבא. עניתי לו בקור רוח שעל כך יחליט בית המשפט ולא הוא. דבר זה הרגיזו והוא קפץ ממקומו כחיה שנכוותה באש. תוך כדי כך הגיע למקום אבי ז״ל. הוא כיבד אותי בסטירת לחי אבהית (הלואי וזכיתי בסטירה ממנו עתה), אך לאחר ששמע את טענותי נתרכך במקצת. עם סיום כתיבת הדו״ח שוחררתי והלכתי איתו הביתה. בדרך טען כלפי: „העיר מלאה בלא עין הרע בחורים, אך דווקא אתה צריך להיות מעורב בעניין״.

לעיר הגיעה תגבורת של משטרה והיום עבר בשקט ללא תקריות. בערך כעבור חודש נקראתי להופיע בבית משפט צבאי. הסמל שניסה לתקוף אותי בסכין, הופיע בפני

בית המשפט מצוייד בתעודות רפואיות, שמאז המקרה הוא חולה ונמצא תחת השגחה רפואית. החוליגאן השני העיד שקבוצה גדולה של יהודים התנפלה עליהם והכתה בהם. לאחר שמיעת טענותינו פנה יושב ראש חבר השופטים, קצין בדרגת מאיור (רב־סרן) לסמל המוכה ואמר: משהו בעניין הנידון מוקשה מאוד בעיני. לאחרונה רגילים אני לשמוע בבתי־דין שונים שיהודים הם המוכים ואילו במקרה זה רואה אני שנתחלפו התפקידים. יהודי הוא הנתבע כאן ושני פולנים הם הנפגעים ואחד מהם הוא איש צבא. אין זה מתקבל על דעתי שיהודי יתנפל על איש צבא ברחוב. ובפנותו לסמל בהרמת קול „אין זו הפעם הראשונה שאתה מופיע בפני בית דין זה בענין התנפלות על יהודים. נדמה לי שלפני חדשים אחדים עמדת בפני בענין דומה. האם נכונים דברי״? החוליגאן הודה שחמשה חדשים קודם לכן נתבע למשפט על תקיפת יהודי בפינסק, אלא שאז היה במצב של שכרות. לאחר התיעצות קצרה דן אותו בית המשפט לשלושה חדשי מאסר. אני חזרתי שמח וטוב לב הביתה. קשה היה להאמין שבאוירה האנטישמית ששרה אותו זמן בפולין יעלה בידי לצאת בשלום מכל העניין.

כעבור זמן קצר ארעה תקרית שניה, הפעם עם גויים מתושבי המקום. ליל שבת אחד כשיהודים שבו מבתי הכנסת לבתיהם לאחר תפלת קבלת־שבת נטפלו גויים שכורים אחדים ליהודים שעברו ברחוב. אחד מהם, חוליגאן ידוע מהכפר הסמוך נאקלו, התחצף והטיל פחית ברב הישיש של העיר ר׳ יוסף קוסובסקי ז״ל. התגרות זו הרגיזה במיוחד את הנוער המקומי ורבים יצאו לרחוב. לאחר התנגשות קצרה התפזרו החוליגאנים לכל עבר ורק אחד מהם, זה שזרק את הפחית נשאר מוטל חסר הכרה ברחוב. עוד באותו ערב נאסרו בחורים אחדים: ינקל רזניק, האחים הרשל, דוד וישעיה גורודצקי, אברהמל גורודצקי ושמאי וולפסון. אחדים מהם לא היו מעורבים בכלל בתקרית. מפקד המשטרה שילח אותם לבית הסוהר בדרוהוצ׳ין. הוא ניצל את ההזדמנות והוביל אותם למחרת, בשבת, תחת משמר כבד ברחובות העיר. דבר זה עורר את רוגזה של האוכלוסיה היהודית בעיר. הבחורים ישבו בבית הסוהר חדשים אחדים, עד למשפט. למזלם ולמזל יהודי העיר נשאר החוליגאן המוכה בחיים, הבריא ועזב את בית החולים. בית המשפט שחרר אחדים בגלל העדר הוכחות ואחדים נדונו לתקופות מאסר קצרות. העונש הגדול ביותר הוטל על ינקל רזניק שבית המשפט ראה בו את האשם העיקרי. לאחר מאמצים מרובים יצא גם הוא לאחר זמן מה לחפשי. (כל הבחורים האלה נספו לאחר מכן בידי המרצחים הנאצים חוץ מינקל רזניק שהיה פארטיזן ביערות והנמצא עתה בארצות הברית).

פרוץ מלחמת גרמניה—פולין

במרץ 1939 הוכרז בפולין גיוס חלקי של חיל המילואים. גם אצלנו נקראו צעירים רבים לשרות ובתוכם גם אני. באחד בספטמבר 1939 פרצה המלחמה הפולנית־גרמנית. מדינת פולין, שהיתה טרודה ברדיפת יהודים בשנים האחרונות שלפני ההתקפה הגרמנית, לא היתה מוכשרת להתנגד לצבא הגרמני התוקף המצוייד היטב, הובסה תוך ימים ספורים.

הצבא, שעיקר כוחו היה בחיל הפרשים, היה טוב למצעדים צבאיים, אך לא נגד טנקים ותותחים כבדים. מחנות שלמים של הצבא הפולני נפלו בשבי ומדינת פולין התמוטטה. בידי ובידי חברי אלתר וולפסון, ששרת יחד עמי בגדוד אחד, עלה להגיע הביתה ולא לנפול בשבי הגרמנים. אלה שנפלו לשבי לא חזרו ממנו. הם עונו בעבודות פרך ואח״כ נרצחו.

על סמך הסכם סובייטי־גרמני נעצרו הגרמנים ליד נהר הבוג, שנקבע כקו גבול בין גרמניה לרוסיה לאחר מפלת פולין. אלפי פליטים יהודים חצו את הבוג בחוסר כל והציפו את ערי פולסיה, סביבות ביאליסטוק וסביבות גרודנה בבריחתם מפני הגרמנים. גם יאנוב נתמלאה פליטים מפולין שנתקבלו בסבר פנים יפות. ואילו הפריצים ופולנים רבים רצו בכוון הפוך, אל עבר הבוג לאזור שלטונם של הגרמנים. בעיר שררו במשך זמן מה אי־סדר ואנרכיה, כי הסובייטים לא הזדרזו לכבוש את האזור. בעיר נוסד ועד זמני מורכב מגויים מקומיים ומיהודים, שפיקח על הסדר עד לבואו של השלטון הסובייטי הרשמי. איכרי הסביבה ניצלו את ההזדמנות והתנפלו על בעלי אחוזות ופריצים פולנים, שדדו את רכושם ואחדים מהם רצחו נפש. אז נהרג הפריץ סקירמונט מפוריצ׳ה, שהיה בזמנו שגריר פולין בלונדון והפריץ פאלקובסקי מאוסטריצה, שהיה תובע בבית המשפט המחוזי בפינסק ותבע תמיד ענשים כבדים לעבריינים פוליטיים ופליליים. פריצים רבים הסתתרו אצל יהודים מפחד בפני נקמת אכרי הסביבה.

יאנוב בשלטון סובייטי

ביום כפור הגיעו יחידות החלוץ של הצבא האדום שזרם מאז בהמוניו, יום ולילה, בכוון לבריסק. האוכלוסיה קיבלה את פני הצבא האדום בשמחה. במיוחד שמחו הפליטים מפולין שהספיקו לטעום כבר את טעם השלטון הגרמני וברחו משם בהצילם את נפשותיהם בלבד. רבים מן הקצינים ומן החיילים של הצבא האדום היו יהודים, ואיתם היינו חוטפים שיחה ביידיש. הם התעניינו כיצד חיו יהודים בשלטון פולין הפאשיסטית וסיפרו לנו כמה חפשיים ומאושרים חייהם ברוסיה הסובייטית. תוך כדי שיחה עם קצין גבוה יהודי הורה זה בידו על ביתו הגדול של חיים פומראנץ ועל בית החרושת שבחצר ושאל למי זה שייך. הוא קיבל מאתנו תשובה שזה שייך ליהודי ואז שאל אותנו שוב: האם מתכוון הוא לשבת זמן רב בבית זה? הסתכלנו זה בזה בתמיהה, כי לא ירדנו אז לסוף דעתו. כשראה את מבוכתנו אמר: אצלנו אין בעלי תעשיה פרטיים, בתי חרושת כאלה מולאמים ועוברים לבעלותו של העם. בראותו את השתוממותנו למשמע דבריו הוסיף בחיוך: יעבור קצת זמן ותווכחו לדעת.

עד מהרה הושב הסדר על כנו. העשירים והאמידים מיהודי העיר קיבלו הוראה לפנות את דירותיהם. בדירות אלו שוכנו משרדי ממשלה ופקידים עם משפחותיהם שבאו אלינו מן המזרח. בעלי־מלאכה אורגנו באַרטלים (מעין קואופרטיבים). חנויות, בתי עסק, תחנת הכוח של פומראנץ והמנסרה של בורשטיין הולאמו. שמואל בורשטיין קיבל

צו לעזוב את העיר. בעלי בתים אמידים וסוחרים גדולים מאתמול הפכו בין לילה דיירי־משנה, פועלים פשוטים או פקידים נמוכים. העיר נתמלאה ב„אלמנטים בלתי רצויים" שגורשו מערים אחרות, רובם מפינסק. תעסוקה נמצאה בשבילם, שהרי ברוסיה אין חוסר עבודה. הוחל אז בחלוקת פאספורטים (דרכונים). אלה שהיו קרויים „אלמנטים בלתי רצויים" קיבלו פאספורטים ובהם סעיף מיוחד שאסור להם לעזוב את העיר ללא רשיון מיוחד. התחילו מסירות והלשנות על תושבים שונים ובעקבותיהן בוצעו מאסרים וחקירות בנקוו"ד, ויהודים אחדים נדונו לתקופות מאסר ארוכות. לא פסקו מל„טהר" את האוכלוסיה מאלה הקרויים „אויבי העם". אנשים חדלו להיות בטוחים ביום המחרת שלהם. אבי ז"ל נפסל לקבלת פאספורט. חטאו היה בכך שהיה פקיד פולני. אחי זליג ז"ל ואנכי קיבלנו פאספורטים עם סעיף מסויים כבנים של פקיד ממשלתי. על אבי פקדו להתייצב פעמיים בשבוע במשרד הפאספורטים. הוא היה כבר אז חולה מאוד ופעם אחת אמר באותו משרד: לא הרבה פעמים עוד אבקר אצלכם. בשובו הביתה נפל למשכב שממנו לא קם עוד. ואילו הם באו לבקרו פעמים אחדות. בליל חשוון אחד הופיעו שני אנשי נקוו"ד עם פקודה לאסרו, אבל כשראו באיזה מצב בריאות הוא נמצא חזרו על עקבותיהם. ואמנם למחרת היום נפח את נשמתו. כבוד לזכרו.

שונה לגמרי היה יחסו של השלטון למעמד העובד ולדלת העם. פועלים לשעבר הפכו להיות בבת־אחת פקידי ממשלה, מנהלי ארטלים, חברי ה„גורסובייט" (מועצת העיר) ויושבי ראש של קואופראטיבים. בהדרגה התרגלו למשטר החדש ונדמה היה שמתחילים לחיות חיים נורמליים. אנשים עבדו והשתכרו. מותרות לא היו אבל איש לא רעב ללחם. רבים מאלה שלא היו שבעי רצון בתחילה הסתגלו בהדרגה. במיוחד לאחר שהגיעו אלינו שמועות על המתרחש מן העבר השני של הבוג ועל סבלות היהודים תחת שלטון היטלר.

אך לפתע שוב נזדעזעה העיר. היה זה ב־21 ביוני, בליל שבת. אותו לילה נאסרו יחד עם משפחותיהם כל ה„אלמנטים הבלתי רצויים" שעסקיהם הולאמו. לא ניתן להם לקחת אתם כמעט כלום. הובילו אותם לרכבת ושם הוכנסו לקרונות־משא שנשמרו היטב על ידי חיילים. אנו הנשארים עמדנו מרחוק ובדמעות בעינים הסתכלנו כיצד מביאים מדי פעם משפחה נוספת וכולאים אותה באחד הקרונות מבלי שתנתן אפשרות אפילו להפרד מהם. הכול בכו, אנו שעמדנו על הרציף והאסירים בקרונות. אפילו חיילים הרגישו את הכאב והזילו דמעה. עד שבסוף זזה הרכבת. שבורים ורצוצים חזרנו לבתינו. נמנענו מלשוחח זה עם זה מתוך איזה מורא.

מלחמת גרמניה—רוסיה

למחרת השבת, ב־22 ביוני בשעה 10 לפנה"צ ראינו להקי מטוסים טסים בכוון מזרח. מספרם גדל משעה לשעה וחלק מהם הנמיכו טוס וחגו מעל העיר. על פי הסימנים שעל המטוסים ניתן היה להבחין בקלות שלא היו אלה מטוסים רוסיים. הפקידים

הסובייטיים ואנשי הצבא הסתכלו אף הם כמונו בשמים ולא ידעו מה מתרחש. לא עבר זמן רב והבחנו שפניהם של הפקידים אינם כתמול שלשום. מיד לאחר מכן ראינו אותם מתחילים אורזים וטוענים בבהלה על מכוניות־משא תיקי מסמכים, חפצי משרד ומזוודות עם חפצים אישיים. אף שהעיר עצמה לא הופצצה, נשמע מרחוק קול פצצות מתפוצצות. הוכרז על גיוס. המהומה והבהלה היו גדולות. פקידים סובייטיים עם משפחותיהם ישבו על עגלות שגוייסו במיוחד למענם כדי שיוכלו לברוח בכוון למזרח. אחרי הצהריים הופיעו בעיר יחידות של הצבא האדום שנסוגו בבהלה מבריסק בכוון לפינסק. לא היה זה עוד סוד שגרמניה ההיטלרית התקיפה את ברית המועצות. התחבורה ברכבת נותקה. כל הדרכים הוצפו צבא סובייטי נסוג. אבל הפעם לא נראו הטנקים הכבדים והציוד הממונע שאתם נכנס אותו צבא אלינו כשנתיים קודם לכן. כל הנשק והציוד נפל לידי הגרמנים. הצבא נסוג בבהלה גדולה והיה מזויין רק בנשק האישי הקל שהיה בידי החיילים עצמם. צעירים רבים שגוייסו אותו יום צורפו לצבא הנסוג, אך אלה חזרי בחלקם הגדול למחרת העירה כיון שהנסיגה היתה בלתי מסודרת ובדרך לא שם אליהם איש את לבו. (צעירים יהודים אלה נספו לאחר מכן רובם ככולם בגיטו).

שלושה ימים נמשכה הנסיגה של הצבא הסובייטי. בלילה מיום ג׳ ליום ד׳ נשמעו בעיר יריות חזקות. נסגרנו בבתינו והרגשנו שהחיה הגרמנית מתקרבת אלינו. למחרת נרגע הכל ונמוך מעל העיר חגו מטוסים גרמניים אחדים, עד שניתן היה להבחין בפרצופים החזיריים של הטייסים. מישהו סיפר שאיזה בחור מוטל הרוג ליד החנויות בשוק. רצתי למקום ונזדעזעתי בראותי שההרוג אינו אלא ינקל ברסקי, ידידי הטוב הוא הצטיין בגבורתו הבלתי רגילה (כפי שהזכרתי לעיל). מה חיפש ליד החנויות נשאר בגדר תעלומה בשבילי עד היום. ברוך קובריך ע״ה שגר מול החנויות סיפר ששמע את ינקל נאבק עם חיילים סובייטיים שראו בו בגלל מראהו האתליטי צנחן גרמני. הוא טען בפניהם שהוא יהודי מקומי, אך הם לא האמינו לו והרגו אותו ביריה. הוא היה הקרבן הראשון של העיר, כבוד לזכרו. כעבור זמן מה נכנסה לעיר יחידת סיור גרמנית, כ־15 חיילים בעלי פרצופי רוצחים, רכובים על אופנועים, שרווליהם מופשלים ומזויינים בנשק אוטומאטי. בחוצות העיר לא נראתה נפש חיה. מבעד סדק של עלית גג צפיתי כיצד הם פורצים את החנויות שהיו ממילא ריקות כיון שהסובייטים הלאימו אותן מזמן. עד מהרה הופיעו גויים אחדים שהביאו אותם לחנות של פנחס קציקוביץ, שבה נמצא הקואופראטיב הסובייטי לאחר שחנותו של פנחס הולאמה והוא עצמו נאסר ונשלח לרוסיה. הדלתות נפרצו על נקלה והחיילים שדדו סחורות שונות ומה שנותר נשדד על ידי הגויים. לפתע נכנס הצבא הגרמני. הכביש כרע ממש תחת עומס התותחים הכבדים והטנקים. תרועות הפרא של הקלגסים הגרמנים החרישו את האזניים. משלחת מטעם האוכלוסיה הנוצרית הקבילה את פניהם בלחם ומלח. על המכוניות ישבו החיות הבלונדיות ושרו בהתלהבות שכורים מנצחונם.

ראשית הכיבוש הגרמני

ירד הלילה ואנו הסתגרנו בבתים שנשארו שרויים בחשכה. ואילו הנוצרים יצאו שמחים לרחוב ושוחחו עם המנצחים. אלה מן הגויים שידעו מספר מלים בגרמנית היו כאילו ברקיע השביעי. מן הרחוב הגיעו קולות השיר „הורסט וסל" האנטישמי: „ווען יודיש בלוט פון מעסער שפריצט" (כאשר דם יהודי ניתז מן הסכין) שעליו שמענו מזמן מפי הפליטים שהגיעו מפולין. מיד לאחר מכן נשמעו זעקותיהם של יהודים שהוצאו בכוח מבתיהם לרחוב והוכו. אחר כך נרגעו הקולות ונשמע רק טרטור המכוניות הנוסעות על הכביש. עם עלות השחר נרדמתי לאחר ליל נדודים, אך דפיקות חזקות בדלת העירו אותי משנתי. שני גרמנים נכנסו הביתה ופקדו עלי ללכת עמהם. הם הביאו אותי למכונית שלהם שבה התפקעו שני ברגים בקפיצים וצוו עלי לתקן את הקלקול במקום. אמרתי להם שברגים כאלה מצויים רק במפעל שבו אני עובד (לאחר שסיימתי את לימודי בבית הספר הטכני בפינסק עבדתי כעוזר למכונאי הפולני במנסרה של בורשטיין). הם התרגזו ואיימו עלי שיהרגו אותי. לאחר מכן התרככו ונסעו אתי למנסרה. למזלי מצאתי במנסרה שני ברגים שהתאימו בדיוק למכונית שלהם. בדרך חזרה היו יותר נוחים כלפי ואף כיבדו אותי בסיגריה. הם התעניינו כמה יהודים ישנם בעיר והאם הם עשירים והרגיעו אותי שהווהרמכט אינו מטפל בבעיית היהודים משום שאין להם זמן לכך; דבר זה הוא מתפקידם של גדודי הס.ס. הבאים בעקבותיהם ואלה ישליטו סדר. הם הביאו אותי עד סמוך לכנסיה הקאתולית, מקום שם חנתה יחידתם. במקום היו כבר יהודים רבים שניקו וצחצחו את מכוניותיהם. חלק מן היהודים ניקו את חצר הכנסיה והקלגסים עצמם רבצו בנחת על הדשא וזללו. היו שם גם שבויים רוסיים רבים. קבוצה קטנה של שבויים כורעים על ברכיהם היתה מבודדת מן השאר ותחת משמר חזק. הכרת פניהם ענתה בהם שיהודים הם. שני הגרמנים שאתם הגעתי למקום התחילו לזלול גם הם. הם כיבדו אותי בפרוסות לחם ואמרו לי: „פרעס יודע, דו האסט היינט פערדינט" („זלול יהודי, היום הרווחת את זה"). תוך כדי כך שמתי לב שמרדכי גארבוז ע"ה, שעבד שם, התקרב ונעצר ליד קבוצת השבויים היהודיים. מיד קרא לו קצין גרמני והכה אותו מכת רצח בפניו ולאחר שנפל ארצה מתבוסס בדמו הוסיף הברבר לבעוט בו במגפו ולצרוח עליו כחית פרא. הלחם נשאר תקוע בגרוני ובקשתי מן הגרמנים „שלי" שישפיעו על הקצין שיפסיק להכותו. אחד מהם ניגש לקצין ושוחח עמו ולאחר מכן צוו עלי לקחת את מרדכי מן המקום. על כפי הבאתי את מרדכי חסר הכרה לבית חיים גרבר ושם השיבו את רוחו.

בשובי הביתה ראיתי ברחוב מודעות בשלוש שפות: בגרמנית אוקראינית ופולנית. עמדו לידן גויים אחדים; אחד מהם קרא בקול והשאר התמוגגו מרוב נחת. זהו לערך נוסח הכרוז: „אל האוכלוסיה הנוצרית! הצבא הגרמני המנצח שחרר אתכם מעול הקומוניסטים והיהודים. הנכם מתבקשים לעזור לנו להשליט סדר בעיר. אנשים היודעים להשתמש בנשק מתבקשים להתייצב בקומנדאנטורה ויתמנו כשוטרים במשטרה העירונית

תמורת תשלום גבוה וטובות הנאה מרובות על חשבון הפרזיטים היהודיים. מהיום והלאה הנכם נתבעים: (1) לא לבא במגע עם יהודים. (2) לא להחליף ברכות שלום עם יהודים. (3) לא לבא בקשרי מסחר עם יהודים ולא למכור להם צרכי מזון. על אי ציות להוראות צו זה ייענשו האשמים עונש קשה. על החתום: הקומנדאנטורה העירונית. מן הצד נראו קאריקאטורות של יהודים בעלי זקנים מדובללים, פאות ארוכות ומסולסלות ואפים ארוכים לבושי קפוטות, ארבע־כנפות וכיפות. לידן היה מין שאלון שלערך זה היה תכנו: אחים ארים מי מוצץ את דמכם? היהודי. — מי צובר כספים בבנקים? היהודי. — למען מי אתם עמלים? למען היהודי. — מי תופש משרות רמות? היהודי. — מי אונס את נשיכם ובנותיכם? היהודי. — מי משעבדכם? היהודי. וכו׳ וכו׳. בסיומה של אותה כרזה נאמר: עתה הזמן להנקם על סבלותיכם. הכו את היהודים! העם הגרמני הגדול והמנצח — אתכם.

למחרת היום הורגשו תוצאות הכרזות אלו. לשרות במשטרה התיצבו טפוסי נאלחים פולנים ואוקראינים, באלאכובצים לשעבר מן העיר ומן הכפרים שבסביבה. הלבישו אותם מדים מיוחדים, צידו אותם בנשק ותיתנה להם סמכות לעשות ביהודים ככל העולה על רוחם.

עד מהרה הופיעו כרזות חדשות שהיו מכוונות הפעם לאוכלוסיה היהודית ולערך זה היה תוכנן: יהודים! רציתם במלחמה. הנה קבלתם אותה. מן היום הנכם נתבעים להסתגל להוראה הבאה: (1) עליכם לבחור מיד יודנראט מורכב מ־10 יהודים, החייבים להתייצב עוד היום בקומנדאנטורה הגרמנית. (2) יהודים מגיל 10 ומעלה, גברים ונשים, יענדו פסים לבנים עם מגן־דוד כחול על זרוע היד הימנית. (3) מ־6 בערב עד למחרת ב־8 בבוקר אסור ליהודי להראות ברחוב. (4) המדרכות נועדו רק לאוכלוסיה הארית ואסור ליהודים להשתמש בהן. יהודים ינועו רק בכביש בדומה לסוסים, פרות ובעלי חיים אחרים. (ז) אסור ליהודי להחליף ברכת שלום ולבוא במגע עם האוכלוסיה הנוצרית. העונש הצפוי על אי ציות להוראות אלו הוא מוות. מודעות נוספות תבואנה. חתום: קומיסר אזורי (געביטס־קאָמיסאר) של פינסק והסביבה, יוליאן רעמפלער.

איך וכיצד היו הבחירות

לאחר פרסום מודעה זו היתה מהומה גדולה בעיר, כי איש לא רצה להכנס ליודנראט. אך לא היה מנוס מבחירת 10 הנציגים שהיו צריכים להתייצב בשעה הנקובה במפקדה. בסופו של דבר נבחרו 10 האנשים האלה: (1) אלתר דיווינסקי — יו״ר, (2) שמעון שלאקמאן — סגן יו״ר, (3) אהרן הרש שיינבוים, (4) חלאוונה רוז׳אנסקי, (5) לייבוש אייזנברג, (6) ינקל רזניק (בן עטל השחורה — עטל דער שוואַרצערס), (7) ינקל רזניק (בן טודרוס הפרוון), (8) הרשל גלוצר, (9) מרדכי ווערניק (בן קופל), (10) לייבל דיווינסקי. בשעה היעודה התייצבו כל אלה בקומנדאנטורה וחזרו משם לאחר כמה שעות מדוכאים מאוד. מיד זומנה אסיפה ואלתר דיווינסקי מסר לנאספים

את ההוראות של הגרמנים: (1) יש להכין רשימה מדוייקת של כל היהודים כולל תינוקות בני יומם. (2) יש להכין רשימה מיוחדת של אנשים הכשרים לעבודה ורשימה מיוחדת של זקנים, חולים ובלתי כשרים לעבודה. (3) על הנשים לגזוז את שערן. (4) את הסרט שעל זרוע הימין יחליף כל יהודי מגיל 10 בטלאי צהוב עגול בגודל 10 ס"מ, שיענוד על חזהו ועל גבו למען ייראה הדבר מרחוק. (5) תוך יומיים על היהודים למסור ליודנראט כסף, זהב, תכשיטים, פרוות ומעילי אדרת. (6) יש למסור דברי מתכת הנמצאים בבעלות יהודים כגון נחושת, נחושת קלל, מטות מתכת, פמוטות וכלי מטבח. (7) כל מכשירי הרדיו יימסרו מיד ומי שיימצא רדיו ברשותו יירה מיד. (8) תורכב משטרה יהודית שתעמוד לרשותו של היודנראט ותוציא לפועל את כל הפקודות והגזרות שתוטלנה על האוכלוסיה היהודית. העונש הצפוי על אי מילוי הפקודות האלו, בראשונה ליושב ראש וכן גם לחברי היודנראט האחרים הוא מוות. לאחר שסיים אלתר דיווינסקי את דבריו פרץ בבכי ויחד עמו פרץ בבכי כל הקהל.

מיד החל היודנראט פועל. ראשית כל נתמנו השוטרים היהודים. היו אלה: שמואל גראייעווער כמפקד, שלמ'קה נימצוביץ כסגן ומזכיר; אברהם גורודצקי (בן חיים), שמואל קוטליאר, מאיר רזניק, עזריאל אודריז'נסקי ואחרים. נוסדה גם מזכירות עם צוות עובדים שעליו חלש זליג שוסטר כמזכיר ראשי. היודנראט השתכן בביתו של הרש בר קפלן, במקום בו שכן קודם לכן הבנק העממי. הוכנו רשימות של התושבים ושל הכשרים לעבודה בהתאם להוראה. כמו כן הוכנו כרטיסי לחם (150 גרם לחם לנפש ליום). פשטה שמועה שזקנים, חולים ולא מוכשרים לעבודה יושמדו, לפיכך המה משרד היודנראט ככוורת מרוב נכנסים ויוצאים. זקנים נרשמו צעירים יותר מכפי גילם וחולים נרשמו ככשרים לעבודה. בינתיים התחילו יהודים מוסרים את קצת הזהב והכסף שברשותם. לראשונה מסרו את תשמישי הקדושה מבתי המדרשות כגון כתרים, מנורות ואצבעות לקריאת התורה שהיו עשויים כסף. מן הבתים הובאו כלי אכילה, כפות, מזלגות וסכיני כסף שהמביאים אותם, הניחום על השולחן באנחה ובעיניים דומעות היו מסתלקים.

עמדתי אז במשרד היודנראט מסתכל במתרחש בכאב ובצער. תוך כדי כך הגיע ר' אברהם השוחט עם שק מתחת לזרועו ובדמעות בעיניים התחיל מוציא את כלי הכסף של בית הכנסת של ר' אבא'לה ובין השאר ראיתיו מוציא קופסת כסף דמוית סדור קטן שבה היה ר' אבא'לה משתמש בשעת המלוה־מלכה כקופסת־בשמים ולאחר ברכת „בורא מיני בשמים" היתה הקופסה עוברת מיד ליד והחסידים היו מתבשמים מריחה. נגשתי אל ר' אברהם השוחט וביקשתי ממנו שיפקיד בידי את הקופסה והבטחתי לו שאם נעבור בשלום את המלחמה והעולם יחזור לקדמותו אמסור אותה בחזרה לבית הכנסת. הוא נתן אותה לי ואמר: הזהר מרדכי'לה ובמקרה שיגלו אותה אצלך, למען השם, אַל תגיד שאני מסרתי אותה לך, ותוך כדי כך פרץ בבכי כילד. הקופסה נמצאת בידי עד היום. נשאתיה אתי בדרך הסבל, הדמים והמלחמה הארוכה שלי. אבל את הבטחתי לר' אברהם נבצר ממני למלא עד היום, כיוון שבית הכנסת של ר' אבא'לה

נשרף וחסידיו, יחד עם ר׳ אברהם השוחט, נרצחו בידי פריצי החיות הגרמנים. לעתים קרובות נוטל אני את הקופסה לידי ונזכר ברבי ר׳ אבא׳לה ובחסידיו היפים מגודלי הזקן והפיאות שהריחו מתוכה את הבשמים.

בית הלבנים של שמואל ישעיה רינברג נקבע מקום איסוף לדברי הלבוש החמים והפרוות שהיהודים נאלצו למסור. קלגסי ס.ס. אחדים עמדו במקום ופיקחו על פעולת השוד. ליד החנויות נקבע מקום האיסוף לחפצי המתכת כגון, כלי נחושת, פמוטות מנחושת קלל, מטות ניקל וסתם דברי ברזל. בבית נתן (נוסל) סניטובסקי נאספו כל מכשירי הרדיו. עובדים יהודים שנשלחו על ידי היודנראט העמיסו הכל על מכוניות והשלל יצא בדרכו ל„רייך השלישי המנצח". מפעולת החרמה זו נהנו כמובן הגויים תושבי המקום שהציעו את עצמם כידידים ולקחו כאילו לשמירה חפצי ערך כגון הלבשה, תכשיטים וכו׳ בהבטיחם להחזיר הכל בבוא הזמן.

עד מהרה מלאה העיר שוטרים ופקידים. רבים מגויי המקום נתמנו לתפקידי ניהול. לראש עיר נתמנה פאלקס־דויטש מקומי בשם קאיאק שבתקופת השלטון הפולני עסק בגננות. סגנו היה נאזאר בוז׳קו מן הכפר הסמוך אוסטרובוק. שונא ישראל קיצוני מאז ומתמיד. לעיר הגיעה גם קבוצה של אנשי ס״ס וס״ד שנודעה בשם „איינזאץ גרופע". כל מוצצי הדם האלה תפסו את הבתים היותר גדולים של היהודים. היודנראט קיבל פקודה להתקין את הבתים האלה ולרהטם ולדייריהם נמסרו מטות וכלי מטה, שעוני־קיר, חליפות בגדים ואפילו לבני גברים ונשים. היודנראט נאלץ גם לשלוח נשים צעירות לניקוי הבתים האלה שדייריהם היו מזהמים בלילות זלילה ושכרות. לא פעם היו חוזרות נשים אלו מוכות משום שלא נשאו חן בעיני בעלי הדירות החדשים.

המצב נעשה קשה ללא נשוא. הפכנו לעבדים לחוצים ומדוכאים. הרעב החל לתת אותותיו בעיר. מן הכפרים שבסביבה הגיעו יהודים שגורשו מבתיהם בעירום ובחוסר כל. הגיעונו ידיעות שהברברים רצחו את יהודי מוטלה וחומסק וצעירים ניצולים מעטים מעיירות אלו שהצליחו להמלט באו להנצל בתוכנו. היודנראט הכניס אותם לרשימות אף שידענו כולנו שגם ימינו ספורים. כל אחד ציפה לנס שיתרחש. יהודים אדוקים התפללו, צמו ואמרו תהלים, אבל לשוא. תפלתם לא נשמעה. יום אחד הגיעה אלינו הידיעה על השחיטה בלאחווה ליד לונינייץ. נודע לנו ששם גילו היהודים התנגדות, הרגו גרמנים אחדים וחלק של יהודי לאחווה ברחו ליערות. הבינונו שתורנו מתקרב. מהר מאוד הרגשנו בסימנים לכך. ביולי 1941 נרצחו באחוזות מוהילנה משה׳ל בקרמן (בן ליפא), מאיר אשר יוז׳וק ולייבל ורשבסקי (בן ברל מטריליסק). הם נשלחו לשם לעבודה על ידי היודנראט. כעבור ימים אחדים נהרגו בדרך ביריות אברהם פופיצ׳קה, פסח ברעסקי ופישל גוטרזון שנשלחו על ידי היודנראט עם עגלותיהם כדי להסיע גרמנים מיאנוב ללחוביץ. באותו זמן נהרג ניומה סטרובינסקי (בן ראובן) בחור כבן 18 נהג במקצועו. מרצח ס״ס פקד עליו לתקן את אופנועו ובעת שהיה שקוע בעבודה ירה בו מאחור.

זכרונותי

ביום אחד באוגוסט 1941 לפנות ערב הורגשה בעיר אוירת פוגרום. המשטרה הפולנית־אוקראינית חטפה יהודים מבתיהם והובילה אותם לשוק ליד החנויות. הפעולה נמשכה עד 12 בלילה. רבים הוצאו ממיטותיהם והובלו למקום בתחתוניהם. נחטפו אז כ־150 איש. כאן קיבלו כולם פקודה לכרוע ברך. הופקד עלינו משמר כבד של גרמנים ומשטרה בפיקודו של קצין ס"ס. קצין ס"ס שני התרוצץ על אופנוע הלוך ושוב. הרגשנו שמחכים לבואו של מישהו שצריך לחרוץ את גורלנו. אלתר דיווינסקי בא בריצה ובהציגו את עצמו כיו"ר היודנראט שאל את קצין הס"ס מה יש בדעתו לעשות בנו בשעה כה מאוחרת בלילה. הקצין המרצח ענה לו שאם ברצונו לדעת שישב אף הוא לידנו ויראה. לערך ב־2 בלילה חזר איש הס"ס שרכב על האופנוע, לחש משהו באזנו של קצין הס"ס וחזר מיד כלעומת שבא. קצין הס"ס פקד עלינו לקום. אלה שלא קמו כל כך מהר משום שרגליהם נרדמו בעת הישיבה הממושכת הוכו מכות רצח על ידי החיילים והשוטרים. אז באה פקודה: לרקוד ריקוד יהודי. לא הבינונו בדיוק מה רוצים מאתנו והחלפנו בינינו מבטים של תמהון. הקצין חזר שנית על פקודתו ביתר תוקף. טוביה קוזמק ע"ה שעמד על ידי בתחתוניו בלבד שם זרועו עלי ואמר הבה נרקוד הורה. הוא התחיל לפזם „עם ישראל חי" ואנו חבקנו זרועותינו במעגל. עשינו את מבוקשם של פריצי החיות ולקול שירת „עם ישראל חי" רקדנו הורה. המרצחים עמדו לידינו מתמוגגים מרוב תענוג ואת אלה שלא רקדו כיבדו במהלומות בקתות הרובים ומקלות הגומי. לאחר הריקוד ניתנה פקודה לשיר. משה ינקל קרופניק יצא קדימה ושר בקול ערב „אלי אלי למה עזבתני". הסדיסטים פריצי החיות התפקעו כמעט מרוב צחוק פרוע. רק עם עלות השחר שבעו כנראה הברברים את רקודנו ושירתנו וניתנה פקודה שנעזוב במרוצה את המקום. לאחר מכן נודע לנו שכל אותו לילה חיכו למאיור הס"ס שנתן את הפקודה לבצע את ה„אקציה". הוא היה צריך להיות נוכח בפעולת ההריגה אלא שבדרך נכנס לביתו של ה„בירגרמייסטר" השתכר שם ושכח על תפקידו. וכך ניצלנו אותו לילה ממוות.

השחיטה הראשונה

אותו מאיור צמא דם לא ויתר על תכניתו הרצחנית. למחרת בי"ב באב עברה יחידת פרשי ס"ס את העיר ברכיבה. הם הגיעו מרחוב ליבשיי ורכבו בכוון לפינסק. אנשים סיפרו שאותו מרצח רדף אחריהם באופנועו והזמין אותם לביקור בעיר. הם נענו לו וחזרו העירה. בעזרת הגרמנים שבמקום והמשטרה הקיפו את העיר והתחילו לחטוף יהודים, כאילו לעבודה. ה„אקציה" היתה מכוונת רק נגד גברים ונמשכה בדיוק שעתיים. עם נשק ביד התרוצצו וצווחו כחיות: „גברים מגיל 16 ומעלה לעבודה"! תוך שעתיים חטפו הרוצחים כ־350 גברים, הביאו את כולם לשוק ושוב הושיבו אותם על האדמה. נשים, אמהות, אחיות וילדים קטנים עמדו מרחוק ומררו בבכי למראה אהוביהם ויקיריהם. ואילו תושבי המקום הנוצרים עמדו מן הצד והתמוגגו מנחת. מזמן לזמן נשמעו יריות

מכוונים שונים של העיר. היו אלה יריות המרצחים באלה שניסו להמלט. חולים שנמצאו שוכבים נורו במטותיהם. בפעולה זו נהרגו שתי נשים — האחת חנה׳צה גארבאר שהחזיקה בבעלה אלתר גארבאר ולא הרפתה ממנו, והינדה, בתו של פנחס גארבאר, נערה בת 16 שבשום אופן לא הרפתה מאביה. המרצחים הרגו את כל אלה במקום בלי להביא אותם למקום הריכוז. חלק מאלה שהיו רבוצים על האדמה התעלפו ושנים מתו במקום, היו אלה לייבקה קוטליאר (בן יעקב זליג) ועוד אחד מן הפליטים. סיפרו גם שמשה ליב זלוטניק (בעל־העגלה), שהרגיש עצמו ברע ביקש מאיש ס״ס קצת מים ואותו איש ס״ס הגיש לו מימיה חלב ואמר לו: „שתה, יהודי, בפעם האחרונה בחייך בטרם יירו בך״. מנדל טבצ׳ניק ע״ה פנה למאיור וביקש ממנו לשחרר את האנשים בהבטיחו לו לאסוף ביניהם הרבה כסף. המרצח ניסה להבין בכך כאילו נתכוון מנדל לשק מלא כסף. עיניו החמדניות התחילו להתנוצץ כעיניה של חיה רעבה וענה לו: „טוב, אני נותן לך חצי שעה זמן״. כל אחד רוקן את כיסיו ומנדל הצליח לאסוף טבעות זהב, שעוני יד ושעוני כיס והגישם לקצין. המרצח נתרתח כאילו נכווה ברותחים. בקול צווחה פראית כשל חיה פצועה צעק: „מה, זהו שק הכסף שהבטחת לי?״ ותוך כדי כך בעט במגפו בפניו של מנדל שנפל על האדמה מתבוסס בדמו. בשעה שתיים בדיוק ניתנה הפקודה: לצעוד. בשורות צפופות הובילו את הקרבנות דרך רח׳ פינסק בכיוון ליער בורוביצה. ה„גבורים הגרמנים״ לבושי פלרינות צבעוניות רכבו על סוסים והקיפו מסביב את ההמון היהודי. באלות גומי הכו בראשיהם ואלה שנפלו ארצה נורו במקום. וכך הביאו אותם ליער בורוביצה ושם פתחו עליהם באש מכונות יריה. והפילו את כולם כמו זבובים.

מ„אקציה״ זו ניצל על־פי־נס איש אחד ויחיד פייבל קאפלאן (עושה החבלים) הנמצא עתה בברזיל. וזהו הסיפור ששמענו מפיו: הדרך מן השוק ועד ליער בורוביצה היה מוכתם בדמם של הקדושים. המרצחים שרכבו על סוסים היו עולים בכוונה על הזקנים והחלשים שפיגרו קצת אחרי ההולכים. כשנפלו הקרבנות שנדרסו על ידי הסוסים הדוהרים שותתי דם על האדמה היו המרצחים הרגלים יורים בראשיהם והורגים אותם במקום. צריחות הרוצחים הגרמנים נתערבבו בבכיותיהם, בצעקותיהם לעזרה ובתפילותיהם (להבדיל אלף אלפי הבדלות) של הקרבנות החפים מפשע. שלושת הקילומטרים שאותם עשו המובלים תחת מטר מהלומות רצח נמשכו כנצח. כל אחד מהקרבנות ביקש שהמוות יקדים ויבוא. צעירים אחדים שניסו לברוח נורו למוות. יהודים זקנים, מאמינים אמרו וידוי. אבות עם בנים, אחים עם אחים הלכו מלוכדים וביחד לקראת קצם בדרכם האחרונה. בין הקרבנות היו בעלי־בתים מן הנכבדים בעיר, זקנים וישישים, יראי שמים שלא איבדו את בטחונם ברבונו של עולם עד לרגע האחרון. כאשר הגיעו ליער ניתנה פקודה: אש! פריצי החיות פתחו במטר כדורים שנורו ממכונות יריה. אלה שנפצעו ונאנקו מכאב נורו שוב. פייבל נפצע בצורה קלה בפניו ושותת דם כרע נפל יחד עם שאר הקרבנות והשים עצמו הרוג בין ההרוגים. המרצחים הגרמנים לאחר שכילו את מלאכת הרצח שלהם עלו

על סוסיהם, הקצין שלהם הכריז „הייל היטלר" והטבטונים ענו בקול שלוש פעמים: „הייל זיג!" „הייל זיג!" „הייל זיג". ובשירה גרמנית פראית התרחקו „הגבודים המנצחים" בכיוון לפינסק. מיד לאחר מכן — מספר פייבל — הגיעו למקום הרצח רבים מן הגויים וכתנים רעבים, התנפלו על ההרוגים והתחילו להפשיטם ממלבושיהם ומנעליהם. פייבל התרומם ויצא מבין הקרבנות וברח בכיוון ליער בורוביצה. המשטרה ירתה אחריו אבל לא פגעה בו והוא הצליח למצוא מקלט באסמו של הכומר מבורוביצה וכך נשאר בחיים. לאחר ה„אקציה" הזו נתיתמה העיר. לא היתה כמעט משפחה שלא איבדה מישהו בשחיטה זו. ילדים קטנים נעשו בבת־אחת יתומים ונשים חסרות אונים נתאלמנו. הכאב והסבל היו נוראים. הגברים שנותרו בחיים ברחו לשדות מחוץ לעיר או התחבאו בעליות גג ובמרתפים.

אני עצמי נקראתי באותו יום אימים לעבודה במחלבה לשם תיקון המכונות לייצור חמאה. כאשר שמעתי את רעש היריות יצאתי החוצה כדי לראות מה מתרחש. אותו זמן בא לקראתי במרוצה נתן (נוסל) שוסטר עם שנים מבניו וצעק לעברי: ברח מהר, כיוון שהורגים אותנו. כהרף עין נראו בקרבת מקום שני גרמנים על סוסים שכיוונו את עצמם אלינו. אני עברתי בקפיצה על פני גדרות אחדות של גנים של גויים ורצתי בכיוון רחוב ליבשיי. גוי אחד שחסם בפני את הדרך ורצה לעצרני קיבל ממני מהלומה בפניו שהפילה אותו ארצה, ובעת ששכב על הארץ צעק בקול שיתפסו אותי. רצתי הלאה עד שהגעתי לשדה תפוחי־אדמה. הסתתרתי בין הצמחיה, נצמדתי לאדמה ושכבתי ללא נוע. לא רחוק ממקום מחבואי עברו במרוצה אחדים מן הרוצחים אלא שלא הרגישו בי. מדי פעם נשמעו יריות וקריאותיהם לעזרה של יהודים שנחטפו והוכו באכזריות על ידי פריצי החיות. אחר כך נתרחק קול היריות. לפתע שמעתי רעש יריות חזק מכיוון בורוביצה. הבינותי שמשהו איום מתרחש שם. קפצתי את אגרופי מרוב חרון וכאב. כאשר החשיך שמעתי שתי נשים נוצריות מדברות ביניהן על היהודים שנרצחו. מדבריהן הבינותי שהמרצחים עזבו את העיר. התרוממתי והתחלתי לדבר אליהן והן כאשר ראו אותי נסו בבהלה. גם אני עזבתי את המקום ופניתי דרך השדות לעבר המנסרה, עברתי בקפיצה על פני הגדר הגבוהה דחקתי את עצמי מתחת לערמת קרשים ונרדמתי. כאשר התעוררתי היה כבר אמצע הלילה והרעב הציק לי. התקרבתי לביתו של המכונאי (המכונאי, פולני, לאו דווקא אוהב יהודים, עבד במשך שנים במנסרה. שנים אחדות שימשתי עוזר על ידו ולא פעם שמעתי מפיו הערות אנטישמיות על יהודים, אבל יחסיו אתי היו טובים). שני הכלבים שלו רצו לעברי בנביחה, אבל עד מהרה הכירו אותי והתחילו מתרפקים עלי כאילו הרגישו את מצבי. נפחד פתח המכונאי את הדלת, ובראותו אותי נרתע לרגע הצדה אבל נרגע מהר.

בישבנו בחשיכה ליד השולחן סיפר לי על כל מה שהתרחש במשך היום בעיר. כיוון שלא רצחו אז נשים יכול היה למסור לי גם דרישת שלום מאמי ז"ל, שאותה ראה בוכיה ליד הבית שלנו אבל התירא לדבר עמה. כתבתי מכתב קטן לאמא ע"ה,

הצטיידתי בתרמיל לחם ומצרכים אחרים ויצאתי באפלת הלילה, ועל פני השדות צעדתי בכיוון ליער פערעדיל.

למחרת היום נפגשתי שם ביהודים אחרים שברחו גם הם ליער. שם מצאתי גם את אחי זליג ז״ל עם חותנו ר׳ מאיר לומאסקי, וולוויל פלוטניק, ברל פומרנץ, לייבע מוגילאנסקי ואשתו חנה (בתו של נתן סניטובסקי) ואחרים. כולם היו עייפים ורעבים והצידה שבתרמילי השיבה ממש את רוחם. לחנה אמרתי שהיא יכולה לחזור בשקט הביתה, כיוון שהפעולה היא רק נגד גברים. מסרתי להם את כל האינפורמציה ששמעתי מפי המכונאי. כולם מררו בבכי והמשורר ברל פומרנץ עמד בצד וכתב משהו בפנקסו. אחי זליג לא יכול היה להנתק מעלי. מישהו סיפר לו שגרמנים רדפו אחרי והוא היה משוכנע שלא נשארתי בחיים.

חנה חזרה הביתה אל שני ילדיה הקטנים שנשארו בעיר ואנו הגברים נשארנו ביער. כאשר החשיך הלכתי אל חצר אחוזת פרדיל והבאתי משם דלי מים והכל שתו ושברו את צמאונם. למחרת, ערב שבת, עמד ר׳ מאיר לומאסקי ליד עץ והתפלל קבלת שבת בציבור, כיוון שהיינו למעלה ממניין. לאחר התפלה, כאשר ירדה החשכה שמתי צעדי שוב אל המנסרה, למכונאי. הוא קיבל אותי בידידות וסיפר לי משמה של אמי ז״ל שראש העיר קאיוק בא הביתה לחפשני והבטיח לאמי שאין לי מה לפחד, שאבוא לעבודה במחלבה ושהוא ערב לחיי. המכונאי עצמו לא רצה ליעץ לי מאומה, כיוון שבעיר אין רואים בכלל יהודים חוץ מבודדים. הצטיידתי שוב בתרמיל מזון ושבתי אל היהודים שביער. חנה מוגילאנסקי שחזרה מן העיר והביאה קצת מזון לבעלה סיפרה אותו דבר, אבל לא העזה ליעץ לי מה עלי לעשות. אני מצדי ראיתי שאין טעם לישיבתנו ביער, כי במוקדם או במאוחר יגלו אותנו ויהרגו אותנו במקום. נפרדתי מכולם והבטחתי להם שאם אשאר בחיים אחזור אליהם בלילה. יחד עם חנה הלכתי העירה ובדרך החלטתי להכנס לעיריה ולהתייצב בפני ראש העיר שחיפש אותי. הלכנו ברחוב ליבשיי וגויים שפגשו אותי הסתכלו בי בתמהון כאילו באתי מעולם אחר. אחדים מהעוברים על פני לחשו לעברי: לאן אתה הולך?! ברח מכאן! נערים רצו אחרי וצעקו: יודה! לפתע קיבלתי מכה חזקה בפנים. אחד מהם, שיגץ כבן 16 התקרב אלי בריצה מאחור והטיח לבנה בפני. הדם זב על פני וכך נכנסתי לבית העיריה. הפקידים, רובם גויים מבני המקום, נבהלו ממש בהסתכלם בי. בין כה וכה נכנס ראש העיר, ציוה לתת לי מגבת ואמר לי לצאת החוצה למשאבה לשטוף את פני מהדם. כאשר נכנסתי אליו לאחר מכן שאלני מי הוא זה אשר פצעני, רשם את שמו של השיגץ והבטיחני שאיש לא יגע בי לרעה. הוא אף הכין למעני במקום אישור שאני „יהודי מועיל״ („נוצליכער יודע״) ואמר לי, שאם מישהו ינסה להיטפל אלי שאראה לו את האישור. הוא אמר לי שאני חפשי ללכת ושביום ב׳ בבוקר עלי לבוא לעבודה במחלבה לתקן את המכונות. הוא נתן לי רשימה של בעלי מקצוע ופקד עלי להודיע להם, שעליהם להתיצב בעיריה עד שעה ארבע אחה״צ כיוון שהם נחוצים לעבודה והבטיח לצייד גם אותם באישורים של „יהודים מועילים״.

זכור לי שברשימה נזכרו השמות: אברהם אהרן לוין הסנדלר, משה־ליב סושיצקי וזאבל פלדשטיין — חייטים, מרקל מדניק ובנו משה — פחחים, ורבים אחרים ובהם אחדים שלא היו עוד בחיים כגון יוסל סושיצקי הנפח, שמרל ויכנס ובנו ראובן — נגרים, שמואל פופיצ׳קה ואחרים שנספו בשחיטה.

רק הגעתי הביתה ושכנות לרוב התחילו באות ושואלות אולי ראיתי מישהו ממשפחותיהן. כל אחת קיותה בסתר לבה שמא הצליח מישהו מן הנעדרים במשפחותיהן — בעל, אח או בן — להנצל. אחר כך יצאתי מן הבית כדי להודיע, לפי הרשימה של ראש־העיר, לבעלי המקצוע שעליהם להתיצב בעיריה. שוטר שהרגיש בי בעת צאתי מן הבית, פקד עלי לעמוד וניסה להריצני כה וכה ברובהו. הראיתי לו את האישור שבידי, אבל השוטר, שלא ידע לקרוא את הכתוב בו, ציוה עלי להרים ידים וללכת קדימה. הוא הביא אותי עד לחנויות ושם נגלה לעיני מחזה מעציב. מספר רב של בחורות ונשים צעירות עבדו בהריסת הקירות הפנימיים של טורי החנויות בפיקוחם של גרמנים ושוטרים. הגרמני, שאליו הביא אותי השוטר, קרא את האישור שבידי וציוה לשחררני. ניצלתי את ההזדמנות והטפתי שיחה קלה עם הנשים, שלרבות מהן היו כבר יבלות על הידים מרוב עבודה קשה. גברים לא נראו שם. אלה שלא נרצחו בדרך לבורוביצה התחבאו במרתפים, בעליות־גג ובכל מקום שיכלו להתחבא.

נכנסתי לביתו של אברהם אהרן לוין, שבו הייתי בן־בית, שהרי בנו יוסל היה חברי הטוב מילדות. אשתו של אברהם אהרן, מלכה ע״ה, פחדה להגיד לי שאברהם אהרן חי. על דעת עצמי ירדתי למרתף שהיה מוכר לי היטב, מצאתי שם את אברהם אהרן ובניו וספרתי להם מה הביא אותי אליהם, והראיתי להם את האישור שבידי. אברהם אהרן הציע לי לסור למשה־ליב החייט ולשמוע את דעתו. את משה־ליב מצאתי מתחבא בעלית הגג. ספרתי לו למה באתי אליו, ולאחר ששקל את הדבר החליט לבוא עמי אל משה־אהרן. הם ספרו לי שאלתר דיוינסקי בא אליהם כבר פעמים אחדות לקרוא להם, אבל הם פחדו ללכת אתו. אבל עתה בראותם את האישור שבידי, החליטו לבוא עמי והאמינו במה שנאמר להם בשם ראש־העיר, שלא ירצחו יותר יהודים ומה שקרה קרה רק בגלל שכרותו של אחד הקצינים...

סרתי בדרך גם לביתו של משה בן מרקל מדניק ובקושי שכנעתי את אשתו לאה ע״ה שאנו הולכים כולנו יחד עם אלתר לעיריה. סוף סוף יצא משה מאיזה מקום בחצר ואנו כולנו הלכנו אל ראש העיר. הוא קבלנו בסבר פנים יפות, הביע צער על מצבנו והבטיחנו ששוב לא יקרה כדבר שקרה ושכל אחד מאתנו יכול לשוב בשקט לעבודתו. במקום הכין אישורים בשביל הנוכחים, שהם „יהודים מועילים״ (נוצליכע יודען). עם האישורים ביד יצאנו כולנו מבית העיריה ואני שמתי פעמי לשדות אל היהודים שעזבתי עוד באותו בוקר ולעת ערב שבו כולם לבתיהם.

למחרת, יום א׳, נראו יהודים מעטים ברחובות. ביודנראט נתקבלה פקודה להכין רשימה של היהודים שנותרו בחיים. היהודים שנרשמו ביודנראט היו צריכים להתיצב

גם בעיריה, מקום שם חולקו ליהודים פספורטים ועליהם חותמת „יודע". אנשים שנרצחו בשחיטה נרשמו ברשימות כאילו מתו מות טבעי. בעת הרישום נכח ה„לאנדווירט", גרמני מפוטם, שהיה אחראי לכרטיסי הלחם שחולקו ליהודים. זכור לי, שבאה אז אשתו של שמחה רינברג לרשום את בני משפחתה. פקיד העיריה שאל אותה היכן שמחה, ישעיה, יוזיפ ודוד, והיא פרצה בבכי ואמרה שנרצחו. הלאנדווירט התפרץ בזעם וצעק: „צום דאנערוועטער", הרי הזהרתיכם שלא תגידו „נרצחו" אלא „מתו מוות טבעי". האשה המסכנה הסתלקה מן המקום כשהיא ממררת בבכי.

כעבור ימים אחדים היתה כבר תמונה מלאה של האסון הגדול. חסרו למעלה מ־350 איש. משפחות רבות נותרו ללא משענת למטה לחמם, כיון שאבות ובעלים נרצחו באכזריות. על אף כל זאת הוסיפו אנשים לחיות את חיי הסבל שלהם, עזרו זה לזה ככל־האפשר וקיוו שפעם יבוא סוף לחיים אלה. מדי יום ביומו הובילו אנשים למאות, מסודרים בשורות, לעבודת כפיה ברכבת, במנסרה ובמקומות אחרים, ללא שכר כלשהו. גם את בעלי־המלאכה ניצלו הברברים והעבידו אותם בלי לשלם להם תמורת עבודתם. מדי יום נעשה המצב קשה יותר. כאילו להכעיס היה החורף של שנת 1941 קשה מאוד. לא לכולם היו עצים להסקה ואת בגדי החורף שדדו הגרמנים מזמן. ילדים קטנים רעדו מקור; גברים ונשים מבוגרים הובלו מדי יום לעבודות כפיה רעבים ורועדים מקור. כך נמשך באטיות החורף העצוב.

מפקד ה„איינזאץ טרופן" בעיר נתמנה איש הס.ס. בשם לורנס ימח שמו, גרמני מאזור הסודטים שדיבר צ׳כית ומעט פולנית. הוא היה סדיסט ומוצץ דם איום. מיד בבואו לעיר תפס לעצמו דירה יהודית והיודנראט נצטווה לרהט את הדירה, לקשטה בוילונות, לצייד אותה בכלי מטה ובמיני נוחיות. מדי פעם היו מטילים גזרות חדשות על היודנראט. פעם סר ליודנראט בליווי קלגסי ס.ס. אחדים וציווה להמציא לו למחרת בבוקר שלושים אנשי מקצוע צעירים ממקצועות שונים שאותם הוא צריך לשלוח לתקופה של שבועיים למבצר בריסק. שוב קמה בהלה בעיר. היודנראט הרכיב רשימה של בחורים צעירים והמשטרה הביאה אותם מבתיהם ליודנראט. אין לתאר את הבכי והיללות של האמהות. חברי היודנראט ניחמו את המשפחות והבטיחו להן שהצעירים יחזרו לבתיהם כעבור שבועיים. לורנס ימח שמו עמד בצד בחברת גרמנים אחדים, הסתכל באמהות הבוכות וצחק בציניות. למחרת בבוקר העלו את הצעירים על משאית ושלחו אותם בכיוון בלתי־ידוע. מקבוצה זו חזרו לעיר כעבור מספר חדשים שניים. היו אלה קופל ורנק ויצחק ליב לוין הם סיפרו שכלל לא היו בבריסק ושהובילו אותם בכיוון הפוך. בכל עיר היתה הרכבת נעצרת וקולטת צעירים נוספים עד שהגיעו לז׳יטומיר באוקראינה. בדרך הכו אותם מכות רצח, לקחו מהם את בגדיהם העליונים החמים וחלק מהם קפאו בקור. בז׳יטומיר היו כמה אלפים מהם שרוכזו במחנה עובדי כפיה בתנאים בלתי אנושיים, נוראים. העבידו אותם שם בפינוי הריסות העיר שחרבה בהפגזות. מדי יום נפלו אנשים כזבובים. בראותם שאין להם מה להפסיד ברחו מן המחנה ובלילות עשו דרכם דרך שדות ויערות עד

שהצליחו להגיע הביתה. הנותרים כבר לא זכו לחזור. רק מעטים ידעו ששני בחורים אלה שבו ממקום שילוחם. ברשימות היה מצויין שהם נשלחו לעבודה ובמשך זמן ממושך הסתתרו. לדאבון הלב נספו הם בעת חיסול הגיטו.

לפי פקודתו של הרוצח הזה לורנס הוצא להורג נוסל (נתן) שסוטר ע״ה והשען לייזר קומיסארצ׳יק (מסטולין) ע״ה, וזאת בגלל מעשה במכשיר רדיו שנער נשא בשק. הנער הרגיש לפתע במפקד המשטרה הפולני קוץ (טפוס נאלח ומרושע) זרק את השק עם הרדיו וברח. היה זה מול ביתו של נוסל ואז אסרו מיד את נוסל. מפקד המשטרה העיד שראה את הנער יוצא מחצרו של נוסל. למחרת הרגו את נוסל בירייה יחד עם קומיסארצ׳יק שהיה אסור מקודם בעד איזה „חטא" אחר.

בפברואר 1942 הביאו ליאנוב קבוצה גדולה של גברים ונשים מגורשים מן העיירה שרשוב שליד פרוז׳אני, חלקם עם תינוקות על ידיהם, יחפים, ערומים למחצה ורעבים. מצבם היה נורא. אף שמצבנו לא היה הרבה יותר טוב בכל זאת קיבלנו אותם בחמימות. היודנראט הכניס אותם לרשימות העובדים וסיפק להם כרטיסי לחם. הסיפור שבפיהם נשמע נורא. אותם חיסלו בצורה שונה. בגרמנית נקרא הדבר „איבערזידלונג" (העברה ממקום למקום). האזור שלהם סופח לרייך השלישי (פרוסיה המזרחית) ולפי פקודה היו מוכרחים לעזוב את בתיהם תוך שתים־עשרה שעות. חלקם גורשו למחנות ריכוז וחלקם הובלו ברגל בכיוון למזרח. אלה מהם שפיגרו בהליכה נורו למוות בדרך. בערים ובעיירות שבהן עברו, נהגו יהודי המקומות לקבל לתוכם קבוצות מהם (ברזה־קרטוסקה, דרוהוצ׳ין). ליאנוב הביאו אותם באפיסת כוחות גמורה. הם נותרו בתוכנו עד לחיסולו של הגיטו.

המצב הלך והחמיר ונעשה קשה ללא נשוא. יהודים חזרו מן העבודה מוכים ע״י הגרמנים והמשטרה. מוצא מן המצב לא נראה כלל. הטבטונים התגאו שצבאותיהם עומדים ליד מוסקבה ושנפילתה של זו לידיהם היא עניין של ימים. היינו מיואשים מאוד. כך נמשכו העניינים עד אפריל 1942. ערב פסח הגיע לפתע מפינסק מושל האזור (געביטס קאמיסאר) יוליאן רמפלר ימ״ש ואתו קבוצת גרמנים ערכו סיור בסימטאות הטובעות בבוץ של ה„ראסעליצע", רשמו משהו בניירותיהם וציוו שיו״ר היודנראט יתיצב מיד בפניהם עם עשרים פועלים מצויידים בפטישים וגרזנים. גם אני הייתי בין הפועלים שהלכו יחד עם אלתר דיווינסקי יו״ר היודנראט להתיצב בפני קומיסר האזור.

את פניו של אלתר קידמו בצעקות ובגידופים על שום מה ארכה התיצבותנו זמן רב מדי ומיד התחילו לדבר אתו „תכלית". הקומיסר אמר שתוך עשרים וארבע שעות, חייבים כל היהודים לפנות את בתיהם ולעבור לגיטו שיסומן מיד על ידו. הגיטו יוקף גדר תיל בגובה שלושה מטר. יהודים שיעזבו את הגיטו ללא רשיון יירו למוות. „פער־שטאנען" (מובן) ? שאל הקומיסר את אלתר. „יאוול הער געביטס קאמיסאר" (כן אדוני המושל) היתה תשובתו של אלתר. „אם כן לעבודה", ציוה הקומיסאר. הוא יצא עם מלוויו קדימה, נעצר כל עשרה מטרים וציווה לתקוע יתדות במקומות שקבע. תוך שעה היו תחומי הגיטו מסומנים. לאחר שעשה את שלו קרא אליו הפרזיט את הגרמנים המקומיים

עם לורנס בראש, נתן להם הוראות, נפרד מהם ב„הייל היטלר" נכנס יחד עם מלוויו למכוניות ונסעו לפינסק. מיד גויסו עובדים נוספים. במקום היתדות נקבעו עמודי עץ. הברברים הגרמנים ומשרתיהם מהמשטרה מצויידים באלות גומי נגשו בנו שנעבוד מהר. לעת ערב היה כבר הגיטו מגודר ונכון לקלוט את האוכלוסיה היהודית המדוכאת והמרודה.

למחרת היום עזבו היהודים את בתיהם. עם צרורות כלי מטה ומלבושים על כתפיהם צעדו בכיוון לגיטו. קשה היתה הפרידה מן הבתים שעברו בירושה מדור לדור שבהם גדלו והתחנכו באוירה של חיים יהודיים תוססים שצריך היה עתה להפקיר. ממול עמדו כתנים רעבים הגויים וציפו לרגע שיוכלו להתפרץ לבתי היהודים העזובים כדי לשים יד על רכושם שנאסף בשנות עמל. כל אחד ידע שפסק־הדין נחרץ ושלא ישוב עוד מן הגיטו לביתו. הבכי של המגורשים לגיטו היה קורע לב. הצרורות שנשאו על כתפיהם עברו בקורת וחלק מן החפצים נשדדו ע"י הקלגסים. וכך נכנסו חלק מן היהודים לגיטו בחוסר כל. לעת ערב כבר היינו נעולים בגיטו ודרך גדר התיל יכולנו להשקיף לרחוב שבו טיילו „הארים", צחקו והתלוצצו על חשבוננו.

הצפיפות בגיטו היתה גדולה, 15—20 נפש בחדר. הותקנו ספסלי עץ לשינה בקומות. קרובי משפחה גרו לרוב ביחד. אנשים צעירים מצאו לעצמם מקום בעליות גג, ברפתות או פשוט ברחוב. מדי בוקר היו מסתדרים טורים ארוכים של עובדים ליד היודנראט, שהיה משוכן בביתה של אסנה פלדמן, ומשם דרך שער הגיטו היו מובלים תחת שמירה חזקה למקומות עבודה שונים. לפנות ערב היו העובדים חוזרים עייפים, רעבים ולעתים מוכים, לגיטו. את בעלי המלאכה ריכזו בסימטה של מרקל הפחח. הבתים בסימטה זו שפונו מדייריהם היהודים היו לסדנאות. כאן עבדו סנדלרים, חייטים, עובדי מתכת ובעלי מקצועות אחרים שנוצלו ע"י הברברים עד הסוף ללא תשלום כלשהו. מזמן לזמן היה איזה גוי טוב לב נותן בסתר לבעל־מלאכה קצת תפוחי־אדמה, קמח או חמאה תמורת עבודה שעשה למענו.

בחרוף נפש ממש היו בעלי המלאכה מגניבים את קצת המזון לגיטו למען משפחותיהם הרעבות. כאן מוכרח אני לספר מקרה שקרה לי. אני עבדתי יחד עם מרקל הפחח ועם בנו משה הי"ד. השלמנו עבודות שונות שהטילה עלינו העיריה ובו בזמן ביצענו בהסתר עבודות גם למען גויים „טובים" שהיו משלמים לנו במצרכים. עשינו אז עבודה בשביל מישצ'אן (עירון) אחד שגר ברח' פינסק שעתיד היה לשלם לנו בשני שקי תפוחי־אדמה. הוא התנה אתנו שאת תפוחי האדמה עלינו לקבל ממנו בביתו, כיוון שפחד להביא אותם אלינו. שני שקי־תפוחי אדמה היו אז אוצר ממש. אני קיבלתי על עצמי להבריח אותם לגיטו. כדי לבצע את הדבר היה עלי לקפוץ מעל גדר התיל במקום שגבל בגן של הכומר הפולני הקתולי ולעבור על פני כמה גנים נוספים של גויים עד לחצרו של הלקוח שלנו. הכומר, פולני חסון כבן שלושים, שלפי חזותו נראה יותר כתליין מאשר כהן דת, היה שונא ישראל מושבע, שיתף פעולה עם הגרמנים וגרם צרות ליהודים. שמו היה זלנייבסקי. הוא היה עורך בדירתו לעתים קרובות קבלות

פנים לקצינים גרמנים בכירים ולגעביטס קאמיסאַר, מקום שהיו זוללים וסובאים לשכרה. כאשר יהודי היה נאסר ע״י הגרמנים היה איש דת זה מציע את עצמו כשתדלן ותמורת תשלום גבוה היה „משתדל״ כאילו אצל השלטונות הגרמניים למען הנאסר. לאחר שהיה מבזבז את הסכומים שקיבל היה מתברר שלהבטחותיו אין שום ערך. כך, דרך משל, היה במקרה מאסרו של השען לייזר קומיסאַרצ׳יק מסטולין שהתישב בעירנו. אסרו אותו בעקבות הלשנה של גוי שהוא כאילו קומוניסט. מיד הופיע „הקדוש״ הזה בבית אשתו של לייזר ואמר לה שבידו להצילו תמורת זהב או יהלומים. האשה התמימה מסרה לידי הנוכל את תכשיטיה ודברי ערך אחרים שהיו ברשותה בתקוה שזה יציל את בעלה. כאשר נכנסה כעבור ימים אחדים, בחרוף נפש, לביתו כדי להודע על גורל בעלה גרש אותה מביתו והזהיר אותה שלא תבוא אליו שנית ואם תבוא יירה בה. למחרת היום הוציאו את לייזר להורג יחד עם נוסל שוסטר כפי שהזכרתי למעלה. נחזור לענייננו. דרך גנו של „איש הדת״ הזה הייתי מוכרח לעבור כדי להבריח את תפוחי האדמה לגיטו. בשעה ארבע לפנות בוקר קפצתי מעל לגדר הגיטו. הגעתי בחשאי לבית העירון, מילאתי שק תפוחי אדמה והתחלתי לחזור לגיטו. כאשר רק נכנסתי לגנו של הכומר צץ זה לפני כאילו מתחת לפני האדמה. לידו כלב גדול, תפס אותי בחזקה והתחיל להזעיק בקולו את המשטרה ואגב כך הטיח בפני שהוא אורב לי כבר יותר משעה, שראה אותי מקפץ מעל לגדר ושהוא רק רוצה לדעת ממי קיבלתי את תפוחי האדמה. נאבקתי עם שני הכלבים (אחד בעל שתי רגלים ואחד בעל ארבע) עד שהצלחתי להשתחרר מהם, להגיע בריצה לגדר הגיטו ולדלג מעליו במהירות לתוך הגיטו. תוך כדי ריצה שמעתי את קולו: „חכה יהודי מזוהם, עוד היום תהיה בידי״. שק תפוחי האדמה נשאר כמובן בגנו.

בבוקר בעת יציאת האנשים מן הגיטו לעבודה, עמד הוא ליד השער בחברת שוטר וניסה למצוא אותי. אבל אני לא הייתי בין העובדים האלה, משום שבתור בעל־מלאכה לא השתייכתי לעובדים אלה. למזלי, הוא לא הכיר אותי. במשך זמן מה השתדלתי למעט ביציאה מן הגיטו כדי שלא להראות בפניו. (רצה הגורל שכעבור ארבע שנים אתקל בפרצוף זה באחד הרחובות של לודז ומידי הוא כבר לא הצליח להמלט. אבל על כך יסופר להלן).

רוצה אני לנשום עמוק ולנסות להוסיף ולספר. החיים בגיטו נמשכו גם לאחר מכן. בית־החולים של הגיטו, שהיה בביתו של חלאבנה רוז׳אנסקי, היה מלא חולים. אנשים יצאו מדעתם ובחצר בית־החולים הוקמו סככות שבהם שוכנו חולי הרוח. הרופאים היהודים ד״ר גרינואלד, ד״ר ולודאבסקי, ד״ר זלצברג, מגיסטר האלפר ואחרים, שעבדו בשעות היום מחוץ לגיטו היו מגישים בשעות הלילה עזרה לחולים בגיטו. תרופות לא היו והתמותה היתה גבוהה. אנחנו הצעירים, הסתובבנו בלילות בחצרות הגיטו והגינו בגורלנו ובמצבנו. חשנו שימינו ספורים ושאנו נדונים למות. צץ אז הרעיון לארגן הגנה עצמית לטבטונים כאשר יבואו לרצוח אותנו. אבל במה נלחם בהם? בידים ריקות? מנין נוכל להשיג נשק? אחד העלה רעיון שעלינו להצטייד בבקבוקי חומצת־מלח וכאשר יבואו הגרמנים־הרוצחים

לגיטו להטיל עליהם את בקבוקי החומצה, אבל גם על רעיון זה היה עלינו לוותר, כי לא נמצא מקור להשגת חומצה.

יום אחד באוגוסט 1942 באו הגרמנים ליודנראט ודרשו שימציאו להם תוך 15 דקות חמשה עובדים צעירים מצויידים באתים לעבודה שלא תארך יותר משעתיים. הגרמנים לא הסבירו לאיזו עבודה רוצים הם את העובדים ורק הסתכלו בשעונים שהעובדים יהיו מוכנים במועד. מיד נתפסו חמשה בחורים ונלקחו ע״י הגרמנים לרחוב ליבשיי והובלו בכיוון לרכבת. חברי, ראובן רזניק (עתה בארצות הברית), שהיה בין הנתפסים סיפר לאחר מכן את אשר קרה: גויים ששמרו על הרכבת הודיעו לגרמנים שאנשים חשודים שמו בלילה הקודם מוקשים מתחת לפסים. הגרמנים נוכחו לדעת שאמנם מוקשו פסי הרכבת בחמשה מוקשים, אבל פחדו להתקרב למקום. אז עלה על דעתם רעיון: למה להם לסכן את חייהם שלהם, כאשר מצויים יהודים בגיטו שחייהם הפקר. למטרה זו באמת לקחו את חמשת הבחורים ופקדו שכל אחד מהם יפנה מוקש אחד. גבורי היטלר עצמם עמדו במרחק ניכר מהבחורים וכיוונו כלפיהם נשקם לבל יימלטו מהמקום. בלבבות רועדים התקרבו הבחורים למוקשים בהיותם בטוחים שהם עומדים להתרסק לחתיכות בהתפוצצות המוקשים. ואז לפתע הכריז דניאל צ׳מרינסקי (בנו של נוס צ׳מרינסקי עושה הכבישים ממוטלה) בחור כבן עשרים, שהיה אחד מן החמשה: „חברה, עמדו במקומותיכם ואני בעצמי אבצע את התפקיד״. בקור־רוח התקרב למסילה ופינה במקצועיות מוקש אחרי מוקש והשליך אותם לנחל שבקרבת מקום. דניאל הספיק לשרת בצבא האדום ולמד בו את המקצוע. הודות לו ניצלו אז כל חמשת הבחורים, אבל לדאבון הלב לא לזמן רב. מאוחר יותר נרצחו כולם, חוץ מראובן שניצל.

אנו הצעירים, התעודדנו קצת. לאחר מקרה זה נודע לנו לראשונה שפרטיזנים הופיעו בסביבתנו. כעבור ימים אחדים ירו פרטיזנים על ה„ווֹיט״ של הכפר ווארָאצעוויטש, שהובא פצוע אנוש לבית החולים. גם לאחר מכן הגיעו אלינו מדי פעם ידיעוֹת על פעילותם של פרטיזנים בסביבה. קראנו לאספה חשאית והחלטנו, שעלינו ליצור מגע עם הפרטיזנים ויהי מה. למטרה זו יצאו שני בחורים, ישראל פרץ ושמחה קארולינסקי, באחד הלילות מן הגיטו, לדרך מסוכנת ובלתי ידועה כדי לחפש את הפרטיזנים. הם חזרו כעבור שבוע לגיטו ובפיהם „חדשות משמחות״. התאספנו שוב בחשאי ושמענו את הדו״ח שלהם. עלה בידם למצוא קבוצת פרטיזנים קטנה שגילו עניין במצבנו והביעו נכונות לבוא לעזרתנו ברגע שנתמרד בגיטו ונתנפל על ה„איינזאץ גרופן״ ועל המשטרה שבעיר. התעוררו חילופי דעות: אחדים היו בעד מרד ואילו אחרים טענו שבידים ריקות אין לעשות דבר, ועד שתבוא העזרה המובטחת נקטל כולנו כמו זבובים. למחרת התאספנו שוב, הפעם קבוצה יותר גדולה, כדי לדון בעניין. לפתע הגיע אלתר דיווינסקי הי״ד ואחדים מחברי היודנראט ובדמעות בעינים הזהירו אותנו: זכרו היטב מה שאתם עומדים לעשות; תביאו אסון על כולנו; יתכן שאחדים מכם ינצלו, אבל אסור לכם לשכוח שבגללכם ייספו הוריכם, אחיכם ואחיותיכם וכן הילדים הקטנים. דרך אגב סיפר לנו

אלתר, שמהלכות שמועות שימים אחדים קודם לכן הפציצו מטוסים סובייטיים את מבצר בריסק. הביע תקוה שבעזרת השם יחלפו ימי הסבל שלנו וביקש אותנו להתפזר. בשקט ובלב כבד התפזרנו בקוותנו ל„נס" שיקרה.

ערב יום כפור תש"ב (1942) לאחר יום עבודה מפרכת הלכו יהודי הגיטו לתפלת „כל־נדרי". חלק התפללו ברפת של סאניע סניטובסקי, שנוקתה והפכה לבית־כנסת. קהל רב יותר התאסף ב„יודנראט" מקום שנמצאו ספרי־התורה שהוצאו מבתי הכנסת בעת הכניסה לגיטו. חוורים ועצובים עמדו היהודים ביודנראט לחוצים זה לזה ושוחחו ביניהם בלחש. מדי פעם פרץ מישהו בבכי. אגב, היה צורך להזהר שהברברים מהעבר השני של הגדר לא ירגישו בקהל הרב שהתאסף במקום. אהרן הרש שיינבוים ז"ל דרש לפני התפלה דרשת עידוד בפני הקהל ואמר בין השאר: התמונה המצטיירת כאן מזכירה את תקופת האינקביזיציה בספרד כאשר האנוסים היו מקיימים את תפלותיהם במרתפים, במחתרת. לפי המסורת ההיסטורית נוצר ניגון כל־נדרי בתקופתו של האינקביזיטור טורקווימאדה. הוא פנה בקריאה לקהל לבל יפול ברוחו וניחם אותנו שבעזרת השם נזכה ונגיע לזמנים יותר טובים.

הגיעה שעת כל נדרי, ואז נתברר, שאין בקהל בעל תפלה המסוגל לעבור בפני העמוד. היהודים יראי השמים הזקנים יותר נרצחו כמעט כולם בשחיטה הראשונה ובתוכם גם בעלי־התפילה שליחי הציבור שהיו עוברים לפני התיבה. הגיעו הדברים לידי כך שבלית־ברירה אהיה אני שליח הציבור (עד היום זוכר אני את ניגוני תפילות הימים הנוראים מאז ילדותי, כאשר הייתי מסייע לר' מרדכי וואלאוועלסקי בתור משורר במקהלה שלו כאשר עבר לפני התבה בראש־השנה וביום־כפור). מישהו פסק שעל־פי־דין אסור לו לרווק להיות שליח ציבור. לרגע היה המצב לא ברור, כאשר לפתע הגיח מאחת הפינות משה וולוול לוין ז"ל (בנו של הערצקע). בצעדים כושלים התקרב לעמוד, התיפח בבכי ובקול עצוב־ערב סלסל את נגון כל־נדרי. כל עוד תהיה נשמה באפי אזכור את ליל כל־נדרי ההוא. משה וולוול, שלא היה מבקר לעתים תכופות מדי בבית־הכנסת, הקסים אותנו ממש בתפילתו. השתוממנו מניין לו כשרון־כזה. כולם נסחפו בהתרוממות הרוח של תפילתו. אנשים מבוגרים יבבו בבכי כילדים קטנים. לא תפילה היתה זאת, אלא וידוי של אנשים נדונים למוות. למחרת, ביום הכפורים עצמו שוב אותו דבר.

לפתע התפרץ שמעון שלאקמאן ז"ל פנימה וקרא בקול: אחים, אנו אבודים. בעינים דומעות סיפר שנודע לו שמחנות של גויים מכפרי הסביבה גויסו לעבודה ושהם חופרים כעת בורות גדולים סמוך ליער רוצק בהשגחת פריצי החיות הגרמנים והמשטרה. התפילה נפסקה ובכי נורא פרץ. אלתר דיווינסקי וחברים אחדים מן היודנראט מיהרו אל לורנס שהיה „משוחד", כדי להוודע מה קורה. הם שבו עד מהרה וסיפרו לנו שלורנס הבטיחם שאין לנו מה לפחד. הבורות נועדו למטרות צבאיות בלבד. יוטמנו בהם מיכלי דלק. כל זמן שהוא יהיה בעיר לא יאונה ליהודים כל רע... הקהל נרגע קצת והמשיך בתפילתו. מקור הדמעות דלל. מזמן לזמן השמיע מישהו אנחה כבדה כאשר הגיעו המתפללים

לתפלת „אבינו מלכנו” ואמרו „אבינו מלכנו קרע רוע גזר דיננו” פרץ הבכי מחדש. שבורים, עייפים וסחוטים מיום התפילה יצאו המתפללים מבית היודנראט ורבים ברכו אלה את אלה בברכה „לשנה הבאה בירושלים” בידעם בתוככי לבם שהם מנחמים את עצמם בהשליות.

השחיטה השניה

בראשית ספטמבר 1942 באה לעיר פלוגה (שוואדראן) של פרשי ס.ס. שהתמקמה בביתו המרווח של נוסל סניטובסקי ע"ה. לסוסיהם נמצא מקום בין טורי החנויות שבשוק שהפכו אורוות. היו אלה גרמנים בעלי פרצופים מלאים ושבעים שהיו מסתובבים בחוצות העיר ומטילים כל מיני עבודות על בעלי המלאכה היהודים במיוחד על החייטים ועל הסנדלרים. לאברהם אהרן לוין שהיה אחראי על הסנדלרים הביאו כמות גדולה של עור וציוו עליו להכין למענם מגפיים. למשה לייב החייט הביאו עורות חומים וציוו עליו להכין למענם מעילי עור. על העורות היו סימני אותיות עבריות ולכולנו היה ברור שאלו הן סחורות שהשודדים בזזו מיהודים לפני בואם לעירנו. בביתו של זלמן גורודצקי התמקמה קבוצת אנשי ס.ד. היו אלה גרמנים מבוגרים יותר שלבשו מדים מיוחדים והסמל שעל כובעיהם — גולגולת. ברחובות נראו הם לעתים רחוקות. הנשים מן הגיטו, שהיו נשלחות מדי יום לנקות את חדריהם ולכבס את בגדיהם, היו מספרות שהאורחים שקועים באיזו עבודה חשאית ושהם עוסקים רק בכתיבה. בבית שוררת דממת מוות. הם מדברים מעט מאוד אפילו ביניהם לבין עצמם בנוכחות הנשים. מעיניהם הרצחניות ניתזות ניצוצות של חיות צמאות־דם, אבל אין שומעים מלה מפיהם. לנשים היה מגע רק עם האדמיניסטרטור הממונה על הסדר והנקיון בבית.

למחרת יום־כפור שמנו לב שמפקד הס.ד. בליווי קציני ס. ס. אחדים מסתובבים מסביב לגיטו עם ניירות בידיהם, נעצרים מדי פעם ורושמים משהו בניירותיהם. הדבר נראה חשוד מאוד בעינינו. שוב רצו יהודים ליודנראט וכרגיל רץ אלתר דיווינסקי אל לורנס, שהיה כביכול „קנוי” ע"י שוחד, וזה הבטיח שכל זמן שהוא נמצא בעיר אין ליהודי יאנוב ממה לפחד ושלא יאונה להם כל רע.

אחרי הצהרים באו מרצחי ס. ס. בריצה לסמטת בעלי־המלאכה ובחפזון לקחו בחזרה את הזמנותיהם, אפילו בלתי־מוכנות. אני עצמי הייתי אז בבית־המלאכה של אברהם־אהרן לוין ע"ה כאשר פריצי החיות באו במרוצה לקחת את מגפיהם. כאשר אברהם־אהרן אמר להם שנחוצים לו לכל היותר יומיים עד אשר יסיים את המלאכה ענה לו אחד מהם: „מישהו כבר יסיים את המלאכה, אבל לא אתה, יהודי מזוהם”. חבריו מן הס. ס. צחקו בקול מהתשובה „המחוכמת” של ה„קאמעראַד” שלהם. בצאתם כיבדו כל אחד מאתנו בסטירת לחי או בבעיטת מגף. בו במקום הופיעו כמה בעלי מלאכה וסיפרו בהשתוממות שגם אצלם לקחו המרצחים הזמנות עבודה בלתי גמורות.

שחותים ומדוכאים חזרנו לאחר העבודה לגיטו. שמנו לב ששמירת הגרמנים והמשטרה

בשער מוגברת, שהתנועה בחוץ היא גדולה ושפריצי החיות מתרוצצים כה וכה. אנשים שרצו לצאת מן הגיטו לא הורשו לעשות זאת. אחי זליג ז"ל שעבד בתור מנהל חשבונות ראשי במנסרה, ושברשותו היתה תעודה של „נוצליכער יודע" (יהודי מועיל) שאיפשרה לו להתנועע בחפשיות ברחוב, גם הוא לא הורשה לצאת. הוחזרו מן השער גם אלה שהיו צריכים לעבוד במשמרות לילה במקומות שונים. לבנו חזה לנו רעות. הערב ירד והרבה אנשים באו ליודנראט כדי להוודע מהי סיבת המצב המיוחד. חברי היודנראט לא ידעו דבר וכרגיל הרגיעו אותנו, שלורנס הבטיח שמאומה לא יקרה. היה זה ליל נדודים בשביל כולנו. כל אחד הרגיש שהאיום ביותר עומד להתרחש כל רגע. עמדנו על המשמר.

בשתים בלילה בערך פשט על הגיטו מחנה של שוטרים אוקראינים ופולנים לבושי מדים שחורים; רוצחי ס.ד. וס.ס. חבושי קסדות פלדה התרוצצו כה וכה והשמיעו פקודות. מכונות יריה הוצבו כל עשרה מטרים והגיטו כותר בצפיפות, כך שהבריחה מתוכו היתה בלתי אפשרית. בחורים אחדים שניסו לקפוץ מעל לגדר נורו במקום. תוך־זמן קצר, בדייקנות גרמנית, היה הכל מוכן. פריצי החיות עמדו או שכבו ליד מכונות יריה מסביב לגיטו וחיכו לאות כדי להתנפל על הילדים היהודים הטהורים והחפים מפשע, על נשים וגברים מזי רעב, חלושים וחסרי מגן, שהיו רובם שקועים בשנה בלי לדעת את הצפוי להם. בדומה לאחרים רצתי גם אני הביתה לחדר מגורינו, העפתי מבט על השקועים בשינה ופרצתי בבכי. העירותי את כולם. היינו בבית ביחד כחמישים נפש, לרוב ילדים קטנים ונשים קשישות. את הילדים הקטנים עטפו האמהות בסמרטוטים וכולם רצו לבונקר שהכינונו עוד קודם לכן על כל צרה שלא תבוא. לא אשכח לעולם את בכיים של התינוקות שלא ידעו על שום מה העירו אותם משנתם. כאשר כולם היו כבר בבונקר מוסווים היטב ניגשתי בריצה ליודנראט כדי לתהות על המתרחש. שם היו כבר הרבה מרצחי ס.ס. עם לורנס „הטוב" בראשם. הם צרחו בפראות לעבר אחדים מחברי היודנראט שהתחננו בפני הטבטונים לבטל את הגזרה. עמדנו קבוצה קטנה של אנשים לא הרחק מן היודנראט והאזנו למתרחש. לפתע נפתחה הדלת ואלתר דיווינסקי יצא במרוצה מן היודנראט כשהוא שותת דם. בראותו אותנו צעק לעברנו: „אחים, המצב הוא רע, עשו מה שביכלתכם לעשות, הצילו את נפשותיכם!" אני גרתי בשכנותו של אלתר ולכן רצנו ביחד הביתה. בדרך אמר לי: „עוד מעט ישחטו את כולנו". נכנסתי לבונקר, נעלתי מאחורי את הדלת המוסווית היטב ויחד עם כולם התכווצתי על משכבי הצר והחשוך.

דרך סדק הצצתי בשעה שמונה בערך, החוצה. לפתע נשמעו יריות וקולות פראיים של הרוצחים הטבטונים התחילו קוראים בקול: „יהודים, צאו מן החורים. נמצא אתכם בין כה וכה". הנה עוברים הם לידנו, רודפים אחרי הקרבנות המנסים להתחמק מהם, נשמעות קריאות עזרה נואשות של אמהות וילדים. רודפים את כולם אל מחוץ לגיטו. כל המנסה לברוח נורה במקום. הנה שומע אנוכי את קריאותיה של מלכה׳לה שארף (אשתו של אידל שארף) לעזרה, לאחר ששני ילדיה הקטנים נלקחו ממנה. בגרמנית צחה מתחננת היא בפני הרוצחים שירחמו על הילדים ויניחו להם. נשמעת ירית אקדח, מלווה

צעקת כאב והיא נופלת הרוגה. באותו רגע רואה אני את שני ילדיה עוברים במרוצה ושני „גבורים" גרמנים אחריהם. הנה עובר במרוצה הרשל רזניק (שרה דער זובאטערס). נשמעת צעקה: „האַלט יודע", אחר כך יריה והרשל נופל הרוג. הנה רואה אני גרמני מוביל את פעשע רחל רוטנברג, אשה זקנה שאינה יודעת מה רוצים ממנה. היא ממלמלת משהו, נשמעת יריה והיא נופלת. הנה נכנסים הם לביתו של לייבע דיווינסקי. בבית זה גרות משפחות רבות ושם בבית אחיו גר גם אלתר דיווינסקי עם בני ביתו. שומע אני את קולו של לורנס הטוב: „דיווינסקי, קאם ראוס". כאמור, ניסה אלתר להתחבא לאחר שיצא מן היודנראט ועכשיו באו הרוצחים לחפש אותו. אני שומע אותם שוברים ארונות וקירות בחיפושיהם אחרי אלתר. נשמעים קולות בכי של ילדים ונשים שנמצאו במחבואם בבונקר. מעבר צר של כשלושה מטרים נפרדים בינינו לביניהם. ילד כבן שלוש מתחיל להשתעל בבונקר שלנו ואמו סותמת לו את פיו בכפה לבל יסגיר קול שעולו את מקום מחבואנו. אנו מרגישים בצעדיהם של סוסים מעל לראשינו. שני קציני ס.ס. רוכבים על סוסים שואלים אם גילו כבר את היו"ר. כאשר ניתנת להם התשובה שעדיין לא נתגלה ניתנת פקודה: „זאָפאָרט פינדען, צום דאנער וועטער" (לגלותו מיד, לכל הרוחות). אני רואה את הרשל גלוצר עומד לידם חצי ערום, לרגליו גרבים בלבד ללא נעלים. הוא חבר היודנראט והביאו אותו לכאן כדי שיגיד להם היכן מתחבא היו"ר. אני שומע מכות של אלות גומי ואת זעקותיו של הרשל. הנה הם בביתו של מיכל מדניק, הבית שבו גרנו בגיטו. הם מחפשים בעלית הגג, ברפת שלידו, בחדר המזוה (קאמער).

שוטרים פולנים ואוקראינים מתרוצצים הלוך ושוב. „שקצים" מקומיים עם נשק ביד אף הם פעילים במבצע. אחד אף קורא לי בשמי שאצא מן המחבוא כי ממילא ימצאוני. קיים בבית עוד מחבוא שבו מסתתר אחי זליג, אשתו מלכה'לע, בנם בן השנתיים זישעלע, חותנו של אחי מאיר לאמאסקי ואשתו, כלתם גולדה לאמאסקי־רוטענבערג ושני ילדיה, אייזיק רזניק עם אשתו ובניו ואחרים. הרוצחים גילו את מחבואם. אני שומע את קול בכיה של גיסתי ושל שאר הנשים והילדים בעת שמובילים אותם על פני החצר. הנה רואה אני את אחי האהוב זליג, ילדו בזרועותיו, והוא צועק אלי: מרדכי, אנחנו אבודים! אני מתרומם ממקומי ורוצה להתפרץ החוצה, אבל אמי השוכבת לידי מחזיקה בי בחזקה ואינה מרפה ממני. מרחוק שומעים את הבכי קורע הלבבות של המגורשים למוות ליד יער רוצק. הם הולכים עתה בדרכם האחרונה. בבת אחת היה שקט. השעה שעת צהרים. מסביבנו שקט. אנו מתלחשים בינינו בבונקר ותוהים על פשר הדבר. אנו שומעים לפתע אנחות של אדם פצוע הקורא לעזרה. עוד לפני שהחלטנו מה לעשות רואים אנו שני שוטרים מתקרבים כשהם סוחבים על גביהם שקים מלאי ביזה מבתי היהודים שהוצאו זה עתה לגיא ההריגה. הם נעצרו ואחד מהם אמר: „הרי זה הרצען". מיד נשמעה יריה ואת האנחות לא שמענו עוד. זה היה כפי הנראה לייזר גרומאן הרצען שאותו הם הרגו.

בדיוק בשעה שתים התחדשה ה„אקציה". הבינונו שהשקט שהשתרר היה בגלל הפסקת הצהרים שלהם. הטבטונים ידועים הרי בדייקנותם. כאשר מגיע זמן הארוחה —

אוכלים. גמרו לאכול נגשים שוב „לעבודה". ושוב יריות וקריאות נואשות לעזרה של הקרבנות האומללים. משלוחים חדשים נרדפו לבורות הקבר וכך עד לשעה שבע בערב.

אנו שוכבים בבונקר עייפים ורעבים. צנה חודרת לגופותינו. מישהו מתנחם בתקווה שאם לא גילו אותנו עד עתה אז אולי כבר יניחו לנו. תוך כדי כך נשמעה התפוצצות חזקה קרוב מאוד אלינו ומיד לאחריה נשמעו קולות בכי של נשים וילדים. השמים הוארו ועשן כבד התחיל חודר למחבוא שלנו. הרגשנו שאנו נחנקים. בלית ברירה פתחתי את הפשפש, החזקתי את אמי בידה ויצאנו החוצה. אחרינו יצאו גם האחרים והתפזרו בכיוונים שונים. האויר בחוץ ריענן אותנו. התחבאנו יחד עם אמי בפינה חשוכה מאחורי רפת. בית מגורינו והבתים הסמוכים עלו באש. נתקלנו בעוד אנשים אחדים שיחד אתנו הסתכלו במראה הנורא שמסביב. פצצת תבערה הושלכה לביתו של זיסקינד אודריז׳ינסקי ומשם התפשטה האש במהירות לעבר בתי העץ הסמוכים שבגיטו. גם בקצוות אחרים של הגיטו הושלכו פצצות תבערה והגיטו כולו עלה באש.

כפי שנתברר אחר־כך, לא הצליחו הרוצחים לתפוס את כולם והחליטו לגרש אותנו ממחבואינו ע"י האש. הרוצחים היו מאומנים ב„מקצועם" וידעו איך להכריח אותנו לצאת ממחבואינו החוצה. רבים לא יצאו ממחבואם ונשרפו מתחת למפולות או שנחנקו בעשן. אלה שיצאו ממחבואיהם החוצה, חלקם במלבושים בוערים נורו במרוצתם ממכונות יריה של „גבורי" הרייך השלישי שזרעו אש על הקרבנות חסרי המגן האומללים. ראיתי קצינים גרמנים עומדים על מרפסת בית־הכנסת של ר׳ אבא׳לה ונהנים ממבצע „הגבורה" שלהם. לפתע נפתח מטר יריות בכיוון אלינו. הרוצחים גילו אותנו. התפזרנו לכיוונים שונים. תפסתי את אמי ביד וגררתי אותה אחרי. לפתע הרגשתי שהיא כורעת־נופלת. תפסתיה על ידי והוספתי לרוץ. הרגשתי שידי רטובות מדם. נעצרתי ליד ביתה של הניה יוסלביץ. הנחתי אותה על האדמה וראיתי שהיא נפצעה בבטנה. נסיתי להשיב את רוחה, חיבקתי ונישקתי אותה, בכיתי. שמעתי אותה ממלמלת: „המלט". וראשה נשמט הצידה. אמי היקרה והמסורה היתה ללא רוח חיים. הבארבארים גזלו ממני את היקר ביותר והטוב ביותר שהיה לי. כבוד לזכרה.

נשארתי שוכב ליד אמי היקרה לי מכל, ובעינים דומעות נישקתי את פניה הקפואים. ביתה של הניה יוסלביץ עלה באש ומתוכו יצאו במרוצה אנשים אחדים שהתחבאו בו. הרוצחים שמן הצד השני של הגיטו, פתחו עליהם במטר יריות. הכדורים שרקו מעל ראשי. בבת אחת ניתקתי מן המקום שבו היתה מוטלת אמי, נכנסתי בקפיצה לתוך הבית הבוער ויצאתי מצדו השני. רצתי על פני חצרות וסמטאות הגיטו בהתקלי מדי פעם בגויות של הרוגים ובפצועים שהיו מוטלים על האדמה. הגעתי לבוסתן של חלאבנה רוז׳אנסקי והתכוונתי לנסות לצאת שם מן הגיטו. שם ראיתי מראה שלא אשכחהו כל עוד תהיה נשמה באפי: בתוך הבוסתן היה בונקר גדול ולתוכו נכנסו אנשים רבים שחיפשו מחסה ממטר היריות. ילדים אחדים שניסו להדחף עם הגדולים לתוך הבונקר נדרסו למוות. צעקתי כלפיהם שאין טעם להדחף לבונקר ושמוטב לנסות לקפוץ מעל לגדר הגיטו. לדאבון הלב היה

כל אחד עסוק בעצמו ואנשים איבדו את עשתונותיהם מרוב פחד. וכך הוסיפו להדחף לתוך הבונקר. אני הגעתי לגדר התיל והתחלתי לטפס מעליו. באותו רגע נפתח מטר יריות ואני נפלתי למטה ואגב כך קרעתי את מלבושי ופצעתי את ידי. רצתי לאורך ה„ראסעלעצע" עד שהגעתי לגנו של אלתר דיווינסקי ושם הטלתי את עצמי באפיסת כוחות בתוך העשבים הגבוהים. לפתע הרגשתי בנשימתם של אנשים סמוך לידי. הבינותי שאלה הם יהודים נמלטים כמוני. התקרבתי אליהם בזחילה וראיתי שאלה הם אביגדור גוטרזון וגיסו שמואל יוסל קוטליאר.

כאשר ראיתי את אביגדור התפלאתי מאוד. הוא היה פעיל מאוד אצל השלטונות הסובייטיים והיה חבר ה„גורסובייט" (מועצת העיר). בגיטו לא ראו אותו בכלל. סיפרו שהוא נמלט לרוסיה יחד עם הצבא האדום הנסוג. והנה לפתע הוא כאן על ידי אבל לשיחות לא היה אז זמן. נתנו את הדעת איך לעבור לצד השני של גדר התיל. מסביבנו היתה חשכה גמורה. האור של אש הגיטו הבוער לא הגיע עד הנה. הגדר הנה היא לפנינו אבל מעבר השני זורם הנחל ולידו אדמת בוץ טובענית שאולי קשה יהיה לצאת מתוכה. לא היתה לנו ברירה. טיפסתי על הגדר, קפצתי מעליו לתוך מי הבוץ הטובעניים כמעט עד הצואר, ובמאמץ גדול הגעתי לחוף השני. לאחרי קפץ ובא שמואל יוסל. הושטתי לו יד ועזרתי לו להגיע לחוף. אביגדור נע קצת בכבדות ועד שעלה על הגדר והחליט לקפוץ לצד השני הרגישו בו השומרים ופתחו עליו ביריות. שנינו התחלנו לברוח מן המקום. אביגדור נפגע כנראה מן היריות ונפל לתוך הנחל.

ישבנו לנוח בשדה. מסביבנו היה חושך. מרחוק ראינו את הגיטו הבוער ושמענו את זעקות הקרבנות המעונים למות. היריות נמשכו. הלילה היה קר. היינו רטובים עד לשד עצמותינו ורעדנו מצינה. התחלנו לצעוד בכיוון ליער וירכושצ'ה המרוחק ארבעה קילומטרים מן העיר. באנו ליער. מסביב חשכה ודממת מוות. כאן אנו „חפשים". ישבנו מתחת לעץ והרהרנו במצבנו. הרעב התחיל להציק. התחלתי להרגיש את הפצעים שנפצעתי בעת הטיפוס על גדר התיל. התחלתי לחוש כאב בחלק התחתון של רגל ימין. השחר התחיל עולה. נתברר לנו שאנו יושבים קרוב לדרך ראשית במקום שניתן לגלותנו בקלות. נכנסנו עמוק יותר לתוך היער והסתתרנו בין השיחים. רק כאן גיליתי שיש לי חור במגף ושהמקום שלידו הוא הכואב. כאשר הורדתי את המגף ראיתי שנפצעתי קל מכדור בעת ריצתי על פני הגיטו. בוקר בהיר עלה. בהסתתרנו בין השיחים שמענו קול צעדים קרבים ולאחר מכן נתגלו לעינינו שלושה יהודים משוטטים ביער. היו אלה: פייבל קפלן עושה החבלים והאחים ראובן וחיים רזניק, שני בניו הצעירים של משה מנדל. קראנו אותם אלינו, נפלנו איש על צוארי רעהו ונתנו קולנו בבכי. גם בידם עלה להנצל בנסים. (לפייבל היה זה נס ההצלה השני. כאמור למעלה היה הוא הניצול היחיד מן השחיטה הראשונה ליד יער בורוביצה). ביום הראשון השקטנו את רעבנו בגרגרי יער. החלטנו לעבור מכאן ליער קריטישין המרוחק יותר מן העיר והגדול יותר. אין טעם להשאר ביער זה שבו עשוי כל סיור למצוא אותנו.

ביער

אנו שומעים אכרים הנוסעים בדרך לא הרחק מאתנו מדברים על המאורעות שארעו אתמול בעיר, חלקם מתוך שמחה ובצחוק וחלקם מתוך הבעת צער. ירד הלילה. אני מעודד את החברים ואומר להם: עלינו לעבור מרחק 16 ק״מ עד שנגיע ליער קריטישין. בדרך עלינו להצטייד במזון. בהכרח עלינו להפוך לשודדים שוכני יער וללחום עד כמה שידנו מגעת למען קיומנו; לא להבהל במקרה שיהיה עלינו להרוג אדם, שאם לא כן ירצחו אותנו. יצאנו לדרך. מבצענו הראשון היה בבית הספר של הכפר קלתוק שעמד מבודד ליד הדרך מאחורי הכפר. לקחתי את ראובל׳ה שהיה בחור חזק, כבן 18, וביחד נגשנו לבית הספר ודפקנו בחלון. (האחרים נשארו לחכות לנו במרחק מה מן המקום, ליד הדרך). מורה בית־הספר קפץ בבהלה ממטתו, בתחתונים בלבד, כולו רועד מפחד. דרשתי ממנו לפתוח את החלון. לא היתה לו ברירה והוא נענה לדרישה. אמרתי לו שאין לו ממה לפחד, אנו דורשים ממנו רק מזון ל־10 אנשים ואם נקבלו נסתלק מן המקום. מיד מילא תרמיל בלחם, חמאה, גבינה ומצרכים אחרים ובידים רועדות מסר אותו לי. לאחר שאכלנו והרגשת הרעב שלנו חלפה הלכנו הלאה. בדרך פקדנו כמה בתי אכרים מבודדים (חוטורים) וצברנו קצת מזון. יש ונתנו לנו את המזון ברצון ואם לא — לקחנו אותו בכוח. עמוסים שקי מזון בוססנו בשדות הספוגים מים עד שהגענו לפנות בוקר ליער קריטישין.

והיער — יער. מסביב דומיה. צפרים העוברות במעופן מעל ראשינו ופרות היוצאות למרעה וקול געייתן נשמע מרחוק נהנות מעולמו היפה של רבון העולמים ורק אנחנו 5 יהודים שניצלו בנס מסתתרים בין השיחים במעמקי היער שלא יגלו אותנו חלילה. מזון לימים אחדים יש לנו לפי שעה, אבל מה יהיה לאחר מכן? התחלנו לתכנן תכניות לעתיד והחלטתנו הראשונה היתה לערוך סיור ביער לשם עריכת היכרות עם הסביבה החדשה. בעת הסיור גלינו לפתע אודים עשנים, עקבות של מדורה. מכאן, שהיו במקום זה לא מזמן אנשים שהתחממו לידה. אנו ממשיכים ללכת ולפתע משגיחים באהרון פומרנייץ שיצא מאחורי שיח יחד עם כמה יהודים נוספים: חיים לומאַסקי, הרשל ארונובסקי, זלמן ויודל שוסטר, מאניה שולביץ, הניה אודריז׳ינסקי, ברל זארוצקי, יעקב נגייל וכמה יהודים לא יאנובאים, אלה הקרויים ,בעזשענצעס׳ (פליטים) שגרו אתנו יחד בגיטו. נפלנו איש על צוארי־רעהו, שהרי בבת־אחת גדל מספרנו וכל אחד מאתנו ניצל ממות בטוח. נמצאים אתנו גם ילדים אחדים.

יורד הלילה ואנו מסתדרים איך שהוא בתוך השיחים. קבוצה של 8 אנשים יוצאת בחשכת הלילה לתור אחרי מזון בשביל „המשפחה״, ואני בתוכה. מרחוק רואים אנו אורות נוצצים של החוטורים ונשמעת נביחת כלבים מקוטעת. אנו פונים לעבר החוטורים. בדרך נתקלים אנו בתלי תפוחי־אדמה מכוסים. בשבילנו זהו מצרך חשוב ביותר ואחדים מאתנו נשארים לפתוח את התלים ולהצטייד בתפוחי האדמה. האחרים ממשיכים ללכת לעבר החוטורים, מקום שם הם תובעים מזון. למלונתנו ביער חוזרים אנו כולנו עמוסים שקי

תפוחי־אדמה, לחם ומצרכים אחרים. לא שכחנו להביא אתנו גרזנים אחדים, אתים וסירים. החלטנו לא להשאר במקום ואנו עוברים למקום אחר ביער. שוב מצאנו מקום מתאים, התישבנו על העשב, הצבנו שמירה מסביב, על האש צלינו תפוחי אדמה, שנאכלו בתאבון והרהרנו במצבנו. אחד השומרים הודיענו ששני אנשים מתקרבים אלינו. שניהם היו מוכרים לנו: אחד מהם גריגורי דורוגוקופייץ, מי שהיה יו״ר הכפר קריטישין והשני — בנו. גריגורי, שהיה קומוניסט מושבע, ובנו, היו מוכרחים להסתתר ביער משום שהגרמנים והמשטרה האוקראינית־פולנית התיחסו אליהם כאל סוכנים סובייטיים וחיפשו אחריהם. הם שמחו לקראתנו וספרו לנו שביער נמצאות עוד כמה קבוצות של יהודים והם מוכנים להפגיש אותנו אתם. הם הלכו ליער וחזרו לאחר מכן עם חיים יודל רזניק (בן מרדכי ליב), ישראל (בן אחותו חנה), מאיר אנגל, דניאל סרצ׳וק, משה פופיצ׳קה, משה פיטעל, מַטעק טונקלשוורץ ואחרים. חיים יודל היה ידוע בעיר ובסביבה כגבר חסון ואמיץ (זמן קצר לפני המלחמה הוא היה מעורב בתגרה שפרצה בעיר בין חוליגנים פולנים לבין עוברים ושבים יהודים. הוא יחידי הפליא בהם מכותיו כל כך שאחד מהם נשאר שוכב ברחוב עם ראש שבור. הוא נתבע בשל כך לדין והמשפט עלה לו בממון רב והדבר היה כרוך בשבילו בישיבה במאסר ובעגמת נפש הרבה). עם בואו התעודדנו כולנו. כסוחר שוורים וכבעל אחוזה הוא הכיר היטב את הסביבה ואת תושביה ורבים מיושבי החוטורים שמחו לקראתו. גריגורי סיפר לנו שפגש ביער עוד יהודים ויעץ להם לעבור לעברה השני של התעלה הקרויה „קאַנאַל קרולעווסקי״ ליער זאַווישע שהוא גדול יותר ובטוח יותר בשל ריחוקו הרב מן העיר. גם לנו הוא יעץ שלא להתרכז בקבוצות גדולות, משום שלעתים קרובות עורכים הגרמנים והמשטרה מצודים אחרי פרטיזנים. הוא נפרד מאתנו והבטיח לנו להפגישנו למחרת היום עם פרטיזנים לוחמים.

ישבנו תחתינו על העשב וכל אחד מאתנו סיפר כיצד עלה בידו להנצל ממוות. ישראל גורודצקי, נער בן 13 מספר: הגרמנים תפסו אותי ואת שלושת אחי, כולם ילדים בגיל 10—17, ואת אמי חנה (בת מרדכי ליב רזניק) והריצו אותנו לשוק, מקום שם עמדו מסודרים בשורות יהודים אומללים מתושבי העיר, גברים, נשים וטף, חלקם מוכים ופצועים, וצרפו אותנו לאחת הקבוצות. מרצחי ס. ס. ספרו ורשמו את מספר הקרבנות הנצודים. מדי פעם היתה מובאית קבוצה של יהודים תחת משמר כבד לכוון רחוב ליבשיי לעבר בורות הקברים המוכנים ליד יער רוצק. הגיע תורה של קבוצתנו. לאחר שספרו אותנו בדייקנות ניתנה הפקודה לצעוד. בשורות צפופות צעדנו כולנו לקראת המוות. המפגרים והנחשלים הוכו מכות רצח בקתות רובים על ידי המשטרה והגרמנים ששמרו עלינו. אמנו החזיקה בנו וכולנו היינו לחוצים אליה. ברחוב ליבשיי דחף אחד השוטרים את אחי חיים. אמי יצאה בקפיצה מן השורה, תפסה את רובהו של השוטר הפילה אותו על האדמה וצעקה: ילדים, ברחו! פרצה מהומה, אנשים קפצו מן השורות והתחילו לרוץ בכוונים שונים. המרצחים פתחו במטר יריות עלינו. אמי נרצחה במקום יחד עם יהודים רבים אחרים שניסו להמלט, ביניהם גם שלושת אחי, חיים, אברהמ׳ל ויודל. אני

הצלחתי לקפוץ מעל גדר, להסתתר בעשב וכעת אני כאן. מאיר אנגל שהיה גם הוא באותה קבוצה מספר אותו ספור. הודות לגבורתה ואומץ לבה של חנה קפץ גם הוא מן השורה וניצל יחד עם ישראל וגם ביחד הם הגיעו הנה, ליער. גם משה מיטעל ברח אז מן השורה ונצל ממוות.

בתור ילדים למדנו בבית הספר על אשה בשם חנה ושבעת בניה שמתו על קידוש השם בפקודת אנטיוכוס הרשע. אותה חנה הונצחה בהיסטוריה היהודית. יירשם נא ויונצח מעשה גבורתה של חנה שלנו בספרנו זה שאנו כותבים לזכר קדושינו. כבוד לזכרה!

יעקב (קובא) נאגיאל, צעיר, גברי בלונדי בעל חזות „ארית", יוצא ווארשה שנקלע בראשית המלחמה ליאנוב ואשתו וילדו נרצחו בגיטו, מספר: אני יחד עם לייב מוגילנסקי (בן יצחק) ועוד שני יהודים שאת שמותיהם איני זוכר פרצנו מן השורות במקום הריכוז בשוק והתחלנו לברוח. גם רבים אחרים רצו אתנו אבל נהרגו ביריות. ארבעתנו הצלחנו להמלט ולהגיע אל השדות שמאחורי רחוב ליבשיי. מיישצ׳אן (עירון) בשם ויקטור חאלא בא לקראתנו, הזמיננו לאסם שלו והבטיח להסתירנו שם עד החשכה ואז נוכל להסתלק בחשאי ובשקט ליער. לאור היום אין טעם לבריחתנו משום שממילא יתפסו ויהרגו אותנו. האמנו לו ונכנסנו לאסם. דלת האסם נסגרה מאחורינו וכעבור דקות ספורות שמענו נקישות מנעול נסגר על הדלת. הדבר לא מצא חן בעינינו, אבל לא היתה לנו ברירה וישבנו נעולים באסם. לא עבר זמן רב והגוי חזר בלווי מספר שוטרים וגרמנים, פתח את הדלת והסגיר אותנו לידי הרוצחים. לאחר שהכו אותנו קשות שמו אותנו במאסר שבחצר המועצה המקומית. רק כאן נתברר לנו שאין אנו יחידים. בתאים ישבו יהודים נוספים ביניהם כמה מחברי היודנראט ויו״ר היודנראט אלתר דיווינסקי, שנתפסו בעת שניסו לברוח. כולם ישבו ובכו. אני לא איבדתי את עשתונותי. באולר שהיה בכיסי עשיתי פתח קטן בתקרת העץ של הכלא ולאחר שהצלחתי להכניס לשם את ידי עלה בידי להרים 2 קרשים של התקרה. כשהחשיך טיפסתי ועליתי לעליית הכלא. הגג היה מכוסה רעפים. הורדתי בזהירות רעפים אחדים, קפצתי בזריזות מעל הגג ורצתי בכיוון לכפר מוהילנה. השוטר שבמשמר הרגיש בבריחתי וירה לעברי. באו לעזרתו עוד שוטרים שרדפו אחרי, ירו וצעקו: האַלט! בגלל החשכה הצלחתי להעלם משדה ראייתם ואני תעיתי בשדות בחשכה עד שהגעתי הנה ליער.

תמו הסיפורים. נשארנו עם עצמנו 30 נפשות שניצלו ממוות. איש מאתנו לא ידע מה מצפה לנו. למחרת היום הופיע גריגורי עם שני פרטיזנים חמושים שברכו אותנו בלבביות. היו אלה שני חיילי הצבא האדום שנמלטו משבי הגרמנים. (אחד מהם, סריוז׳ה, היה אחר כך מפקד מחלקה בגדוד הפרטיזנים). הם שוחחו אתנו בידידות ושאלו אותנו אם יש לנו נשק. משנוכחו לדעת שאין לנו נשק הציעו לנו לעבור ליער זאווישה, כי בלי נשק חיינו בסכנה גדולה בגלל המצודים שעורכים הגרמנים והמשטרה. הם עצמם שייכים ליחידת פרטיזנים המקיימת קשרים עם האוכלוסיה בעלת הנטיות האנטי־גרמניות שבסביבה, מבצעת פעולות לחימה נגד הגרמנים ומנהלת פעולות הסברה בין אכרי הסביבה. מפיהם

בודע לנו שבעיר נשארו כ־70 נפשות יהודים שהגרמנים הותירו לפי שעה בחיים. היו אלה רופאים, אחיות, רוקחים, דנטיסטים ובעלי מלאכה שרוכזו ברחוב אחד שנקרא „הגיטו הקטן״. הם יעצו לנו לא להתרכז בקבוצות גדולות ולהמלט בכל ההקדם ליער זאווישה.

לאחר שהלכו התיעצנו בינינו מה עלינו לעשות. אחדים הסתייגו מן ההצעה לעבור ליער זאווישה כי הדבר כרוך בחציית התעלה שנשמרה היטב על ידי הגרמנים. היו כאלה שפחדו מן החיים ביער וכשנודע להם שנותרו עוד יהודים בעיר, קיוו שיוכלו לחזור לעיר ולחיות עם השרידים הנותרים בגיטו הקטן. היינו קבוצה של 15 איש שעזבה למחרת בבוקר את יער קריטישין ופנתה לעבר זאווישה. בלילה הגענו לתעלה, התקרבנו בהסתר לבקתה שליד שפת התעלה וכשנוכחנו לדעת שדיירי הבקתה ישנים, התרנו סירה ובשני טרנספורטים עברנו כולנו לעבר השני של התעלה. באותו לילה ירד גשם שהיה לנו לרצון משום שסייע לנו בבריחתנו. צעדנו בוססים בבצות ובשדות ספוגי מים. בקרנו בדרך חוטורים אחדים, שבהם הצטיידנו במזון ובמכשירי עבודה כגון גרזנים, משורים ואתים, ולפנות בוקר הגענו ליער זאווישה. בין שיחים סבוכים בחרנו לנו מקום מתאים ומיד נגשנו להכנת מחפורת למגורים. ידענו שביער נמצאים עוד יהודים ניצולים. למחרת יצאנו מספר חברים מצויידים בגרזנים לשוטט ביער הגדול בכדי להכיר את הסביבה. באותו יום מצאנו את האחים מאיר ושמואל רזניק עם שני ילדים של אחותם שרה, אברהמ׳ל ופאניה בגון ועוד ילד, בנו של פליט שברח אתם מן הגיטו. בקבוצתנו היו שני האחים רזניק הצעירים, חיים וראובן. הפגישה בין ארבעת האחים היתה נרגשת ומזעזעת. כולנו בכינו למראה מחזה הפגישה. מפיהם נודע לנו על עוד יהודים ניצולים הנמצאים ביער זאווישה והחלטנו למצוא אותם ויהי מה.

בקרבת המקום שבו הקימונו את מחפורת המגורים שלנו לא מצאנו עקבות אנשים שעברו במקום ואף שבילים לא היו שם, סימן שאנשים מזדמנים למקום זה לעתים רחוקות. החלטנו להשאר לפי שעה במקום. חיזקנו יותר טוב את המחפורת, כיסינו את הגג בשיחים, ענפים ואדמה שהגשם לא יחדור פנימה, עשינו לנו מעין משכבים מלוחות עץ (נארעס) והחלטנו להאבק כאן למען חיינו וקיומנו. בלילות היינו מבקרים בחוטורים ובכפרים ומצטיידים במזון ובמלבושים. לאור היום היינו מסתתרים ביער.

באחד הימים כשחזרנו לעת בוקר ליער לאחר „פוחוד״ (כך היינו מכנים את פשיטות הלילה שלנו) השגחנו מרחוק בשני אנשים שהתחילו להתרחק מאתנו במהירות לאחר שהרגישו בנו. היינו סבורים שאלה הם יהודים המפחדים מפנינו. בן רגע התפזרנו כולנו והקפנו אותם בשרשרת ובסוף תפסנו אותם. היו אלה שני צוענים צעירים מבוהלים שרעדו מפחד. כשנוכחו לדעת שאנו הננו יהודים, סיפרו לנו שהם נמצאים ביער במרחק כמה קילומטרים מכאן ושאתם יחד נמצאים גם יהודים אחדים. כששמענו שיהודים נמצאים במחנה שלהם הלכנו אנשים אחדים אתם. ואמנם הגענו למחנה צוענים. היו שם כ־40 איש גברים נשים וילדים וכן סוסים ועגלות. הם רבצו באוהלי צוענים והתחממו ליד מדורות אש. אתם יחד היו שם פייבל שוסטר (סאצקעס) עם שני ילדיו הקטנים וכן אחיו

איצל שוסטר. עד מהרה התידדנו עם הצוענים ומצאנו בהם אחים לצרה כי גם אותם כמו אותנו היהודים רדפו בני הגזע הטיבטוני „העליון״.

מאָז, עמדנו אתם בקשר הדוק, ביחד היינו יוצאים בעגלות וסוסים לפשיטות לילה ועם השלל היינו מתחלקים חלק כחלק. היער היה מוכר להם היטב והם סיפרו לנו על קבוצה גדולה של יהודים הנמצאת בצדו המזרחי של היער. יום אחד הלכנו לשם ואמנם מצאנו את האחים איציק וישראל גארבאר, דוד כגן, לייזר פורטנוי, משה איסר צ׳מרינסקי, אהרן קארולינסקי, שפסל (שבתאי) ברזובסקי ומוליק גארבאר. כל אלה לא היו בגיטו ביום השחיטה; הם עבדו בבית הבורסקי מחוץ לעיר ומשם הצליחו להגיע ליער. אתם יחד היו שני פרטיזנים סובייטיים חמושים ברובים ובאקדחים, סאשקה ויורקא. גם קבוצה זו חיתה בסכנות בתנאים דומים לשלנו. היה רק הבדל אחד: להם היה נשק והם השתמשו בו בשעת הצורך. לא הרחק משם נמצאה גם ביילקה רזניק עם ארבעת ילדיה: אהרן, לייבל, חייצ׳ה ולאה׳קה וכן נמצאו שם גם שלמה ווייס. את משפחת רזניק כלכלו גויים, מכרים טובים שלהם. (אביהם פנחס רזניק ע״ה היה בעל משרפות הזפת באחוזת זאווישה. הוא ובתו מלכה נרצחו בעיר). מאז היינו כולנו בקשר הדוק. ביחד השתתפנו בפעולות לילה, עתה עם נשק ביד, דבר שנסך בנו הרגשת בטחון מסויימת. מדי פעם הגיעו יהודים חדשים ליער. גם אלה שהיו אתנו ביער קריטישין הגיעו הנה. בא המהנדס שלוש (ישראל) רימלאנד עם אחותו אסתר, שני הילדים של ד״ר באטאלין איזאק וטאניה, אברהמ׳ל גורודצקי (בן שפרינצה), הרשל רוטנברג, מרדכי ווירניק (בן קופל), יעקב דיווינסקי (בן אלתר), שמואל אייזנשטיין, איסר אפלבוים, המשורר העברי הנודע ברל פומרנץ, לייב גולדשטיין, בנו דוד עם אשתו ושלושת ילדיהם, לייזר ראטנובסקי, ברוך גרטמן, ברוך קרופניק, בן של שמואל סולברג, אטל בארנבוים, פליטים אחדים ששמותיהם אינם זכורים לי ועוד אחרים.

יום אחד הגיעו אלינו ליער ד״ר מרדכי (קוטל) וולודבסקי ז״ל עם אחיו חנא ורחל רזניק (אחותו של חיים יודל). ד״ר וולודבסקי שהיה חברי לספסל הלימודים בבית הספר. למד רפואה תחילה בברלין ולאחר מכן באיטליה, סיים בהצלחה את לימודיו, חזר הביתה והתחיל לעסוק במקצועו ועד מהרה נודע שמו כרופא מצויין. כשהברברים הגרמנים השמידו את היהודים שבגיטו הותירו אותו בחיים בתור „יהודי מועיל״ (נוצליכער יודע). הוא נתמנה רופא ראשי בבית החולים; רחל רזניק עבדה שם כאחות ואחיו של הרופא חנא הצליח להגיע ביום השחיטה לבית החולים והתחבא שם. באחד הלילות ארז ד״ר וולודבסקי קצת תרופות ויחד עם רחל ועם אחיו ברחו מן העיר והגיעו אלינו ליער.

מספר האנשים שבקבוצתנו גדל. נוספו גם יהודים אחדים מליבשיי. בעיה חמורה בשבילנו היתה אספקת מזון ומלבושים. החורף התקרב ורבים מאתנו היו יחפים ולבושי קרעים. יום אחד כשחזרה קבוצתנו מפעולה לילית מצאנו את חברינו אבלים ומדוכאים. הם סיפרו שלייזר רטנובסקי שיצא עם קבוצה לפעולה (כולם בלי נשק) נתפס על ידי אכרים של הכפר חומיצ׳בו ונעקד על ידיהם. חבריו הצליחו להמלט. יצאנו מיד לכפר כדי

לשחרר אותו אבל לצערנו היו כבר במקום גרמנים מזויינים במכונות יריה והיינו מוכרחים לחזור על עקבותינו. לאחר מכן שמענו טרטור יריות ביער ועוד באותו יום מצאנו את לייזר הרוג ביער. קברנו אותו תחת עץ ביער זאווישה והמשורר ברל פומרנץ הספידו ליד הקבר הפתוח. אחר כך נודע לנו שאכרי תומיצ׳בו, לאחר שעקדו את לייזר הזעיקו גרמנים שנמצאו בקרבת מקום והסגירו אותו לידיהם. הגרמנים ניסו להוציא מפיו בעינויים ידיעה על מקום המצאם של יהודים ביער. כנראה הגיע אתם עד ליער ושם ניסה להמלט ובעת הרדיפה אחריו ירו בו הגרמנים והרגוהו. כבוד לזכרו!

עם בוא החורף הורע מצבנו בהרבה בגלל העקבות שהיינו משאירים אחרינו בשלג. בעת מצוד יכלו העקבות להוביל את הגרמנים למקומות המחבוא שלנו. כשחזרנו מפעולות לילה השתדלנו בכל מיני אופנים לטשטש את עקבותינו. קבוצתנו שהיתה מזויינת בחלקה היתה חוצה לעתים קרובות את התעלה ומביאה אתה משם גם סוסים, פרות וכן עגלות עם מזון והלבשה. אני נזכר שבחזרנו פעם מפעולה לילית כזאת רכובים על סוסים עם שלל של 10 פרות שאל אותנו המשורר ברל פומרנץ, שנהג תמיד להטיף לנו שננהג ביושר ובמוסר, האם לא שדדנו חלילה גויים עניים. כשאמרנו לו שלקחנו את השלל בחצרות פריצים נחה דעתו. בדרך כלל לא הצליח ברל להסתגל לחיי היער. אף פעם לא עזב את הבונקר, היה מדוכא ושרוי במרה שחורה ולעתים קרובות ראינוהו רושם משהו בפנקס הכיס שלו.

מטעמי בטחון היינו, כאמור, מפוזרים בקבוצות קטנות במקומות שונים ביער. בבוקר חורפי אחד שמענו לפתע טרטור יריות במרחק של כחצי קילומטר מאתנו. יצאנו מן הבונקר והתרחקנו עמוק יותר ביער. כעבור זמן קצר פסקו היריות, נשמעו קולות לא ברורים וטרטור של מכוניות מתרחקות מן המקום. עם בוא הלילה התקרבו חברים אחדים לבונקר שלנו והתפלאנו כשנתברר לנו שהכל נשאר במקומו: הסוסים נשארו קשורים לעצים כמקודם וסיר האוכל שהתבשל על האש נשאר עומד אף הוא במקומו. פתאום בא אלינו דוד גולדשטיין (הנפח) ממרר בבכי וספר שבשעת הבוקר הוקף לפתע הבונקר שלהם על ידי משטרה שפתחה ביריות עליהם. תחת מטר יריות הוא הצליח להמלט אבל אשתו, שלושת ילדיו ואביו לייב, נורו. כן נורה ברל פומרנץ שהיה אתם. הוא שם לב שעם המשטרה היה גם בחור מליבשיי שברח בעת היריות. מפיו של בחור זה, שאתו נפגשנו לאחר מכן נודע לנו שהוא, האחים מאיר וראובן (בני משה מנדל) רזניק וברוך קרופניק (בן משה ינקל האופה) נכנסו בלילה לכפר הורינבטש לביתו של גוי. מיד כותר הבית ע״י משטרה וכולם נתפסו. בעינויים נוראים ניסו להוציא מהם ידיעות על מקומות המצאם של יהודים ביער. כשנוכחו החוקרים הרוצחים לדעת שאין להוציא מהם דבר — סיפר הבחור מליבשיי — הרגו את חבריו ביריה. הוא לא ראה לעצמו מוצא אחר והסכים לנסוע עם השוטרים ליער ולהוביל אותם לבונקרים של היהודים. בעת היריות הוא הצליח להמלט. כעסנו ורוגזנו על הבחור היו גדולים לאין שעור ואחדים מאתנו רצו להרוג אותו במקום. הבחור נפל לרגלינו והתחיל להתחנן שנחוס על חייו. לבסוף החלטנו

לגרשו מעל פנינו והזהרנו אותו לבל יחזור אלינו (לאחר מכן נורה הבחור ונהרג ע״י הפרטיזנים). לאחר תקרית זו החלפנו את מקומותינו וחיפשנו לנו מקלט בחלק אחר של היער.

עם הפרטיזנים

בבוקר חורפי אחד של סוף נובמבר 1942 השגחנו בקבוצה של לערך 10 אנשים מזויינים היטב מתקרבים לעבר הבונקר שלנו. פרצה בהלה בתוכנו, כי חשבנו שאלה הם גרמנים ומשטרה שעלו על עקבותינו. אחדים מאתנו התחילו לברוח, ואז ראינו אחד מהם רץ אלינו וצועק בקול ביידיש: אַל תברחו ואל לכם לפחד. הכרנו מיד שזהו חברנו שפסל ברזובסקי, מזוין ברובה חדש וברמוני יד. אחריו התקרבה כל הקבוצה. היתה זו יחידת פרטיזנים מזויינת היטב ברובים, תת־מקלעים, אקדחים ורמונים. לכל אחד מהם היה מצפן ומפה וכולם לבשו מדי צבא ועל כובעיהם כוכבים בעלי חמשה קצוות עם סמל הפטיש והמגל. היו אלה אזרחים סובייטיים שהוצנחו לשם ארגון יחידות פרטיזנים בסביבות פינסק. בקבוצה הכרנו אחד בשם סאשקא ברקוביץ בחור מקיוב שהיה מזכיר הקומסומול בפינסק ב־1940/41. עוד באותו יום התאספנו במקום שנקבע לכך מראש ושם, לאחר שהשמיעו באזנינו מספר נאומים מלהיבים, בחרו מתוכנו את הצעירים בעלי כושר קרבי והסבירו לנו שלהבא יהיה תפקידנו להטיל אימה על גרמנים ולרצוח מהם ומאנשי המשטרה האוקראינית־פולנית רבים ככל האפשר. המטרה שלנו צריכה להיות להשיג ככל האפשר יותר נשק ולגייס יותר ויותר לוחמים לשורותינו. מהר מאוד הצלחנו לקשור קשרים עם אכרים מכפרי הסביבה ומדי יום ביומו היו באים ליער לוחמים חדשים, ביניהם חיילים סובייטיים לשעבר, חלק מהם עם נשק ביד. המשלחת המארגנת הסובייטית סרקה את היער היטב בחיפושיה אחרי קבוצות פרטיזנים קטנות שעד עתה התעסקו בעריכת התנפלויות על האוכלוסיה שבסביבה או ברצח יהודים חסרי מגן שנתקלו בהם ביער.

היו פרטיזנים שלא היו מוכנים להצטרף מרצון לשורותינו, אך את אלה הרגה היחידה המוצנחת ללא רחמים. הנהגה משמעת חמורה. בלילות היו תוקפים תחנות משטרה וסיורי חיילים גרמנים הורגים בהם ונוטלים מהם את נשקם. פרטיזנים בלתי מזויינים היו מפילים עמודי טלפון ומנתקים את הקשר הטלפוני לבל יוכלו המותקפים להזעיק עזרה. לאחר התקפות כאלו היו יחידות גרמניות והמשטרה מבצעות מצודים על הפרטיזנים ושמות להם מארבים בדרכים ובכפרים הסמוכים. באחד המצודים האלה נפלו בקרב שנים מהפרטיזנים המוצנחים; היו אלה סאשקא ברקוביץ הנזכר ודיאדיא ניימיטוב, שניהם קומוניסטים בעלי הכרה; הודות להם היתה ליהודים שביער הרגשת בטחון מסויימת. הם דאגו לכך שיהיה מזון גם לקשישים ולחסרי כושר קרבי. רב מאוד היה צערנו על נפילתם. מיד לאחר נפילתם הורע מצבם של היהודים ביער. כאמור התרכזו ביער רבים מאכרי הסביבה שהספיקו להדבק בשנאת היהודים הגרמנית והתיחסו אלינו באיבה. לרבים

מהם חרה ממש שיהודים חיים ביער. לעתים קרובות היו מטיחים כלפינו: את הכסף והזהב מסרתם לגרמנים ואלינו באתם להציל את נפשותיכם. לא תמיד היו אלה נתונים לפיקוחם של מפקדי הגדוד, שעברו בחלקם ליער בילין כדי לקשור קשרים עם הפרטיזנים שנמצאו שם. גם במצודים שערכו הגרמנים על הפרטיזנים האשימו אלה את היהודים כאילו הם בשוטטות הלילית שלהם בכפרים ובהתנפלויותיהם על אכרים שלוים גרמו אותם. הם התחילו לדרוש מיהודים שנתקלו בהם ביער לעזוב את המקום ולנדוד הלאה למקום אחר. מצאנו ביער גופות של יהודים שנרצחו בידיהם המזוהמות אבל לא יכולנו לצערנו לקבוע מי ומי היו הרוצחים. כך נרצחו מרדכי וירניק, הרשל רוטנברג, אטל בארנבוים, משה'לה ליובאשבסקי (בן ישעיה ליובאשבסקי), בן של לייב לווינוביטש; נעלמו חיים לומאנסקי, הרשל ארונובסקי (עד היום אין יודעים איך והיכן נהרגו ונטמנו) ועוד כמה ינובאים ששמותיהם אינם זכורים לי. סיפרו שגם שמואל טאבאצ'ניק (בן גרשון) ויאנקל שוכמן נתפסו על ידי גויים ונרצחו. הופיעו מפקדים חדשים שבאו ליער אחרינו ואלה הושפעו בחלקם על ידי תושבי הסביבה. וביניהם וואניא גוריאן ויחידתו שרצחו — כפי שסופר עליהם — יהודים רבים שנקרו בדרכם ביער. שני בחורים, יאנקל דיווינסקי ויודל שוסטר שלא הצליחו להסתגל לתנאי היער הקשים חזרו על דעת עצמם העירה לגיטו הקטן. הם נתפסו ונורו מיד עם בואם. כעבור ימים ספורים רצחו הטיבטונים גם את הקומץ שנותר בגיטו הקטן.

קבוצת פרטיזנים באה פעם לבונקרים שלנו והתחילו להטיח בפנינו את הפזמון הישן: את קומץ היהודים האחרון שבעיר השמידו כבר ואילו אתם באתם לחיות בחסותנו, את הכסף והזהב מסרתם לגרמנים, אבל כאן אתם חיים על חשבוננו. לא נוכל לסבול זאת זמן רב ואם רצונכם לחיות עליכם להשיג לעצמכם נשק. הם גם נקבו בשם של כפר שבו צריכה להתקיים חתונה ושבה ישתתפו בודאי שוטרים אחדים. תפקידנו היה להרוג אותם לשדוד את נשקם. מפקדם קרא לי ואמר: „אתה מפקד הקבוצה, הא לך 2 רובים ואתה בחר לך אחדים מחבריך וצאו מיד לדרך. בפניכם הליכה של 25 ק"מ לערך. מחרתיים בבוקר נבוא הנה לראות מה פעלתם. אם תשובו ללא נשק לא יכירכם מקומכם כאן. ל־2 הרובים הנך אחראי בראשך. בלעדיהם אין לך למה לשוב ליער". הם איחלו לנו הצלחה וחזרו על עקבותיהם.

עם הרובים בידי פניתי אל חברי ושאלתי אותם מי מוכן לצאת אתי לפעולה. הראשון שהתנדב היה המהנדס שלוש רימלאנד ז"ל, אף שלא החזיק מימיו רובה ביד ולא ידע להשתמש בו. לאחריו קם קובה נאגייל, משה פיטעל, משה הנפח מקוז'ליצ'ין. ברל פלדמן שהכיר היטב את הסביבה הלך אתנו בתור מורה־דרך. רובה אחד נתתי לנאגייל שהיה מש"ק בצבא הפולני ונוסף לזה גבר זריז וחסון ואת השני השארתי בידי. היה זה במוצאי־שבת אחת בעת כפור ושלג. שלוש רימלאנד נפרד מאחותו ויצאנו לדרך. עם בוקר שכבנו כבר מוסווים היטב ליד הדרך המובילה לכפר. בשעה 10 בבוקר לערך עברה שיירת הנוסעים לחתונה בליווי נגינה וזמרה וביניהם היו גם 2 שוטרים מזויינים. היום

עבר עלינו בשכיבה בשלג. מן הכפר הגיעו אלינו קולות נגינה ומחול. חילקנו בינינו את התפקידים: אני עם הרובה ביד ושלוש רימלאנד היינו צריכים להכנס למקום החתונה. נאגייל עם הרובה השני והחברים הנותרים היו צריכים להשאר בחוץ ולהקים המולה כאילו כותר הבית על ידי עשרות פרטיזנים. עם רדת הערב נגשנו לפעולה אני ושלוש רימלאנד נכנסנו פנימה ושם פקדתי על הנוכחים בקול צעקה להרים ידים. שוטר שישב ליד הכלה תפס את רובהו שהיה תלוי לידו על הקיר וקפץ מבעד החלון החוצה. מיד נשמעה בחוץ יריה וקול צעקות הורא. לא היה לנו זמן ועניין להסתכל באכרים המבוהלים שעמדו וידיהם למעלה. יצאנו בריצה החוצה ושם ראיתי את נאגייל נאבק עם שוטר על האדמה ולידם השלג מוכתם בדם. הורדתי מיד מהלומה בקת הרובה על ראשו של השוטר ויריתי בו כדור ובו ברגע היה רובהו בידינו. גדולה היתה שמחתי כשראיתי את נאגייל קם בריא ושלם. הדם שבשלג היה של השוטר שנאגייל ירה בו ואני רק השלמתי את המלאכה.

החתונה נפסקה והאכרים החוגגים התפזרו בבהלה ונסגרו בבתיהם. חיפשנו את השוטר השני אך זה הצליח להמלט בחשכה. לא נשארנו בכפר זמן רב כי במרחק 2 קילומטרים מן הכפר נמצאת תחנת משטרה ומשמר גרמני. לאחר שנסוגונו הגיע לאזנינו קולות המולה ויריות מן הכפר, אבל אנו הצלחנו להתקרב בצעדים מהירים ואיתנים לפאת היער וכאן היינו כבר בבית. כפי שנתברר לנו לאחר מכן השתתף השוטר שנהרג על ידינו במצוד שבו נרצחו ברל פומרנץ ז״ל והאחרים. למחרת בבוקר היו הפרטיזנים אצלנו וכשנוכחו שהבאנו אתנו רובה ולאחר ששמעו את סיפורנו אמר המפקד: „מולודצי רביאטה״ (בני־חייל בחורים) ונפרדו מאתנו לשלום. היחס אלינו השתנה מעט לטובה כי הוכחנו להם שגם היהודים מסוגלים לבצע משהו.

בדצמבר 1942 נערכו מצודים ביער. כוחות הפרטיזנים המזויינים שחנו ביער זאווישה עברו ברובם ליער בילין ולקחו אתם רק בודדים מאתנו: את ד״ר וולודאבסקי שהיה נחוץ להם כרופא, יחד עם אחיו חנן, את אהרן קארולינסקי כקצב, את שפסל ברזובסקי שבא ליער עם אקדח. עלינו ציוו שוב להשיג נשק, כי אחרת אין אנו בטוחים בחיינו ביער. המפקדים הסובייטיים עברו ליער בילין וביער זאווישה נשארו רק פרטיזנים מבני המקום שהתייחסו, כאמור, בשנאה ליהודים. יום אחד התנפלה קבוצה מהם על הבונקר שבו נמצא שלוש רימלאנד עם קבוצתו ובאופן אכזרי דקרו למות בכידונים 12 יהודים. היו אלה: שלוש רימלאנד ואחותו, איזאק וטאניה באטאלין (בני ד״ר באטאלין), ברוך גרטמן, אברהמ׳ל גורודצקי (בן שפרינצה), משה׳ל גולדברג, האחים אלמן (מוצאם היה מבריסק, גרו ב־1941—1942 ביאנוב), יוסף גורני (בחור וורשאי) ואחרים. מקבוצה זו נותר בחיים רק שמואל אייזנשטיין שנדקר גם הוא בכידון אך למזלו לא למות. לאחר שהסתלקו הרוצחים הצליח להגיע איכשהו, פצוע קשה ושותת דם, לקבוצה שניה שם מצא את שמעון פיינשטיין עם בניו בן־ציון ואברהמ׳ל ואחרים שהגישו לו עזרה והצילו אותו ממוות.

התארגנו מחדש בקבוצה של 15 איש והחלטנו לעזוב את יער זאווישה שבלע מספר ניכר של קרבנות יהודים. חיים יודל רזניק שהכיר היטב את הדרכים הוביל אותנו בליל חורף של ינואר 1943 ליער בילין. הקימונו לעצמנו שוב בונקרים בפינה נידחת בין סבכי היער. שוב היינו חסרי נשק וכמו בימים הראשונים לאחר המלטותנו מן הגיטו, היינו משוטטים בלילות בסביבה ותרים אחרי מזון ומלבושים בחוטורים מבודדים ובכפרים.

לילה אחד כשיחד עם עוד שני בחורים בוססנו בשלג בסביבת החוטורים של סמולניק שמענו לפתע צעדי אנשים משוחחים המתקרבים אלינו. עשינו אזנינו כאפרכסות ומה הופתענו כשנתברר לנו שאנשי הקבוצה משוחחים ביניהם יידיש. מי יכלו להיות אלה? כיצד מגיעים יהודים למקום שרגל אדם דורכת בו לעתים נדירות ביותר? הנה הם לידינו אך אותנו אין הם רואים כי הסווינו עצמנו מאחורי עצים מכוסי שלג. אין אנו יכולים לשלוט בעצמנו וקופצים לעומתם. מוכי תדהמה נשארו על עמדם בלי לדעת מי אנו. עד מהרה נפלנו איש על צוארי רעהו מחבקים ומנשקים זה את זה. בקבוצה שפגשנו היו נחמיה קציקוביץ, נחום אייזנשטיין, האחים ברצ׳יק ואיצל אודרוז׳ינסקי ונפתלי פערדמאן. עד אז לא ידענו עליהם דבר וגם הם לא ידעו עלינו דבר. בידיהם של אנשי קבוצה זו עלה להמלט ולברוח מן המנסרה שבה עבדו תחת משמר כבד ולהגיע לסביבה זו. כל אחד מהם התחבא אצל גויים מכירים אבל עמדו בקשר ביניהם לבין עצמם. פעם בשבוע היו נפגשים במקום קבוע במשך ארבעת החדשים שהיו במחבוא, והגורל רצה שנפגש בהם באחת הפגישות הללו שלהם. זמן רב עמדנו בשדה השלג וסיפרנו אלה לאלה את הקורות אותנו.

כשהתחיל לעלות השחר נפרדנו וכל אחד פנה לעברו, אבל רק לאחר שנדברנו בינינו להפגש שוב. רבה היתה שמחת חברינו בבונקרים כשסיפרנו להם על פגישת ליל אתמול. כעבור חודש לערך הצלחנו למצוא פרטיזנים, ביניהם מכירים ומיודעים ותיקים מיערות זאווישה וקריטישין. כאן נפגשנו גם עם כמה בחורים שעליהם רק שמענו עד אז: יאנקל רזניק (בן טודרוס), מונייק רוזנגארטן (בחור מלודז׳ שנמלט מגיטו יאנוב), ניומה בוים, סונייה קירז׳, וצביה צייכאנוביצקי. לאחר שנמלטו מן הגיטו הם נתקלו בקבוצה של פקידים סובייטיים לשעבר ביאנוב מזויינים בנשק והודות לאלה נמנע מהם הסבל שהיה מנת חלקנו ביער עד אז.

מצבנו הוטב. היער הלך והתמלא בלוחמים חדשים. קבוצה גדולה של שבויי מלחמה סובייטיים שעבדו בנמל פינסק הצליחו להגיע יום אחד ליער בהביאם אתם נשק רב. יחידה של קרוב ל־30 גרמנים שבאה מיאנוב לכפר קורסין בפיקודו של קצין אספקה (קצין זה גרם לנו צרות מרובות בגיטו) לשדוד פרות בשביל הצבא הגרמני כותרה על ידי הפרטיזנים ונהרגו ככלבים וכל הנשק האישי שלהם ומכונות היריה שלהם היו לשלל לפרטיזנים. בקרב הצטיין ד״ר וולודאבסקי ז״ל. קצין האספקה שהכירו היטב מן הגיטו, נישק את רגליו והתחנן בבכי: „הער דוקטור, האבען זי מיטלייד, איך האבע איין פראו מיט קינדער צו האוזע״ (אדוני הדוקטור, חוסה נא, יש לי אשה וילדים בבית). ראוי לציין שסמרטוט

זה היה פעיל מאוד ורצח את נשינו וילדינו בעת חיסול הגיטו. ד״ר וולודאבסקי ירה בו בכלב. לאחר מכן תפסו גם קבוצה גדולה של „בולבובצים״ (כ־60 איש לערך) ולאחר שנלקח מהם הנשק זכו גם הם „לטיפול מיוחד״.

מטרתם של יחידות „הבולבובצים״ שהיו מורכבות מפושעים אוקראינים, היתה ללחום בעד אוקראינה עצמאית אבל בכל הזדמנות היו רוצחים יהודים חסרי מגן שנתקלו בהם ביערות. זכור לי שמיד לאחר מכן בא מפקד הגדוד למחנה שלנו בליווי פרטיזנים אחדים וצרף אותי רשמית לגדוד. קודם לכן נתקבלו רחל רוזניק ובבה סולומיאן בתור אחיות. הפרידה מחברי היתה קשה עלי, שהרי ביחד עברנו דרך יסורים במשך 6 חדשים, אך הייתי משוכנע שהמצב שונה בינתיים לגמרי. בגדוד היתה משמעת חמורה. המפקדים הסובייטיים הנהיגו סדר צבאי. פרטיזנים שרצו לצאת מן המחנה היו חייבים להצטייד ברשיון מטעם המטה. באותו זמן הגיעה ליער קבוצה קטנה של יהודים מדרוהיצ׳ין שנמלטו ממחנה ראַדוסטוב שליד דרוהיצ׳ין מקום שם הועבדו בעבודות כפיה. כל הקבוצות היהודיות היו בחסות הגדוד והודות לכך יכלו לנוע באופן חפשי בסביבה בלי מורא, ולא לפחד מהתנפלויות של פושעים, כפי שהיה הדבר בחדשים הראשונים ביער זאווישה. עם הגיעי למחנה הפרטיזנים ראיתי קבוצה גדולה של לוחמים עם עגלות עמוסות מצרכי מזון, מלבושים ואינוונטאר חי. הם שבו אז בדיוק מפעולה בעיירה ליבשיי שהיתה כבר אז „יודנריין״. הגרמנים שהיו בעיירה התחבאו בעת הפשיטה במנזר הקאפוצינים העתיק, שעל קירותיו העבים אי אפשר היה להתגבר בנשק הקל שבידי הלוחמים הפרטיזנים. לאחר שנותקו קוי הטלפון של הגרמנים השתלטו הפרטיזנים על העיירה והעמיסו על על עגלות כל מה שניתן היה. בעת הנסיגה מהעיירה הגיעה תגבורת גרמנית מקאמיין־קושירסקי והתפתח קרב שבו נפצע הפרטיזן הצעיר דוד אודרוז׳ינסקי. ישבתי ליד מטתו ודיברתי אליו, אך הוא כבר היה חסר־הכרה ולאחר ימים אחדים נפח את נשמתו.

הגיעו אלינו ידיעות על מפלת הגרמנים ליד סטאלינגראד. מדי יום הצטרפו לוחמים חדשים לפרטיזנים שביער. הגדוד נהפך לבריגאדה על שם מולוטוב שהיתה מורכבת מ־5 גדודים ולכל גדוד היה האזור שלו שבו היו מבצעים מעשי חבלה והתנפלויות על כוחות הכיבוש הגרמניים ועל תחנות משטרה. לעתים קרובות היו מביאים שבויים גרמנים ליער שטענו תמיד שהם „חפים מאשמה״. לא היה מחסור בנשק וכל פרטיזן היה מזויין. הבריגאדה שלנו עמדה בקשר הדוק עם מטה הפרטיזנים של רוסיה הלבנה. הבריגאדה שלנו כבשה את כל הסביבה שמדרום לתעלה המחברת את הפריפט עם הבוג, שנודעה בשם „האזור הפרטיזני״ („פארטיזאַנסקה זונה״). ליד התעלה הוקמו חפירות מבוצרות ופרטיזנים שמרו לבל יעברו הגרמנים את התעלה לאזור שלנו. לעתים קרובות היו התנגשויות בין הפרטיזנים לבין יחידות גרמניות שהיו נסוגות לאחר שסבלו אבדות. הם היו מפגיזים את היערות בתותחים ארוכי טווח ומפציצים אותם מן האויר, אבל ללא הצלחה. גבורי היטלר לא העזו לבוא לאזור שלנו ואילו פרטיזנים היו מגיעים אפילו עד העיר עצמה.

לילה אחד חדרה קבוצת פרטיזנים העירה במטרה לתפוס את מפקד המשטרה הפושע האוקראיני פטרנקו ולהביאו חי היערה. גילו אותו בכפר מוהילנה. התפתח קרב עם המשטרה שבו נהרג מפקד המשטרה המבוקש והפרטיזנים חזרו בשלום לבסיסם. פשיטה זו הרגיזה מאוד את הגרמנים ולמחרת הפגיזו את היער, אבל כרגיל ללא תוצאות. פשיטה נועזת זו הטילה פחד על הטבטונים שבעיר. כפי שנודע לנו קיבלו הכוחות הגרמנים בעיר תגבורת של יחידות צבאיות כי חששו לפשיטה נוספת.

ינקל רזניק ודוד כגן (מהכפר סניטובה) גילו יום אחד ביער וירחושצ׳ה קבוצת יהודים (כ־15 איש) שחיתה במחבוא בתנאים איומים. בחרוף נפש ממש הביאו את הקבוצה הזאת למחנה היהודי שבאזור הפרטיזני. היה עליהם לעבור מרחק של 30 ק״מ ולחצות בדרך את פסי מסילת הברזל שנשמרה היטב על ידי גרמנים ולהעביר אותם אחר־כך על פני התעלה. בקבוצה זו היו גם כמה ילדים שפיגרו בדרך בגלל חולשה, אבל בכוחותיהם האחרונים הגיעו כולם למקום. במחנה היהודי התאוששו הם עד מהרה ואחדים מהם התקבלו כלוחמים ליחידות הפרטיזנים. במקום נוסד בית בורסקי ובורסקים יהודים עיבדו בו עור לייצור מגפיים בשביל הפרטיזנים. באודריז׳ין עבדו יהודים בטחנה וטחנו קמח בשביל הגדוד. לצביה צייחאנובייצקי נודע שדודה בן־ציון וולובלסקי מתחבא ברפת של אכר בכפר אוסובייץ. יחד עם ניומה בוים ועם עוד כמה פרטיזנים היא הגיעה לכפר והביאה משם את דודה בן־ציון יחד עם עוד כמה יהודים שהיו אתו שם ברפת. היו אלה נחום גולדברג ובנו יעקב־בר ואברהמ׳ל פלדמן מאוסובייץ. הם נראו נורא. היו מזוהמים ונפוחים מרעב ומקור לאחר שעברה עליהם כמעט שנה תמימה ברפת בזוהמה בלי אור ושמש. גם הם התאוששו לאחר מכן וקיבלו מראה בני־אדם. באותו זמן הגיעה לבריגאדה שלנו קבוצת פרטיזנים יהודים של כ־40 איש בערך מאזור בריסק, רובם מוולודבה, חלקם עם נשק. הם נתקבלו בלבביות וחולקו בין הגדודים. בעת נדודי ביערות נתקלתי מדי פעם בפרטיזנים יהודים שנלחמו בנשק ביד נגד החיה הנאצית.

הפעילות הפרטיזנית הלכה והתגברה. במקום מסויים ביער הוכן שדה תעופה ושם היו מטוסים סובייטיים מצניחים נשק ותחמושת וכן עתונים וחוברות. במטה הפרטיזנים היו מקלטי רדיו אחדים והיינו שומעים חדשות מן החזית. היו גם מדפיסים בילטינים מיוחדים על המתרחש בחזית ומפיצים אותם בין האוכלוסיה.

בינואר 1944 רבו הרכבות שהובילו מרוסיה בכיוון למערב יחידות מוכות ונסוגות של הצבא הגרמני. לילה אחד הוטל עלינו, קבוצה גדולה של פרטיזנים, לחבל במסילת הברזל. לכל אחד מאתנו היה מוקש פרימיטיבי מתוצרת בית. התקרבנו למסילה, וכשהרגיש בנו המשמר הגרמני נס מן המקום בבהלה לאחר שפתחנו ביריות עליו. כל אחד שם את המוקש שלו מתחת לפסים ולפי פקודה הדלקנו את הפתילים והתרחקנו קצת מן המקום. מרחוק ראינו את הפתילים הדולקים נאכלים על ידי האש ומיד לאחר מכן נשמעו התפוצצויות שניתקו את המסילה וחזרנו ליער. מרחוק שמענו התפוצצויות דומות; היתה זו פעולה של קבוצת פרטיזנים אחרת. באותו לילה נותקה המסילה שבין פינסק לבריסק

במקומות רבים ורכבות אחדות מלאות חיילים ירדו באותו לילה מן הפסים ונתרסקו. פעולות כאלו היו מבצעים הפרטיזנים לעתים קרובות במקומות שונים ומחבלים קשה בנסיגת הטבטונים. בפברואר הגיעו אלינו חיילים צעירים של הצבא האדום שנתקבלו על ידינו בדמעות גיל. הם נשלחו מן החזית במישרים אלינו.

מרץ 1944. הדרכים מוצפים חיילי צבא־היטלר הנסוג. כחיות פצועות נמלטות הן בכיוון למערב. מדי יום ביומו שומעים אנו ברדיו הודעות, המספרות על ערים ועיירות שטוהרו מן הכובש הגרמני. החזית מתקרבת אלינו והיחידות הפרטיזניות אינן יושבות בחיבוק ידים, אלא מחבלות ומזנבות בצבא הגרמני המובס והנסוג. קו מסילת הברזל מנותק והוא נע עם ציודו הכבד בשדות הספוגים רטיבות ובדרכים צדדיות. כשהגיע הצבא הגרמני הנסוג לאזור שלנו התפתח בינינו קרב קשה. היערות שבהם כותרו והופגזו בנשק כבד והופצצו מן האויר. נסוגונו לדרום מזרח לכיוון השטחים שנכבשו כבר על ידי הצבא האדום. ליד הנהר סטיר התפתח קרב דמים, שבו נפלו פרטיזנים רבים ובתוכם ד״ר וולודאבסקי שלנו. נרדפים על ידי החיות הגרמניות הפצועות והנרגזות נמלטנו דרך בצות ושטחי מים. הצלתנו היחידה האפשרית היתה לחמוק דרך קו החזית ולהתאחד עם הצבא הסובייטי. כשהצלחנו לשמוע את רעמי הארטילריה הסובייטית ידענו שהצלתנו קרובה, וזה הוסיף לנו אומץ בקרב הקשה. באפריל 1944 נפגשנו פנים אל פנים עם יחידות החלוץ של הצבא האדום. החיילים, שמחים וטובי לב קיבלו אותנו בלבביות. לאחר מנוחה קצרה סופחו הפרטיזנים הצעירים יותר הכשרים לקרב לצבא הסדיר וחולקו בין יחידותיו השונות. נפרדנו אנו הפרטיזנים, איש מרעהו, אבל היינו מאושרים. עתה סיסמתו של הצבא האדום היא להשמיד את החיה הגרמנית במאורתה, ועד שם לא קצרה הדרך. הצבא הסובייטי רודף בהצלחה אחרי החיות הגרמניות הנסות בבהלה ומשאירות אחריהן המוני פגרים המושלכים על כל צעד ושעל. הנה רואה אני את השבויים הגרמנים לאלפיהם, יצורים בזויים ומתועבים, הקצינים המצוחצחים וצמאי הדם של הרייך השלישי מאתמול הם עתה יצורים מבוהלים ומאוסים כעכברים, מלשינים איש על רעהו ומצביעים על זה או אחר שהנו קצין ס. ס.

ב־14 בינואר 1945 התקפנו את וארשה. טנקים סובייטים וחיל האויר האדום הפגיזו והפציצו את העיר. התחוללו כאן קרבות אכזריים, כי הצבא הגרמני המובס ניסה כאן להתנגד, אבל ללא תועלת. בקרב זה נפצעתי ונלקחתי לבית החולים ורק שם נודע לי כעבור ימים אחדים שווארשה נלקחה. נפצעתי בידי. לאחר שנותחתי קיבלתי חופשה קצרה שאותה ניצלתי לעריכת ביקורים בעיירות שבסביבה: אוטבוצק, גארוולין, אוסייצק ואחרות, מקומות שהמו פעם חיים יהודיים ערים. בבתים של פולנים במקומות אלה רואות עיני חפצים יהודיים שונים כגון רהיטים, מלבושים, פמוטי כסף שנשדדו מבתי היהודים שהובלו לטבח ונספו באופן כה טראגי, והנה רואה אני מצבות יהודיות במדרכות ליד הבתים.

כשקשרתי שיחה עם פולנים מבני המקום תמהו אלה מנין לו לתייל סובייטי הפולנית הטובה שבפי. כשאמרתי להם שאני יהודי, כאילו נכוו ברותחין. הצבעתי על המצבות

ואמרתי להם, שכנראה לא די היה להם בכך ששדדו את הרכוש שהותירו אחריהם היהודים החיים בבתיהם, והלכו לשדוד גם את המתים ולחלל את קברותיהם ושהדבר לא ייסלח להם. גרשתי אותם בבוז מעל פני. יצר הנקמה שבי התחזק עוד יותר. כעבור שבועיים הייתי שוב בחזית, הפעם על אדמת גרמניה. ברלין כבר לא היתה רחוקה וכל חייל ידע שעם נפילת ברלין יבוא הסוף למלחמה. אני סופחתי למחנה ה־8 שתפקידו היה לכבוש את ברלין.

הנה עומדים אנו ליד נהר האודר, קו ההגנה הגרמני האחרון. כאן מתחוללים קרבות אכזריים. החיות הגרמניות נלחמות בנו בעקשנות לפני הגסיסה. מפגיזות אותנו מן האויר וחללים רבים נופלים משני הצדדים. בסוף עלה בידינו לחצות את הנהר ומאז היתה המלאכה קלה. שיירות ארוכות של אלפי שבויים בדרכם לרוסיה הסובייטית נשרכו בדרכים. אני מסתכל בהם ותוהה: אלו הן החיות שלא מזמן הטילו אימה ופחד על העולם כולו. נזכרתי בכניסתם לעירנו ב־1941; אז הם זרעו חורבן ומוות על כל צעד ושעל, החריבו עולם, גרמו למותם של מיליוני אנשים חפים מפשע, רצחו 6 מיליונים יהודים. ועתה, עתה רובצים הם כאן לנגד עיני ככלבים מצורעים. זה הגזע הגבוה הנבחר, אלה הגבורים של הרייך בן אלף השנים המתוכנן. כמה קטנים, עלובים וחסרי ישע הם עתה.

תחילת מאי 1945. נזכר אני בכניסתנו לברלין: הנה צועדים אנו ברחובות ברלין ושמח הלב למראה העיר ההרוסה; רובעים שלמים הפכו לעיי חרבות ותחתיהם נרקבים פגרי תושביה. פה ושם נורית עוד יריה. ברחובות אין לראות גרמני חי. אנו מוצאים אותם מסתתרים כעכברים בבונקרים ובמרתפים. אנו מגרשים אותם משם לרחוב. רבים מהם מחופשים, בבגדי נשים שלבשו על מדי הצבא או הס.ס. שלהם.

עד מהרה הוכרזה שביתת נשק לאחר שנחתם הסכם הכניעה של הגרמנים. היחידה שלי הועברה לסכסוניה.

1946. חזרתי הביתה מתוך ידיעה ברורה שממילא לא אמצא שם איש. אבל חזק הרצון לראות עוד פעם את המקום שבו גדלתי, שבו פרחו במשך דורות רבים חיים יהודיים, שבו גידלו וחינכו יהודים את ילדיהם אם בסבל ואם בטובה והמשיכו את השרשרת הארוכה של עם ישראל הנצחי. ברדתי מן הרכבת הרגשתי שלבי מתחיל להלום בקצב יותר חזק. לא הייתי בעיר 4 שנים, נדמה שהזמן איננו רב כל כך אבל השינוי הוא כה נורא עד שאינני מכיר את המקום. אלוהים אדירים! היכן אני נמצא? האם זו יאנוב? מסביבי שוררת מעין ריקנות ושממון. תחנת הרכבת שתמיד היתה הומה מיהודים איננה; בעלי העגלות העמלים, טובי הלב והעין, שהתפרנסו מתחנת הרכבת אינם; בית החרושת של בורשטיין—גורודצקי שעבדו בו פועלים יהודים רבים איננו. עומד אני שקוע במחשבותי ודמעות חונקות את גרוני. גוי שהכיר אותי מחבקני בזרועותיו ומנשקני ואתו נוסע אני העירה. בעת הנסיעה נודע לי מפיו שאין בעיר אף יהודי אחד. אמנם ביקרו בעיר כמה בחורים, חיילים שחזרו מן החזית כמוני אבל הם נסעו מן המקום, להיכן אינו יודע. התחיל לרדת גשם כאילו בכו השמים יחד אתי. התחילה לרדת חשכה והגוי מזמינני לביתו פנימה. מתאספים כמה שכנים כולם מכירים ותיקים ה„שמחים" לבואי.

הנני שוכב על משכבי אך לישון אינני יכול. למחרת בבוקר השכם הנני בחוצות העיר. הנה לפני השוק שהיה המרכז היהודי בעיר כולו שרוף, נמחק מעל פני האדמה. אין יותר בתי יהודים על גזוזטראותיהם האופייניות שבהן ישבו אמהות יהודיות מוקפות בילדיהן ומשיחות בנחת ביניהן לבין עצמן או מרכלות קצת על דא ועל הא. אין יותר בעלי מלאכה וסוחרים עמלים וטובי לב, אין הנוער היהודי שהיה ממלא בערבים את חלל רחובות העיר בשירתו ובצחוקו. אין אני רואה עוד את החנוונים יושבים ליד פתחי חנויותיהם שהיו מציצים בשעה פנויה לעתון ומגלגלים שיחה על המצב המדיני בעולם. מסביב שוררת דומית מוות ועצבות גדולה.

עוברים על פני גויים מקומיים המכירים אותי, נעצרים לידי, מברכים אותי לשלום ומשתתפים בצער על החורבן. אחרים שוב עוברים לידי מסתכלים בי מן הצד ועושים עצמם כלא רואים. יודע אני שהם מכירים אותי היטב, אלא שמצפונם אינו נקי. הם ושכמותם שדדו רכוש יהודי ותפסו את בתי היהודים שנשארו שלמים. קצין הנ.ק.ו.ד. שעבר במקום וראה קבוצת אנשים מסביבי שואל מה מתרחש כאן ומבקש את תעודותי אבל עד מהרה מכירים אנו זה את זה. היה זה אחד ממפקדי לשעבר ביחידת פרטיזנים. נכנסנו לבית שהיה שייך פעם לנוסל (נתן) סניטובסקי ע״ה. בבית זה שבו נמצאים משרדים שונים פוגש אני חברים רבים פרטיזנים לשעבר התופסים משרות רמות. אלה לא היו בחזית אלא נתמנו לתפקידים שונים במקום לאחר שהעיר נלקחה מן הגרמנים. בחברתם מרגיש אני את עצמי בטוב. אני מספר להם על קורותי מאז שנפרדנו. חזי מקושט מדליות ואני מספר להם על מה זכיתי בהן. את היום מבלה אני בחברתם. בזכרוני שומר אני רשימה של שמות גויים מבני המקום ששיתפו פעולה עם הגרמנים וצריכים לתת עתה את הדין על מעשיהם. אך מפיהם של חברי נודע לי שכל אלה נשפטו כבר מזמן ונשלחו למקום שמשם אין חוזרים וזאת הודות להתערבותם של יהודים שהיו כאן לפני, ביניהם רחל רזניק, בריינה קובאל, ישראל גארבאר, בן־ציון פיינשטיין ואחרים.

בערב הולכים אנו להצגת סרט. אנו מגיעים לבית־המדרש הגדול שאותו הפכו לאולם קולנוע ובית תרבות. אני מרגיש איך נקרע לבי בקרבי. המון גויים וגויות צעירים וזקנים זורמים לבית המדרש. האולם מלא מפה לפה. אני יושב על מקומי בין חברי המדברים אלי אך אני אינני מסוגל לענות להם. אני מרגיש שהנה, עוד רגע קט אפרוץ בבכי היסטרי. לבי כבד עלי. אני נזכר שהעדב ערב־שבת הוא וזכרונות שונים עוברים לנגד עיני רוחי. הנה הולך אני כילד עם אבי בערב שבת לבית הכנסת. גם אז ה„אולם״ מלא, אבל בבני אדם אחרים לגמרי. הנה עומדים הם לנגד עיני, את כולם רואה אני לפני. יהודים מזוקנים נאים, ישובים ליד כותל המזרח, בעלי בתים חשובים, נכבדי העיר. נרות השבת דולקים. שליח הציבור עובר לפני התיבה ביראת כבוד ומסלסל בנגון „לכה דודי לקראת כלה פני שבת נקבלה״. יהודים מקבלים את שבתם ואנו הילדים עומדים ליד אבותינו ומתפללים עם כל הקהל.

פתאום כבה האור, האולם שרוי בחשכה וההצגה מתחילה. אני מנצל את החשכה

ובאין רואים מתחמק אני החוצה ופורץ שם בבכי מר. אני מתישב על חורבות ביתו של שמואל ברוך השוחט, מול בית המדרש ומבכה את חורבן עירי. ממול מגיעים אלי קולות צחוק ותשואות, כפי הנראה גורם הסרט הנאה מרובה לצופים. בבת־אחת קם אני מן המקום ומחליט לצאת מכאן. אין אני יכול להשאר פה עוד, אני מוכרח לעזוב את המקום לתמיד ובכל ההקדם. למחרת מבקר אני שוב אצל חברי והם שואלים אותי לאן נעלמתי אתמול, הרי היה זה סרט נהדר. אמרתי להם שהרגשתי ברע, אך הם ידעו שאני מרגיש את עצמי שבור, ניסו לנחם אותי והציעו לי משרה טובה. אמרתי להם שעלי לנסוע לימים אחדים לפינסק ואחר כך אשוב. עוד באותו יום נפרדתי מיאנוב לתמיד.

באתי לפינסק, גם אותה אין להכיר. אותה פינסק שנתפרסמה בעולם הגדול ברבניה הגדולים ובאישיה המצויינים היא עתה כמעט „יודנריין". אין זכר למרכז היהודי הגדול. אני פוגש יהודים בודדים, כולם חיילים שהשתחררו מן הצבא. אני מוצא כאן גם יהודים אחדים מיאנוב: יצחק גארבאר, שמואל גארבאר, פייבל קאפלאן, דוד טאבאצ׳ניק ונחום אייזנשטיין. גם הם היו קודם ביאנוב וכולם בדעה שלא יוכלו להסתגל למקום ולחיות במקום שבו נרצחו על ידי פריצי החיות הגרמניים אלפים מאחינו ואחיותינו.

באותו זמן הגיעו לאזנינו שמועות על הסכם פולני־סובייטי שלפיו יורשו אזרחים פולניים לשעבר לצאת לפולין ומשם הרי היתה אפשרות לנדוד הלאה על פני העולם הגדול. התעוררו בנו אז רגשות לאומיים: אולי בכל זאת יעלה בידינו להגיע לארץ־ישראל. סידור העניינים הפורמאליים נמשך חדשים מספר ועם קבלת הרשיון יצאנו לפולין. תחנתנו הראשונה היתה לודז שבה התרכזו יהודים שהצליחו להנצל ולהשאר בחיים לאחר מלחמת הדמים. בלודז׳ התרכזו גם יהודים שנתגלגלו בתחילת המלחמה לפנים רוסיה ועם סיום המלחמה התחילו לחזור משם. ביניהם היו גם משפחות מעירנו ששולחו לסיביר ימים אחדים לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה לרוסיה.

האווירה בלודז׳ היתה ביתית במידה מסויימת. היה כאן ועד יהודי והיו במקום נציגים של הג׳וינט שדאגו ל„שארית הפליטה". בין היהודים שהתרכזו בלודז׳ היו רבים שניצלו בנס ממחנות הריכוז ומתאי הגזים, ברובם חלשים וחולים שהיו זקוקים לטיפול רפואי. לכל אלה דאג הועד ככל האפשר. הפולנים לא היו שבעי רצון כלל ועיקר שיהודים נותרו עוד בחיים ולעתים קרובות היו מארגנים התנפלויות עליהם.

מכאן נדדו הפליטים היהודים הלאה לגרמניה המנוצחת, שבה היו קיימים באזור הכיבוש הגרמני מחנות מטעם אונרר״א ובהם יכלו הפליטים להשאר זמן מה, להתאושש קצת בסיועם של אונרר״א, הג׳וינט ומוסדות אחרים ומשם להגיע סוף סוף לאיזה חוף מקווה; אם לארץ ישראל ואם לארצות הברית, אוסטראליה או לארצות אמריקה הדרומית והמרכזית.

באחד הימים לפני שעזבתי את פולין בא לקראתי באחד מרחובות לודז׳ הכומר הפולני של יאנוב שעליו סיפרתי למעלה. למראהו התחיל דמי רותח בקרבי. יצור זה גרם לנו כל כך הרבה צרות בגיטו ואני עצמי סבלתי אז ממנו הרבה. התחלתי לעקוב

אחריו ולא הסרתי את מבטי ממנו. הייתי יחידי ולא היה זה מן הדברים הפשוטים לעצור כומר באחד הרחובות הראשיים של לודז׳. למזלי עברו על ידי 2 בחורים יהודים ומהם ביקשתי להזעיק את המשטרה. עד שהגיעה המשטרה הרגיש הכומר שעוקבים אחריו ובתפנית חדה נכנס לסמטה צדדית ועלה לחצר אחת. לרגע נעלם הוא משדה ראייתי אבל עד מהרה גיליתי אותו מסתתר בבית חרב. כאן הוא שאל אותי ברוסית מה רוצה אני ממנו. עניתי לו: „זה 5 שנים שאני מחפש אחריך, כלב דמים שכמותך ועתה לא תתחמק מידי״. הוא יצא שוב לרחוב, נכנס במרוצה לכנסיה והתחבא בה מאחורי אחד מהאיקונין. באותו רגע הגיעו 2 הבחורים עם סיור רוסי, כמה חיילים וקצין בראשם. אני עצמי עוד הייתי אז לבוש מדי צבא ועטור מדליות. לאחר שסיפרתי להם בקצרה על פעילותו של יצור זה בתקופת הכיבוש הנאצי, התחלנו לחפש אותו בכנסיה האפלה אבל ללא הצלחה, ה„צפור״ נעלמה בינתיים. פתאום השגחתי בדלת פתוחה המובילה למדרגות של בית סמוך. עליתי במדרגות למעלה ושם מצאתיו בחברת 2 כמרים. הוא ניסה שוב לברוח אבל הפעם תפסתי בו היטב ובעזרת החיילים הובלנו אותו לקומנדאנטורה (מפקדה). אהרן פומרנייץ ונחום אייזנשטיין שהיו אז בלודז׳ הלכו מיד לקומנדאנטורה והעידו על מעשיו של פושע זה בעירנו. הזמינו אותנו עוד פעמים אחדות לחקירות לפני המשפט. אני עצמי עזבתי בינתיים את פולין, אך כפי שסיפרו לי נחום ואהרן לאחר מכן קיבל הכומר את העונש המגיע לו מן הצדק הסובייטי.

אנו חיים עתה בארצנו במדינתנו העצמאית־הדמוקראטית כאזרחים חפשים של ארץ חפשית. אך אין אנו יכולים לשכוח את הורינו, אחינו ואחיותינו שלצערנו הגדול לא זכו לכך. מדי שנה ביום י״ג תשרי אנו יוצאי יאנוב בישראל מתאספים ומעלים את זכרם של קדושי עירנו כדי שיזכרו בנינו ונכדינו אחרינו את אשר עוללו לנו הרוצחים הגרמנים.

זכור את אשר עשה לך עמלק!

חיפה 1959—1960
תרגם: מרדכי נדב

שמואל גארבאר

זכרונותי מהשנים 1939–1948

כרעם ביום בהיר, כן נפוצה השמועה שפרצה המלחמה. הצבא הגרמני פלש לפולין השכנה והתחיל במסע כיבוש, בעוד אשר חיל האוויר הגרמני מפציץ בלי הרף את הערים, הדרכים, מסילות הברזל ושדות התעופה המעטים. תוך ימים מספר חדלה פולין להתקיים כמדינה. אנדרלמוסיה ואי סדר נשתררו בכל; הצבא הפולני נפגע קשות והתפזר לכל עבר, מבלי לדעת לאן לפנות ומבלי לקבל פקודה כלשהי ממישהו. במשך שבועיים ימים רובה של פולין נכבש ע״י הצבא הגרמני.

תחת השלטון הרוסי

אצלנו בעיירה לא הורגשה המלחמה כמו בפולין המערבית והמרכזית, בגלל ריחוקה מהגבול הגרמני וקרבתה לגבול הרוסי. אבל הפליטים הרבים אשר התחילו להגיע בזרם גדל והולך הביאו ידיעות על זוועות המלחמה. בין לילה נתמלאה העיירה אנשים, נשים וטף עייפים מתלאות הדרך, חסרי כל ורעבים ללחם. יהודי העיירה נחלצו לעזרתם. עד מהרה שוכנו כולם וסודרו בבתי התושבים. הכל הרגישו צורך להגיש עזרה לאחים בצרה; הצטופפו בדירותיהם כמה שיכלו, והודו בליבם ששפר חלקם מזה של הפליטים. חלק מהפליטים נשארו ביאנוב וניסו להסתגל למצבם החדש. ומה גדלה השמחה בידיעה שהצבא הרוסי הולך ומתקרב. כי אם היה קיים חשש שהגרמנים יגיעו גם הנה, הרי עתה התברר לכל כי עוד במוסקבה נחלקה פולין בין גרמניה ורוסיה, ואנו המאושרים נחסה בצל הצבא הגואל. ברוב פאר והתלהבות המונית התקבל הצבא הרוסי. אנשים התפעלו מן הציוד הרב והנשק הכבד שהוביל עמו ולא שמו לב לפניהם הנפולים ותלבושתם הדלה של החיילים. והנה גם זה חלף ועבר, ובמקום הצבא בא השלטון האזרחי. חיש מהר התחילו להרגיש כי הכל שונה לחלוטין: המוסדות הממשלתיים והציבוריים, המסחר, אספקת המזון והתצרוכת היום־יומית. ומעל לכל עומדת המשטרה העממית על מנגנונה המסועף וכן משטרת הבטחון הרואה ואינה נראית — הנקוו״ד. בחנויות הממשלתיות הזדנבו תורים ארוכים ללחם, סוכר, סבון או שמן שנמכרו במנות קצובות, לא קבועות, וללא ידיעה מראש מה מחלקים ומתי יחלקו.

והנה התחיל הטיהור הגדול, חיפושים נערכו אחרי חשודים אשר איש לא ידע בדיוק מי המה, אחרי סחורות שהגיעו מדי פעם לשוק השחור וכן אחרי אלה אשר היו סוחרים, זעיר בורגנים, „מנצלים" וכו'. בעת הוצאת פנקסי־הזיהוי רשמו לכל אחד בפנקסו את שלשלת היוחסין שלו ודאגו להטביע חותם עם סעיף מיוחד אצל אלה אשר עיסוקם בעבר לא היה כשר בעיני המשטר. רבים היו החשודים, שנחקרו ונבדקו בכל מיני הזדמנויות וחלק מהם אשר נמצאו בלתי כשרים, הוצאו באישון לילה מבתיהם, הועמסו לקרונות משא והובלו למקומות גירוש בערבות סיביר, הרי אורל, וכו'. חיש מהר נתבדו התקוות הרבות שתלו במשטר החדש, והתושבים הרגישו את עצמם נתונים לדיכוי משטרתי מעיק, המשגיח על תנועותיהם הרגילות ומפקח על מעשיהם בחיי יום יום בשבע עינים.

ואכן נאסר דוד טבצ'ניק, על לא עוול בכפו ומבלי אשר תהיינה הוכחות חותכות נגדו, והוגלה למקום גירוש, וכן גם חנה פיינשטיין נדונה ל־10 שנות מאסר אחרי אשר כפרית אחת הלשינה עליה שמכרה בקבוק שמן במחיר מופרז. ואלה המקרים משמשים אך ורק דוגמה מאלפת לאווירה ולהלך הרוח לאחר כינון המשטר החדש.

האמת ניתנת להאמר שעבודה לא היתה חסרה. מאחר וכל האיזור היה מקורב לנהר הבוג שהיה הגבול החדש בין רוסיה לגרמניה, נחשב האזור שטח צבאי המחייב ערנות ושמירה קפדנית. שיירות ארוכות של אסירים הגיעו לעיירתנו, שוכנו במחנה מיוחד בדרך לכפר וירחושצ'ה והתחילו עובדים ביישור שטחים נרחבים וכן בחפירות עמוקות למיכלי מתכת ענקיים. ואז גוייסו גם תושבי הסביבה לעבודות אלו. בשכנותם של אסירים מורעבים ומעונים עבדו בימי ראשון אנשים חופשים ואזרחים מכובדים אשר לא ידעו עדיין מחסור, כיוון שלהם סיפקו התושבים של כפרי הסביבה (בטרם הפך אותם השלטון החדש לקולחוזים) מזון למכביר. החיים עשו את שלהם, אנשים השתדלו להתגבר על המכשולים. עברה רק שנה וחצי ונתקבל הרושם, כי אכן חל שינוי בהלך המחשבות של בני אדם. התחילו להתרגל אט אט לתורה שאותה הטיפו בלי הפסק, והארץ רגעה.

הכיבוש הגרמני

ב־22 ביוני 1941 פשטו גייסות הנאצים כמו זרם של לבה רותחת על רוסיה הסובייטית, שעמה קיימו יחסי ידידות עד אז. ברוב עורמה ובכח אדיר חדרו הנאצים לרוסיה, כשמטוסי הקרב הקלים והמפציצים הכבדים זורעים אש והרס בערים ובכפרים, ואחריהם נע טור ענקי של רכב משוריין, טנקים ותותחים, חיל רגלי ממונע וסיירים רכובים על סוסים. הרוסים נסוגו בבהלה רבה.

אותו לילה, שבו בחרו הנאצים להתקיף את רוסיה היה מוצאי שבת, וכידוע יום ראשון הוא יום המנוחה הרשמי ברחבי רוסיה ורוב החיילים והקצינים ששכנו במבצר בריסק ולאורך הגבול ביתר נקודות המשמר קיבלו אז חופשות. הם לא הספיקו להתרכז ולהתאסף, כי חיל הרגלי של הנאצים פרץ העירה ומנשקו האוטומטי זרע אש ומוות על כל צדדיו. רק מתי מספר מאנשי הצבא הצליחו לברוח, לרוב יחפים וערומים, מזרחה,

ואילו הרוב נלקח בשבי. רבבות רבבות שבויים רוסיים רוכזו ע״י הנאצים במכלאות ענקיות, גדורות תייל דוקרני מחושמל.

והנה הגיעו הכובשים ליאנוב. חיילים רוסים ניסו לפתוח בהתנגדות. כל הלילה רעמו התותחים ונשמעו יריות של נשק אוטומטי וכשהאיר השחר לא היה אף חייל רוסי בעיירה. התותחים הקלים של הרוסים נשארו בצידי הכביש בעמדותיהם בלי הבריחים, פגזים התגלגלו פה ושם ואצל שורת החנויות שבכיכר השוק היה מוטל מת יעקב ברסקי ז״ל.

רק כעבור שלושה ימים נכנסו אנשי־הצבא הגרמנים, כשבראשם הסיירים רכובים על סוסים והם עצמם פניהם עגולים ושזופים ושרווליהם מקופלים עד לבית השחי. אחריהם בא חיל הרגלי הממונע במשאיות מיוחדות, תותחים כבדים רתומים לסוסים בלגיים. כהרף עין מילאו את העיירה ובכיכר השוק פשטו את בגדיהם העליונים והתרחצו בעזרם אחד לשני. הם נשארו ימים מספר בעיירה, אך לא גרמו שום צרות ליהודים, ולפרקים אף נכנסו לבתים לבקש חפץ כלשהו. וזכורני שבאחד הימים בין הערביים ישבנו אני ואבי ז״ל על יד ביתנו ושוחחנו. ניגש אלינו חייל גרמני צעיר יפה תואר ונכנס אתנו בשיחה. הוא שאל לגילי והשכלתי וכן סיפר שהוא בעצמו סטודנט בפקולטה למשפטים ושמשם גוייס לצבא וכעת הוא מאבד את זמנו לריק. בהמשך השיחה הוא הזהיר אותנו מפני הס.ס. שהם רעים מאוד, והוסיף כי אין לחשוש מפני חייל הלוחם בחזית, כי אם רק מאלה אשר כל עיסוקם הוא רצח, הרג ואכזריות. יש לשער שגם הוא לא אהד אותם ביותר. רק ימים ספורים עברו מאז, ובכל פינה צצו מודעות גדולות ובהן פורטו התקנות שלפיהן צריכה האוכלוסייה המקומית לנהוג. למותר להסביר שרובן היו מכוונות ליהודים. היהודים בצטוו לענוד על יד ימין סרט לבן עם מגן־דוד צהוב; אסור ליהודי ללכת על המדרכה כי אם באמצע הכביש; אסור ליהודים לבוא במגע כלשהו עם לא יהודים, ועוד. על המודעות היה חתום הרייכסקומיסר של אוקראינה אריך קוך. (אנחנו משום מה השתייכנו לאוקראינה לפי החלוקה הגיאוגראפית של הגרמנים). אך זמן מה שרר עדיין שקט יחסי והיהודים חיו את חייהם באין מפריע.

השחיטה הראשונה

פתאום התחילו להגיע שמועות מבעיתות מעיירות שכנות, כגון טלאָכאַן ומוֹטילה, שאותן פלוגות של פרשים גרמניים, שחנו לפני ימים מספר אצלנו ביאנוב, אספו תחת מסווה של הצלב האדום שם את כל היהודים והרגום. חיל ורעדה אחזונו ורבים מאתנו התחילו מחפשים לעצמם מחבוא, מי אצל גוי ידיד, תמורת הבטחת תשלום בזהב, או סתם בשדה או בכל מקום אחר. בעיירות הנזכרות ביצעו הרוצחים את זממם בדיוק ביום ט׳ באב. במוטילה אספו את כולם בבית הכנסת ומשצר שם המקום ריכזו את השאר בבית הספר, שם היו כלואים במשך כל הלילה, ובבוקר השכם הובילו אותם אל גבעות החול אשר מחוץ לעיירה, ושם בבקעה הרגו את כולם במכונות יריה, בעוד אשר מסביב שומרים אנשי פלוגת הרוכבים לבל יברח משם איש. רק מתי־מספר מיהודי מוטילה נותרו

בחיים ואלה הגיעו מאוחר יותר ליאנוב וביניהם דודי את־אמי מנשה בנר. אותם קלגסים־רוצחים חזרו ליאנוב, וביום י״ב באב אספו 420 איש, כולם גברים, הובילום בדרך לבורוביצה ושם רצחום נפש ביריה. ביניהם היה סבי חיים גרבר ז״ל. מקרי רצח מיוחדים והתעללויות אכזריות זכורים לי כיום מסיפורים שסופרו לאחר מכן ע״י עדי ראיה גויים מהעיירה:

את איסר מינסקי אשר התגורר בקומה העליונה בבית הקומותיים של סטארובינסקי, ליד כיכר השוק, השליכו מכל המדרגות והוא שבר את ידיו ואת רגליו. באותו זמן מצאו בדירתו גם את ראובן גורודצקי, לקחו אותו למטה ועל יד ביתו של סניטובסקי תלו עליו את מגדל טאבאצ׳ניק ואת מנדל הטוחן (דער מילנער) וצווהו לשאתם. לשם שעשוע התחילו לקלוע בו ופגעו בבטנו. מעיו השתלשלו החוצה, והוא המשיך לשאתם עד ביתו של מיקיטה מול המשטרה. ושוב ירו הקלגסים ב־2 האחרים שהיו תלויים עליו, את מנדל הטוחן הרגו במקום בעוד שמגדל טאבאצ׳ניק הספיק להתחמק לחצר הבית הנ״ל, אך כדור דום־דום שנורה בו פלח את גולגלתו, ואמו רייזל רצה לאחר מכן ואספה את שרידי המוח השפוך בחצר.

את פיני גרבר מצאו המרצחים כשהוא מסתתר בבית הקברות החדש, ביחד עם בתו. כשנוכחה הבת שסכנה צפויה לאביה נאחזה ברובהו של הגרמני ברצותה למנעו מלבצע את זממו ולתת אפשרות לאביה לברוח. אבל איש הס.ס. ירה בה ולאחר מכן בפיני.

את אלתר גרבר ואשתו חנה ובנם בן השש מצאו כשהם מתחבאים בין אלומות של שיפון ע״י הכפר אוסטרובוק. הרוצחים רצו לקחת את אלתר ולהובילו לריכוז הגברים, חנה התנגדה לכך, ולכן ירה הגרמני בשניהם במקום לעיני הילד הרך, והוא מבלי לדעת לאן לפנות, אחוז פלצות עמד ובכה, עד שאיכר מהכפר אסף אותו לביתו.

את בנו הגדול של יעקב גורודצקי, שמואל, פצעו הגרמנים בדרך לבורוביצה ע״י בית הקברות הרוסי־גרמני. הוא נפל ועדיין היה חי. אחד הגויים מתושבי העיירה בשם טולה החייט, ניגש אליו בכוונה להוריד את שעונו מהיד. ובגלותו שהוא עדיין בחיים, נטל את הרובה מחייל גרמני ובמו ידיו הרגו.

אליעזר ספורובסקי, אשר מאחורי ביתו היה גן גדול של ירקות ועצי פרי, נכנס בתעלה בין שני תלמים ושם הוא נחבא; בנו הקטן של מזכיר המועצה המקומית כאנאכובסקי השגיח בו ומסר על כך לגרמני שמצאו שם והרגו במקום.

את משה ראטנובסקי, שהיה כבר אז כבן ששים שנה, קשרו לזנבו של סוס וסחבוהו על גבי כביש האבנים עד שכל אבריו וגופו האדימו מדמו שניגר. חלאבנה קוֹמאק, בנו של טוביה, נרתם לעגלה עמוסה חציר וצווהו לסחבה ומשלא יכול, נדקר בפגיון עד מוות ע״י אחד המרצחים. את הזקנים והתשושים שלא יכלו ללכת מהר ברגל עד בורוביצה הרגו הקלגסים בדרך בסביבות בית העלמין הישן במכות ראש בקתות רוביהם. הגויים נצטוו על ידי הרוצחים לאסוף את גופותיהם ולהובילם לבור הגדול והמשותף לכל קורבנות הרצח הראשון ביאנוב.

שמואל גארבאר

חיי פחד ואימה

ימים רבים אחרי זה נראתה העיירה שוממה ועזובה ושקט של בית קברות שרר בכל. נפש חיה לא נראתה בחוץ. גם הגויים לא העזו להראות את פרצופיהם, חוץ מהשוטרים שמונו ע״י הגסטאפו, ואנשי העיריה אשר בראשה עמד קאיוק, שקלן החזירים לשעבר בטארגוביצה, שהצהיר על עצמו כפולקסדויטש. אותו חדל־אישים עלה לגדולה והפך לכל יכול וחיי האזרחים בעיירה היו נתונים לחסדו או לשבטו. אך בזה לא תמה הפרשה. הוצאות להורג תכפו, ופה ושם תפשו יהודי או מספר יהודים והרגום. כך נורו ונהרגו נאסעלע שוסטר בגלל זה שמצאו בביתו מקלט רדיו. איציק קובאל הנפח שגר בדרך לליסקוביץ׳, בגלל זה שבביתו התפללו יהודים במניין וכן קומיסארצ׳יק השען, שאמנם לא היה מילידי יהודי יאנוב אבל גר בעיר כמה שנים.

באותה תקופה קרו כמה מקרים במשפחה שלנו. בשבת אחת בצהרים נכנס פתאום הביתה פֶּטרֶנקו — אחד מקבוצת הבאלאכובצים שהיו כל השנים סבלים בתחת הרכבת ונעשו עתה שוטרים — ובידו צו חיפוש. הוא התחיל לחפש ומצא בארון כמה חתיכות עור, שכרגיל התגלגלו אצלנו. הוא לקח את זה ואסר את אבא. אחר כך חזר חארצ׳נקו חברו למעמד ומקצוע והמשיך לחטט בכל הפינות ומאחר שלא מצא שום דבר, סטר לאמי והלך. אני נכחתי אז, דמי רתח בי והייתי מוכן לכל, אבל לך הילחם בידיים ריקות נגד שוטר מזויין. אבי ז״ל בילה את הלילה במעצר ולמחרת היום הוציאוהו לחופשי. לאחר זמן שוב קרה מקרה דומה. דודי מנשה בנר ממוטילה שניצל התגורר אצלנו ועבד במקצועו כתפר. איכרים מהסביבה שהכירוהו באו והביאו לו הרבה עבודה ותמורת זאת שילמו לו במצרכי מזון. אחיו הגדול של בֶּנדה זה שהיה אחר כך מפקד המשטרה הנאצית ביאנוב, גם הוא הביא לו עבודה. בליל שבת אחד הוא בא לקחת המגפיים שמסר לתפירה והם עדיין לא היו מוכנים. יצא ולאחר רגעים מספר חזר עם אחיו הצעיר, ששירת כבר אז במשטרה, ושניהם הרביצו בדודי ז״ל מכות רצח, אסרו אותו ולמחרת הוא חזר כולו פצעים וחבורות. בבית הם השאירו חורבן, הפכו את נרות השבת ושברו חלונות. ואלה הם רק מעטים מהפחדים והאימים שעברו עלינו כל יום (בשנת 1943 נקמתי מבנדה זה את עלבון משפחתי. סיפרתי על הדבר הזה לנדלין, מפקד פלוגת הפרטיזנים שלנו והוא הגניב באמצעות אשה רוסיה, מנקה בביתו של בנדה, מוקש קטן מתחת לכר במיטתו וזה הספיק להעיף את ראשו).

הגיטו

ראשי העדה בעיירה, אנשים מוכרים כמו אלתר דיווינסקי, אחיו לייבל, שמעון שלאקמן, גלוצר, בעלה של רעיה רעכעס, מוטקה פלדמן, שמעון פיינשטיין ועוד, נקראו ע״י הגיסטאפו והודיעו להם בצורה שאינה משתמעת לשתי פנים, שבעיירה יאנוב מוקם גיטו. על היהודים לדאוג לעמודי עץ ולתיל דוקרני להקמת הגדר ובמו ידיהם עליהם להקימו. שטח הגיטו שהוקצה היה: מביתנו אנו, שגבל עם ביתו של האורגניסטה (מנגן

העוגב) בכנסיה הקתולית עד הדרך המובילה לריפישצ׳עס ועד לגשר העץ ע״י בית הכנסת־אורחים. זה היה החלק הקטן ואחרי זה החלק היותר גדול שהתחיל מביתו של ישעיה רוז׳נסקי עד הגשר ולאורך כל הבתים אשר מן הצד ההוא של השוק עד ביתה של אסנה פלדמן, ששם דרך אגב היה היודנראט, ונמשך לאורך הרחוב עד ביתם של פומרניץ ושוב עברה הגדר עד התעלה ולארכה עד הגשר. שטח של 1,20 מ״ר הוקצה לכל יהודי, ולמותר להסביר את הצפיפות האיומה ששרה, אם בחדר של 20 מ״ר גרו 16—17 נפשות, לרבות הילדים הקטנים ותינוקות בעריסותיהם. אלה שדירותיהם היו בתחום הגיטו המסומן חסכו לעצמם לכל הפחות את הטירדה של ההעברה, אבל האחרים שלא יכלו לקחת אתם את כל רהיטיהם ומטלטליהם השתדלו לחלק חלק מרכושם בין מכירים שבין הנוצרים, בחשבם שאולי יעברו איך שהוא את הזמן הקשה ועוד יוכלו להציל לעצמם משהו מכל זה. הנוצרים קיבלו ברצון מהיהודים את רכושם. הם ידעו והאמינו שבין כך וכך יחסלו את שכניהם היהודים במוקדם או במאוחר וכל הרכוש יעבור לרשותם. ובינתיים, בעוד הם, הגויים, נהנים מהרווחה שעמדה להם, נמקו היהודים בגיטו צפופים ודחוסים, בתוך חדרי המגורים והמטבחים, כשהמיטה משמשת לא רק למטרת שינה אלא גם לישיבה ואכילה ומתחתה מחסן המזונות וכלי הבישול. יש לציין שכל מבנה שהיה קיים בגיטו, אם זה מחסן או רפת וכן גם מספר קיוסקים שהובאו מבחוץ, נוצלו בדרך הטובה ביותר למגורים. קשים ומרים היו החיים בגיטו, אבל מן הראוי לציין שלא רעבו אצלנו בגיטו ללחם, כי איך שהוא כל משפחה השיגה קצת אוכל בדרך זו או אחרת מידידיה האיכרים שבסביבה; ולוואי ולא היו הדברים מגיעים לידי חיסולו של הגיטו, בטוחני שיושביו היו נותרים בחיים. לרגע היה נדמה, כי הנה הגאולה על הסף, ולמרות זה שמקלטי רדיו לא היו בנמצא בגיטו ועיתונות, חוץ מהעיתונים של הגרמנים, לא השגנו, בכל זאת חדרו והסתננו הידיעות מהחזית. כי למעשה כל יום באו הגברים שבגיטו במגע עם הגויים והללו ידעו לספר כל מיני חדשות. בוקר בוקר היו כמעט כל הגברים יוצאים לעבודה מחוץ לגיטו. רובם עבדו במנסרה של בורשטיין ז״ל; הרבה אנשים הועסקו ע״י החברה הגרמנית „טודט״ (TODT) בסלילת מסילות רכבת חדשות ובשיפוץ הקיימות.

אצלנו בבית המלאכה לבורסקאות (גארבארניע) עבד גם כן מספר ניכר של אנשים ובתוכם גם אני, אבי דוד גארבאר ז״ל, דודי, אח אבי איציק גארבאר ז״ל, בני פיני גארבאר איציק וסויטשע (ישראל) הנמצאים כעת בארץ, גיסם אברהמ׳ל מסניטעווע החייט ז״ל, אחיו דוד הגר כעת בארץ, משה ניסל גארבאר ובנו שעפסל, וגיסו לייזר פורטנוי, שעפסל ברזובסקי, משה־איסר צ׳מרינסקי ואחיו מאיר־אשר צ׳מרינסקי שהם בניה של האלמנה מבית העלמין החדש, ומאיר מאירוביץ׳ ויז׳י שביאָנטוסלבסקי ז״ל, פליט מולוצלאבק שגר ביאנוב.

כל יהודי שעזב את שערי הגיטו היה מצוייד ברשיון תנועה מיוחד חתום ע״י הגיסטפו שבו צויין מקום עבודתו. אמנם אי־אפשר היה להתלונן על תנאי עבודה קשים במיוחד. העבודה סייעה בהשגת מזון ממכרים נוצרים עירוניים או כפריים שהיו באים

העירה ומביאים בחשאי כל מיני דברי אוכל. אלה שעבדו בתחנת־הרכבת היו קונים מהגרמנים סכארין בכמויות גדולות ומביאים לגיטו, כי זה היה אמצעי ההמתקה היחידי שהיה בנמצא (סוכר אפילו החיילים הגרמנים לא קיבלו). וכך עברו הימים בעבודה מחוץ לגדרי הגיטו ובערבים נתקבצו קבוצות נוער ומבוגרים בפינות חבויות בגיטו ודנו על עניינים העומדים ברומו של עולם. עזה היתה הכמיהה לחיים, והנשמה ערגה לחרות, ובחזיון לילה לא פעם נתגלה היום המיוחל של חופש, אבל בהאיר היום שוב נגוזו אותם חלומות נעימים. נושאים שונים הועלו באותם חוגים של היושבים והמשוחחים. המבוגרים דיברו על המצב תוך השמעת אנחות כבדות קורעות לב והצעירים חשבו על בריחה ליער והצטרפות לפלוגות הפרטיזנים. אך האמת היא, ששום דבר ממשי בכיוון זה לא נעשה. למרות השמועות שנמסרו מפה לאוזן, שכאילו קיים קשר עם פרטיזנים הנמצאים ביער וֶורחושצ׳ה, האמת המרה היא שכמעט ולא היתה קיימת כל אפשרות לעזוב את הגיטו ולצאת ליער, וזה משני נימוקים: הראשון הוא שהיה קיים חשש מבוסס למדי, שבאם ייודע הדבר לגרמנים, הרי שיוציאו להורג את כל המשפחה של הנמלט, והשני הוא, שאז בכלל עדיין לא היו קיימים פרטיזנים מאורגנים. נכון הדבר שפה ושם בין החוטוֹרים וביערות הסתובבו קבוצות קטנות של 2—3 אנשים מזויינים אשר התקיימו משוד ומגניבה, ובשמעם שגרמנים נמצאים בסביבה התחבאו בעבי היער ולא הוציאו אפם. הם לא התארגנו לשם פעולות חבלה ומלחמה באויביהם הגרמנים עד שהכריחום לכך. וכראיה אני מביא את העובדה, שכל חברי שהיו ביחד אתי מכירים אותה, שכאשר אנו הגענו ליער זאַווישה אחרי חיסול הגיטו פגשנו אחרי שהייה של שבוע ימים שלושה בחורים רוסים עם רובים והם אמרו שהם פרטיזנים, אבל עברה תקופה ארוכה למדי אחרי זה ולא ראינו אותם ולא שמענו עליהם, ואת הגרעין האמיתי הראשון לפרטיזנים ביערות זאווישה היווינו אנחנו עם האקדח היחיד שהיה ברשותנו.

חיסול הגיטו

בינתיים הגיעו שמועות אמיתיות, נוראות ומסמרות שיער, על חיסולם של עיירות ושל גיטאות, וכי מתקרב התור שלנו. בימי הקשים ביותר ביער ובחזית ביום ובלילה, חי אני את הימים ההם. רואה אני את יהודי יאנוב שלנו נוגים ואבלים, שחוחים ומושפלים, נטולי שמחת חיים, מתנהלים לאטם ומחכים ליום הדין המר והנמהר אשר סופו מוות, אדישים לכל, ואדישותם מוצדקת והגיונית. כי למה יכלו לקוות, ומי זה יבוא לעזרתם, בעת אשר ה׳ נטשם, והפקירם בידיהם הרצחניות של עריצים צמאי דם. זכורני את יום־הכפורים האחרון בגיטו לפני חיסולו. רטט עובר בעצמותי בהזכרי בו; ומבלי להתרברב עלי להגיד — כי אני האיש שראיתי הרבה הרג ורצח — שעד היום הזה ועד סוף ימי עלי אדמות לא אשכח את הבכי והנהי, את הצעקות והתחנונים, את האנחות והאנקות קורעות לב ונפש. והבין לא אבין איך לא השכילו נחלי הדמעות הלוהטות ההם להמס את ענני העופרת אשר עטו על שערי הרחמים, ולהחדיר דרכם את מראית הזוועה.

בביתו של אהרון קובאל ז״ל התאספו יהודים לרוב לתפילת כל נדרי. מרדכי אפלבאום ז״ל, עמד עטוף כולו לבנים, וקולו השבור רווי צער, יגון ובכי נשמע והדהד בכל הסביבה של הגיטו. שקט שרר, שקט אשר איש לא העיז להפריעו ורק קולו נשמע. ובאותו מעמד, כשנפשו כולה מתעטפת עליו בתחנונים ובהתרגשות, אבד את מאור עיניו, אבל הוא המשיך באמירת התפילה המוכרת כל כך לכולנו, מבלי שיוסיף ראות את הכתוב לפניו. למקטן ועד גדול, הכל צמו, בכו והתפללו לאלהי מרום שיחון את עמו וישאיר לפליטה את הנותרים עדיין בחיים. אך תפילתם לא נשמעה ושלושה ימים אחרי יום הכיפורים כותר הגיטו מכל צדדיו ע״י שליחי השטן והחל בחיסולו. אנו עובדי הבורסקאות היינו עדיין בעבודה כשבא אברהם גורודצקי ז״ל והודיע לנו כי משהו לא בסדר, ורצוי להישאר הלילה מחוץ לגיטו. רק מתי מספר נשארנו, אנו הצעירים. בעלי המשפחות העדיפו לחזור לגיטו ולהיות עם נשותיהם וילדיהם. כי למעשה יכלו כל אותם האנשים אשר הזכרתי לעיל להישאר איתנו והיו אולי ניצולים. זוכר אני שהתחננתי בפני אבי שישאר אתי וכי גם אני בנו, אך הוא סירב באמרו: ה׳ יחנך בני בכל אשר תהיה ועלי מוטלת החובה להיות ביחד עם אמא והילדים. והוא במותו ציווה לי את החיים. במחבוא התת קרקעי אשר לנו בבית הבורסקאי שכבנו שלוש יממות ללא אוכל ומים. ובאין ברירה שתינו את המים המלוכלכים של העורות. כל הלילה נשמעו יריות וצעקות וכן למחרת כל היום. לא הוצאנו במשך כל היממה הראשונה הגה ולא זזנו מהמקום; רק בלילה השני הרהיב איציק עת, יצא מהמחילה ועלה לעלית הגג לראות את הנעשה. וכאשר חזר, נדם קולו ובקושי רב סיפר כשדמעות חונקות את גרונו שהגיטו עולה בלהבות. כל הלילה השתוללו הלהבות, ונשמעו יריות, צעקות וקריאות, וכשעלינו ביום לעלית הגג נגלה לעינינו מחזה מחריד. כל השדה זרוע גופות מתים, עשן סמיך הסתבך מעל הגיטו ואיכרי הסביבה שודדים ובוזזים כל מה שניתן עוד להציל.

וכך קרה הדבר: ביום רביעי בבוקר נמסרה הודעה ליודנראט שכל הגברים, בגיל 16—60 מוכרחים לצאת לעבודה. ובאותו יום לפנות ערב, הוקף הגיטו מכל הצדדים ע״י אנשי הס.ס. והמשטרה המקומית, שהיתה מורכבת כולה מתושבי הסביבה, ופקודה ניתנה לכל תושבי הגיטו לצאת לכיכר השוק. ומאחר ויהודי יאנוב כבר שמעו על חיסולים והריגות בגיטאות אחרים, הכינו רבים מהם מחבואים (בונקרים) שונים וביניהם גם בונקרים תת־קרקעיים. ובאותו יום נמצא מספר קטן של יהודים שהגרמנים הוציאום לכיכר השוק. למחרת היום, בראות ראש הגיסטאפו המקומי לורנץ וחבר עוזריו, כי נבצר מהם להוציא את האנשים בצורה זו, החליטו להבעיר את הגיטו באש על המתחבאים בו. ואמנם, האש והעשן עשו את שלהם, אנשים אחוזי להבות וחסרי אוויר לנשימה, עזבו את מקומות מחבואיהם והתחילו להתרוצץ כה וכה. אותם תפשו המרצחים, ריכזו אותם על יד החנויות בשוק, והובילו אותם בדרך לפרדיל לכיוון הבורות שהיו מוכנים מבעוד זמן.

הגברים, כפי שהזכרתי לעיל, היו כולם בעבודה, וברובם התרכזו במנסרה של

בורשטיין שנמצאה ליד הדרך שבה הובילו את האנשים לבורות. עוד ביום רביעי לפנות ערב הגיע למנסרה אחד מבני פופיצ׳קה שגרו בבית אחד עם ניומקה זילברמן כשהוא פצוע בבטנו וסיפר על המתרחש בגיטו. עובדי המנסרה לא הורשו באותו יום וגם לאחר מכן לעזוב את שטח המנסרה, ולכן פנו למנהל הנוצרי מספר אנשים, ביניהם איסר אפלבוים, נחום אייזנשטיין והרשל ארונובסקי ז״ל שנהרג אחר כך ביער, וביקשו רשות לגשת ,לראות מה קרה. בהתערבותו של המכונאי הפולני יצא נחום אייזנשטיין, וכשהוא חזר היה הכל ברור, שלא נותר דבר לעשות.

למותר להסביר, שאחרי ידיעה מבעיתה זו, לא הצליחו העובדים להמשיך בעבודה. ביום חמישי בשעה 11 לפנה״צ ניגלו לעיניהם ראשוני המובלים לבורות, והם כ־500 איש, על פי רוב נשים, ילדים וטף. העובדים נצמדו לגדר על מנת לחזות בפעם האחרונה בקרוביהם ויקיריהם. הם המובלים מצדם שהבחינו בעומדים ע״י הגדר נעמדו במקום ויללה גדולה קורעת לב פרצה מפי כולם. הגברים מצדם הוסיפו נופך משלהם לאותה תמונה בפרצם בבכי, ורק מרחוק נפרדו משפחות וקרובים אלה מאלה. הקלגסים, על מנת לזרז את המובלים למוות התחילו לירות בשני הכוונים ולדחוק במובלים למוות להמשיך בדרכם.

ופה רצוי להזכיר מקרה גבורה מיוחד במינו, שגילתה אחת הנשים בשם חנה גורודצקי, בתו של מרדכי־ליב רזניק, שהלכה ביחד עם שני בנים, חיים וישראל; היא התכופפה, נטלה בידה חול וזרתה אותו בעיניהם של כמה שוטרים, תפסה אחד הקרוב לה ברובהו וקראה לילדים שיברחו על נפשם. ואמנם, מספר אנשים התחילו לרוץ, ובודדים מהם הצליחו להמלט, הרי הם בנה ישראל שנמצא כיום בעפולה ובת אחת ממשפחת יוכנוביץ׳. הובלת האנשים מהגיטו נמשכה עד יום שישי, ובזמן ההריגה ע״י הבורות. פקדו המרצחים על ברסקי הזקן, והוא הראה לאנשים את המקום שבו עליהם לעמוד לירייה. בינתיים, הודיעו ביום שישי בבוקר במנסרה, שעל כל העובדים להתרכז במגרש. בין היתר נמנו על עובדי המנסרה גם חלק גדול של נוצרים.

וכך במשך ימים מספר נמחתה כליל מעל האדמה העיירה, ואוי להן לעינים שראו את כל זה.

הבריחה ליער

ובאותם רגעים של כאב ויאוש, כשלכל הוברר שאין דרך אחרת, החלטנו ללכת היערה. ורגש חדש התעורר בלב, רגש הנקם. ועל מנת לנקום יש לחיות, ועל מנת לחיות יש ליצור את האפשרויות והנסיבות לכך. ורק אפשרות אחת היתה קיימת: הליכה ליער, התארגנות בקבוצות קטנות או יותר גדולות ולנקום במידת האפשר בגרמנים.

בלילה השלישי אחרי החורבן, וזכורני שהיה זה לילה בהיר, הירח במלואו שפך את אורו הכסוף והחיוור על היקום כמימים ימימה, בא ישראל (סויטשע) מבית הבורסקי השני שהיה מעבר לכביש ליד בית המטבחים העירוני (כי קבוצה שניה מהעובדים התחבאה שם) וקרא לנו לצאת ולהצטרף אליהם וביחד ללכת ליער. ומאחר ונשק לא היה בידינו,

חוץ מאותו אקדח בלגי קטן שהיה ברשותו של שפסל (שבתאי) ברזובסקי ז״ל, הצטיידנו בבקבוקים ממולאים חומצת־גפרית ובגרזינים שנמצאו במקום, ואחד אחד חצינו בריצה את הכביש המפריד בינינו ונפגשנו אתם. מבלי להשתהות, שמנו לדרך פעמינו. הלכנו לאורך גדר בית העלמין ובפינתו הרחוקה עצרנו לרגעים מספר; שבתאי ברזובסקי נכנס לביתו של האיכר נאום שגר בחוטור שלו בקרבת מקום, לקח ממנו שתי ככרות לחם ובקבוק חלב — צידה לדרך, ולאורך התעלה הלכנו בדרך המובילה ליער וורחושצ׳ה. בדרך שתינו מים מהתעלה והפעם ערבו מים אלה לחיכנו, כי היינו צמאים מאוד. וכך הגענו ליער. בין סבכי עצי אורן ושיחים עבותים מצאנו מחסה ושם עברו עלינו שארית אותו לילה וכל יום המחרת. כשחשך היום שוב יצאנו לדרך. הלכנו בין עצי היער ושבילים מוסתרים מעין רואה על מנת להתרחק יותר מהעיר ולהגיע ליער יותר גדול ומקום יותר בטוח. בדרך עקיפין הלכנו, סחור סחור. מעט האוכל שהיה ברשותנו אזל מכבר ואנו השתדלנו להצטייד בדרך באוכל. היו אלה היותר מבוגרים כגון איציק גארבאר ודוד מסניטעווע שהרהיבו עוז, נכנסו לאיכרים מכירים וקיבלו מהם לחם, מלפפונים חמוצים וחלב. שברנו את רעבוננו במקצת והתקדמנו הלאה בעקבות המבוגרים והמנוסים שהכירו את הדרכים. מפי האיכרים שבסביבה שמענו את סיפורי הזוועות שאנו ראינו במו עינינו, כשכל אחד מהם מוסיף עוד נופך משלו. ועוד באותו לילה קרוב להפצעת השחר הגענו לחוטורים של קריטישין הפזורים לאורך היער שבסביבה ומוקפים ביצות. אם כי היער דליל באותם מקומות ולא גדול ביותר, משום מה הרגשנו שם יותר בטוחים. ויש לציין שאיכרי הסביבה ההיא קיבלונו יפה, ואת זה יש לזקוף לזכותו של דוד, שהסביבה ההיא היתה נהירה לו ביותר.

ואכן בו במקום, כשהערנו אחד האיכרים מהנאמנים ביותר, שפת הלה על האש סיר גדול עם תפוחי אדמה ומשהתבשלו הגישם לנו חמים, עם כמה כדים של חלב חמוץ. קשה לתאר היום את הטעם של התבשיל החם אחרי הנדודים, כשאנו שבורים ורצוצים בגוף ובנפש, רעבים ומתוחים מהדרך שאותה עברנו בלילה ההוא. בסביבה ההיא שהינו קרוב לשבוע. היה לנו קשר ישיר ע״י אותם איכרים נאמנים עם העיר וידענו שעוד ניצולים עלולים להצטרף אלינו. ואמנם אחרי ימים מספר הגיעו לאותו מקום אהרון קרולינסקי, אחותו רחל עם בעלה, דנצ׳י סרצ׳וק, ברל וכן צביה צ׳יכניביצקי ז״ל שהיתה ארוסתו של שמחה קרולינסקי ז״ל, חיים יודל רזניק. הם התחבאו במנסרה ומשם הצליחו לברוח באישון לילה והגיעו אלינו. רווחה דעה שעלינו לזוז מיד ולצאת לכיוון יער זאווישה, אשר כפי שהיה מדובר מראש יחכו לנו שם אריה רזניק עם אמו, אחיותיו חיה ולאה, אחיו הצעיר ליבל ושלמה וייס. אבל בכל זאת התעכבנו עוד ימים אחדים בקוותנו שעוד מישהו ישמע ויבוא אלינו. אך זה היה לשווא, איש לא בא יותר ולא נזדמן לשם, וכך עזבנו את החוטורים של קריטישין ועברנו לזאווישה. כאן היתה הדרך ארוכה יותר וקשה יותר והסביבה קצת שונה. כמו עד עכשיו, השתדלנו ללכת בעבי היער ולשמור על מרחק ניכר מהדרך הראשית, שבה היתה צפוייה סכנה של היתקלות בגרמנים, כי

דרך עפר זו היתה רחבה למדי וטובה לתנועת כלי רכב. יתרון מסוים היה לנו, שבדרכנו זו יכולנו ללכת גם ביום, כי היער היה גדול ועבות והסתיר אותנו מעין רואים. לזאווישה הגענו בצהרי יום, בקירבת מעון הקיץ של הגרף פאָסאָווסקי אשר על שפת האגם זאווישה וע״י בית החרושת להפקת קולופוניום וטרפנטין מהשרף של עצי האורן. באותו מקום היינו צריכים לפגוש, כאמור, את משפחת רזניק, ועל הבית שבו הם גרו, (כי אביו של ארי רזניק היה החוכר של התעשיה הנ״ל) היה צריך להיות סימן. לא מצאנו דבר, אבל שומר היער שעדיין גר שם באותו זמן בבקתתו מסר לנו שאכן, הם הגיעו למקום יום קודם לכן ובקרבת מקום הקימו להם מחנה קטן בין השיחים ושם הם נמצאים. שמחת הפגישה היתה גדולה וכנה. עד מהרה התחלנו לתור אחרי מקום מתאים להקמת מלונות מענפים למגורים במקום מוצנע מעינים לא רצויות, כי באותו זמן, עוד רבו איכרי הסביבה ששוטטו ביער וחיפשו, מי מהם עצים להסקה, מי עצים לבניה, מי קליפה רכה לקליעת סנדלים ומי ששוטט סתם באין לו מעשה אחר לעסוק בו. בעזרתו של אריה רזניק שהכיר יפה את היער בחרנו לנו מקום מתאים למחנה. בו במקום גדענו בעזרת הגרזינים שהיו בידינו, עצי לבנה רכים שמהם הקמנו כמה שלדים, וממרחק של קילומטר או יותר הבאנו חציר יבש שנמצא למכביר בקרחות היער הקרובות. כיסינו בו את השלדים הקלועים וכך נוצרו מלונות אטומות שסוככו עלינו מפני הקור והרוח. רק בפני הגשם הן לא עמדו, ונטפי הגשם חדרו פנימה והרטיבו אותנו.

בשלב זה התחלנו לחיות פחות או יותר חיים נורמליים, אם אפשר בכלל להתבטא כך. בלילות היינו יוצאים לכפרים הסמוכים או הרחוקים להשיג אוכל, ובימים היינו ישנים, סתם נחים או משוטטים ממחנה אחד לשני. משפחת רזניק התבודדה למעשה והם לא היו יחד עם אף אחת מהקבוצות שנוספו אחר כך ואף לא אתנו, וניהלו להם חיי משפחה משלהם, אולם היינו כל הזמן בקשרים הדוקים למדי. ארי רזניק עזר לנו הרבה בצעדינו הראשונים ביער, ואחר כך בהתארגנותנו בפרטיזנים היה הוא פעיל ומעורב בכל, למרות זה שהיה קשור למשפחתו.

החיים ביער

וכאן ברצוני לייחד את הדיבור על חיינו ביער בימים הראשונים לשהותנו שם, וכוונתי לא רק לקבוצתנו, כי אם ליתר היהודים שהגיעו קבוצות קבוצות מהעיר, במיוחד אלה שנמלטו מהמנסרה ואי אלה שהצליחו להתחבא אצל גויים בתוך העיירה. הקבוצה שלנו שמנתה באותו זמן 17 איש, נהגה במתינות רבה בכל הנוגע להשגת אוכל והיחסים עם איכרי הסביבה היו תקינים הודות להדרכתו של ארי רזניק, שאותו הם הכירו. אנו מצדנו לא רצינו לעורר את חמתם של אלה, שבשכנותם אנו צריכים לחיות ולפעול, ולא אחת להפיק תועלת מהם ומחופש תנועתם בעיר. אנו הרחקנו לנסוע לכפרים מרוחקים שידענו שתושביהם לקחו חלק בשוד ובגזל של רכוש יהודי יאנוב. לא לקחנו דברים חסרי תועלת בשבילנו. נהגנו לבקש שיתנו לנו, ורק במקרה כאשר נתגלה איכר קשוח

ורע לב שהתפרץ וקילל אותנו, אז לא נרתענו מלהראותו את נחת זרוענו ועשינו בו שמות. אך בדרך כלל לא נגענו בדברים מיותרים ולא נתנו פורקן ליצרינו.

את חיינו ניהלנו בשקט ובמשמעת מרובה. לא עזבנו את המחנה סתם. הלכנו לשוטט ביער או בכפרים רק אם נשלחנו. ויש לציין שהיטיב אתנו הגורל לכל הפחות בימים אלה של שהותנו ביחד. אחרי שבועות מספר הזדמן לידינו מקרה שעזר לנו הרבה בחיינו לאחר מכן. אנשים מספר מקבוצתנו הלכו יום אחד בדרך ולפתע פגשו שני בחורים חמושים ברובים. לכתחילה חשבו שאלה הם גרמנים או אנשי משטרה מקומיים שיצאו לחפש יהודים ביער, לכן התחבאו בין העצים והתחקו אחריהם. אבל חיש מהר נוכחו לדעת לפי חזות פניהם, לפי תלבושתם ולפי השפה הרוסית השגורה שבפיהם, שאלה חיילים רוסים שכפי הנראה ברחו מהשבי או שהם פרטיזנים מגדוד מסויים שנשלחו בשליחות כלשהי. חיש מהר יצאו אנשינו ממחבואם ועטו עליהם. השנים מרוב הפתעה הרימו ידיהם ונכנעו לבחורים שלנו מחוסרי הנשק. הרובים נלקחו מהם בו במקום והתברר שהם אמנם שנים ורובים להם שלושה. מאוחר יותר הם סיפרו כי הם היו שלושה שברחו מהשבי, אבל אחד לא רצה להמשיך להילחם ביער כפרטיזן, כי אם לחיות את חייו אצל איכר שיסכים לכלכל אותו תמורת העבודה שהוא יעבוד אצלו בשדה ובגורן. אלה השנים, שהיו בחורים צעירים, חניכי הקומסומול אשר שבעו מראות זוועה במחנות השבויים, ועז היה רצונם לנקום באויב, לא סברו כמוהו ובו במקום ירו בו והרגוהו, נטלו את רובהו והגיעו היערה. כאות נאמנות הם מסרו לנו את הרובים והעמידו את עצמם תחת פיקוחנו. ואכן, אמיתות דבריהם נתגלתה וצירפנו אותם אלינו כשווים בשווים. אחד היה שמו סשקה שהיה ממקצועו אלחוטאי צבאי והשני יורקה בסקקוב, בנו של מפקד הנ.ק.ג.ב. במחוז מוסקבה.

עכשיו, כשהיה לנו כבר נשק, נעשו החיים קלים יותר. היציאה מחוץ ליער היתה בטוחה ופשוטה יותר, והגורל זימן לנו אותם בדיוק בזמן הנכון. לילה לפני כן, כשנכנסו בחורינו לבית בכפר פאֶרְהֶרְסְט וביקשו לחם יצא אחד האיכרים מהבית והתחיל לצלצל בפס הברזל שבחצרו. לשמע אזעקה זו התאספו כל תושבי הכפר ובחורינו נמלטו משם כל עוד נפשם בהם. לכן הוחלט לערוך אצלם בלילה ביקור נוסף, ואולי יהיה זה יותר מוצלח. ואכן כשדפקו על דלתו של אותו איבאַן הנפח, שוב התכוון זה לעורר את הכפר באזעקתו, אבל הפעם חסמו הרובים את דרכו. ולא מעט נדהם לראות אותם הפרצופים מאתמול מזויינים ברובים השולחים מטח יריות מרעיש. הכפריים האחרים שבאו לעזרתו נסוגו חיש מהר והתחבאו כל אחד בביתו. גם הפעם לא הפרזנו, לקחנו את הדרוש לנו ביותר והזהרנו אותו ואת האחרים שבאם יוסיפו להתגרות בנו מרה תהיה אחריתם. ואכן הם למדו לקח לזמן מסויים.

עד מהרה התרגלנו לרעיון שאכן נשק נמצא בידינו ושעלינו להפעילו נגד אויבי נפשנו. יום אחד נודע לנו שבכפר מסויים, לא רחוק מהיער, מתקיימת חתונה ואליה מוזמנים שני אנשי משטרה, שאחד מהם הוא מפקד התחנה באיזור והשני סגנו. באותו

זמן הצטרפו כבר לקבוצתנו מרדכי בזדרסקי שהגיע אלינו יותר מאוחר וכן נאגל, פליט מוארשה שגר עם משפחתו ביאנוב והיה בזמנו קצין בצבא הפולני; ואחר כך שלוש רימלנד ואחותו אסתר ז״ל. קבצת אנשים, שבראשם עמדו מרדכי בזדרסקי ונאגל בעלי הנסיון הצבאי הלכו לכפר לחסל את השוטרים האוקראינים שהגדילו לעשות בהרג היהודים עוד יותר ממלמדיהם הגרמנים. ואכן הצליחה הפשיטה. אחד השוטרים נורה למוות בו במקום, והשני שהבחין במתרחש בעוד זמן ניסה להתחמק על אופניו מבלי לגלות התנגדות, אך גם הוא נורה אבל לא נהרג, כי בהיותו פצוע קשה השים את עצמו מת או התעלף. באותו מעמד חשבוהו אנשינו למת, פרקו מעליו את כלי נשקו, פשטו מעליו בגדיו והסתלקו. וכך שבו למחנה כשברשותם עוד שני רובים, כדורים ובגדיהם של המומתים. לנצחון גדול נחשבה בעינינו פעולה זו שהיתה הראשונה בקריירה שלנו בתור פרטיזנים.

מטה הפרטיזני המוצנח

מאוחר יותר לא היו כמעט פעולות מעין אלה, כי כפי שאמרתי, גדודי פרטיזנים לא היו קיימים עדיין באותו זמן ובאותה סביבה. אך בבת־אחת השתנה הכל. רק שבועות מספר עברו מאותו יום והנה הגיעה אלינו ליער קבוצה של 12 איש שהוצנחו במיוחד בסביבה שלנו עתירת היערות. הם היו שליחי מוסקבה ובידם היה צו לכל המשוטטים שערקו מהצבא האדום בזמן נסיגתו, או שברחו ממחנות השבויים, להתאסף ולהתרכז במקום פלוני עד תאריך מסויים. כל המתחמק או המאחר אחת דינו למוות. הצו שהוצא על ידם היה חתום: מטה הפרטיזנים המוצנח. חיש מהר נפוצה השמועה ביער ובכל הכפרים והחוטורים שבסביבה. מכל הקצוות החלו לנהור בחורים צעירים, עם נשק בידיהם. וכך התארגנה חטיבת הפרטיזנים הראשונה ביערות זאווישה אשר נקראה בשם „החטיבה הפינסקאית״. בסביבת אוקונין, לא הרחק מהאגם, הקימו את המחנה ומשם התחילו בפעולותיהם. אך לא הרבה זמן ארך הדבר, כי עדיין רבים היו איכרי הסביבה אשר שטמו את השלטון הסובייטי וכל הקשור בו, וגם כאן מצאו להם שעת־כושר להלשין בפני שלטונות הכיבוש הגרמניים על קיומם ומקום הימצאם של הפרטיזנים. במכוניות משא צבאיות הגיעו החיילים הגרמניים לכפרי הסביבה, התאספו בבתי־הספר אשר בכפרים, משמרותיהם שהסתובבו יומם ולילה בכפרים שמו מצור על היער. לאחר מכן כשנוכחו לדעת שאין יוצא ובא מהיער ואיש אינו מתגרה בהם, חדרו לתוך היער וערכו מצוד על יהודים ופרטיזנים. באותו זמן נהרגו ססקה ברקוביץ׳ ועמיתו דאַדיה מישה (נמיטוב). כמו כן נפצע מידיהם שלמה וייס (התרפא מפצעיו ונהרג מאוחר יותר) ועוד מספר יהודים נהרגו. אני זוכר בדיוק שאת גופתו של מרדכי וורניק מצאנו בתעלה שחצתה את היער לכל ארכו וכן את גוויותיהם של חיים לומאסקי והרשל רוטנברג. ואז, מודרכים ע״י הסולטיס (המוכתר) של הכפר מוכרו — התקיפו הגרמנים את מחנה הפרטיזנים. יום שלם ניטש הקרב. הפרטיזנים שהיו מבוצרים מאחורי תעלה וקיר בנוי קורות עץ, הדפו את

ההתקפה ועם רדת היום נסוגו הגרמנים בכפרים, מבלי שהיתה לנו אפשרות אף „להוציא את האף". הם לא התקיפו עוד את המחנה באופן ישיר, אבל היו עוברים מדי יום במכוניותיהם בדרכים הראשיות ביער, יורים צרורות כדורים מנשק אוטומטי וקל וחוזרים אל עמדותיהם בכפרים. מקץ שלושה שבועות הושלך הס ולא נשמע יותר טרטור מנועי המכוניות. נדמה היה לנו כי אכן עזבו הגרמנים את המקום ואפשר שוב לנוע בדרכים ובכפרים, אבל היינו זהירים למדי.

לילה אחד החלטנו לצאת לשני כפרים בכיוונים שונים, כדי לסייר בהם ולבדוק את המצב. בקבוצה אחת היינו ארבעה אנשים: יז"י שווינטוסלאבסקי ז"ל ויב"ל דנצ'י סרצ'וק, ישראל גרבר ואני. היה זה לילה אפל ובלכתנו בדרך אף לא יכולנו לראות זה את זה. הגענו לכפר חומיצ'בו אשר שכן על פאת היער. מקצה היער עד הבית הראשון הפריד שטח של כ־250 מטר. שמענו נביחת כלבים בכפר וחכינו עד שהם השתתקו ורק לאחר מכן נגשנו לבית הראשון. שנים נשארו בחוץ ושנים נכנסו פנימה. כשהאיכרים ראו אותנו התחילו להצטלב וביקשו מאתנו שנסתלק מיד כיוון שרגע קודם לכן עבר שם הפטרול הגרמני. מפיהם נודע לנו שכעשרים מכוניות משא נמצאות במקום וחיילים גרמנים שוכנים עדיין בחצר בית הספר המקומי. הם נתנו לנו כמה ככרות לחם והסתלקנו. בדרך החלטנו להיכנס לבית שני וגם שם קרה אותו דבר. מצויידים בלחם ובכרוב אשר אספנו לשקינו מחלקה אשר על שפת היער, חזרנו בדרך שבאנו. בעברנו כמחצית המרחק התקדרו השמים ושוב לא היינו מסוגלים להבחין בדרך. רק בכפות רגלינו הרגשנו את החריצים שנוצרו על־ידי עגלות האיכרים. אבל במקום אחד אבדנו את הדרך ואת החוש שהובילנו. היה זה כאשר הגענו להצטלבות דרכים, במקום ששרשי העצים עלו למעלה מעל לקרקע, וחריצי אופני העגלות לא היו ניכרים כלל. באין ברירה השתטחנו על האדמה ובידינו מיששנו כל שעל אדמה. גשם החל מטפטף, כשישראל גרבר (סויטשה) התחיל לקרוא לנו בהכריזו שהוא מצא את החריצים. ואכן, מכאן ואילך התנהלנו כמקודם.

כאשר הגענו למחנה נתברר לנו, שציפו לשובנו בחרדה. הקבוצה האחרת חזרה מזמן והודיעה על הימצאות הגרמנים, ומכיוון שאנו בוששנו לבוא חששו לשלומנו.

עוד ימים מספר עמדו הגרמנים בכפרים, ולאחר מכן הסתלקו כלעומת שבאו. רווח לנו, ושוב יכולנו לנוע בדרכים באין מפריע. והנה החורף ממשמש ובא ויש לדאוג למשכנות חורף, החלטנו לבחור לנו מקום מתאים ולבנות בונקרים („זיאֶמליאַנקאָס"), תת־קרקעיים. ושוב התיעצנו במומחיותו של ארי רזניק, ובמקום שהציע חפרנו שתי חפירות גדולות זו ליד זו. אבל פה קרה משהו משונה שאת משמעותו היה לנו עדיין קשה לתפוש באותו זמן. מהאוטריאד (יחידת הפרטיזנים) עברו רכובים לידינו כמה רוסים מהמטה המוצנח ממוסקבה שנמצא בשכנותנו. בשבוע הראשון לבואם ליער, הם התבוננו בעבודתנו ואחר כך הציעו לנו לעזוב את המקום, כיוון שהוא קרוב מדי למחנה שלהם, וזה לא רצוי מבחינה בטחונית. הבינונו יפה את כוונתם של אלה. לא קרבת מקום החפירות למחנה שלהם הוא הדבר שהטריד אותם, כי אם עצם הימצאותם של יהודים בסביבתם, העלולה

לסכן אותם. באין ברירה העמסנו את המעדרים על כתפינו וחזרנו למחנה המלונות, כי רק קבוצת חלוץ יצאנו לבנות את הבונקרים בעוד הנשים והיתר נשארו במחנה. באותו זמן הצטרפו כבר אלינו אהרון פומיראניץ, איסר אפלבאום, מאיר אנגל (מהעיר קאמען) משה הנפח ובנו מוטל מהכפר קוזיליצ׳ין אשר על התעלה המלכותית. למשפחתו של ארי רזניק הצטרפה משפחה יהודית שגרה בכפר פוטאפוביץ׳, אם זקנה עם בנה ובתה שרה. הם הקימו להם בונקר במקום נפרד עבור שתי המשפחות יחד ושם ניהלו את חייהם המשפחתיים, אף שהגברים היו מצטרפים לכל פעולותינו. מצאנו לעצמנו מקום אחר בשם „יאַמי" והתחלנו לבנות בו את הבונקרים. גם פה נהגנו לפי אותה שיטה: את הנשים וחלק מהגברים השארנו במחנה, ורק חלק יצא למקום הבנייה.

חיסול סופי של יהודי יאנוב

באותו זמן קרו שני מקרים שראוי לייחד עליהם את הדיבור. באחד הימים כשאנו יושבים סביב למדורה הגיע ממטה הפרטיזנים הקומיסר קונקוב עם עוד שני אנשים והטילו על סויטשה גרבר ושלוש רימלנד ללכת ליאנוב ולהודיע ליהודים המעטים שנשארו שם שימהרו לעזוב את העיירה ולברוח ליער כי כעבור שבוע יהרגו אותם הגרמנים. אחרי שחוסל הגיטו, בתיו עלו באש, שוכניו נהרגו, נחנקו ונשרפו חיים, נשאר עוד בכל זאת חלק קטן בחיים אשר המרצחים ברוב חסדם הותירום. ואלה היו אברהם־אהרון לוין ז"ל ובנו יוסל, משה־לייב סושיצקי החייט עם מספר נשים יהודיות כגון לאה, אשתו של חיים רטנובסקי, סוניה בתו של זבל החייט, לאה דיווינסקי, בתו של אלתר. הם כולם גרו בבית אחד ותפקידם היה לתפור מגפיים ומדים למרצחים. בבית שני על ידם גרו הרופאים אשר גם אותם הותירו הגרמנים בחיים, ביניהם קוטל וולודאבסקי ז"ל, הגב׳ באטאלין ז"ל, וד"ר גרינוואלד. אליהם באו סויטשע ושלוש ומסרו להם את דברי הקומיסר כפשוטם. עד הכפר סוכויע ליוו את השניים קבוצה מוגדלת מבחורינו ומשם ואילך הם הלכו לבד. באישון לילה הם נכנסו העירה, ותוך חרוף נפש הם הגיעו לבתיהם של הנ"ל. אבל סויטשע התבלבל ובמקום לדפוק על דלת ביתו של משה־לייב דפק על דלת ביתו של זלמן צ׳רטוק המורה ז"ל. ומה חשכו עיניו כשבמקום מישהו מהיהודים פתח את החלון הצלים קוץ שהיה באותו זמן מפקד המשטרה המקומית. אבל סויטשע לא איבד את עשתנותיו ואמר: „אדוני הקומנדנט, אמי חולה מאוד ואני מחפש את הרופא". קוץ הפנה אותו לבית הקרוב, סגר את התריס וחזר לישון. ואז ניגשו השניים לבית הנכון, דפקו על הדלת, נכנסו פנימה ואמרו להם מה שאמרו. אבל הנ"ל לא האמינו להם. להיפך, הם ניסו לסתור את דבריהם ע"י ראיות כי עד התאריך הנקוב לא יספיקו לגמור את העבודה.

עוד פעם ניסו השניים לשכנע את קטני האמונה ומשלא הצליחו חזרו כלעומת שבאו. הידיעה שהועברה להם היתה ידיעה מהימנה אשר מטה הפרטיזנים השיגה ממקור ראשון. ואמנם בשבוע שלאחר מכן, ביום חמישי, עמדו אנשי הס.ס. עם אקדחים שלופים מעל ראשיהם של העובדים, דחקו בהם לגמור את המלאכה ואחרי זה ירו בהם והרגום.

אחרי המקרה המתואר הגיעו ליער בריינדל קובל, איזאק וטאניה באטאלין, שהתחבאו אצל איכר בעיר, והם מסרו לנו את הפרטים המזעזעים.

יהודים ביער

עוד מקרה שארע באותו זמן היה שונה לפי אופיו. כפי שציינתי לעיל, הרי אנו הגברים היינו עסוקים אז בבניית בונקרים ובמחנה שלנו נשארו רק הנשים. פתאום הגיע מאן דהו אלינו וסיפר כי באה איזו אשה המצהירה על עצמה שהיא פולניה ומדברת רק פולנית ושהיא מפינסק ודבר לה אל מפקד הפרטיזנים. מיד התעורר חשד כבד שזו מרגלת. איציק גרבר תפש תיכף גרזן, קרא לי, ושנינו התחלנו לרוץ לעבר האשה. והנה בהגיענו אליה שמט איציק את הגרזן מידו והתחיל לחבק אותה. התברר שזו היתה בת דוד שלו, בובצ'ה סולומיאן, החיה כיום בארץ והיא אשתו של רפאל לוץ, מי שהיה הקונסול הפולני הראשון במדינת ישראל. לפני המלחמה היא היתה תושבת וארשה ורק אחרי כיבוש פינסק ע"י הסובייטים הגיעה לפינסק ושם התגוררה. אחרי השמדת הגיטו חיתה זמן מה לפי ניירות אריים ובסוף הסתלקה.

לאחר ימים מספר נגמרה בניית הבונקרים ועברנו אליהם, אך לא לזמן רב ולא כולנו. כי בדיוק באותו זמן פקדו אנשי מטה הפרטיזנים על שני הרוסים ועל שבתאי ברזובסקי ונאגל לקחת את הרובים ולעבור למחנה שלהם. דבר זה היכה אותנו בתדהמה, כיוון שרווחה שמועה שהפרטיזנים מתעתדים לעזוב את היער שלנו ולעבור באותו זמן. וזה היה בשבילנו אות מבשר רעות. נוסף לזה קרה עוד מקרה מעציב בדיוק באותו זמן. כפי שהזכרתי כבר, ביער שכנו עוד קבוצות של יהודים. ובין היתר היתה קבוצה של אנשים אשר עליהם נמנו משה יענקל שוסטר, מושקה אייזנשטיין, לייבל קוזמאק, ברוך קרופניק, מנחם פלצ'וק עם בת דודתו שיינדל (שני האחרונים יוצאי ליבישיי). באחד הלילות יצאו שני בחורים מקבוצה זו, ברוך קרופניק ז"ל ומנחם ז"ל, לכפר אוהריניץ' לבקש לחם. האיכרים של אותו כפר, שנודעו ברשעותם, תפשו אותם, אסרום בחבלים ומסרום למשטרה ולגרמנים. הללו עינום בעינויים אכזריים שיגלו את מקום מחבואם של היהודים ביער. כפי שנמסר לנו עמד ברוך קרופניק בכל העינויים ולא סיפר מאומה והגרמנים הרגוהו תוך עינויים קשים. ואילו מנחם, שלא יכול היה לעמוד בסבל העינויים, הסכים להובילם למחנה היהודים. הוא לא ידע את מקום מגוריה של קבוצתנו, אבל ידע את מקום מגוריהם של משפחתו של לייבה הנפח ז"ל עם בנו דוד מניבצ'יץ', שחי כיום בארץ, וכן אז עוד חיו אתו אשתו וילדיו, ברל פומראניץ ז"ל ועוד מספר יהודים ניצולים. הוא הביא אותם עד למרחק חמישים מטר מהמלונות ואז התחיל לצעוק: „יהודים תברחו, גרמנים מאחורי!" ובעצמו התחיל לברוח. אבל זה היה כבר מאוחר מדי, כל אנשי קבוצה הניצולים שהיו באותו מקום נהרגו. מנחם בעצמו נורה ונפצע בצדו השמאלי, אבל הצליח לברוח ודוד מניבצ'יץ' היה אז במחנהו של שמעון פיינשטיין בביקור וכך ניצל ממוות בטוח.

באותו זמן היה כבר שלג ביער, ואני ואהרון פומראניץ עמדנו על המשמר בקצה השביל המוביל למחננו, כשמטחי היריות פילחו את האוויר כל כך קרוב אלינו. אהרון פומראניץ התחיל לרוץ בכל כוחותיו לכיוון הבונקרים. אני הייתי לבוש פרוות כבשים ארוכה ובידי היה הרובה ולא יכולתי לרוץ אחריו באותה מהירות. תחילה ניסיתי למצוא את כיוון היריות ובצעדים נמרצים נסוגותי לכיוון הבונקרים. החברה בתוך המחנה ששמעו גם הם את היריות השאירו הכל וברחו לעבי היער. כשהגעתי לשם לא נראתה נפש חיה. רק סיר גדול עם זאטארקה, (תבשיל של מים וקמח גס מתובל עם שומן) עמד באמצע המעבר בין שני הבונקרים, עזוב ומיותם. לא ידעתי בדיוק לאן ברחו חברי. לקחתי את הסיר על זרועי והתחלתי ללכת. ואכן חיש מהר מצאתי את עקבותיהם בשלג ואחרי מרחק לא רק פגשתי בהם. הם כולם הצטנפו בסבך של שיחים, רעבים ורועדים מקור. בו במקום התחילו לאכול על מנת להתחמם ולהחליף כוח. בינתיים פסקו היריות, הגרמנים לא הוסיפו לחפש וחזרו כלעומת שבאו. חששנו מפני מארב ובילינו את שארית היום באותו מקום. רק לעת ערב, כששום רחש לא נשמע יותר, יצאו כמה בחורים לסיור ומשחזרו ומסרו שהכל בסדר חזרנו למחנה. טוב היה לנו שם וחם, כי מאיר אינגל שהיה פחח ממקצועו התקין מפחים שהבאנו מבניני הטירה זאווישצ׳ה תנורים עם ארובות, הבערנו בהם אש והתחממנו. למחרת היום נודעו לנו פרטי האסון במלואם, וכן נודע לנו שאנשי פלוגת הפרטיזנים כבר עזבו את היער. עוד באותו לילה עזבו רוב אנשי קבוצתנו בעקבות הפלוגה שנעה בכיוון החוטורים של קורסון ויערות בילין. אני הייתי אז צעיר לימים ושנתי היתה חזקה למדי, ובמשך הימים עייפתי מכל מיני עבודות שהטילו עלי, וכן גם חברי דאז יז׳י שווינטוסלבסקי ז״ל. לא שמענו שמץ מאותה תכונה שנעשתה בצנעה ובשקט ואנו שנינו נשארנו ישנים. בבוקר כשהתעוררנו נדהמנו למראה העזובה ששררה בכל. אכן הצטערנו צער רב על התנהגותם של אותם מבוגרים, אשר מצאו לנכון בדרך זו להיפטר מאתנו, כאילו אנו שקבענו את רוע המזל או את טובתו. במיוחד חרה לי הדבר כאשר יז׳י טען כנגדי ששני בני דודי לא נקף להם מצפונם לעת שכזאת. „אבל מה יש לעשות ואת הנעשה אין להשיב ואולי ייטיב לנו פה מאשר להם שם", ככה דברנו בינינו. ועוד בו ביום הגיעו למחננו אנשים מכל שאר המחנות. כל אחד כבר שמע את החדשות המבעיתות וביחד ניסו לטכס עצה מה לעשות והאם לא כדאי לנו ללכת אחריהם, כי הרי פה בוודאי שאין לנו קיום, האיכרים ימנעו מאתנו אוכל, ונוסף לזה הם ישלחו בנו את המשטרה ויהרגו אותנו, את כולנו.

יז׳י במר לבו, עזב את הכל והלך למקום מגוריו של ארי רזניק, שלא ידע דבר וחצי דבר על המתרחש וסיפר להם את כל זה. לאחר מכן חזרו כל ארבעת הגברים, ארי ז״ל, יז׳י, דוד ושלמה ז״ל, והתחילו לדבר על לבם של הנותרים לא לעזוב את המקום. גם אני צידדתי בדעתם, אבל לא היו הרבה שומעים לעצתנו, וכך אט אט התחילה החבילה להפרד, מי בכה ומי בכה. התארגנו קבוצות אחדות שהתחילו לנוע בדרך שבה הלכו הפרטיזנים. אבל רק מתי מעט הלכו באמת לשם, והנותרים חיפשו להם מקומות אחרים

ביער והסתדרו כפי שיכלו. במחנה שלנו התמקמו חוץ ממני שמעון פיינשטיין ושני בניו, פייבל שוסטר ז״ל, פישל הרצברג ואחיו איציק ובן דודם, פליטים מוארשה שגרו ביאנוב בזמן הסובייטים, משה יענקל שוסטר, לייבל קוזמאק זלמן מאזורסקי ואשה בשם פובונזק (פליטה), סולברג, מנחם פלצ׳וק ז״ל, ותיב״ל שיינדל בת דודו, שחיה כעת בארץ, חיה קובל מבורובייה עם 2 בנותיה פולה ופיגל הנמצאות באמריקה ובריינדל קובל ז״ל שמתה אחרי המלחמה, ובזמן קצת יותר מאוחר חיים רזניק עם שני ילדיה של אחותו שרה ז״ל, אברהם (כיום באמריקה) ופניה (כיום בארץ), וכן ילד כבן 12, בנו של אחד הפליטים שגרו ביאנוב ואת שמו איני זוכר. בעת הבריחה קפאה רגלו האחת של הילד ולא יכול היה ללכת. בקושי היה יורד מהמיטה ועושה את צרכיו בחוץ, ומאחר ולא היו לנו כל תרופות לרפא את פצעו, התענה ביסורים קשים והגנגרנה פשטה בדמו והוא מת. וכיום הנני נזכר שיום או יומיים לפני מותו הוא אמר, כי בגמר המלחמה יעשה ניתוח על הרגל ויתקין לו פרוטזה כזו שלא יכירו בכלל שאין לו רגל (ואכן הרגל נפגעה רק עד הקרסול), ושקוע בתוך חלומו הוורוד על ימים יותר טובים נפח את נשמתו אשר טרם ידעה טוב מהו, אבל שבעה הרבה צרות, יסורים וסבל.

וכך אירע שמצד אחד התארגנה קבוצה של 14 איש שפרשו והלכו להקים להם מחנה במקום מרוחק משלנו, ומצד שני קבוצה שניה שלמעשה אלה היו משפחת משה מנדלס רזניק, אשר מהם נשארו בחיים בברחם מהגיטו האחים מאיר, ראובן, שמואל ז״ל, חיים הכי צעיר, כיום בארץ, וכן 2 ילדיה של אחותם שרה, וקרוב משפחתם פייבל דער שטריקל־מאַכער (עושה החבלים) שמוצאו מפינסק אבל נשא לאשה את בת הזוג, אחותו של ברל־לייבציק. יש לציין בצער רב ששתי הקבוצות הללו לא הצליחו וסופן היה רע ומר. וכזהו לקח החיים בכלל, ובעתות מלחמה בפרט: עיוור הוא הגורל, עיוור סתום וסמוי מהעין, ולא תמיד הדרך ההגיונית בזמנים אלה היא הטובה דווקא. ואל יחשדו בי הקוראים, יוצאי עיירתי הנשארים בחיים, כי יש בי קורטוב של הרגשת שנאה או נקמה לגבי כל אלה שנטשוני בעת צרה. זכורני היטב, כי משום מה אדיש הייתי לכל אותה פעילות יתירה של האחרים ובלבי גמלה ההחלטה להישאר באותו מקום כל עוד הדבר אפשרי, ומה שהגורל יקבע כאלו יהיו פני הדברים. ולראיה הנני מביא מקרה שעליו יעידו שמעון פיינשטיין ובניו. כשהקבוצה הראשונה בת ה־14 איש פרשה לדרכה, רדף אחריהם שמעון פיינשטיין והתחנן בפניהם שיצרפו גם אותו עם בניו ויקחו אותם למקום מושבם החדש, אבל ההם לא נענו לו וממש גירשו אותו משם. באין ברירה אחרת חזרו השלושה על עקבותיהם מיואשים ומוכי תמהון. שמעון פיינשטיין פרץ בבכי מר ורק אברהם בנו הצעיר החזיק מעמד וניחם את אביו. מיואשים ומרי נפש הגיעו אלינו והשתכנו ביחד אתנו. והם, קבוצת ה־14, אשר רק חלק מהם הנני זוכר היום, היו: ברוך (בוייה) גרטמן, אברהם גורודצקי בן שפרינצה, 2 אחים אלמן, פליטים מבריסק שגרו ביאנוב, שלוש רימלנד ואחותו אסתר, איזאק בטלין ואחותו טאניה ז״ל, שני ילדים של גולדברג מהריפישצעס וכן מושקה אייזנשטיין, היחידי שבדרך נס נשאר בחיים (כיום

בארץ). הוא גם שבישר לנו את הבשורה הנוראה הזאת אחרי שבקושי רב הגיע אלינו כשהוא דקור פעמים בחזהו מצד שמאל וכולו שותת דם.

ובכן הם הגיעו למקום מסויים ביער בסביבת אגם אוקונין. שם הם הקימו להם מחילת עפר קטנה, צרה ונמוכה, על מנת שלא תזדקר יותר מדי מעל הקרקע, הסוו אותה מלמעלה בעצי אורן צעירים ובין העצים פיזרו איזוב. רק בפתח אפשר היה להבחין, אבל גם אותו ניתן היה להסוות. בלילות הראשונים פשטו בכפרים הסמוכים, אספו להם קצת אוכל והחליטו לשבת בשקט עד יעבור זעם, והעיקר להשתדל לא לעורר תשומת־לב ולא לגלות את מקום הימצאם. אבל בינתיים נפל דבר. בעת בניית הזיעמליאַנקה (הבונקר) עברו שני פרטיזנים חמושים ברובים על ידם. הם הסתכלו בעבודתם, העירו כמה הערות על התנהגותם שחייבת להיות צנועה כדי שלא לעורר כל חשד בסביבה השורצת הרבה מודיעים גרמניים מבני הכפרים, וכן הבטיחו להם תמיכה כלכלית, ז.א. אספקת מזון במידה מסויימת. השניים סיפרו להם, כי הם גרים בקרבת מקום, במיבני המחנה הפרטיזני ושהם קבוצה קטנה שנשארה בשביל מטרה מיוחדת. כמו כן אמרו להם כי במשך הזמן הם יטילו עליהם, על הקבוצה היהודית, משימות עזר צבאיות. למותר להסביר שרוח כולם היתה מרוממת והם התברכו בלבם על הצלחתם.

אחרי זמן מה באו שלושה אנשים מזויינים, שנים מהם המיודעים שביקרו אצלם זה מספר פעמים והשלישי שמו היה מוסטפה. הם הסבירו להם, שברצונם להגדיל את קבוצתם הפרטיזנית ולשם כך הם מוכנים לקבל גם אותם. אבל אין להם מספיק נשק ולכן בקשה בפיהם למסור לידיהם את הזהב והכסף או כל חפצי יקר אחרים אשר תמורתם ישיגו את הנשק הדרוש. ועתה יוציאו אותם שניים שניים, ישאלו אותם כל מיני שאלות ויעבירו אותם למחנה שלהם. הבחורים אשר בליבם לא היה קיים כל חשד לגבי כוונותיהם של הללו, עשו את רצונם. שניים שניים הם יצאו מהזעמליאנקה בליוויית שנים מהפרטיזנים, הובלו אל בין הסבך ובו במקום נדקרו למוות. אחד נשאר לשמור על היתר וכל פעם באו האחרים ולקחו להם שנים נוספים. ביניהם היה גם, מושקה אייזנשטיין. גם הוא נדקר פעמיים, אבל משום מה לא נפגעו לבו וריאותיו בדקירות הכידון, ובהשימו את עצמו מת ניצל ממוות. אחרון נדקר איזאק בטלין ז"ל. הוא לא היה במקום כשקרה הדבר, אבל הגיע לשם בדיוק בסוף, כשהמרצחים השלימו כבר את המלאכה ורצו ללכת. מאחר והוא ניגש לזיעמליאנקה (בונקר) ולא מצא אף אחד, התחיל לקרוא בשמות. אז אמרו הרוצחים ביניהם: עוד יהודי מטונף בא, ותיכף דקרוהו למוות.

למזלו של מושקה אייזנשטיין היו לו בכיס מעילו מספר כדורי ריבנול. המסתי חלק מהם במים ושמתי לו תחבושות על פצעיו. לא נתתי לו לזוז ממשכבו ימים מספר עד שהפצעים התחילו להגליד. אחרי זמן קצר הוא הבריא.

בניו של משה־מנדל חיו להם את חייהם במקום נפרד מאתנו וכמעט שלא היה לנו כל קשר אתם. יום אחד נפלו בידיהם של הגרמנים ואלה הרגום אחרי עינויים רבים. וכך ארע הדבר: באחד הלילות הלכו שנים מהם, מאיר וראובן ז"ל, לכפר פוטאפוביץ'

לבקש אוכל. באותו יום הגיעו לכפר הזה גרמנים. וכשהם השניים, רק נכנסו לכפר, תפס אותם המשמר הגרמני, קשרו את ידיהם ורגליהם בכבלים וכל אותו לילה עינו אותם בכדי שיגלו את מקום הימצאם של יתר היהודים. אך הם עמדו בסירובם ובחרו למות ולא לגלות. למחרת בלילה הלך אחיהם השלישי שמואל ויב״ל פייבל לחפש אותם, בדרך הם נתקלו בסיור של פרטיזנים אשר שאלו אותם לסיסמא ומאחר ולא ידעו ירו אליהם. פייבל ברח וניצל ושמואל נפגע מכדור ברגלו ונשאר מוטל שם ביער. חיים ביקש מספר פעמים מפייבל שילך אתו ויראה לו את המקום שבו ירו אליהם, יתכן שקיימת עדיין אפשרות להציל את שמואל, אך הלז סירב, ואחרי מספר ימים השאיר אותו לבד עם שני הילדים הקטנים אברהמלה ופניה ובעצמו עם עוד כמה יהודים פליטים שהתגוררו ביאנוב: זליקוביץ׳ ובנו, מלך ושעפסל (2 אחים מוולודאבה), הלכו ליערות בילין.

חיים רזניק, מאין לו אחיזה אחרת, לקח את 2 הקטנים ובא אלינו. אנחנו לא סירבנו לאף יהודי שבא להסתופף בצל קורתנו הדלה. מאוחר יותר הלכנו לפי בקשתו של חיים לחפש את אחיו שמואל ז״ל, ואכן מצאנו אותו לפי תיאור המקום שאותו מסר פייבל בזמנו. מגפו היה חתוך, על ידו היה מונח תער וכותנתו היתה קרועה ורגלו עטופה בה. הוא נפצע ברגלו ולא יכול היה יותר לרוץ או ללכת, ולכן ניסה לחבוש את פצעו, אבל כפי הנראה איבד הרבה דם, וכך נפח את נשמתו.

עוד היתה ביער קבוצת יהודים ניצולים מיאנוב, אשר מנתה חמישה אנשים, שלוש בחורות ושני בחורים. הבחורות היו שני בנות ברנבוים, אחיותיו של ברל ברנבוים ז״ל, חנה לבינוביץ׳, משה לובישובסקי, בנו של ישעיה לובישובסקי ועוד אחד אשר את שמו אינני זוכר. הם נתקלו בקבוצת פרטיזנים אשר קראו לעצמם „בוריסובצי״, והם הרגום בכדורי דום־דום.

באותו זמן היתה קיימת עוד קבוצת יהודים שעליה נימנו זלמן שוסטר ומשה יוסף קוטלר התפר. לילה אחד הם יצאו בלווית עוד אנשים מספר לחוטורים של אודריז׳ין לאסוף קצת אוכל. שם הם נתקלו באותם רוצחים שקראו לעצמם „בוריסובצי״ והללו באופן אכזרי ביותר, ובהתעללויות ע״י שבירת ידיו ורגליו של זלמן שוסטר ז״ל, הרגו את השניים. אחר כך, כפי ששמענו, תפשו אותם, את הקלגסים האלה, אנשי המטה המוצנח בחוטורים של קורסין והוציאו להורג את מפקדיהם.

ובינתיים החורף בעיצומו, שלג מונח בכל, צמרות העצים הלבינו והלבין כל היער כולו והבוהק וברק השלג ממש מסנוור את העיניים. היינו נרדפים על צוואר ועיקר דאגתנו היתה נתונה לאספקת לחם וקצת מזון. והפעם היתה זאת בשבילנו בעייה קשה ומסובכת ביותר, אשר פשוט לא ידענו איך לפתרה. מצד אחד גרם לכך מצב הרוח העגום ששרר בכל, ההרגשה שאנו מופקרים למוות, אם לא מידי המרצחים הנאצים, הרי מידי המרצחים הרוסים, אשר על זוועותיהם שמענו וגם ראינו אותן במו עינינו; ומצד שני עצם העובדה שקיימת סכנה גדולה לצאת את היער וללכת לכפר לבקש מעט אוכל בגלל העקבות הנשארים בשלג שלפיהן קל יהיה למצוא אותנו. שוחחנו על כך בכל שעות היום

והלילה, והחלטנו לבסוף לחכות עד יעבור זעם ובינתיים להשתדל להחזיק מעמד עד כמה שאפשר. ואכן, הסתפקנו במועט, מנות האוכל קוצצו עד לקיום הנפש, עוד נותר לנו קצת לחם, גריסים, תפוחי אדמה ובשר־סוס. ועד כמה שאני זוכר ישבנו במקום מבלי להוציא את אפנו מהיער כחודש ימים. רק משנוכחנו לדעת ששקט שורר בסביבה יצאנו לדרך. הסכמנו בינינו לא לנהוג בגסות, כי אם לבקש יפה מהאיכרים על מנת לרכוש את אהדתם. ואכן מאמצינו נשאו פרי, האיכרים נענו לנו בעין יפה. ולא רק לחם וגריסים נתנו לנו; לא פעם נפל בחלקנו נתח בשר או כדור חמאה וגם גבינה לא מעט. למרות זה היינו מעתה ואילך זהירים ביותר, השתדלנו רק לעתים רחוקות ביותר לצאת את היער, הסתפקנו במעט ונהגנו חסכון רב במנות האוכל. עוד סייע בידינו המקרה, שגילינו בקצה היער ע״י הכפר פאַראַחראַסט בור עם תפוחי־אדמה. כידוע, נהגו האיכרים לשמור את עודפי תפוחי־האדמה שלהם בבורות, מכוסים קש, מפני קפאון. היה קשה לגלות בורות כאלה, כי הם היו מוסווים יפה, אבל בעברנו שם שקעה רגלו של מישהו מקבוצתנו בבור כזה, והתחלנו לחפש, ואז גילינו מה שגילינו. בו במקום החלטנו למלא את תרמילי הגב שלנו בתפוחי אדמה ככל שיכלו להכיל, גייסנו את שאר האנשים שבאותו לילה לא יצאו לדרך כמונו, ובו במקום הרקנו את כל הבור. ואז התחלנו לחפש בור נוסף. חוש ההתמצאות שלנו היה כבר באותו זמן מפותח מאוד; תנאי החיים הם שגרמו לכך. עד מהרה גילינו מספר בורות נוספים שגם אותם הרקנו. היה לנו מלאי מספיק של אוכל ויכולנו להמנע מלהופיע בכפרים ומלגרות את יצריהם של הגויים. כשהופענו בכפרים לאחר תקופה של ששה שבועות או אפילו יותר מזה קיבלו אותנו האיכרים ממש בידידות, עד כדי כך שאפילו כלי לבן, כותנות ותחתונים מהבד שלהם נתנו לנו, והרי זה היה בשבילנו דבר יקר ביותר.

למותר להסביר שכל אחד מאתנו שברח מהגיטו לא היה לו חוץ מאותם בגדים שלבש על בשרו, כך שבכל אותם טלטולים תמידיים ושינה בתוך הלבוש גרמו לכך שהכל נקרע מהר. הבגדים העליונים העשויים בד עבה עוד החזיקו איך שהוא מעמד, לא כן הלבנים שלנו שבמהרה בלו ונפרמו לקרעים. לאותם תנאי חיים שבהם היינו נתונים תאמו במיוחד בגדי האיכרים הגסים והפשוטים. בגלל שינה תמידית בבגדים וחוסר אפשרות כלשהי לכבסם, נטפלו אלינו כינים לאלפים ולרבבות אשר כילו בבשרנו הדל את כל חמתם. ופעם בישבנו יחד כשכל אחד מתאונן על הצרה הצרורה של אותם יצורים בעלי שש הרגלים שאינם נותנים מנוח אף לרגע, אמרתי: כעת אני יכול להבין למה בחר משה רבנו דווקא במכה זו לשלח אותה במצרים הסרבנים. אבל גם לזה נמצאה לנו במשך הזמן תרופה בדוקה, שאותה למדנו מעמיתינו לצרה הצוענים, אשר גם בהם כידוע עשו הנאצים שפטים וגם הם מצאו להם מחבוא ביער כמונו. אחת לכמה שבועות הבערנו מדורה גדולה מיוחדת, (כי למעשה מדורה תמיד בערה במחנה) שנועדה להשמדת הכנים. קודם לכן קוששנו עצים וענפים יבשים מאוד, סידרנו אותם, פשטנו את בגדינו לגמרי ורק אז הבערנו את האש. העצים היבשים בוערים באש שמעלה עשן דק וכחול

וכן חום האש הזו הוא חזק ביותר. ואז היינו פורשים מעל ללהבות תחילה את הלבנים ואחר כך את בגדינו העליונים. כל בגד ובגד השהינו מעל לאש עד שלא נשמעה יותר הנקישה האופיינית לאותם יצורים כשהם נשרפים. ובצורה שכזאת התפטרנו מהכנים לכל הפחות לזמן מסויים. יש שסברו שבגדינו שספגו לתוכם את ריח העשן דחה אותם מלהשתכן שוב. קשה יותר היה הדבר בחורף כשהקרה היתה גדולה. אבל ניצלנו בכל זאת את הימים היותר יפים, עת השמש גילתה קרניה החיוורות, ועשינו את הטיפול המיוחד לחומה של המדורה. אף אחד מאתנו לא חלה ואיש לא קיבל נזלת במשך כל הזמן ההוא.

כל החורף נמצא אתנו וגר בתוכנו, אותו מנחם פלצוק ז״ל מלובישיי, קרובו של ברוך קרופניק ז״ל, שהביא את הגרמנים ליער ובעטיו ניספו תשעה יהודים. הוא, היה פצוע בכדור בין צלעותיו ואני טפלתי בו עד שנתרפא. החברים שלי רטנו לא פעם בשל כך והתרגזו עלי למה שאני מחפה עליו. אני טענתי לעומתם כי עלינו להתחשב בעינויים אשר עינוהו ואולי אף אחד מאתנו במקרה דומה לא היה נוהג אחרת, ונדמה היה שהצלחתי לשכנעם. אבל פעם הופיעו אצלנו כמה פרטיזנים עם שבתאי ברזובסקי ז״ל בראש כאילו לביקור סתם. יותר מאוחר התברר לנו שזה לא היה כל כך סתם, הם באו לחפש את נאגל, שבינתיים הספיק לקחת את רובהו ולהסתלק מהמחנה, כי חשש שיש מי שזומם לרצחו נפש מבין הפרטיזנים. בינתיים דיברו החברה שלנו עם שעפסל וסיפרו לו שמנחם נמצא אתנו, וכמובן שהפנו אותו אלי. באותו זמן הספיק זה האחרון להתחבא ואני ביקשתי משעפסל שיעזוב אותו ואל לו לשפוך דם יהודי. הוא אמנם לא השתכנע ביותר בצדקת דברי, אבל החליט להיעתר לבקשתי והוא עם חבריו הלכו להם.

בסוף מרץ התחיל השלג נמס, והתחלנו לתכנן תוכניות לעבור למקום אחר, ושתי סיבות חשובות היו לנו לכך. ראשית, סברנו שרוב האיכרים מהסביבה, אשר שבילי היער נהירים להם ביותר, יודעים את מקום מגורינו, ומאן דהו מהם עלול לפטפט מה שלא צריך; שנית, עם הפשרת השלגים התחילו הבונקרים (הזעמליאַנקעס) שלנו להתמלא מים. והיה זה בסופו של אפריל או בהתחלתו של חודש מאי — נטלנו את כלינו והלכנו להקים את מחננו במקום אחר שאותו איתרנו בסיור מוקדם. בדרך לחצו עלי חברי, ונאלצתי להפרד ממנחם ולשלחו באשר ילך וימצא לו מחסה. בהפרדי ממנו יעצתי לו להשתדל עד כמה שאפשר להמנע מלבוא במגע עם הפרטיזנים, וכי עליו להסתדר בין החוטורים, לתפור כובעים לאיכרים (כי היה כובען במקצועו) ולהתקיים מזה. אבל כפי שנודע לי אחר כך, הוא לא שמע בקולי, ובפגשו בדרכו בקבוצת פרטיזנים התחיל להתרועע אתם, הם נתנו לו לאכול ולשתות ואחר כך הציגוהו בפני מפקדם, שהיה לא אחר מאשר קונקוב. חיש מהר זיהה אותו הלז ובו במקום ירה בו מאקדחו והרגו.

פגישה עם הפרטיזנים והתקשרות עמהם

הגענו לאותו מקום ששכן ע״י הפרוסיקה הראשית של היער ובאותו יום הקמנו לנו זעמליאנקה (בונקר) למגורים. והנה פה התקיימה המימרה היהודית המפורסמת

משנה מקום — משנה מזל. חל שינוי רב לטובה אצלנו. אחרי ימים מספר נפגשו כמה בחורים שלנו עם פרטיזנים ע״י אגם זאבישצ׳ה. אלו היו פרצופים חדשים לגמרי שאנו לא הסכנו לראותם בסביבה זו. תחילה הם איימו על הבחורים שלנו ברוביהם ובריריות, אבל מאחר ופישל הרצברג ענה להם בחוצפה מצא הדבר דווקא חן בעיניהם והם אמרו: „אם אתם עד כדי כך אמיצים בואו אלינו למחנה מחר ואנו נטיל עליכם פעולה כלשהי, נראה מה שתצליחו לעשות״. למחרת הלכנו אני, פישל, אברהם פיינשטיין ועוד מישהו נדמה לי, ושם פגשנו את מפקד הקבוצה הזאת, נדאֶלין. הוא הסביר לנו פנים — שלא כמו חבריו שקודם הקבילו את פנינו על יד האגם בזעם — ושאל אותנו כמה זמן אנו במקום ומה אנו יודעים על קבוצות פרטיזנים אחרות. סיפרנו לו מה שהיה ידוע לנו, וכן את קורותיהם של אותם האנשים שעזבו והלכו לבילין וכו׳. הוא מצידו סיפר לנו שהוא ואנשיו הם חלק מחטיבה פרטיזנית והם מהווים קבוצת דיברסיה (חבלנים) ועליהם הוטלו משימות חבלה באיזור זה והוא ישמח אם נסכים לעזור להם בפעולותיהם. אנו הסכמנו ובו במקום הטיל עלינו לחתוך את הטלפון לאורך 5 ק״מ בדרך מקולינו לנאֶוואֶל, את העמודים להפיל, את חוטי התיל לגלגל ולהביא היערה ואת האיזולטורים על העמודים לנפץ. ובאם נעשה את זה הוא יתן לנו בשר ובכלל יתמוך בנו ויגן עלינו. את המשימה הזאת בצענו על הצד הכי טוב (אני עצמי לא השתתפתי בה). ובבוקר כשנדאֶלין עצמו עם עוד בחור בשם קוליה הגיעו אלינו, חזרו בדיוק הבחורים מהפעולה כשהם שרים בקול.

הוא קיים את הבטחתו ובו במקום נתן לנו בשר הרבה אשר הביא בעגלתו, ישב אתנו עוד זמן מסוים, דיבר ושוחח על כל מיני דברים, חיזק את ידינו ונפרד מאתנו לשלום. אנו, מעודדים מההצלחה הזאת, שמחנו מאוד, והרגשנו שדברים חדשים עלולים להתרחש מסביבנו. וכעבור ימים אחדים הלכו מספר בחורים משלנו לשוטט בכפרים בכיוון החוטורים של דולסק. שם הם פגשו קבוצת פרטיזנים עם וואנקה מוריאק בראשם. הם התוודעו אליהם, והוא התחיל לשאול אותם על הנעשה בזאבישצ׳ה, הבטיח להם שתוך זמן קצר הוא יחזור לאותו מקום שהוא תפש אותו לראשונה (הוא היה בין אלה הראשונים שפגשנום בימינו הראשונים ביער) ועד אז עלינו לחכות לו, וכאות לרצון טוב נתן להם 3 עגלים שיקחו אתם למחנה שלהם שיהיה להם מה לאכול. בינתיים לא עזב אותנו נדאֶלין מצדו ושוב הטיל עלינו משימה, הפעם לנתק את קווי הטלפון על הכביש הראשי באורך של 3 ק״מ. באותו זמן כבר נלוותה אלינו משפחה יהודית מהכפר יאלישיי בת 7 נפשות: אם זקנה עם בנותיה ו־2 בניה, שהגדול בהם שמו היה מוטל, נפח ממקצועו. לפעולה זו נילווה גם הוא אלינו, ואכן הפקנו ממנו תועלת רבה, כיוון שהוא הכיר יפה את הדרך הקצרה ליער. עד הכפר פוטאפוביץ׳ הגענו בעגלות, שם צלחנו את התעלה והלכנו ברגל עד הכביש במרחק 11 ק״מ. מילאנו את משימתנו על הצד הכי טוב ובמהירות רבה הספקנו עם דמדומי בוקר ראשונים להגיע בחזרה לכפר פוטאפוביץ׳, עלינו על העגלות וחזרנו ליער. לשמחתו של נדאֶלין לא היה גבול והוא שיבח אותנו על מלאכתנו. מאז ואילך התפרסם שמנו ברבים, ופרטיזנים מחטיבות אחרות אמרו לנו בפנינו, שבלי נשק לבצע

את הפעולה הזאת היה מסוכן מדי וכולם כיבדו אותנו. בינתיים גדלה קבוצת החבלנים של נדאַלין מיום ליום. רבים היו הפרטיזנים שהצטרפו אליו בגלל יחסו היפה לפיקודיו וניהול העניינים המוצלח, וחיש מהר גדלה הקבוצה ותהי לאוטריאַד (גדוד) ומיכאל יעקבלביץ' נדאַלין מפקדו. ומאחר שגדל האוטריאַד, גדלו צרכיו, ולכן היינו יוצאים ביחד עם פרטיזנים חמושים לאחוזות שהיו נתונות בידי אדמיניסטרטורים ממונים ע"י הגרמנים ולקחנו משם בקר לרוב, כבשים למאות שנצטברו אצלנו אחר כך לאלפים ופרות חולבות ושוורים לבשר. וכל הכבודה הזאת נמסרה לנו, כי אז כבר נחשבנו כמחלקה המשקית של האוטריאַד. לא רחוק ממחננו הקמנו מכלאות אשר בהן היינו כולאים את הבקר והצאן למשך הלילה וביום היינו מוציאים אותם למרעה שהיה מצוי בשפע בקרחות היער, מרעה דשן וטוב. פעמיים ביום חלבו הנשים שהיו אתנו את הפרות ואת רוב החלב הובלנו לאוטריאַד וגם לשימושנו נשאר מספיק ודי. באותו זמן כבר לא חסרנו דבר ולא היה לנו כל צורך לשוטט בכפרים ולבקש שיאותו להעניק לנו מעט מזון. והנה פתאום צצו שתי בעיות בוערות: הראשונה — אפיית לחם, והשניה — בעית העורות שנצטברו משחיטת הבקר. את הראשונה פתרנו ע"י זה שבנינו מבנה מיוחד ובו תנור אפיה גדול ושם אפו את הלחם. קמח היה לנו למכביר, כי הימים היו ימי הקציר והאוטריאַד ביחד אתנו עשו פעולה מיוחדת במינה והיא הפקעת כל הגרעינים מידי הממונים על האחוזות. לכל אחוזה ואחוזה הגענו בראש שיירה ענקית של עגלות איכרים, העמסנו הכל על העגלות, את המלאות שלחנו לכפרים הנאמנים לנו ושם אחסנו הגרעינים במחסנים עד לזמן הצורך, וחלק גדול חילקנו לאיכרים עצמם, שהפכו בינתיים לידידינו בלב ונפש. וככה עשינו בטרם שהגרמנים הספיקו לבוא ולקחת את חלקם. הטחנה באודריז'ין היתה פעילה ביום ובלילה, משמר של פרטיזנים הופקד עליה ושם טחנו תבואות האיכרים והפרטיזנים בלא הפסק. אמנם נודע הדבר לגרמנים והם ניסו להפציצה מהאוויר, אבל מאחר והיא שכנה בתוך חורשה, הסווינו אותה עוד יותר טוב והגרמנים לא פגעו בה לרעה.

את העורות מהצאן והבקר השחוט לא זרקנו, כי אם אני דאגתי לאסוף אותם וליבשם, ולעת הצורך אפשר יהיה להשתמש בהם. ושוב העסק גדל, ז.א. האוטריאַד, צרכיו מרובים ואנו חייבים לספקם, ובד בבד גדל גם המחנה שלנו, ואנשים מתווספים. והנה נודע לנו שאיציק פרחודניק חי ונמצא אצל אחד האיכרים בחוטורים של מוכרו. מספר פעמים הצצנו לשם וניסינו לשדל בטוב את האיכר שיוציא אותו אלינו וכי רצוננו לדבר אתו, אך הוא סירב. לבסוף בא הוא אלינו בעצמו.

ושוב ניטש קרב בין החטיבה של דיאדיא פטיה ובין הגרמנים, החטיבה הפרטיזנית עזבה את המקום שלה ועברה ליער אחר. בינתיים נשרו משם מספר יהודים ביניהם אליעזר לידובסקי, כיום בארץ, ומתיימר להיות מנהיג של הפרטיזנים היהודים, וולינסקי, רדיו טכנאי ממקצועו, שהיה אתנו זמן קצר ונלקח לאוטריאַד לטפל בתחנת השידור.

בורנשטיין יוצא וארשה תופר פרוות ממקצועו וכן אשה צעירה בשם רוז'קה, גם כן וארשאית וגם כן תופרת פרוות הצטרפו אלינו. אנו לא התנגדנו להצטרפותם, כי היה

מספיק לכולם, די והותר. ומאחר שהתנחלנו שם, ועסקנו בכל מה שהיה שייך לנו והיינו חלק בלתי נפרד של האוטריאד, קפץ עלינו רוגזו של ואנקה מוריאק, ז.א. לא בדיוק עלינו כי אם על האוטריאד ע״ש קירוב שמפקדו נדאלין. וביום בהיר אחד הוא הופיע אצלנו במחנה עם עוד מספר פרטיזנים משלו, אסף את כולנו והתחיל לטעון שאנחנו בודאי זוכרים אותו מאותם ימים קשים כשהוא וקומץ אנשיו כבשו את היער (שימו לב, כבשו, אני רק לא יודע ממי) ופיזרו את כל הגרמנים ששכנו בסביבה וכו' וכו'. למרות זה שאנו לא ידענו מזה דבר וחצי דבר, חוץ מזה שהוא וקבוצתו חיו להם חיים נוחים עד שהתעוררה תנועה פרטיזנית מאורגנת ע״י המטה ממוסקבה כפי שהערתי בראשית דברי, אז גם הם היו נאלצים להתחיל לפעול, הסכמנו לדבריו, אבל ביחד עם זה הערנו את תשומת לבו לעובדה שכעת אנו שייכים לאוטריאד ע״ש קירוב, מפקדנו נדאלין ומפקד החטיבה הפרטיזנית הוא גנרל־מיור ביגמה שנשלח במיוחד לתפקיד זה ממוסקבה. הדברים האלה לא נעמו ביותר לחיכו. הוא אפילו הצטעק, באומרו שהוא עוד יוכיח לנדאלין ולכל היתר מי בעל־הבית האמיתי של יער זאבישצ׳ה, ובשלב זה נפרד מעלינו, בלבביות רבה, והבטיח עוד לבקרנו. ואכן אחרי זמן לא רב, ניסו הגרמנים לחדור לכפר פוטאפוביץ שנחשב כבר אז פרטיזני מובהק ולעשות שמה שמות. הפעם נזעקו הפרטיזנים, שני האוטריאדים חשו לשם וקרב עז ניטש עם הגרמנים. האיכרים חטפו את כל מה שיכלו וברחו על נפשם ליער, והגרמנים ברוב חריצותם הצליחו להבעיר באש את הכפר כולו ע״י הכדורים הנותבים שירו אל גגות הקש, ונסוגו כלעומת שבאו. ובדרך, כשהפרטיזנים חזרו, נתקלו זה בזה: נדאלין עם פמלייתו, שומר ראשו, אנשי המטה וכיתת הסיירים וואנקה מוריאק עם פמלייתו הוא. וויכוח התחיל להתלקח על אותו נושא אשר מוריאק הזכירו אצלנו במחנה, והדברים הגיעו לידי כך שהם שלפו אקדחים ואיימו זה על זה. ליריות הדדיות לא הגיעו הדברים, כי האנשים משני הצדדים התערבו ומנעו אותם מכך, אבל איבה שררה ביניהם עד הסוף. וכפי שציינתי, הסיבה לכך היינו אנחנו. תועלת רבה הפיק נדאלין מיעילותנו, מהתנהגותנו ומכל פעולותינו. הוא העריך את זה עד מאוד ובכל הזדמנות הביע לנו את הוקרתו על כך. אבל גם וואנקה מוריאק ידע את זאת ולא רק הוא, כי כל הפרטיזנים שבסביבה הכירו יפה את שמם של יהודי זאבישצ׳ה ובכל מקום שבאנו רחשו לנו כבוד. וכך רצה מוריאק לכבוש אותנו לעצמו, בטענו שהוא היה הראשון שהכיר אותנו.

מובן שלא טרח להזכיר את העובדה שבימים ההם רחש לנו רק מעט מאוד אהדה, ובימים הקשים והמרים לא זכר אותנו בכלל, אבל כעת כשאנו עומדים איתן על רגלינו ויש בנו מהמועיל בא לשלוט בנו. אנו מצדנו גילינו נאמנות ומסירות לאלה אשר בצר לנו קירבונו, קיבלונו יפה, ועודדו את רוחנו בדברים ובמעשים. ושוב המשכנו את שרותינו לנדאלין, ואנשיו שביקרו אצלנו לעיתים קרובות ביתר נתנו לנו נשק ותחמושת וכן יכולנו אנו לבקר באוטריאד בכל עת והיינו כשווים בשווים.

ואצלנו במחנה, העבודה מרובה, שוחטים הרבה בקר וצאן, כי עלינו לספק בשר לאוטריאד. וערימת העורות הולכת וגדלה. והם אכלו וכן גם אנו בשר למכביר עד שזה

פשוט נמאס לכולם וכל אחד השתדל לאכול את המרק ואת תפוחי־האדמה והבשר נשאר. מרוב אכילת בשר פרצה מחלת הצינגה (צפדינה) ואז צצה ועלתה על הפרק בעייה גדולה: ראשית כל לרפא את האנשים, שנית — לשפר את טעם הבשר ושלישית — לעבד את העורות. ומאחר ואלה היו בעיות משקיות גרידא, הרי שעלינו היתה מוטלת החובה לטפל בהן. וכאן תלה השתלשלות ענינים מעניינת: חמישה פרטיזנים חזרו מפעולה כלשהי ברכיבה והנה בעברם ע״י חוטור אחד עיכבה אותם אשה ואמרה שראתה בקרבת מקום שני גרמנים מסתובבים ביער, בציינה בדיוק את המקום שבו ראתה אותם. החברה נפוצו תיכף על הסוסים בסביבה והתחילו לכתר אותו מקום, ואמנם חיש מהר נפלו השניים לידיהם. והנה התברר ששני אלה הם רוסים שברחו מהשבי הגרמני, לבושים היו מדים צרפתיים כהים, ובעזרת מפה שהצליחו לגנוב מהגרמנים התקדמו בלילות מזרחה עד שהגיעו לכאן. אחד מהם היה טטרי בעל תואר רופא צבאי דרג 3 והשני רוסי, פלדשר צבאי. אחרי חקירה חמורה ומדוקדקת החלו השנים לטפל בחולים וציוו עליהם לאכול מה שיותר בצל ושום וכן לשתות שיקוי של גרגרים שחורים. הם הסבירו שמחלת הצפדינה נובעת מחוסר וויטמינים, ואצלנו הרי אכלו הרבה בשר, תפוחי אדמה וכרוב, כי ירקות אחרים לא היה לנו. ומכיוון שנמצאה תרופה, הרי שפרטיזנים יצאו דחופים לכל הכפרים הקרובים והרחוקים והפקיעו כל כמות של בצל, שום או גרגרים יבשים שמצאו אצל האיכרים. ואכן חיש מהר נודעו התוצאות והחולים הבריאו. ומאז הקפידו מאוד על זה שכל אחד יאכל בחדר האוכל בצל ושום ואחרי האוכל קיבלו כולם את השתיה. וכתוצאה מכך, שוב נוספה עבודה לנשים שלנו. בעונה הבאה אספנו המון גרגרים, שלא חסר מהם ביער, וייבשנו שקים מלאים למטרת רפואה.

בקשר לטיפול בבשר, הציע חיים רזניק לעשות ממנו נקניק. ע״י אחד האיכרים הנאמנים עלינו השגנו מכונה גדולה לטחינת בשר, קרשים ופחים הובאו מטירת פוסלאבסקי, שולחן גדול קם בין רגע, הבשר נוקה מהעצמות, נטחן, נילוש עם שום, פלפל ועוד תבלינים שהשגנו מהעיר ע״י הגויים הנאמנים, מילאו אותו במעיים הנקיים, סוכה לעישון הנקניקים הוקמה, עצי אולכה לא היו חסרים וגם דוד גדול לבישול הנקניק נמצא, וכך תוך יומיים היתה מוכנה ערימה ענקית של נקניקים. הראשון שנקלע למחננו באותו יום היה ברוך פליישמן שבזמנו הצטרף לאוטריאַד עם קבוצת פרטיזנים שהגיעו מספורובה. ראשית הוא דאג לעצמו, ואחרי זה העמסנו הכל על עגלה ושלחנו לאוטריאַד. נדאַלין היה מופתע, ושוב שיבח אותנו. והנה נתגלה באוטריאד גוי יאנובאי, בחור צעיר אשר אהרון קובל ז״ל שכר בזמנו את הנפחיה שלו מאביו, והוא בעצמו מומחה לייצור כל מיני נקניקים, כי הוא עסק בזה. וכן כבר היה אתנו באותו זמן חיים־בּרל סושיצקי, אשר גם הוא עבד בתעשיית הנקניק, והם השלושה התחילו לעבד כל מיני בשר אפוי בתנור, מעושן ונקניקים לרוב. לשמחתו של נדאַלין לא היה גבול ובכל הזדמנות התפאר בנו.

ואז עשיתי אני נסיון בעיבוד כמה עורות ואכן הצלחתי. החמרים הדרושים לי השגתי, כגון סיד וקליפות עצי האלון וכן גם כמה חביות גדולות. גם בורנשטיין התמצא

יפה בעיבוד עורות צאן לפרוות. כאשר הנסיון הראשון שלנו הצליח לקחנו את העורות והראינו לנדאלין והצענו לפניו את תכניתנו שאנו רוצים להקים זעמלאנקה גדולה עם חביות גדולות וחדר ייבוש וחדר תפירה ושם נעבד את העורות ונתפור פרוות, והוא הסכים בלי ניע של עפעף. למחרת התחלנו בעבודה על הקמת המפעל. אני נסעתי לגוי אחד שנודע לי שהוא חבתן ממקצועו וביקשתי ממנו להכין עבורנו כמה חביות גדולות לפי המידות שמסרתי לו. הוא לא כל כך הזדרז במלאכתו, אבל כשהופענו אצלו בשניה, מספר בחורים כולנו חמושים ברובים וכן נתנו לו רבע בשר, השלים את המלאכה עד מהרה. בינתיים יצאנו כל הגברים לחלקת האלונים אשר ביער ואספנו שם הרבה קליפה וערמנו אותה ליד המפעל והעבודה התחילה במלוא המרץ. ואז התגלה מחסור בבעלי מקצוע, אף שבורנשטיין ורוז׳קה היו עסוקים בתפירת הפרוות, כי היה לנו חומר מעובד די והותר. והנה נודע לנו שבחוטורים של סבלוביץ׳ מסתובבים יהודים יוצאי ראפאלובקה וצומן והם יודעים את המלאכה. נסעתי לשם והבאתים והם היו לנו לעזר רב. המפעל עיבד עורות, הגישם לתפירה, פרוות מוכנות יצאו כל יום, לנדאלין ולסגנו המיור קרטורין תפר בורנשטיין 2 פרוות באקאש דוגמה קוזקית והם היו ממש מאושרים והתגאו בהן. נדבך משלו הוסיף זלמן מאזורסקי שהיו לו ידי זהב. הכל הוא ידע לעשות וליצור. בין כל הגרוטאות שהיו לנו במחנה והיו לנו רב, כי כל השלל שהפרטיזנים לקחו היו מביאים אלינו, מצא שלד של אוכף. הבחור הזה אשר מימיו לא ראה איך עושים אוכף, ביקש ממני עור, בנמקו את בקשתו כי הוא רוצה לסדר את האוכף. וראה זה פלא — תוך שבוע ימים התקין אוכף ממש להתפאר בו. מוטל הנפח מיאלישיי נסע לכפר ובנפחיה המקומית התקין אצדעות, כך שבביקורו הקרוב אצלנו קיבל נדאלין את האוכף במתנה. התקנא בו המיור קרטורין וגם הוא ביקש לסדר לו אוכף, ולאחר זמן הודיע לנו נדאלין על ביקור של מפקד החטיבה הגנרל־מיור ביגמה וגם בשבילו הותקן אוכף יפה ומצוחצח. בינתיים בערה קנאתו של וואנקה מוריאק להשחית והוא פנה למטה, ולאחר בירור הותר לו לעבד את עורות הכבשים שנצטברו אצלו במפעל שלנו. יעקב רזניק היה באוטריאד של וואנקה והוא טיפל בזה. כך איפוא עבדנו במידה מסויימת עבור שניהם. את עורות הבקר עיבדנו לעור עליון ששימש לתפירת מגפים לפרטיזנים ולתיקונים שונים. באחד הימים הלכנו, אברהם פיינשטיין, אני ועוד כמה בחורים, לאורך התעלה אשר ביער, ופגשנו 3 יהודים. קודם הם פחדו מאתנו, כי לא ידעו מי אנחנו, וניסו לברוח ולהתחבא. רדפנו אחריהם והשגנום, ואז הם סיפרו שהם יוצאי פינסק, ושמותיהם היו: הראשון משה׳לי, השני ניידיץ׳, ספר ממקצועו, שניהם בחורים צעירים, והשלישי יהודי מבוגר ושמו היה דויד. לקחנו אותם אלינו ולאחר מכן עברו השנים לאוטריאד. ניידיץ׳ עבד כל הזמן כספר ומשה׳לי עבד בתור סַיס, כי הוא הצהיר על עצמו לשכזה. מה עלה בגורלם איני יודע, רק פעם אחת פגשתי את משה׳לי בחיפה. באותו זמן עבר גם פישל הרצברג לאוטריאד. גם מהיהודים מבילין קיבלנו מדי פעם ידיעות, פעם אחת במשך הזמן ביקר אצלנו לייזר פורטנוי.

המחנה שלנו שימש גם כמחנה רזרבי, וכל פעם שקבוצות שונות של פרטיזנים הגיעו ליער בדרכם לכל מיני מקומות או ביצוע פעולות, היה נדאלין משכן אותם אצלנו, ככה שהשמחה היתה תמיד מרובה, ורעש ושאון לא חסרו לעולם. ובתוך כל אלה איכסנו אצלנו קבוצה גדול של פרטיזנים יהודים שבאו מעבר לבוג מיערות סוביבור. 115 איש מנה האוטריאד שלהם, כולם בחורים צעירים ניצולים ממחנות ההשמדה שהתמרדו נגד הגרמנים וברחו ליער. בעזרת מספר רוסים ששוטטו בסביבה השיגו נשק מידי האיכרים הפולנים שהחביאו הרבה בשעת נסיגת הצבא הפולני, וכך ארגנו את האוטריאד שלהם. הם סופחו לחטיבה שלנו והועברו לסביבות רובנו, כי למעשה אנו כולנו, ז. א. כל האוטריאד שלנו השתייך לגוש הפרטיזנים הרובנאיים.

והנה שנת 1943 מתקרבת לקיצה. מגיעות אלינו שמועות שהאוטריאד שלנו יעזוב בקרוב את היער וינוע לכיוון החזית. קודם עליו להתאחד עם כל החטיבה ע״י סארני ומשם לנוע הלאה מזרחה. ואם ברצוננו לסכם את פעולות האוטריאד שלנו, הרי אין בכלל מה להתבייש בהן, כי מאחר והתבסס במיוחד על חבלה, לא עבר לילה מבלי שכיתות של 5—6 אנשים יצאו לפעולות חבלה. קודם כל חיבלו בפסי הרכבת עצמם, ע״י זה שהרסום, שברום או פרקום. ואז באה הפרעה מצד שומרי המסילה שהיו ברובם קוזקים רוסים ששרתו בצבא הגרמני, ובמיעוטם גרמנים, וקרבות ניטשו בקטע זה או אחר בחשכת הליל. כמו כן טמנו כל לילה לאורך פסי הרכבת ובכביש הראשי מוקשים, וכתוצאה מכך ירדו מהפסים והתרסקו מאות ואלפי רכבות גרמניות טעונות מזון, נשק או פצועים החוזרים מהחזית לבית החולים. בכבישים נזרעו מוקשים מגנטיים מעופפים. כשמכונית התקרבה אל מוקש כזה הוא היה נמשך אליה ממרחק כמה מטרים, מתפוצץ ומעיף אותה לתעלה על נוסעיה. גם בתוך הערים בוצעו פעולות חבלה ניכרות ע״י אנשי קשר נאמנים לנו שפעלו לפי הוראותינו. וכך פוצצו את תחנת החשמל בפינסק, שרפו לחלוטין את בית החרושת לגפרורים, חיבלו במתקניו של מושל המחוז הגרמני, ואשה נוצריה ממוצא רוסי, שעבדה כטבחית בחדר אוכל של קצינים גרמניים בכירים הרעילה לפי הוראה את 12 הקצינים שאותם שימשה. את הרעל סיפקו לה אנשינו והוא התחיל לפעול רק אחרי 12 שעות. לאחר מכן נלקחה מיד ליער וגרה באחד הכפרים עם שני ילדיה תחת חסותם של הפרטיזנים. באותו זמן גם פרצו אנשי האוטריאד שלנו אל בית־הסוהר בפינסק ושיחררו את העצורים שם. והרבה פעמים שדדו אנשינו את מחסני המזון והאספקה של הגרמנים בעיר פינסק. ואכן הגיעו הדברים בפינסק לכך שעם רדת היום לא נראה שום גרמני ברחוב, חוץ מאותו משמר מזויין שנע במכונית משוריינת. מאוד יקרו להם חייהם, ובנפלם בשבי היו מוכנים לדבר ולספר ולעשות הכל. על ברכיהם כרעו, על גחונם הזדחלו בבקשם רחמים וחסד על נפשותיהם וכי ילדים ונשים להם בבית.

בכפר נאוול אשר אחרי פראכרסט התבצרו הגרמנים בבנין אחד, שבנו מסביבו קיר גבוה וכפול, כולו ממולא אבנים עם אשנבי יריה. גם הבנין היה חזק למדי, ושם הם החזיקו חוליות ס.ד. במספר 20 איש שחלשו על השטח כולו, וכל שבועיים היה מתחלף

חיל המשמר הזה. מהמעברה (פרום) אשר על התעלה בין הכפר קונצ׳יץ׳ ודובויה היו עוברים המחליפים במכונית משא או בעגלות עד למקומם, ואז היו האחרים חוזרים. נדאָלין ואנשיו שמו מארב להם לאותם חוזרים על אֵם הדרך לא רחוק מפּראָכרסט, במועד הנכון, אבל משום מה לא התחלפו באותו זמן. חשבו כי זה אך מקרה, אבל בינתיים עבר עוד שבוע וכוח גדול של גרמנים עבר במקום במכוניות משוריינות, לאותו יעד. חשד כבד התעורר בלב נדאָלין והתחיל לחקור בדבר, ואכן נודע לו כי המוכתר (סולטיס) מפּראָכרסט הודיע להם על תכונת הפרטיזנים במקום. באותו לילה הקיף נדאָלין ואנשיו את ביתו של המלשין, ושרפוהו באש על כל בני משפחתו, רק הוא המלשין בעצמו ניצל, כי בהריחו משהו באוויר נטש את ביתו וברח לפינסק. וכן רק אחרי הפסקה של חודש הצליח המארב, וקרב ניטש שמה. לנו נודע הדבר ומיהרנו לשם לקחת חלק בקרב. אבל מאחר ולא היה נשק בידינו עזרנו לאסוף את הנשק מההרוגים, את הכדורים ואת הרימונים, ולפשוט את בגדיהם שהיו נחוצים לנו לשם ביצוע פעולות בעיר. ואכן היו אלה כולם אנשי הס.ד. עם שרוולים חומים וצוואָרונים חומים. בינתיים ניתן האות ואנו כולנו חזרנו למחנה. קיבלנו מנדאָלין שני רובים, אמנם ישנים אבל ראויים לשימוש, ולעצמם הם לקחו אז את נשקם של הגרמנים.

אבל מאז ובמשך כל הזמן נשתנו בהרבה פני הדברים, עוד הרבה קרבות ניטשו, עוד הרבה מעשי חבלה נעשו והמלחמה היתה להם לגרמנים מפנים ומאחור. כי ביום ובלילה הציקו להם הפרטיזנים ועל כל צעד ושעל הפריעו להם את מהלך חייהם התקין.

שנת 1943 מתקרבת לקיצה, הגרמנים נסוגים והנה הם מתקרבים אלינו, והנה כל החזית מתקרבת ובאה אלינו. ואכן שמח הלב על פגישתנו הקרובה עם הצבא האדום, אבל כעת מתעוררת הבעיה בכל חריפותה, מה ואיך לעשות על מנת לעבור גם את זה, כי בקרב פנים אל פנים לא יכנסו הפרטיזנים עם החילות הסדירים, על חטיבותיהם המשורינות ונשקם הכבד, ולכן יש לנוע קדימה, לחמוק דרך קו החזית ולהתאחד עם הצבא האדום.

ואז כמו להכעיס פרצה במחנה מגיפת טיפוס הבטן ואחדים מאתנו חלו בה. היו אלה: פאניה בת אחותו של חיים רזניק, שלמה וייס ז״ל ולייבל קוזמאק הנמצא כיום באמריקה. בו בזמן שבאחרים טיפלו קרוביהם טיפלתי אני בלייבל קוזמאק. הוא היה כל כך חלש שלא יכול היה לצעוד צעד אחד. לקחתי אותו בזרועותי והשכבתיו על העגלה (את החולים הובלנו בעגלות, בעוד שאנו הלכנו ברגל), כיסיתיו באותן שמיכות שהיו ברשותי, וכל הדרך שמרתי עליו ודאגתי לצרכיו. וכך עברנו את כל הדרך הארוכה הזאת עד העיירה ראפאלובקה. ארוכה וקשה מאוד היתה הדרך, כי היה כבר קר, ושלג רבץ בכול ומדורה אסור היה להבעיר. בראפאלובקה מסרנו את החולים שלנו לבית החולים הצבאי ואנו שוטטנו במשך הימים ללא מעשה עד שגייסונו לצבא האדום. מה עלה בגורלם של החולים אחר כך, לא ידוע לי בדיוק. שמענו רק ששלמה וייס נהרג בעת הפצצת הרכבת שבה שלחו אותו לרוסיה, פאניה הבריאה וכעת היא בארץ, נשואה ואם לילדים,

ועל לייבל קוזמאק שמעתי אחר כך בהיותי בגרמניה כי הוא הגיע לאיטליה. כיום הוא באמריקה, יש לו אשה וילדים.

וכאן, בסיימי את דברי על אותה תקופה הרת אסונות, סבל צרות ויסורים, ברצוני ליחד את הדיבור על מספר בחורים אמיצים שהצטיינו במיוחד בעוז רוח ואומץ לב ולפי מיטב ידיעותי רק אחד מהם נשאר בחיים. הלא הם שעפסל ברזובסקי, לוחם אמיץ, בעל עוז רוח ומסירות לאין קץ, הצטיין בכל הקרבות ובכל הפעולות בחטיבתו, נפל בידי הבולבובצים והם הרגוהו, תוך עינויים קשים. קוטל וולודאבסקי, אשר הושאר בחיים ע״י הגרמנים, יחד עם יתר הרופאים, ומשלא רצו לברוח היערה עזבם ובא עם אחיו חנן. גרם לו מזלו לכך, שהוא במו ידיו הרג את הלאנדווירט הגרמני כשזה נשבה בידי הפרטיזנים בחוטורים של קורסון. וכך הוא נקם את דם אמו, אשר במו עיניו ראה איך שהלאנדווירט רצחה נפש. ובעת קרב עם הבולבובצים, נורה בשעת צליחת הנהר יאסולדה וטבע בתוכו. יחזקאל ז׳לזניאק, בחור מכפר ליד לובישיי, שהיה באוטריאד של נדאלין. לוחם עשוי לבלי חת, חבלן מוכשר אשר לחשבונו נזקפו 24 רכבות גרמניות מרוסקות ומפוצצות. לאחרונה הוענק לו אות הכבוד הגבוה ביותר ברוסיה „גיבור ברית־המועצות״. אחרי האיחוד עם הצבא האדום נשלח עם קבוצת פרטיזנים לבנסקה ביסטריצה אשר בצ׳כיה, שם נפל בידי הגרמנים ונהרג. איליה אברמוביץ׳, מפקד הסיירת של נדאלין, אשר מוצאו מספורובה. בחור גבוה, צנום, אמיץ וגמיש מאין דוגמתו. יש אומרים שהוא חי ונמצא באמריקה.

בצבא האדום

בלשכת הגיוס בראפאלובקה עברנו את הבדיקות הרפואיות, לנו שם לילה אחד ולמחרת נסענו לסארני. שם שוב עברנו חיטוי, רחיצה בבית המרחץ הצבאי, לקחו את בגדינו האזרחיים והחליפו במדים צבאיים. אך רק שבועות מספר עמדנו שמה, וביום אחד החזירו לנו את בגדינו האזרחיים, והעבירונו ברכבת לחארקוב. מאוחר יותר התגלה לנו פשר ההעברה הזאת. אתנו ביחד גויסו הרבה איכרים מהסביבה, ומאחר ועמדנו בסארני, התחילו האיכרים האלה לנשור אחד אחד וברחו לכפריהם או התחבאו ביער. בחארקוב שוב עברנו אותו טיפול, הלבישו אותנו מדים, שיכנו אותנו מחוץ לעיר ובמשך 2—3 חודשים עברנו את תרגילי השדה הרגילים, שימוש בנשק קל ואוטומטי והעבירו אותנו לחזית בגזרת ויטבסק.

בקרבת מטה החטיבה, סידרו אותנו בשורה אחת כשעל פנינו עברו קצינים גבוהים מחילות שונים ובחרו את הנראים להם ליחידותיהם כמילואים במקום הפצועים וההרוגים. החזקים ביותר ובעלי הגוף הלכו לארטילריה הכבדה, הפחות חזקים לארטילריה בינונית, הבינונים לחיל המרגמות והיתר לחיל הרגלים.

אני ודוד מפוטאפוביץ׳ נלקחנו לחיל המרגימות וסיפחו אותנו לאותה חטיבה, לאותו גדוד והיינו באותה פלוגה. לימים פגשנו בחור אחד יהודי שאת שמו איני זוכר

כיום, אבל גם הוא גוייס ביחד איתנו בראפאלובקה. ובשעת החלוקה לתילות בחרו בו לתותחים הכבדים, כי היה גבוה, חזק ובעל גוף, והנה הוא בחיל המרגמות בגדוד שכן שלנו. על שאלתנו מה קרה, סיפר הלז כי במלאו שם את כרטיס הלוחם התברר שהוא יהודי, ולכן סלקוהו משם. ורק אז התחוורה לי נקודה מסויימת שעוררה את תשומת ליבי. בשעת הבחירה ליחידות, ניגש אלי אחד הקצינים מחיל התותחים החצי־כבדים, שאל אותי להשכלתי ומאחר שעניתי לו תיכונית, ביקש ממני את פנקס החיל שלי וקראני לבוא אחריו. לאחר שעיין בפנקס החזירו לי ואמר שאני יכול לחזור למקומי. תמיהתי של אותו רגע באה על פתרונה, הוא ראה בפנקס במשבצת לאום כתוב „יהודי".

מאז ידעתי דרכי בחזית, כי זר אני פה, למרות ההצהרות וההכרזות על שוויון ואחווה במשטר הסוציאליסטי, כשם שזר אני בכל מקום ובכל משטר אחר. גופי אמנם יסכון לבשר תותחים כשל כל גזע אחר, אבל בחיים אני נחות מהם, ולכן נחושה היתה החלטתי להילחם באומץ ובשכל ולא למכור בזול את הנותר לי לפליטה. ומאז השתדלתי לכלכל את מעשי בתבונה, הייתי חייל טוב אבל זהיר, הלכתי לאן ששלחוני ומלאתי את משימתי על הצד הטוב ביותר. בכל זאת מפקד הפלוגה שלי מאיור סורוקין תמיד מצא תואנה לגלות את רגשיו האנטישמיים כלפי. וכעבור מספר חדשים, עת התקדמנו כבר באדמות ליטה ולאטביה והתקפותינו לא ידעו סוף, ואני אז הצטיינתי כבר בקרבות מספר, עד שהוא סורוקין בעצמו הגיש את מועמדותי לעיטור הכוכב האדום, העבירו אותי לחטיבה אחרת. ומעניין שגם כאן פעל הרגש האנטישמי, כי החטיבה אליה הועברתי השתייכה למסגרת גדודי העונש. לגזרות הקשות והמסוכנות ביותר שלחו את החטיבה שלנו, שהיתה מורכבת כולה מפושעים פליליים ששוחררו מבתי הסוהר ברוסיה ונשלחו לחזית, לפי מתכונת מסויימת. אסיר שנידון ל־15 שנות מאסר עליו לשרת חדשיים בגדוד העונש, ולאחר שיוצא משם חי נרצה עוונו. אסיר שנידון ל־10 שנים עליו לשרת רק חודש באותו גדוד. כמו כן במקרה והוא נפצע בקרב לפני מלאת התקופה הנ"ל, הרי שוחרר מגדוד העונש, כי מחה את פשעו בדם. למותר להסביר, שהרבה לא נשארו בחיים מחיל רגלים זה; מכל החטיבה נשארו אחרי ההתקפה על יעדי האויב רק עשרות פצועים.

אם כי לנו לא נגעו ענייני העונש באופן ישיר, הרי שבכל זאת היינו תמיד עמוסים יותר מהאחרים. כשמאיור סורוקין שלחני ממנו, הוא היה בטוח שכעבור זמן קצר ביותר איהרג. אבל לא כך נגזר מעל, בחטיבה זו התקדמתי מהר מאד, עיטורים נוספים התנוססו על חזי והועליתי לדרגת רב־סמל מפקד פלוגת המרגמות. לעומת זה הוא עם עוד מספר סמלים שקירב אותם ביותר, נהרגו יומיים לאחר שעזבתי, בפגיעה ישירה של פגז בחפירתם. ושוב נתחזק בליבי אותו רגש אשר קינן בי מזמן, כי לא כיתר החיילים בחזית הם הלוחמים היהודים. ובעוד שהיתר נלחמים למען ארצם ומולדתם, הרי שאנו היהודים מחוסרי מולדת, מחוסרי ארץ ומחוסרי קרובים, ולכן מטרתנו העיקרית היא לנקום, עבור הדם הנקי שנשפך בידי המרצחים הנאצים. אני מוכרח להודות, כי אף לרגע לא שכחתים באותם ימים, תמיד הם הופיעו לנגד עיני בכל יפיים והדרם, כי לא זכיתי לראותם במותם. ורגש נקמה

זה הוא אשר הפיח בי את הרוח ואת הכוח, לעשות מעשים נועזים, להצטיין בקרב על מנת להשמיד יותר ויותר שונאים ואויבים. כפי שציינתי כבר, אנו נשלחנו תמיד מול פני המלחמה הקשה, וכן חברינו מחיל הרגלים (השטראפניקים) חוללו נפלאות, חצי ערומים כשסכינים פיניים בין שיניהם והרובים המכודנים בידיהם הסתערו על הגרמנים בשצף קצף והפילו בהם חללים למכביר. אנו התקדמנו בעקבותיהם, ומאחר והמרגמה שלי היתה הבסיסית, ז. א. אני כיוונתי הראשון את זווית הירי וכוונו, ויתר 16 המרגמות כוונו לפי המרגמה שלי, לא חסכתי כל מאמץ לכוון היטב וברד פגזים ניתך על ראשי המרצחים במהירות של רוח סערה. שם יחידתנו יצא לתהילה, המפקד הנוכחי שלי העתיר עלי מכתבי תודה מטעם הפיקוד הראשי ועיטורים נוספים התנוססו על חזי, והוא אהבני וקרבני אליו. גם יתר החיילים מהגדוד נקשרו אלי בקשרי חברות אמיצים וכנים וברצונם להביע לי את הוקרתם אמרו: אתה בכלל אינך כיהודי, ועל שאלתי למה? ענו: כי היהודים בדרך כלל מסתדרים בעורף במחסני המזון, ההלבשה והציוד, בו בזמן שאתה נלחם אתנו כתף לכתף.

ברור שאני לא הייתי הלוחם היהודי היחידי בכל הצבא האדום, היו הרבה יהודים שהראו מעשי גבורה, מסירות וחרוף נפש, ורבים מהם נושאים בגאווה את כוכב הזהב שהוא סמל „גיבור ברית המועצות", אבל אותה זיקה אנטישמית אף פעם לא נעלמה, ולכן תמיד ראו את היהודי כמשתמט וכג'ובניק. דוד מפוטאפוביץ ז"ל נלחם לצדי כל הזמן, וכן גם הוא הועבר כמוני באותו זמן לאותה חטיבת עונשין וגם כאן נלחמנו יחד.

ולעולם לא אשכח אותו ליל בלהות בביצות קורלאנד, כשאנו מפגיזים ללא הרף עד שקני המרגמות אדמו מרוב חום, והגרמנים מגלים התנגדות מאין כמוה. גלים גלים הסתערו חיילינו העשויים לבלי חת, אבל רק מעטים מהם חזרו פצועים קשה, והקו אינו זז קדימה כמלוא הנימה. ולרגעים היה נדמה כי אנו נצטרך לסגת, ושוב נכנסים כוחות רגלים טריים למערכה, והנה הפציע כבר השחר, אור היום משתפך בכל הדרו, ואש התותחים הולכת וגוברת משני הצדדים גם יחד. ואז באו לעזרתנו הקאטיושות, אותם כלים קטלניים אשר מהם רעדו ממש הגרמנים. בנקודה אחת נשבר קו ההגנה של הגרמנים, ואנו זינקנו קדימה בעקבות חיל הרגלים שהספיק להתקדם קילומטרים ספורים. אבל מצבנו לא השתפר, להיפך הוא עוד הורע, כי נכנסנו במובלעת שנוצרה בין כוחות האויב והאש ניתכה עלינו משלושה צדדים. באותו יום נהרג חברי הטוב דוד אשר נפשי נקשרה בנפשו, יהי זכרו ברוך. ובפעם הראשונה לאחר כל התלאות והזוועות שעברו עלי השתחרר מקור דמעותי, ובכיתי כילד קטן. חברי הרוסים בראותם בצערי, ישבו סביבי נוגים ואבלים ולא הוציאו הגה מפיהם. לאחר שהתאוששתי קצת, הם השקוני חצי ליטר וודקה שקיבלו באופן מיוחד מהאפסנאי ושוב זינקנו לשדה הקרב, הפעם ביתר עוז ויתר מרץ. שעל אחרי שעל הדפנו את הגרמנים לכיוון הים. ובאותו יום התגלה סוד התנגדותם העיקשת של הגרמנים, שהרי מולנו עמדו בקרב טובי לוחמיהם של הגרמנים, חטיבת הס. ס. הידועה לשימצה של המרצח הרמן גרינג, ולצידם כמה חטיבות של רוסים

מחיל וולאסוב הבוגד. אחרי שבוע ימים של קרבות עזים ומרים בגזרת קורלאנד הועברנו לריגה. שם השתתפנו בכיבוש העיר, אך חטיבתנו לא נכנסה פנימה, כי הוזעקנו לגזרת שאולי (שאבלי) אשר בליטה. דווקא שם התחילו הגרמנים לפתח התקפה נגדית, ובמקרה מסויים הם שלחו טנקים כבדים מסוג טיגר ואלה בשרשרותיהם דרסו את החיילים הרוסים. ואז הועברנו לשם, ובקרב תחנת הרכבת בתעלה שבין שתי סוללות עפר של פסי הרכבת אשר רוחבה הגיעה לכדי 8—10 מטרים בקירוב, התמקמנו עם עוד כ־500 מרגמות כבדות. מלפנינו התחפרו תותחי השדה הקלים ומאחורינו קאטיושות ותותחים כבדים. שלושה ימים ארכו ההכנות, ובשעת האפס, 3.10 לפנות בוקר, נתנו הקטיושות אות, וכל יתר הכלים התחילו לירות בבת אחת. 15 רגעים ארכה מה שקרוי ההכנה הארטילרית, ואז זינקה ראקטה אדומה למעלה, אות שחיל הרגלי הלך להסתערות ואנו העברנו את קיר האש קדימה.

לאחר מכן כשעברנו באותו מקום שבו שכנו הגרמנים, היה הכל הפוך וחרוש כאילו במחרשה, תעלות הקשר, החפירות, הבונקרים הרוסים ושבורים כולם. נשק לרוב התגלגל, תותחים שיצאו מכלל שימוש, טנקים לעשרות עמדו ובערו כנרות בליל הכפורים ועליהם, מכוסה פיח ועשן, הצלב השחור, סמל העוצמה הגרמנית; ותחמושת תלים תלים נערמו בארגזיהם ומסודרים, עמדו מכוסים ביריעות ברזנט, וכל השדה היה זרוע חללים לאין ספור. ואז השגחנו בבונקר אחד עומד על תילו שלם. אני ועוד שלושה בחורים זינקנו לתוך תעלת הקשר, ואחרי מספר יריות פרצנו פנימה. ולעינינו נתגלו חמישה קצינים גרמניים כשהם שכובים ומאוזניהם זב דם קרוש. לאחר בדיקה נוכחנו לדעת שהם אינם מתים אלא רק הלומים (נגועי הלם) מפגזים שהתפוצצו בקרבתם. מיד פרקנו את נשקם, ומה הופתענו כשסמל הס. ס. נגלה על מדיהם. בו במקום רציתי לגמור אתם, אבל באותו רגע נכנס לבונקר מפקד הגדוד שלנו ואמר שיש להעבירם למטה החטיבה לשם חקירה. הסברתי לו שבלאו הכי לא יתאוששו כי סבלו מהלם חזק מאוד וחבל על הטרדה, ובקשתי ממנו שיאפשר להרגם בכידון שבידי.

לא על נקלה הוא ניאות, אבל כשחברי צרפו גם את בקשתם הם, הסכים שרק אחד מהם, שנראה פחות המום מכולם יועבר למטה לחקירה, ואת היתר הרגתי בדקירות הכידון לעיני חברי הרוסים. ושוב היתה לי ההרגשה שנקמתי את דמו של דוד במידה מסויימת. וכן עם כל יום נוסף שהייתי בחזית, עם כל יום שנלחמתי, הרגשתי שיותר ויותר גרמנים נהרגים, יותר ויותר הם נלחצים ונסוגים, והודיתי בליבי על אשר זכיתי לראותם בכך ושניתן לי לנקום ולשפוך את דמם עבור דם הורי, אחי ובני משפחתי האחרים, ויתר היהודים אשר קברותיהם פזורים על פני אירופה כולה.

וכך יום רודף יום ושעה רודפת שעה, הקרבות אינם נחלשים, להיפך, הם מתגברים מפעם לפעם ונעשים יותר עקשים ויותר מרים. חילות הגרמנים הנסוגים מרגישים כבר כי הסוף קרב ובא. ובעוד שאנו עומדים על סף פרוסיה המזרחית, שוחררה פולין כליל מידי הגרמנים. גם הונגריה, רומניה, בולגריה, צ׳כיה וכל הארצות הכבושות משתחררות

בהדרגה והגרמנים בנסיגתם לאורך כל החזית, נאחזים בכל אבן ובכל זיז ונלחמים בחירוף נפש. ומדי פעם מתרבים חילות הס. ס. והס. ד. הידועים לשימצה שנלחמים בחזית. עד עתה היתה מלאכתם בהשמדת יהודים, צוענים, ועמים אחרים שנחשבו לפי תורתם לתת־אנשים. אבל עתה אין זמנם יותר פנוי לזה, כעת נשקפת סכנה לחייהם הם ולכן הועברו לחזית, ותיכף עוד מרחוק ניכרים פניהם המבהיקים מרוב שומן של אכילה גסה ושתיה לשכרה.

חקירת קצין גרמני שבוי

והנה נקראתי למטה החטיבה, למחלקה המיוחדת, ושם נשאלתי ע״י הפולקובניק מנהל המחלקה, אם אני יודע גרמנית, וכשעניתי בחיוב הציע לי לשמש מתורגמן בחקירתו של קצין גרמני שבוי. הוא גם הוסיף, שתוך תהליך החקירה אוכל לנקוט שיטה משלי הידועה לי מימי הפרטיזנים. ואכן ביער לא פעם השתמשו הפרטיזנים בשיטות שונות על מנת לסחוט ידיעות משבויים או מאיכרים שונאים. ולמרות שאז לא השתתפתי בפעולות כגון אלו, בכל זאת ידעתין ושמעתי עליהן רבות. הנחקר היה בחור כבן 23, בעל קומה בינונית, מוצק בגופו, בעל שיער בלונדי כהה ועינים כחולות. בחיפוש שערכו על גופו עוד לפני בואי לשם לא נתגלו שום תעודות, לפי דרגתו על המדים היה אוברלויטננט. התחלתי בחקירה כשעל ידי שני חוקרים מקצועיים ממח׳ הריגול הנגדי הרוסי ועוד שני חיילים משרות הנ.ק.וו.ד. לפי הוראותיהם של החוקרים שאלתיו לשמו, למקום מגוריו וליחידתו: מספרה וסוגה וכן לתפקידה בחזית ובגזרה שלנו. והנה הוא מסרב לדבר, בטענו כי הוא שבוי מלחמה ועליו ליהנות מאמנת ז׳נבה. דמי אז רתח כבר בקרבי, אבל עצרתי ברוחי וניסיתי להסבירו שפרטים אלה נחוצים לנו בשביל הרישום (אבידנציה), אבל הוא באחת, עומד בסורו ואינו פוצה את פיו. מסרתי את דבריו לחוקרים, והם מצידם נשארו אדישים וקפואים כמקודם, רק ביקשו ממני למסור לו, שאכן יאלצוהו לדבר באם יסרב. מסרתי לו את דבריהם כהווייתם, והוא, חיוך קל של לגלוג ריחף על שפתיו ולא ענה לי שום דבר. אז הוספתי שאני יהודי, ופרטיזן לשעבר, וכי גלויות לפני וידועות לי כל שיטות הגיסטאפו של טיפול בעקשנים ובאותן שיטות אשתמש להתיר לשונו. והוא בשלו אינו זז, פניו קפואים, עיניו נעוצות בנקודה אחת בתקרה ושותק כדג.

ביקשתי את רשות החוקרים, להתחיל בטיפול. ציוויתי על החיילים לפשוט את בגדיו, קשרנו את ידיו בחבל אשר את קצהו השחלנו מעל קורת התקרה ומשכנו את ידיו למעלה בכוח. והנה תחת ידו השמאלית התגלה לעיני הסימן של הס. ס. המושבעים, בצורת 2 חיצי הברק. הכרתי את הסימן עוד מלפני כן, אבל שאלתי ממנו לפשרו והוא שוב נאלם דום ואינו מדבר. מסרתי לחוקרים על אודות הסימן, וכי מדיו היו של הוורמכט, ז. א. של החילות הרגילים. חמתם בערה בהם להשחית והם ציוו לענותו. ובעודו עומד ככה ושותק התחילו 2 החיילים לדוש את גבו בקני פלדה בהם השתמשו לניקוי הרובים. כל מכה ומכה השאירה פס אדום שבמהרה הכחיל על בשרו והוא עדיין שותק. אז ציוו והחיילים הביאו

פרימוס הלחמה ולאורך צלעותיו המתוחות התיזו את האש. חיש מהר התחיל לדבר ולספר על כל המוצאות אותו. פרטים מלאים מחייו, מחינוכו בהיטלר־שול, שרותו בשורות הס. ס. והשתתפותו בהשמדת יהודים. וכן על יחידתו, סוגי הנשק שברשותם, שם מפקדו, אופי פעולותיהם וכל אותם דברים שעניינו אותנו. ואז אמרתי לו, פעם הייתי בדעה שאנשי ההרן־פולק אינם מפחדים מעינויים ומוות, הרי אלה נחלתם של התת־אנשים, אבל פה אני רואה שאתה בוכה ומבקש רחמים על חייך, וזה מידי יהודי אשר תורתך מלמדת שהוא מזוהם. ועתה תשים לב מי בין שנינו המזוהם והשפל, אני או אתה, במולדתך אתה בוגד, את סודותיה אתה מגלה על מנת שחייך יינתנו לך במתנה. לאחר מכן חיסלנו אותו וקברנו אותו בקרבת מקום.

נפרדתי מעל הפולקובניק, הוא הודה לי על עזרתי וחזרתי ליחידתי. והנה אחרי ימים מספר שוב נפגשתי עם אותו פולקובניק, אבל הפעם בנסיבות שונות לגמרי; אני הייתי הנאשם ועמדתי לפניו לבירור דיני. והנה מה שארע: באחד הימים נצטוויתי ע״י מפקד הגדוד לקחת את המרגמה שלנו עם האנשים, להתקדם עד כמה שאפשר לקו החזית הראשון ומשם להשתדל לחסל נקודת אש גרמנית החולשת מעל הגבעה על כל השטח ואינה מאפשרת לגזרה שלנו להתקדם, בעוד הגדודים שלנו מימין ושמאל התקדמו כבר מזמן. אז עברנו כבר את הגבול של פרוסיה המזרחית והתקדמנו לכיוון קניגסברג. וכפי שהדגשתי כבר, התנגדות הגרמנים היתה חזקה וקשה למדי, כי על אדמת ארצם נלחמו כבר הפעם.

לפי המפה שהיתה ברשותי סקרתי את השטח, וכן את מקום משלט האויב, ומעל עץ גבוה, עליו טיפסתי, בחנתי בעזרת המשקפת את הדרך שבה עלינו לנסוע. ציוויתי על החיילים להתניע את האוטו ונסענו בעקיפין מרחק של 10 ק״מ בקירוב, והתקרבנו אל אותו יעד. והנה אש קטלנית ניתכה עלינו, כשהכדורים מתפוצצים ויוצרים ברד של רסיסים. חיש מהר היטה הנהג את האוטו למקום מוגן, אנו קפצנו ממנו ולרגלי גבעה פקדתי להעמיד את המרגמה. לאותה פעולה נלווה אלינו סגן־משנה צעיר מגדודנו שזה מקרוב בא מבית הספר לקצינים והוא סך־הכל בן 19. בראותו שאני אומר להקים את המרגמה לרגלי הגבעה ומאחוריה, פקד לחדול מזה ולהעלות את המרגמה על הגבעה. כולנו, החיילים ואני, ששירתנו בחיל זה כבר קרוב לשנה והכרנו יפה את כל תכסיסי הקרב והלוחמה של מרגמות, נדהמנו לשמע דברים אלה. ואז אני כמפקד הפלוגה ניסיתי להסביר לו שאין טעם להעלות את המרגמה על הגבעה, כי דרך פעולתה וירייתה היא בקו שצורתו הגיאומטרית היא פאראבולה; בכך הוא שתותח מעלים תמיד גבוה, כי דרך ירייתו היא קשת, ובזה שונה המרגמה מהתותח, שפעולתה היא תמיד מוסווית. הוא לא התרשם מדברי ביותר, ובמקום לסמוך ולהניח את העבודה לחיילים ותיקים ממנו בנסיון, העליב אותי קשות באומרו שלא אתחב את אפי היהודי והמלוכלך בענינים לא שלי. נהמת רוגז נשמעה מפי החיילים ואני מבלי לחשוב על מעשי הורדתי חיש מהר את התת־מקלע מחזי והלמתי בו בקתו על חזהו מספר פעמים, עד שזה התגלגל והתפלש בעפר. אז הוא

ניסה לשלוף את אקדוחו, אבל אני החזקתי כבר ידי על ההדק ואמרתי: אצלי יש יותר כדורים, רק תנסה ואנקב אותך ככברה. הוא הבין שהמשחק פה מסוכן ביותר, ולכן סר הצידה ולא התערב יותר. לאחר מזה הקמנו במהרה את המרגמה, אני בעצמי כיוונתי אותה, לפי חישובי השטח והמרחק, ופקדתי על יריה אחת בעוד שאני עוקב אחרי ההתפוצצות במשקפתי. ואכן כיוונתי את המרגמה למטרה ואחרי תיקון קל בזווית הכוונת פקדתי על יריה רצופה של 5 פגזים. כשהתפזר ענן ההתפוצצות נדם קולה של מכונת היריה בעלת הקליבר של 33 מ״מ, ואנו קראנו לה דונדוק, על קצב הירי שלה שהיה נשמע דון־דוק. כשנפגשנו שוב עם הגדוד, מסר הלייטננט דו״ח על הריב בינינו למפקד הגדוד. הוא קרא לי ושאל לפרטים, אז הצעתי לו שבמקום לשמוע מפי שישאל את פי החיילים שנכחו באותו מעמד והם סיפרו לו. ואכן אני סרתי הצידה והם מסרו לו בדיוק על המתרחש שם. לי הוא לא אמר שום דבר, אבל נזף קשות בלייטננט, הלז לא קיבל את פסק הדין וביקש ממנו רשות לפנות יותר גבוה. וכך הוזמנתי לבירור אצל אותו פולקובניק, מפקד המחלקה המיוחדת, וסיפרתי לו הכל ואחר הוספתי, שלא די בזה שהקלגסים הגרמנים הרגו את כל משפחתי בא קצין הצבא האדום, חניך הקומסומול, ומטיח בפני דברים היאים לחינוך בית ספר נאצי ולא בית ספר סובייטי. את הדברים האלה אמרתי ברגש רב ובנוכחותו של סגן־הלייטנאנט הנ״ל, והם אמנם פעלו את פעלם, אני שוחררתי מיד והוא הלייטנאנט קיבל נזיפה חמורה והועבר לחיל הרגלי. כעבור ימים מספר נקראתי למסדר חטיבתי ושם עם עוד כמה עשרות חיילים, סמלים וקצינים קיבלתי את „עיטור מלחמת המולדת דרג I" עבור חיסול נקודת האויב הנ״ל. עיטור כנ״ל בדרג II היה לי זה מכבר.

פציעתי ואבדן העין

ושוב אנו מתקיפים ומתקדמים לעבר העיר קניגסברג. קרבות עזים ומרים ניטשו שמה, כשחיל האוויר משני הצדדים מפציץ בלי הרף, וקרבות של מאות אווירונים מתלקחים מעל ראשינו ואנו מוסיפים נופך משלנו על היבשה. יום אחד הוצרכתי לעבור שדה פתוח על מנת להגיע למטה החטיבה ולהעביר ידיעה חשובה. והנה תותחי האויב התחילו בהפגזה כבדה ובלי לחשוב קפצתי לתוך בור עמוק שנכרה עקב התפוצצות פגז, ואז באותה שניה ממש הרגשתי איך שכל האדמה מזדעזעת תחתי. ובשוך ההפגזה כשיצאתי ממחבואי חשכו עיני, פגז ענקי של תותח בקוטר 156 מ״מ שכב במרחק חצי מטר ממקום רבצי. מזלי היה שלא התפוצץ, כי לו היה מתפוצץ לא היה נשאר ממני זכר. שבועיים ימים שמנו מצור על קניגסברג, ביום ובלילה הפגיזו והפציצו אותה וכאשר כבשנוה היתה כולה תל חרבות אחד גדול. גם קרבות רחוב עוד ניטשו בין חומות הבנינים, אבל לא אנחנו השתתפנו בהם, כי אם חיל הרגלי תופשי הנשק הקל. אחרי כיבושה, זכתה החטיבה שלנו בנופש של 3 ימים בתוך העיר, נחנו, ישנו והחלפנו כוח. שוטטנו קצת בעיר ורק מתי מספר מהתושבים נשארו בתוכה, והם כולם רבצו במרתפים ובמקלטים.

התקדמנו לעבר פילאו, הנמל שבקרבת העיר קניגסברג. עוד ימים מספר נלחמתי שם ונפצעתי בעיני השמאלית. בעת שעמדתי על משמרתי וניהלתי את טווח האש של כל הדיביזיון (הגדוד), כי אז הפקיד בידי המיור לנהל את האש, התפוצץ פגז שרפנל מעלינו ורסיס קטן, התקוע עדיין בעפעפי השמאלי, פגע בעצם העליונה של לסתי השמאלית, חדר לעין ונשאר תקוע בחלק העליון של עפעפי. בו במקום כסיתי את עיני בידי השמאלית וכשכולי זב דם מיהרתי לבונקר של המפקד והודעתיו על כך. במקומי שלח אחד הקצינים שיחליפני, ובמו ידיו חבש לי את עיני. וכך בהחזיקי ידי על עיני נזל הדם על שרוולי ולתוכו, והשרוול המרופד צמר גפן, כי היה זה כבר בחורף, נתקשה כולו מהדם הרב שנקרש. נחתי קצת וחכיתי שיבואו לקחת אותי לבית החולים. באותו זמן הוציא המפקד שעון זהב נשיי כולו משובץ יהלומים קטנים מכיסו והושיטו לי באומרו שיהיה לי למזכרת במקרה ולא נתראה שנית. אני הודיתי לו וסירבתי לקבלו, רק בקשתי ממנו שיאפשר לי עוד פעם לגשת למרגמה ולירות ממנה פגזים מספר לאות פרידה. הוא הסכים, ואני עם עיני החבושה, נחלש מהדם הרב שאבדתי, יריתי עוד 100 פגזים בני 16 ק״ג כל אחד. ואז נפרד ממני המפקד ואמר: פרידה יפה, נתת להם לגרמנים, 100 פוד ברזל תורקת על ראשם, לחץ אותי אל חזהו ונפרדנו.

וכאן ברצוני לספר על חלום שחלמתי לילה לפני שנפצעתי. ובחלומי והנה אני יושב על יד טלפון השדה ומקבל הוראות ביצוע ממפקדי, לפתע הנני שומע את קולה של אמא המדברת מהצד השני, ואז אני כולי פליאה שואל אותה מה מעשיה כאן בחזית, והיא ענתה: באתי לשמור עליך. ואני שואל: איפה אַת נמצאת? והיא עונה: פה בצד השני של הקו. באותו רגע תפסתי בידי את חוט טלפון השדה ולפיו התחלתי לרוץ לאותו כיוון. ואכן דמותה של אמי נתגלתה לעיני, כשפניה חוורים כסיד וכולה לבושה שחורים. ניסיתי להתקרב אליה ולדבר אתה, אבל היא התרחקה ממני, ברכתני לשלום ונעלמה. למחרת היום נפצעתי, ועד היום הנני בטוח שזכותה היא שעמדה לי ונשארתי בחיים, כי כפשע היה ביני ובין המוות ורק נפצעתי קשה ואבדתי את עיני האחת. רושם החלום ההוא טבוע בליבי עמוק ולעולם לא אשכחנו.

בבית חולים השדה ששכן באוהלים, בדקה אותי רופאה יהודיה, ואז היא הראתה לאחות המסייעת בידה, הנה כך עבר הרסיס ופילח את העין, ולשאלתי אם יש עוד תקווה כלשהי שהעין תראה, ענתה לא. כעבור יומיים או שלושה הובילו אותי ביחד עם קבוצת פצועים קשה לשדה־התעופה ומשם טסנו באווירון סניטרי לעיר דבינסק (דאוגאבפילס) אשר בלאטביה. בחדר הקבלה אשר בבית החולים הצבאי בדבינסק, רשמו את כל הפרטים האישיים שלי והכניסוני למספרה. שם הפשיטו אותי עירום כביום הוולדי, גזזו את שערות ראשי ואת השערות בשאר חלקי גופי, את בגדי לקחו ממני ואת חפצי האישיים שמו בתוך נרתיק, עליו רשמו את שמי ומסרו למחסן ההלבשה. אחרי זה הכניסוני לחדר אמבטיה ועובדת סניטרית רחצה את גופי מכף רגל עד ראש במים חמים. הלבישוני פיג׳מה לבנה וחלוק עם נעלי־בית והשכיבוני במיטה צחה במח׳ העינים. באותו רגע

ששכבתי במיטה נרדמתי במקום ובמשך 28—30 שעות ישנתי בלי הפסק. גופי הלאה והעייף מצא כעת מנוחה אחרי כל אותן שנים של נדודים, סבל, שינה בלבוש ובמגפיים ומתיחות עצבים תמידית. לא רציתי לאכול ולשתות והשינה ענתה על הכל. אז העירה אותי האחות, באומרה שמנהל המחלקה קורא לי ומבקש שאסור תיכף למרפאה. בהכנסי לשם נתקל מבטי ביהודי עטור זקן רב מידות, אשר גילו קרב כבר אז ל־57, לבוש חלוק לבן וכולו אומר כבוד. הוא הזמינני לשבת, בדק את מצב העין הפצועה בדיקה קפדנית, אחר כך בחן גם את העין השניה ופסק שאין ברירה והכרח הוא לנתח ולהרחיק את הנותר, כי קיימת סכנה של דלקת עצב הראיה ואז עלולה להפגע העין השניה. אני עניתי לו, כי הנני סומך עליו ועל מומחיותו וכי גורלי נתון בידו וביקשתי שישתדל לעשות כמיטב יכולתו למען ריפויי.

ואז לאחר גמר הבדיקה אמר לי: בכרטיס החולה שלך, במשבצת כתובת ההורים או הקרובים כתוב אין, מה זאת אומרת? וכאן ברצוני להגיד שהוא קרא את שמי שהיה לו צלצול יהודי מובהק ולכן הוא התעניין בי. אני מצדי עניתי לו שאין לי כל כתובת, היות והורי, אחי וכל בני משפחתי נהרגו ע״י הנאצים ואני נותרתי יחידי מכל המשפחה הענפה. הרגשתי שחלחלה עברה בכל גופו, והוא הוסיף לשאול מה זאת אומרת, איך אני יודע שאיש מהם לא נמצא בחיים, אולי בכל זאת מי מהם ניצל וחי במקום כלשהו. הסברתי לו שבמשך שנה וחצי הייתי בפרטיזנים, בסביבות עיירתי והספקתי לוודא הכל בדיוק נמרץ. מאז הוא לא עזב אותי, ושמר עלי כאב מסור השומר על בנו יחידו, ותמיד כשנפגשנו שאל לשלומי ואם יש לי בקשות כלשהן. אני הסברתי לו שאחרי כל השנים הנני מרגיש עייפות נוראה וכל הזמן אני מתאווה לישון. אז ציווה והעבירוני לחדר לחוד שבדרך כלל שימש כאיזולאטור לחולים מידבקים, אבל מאחר ולא היו שם כאלה שכבתי אני שם; ועל האחיות ציווה לשמור עלי בשבע עינים, ואכן הן טיפלו בי במסירות רבה. לאחר שבוע ימים כשנחתי כבר קצת, עשה הוא בעצמו את הניתוח בעיני כשעוד 2 רופאי עיניים משמשים על ידו. ששה חדשים שהיתי באותו בית חולים עד שנתרפאתי כליל, ובאותה תקופה הוא קרבני מאוד אליו, רשם לי מנות אוכל מיוחדות וכן תוספת של יין לארוחה. שמו היה איליה נאומוביץ׳ זולוטניצקי. יליד קייב אשר באוקראינה; באותו בית חולים עבדה גם אשתו בתור מנהלת משק, ושתי בנותיו נשארו במוסקבה ולמדו רפואה.

הצטרפותי לצוות המרפאה

אחרי שלושה חודשים כשהרגשתי שכוחותי חוזרים אלי ואני מבריא מיום ליום מסרתי לו על כך, וכן סיפרתי לו על תופעה מוזרה שאני מרגיש בשכבי על המטה, כאילו נמלים זוחלות בכל גופי, זה מתחיל מהראש, עובר דרך כל הגוף ויוצא בקצות אצבעות רגלי. הוא הסביר לי שאלה הם העצבים שעדיין לא נרגעו כל צרכם. ואז הוא הציע לי לעבוד אתו במרפאה, ובחדר הניתוחים. אני הסכמתי בו במקום. קיבלתי

חלוק לבן והוא התחיל ללמדני את שמות המכשירים בהם משתמשים, מתי ולאיזה צורך, כמו כן שמות טיפות ומשחות העיניים, הרכבן ובאלו מקרים יש להשתמש בהן וכל יתר הדברים האלמנטריים בשרות זה. הוא היה מאוד מרוצה מתפיסתי והתחיל להרגילני לחדר הניתוחים. אחרי שבועות מספר עבדתי כבר תחת ידו כעוזר בכל הניתוחים הרגילים והמסובכים כאחד. אני שימשתי גם את שני הרופאים האחרים שעבדו במחלקה זו, בטיפולים בעיניים, באבחנות ראייה, התאמת משקפיים וגם בחדר הניתוחים. בשעת אחד הניתוחים היה נוכח הנוירו־חירורג הראשי של בית החולים, גם יהודי, בשם ד"ר רוגובוי, זה היה ניתוח מסובך מאוד, כי המנותח נוסף לזה שהיה פצוע בעין, גם גולגלתו היתה סדוקה. ואז הוא ראה את עבודתי. לימים ביקש מהרופא שלי שישאילני לו על מנת להיות לו לעזר, ואכן מספר פעמים עזרתי על ידו בניתוחי ראש שונים והוא היה שבע רצון. והנה הזמן חולף ועובר וכל יום מביא אתו ידיעות חדשות על התקדמות חיילינו בכל החזיתות וכן על התקדמותם של צבאות הברית אחרי פלישתם באירופה. בכל שורר מצב רוח מרומם, גם מזג האוויר בחוץ תרם לזה את חלקו. השלג כבר נמס ברובו, שמש האביב מראה כבר את קרניה וחג ה־1 במאי הוחג ברוב פאר והדר ושמחה גדולה. נשף גרנדיוזי התקיים אצלנו בבית החולים, והשתתפו בו כל הסגל הרפואי והמינהלי וכן החולים שהבריאו במידה רצויה. הריקודים נמשכו עד אור הבוקר, ולמחרת היום ב־2 למאי בישרו על נפילת ברלין. וביום ה־9 למאי חתמו הגנרלים הנותרים בחיים של הצבא הגרמני, על הסכם כניעה ללא כל תנאים בפני נציגי רוסיה וצבאות הברית.

עוד חודשיים ימים עמדנו בעיר דבינסק, גמרנו את ריפוי החולים הנותרים ובימים הראשונים לחודש יולי מסרנו את כל ציוד בית החולים למחסן המחוזי לרפואה צבאית, עלינו על רכבת סניטרית ונסענו למזרח הרחוק. חודש ימים ארך המסע, את כל רוסיה עברנו לרחבה, וב־2 או ב־3 לאוגוסט הגענו לעיר חבארובסק. שם קבלנו ציוד חדיש לבית חולים, ובבניין בית־ספר בן חמש קומות סידרנו הכל לפי המחלקות השונות. עוד בהיותנו בדבינסק צורפתי באופן רשמי לפרסונל בית החולים לפי יוזמתו של ד"ר זולוטניצקי וקיבלתי משכורת מקבילה לזו של אחות מוסמכת. בחבארובסק תיכינו לקבלת פצועים מהחזית היפנית, שהרוסים פתחו באותו זמן, כסיוע לצבאות אמריקה שנלחמו ביפן, אבל לא הספקנו לקבל אף חולה או פצוע אחד. המערכה היתה קצרה ביותר, רק 10 ימים ארכו הקרבות במאנג'וריה, כי בינתיים זרקו האמריקאים את פצצת האטום באיי יפן והמלחמה נגמרה. את הציוד של בית החולים מסרנו בחזרה כפי שקיבלנוהו, ואותנו העבירו לעיר הארבין אשר במאנג'וריה על מנת לקבל לידינו את מחסן הרפואות והציוד הרפואי הראשי של הצבא היפני שם, למיין את הכל, לארוז ולשלוח את זה לחבארובסק. כחדשיים ימים עבדנו שם במחסן ענקי, ביקרנו בינתיים בעוד מספר ערים שם כגון מוקדן, צ'נצ'ון, וכן פורט־ארטור ואני חזרתי משם באווירון ביחד עם המנהל הטכני של בית החולים, יהודי בשם יורי מיכילוביץ' חודאק, היתר חזרו במכוניות. ומאחר ובית החולים פורק, שיכנו אותנו בבית פנימיה משותף גדול, „אובשצ'ז'יטייה", והרופאים

שוכנו בבתים פרטיים בדירות של תושבים ותיקים. ואז היינו ברובנו מחוסרי עבודה, רק חלק מאתנו נתמנה לתפקידים שונים. אני ועוד מספר בחורים מהשרות הטכני של בית החולים היינו ממונים על עבודתם של אלפי שבויים יפניים, במיון תפוחי־אדמה, בהקמת צריפים, בסלילת כבישים פנימיים בעיירה הצבאית שבסמוך לעיר וכו׳.

בחבארובסק הכרתי מספר משפחות יהודיות שהייתי מבקר אצלן לעתים קרובות מאוד, בילינו את הזמן בשיחה הדדית ולרוב הם רצו לשמוע ממני. גם הד״ר זולוטניצקי ואשתו שאצלם הייתי מבקר כמעט כל יום דרבנו אותי שאספר להם על הכול, על החיים בפולין, על ההווי היהודי שם ובכלל על אורח החיים המתנהל מחוץ לגבולות רוסיה. נוסף לזה, הם גרו אצל משפחה, אשר בה הבעל היה פולני נוצרי מוארשה ואשתו יהודיה מוארשה שהגיעו לרוסיה עוד בימי המהפיכה האוקטוברית. וגם אלה שהכירו אותי יותר קרוב רצו לשמוע כל מיני דברים. אני אמנם הייתי זהיר מאוד, למרות זה שספרתי דברים כהווייתם, כי הבעל הפולני היה בעל משרה גבוהה מאוד ושימש כמנהל צרכי התעבורה של המזרח הרחוק. שוב עבר חודש ימים, ושמועה הגיעה כי התחילה הדמוביליזציה (השחרור מהצבא). ואחרי ימים מספר נקרא ד״ר זולוטניצקי ללשכת הגיוס המחוזית ומסרו לו צוו שיחרור, כי הוא היה מהמבוגרים בבית החולים והשחרור נעשה לפי הגיל.

לאות פרידה מכל החברים בעבודה, הוא ערך מסיבה בדירתו, הזמין רק את הרופאים היהודים שהיוו 95% מכלל הרופאים בבית החולים וכן הזמין גם אותי, ושם כטוב הלב ביין ביקש ממני לספר להם על קורותי וכל הדברים המעניינים אותם.

באותו זמן פורסמו כבר בעיתונות הסובייטית ההוראות בקשר לריפטריאציה של יהודים ופולנים אזרחי פולניה לשעבר. השאלה הראשונה שכולם שאלוני היתה מה בדעתי לעשות, כי הם ידעו שאני התמחיתי כבר קצת ברפואה מעשית ולכן הציעו לי להרשם לאינסטיטוט הרפואי לתקופה של 3 שנים וללמוד רפואה. באותו מעמד הכריזו ד״ר זולוטניצקי ואשתו שהם יהיו מאושרים אם אסכים לנסוע אתם לקיוב, והבטיחו לי שיטפלו בי כבילדיהם הם ויעשו הכל שאלמד רפואה. הודיתי להם, אבל הסברתי שאיני יכול. קודם עלי להגיע הביתה ולראות בעיני את מה שהיה כה יקר וקרוב, ואחר כך הלאה. כל הנוכחים ניסו לשדלני בדברים שאקבל את הצעתו של ד״ר זולוטניצקי וכי בלאו־הכי אין לי מה לחפש בפולין המכוסה קברים וחדורה אנטישמיות.

ואז בא הרגע הקריטי ביותר, פלטתי מפי שאין בדעתי להשאר בפולין וכי רצוני לנסוע לפלשתינה. הם נשארו נדהמים, ושאלו מה פירוש, ואיך זה אפשרי, וקיימת שאלה של גבולות ומכשולים אחרים. ומכאן ואילך התקשרה השיחה באפיק שונה למדי, פטרוני המסור ד״ר זולוטניצקי אמר לי שביכולתי לדבר באופן חופשי וכי אין כל סכנה נשקפת מאף אחד בקשר לדליפה או משהו כזה. ואז סיפרתי להם על חיינו בחוץ־לארץ, על ההווי היהודי בעיר הגדולה והעיירה הקטנה, עיסוקם ואורח חייהם, על התנועה הציונית האופפת את העם כולו, דרכיה ומפלגותיה וכן כי מחוץ לגבולות רוסיה הנסיעה היא לא בעיה, שם כל העולם פתוח ובדרך זו או אחרת אגיע למחוז חפצי.

שמואל גארבאר

השיחרור מן הצבא

באותו פרק זמן ששהינו במזרח הרחוק, ניצלנו את הזמן החפשי שהיה ברשותנו, ומטעם המחלקה לרפואה צבאית ערכו לנו טיול יפה ומעניין מאוד. מחבארובסק נסענו ברכבת לוולאדיווסטוק ומשם הפלגנו באניה שוברת קרח לחצי האי סאחאלין, לאיים הקוריליים אשר ע״י יפאן, ביקרנו אצל הצ׳וקצ׳ים בחצי האי שלהם, עברנו דרך מיצר ברינג בין הקמצ׳אטקה לאלאסקה ומשם הפלגנו באוקינוס הקרח הצפוני. מלאי רשמים ומרוצים חזרנו משם, כי לראות אותו חלק עולם, לא כל יום מזדמן. בחזרי משם נשלחתי ע״י המנהל הטכני שלנו לבירובידז׳אן, למחסן הראשי להלבשה, על מנת לקבל מגפיים והלבשה לרופאים המשתחררים מהצבא. שבוע ימים שהיתי שם, כי תור גדול היה ואי אפשר היה להגיע לפני זה, בינתיים ביקרתי בעיר היהודים האוטונומית, שם כל שלטי המוסדות ותחנת הרכבת כתובים אמנם אידיש וגם רוסית, אבל מעט מאוד יהודים פגשתי שם. ואלה שדיברתי אתם היו כאלה שנקלעו לשם בשנות המלחמה בברחם מאוקראינה. בקולחוז יהודי לא ביקרתי, וכל כמה שהתעניינתי אמרו לי שאין בנמצא כזה. ובכן קיבלתי את החבילה שלי וחזרתי לחבארובסק, ששם שהיתי עוד זמן קצר ושוחררתי.

לאחר יומיים לוויתי את ד״ר זולוטניצקי לרכבת, נפרדתי ממנו והוא חיבק אותי ונשק לי על פני ובקשני בצר לי לבוא אליו והוא ידאג לכל צרכי. כעבור שבועות מספר שוחררתי אף אני מהצבא, נפרדתי מאותה משפחה פולנית יהודית, שגם אתם נקשרתי בעבותות של חיבה. הבעל מצידו צייד אותי בכרטיס שינה ברכבת ודאג לי למקום טוב ברכבת מהירה (בימים ההם היתה זאת בעיה חמורה מאין כמוה). האשה מלאה את תרמילי בכל מיני קופסאות שימורים אמריקניים שהיו שם בנמצא לרוב — כי כל העזרה האמריקאית הגיעה דרך נמלי האוקינוס השקט — ובימים האחרונים לחודש נובמבר נסעתי הביתה.

מחבארובסק עד מוסקבה נסעתי ברכבת המהירה 11½ יממות. עשרים וארבע מנהרות עוברים בדרך הטראנס־סיבירית ו־12 גאלריות (מנהרות אשר קירן האחד הוא בצורת עמודים חצובים בסלע). במוסקבה שהינו יום שלם, אני וחברי הרוסי שיחד השתחררנו. ביחד אתו נסענו לקלינין מקום מגוריו, הייתי אצלו שבוע ימים ולאחר מכן נסעתי לפינסק. בהגיעי לשם, נתגלה לעיני מראה נורא, רחוב הרכבת כמעט ולא היה קיים, רק בתים בודדים עמדו פה ושם, והיתר הרוסים ושרופים, ומהתחנה רואים כבר אז את מרכז העיר. הפקדתי את חפצי במחסן שמירת החפצים והלכתי העירה. הסתובבתי בשוק, בתקוה לפגוש מישהו מהיהודים ולפתע נדמה היה לי כי איציק בן פיני גרבר הולך. ראיתיו מאחור, ולפי הליכתו הכרתיו, אבל לא הייתי בטוח בעצמי, התקרבתי אליו וקראתי בשמו. הוא הסתובב אלי, שנינו נפלנו איש בזרועות רעהו והלכנו יחד לחדרו. שם נפגשתי כבר עם מוטיל מיאַלישיי, מירה בוזז׳סקי, משה׳לי מפינסק שהיה אתנו ביער ועוד בחור פינסקאי בשם גרשון. באותו בית בקומה ראשונה היה גן ילדים שאותו ניהלו שתי נשים

יהודיות מרוסיה, שאחת מהם היתה מכירה מאז ימי היותה ביאנוב לפני המלחמה עם הגרמנים ושמה שרה שולמן.

ימים אחדים לפני ראש השנה האזרחי הגעתי לפינסק, לאחר שבוע ימים נרשמנו בועדה המעורבת לרפטריאציה, עברנו את כל הטיפולים והרישומים בלשכת הגיוס ונסענו לבקר ביאנוב. הרבה מה לראות לא נותר שם, כל מרכז העיירה היה שבור, הרוס ושרוף, והבתים אשר לא נפגעו באש, פרקו התושבים הגויים לעצי הסקה, או הכפריים העבירום לכפריהם למגורים. צמרמורת אחזה בגופי, בהסתובבי בין ההריסות ובזכרי שוב אותם הימים כשהכל עוד שקק חיים תוססים וערים. באמצע השוק עמדנו אני ואיציק כשניגשו אלינו כמה גויים עירוניים והושיטו לנו את ידיהם. את איציק הם הכירו טוב ואותי שאלו בן מי אני. לנו שם לילה אחד אצל אשת האורגניסטה (מנגן העוגב), לשעבר, ולמחרת עזבנו מבלי להביט אחורה, כשבלב מכרסם הצער העמוק והבלתי נשכח. בפינסק נפגשנו עם עוד יהודים, ברובם מהסביבה ורק בודדים מהעיר גופה. בביתה של משפחה יהודית מרוסיה שהשתקעה בפינסק בשם שצוקין, היינו נפגשים לעתים קרובות.

היציאה לעבר ארץ־ישראל

כעבור חודש וחצי, בדיוק ב־10 לפברואר 1946, ביום הבחירות, עזבנו את העיר ברכבת לתחנת הגבול בריסק, כשבידינו מסמך משותף המקנה לנו זכות לעבור את הגבול לפולין. אחרי בדיקה קצרה של המסמכים ע״י משטרת הגבולות הסובייטית עלינו לרכבת שבה הגענו לוארשה ומשם ברכבת אחרת הגענו לעת ערב ללודז׳. בדירתו של אהרון קארולינסקי נפגשנו עם סויטשע גרבר, דוד מסניטעווע ובנימין ז״ל (בוריס) מדרוהיצ׳ין. רק שבועות מספר התעכבנו שם, וביחד עם קבוצה המונה קרוב ל־60 איש עזבנו את פולין והגענו לצ׳כיה. מעיירת הגבול הפולנית נשאר לנו לעבור קרוב ל־10 ק״מ עד הנקודה שבה היה עלינו לחצות את הגבול. בשעות אחרי הצהרים יצאנו זוגות זוגות גבר ואשה או שני גברים ביחד ולפעמים שלושה אנשים ברגל עד לאותו מקום שנקבע מראש עם נציג הבריחה. בדרך אירעה תקלה קטנה. כאשר עברה ליד תחנת המשטרה בעיירה שהזכרתי לעיל קבוצה של שלושה מאנשינו, ביניהם איציק, מאיור יהודי מהצבא הרוסי ועוד בחור מדרוהיצ׳ין, עצרו אותם לבדיקה שגרתית של תעודותיהם שהיו דרך אגב בסדר גמור. אנו נפגשנו במקום הריכוז והתיעצנו מה לעשות, להשאיר את השלושה וללכת קדימה או לחכות להם, דבר שהיה כמעט בלתי אפשרי בתנאים ההם. בינתיים הגיע מורה הדרך מהבריחה רכוב על אופנוע, קרא לי ולעוד בחור מדרוהיצ׳ין הצידה, כי היינו ממונים על הקבוצה, ומסר לנו ידיעות בלתי מעודדות ביותר: שעד עתה לא הצליח להתקשר עם אנשי משמר הגבול, כי בכלל לא פגש בהם משום מה, והוסיף כי הגבול ריק, לא רואים שם נפש חיה והוא מצדו אינו מייעץ לנו בתנאים אלה לעבור את הגבול.

אחרי נסעו מאתנו, החלטנו אנו השנים, אני ויוסף רובנישטיין מדרוהיצ׳ין, שבכל

זאת הולכים. הוא הלך הראשון, ואני עם הקבוצה חיכיתי לאות ממנו. ציוץ בשפתיים ומחיאות קלות בידיו סימן לי את האות להתקדם. ללא תקלות עברנו את קו הגבול, ובמרחק של 3—4 ק״מ בשטח הצ׳כי, הגענו לכפר. במקרה פגשנו שם באיכר יחידי ששאלנוהו את הדרך לתחנת הרכבת בעיירה נוישטדט. הוא אמר לנו לחכות, הביא טרקטור עם עגלה, רמז לנו לעלות וביחד עם בנו הביאו אותנו לתחנה הנ״ל. אנו מצדנו רצינו לתת לו סיגריות שהיו יקרי מציאות בצ׳כיה בימים ההם, תמורת טוב לבו, אבל הוא סירב רק בקושי הצלחנו לתחוב לידיו שתי חפיסות סיגריות ונפרדנו ממנו לשלום. בתחנה גופה, השגיח בנו הפקיד התורן הצ׳כי, וכפי הנראה שהתמצא כבר בענינים הללו והודיע על כך למספר יהודים בעיירה. ואכן הגיעו שני בחורים מהבריחה המקומית, שוחחו אתנו רגעים מספר, ולאחר שמסרנו להם את הסיסמא מלמלו לצ׳כי מלים מספר ואמרו שעוד מעט יחזרו. ואכן הם הביאו לנו תה חם וכריכים טריים, וכן חלב לילדים שהיו אתנו, קנו כרטיס נסיעה ברכבת עבור כל הקבוצה עד פראג והדריכו אותנו למי לפנות במקום שם.

בתחנת הרכבת בפראג חשבנו שנפלנו בפח, כי בדלת המעבר עמדו אנשי משטרת הבטחון הצ׳כית ובדקו כל עובר. לדבר מעין זה לא היינו מוכנים כלל, אבל חיש מהר השתלטנו אנו השנים על המצב, הצגנו את האשרה הקבוצתית מטעם הקונסוליה היוונית בוארשה שהיתה בידינו לאנשי הבטחון והם בחיוך של סלחנות על השפתיים העבירו את כולנו. רק לאחר מכן נודע לנו פשר הבדיקה הזאת: באותו יום ביקר המרשל טיטו בפראג ולכן ננקטו אמצעי בטחון חמורים ביותר.

מטעם הוועד היהודי הראשי בפראג ששכן ברח׳ יוזפובסקה, הועברנו למחנה העקורים במקום (רפטריאצ׳ני טאבור) ע״י הבריחה בפראג, מסרנו על שלושת הבחורים שנעצרו שם וביקשנו טיפול מידי והעברת ידיעה על כך לבריחה בפולין. אחרי שבוע או 10 ימים הגיעו השלושה עם עוד קבוצה נוספת של אנשינו. אחר שהיה של 3—4 שבועות בפראג עלינו לרכבת שהובילה אותנו לתחנת הגבול. משטרת המכס הצ׳כית בדקה את חפצינו, והעבירונו את הגבול לגרמניה. כבר בהיותנו בצ׳כיה קיבלנו הוראות להשתקע במחנה העקורים פיקינגוולדשטאדט. שנה שלמה ישבנו שם, כשאנו מנהלים חיי קיבוץ משותפים לכל דבר, ועסקנו בפעילות ציונית ענפה. בפברואר 1947 עזבנו את גרמניה והגענו ברכבת לעיר הצרפתית שטראסבורג. שם נתקבלנו ע״י אנשי הועד הלאומי היהודי בצרפת והם העבירונו ברכבת ובאוטובוסים למלון גדול בהרי האלפים ע״י העיר גרנובל. ושוב אחרי שהייה של שבועות מספר במקום העבירונו למרסל ובפורט־דה־בוק עלינו על אניית המעפילים בדרכנו ארצה.

אחרי הפלגה של 12 יום הופיע מעל ספינתנו מטוס בריטי, חג פעמים מספר, ותוך שעתיים אחרי היעלמו כיתרו אותנו אניות מלחמה של הצי הבריטי, 8 או 9 במספר. בנמל חיפה, על מזח המטענים, העבירו אותנו באישון לילה תוך צעקות, גערות ומכות קתות הרובים לשתי ספינות כלוב מרושתות כשכל החפצים נלקחו מאתנו. כך אחרי

הפלגה אטית ביותר של 24 שעות הגענו לקפריסין ושוכננו במחנה מס׳ 66. לאחר ימים, כשקיבלנו את תפצינו, התברר שכל החפצים בעלי ערך כלשהו נעלמו. הודעות ומחאות על כך באזני הקצין הבריטי הממונה על המחנה לא הועילו כלום, ורק זכו לתשובה מתחמקת כלשהי.

בצריפי פח גלי עגולים שיכנו אותנו, מיטות בד צבאיות נמוכות מאוד, מזרוני קש ו־2 שמיכות צבאיות, קיבל כל אחד מאתנו, וכך הסתדרנו.

ומאחר שנידונים היינו לחיי בטלה מראש, עשינו הכל למען לא נתנוון. את רוב הימים בילינו בלימודים של השפה העברית, ידיעת הארץ וכן ידע צבאי. גם נשק חם כגון אקדחים, רובים ומכונת יריה אחת הצלחנו להגניב למחנה והבחורים והבחורות למדו את השימוש בנשק. משחק הכדורגל היה מקובל ביותר ובאותם ימים שהתקיימה התחרות כדורגל נהרו המונים לחזות במשחקים. האוכל שקיבלנו מידי הבריטים היה דל ומועט ולכן היו במחנות קאנטינות אשר בהן יכולנו להשיג בכסף מצרכים שונים שסופקו ע״י יהודי תושב הארץ שהשתכן בינתיים בפאמאגוסטה ועשה עסקים לא רעים.

13½ חודש עברו עלינו בקפריסין, ובימים האחרונים של חודש אפריל 1948 הגענו לנמל חיפה, יומיים לפני כיבוש העיר ע״י כוחות המרי היהודיים. באוטובוסים רגילים העבירונו למחנה העולים בקרית שמואל ובלילה שמענו את הדי היריות וההתפוצצויות אשר בעיר. וכאן ברצוני לציין שאנו היינו המשלוח האחרון מקפריסין לפני מלחמת השחרור, כל היתר הגיעו ארצה אחרי שהבריטים עזבו את הארץ.

וכך נפל בגורלי לעבור מחצית כדור הארץ בנדודי בימי המלחמה ואחריה עד הגיעי למנוחה ונחלה בארץ.

שמואל אייזנשטיין

זכרונות מימי הכיבוש הנאצי

כשהגרמנים התקדמו לסביבתנו מנתה משפחתנו שבע נפשות. אבא — גצל בן שלמה אייזנשטיין, אמא — חיה ממשפחת גולדמן והילדים פרומה, הרשל, מרים, חנה־רחל, ואני שמואל יוסף. ביתנו עמד ברח׳ 11 ליסטופדה ליד בית המועצה (גמינע). גרנו אז אצל הסבתא פייגע בשכנות המורה מיכל ולודאַבסקי ונימצביץ׳.

בבוא הפלוגות הגרמניות הראשונות לעיר יאנוב ומן המכוניות ירדו הקצינים וסמל שלד־הגולגולת בכובעיהם, הבינונו כי הגיע בשבילנו הרגע המכריע. עד מהרה החלה התעללות ביהודים, קנסות ושפטים. לילה לילה הוציאו צעירים מבתיהם ערומים כמעט והוליכו אותם לכיוון לא ידוע.

לא עבר זמן רב והגרמנים הכריזו, כי על היהודים לעבור מיד לגיטו גדור בתוטי תייל. התחילו לערוך רשימות ולחלק את התושבים לפי מקצועם. אותו זמן הנהיגו חובה לשאת טלאים צהובים כדי שאפשר יהיה להכיר יהודים מרחוק. לילה לילה היינו הולכים לישון מתוך חרדה למחר שיבוא.

יום אחד הטילו קונטריבוציה גדולה באיום שאם היא לא תשולם יהרגו את כולנו. אמהות הוציאו את פרוטותיהן האחרונות, הובאו טבעות נשואין, שעונים, וכל מיני חפצי־ערך. לא עבר יום בלי איזו גזירה חדשה על היהודים. אני נשלחתי לעבוד במנסרה, שהיתה שייכת פעם לבורשטיין ז״ל, והיינו חוזרים כל ערב לגיטו. בגיטו החלו להכין מקומות מחבוא לשעת הצורך. עברו כמה ימי שקט אבל ליבנו ניבא לנו כי דממה היא זו שלפני סערה. ועוד משפחתי מהרהרת במה שעתיד להתרחש והנה באה הודעה שכל פועלי המנסרה יעזבו את הגיטו וישלחו אותם למקום אחר, מפני שלא מילאו את המכסה. באור הבוקר נפרדתי בברכות מבני־משפחתי. אמא התייפחה חרש ואבא בירכני וקולו רועד. ואחר הוסיף: „לבי אומר כי לא נתראה עוד לעולם. לך לשלום ואלוהים ישמור אותך באשר תלך״. בעיני שנינו עמדו דמעות.

אכן, לא לשווא ניבא לו לבו.

לא עברו כמה שעות בערך, ב־1 אחרי־הצהרים, שמענו טרטורי מכונות יריות מכיוון פאַראַדיל, הבינונו שזה הסוף. אחרי כמה ימים סיפרו לנו שגלוצר ושלאקמאן,

חברי היודנראַט, גילו את המחבוא בבית גארבאר שהיה גר על יד הכומר (קשאָנדז) שבו נהרגה כל משפחת גארבאר, ההורים של ישראל, יצחק, ושמואל גארבאר. איציק גארבאר עם אשתו, אחותי פרומה, והילדים, הורי, אחי ואחיותי. אחרי זה העבירו אותנו, את העובדים במנסרה אשר נשארו בחיים, לתוך כמה בתים קטנים הרוסים למחצה. שטח זה נועד לשמש גיטו קטן. העמידו עמודים וחיברו אותם בחוטי תייל כדי להקל בשעת הצורך את מפעל ההשמדה של המעטים הנותרים. בבוקר יצאנו לעבודה אבל את מוחי התחילו להטריד הרהורים על בריחה מן העיירה. כך נמשך הדבר כשבוע ימים ואנו התכוננו לבריחה. התקרב הרגע המכריע. הגרמנים הרגישו בתכונה והעמידו שומרים קוזקים מסביב למנסרה. ובאותו ערב לא החזירו אותנו לגיטו. היה זה ערב סגריר, גשם, וערפל. החלטנו לפרוץ דרך החלונות מחדר האוכל ולברוח ליערות. בכל רגע ורגע עלולים היו הקוזקים לפתוח באזעקה, אבל שיחקה לנו השעה. בתור ילד לא התמצאתי במיוחד בכיוון, אבל זכרתי את הדרך לאחוזת אוסטריצע שאבי ז"ל חכר בזמנו אצל הפריץ ולפי זה ברחתי. עייף מן ההליכה כל הלילה נמצאתי לבסוף בכפר. הכלבים שהרגישו באורח זר פתחו בנביחה. הסתובבתי ככה כמה ימים ביערות, בלילה התקדמתי וביום התחבאתי. ביום השלישי הגעתי ל„קאַנאַל קרולעבסקי" (התעלה המלכותית). רציתי לחצות אותה. לשחות ידעתי עוד מהיותי בביה"ס לימאות, ונוסף לזה מצאתי כמה קרשים זוברים יחד, עשיתי כעין רפסודה. בשעות הצהרים הייתי על שפתה השניה של התעלה.

בצד השני של התעלה על הרקע של יערות זאווישע ששימשו מקלט ליהודים, לצוענים ולפרטיזנים, נתקלתי בגוי אשר דרש ממני זהב או כסף. הסברתי לו כי ברחתי מהעבודה ואין בידי כלום ושאני מחפש את הפרטיזנים או את משפחת רזניק. הוא השתכנע ועזב אותי, והדריך אותי איך להגיע ליערות זאווישע. כך הלכתי כשבעה קילומטרים, עד שהגעתי לאגם זאווישע. שם קיוויתי לפגוש בערב את האנשים שלנו שיבואו לשאוב מים לצרכיהם, כמו שהסבירו לי הגויים. חיכיתי ככה שלושה לילות לאנשים ותקוותי נגוזה. החלטתי ללכת לפי נביחת הכלבים עד שהגעתי ל„חוטור מוֹחרה", בית בודד ביער. דפקתי בדלת וביקשתי מעט לחם ושאלתי אולי הוא יודע אם נמצאים פה בסביבה יהודים או פרטיזנים או את הדרך אליהם. הוא הציע לי להשאר אצלו לעבוד, כי מפעם לפעם באים אליו יהודים לקחת צרכי אוכל ובמשך הזמן אוכל להצטרף אליהם. פחדתי להישאר אצלו וברחתי בלילה ליער בלי ידיעתו. אותו לילה הופיעו אצלו אהרן קארולינסקי וחיים יהודה גורודצקי. הגוי חיפש אותי ולא מצא. כך הסתובבתי עוד ימים אצלו. בינתיים נוספו עוד פליטים. באחד הלילות באו המהנדס שלוש רימלאנד ואחותו אסתר, איזאק באטאלין ואחותו טאניה, הילדים של הרופא באטאלין. לבסוף הפצרתי בו שיגלה לי את הדרך למקום המחבוא שלהם כי הוא מכיר כל שביל וסימטא ביער. וכך בהליכה של כ־15 קילומטר הגעתי עד לגשר סמחוביץ' ושם פגשתי צוענים ומפיהם נודע לי מקום המצאם של היהודים.

עייף ורעב הגעתי למקום ההתרכזות ושם פגשתי במשפחת רזניק, צביה שאכנר־

ביצקי, אהרון קארולינסקי, גורודצקי ועוד כמה מבני העיר. לאחר זמן קצר נוכחנו כי השהייה במקום אחד בריכוז גדול כזה של אנשים היא בחזקת סכנה, לכן החלטנו להתפזר לקבוצות קטנות.

יצאתי בקבוצה של 14 איש ביניהם: איזאק באטאלין, טאניה באטאלין, שלוש רימלאנד, אסתר רימלאנד, שני אחים מבריסק גלטפן, אברהם גורודצקי, שרוליק שאכנר־ביצקי, אברהם גולדברג, משה גולדברג ואנוכי. קבענו לנו מקום בסביבות מוחרה ביער סבוך וסמיך. חלק מאנשינו היו יוצאים לכפרים להשיג איזה שהוא מזון וחוזרים לפנות בוקר. כך חיינו כמה שבועות. ולפתע בלילה אחד הוקפנו מכל הכיוונים ע״י אנשים מזויינים דוברי רוסית ואוקראינית. ריכזו אותנו ותחת משמר הוציאו אותנו שניים שניים לכיוון בלתי ידוע. אני הייתי הזוג לפני האחרון עם טאניה באטאלין, אשר ביקשה והתחננה שלפחות תוכל ללכת עם אחיה, ברגעיהם האחרונים. אך הם דקרו אותה למוות. אני קיבלתי דקירת כידון אחת מעל ללב ואת השניה גבוה יותר וכשנפלתי חשבו שמתי וכך שכבתי. שמעתי, והרגשתי כיצד הם מחפשים בכיסי ההרוגים ובכיסי; שמעתי כשהורידו מרגליו של משה גודלברג שתשבוהו למת את נעליו והוא נאנח. אמרו אחד לשני כי עדיין הוא חי ולכן דקרו אותו עוד פעם. לכן כשבאו אלי לא זזתי עד שגמרו בשדידתם ונעלמו. במאמצים ובכאבים על אנושיים עם פצעים פתוחים הגעתי עד למחנה הסמוך שהיה מרוחק כ־15 קילומטר מאתנו ושם קיבלתי טיפול ראשון מד״ר ולודאבסקי ז״ל ומהאחות שיינדל פאלצ׳וק מליבשיי הנמצאת כעת בארץ.

ב־1942 הגיעה אל יערותינו חבורה של חיילי חזית רוסיים בפיקודו של קפיטן נאדלין. בראשונה התחיל בהקמת מעין חווה חקלאית ליד פערעכרעסט ואחר כך החל לאמן את האנשים לקראת הצטרפות לגדוד הפרטיזנים. על האנשים הקשישים והילדים הטיל את הטיפול בפרות. הוא הקים מאפיה ומחסנים לשם איחסון מצרכים לגדוד וכך לא היה יותר צורך בלקיחת מזון מהכפרים. אחר זמן קצר הועברתי לגדוד הפרטיזנים ע״ש „קירוב״ בפיקודו של קפיטאן נאדלין. גדוד החבלנים שלנו פעל בסביבות פינסק, אבל הוא היה שייך לחטיבת גנרל מאיור ביעגמא שמרכזה היה באוקראינה. במשך הזמן נתהדקו הקשרים בינינו ובין רוסיה הסובייטית. ביערותינו הופיעו מפעם לפעם צנחנים, „דסאנטים״. ביערות העבותים היו מדליקים בלילה מדורות והאווירונים היו מורידים „דסאנטים״ ונשק.

בסוף 1943 קיבלנו פקודה להתקדם ולכבוש את רובנה. היה לנו קרב עז על יד צומאן. שלושה גדודים התקפנו את העיר משלושה כיוונים. מפקדינו חזו מראש שהגרמנים מלוצק יחישו עזרה לאנשיהם, על כן היתה מחצית מהגדוד במארב ליד הדרך לוצק—רובנה. כשעתיים לאחר התחלת הקרב אחרי התקפת יריות חזקות אילצנו אותם לעזוב את המקום והם ברחו בבהלה והשאירו חללים הרבה במקום. למחרת נשמעו יריות וניתנה אזעקה. הסיור הודיע שכוח גרמני חזק התחיל להתקיף. השבנו ביריות אבל היינו מוכרחים לסגת בגלל הכוח החזק של האויב. מבינינו היו הרבה הרוגים ופצועים. על פי פקודת

המטה נסוגונו ליער. בימים ההם הצטיינו בין אנשינו ובמיוחד ראש יחידת הסיירים היהודי אליהו, יליד בערעזא קרטוזקא ויחזקאל זעלעזנאק מליבישיי.

בהתחלת 1944, בפברואר, כבשנו את רובנה. אחרי מיזוג הגדוד קיבלנו תופש. חלק מהחברים שלחו בחזרה לשירות הפרטיזנים לפולין.

בסוף דצמבר 1944 עברתי לפולין, התקשרתי עם הוועד הזמני של היהודים בלודז׳, אשר פעל בהעברת האנשים דרך הגבולות לאיטליה. אחרי זמן של שירות בהעברת האנשים דרך האלפים הגעתי עם קבוצה של 18 איש לאיטליה. באיטליה הייתי בבי״ס למדריכים „במירנצ׳ילה דה פרמה״. כשגמרתי נשלחתי לפירנצ׳ילה כמדריך של קיבוץ הפרטיזנים. שימשתי כמדריך עד דצמבר 1945, ואז קיבלתי הודעה על שליחת קבוצת אנשים לארץ ישראל באופן בלתי ליגלי. אני הייתי אחד מאנשי הקבוצה. הגעתי ב־24.12.1945 באוניה „חנה סנש״. הורדנו לחוף ליד נהריה.

לזכרם של יקירי שנספו בשואה:

האב — גצל בן שלמה וחנה־רחל.

האם — חיה בת שמואל־יוסף ופייגע.

אחותי — פרומה בת גצל וחיה ובעלה איציק ממשפחת גרבר.

האח — הרשל בן גצל וחיה.

אחותי — מרים בת גצל וחיה.

אחותי — חנה־רחל בת גצל וחיה.

בן־ציון פינשטין

זכרונות מהשנים 1939—1944

בימי שלטון הסובייטים

ב־17 בספטמבר 1939, ביום כיפור, נכנס לעירנו הצבא הסובייטי. רוב היהודים היו אז בבתי־הכנסת והם יצאו לראות, עטופי טליתות, בכניסת הצבא האדום. הכביש הראשי שדרכו עבר הצבא האדום היה רחוב יהודי ורוב בתי־הכנסת נמצאו לאורך הרחוב הזה.

זכור לי איך שקצינים וחיילים יהודים נעמדו והסתכלו בגאוות על היהודים המתפללים, סיפרו שגם הם יהודים ושתמונה כזאת לא ראו מעולם.

לגבי רוב היהודים בעיר היה שינוי השלטון די קשה, כי השלטונות הסובייטיים החרימו את בתי־המסחר וסוחרים נאלצו ללכת לעבודה פיסית, כדי להתקיים. העשירים יותר סבלו פי כמה, כיוון שלא נתנו להם אזרחות סובייטית, וכמו־כן לא קיבלו שום עבודה ונוסף לזה החרימו את בתיהם ומוכרחים היו לעזוב אותם ולהסתפק באיזה מקום מגורים אצל מישהו. כדאי לציין, שהרבה יהודים עשירים באו מפינסק לגור ביאנוב, בגלל העבירה שהיו פעם עשירים וסוחרים ולכן אסור היה להם לגור בפינסק, שהיתה עיר מחוזית.

אחדים הסתדרו בפקידות, במחסנים ובכל מיני מוסדות שהסובייטים ארגנו בעיר, כגון: בתי־מסחר למזון, בגדים, מוסדות לגביית נורמות מהכפרים (בשר, לחם, עור) ועוד...

החיים היו די קשים. לקניית המצרכים החיוניים היו תמיד תורים ארוכים. אנשים נהגו לתפוס מקומות בתור עוד במחצית הלילה ובמקרים רבים קרה, שאחרי עמידה של שעות רבות בתור כאשר הגיעו לדלפק החנות היה מתברר שהמצרך אזל ושצריך לחזור בלי כלום הביתה.

פעילות רבה גילתה הנ.ק.ו.ד. (משטרה פוליטית) לגבי היהודים בעיר, שהיו פעם סוחרים או בעלי עבר, שנראה פלילי בעיני המשטר. אחדים נאסרו לתקופות מאסר ארוכות, בגלל מסחר.

החיים הציבוריים היהודיים שהיו קיימים עד כניסתם נעלמו לגמרי. אנשים פשוט פחדו להיפגש זה עם זה. גם לבתי־הכנסת, שהיו תמיד מלאים מתפללים, חדלו ללכת, ובקושי

היה מתאסף מניין או שניים לתפילה. ולבסוף החרימו גם את בתי־הכנסת ועשו מהם אורוות לסוסים וכל מיני מחסנים.

וככה נמשך השלטון הזה כמעט שנתיים.

בימים האחרונים לשלטון הסובייטי, ביוני 1942, פלש לעיר, באמצע הלילה, הגדוד של הנ.ק.וו.ד. מבחוץ ואנשיו פשטו בבתים, לפי רשימות וכתובות המוכנות מראש, והוציאו כ־30 משפחות בערך (עם קצת המטלטלים שאישרו לקחת אתם), העמיסו אותם על מכוניות המשא, שהיו מוכנות מראש על יד כל בית, הובילו אותם לתחנות הרכבת ושם העלו אותם בצפיפות לקרונות משא.

האנשים האלה היו על פי רוב מעשירי העיר שבעיני השלטון היו אלמנט חשוד ולא כשר שאין לבטוח בו. היו מקרים שהפרידו בין בעל ואשה או הורים מילדיהם כיוון שזה או אחר לא היו בבית בעת המאסר.

כדאי לציין שאני חמקתי מהבית, שבתוכו היו כבר אנשי הנ.ק.וו.ד., שבאו להוציא את משפחת קארולינסקי, שגרו יחד אתנו, והלכתי לקרובי, ברל דיווינסקי, לראות מה קורה אצלם וראיתי גם שם אותה התמונה שראיתי קודם אצלנו בבית. הבנתי שגם אותם מוציאים מהבית. עזרתי להם לארוז את החפצים האישיים, כגון: בגדים, כלי־מיטה וכלי־מטבח, שנתנו רשות לקחת. אנשי הנ.ק.וו.ד. בדקו כל דבר ודבר שארזו, שחס־וחלילה לא יקחו אתם דברים אסורים.

זכורני, שבן־דודי ברל דיווינסקי לחש לי על אוזני, בזמן שעזרתי באריזה, שבמרתף מתחת לתנור (קוטשקע) נמצא כסף שאסור היה לקחתו. מבלי שאנשי הנ.ק.וו.ד. ירגישו, זינקתי למרתף והוצאתי את כספם, שהיה ארוז בשק והצלחתי למסרו לבן־דודי. כדאי לציין, שחיפושים על הגוף לא ערכו, ככה שהכסף נשאר בידיו וכפי שהתברר אחרי כן, עזר להם הכסף בהרבה לקיום המשפחה במקום הגלות.

כשהאנשים היו כבר בקרונות באו רוב יהודי יאנוב להיפרד מהם וכל אחד חשב שהם המסכנים, כי לא ידוע היה לאן מובילים אותם ומה יהיה סופם.

זכורני שאחד מהם אמר לנו, הנשארים בעיר, שלא נדאג להם ויכול מאוד להיות שעוד נקנא בהם. וכך באמת היה. יומיים אחרי זה פרצה המלחמה בין רוסיה וגרמניה. האנדרלמוסיה בעיר היתה גדולה מאוד ולא ידעו מה לעשות. אחדים ניסו לברוח מהעיר לכיוון מזרח, ז״א יותר פנימה לרוסיה. אבל התברר שהגבול הישן של רוסיה ופולין היה סגור ולא נתנו לעבור לאף אחד, חוץ מאשר לפקידים הסובייטיים שבאו לשלוט בשטחים הכבושים. האנשים שניסו לברוח מזרחה חזרו מיואשים לעיר.

יהודי יאנוב ששמעו מפי פליטים יהודיים שבאו משטחי הכיבוש הגרמניים, מה שהגרמנים מעוללים ליהודים חיכו בחרדה לבאות. אחרי נסיגת הסובייטים מהעיר וקרב קל בין הכוחות השתלט צבא הנאצים על עירנו וככה התחיל כיבוש העיר בידי צבא הגרמנים.

בן־ציון פינשטין

עזיבת העיר

אחרי תקופה של רציחות, הריגות וחיסול יהודי יאנוב, נשארנו בגיטו הקטן (אחרי חיסול הגיטו הגדול), בערך 100 יהודים, רובם בעלי מקצוע, כגון: רופאים, חייטים, סנדלרים, פחחים ועוד והנשארים מיום ההריגה במנסרה, החיוניים ביותר לעבודה בעבור הגרמנים. כולם ערירים בלי משפחותיהם, מלאי כאב והרוסים מבחינה מוראלית, מבלי לדעת מה יביא לנו יום המחר, שהרי היינו בידי הנאצים הגרמניים, שריכזו אותנו בגיטו הקטן, בתוך 6—7 בתים: מבית מארקל הפחח ועד בית ויסוצקי מצד אחד וממול בית קארולינסקי ועוד שני בתים.

הרופאים (פליטים מפולין), החייט משה ליב סושיצקי והסנדלר אברהם־אהרן שוסטר ובניו, התגוררו מחוץ לגיטו הקטן, כי הם עבדו באופן ישיר בשביל הקצינים הגרמנים.

תקופת הגיטו הקטן נמשכה כחודש וחצי. האנשים הלכו לעבודה למנסרה, תחת משמר, ובלבם פחד ליום המחר. ביום בהיר אחד, הודיע לנו לפתע מנהל המנסרה שבמקום ללכת לגיטו אחרי העבודה עלינו להתרכז במשרד בקומת הקרקע של המנסרה. חיכינו במשרד עד שהחשיך וחשבנו שבא הקץ ועוד מעט יבואו הגרמנים ויהרגו אותנו.

האנשים התחילו לברוח דרך החלון, שהיה קרוב לגדר המנסרה. השוטרים הקוזקים שהיו מופקדים על השמירה הרגישו בבורחים ועצרו את הבריחה. בין הבורחים היו כעשרים איש שברחו היערה. אני הייתי בין אלה, אבל כשראיתי שאבי ואחי נשארו בפנים חזרתי דרך החלון בחזרה. וככה היינו מרוכזים שם עד חצות הלילה עד שבאו קציני ס״ס אלינו. עד היום אי אפשר להבין מה קרה. הכוונה היתה באמת להרוג אותנו, אבל כנראה. שהדברים שאנו דיברנו אל קציני הס״ס, שאם אנחנו נחזור לעבודה יחזרו גם אלה שברחו, השפיעו עליהם מתוך כך שחשבו ללכוד אותם במלכודת שהכינו בעבורם.

למחרת חזרנו לגיטו ושוב התרגלנו למצב. בינינו לבין עצמנו קבענו באותו יום החלטה ברורה: לברוח היערה. אמנם שמענו מפי אלה שחזרו שגם ביער נהרגים יהודים ע״י רוצחים במסווה של פרטיזנים רוסיים. אבל ההחלטה לברוח היערה ולהילחם בעד הקיום ורק לא להישאר בידי הגרמנים, היתה סופית.

היהודים שנשארו בגיטו הקטן האמינו רובם שלא יקרה להם מאומה משום שהם בעלי מקצוע. אנו, שמונה אנשים התארגנו כדי לברוח ולפני זה הודענו לאנשי הגיטו הקטן הרוצים בכך, להצטרף אלינו, כדי לברוח יחד היערה. התנגדו לבריחה הרופאים, הסנדלר, החייט ורוב אנשי הגיטו הקטן, שהאמינו שלא יאונה להם כל רע.

בין הבורחים אתי היו: אבי, אחי (אבי שמעון חזר כבר פעם מהיער, ברגע שנודע לו שאנחנו עוד חיים בעיר, אחרי חיסול הגיטו הגדול) ועוד חמישה יהודים מהעיר. כמובן, שאבי לא ברצון הלך שנית ליער ובא אתנו רק משום שאנו התעקשנו.

בליל גשם אחד קבענו את הפגישה הגורלית והמכרעת בתוך המנסרה. אבי לא עבד במנסרה אבל הוא התחבא בארון של המנסרה עד גמר העבודה. ובגמר העבודה, בחושך, במקום לחזור העירה פנינו שמאלה לכיוון יערות זאווישע. אבי היה לנו לעזר

רב, להצלחת הבריחה, בידעו את כל הדרכים המובילות אל היער. בדרך ליער היה לנו קושי גדול לעבור את התעלה המלכותית שעליה היתה מופקדת שמירה קפדנית של הגרמנים. אבא מצא גוי מוכר שנתן לנו סירה שבורה ואחד אחד עברנו את התעלה. את הסירה הוביל כל הזמן אחד בשם גורני, פליט, שחי בזמן הכיבוש ביאנוב. וככה הגענו ליער.

הפגישה הראשונה ביער

אחרי שעברנו את התעלה, עד ליער, צריכים היו לעבור כפר בשם חאמיטשאוע, שהיה בקצה היער הגדול זאווישע. את הכפר עברנו מסביב כי לא רצינו לעבור באמצע כדי שהגויים לא יראו אותנו. מרחוק ראינו בכפר אורות של הבתים הקטנים ושמענו נביחות הכלבים ורעש מוזר של אנשים וצלצולי פעמונים או כלי פח.

כשעברנו את הכפר ונכנסנו ליער שמענו לפתע צעקות „עמוד" בשפה הרוסית. הפחד תקף אותנו ולא ידענו מה מתרחש. כאשר שאלו אותנו האנשים שקראו לנו לעמוד מי אנחנו הכרנו את קולות הבחורים מעירנו שהצליחו לברוח מהגיטו. שמחתנו היתה גדולה ;ואכזבתנו עוד יותר גדולה, כשראינו שהם מחזיקים „כלי נשק" בצורת רובה ואקדח צבוע שחור. נדהמנו ושאלנו אותם מה מתרחש? הם הסבירו לנו, שהלכו לכפר חאמיטשאווע להשיג אוכל עם ה„כלים" האלה ולצערם הרב רדפו הגויים אחריהם ואחד מהם, ראטנובסקי אליעזר, נשאר בכפר והם מחכים לו אולי בכל זאת יחזור. אז הבנו את סיבת הרעש. הבחורים כיוונו אותנו ליער והסבירו לנו איפה מקום החנייה שלהם. כשהגענו למקום החנייה, כ־10 ק"מ בערך מהכפר, היה כבר לפנות בוקר. סידורי המגורים במקום המחבוא היו עלובים, אך חיש מהר התרגלנו למצב והתחלנו לבנות בעבורנו את אותם „בתי־המגורים" עשויים מעץ וקש שאספנו ביער ובשדות.

בשעת הצהריים שמענו קול רעש מעגלות מגיע בכיוון אלינו ואחר כך גם יריות. ביום הראשון שלנו ביער היה הפחד גדול מאוד. היו כל מיני שמועות בין החברה ביער על אודות העדרו של אליעזר ראטנובסקי. למחרת בבוקר יצאו כמה בחורים לסיור ומצאו מתחת לגשר קטן את גווייתו של ראטנובסקי, ערום כביום היוולדו. כפי שהתברר אחר כך, מסיפורי גויים מהכפר חאמיטשאווע, תפסו אנשי הכפר את ראטנובסקי ומסרו אותו לגרמנים ואלה איימו עליו במכות רצח, שיראה את המקום בו מסתתרים חבריו היהודים. הוא עמד בעינויים בגבורה ובאומץ לב ולא נכנע להם. הם סחבו אותו לתוך היער בערך כשני ק"מ ממקום המגורים שלנו וכדי לא להוביל אותם יותר קרוב למקום המחבוא, הוא כנראה התנגד להם באמצע הדרך ואז הרגו אותו.

זה היה הקורבן הראשון מבין אנשינו ביער זאווישע. ואנו ניסינו בכל כוחנו להמשיך לחיות ביער, בלי אוכל, בלי שום תקווה ליום המחרת.

בן־ציון פינשטין

חיי יום אחד ביער

החיים ביער היו מאוד לא נורמליים ויום אחד לא היה דומה למשנהו. כמובן, שבתקופת החודשיים הראשונים היו מאורעות דמים אצלנו שנגרמו על ידי התנפלויות הגרמנים על מקום מגורינו או ע״י באנדיטים רוסיים שהתראו כפרטיזנים, מצאנו אז לנכון לא להיות יחד בקבוצה גדולה של כ־200 איש. לכן התפזרנו, כל אחד בחברתו, לכל מיני כיוונים ביער. אפילו הקבוצה הגדולה, שלה כבר היה נשק ממש והיתה נתונה להדרכת פרטיזנים רוסיים, עזבה את יער זאווישע ועברה ליערות בסביבות הכפר אודריז׳ין.

אנחנו כ־20 איש, ביניהם אני, אבי שמעון אחי אברהמ׳ל, שמואל גרבר, שניים מליבשיי, שמואל סולברג, חיים רזניק ושני ילדים בני אחותו ועוד כמה ילדים ונשים מבוגרות, נשארנו ביער זאווישע כאילו בלי תקווה. לא פעם באו אלינו פרטיזנים והזהירונו, לעזוב את המקום, כי הגרמנים יודעים על מקום מחבואנו ופעם יבואו לחסלנו.

האדישות היתה כל כך גדולה. אחרי חדשי חורף קשים ואחרי שנפלו מבינינו קרבנות יקרים בתקופת שהותנו הקצרה ביער, החלטנו להישאר במקום ורק עברנו מרחק של 2 ק״מ ממקום אחד לשני למקום מגורים נוח יותר. גרנו במבנים בנויי־עץ בתוך האדמה (זעמליאַנקעס), שהיה בהם סידור של חבית פח על מנת לחמם את הבונקער.

יום שעבר בלי התנפלויות מצד הגרמנים או אלמנטים אחרים שביקשו לחסלנו, היה יום רגיל בחיי היער שלנו. בבוקר השכם עם אור השחר קמים כולם, מתלבשים, כל אחד עם הלבוש שלו, אחד עם הנעליים שנשארו לו, במזל, מהבית, השני עם נעלי קליפת עץ (פאסטילעס), שלישי עם סמרטוטים לעטיפת הרגליים, שהספיקו להתייבש בלילה על יד התנור. מיד היו עושים מדורה, דבר שבלילה אסור היה לעשות, וניגשו להכין את ארוחת הבוקר. התפריט היה בדרך־כלל, ברוב הימים, עד אביב 1943, קמח ומים. אם היה קצת מלח זה היה כבר טוב. ערבבו את הקמח בפנים וזה היה מין מרק, עם פרוסה קטנה של לחם. לפעמים הצלחנו להשיג לנו בצל וקצת שומן להוסיף טעם למרק הזה. מרק כזה עושים גם בצהריים ובערב. היו גם מקרים שהשגנו תפוחי־אדמה, אם בגנבה או שקיבלנו אותם מהגויים מהכפרים שבסביבת היער (במרחק 10—40 ק״מ). כמובן, תמיד עמדה שמירה סביב המגורים שלנו, שמירה בלי שום נשק. רוב היום היינו מספרים זה לזה את סיפורי החיים שעברו עלינו.

על יד המדורה היינו מבצעים עוד פעולה אחת. כל אחד היה ניגש למדורה, מוריד את הבגדים, מחזיקם מעל האש, כדי להמית בחום האש את הכינים בבגדים. ברור כי סבון לא היה ביער ותנאים סניטריים אחרים גם לא היו. כל אחד לבש אותם הבגדים והלבנים, בלי להחליפם במשך תקופה של חמישה חודשים. עד שבאו זמנים קצת יותר טובים, שהרגשנו יותר ביטחון ביער שבסביבנו. זה היה כשהגיעו אלינו קבוצות פרטיזנים רוסיים מיחידה (אטריאַד) על שם קירוב, עם מפקדם נדלין. כדאי לציין את שמו לשבח, כי הודות לו לעת רוחו וגבורתו ולעזרתו לקבוצה שלנו נשארנו ביער זאווישע, עד עזיבתו את היער, שלושה חודשים לפני שחרור האזור על ידי הרוסים.

הזמנים הטובים יותר התבטאו בזה: גדלין היה משתף בפעולה את הבחורים שלנו נגד האויב הגרמני. היה נותן ליווי של פרטיזנים יהודיים לבחורים שלנו להשיג אוכל ובגדים. הביטחון העצמי גדל ולא פחדנו מהליכה חופשית ביער ובכפרים מסביב. בזמן שנראתה איזו שהיא סכנה, היה מודיע לנו מראש כי היו לו קשרים ומודיעים בכל הכפרים מסביב.

עם בוא הערב, היו מתכוננים, חלק מהגברים ללכת בקבוצות של 4—5 אנשים להשיג אוכל ליום המחרת. לא פעם היה צורך ללכת מרחק של 50 ק״מ בלילה אחד הלוך וחזור.

היינו יוצאים ממקום מגורינו ביער לפנות ערב. עד החשכה היינו הולכים רק ביער. בקצה היער היינו עושים חנייה קטנה וכשהחשיך לגמרי היינו ממשיכים בדרך לכיוון הכפר, המיועד לנו באותו לילה. ברור, שהפחד בלבנו היה גדול והיינו הולכים בשורה עורפית בלי להוציא הגה מפינו. בהגיענו קרוב לכפר, היינו מאוד מאוד נזהרים. בכל כפר, בבתים הראשונים שלו, היה לנו כבר איזה גוי נאמן שהיה מוסר לנו אם אפשר להיכנס לכפר ולבקש אוכל.

היינו הולכים מבית אל בית, כמו עני בפתח ומבקשים. אחד היה נותן כמה פרוסות לחם, השני כמה תפוחי־אדמה. אחד קצת קמח למרק, הנזכר לעיל, אחד קצת מלח, אם היה לו, היות ומלח לא היה בכלל ואחד... מקל בראש.

זכורני היטב, שבאחד המסעות הללו בכפר פוטאפוביץ, כשנכנסתי לביתו של גוי, לבקש קצת אוכל הרגשתי, שהוא לוקח בידו קלשון והתכונן להרביץ בי ולתפוש אותי. אני ברחתי והוא הספיק לדקור אותי בקלשונו באחורי. עבר זמן רב עד שהפצע הגליד.

ככה היינו הולכים מבית אל בית ואוספים וממלאים את השקים שלנו עם האוכל. השתדלנו לחזור ליער רק בחשכה. עייפים, מדוכאים, רטובים, עם רגליים נפוחות, היינו מגיעים למקום המחבוא שלנו, שם חיכו לנו בכליון עיניים והיו שמחים לראות אותנו חוזרים חיים, עם קצת אוכל, כי לא פעם היה קורה, שאחרי מסע מייגע כזה היו חוזרים גם בלי אוכל וזה מסיבות שונות. וככה היה יום רודף לילה ולילה רודף יום, עד אביב 1943 כאשר החיים ביער התחילו משתנים לטובה.

מאורעות ביער

באחד המסעות, אחרי איסוף אוכל בכפר ניווטשיטש לא חזרו שני בחורים: ברוך קרופניק ואחד בשם מנחם מליבשיי. באותו לילה חזרו אנשים מהקבוצה שלנו ממסע לכפר אחר. זכורני, שהבאנו ממסע זה תפוחי־אדמה ואבא הכין אותם בדלי לאכילה. וכשישבנו כולנו מסביב למדורה לאכול, ואני הייתי יחף ועייף מהמסע הזה, ואלינו הצטרף גם דוד הנפח, שבא וישב לידינו ומודיע, שנדמה לו ששמע רעש מעגלות. היום היה חורפי, שלג מסביב והרעש היה נשמע היטב. לא שמנו לב במיוחד לזה, אולי בגלל שהיינו עייפים והמשכנו לשבת על יד המדורה ופתאום אנו שומעים צעקה בגרמנית: „האַלט!״

נבהלנו, סובבנו את ראשינו וראינו את הגרמנים במרחק 100 מטר מאתנו. ברור, שתיכף התחלנו לברוח לתוך עומק היער ואני יחף, בלי מעיל עליון, כי לא הספקנו לקחת והגרמנים רודפים אחרינו ביריות. וככה רדפו אחרינו כשעתיים עד שנמאס להם, או שהתעייפו מרדיפה. הפחד היה גדול מאוד ולא ידענו מה גורלם של יתר שתי הקבוצות שהיו אתנו יחד, במרחק של 50 מטר כל אחת.

כמובן, ביום פחדנו לחזור וחיכינו לחושך. בערב חזרנו בחזרה. בדרך, בזמן הרדיפה, אבי נפל ומהנפילה המרפק יצא ממקומו בידו הימנית והתעלף. ברגע זה חשבנו שנהרג מיריות הגרמנים, אבל, לשמחתנו, התאושש והמשיך אתנו לברוח. בהתקרבנו למקום המחבוא שלנו ראינו מרחוק אש, היוצאת מהבדונים השרופים ע״י הגרמנים. נעצרנו ולא ידענו מה לעשות, לחזור או לא לחזור למקום.

אבי, עם היד השבורה, הלך לסייר בשטח ואנו חיכינו לתשובתו. ברגע שהודיע לנו שבשטח אין אף אחד התקרבנו לבדון השרוף ומצאנו רק את הדלי עם תפוחי־האדמה המבושלים, מלא אפר. כל אחד לקח את חלקו מתפוחי־האדמה, אחרי יום של רעב והלכנו לראות מה קרה עם יתר האנשים של הקבוצות שגרו על ידינו.

דוד הנפח, שהיה כל הזמן הזה יחד אתנו, מצא באותו יום את כל בני משפחתו, שהצליחו לברוח מהגיטו, הרוגים על יד הבדון, ובתוכם היה גם פומרנץ ברל, הסופר. אף פעם לא אשכח את הסיפורים היפים, הבדיחות, מלאי־חוכמה שהיו בפי אדם זה.

למחרת, בבוקר, הגיע אלינו פצוע מכדור בגוף, מנחם מליבשיי, ואז הוא סיפר אודות המסע לכפר נוגוביץ.

הוא, עם קרופניק ברוך, נתפשו ע״י הגויים בכפר והם מסרו אותם לגרמנים. הגרמנים אלצו אותם, ע״י מכות רצח, להראות להם את מחבואם של היהודים ביער.

קרופניק, בעוז וגבורה ובמסירותו הנאמנה לחברים, החזיק מעמד בפני פיתוי הגרמנים, ולא נשבר, עד הרגע האחרון בחייו.

אחרי שסירב להראות את מקום המחבוא של חבריו, הרגוהו הגרמנים, ולעומת זאת, מנחם מליבשיי לא החזיק מעמד, נשבר ברוחו והוביל את הגרמנים למקום מחבואנו.

ברגע האחרון, כ־200 מטר לפני המקום, התחיל לברוח מהם. הגרמנים ירו אחריו ורק פצעוהו. וככה הגיע אלינו.

כמובן, הכעס והרוגז עליו היו גדולים בעבור המעשה הטפל והבלתי אחראי, שגרם להתקפה על הבדונים שלנו והריגת 8 איש מאתנו. אבל הלב היהודי, הרחמן, מנע להענישו. וגם אחרי שלפרטיזנים, בני עירנו, ברזובסקי שבתאי וקרולינסקי אהרן, נודע על המעשה שלו ורצו להוציאו להורג, אנחנו התנגדנו לזה. אבל, סופו בא אחרי כמה חודשים, באביב 1943, כשעזבנו את המקום הזה ועברנו למקום אחר, התנגדנו שהוא ילך אתנו, והוא המשיך לכיוון אחר, בדרך פגשוהו פרטיזנים ובחקירה עליו הוציאו ממנו את כל הפרטים אודות המעשה הנבזה שעשה והוציאו אותו להורג.

איך הגעתי לקבוצות הפרטיזנים

ביום אביב 1943 הגיעו אלינו 2 פרטיזנים. אחד פולני, עריק מהמשטרה הגרמנית, שהצטרף אחר כך לפרטיזנים ואחד, אוזבק מרוסיה, ושאלו אותנו מי מאתנו מכיר את הדרך לכפר זאבצ׳יצ׳י, שעל יד פינסק.

כמובן, אחרי מה שעבר עלינו ביערות, במשך החורף והתמצאותנו בכל הדרכים, התנדבתי להראות להם את הדרך. באותו רגע לא ידעתי שהם הלכו בלי לקחת רשות ממפקדם.

הפולני, שעדיין היה בלתי נאמן בידי הפרטיזנים ורצה להוכיח נאמנותו, השפיע גם על האוזבק ושניהם הלכו אתי יחד לכפר זאבצ׳יצ׳י, במקום ששירת קודם לכן במשטרה הגרמנית, כדי להשפיע על יתר חבריו במשטרה לערוק ולהצטרף אליהם. בדרך, כשנודע לי הדבר, היה כבר מאוחר לסגת ממעשה בלתי־אחראי מצדם.

קיבלתי מהם שני רימונים והם, עם הרובים שלהם, המשכנו לכיוון הכפר. פנינו לביתו של הקצין במשטרה הגרמנית, שהיה גם פולני, כדי לדבר על לבו. הוא לא היה בבית ואשתו הקימה רעש. ביתו של הקצין היה על יד בית המשטרה; אחרי הרעש הרגשנו שנדלק אור במשטרה ושוטרים גרמניים יוצאים בבהלה מהבית. האוזבק עוד הספיק לזרוק רימון ואנחנו ברחנו חזרה ליער. בדרך טעינו ונתקלנו בתוך שדה־תעופה, אבל הצלחנו לצאת משם. הסביבה היתה כבר מוארת מזרקורים ומלאה יריות. כנראה חשבו שהרבה פרטיזנים התקיפו אותם.

באותו לילה לא הספקנו לעבור את פסי הרכבת, מאחר שהיתה שמירה קפדנית עליהם, ונאלצנו לשכב על יד הפסים בחורשה, ובלילה השני הצלחנו לעבור ולהגיע חזרה ליער.

אחרי שנודע על המקרה למפקד הפרטיזנים הוא בא למחנה שלנו ונזף בי קשות, על שהלכתי אתם לפעולה זו בלי לקחת רשות, אבל אחרי זה הציע לי להצטרף אליהם: ואמנם הצטרפתי לגדודי הפרטיזנים והמשכתי להילחם אתם עד חודש מאי 1944. עברתי כברת דרך ארוכה, מיערות זאווישע עד מבואות רובנה, אשר שם יחד עם הצבא האדום שחררנו את העיר רובנה מידי הגרמנים ומאותו רגע גם אנו השתחררנו מעורף הגרמנים.

הרגשתי היתה לא נעימה, היות ולא ידעתי מאומה על גורל אבי ואחי ושאר החברים שנשארו ביערות זאווישע.

דניאל סרצ׳וק

זכרונות מתקופת הכיבוש הנאצי

רוב היהודים גרו במרכז העיר, מאחוריהם גרו הגויים ואילו משפחתנו ועוד כמה משפחות יהודיות גרו בקצה הרחוב, שקראנו אותו ביידיש ליבעשייער גאַס. בבית הקיצוני היה גר לייזער רטנובסקי, שנפל ביערות, אחריו משפחת דויד גולדשטיין שברחו מהגיטו ואחרי כן נפלו ביער, רק דויד נשאר בחיים, משה אלטר נובושיצקי, משפחת דוד איציק הנפח, משפחת אשר גודינר, משפחת ברל מזורסקי, משפחת פומרנץ בתוכם הסופר הדגול ברל פומרנץ שברח מהגיטו ואחר כך נפל ביער, משפחת איצ׳י יותנוביץ׳ (בת אחת, ויטיה, חיה כעת בארצות הברית).

משפחת מאיר לומאסקי, משפחת לייבה גולדשטיין, משפחת מרדכי־לייב רזניק (האב החורג שלי) ואמי בריינדל (נשארנו בחיים אני, חיים יודל, ורחל), משפחת איינבינדר, (בת אחת שלה, בריינדל, היתה בברית המועצות וכעת היא בארצות הברית), משפחת אשר צ׳מרינסקי. כל ראש משפחה התעסק לפי מקצועו שלו, אחד במסחר, אחד בעבודה והילדים למדו בבית הספר.

בתאריך 22.6.1941 בבוקר התעוררנו מרעש אווירונים ומהפצצות שהגרמנים זרקו לא רחוק מהבית על תחנת הרכבת ועל גשר שעל הנהר. משרד הגיוס של הרוסים התחיל לגייס חיילים. ראינו יום יום איך שהרוסים נסוגים. תוך 6 ימים אחרי שהפגיזו את העיר שלנו נכנסו הגרמנים, הם לא נגעו בהתחלה ביהודים, רק חיפשו חיילים רוסיים ונשק. כששה שבועות בערך לאחר מכן כשישבנו יום אחד על יד הבית ראינו גרמנים רכובים על סוסים אפורים מתקרבים מהכיוון של ליבשיי. אנחנו התחבאנו כאשר הם עברו דרך הרחוב שלנו ונסעו העירה. אבל הרגשנו שמשהו לא בסדר, כי הם לא היו כמו גרמנים רגילים. פתאום ראינו שהם מתפזרים ומתחילים לחפש יהודים. התחלנו לברוח. אני ברחתי לכיוון כפר מוהילנה, פתאום שמעתי יריות אחרי וראיתי שגרמני דוהר אחרי על סוס ויורה עלי, אבל אני התקדמתי לעבר הנהר וקפצתי לתוכו והגרמני עם הסוס נעמדו מפני שהיו שם ביצות והוא לא יכול היה להתקדם הלאה.

אני נכנסתי לכפר, שם פגשתי כמה רוסים מכירים שלי. הם אמרו לי לברוח הלאה מפני שהגרמנים יכולים לבוא גם לשם. עברתי את הכפר וברחתי לכיוון היער. מרחוק

שמעתי רק יריות. ביער פגשתי את דויד גולדשטיין. הלכנו ביחד לרוסי אחד מכיר שלנו, הוא נתן לנו לאכול ואמר לנו שישנם פה ביער עוד כמה יהודים. פגשנו אותם, זה היה חיים־יודל רזניק וחיים גורודצקי (חיים חנה׳ס ז״ל). אנחנו התחלנו אז לחשוב להתקשר עם פרטיזנים, אבל אז עוד לא היו פרטיזנים. שלחנו את האיכר הרוסי לעיר להיודע מה נשמע, הוא חזר וסיפר לנו שהגרמנים הרגו יהודים ונסעו. ביום הזה הם הרגו בערך 500 יהודים על־יד יער בורוביצה. אנחנו עוד היינו כמה ימים ביער וחזרנו הביתה עם המחשבה לחזור ליער, לפרטיזנים. בינתיים התבססו הגרמנים בעיר. היתה להם משטרה שלהם ושרתו בה הרבה רוסים תושבי העיר וגם זרים. בחרו קהילה יהודית שבראשה עמד אלטר דיוינסקי, וגם משטרה יהודית. את כולם חילקו לעבודה, מי שעובד במנסרה ומי ב„טודט" (חברה גרמנית לתיקוני רכבות ופסי רכבות). אני עבדתי ב„טודט". היינו נוסעים מפעם לפעם לתקן פסי רכבת. פגשתי רוסים והייתי שואל אותם בקשר לפרטיזנים. אחד סיפר לי שמתחילים להתארגן.

יום אחד העבירו את כל היהודים לגיטו באמצע העיר, שהיה מגודר בחוטי ברזל דוקרני. אנחנו הצטרכנו לעזוב את הבית שלנו בקצה העיר ולהיכנס לגיטו. שטח המגורים שהוקצה בגיטו לנפש היה מטר רבוע אחד. בבית גרו בערך 10 משפחות. היינו יוצאים כל בוקר לעבודה ובערב היינו חוזרים. מפעם לפעם הייתי פוגש את הרוסי שהיה המקשר עם הפרטיזנים. בגיטו היינו מתאספים כמה בחורים על הגגון בבית שבו היה גר לייזר ראטנובסקי. היו שם חיים־יודל רזניק, שמחה קרולינסקי, ישראל פרץ, לייזר פורטנוי, שלוש רימלנד, ועוד אחדים. היינו משוחחים איך להתארגן ולצאת ליער. אני ועוד אחדים רצינו להתארגן ולצאת מיד אבל הושמעו גם דעות שנחכה עוד קצת.

בינתיים הגיעו שמועות שהורגים יהודים, כל פעם בעיר אחרת. בגיטו התחילו להתכונן. התחילו לחפור חפירות מתחת לרצפות. אנחנו גרנו בבית של משה ראטנובסקי. גם בבית שלנו חפרו מקלט מתחת לרצפה, וכולם התכוננו ליום הגורלי, והנה זה קרה.

למחרת יום כיפור שנת 1942 יצאו כולם בבוקר, כרגיל, לעבודה ובערב חזרנו הביתה. פתאום לפנות ערב התחילה בהלה. האנשים שעבדו במנסרה חזרו לעבודה וליתר לא נתנו לצאת מהגיטו. הבינונו שמשהו מתרחש פה. כל הלילה התהלכנו בגיטו וחיפשנו דרך לברוח ממנו, אבל מסביב היתה שמירה מוגדלת שלא כרגיל. כמה אנשים שהתקרבו לגדר כדי לברוח, ירו בהם במקום. לפנות בוקר ראינו שבמגרש על יד הכנסיה עומדים הרבה גרמנים. אז כבר הבינונו שזה הוא הסוף. אני הסתובבתי עוד בחוץ, אך אנשי הבית שלנו כולם נכנסו למקלט. אמי ביקשה ממני שגם אני אכנס למקלט אבל אני לא רציתי. אז התחילו כולם לבקש ממני שאני אכסה את המקלט. לקחתי קרשים וכיסיתי את המקלט, שמתי על יד זה שטיח, ועל הקרשים שמתי ארון, ויצאתי מן הבית. על יד הבית פגשתי את חיים־יודל. באותו רגע נכנסו הגרמנים לגיטו והתחילו לחפש יהודים. אנחנו ניגשנו לבית של מרדכי אפלבאום וקפצנו על הגגון של המרפסת, שם היו אשתו של חיים־יודל ושני ילדים ועוד כמה משפחות.

בגגון היה סדק בין הקרשים. מהסדק ראינו איך שהגרמנים ובראשם מפקדם לורנץ ימח שמו, תופשים יהודים ומעבירים אותם לכיוון הכנסיה, שם מרכזים אותם. רק יריות שמענו כל היום. גם בבית הזה היה מקלט מתחת לרצפה. ראינו איך שהוציאו את היהודים מהמקלט הזה. שני גרמנים דפקו עם הרובים בגגון שעליו ישבנו והלכו להם. לפנות ערב ראינו שהגיטו מתחיל לבעור. הלהבות התקרבו לבית שלנו. ראינו איך מתחילים היהודים לצאת מהמקלטים והגרמנים תופשים אותם וזורקים חיים לאש או שיורים בהם במקום. גם אנחנו קפצנו מהגגון וירדנו למקלט מתחת לריצפה. האש התקרבה לבית שלנו. בזמן הזה התחילו תושבי העיר הרוסים להיכנס לגיטו כדי לשדוד את החפצים של היהודים. אנחנו יצאנו מהמקלט והתחלנו להתקרב לגדר של הגיטו. היינו חמישה בחורים: אני, חיים־יודל, משה פיטל ושני אחים שולמן. עברנו את הגדר בין הרוסים ובין הגרמנים (כנראה שהגרמנים חשבו שאנחנו רוסים). התחלנו להתרחק מהגיטו. הלכנו על גוויות של אנשים הרוגים, פתאום התחילו לירות עלינו. התפזרנו בין הגוויות. גרמנים באו והתחילו לחפש, אבל שם היו הרבה הרוגים. אני שכבתי בין ההרוגים לא רחוק מהנחל. כששמעתי שאין אף אחד, קמתי והתרחקתי הלאה, שם פגשתי את חיים־יודל ואת משה פיטל. הלכנו לכיוון היער. בדרך נכנסתי לאיכר רוסי מכיר ושאלתי על הפרטיזנים. הוא הדריך אותי וגם נתן לי לחם לדרך והלכנו ליער. ביער פגשנו עוד יהודים. היינו כמה זמן ביחד. באותו הזמן נפלו הרבה יהודים ביער מידי רוסים וגם מידי גרמנים. נפלו אז אליעזר ראטנובסקי בידי הגרמנים שתפשו אותו בכפר ועינו אותו למוות. קברנו אותו ביער זאווישה וחרתנו על עץ את שמו. ברל פומרנץ, המשורר הדגול, חיים לומסקי, הרשל (שעבד בבית החרושת לשמן — olejarnia — של גורודצקי), שרה גולדשטיין עם שלושה בנים, אשתו של דויד גולדשטיין ואחותו של אליעזר ראטנובסקי, ברוך גרטנר, איזאק באטאלין ואחותו טאניה הבן ובת של ד״ר באטאלין, שלוש רימלאנד עם אחותו, שני בנים של משה מנדל רזניק ועוד שאיני זוכר.

באותו הזמן עברתי לגדוד הפרטיזנים על שם צ׳אפייב. באותו הגדוד היה יחד אתי נחמן פרוז׳אנסקי מיאנוב. הוא נפל בקרבות בשורות הצבא האדום על יד העיר סארנה. רוב הבחורים התפזרו לגדודים של פרטיזנים. אז התחלתי לנקום בגרמנים בעד כל מה שעוללו לנו. כל לילה היינו מבצעים פעולות נגד הגרמנים: היינו מפציצים מסילות ברזל, גשרים, תחנות משטרה בכפרים, מתנפלים על שוטרים, על רכבות ועוד ועוד. לא היה לילה שלא היינו עושים משהו, פעם בכיוון אחד, פעם אחרת בכיוון שני. בגדוד על שם נמיטוב שבאותו יער היתה גם רחל רזניק. היא היתה חובשת בגדוד. אותה הייתי פוגש כל פעם כשהיינו נפגשים עם הפרטיזנים של גדוד נמיטוב והיינו הולכים ביחד לפעולות. היא הלכה בקרב יחד עם כל הפרטיזנים. פעם בליל חושך נסעתי אני ועוד שני פרטיזנים רוסיים לסיור, פתאום שמענו שמישהו מתקרב. אז הסתובבו ביערות מרגלים גרמנים ורוסיים שעבדו בעד הגרמנים. אני צעקתי: עמוד! מי נוסע? סיסמה! כך פעם אחת ופעם שניה אבל לא ענו. דרכנו את המקלעים שלנו ורצינו לירות בהם.

פתאום שמעתי צעקה: „דאנצ׳י״! והכרתי את קולה של רחל רזניק. עצרתי גם בעד החברים שלי שלא יירו ואמרתי להם שהם משלנו. ניגשנו אליהם והיא סיפרה לי שהם נוסעים לגדוד פרטיזנים על שם קושצ׳ושקו לחולה.

פעם הלכנו לפוצץ מסילת ברזל לא רחוק מפינסק. שמתי כבר את חומר הנפץ מתחת למסילה ופתאום האיר זרקור משדה תעופה את כל המסילה. נצמדתי למסילה עד שהזרקור עבר. אז הדלקתי את הפתיל ותוך שניות התפוצצה המסילה. עברנו משם כמה מאות מטרים ושם פגשנו גם את הפרטיזנים מהגדוד של נמיטוב וגם רחל רזניק היתה ביניהם.

אני גם רוצה להזכיר את שפסל ברזובסקי ז״ל, הפרטיזן האמיץ. הוא היה בגדוד של ואנקה מוריאק על שם סטאלין. הוא השתתף בכל הקרבות של הגדוד ובסוף הוא נפל בידי פרטיזנים אוקראינים והם הרגו אותו, עם עוד כמה פרטיזנים רוסים. כשנודע לנו התאספנו כמה גדודים והתנפלנו על הכפרים האוקראינים האלו. אלה היו כמה כפרים לא רחוק מליבשיי. אנחנו הרסנו אז את כל הכפרים האלה. עברתי עוד הרבה קרבות בזמן הפרטיזנים.

בחורף 1944, בזמן שהצבא הגרמני נסוג, נסוגו גם הגדודים שלנו למקום אחר. פעם בערב נקראתי למפקד הסיור והוא נתן לי הוראה לנסוע לחפש את מפקד החטיבה שלנו. יצאנו בליל חושך אני ועוד שני פרטיזנים רוסיים רכובים על סוסים, התרחקנו כמה קילומטרים מהמקום, פתאום שמענו צעקות בגרמנית: „האַלט״! והתחילו לירות עלינו. הבינונו תיכף שנתקלנו בגרמנים. מעל הסוסים החזרנו אש וכל פעם התרחקנו מהמקום. באותו לילה נתקלנו כמה פעמים בסיורי גרמנים. נסענו הלאה, פתאום שומעים אנחנו מדברים. עצרנו את הסוסים. הרוסים רצו לירות בהם, אבל ברגע האחרון הבחנתי שהם מדברים ביידיש, עצרתי בעדם שלא יירו וניגשנו אליהם. היו שם כמה משפחות יהודים, ביניהם היו: משפחת פיינשטיין, משפחת רזניק, יעקב סולברג, שלמה ווייס ואחרים שאינני זוכר. הסברתי להם באיזה דרך הם יכולים להתקדם ואיפה ישנם הפרטיזנים והסברתי להם שלא ילכו למקומות שבהם נמצאים הגרמנים, ונפרדנו מהם ויצאנו לפעולה שלנו.

מהפרטיזנים התגייסתי לצי הרוסי והשתתפתי בהרבה קרבות בזמן כיבוש לאטביה. בסוף המלחמה הייתי בפינלנד ושם השתחררתי מהשרות בתאריך 30.11.1946. באתי הביתה אבל לא מצאתי בעירנו אף יהודי אחד. אז נסעתי לפינסק ושם פגשתי כמה יהודים. אחר כך עברתי מרוסיה לפולניה ומשם לאיטליה. בשנת 1947 התחלתי לעבוד באיטליה במוסד לעליה כדי להעביר עולים לארץ.

אברהם פינשטיין

פרקים מאותם ימים

מכרתי את פתק החיים שלי ב־700 רובל

הייתי בין הראשונים שהלכו לעבוד במנסרה. במשך הזמן הגיע מספר הפועלים היהודיים במנסרה עד למעלה מ־200 איש. שמענו על חיסול גיטאות בסביבה ושמענו שגם לבעלי מקצוע ולאנשים חיוניים מניחים לחיות זמן מה. נפוצה שמועה בגיטו, שעומדים לפטר כמחצית הפועלים מהמנסרה.

עלתה הבעיה את מי לפטר. לכן החליטו לקרוא לאסיפה כללית של כל הפועלים היהודיים בגיטו.

התאספנו כולנו באורווה של פינצ׳י. התחיל הדיון את מי יפטרו, ברגע שיצא הצו לפטר פועלים. אחרי ויכוחים סוערים הוחלט לערוך רשימה לפי ותק בעבודה.

הייתי בין הותיקים ונכללתי בין הראשונים ברשימה. באותו זמן שכב אבי בבית־החולים שבתוך הגיטו, חולה במחלת פליבריט, מצבו היה קשה. נתנו לו הרבה זריקות אבל אוכל לא היה והרופאים טענו שהוא מוכרח לאכול טוב, שאם לא כן לא יבריא.

בזמן האסיפה עמד על ידי אהרון קארולינסקי. לפי מראה פניו ראיתי שהוא מודאג מאוד. שאלתיו מפני מה הוא כל כך עצוב, והוא ענה לי: „אני עוד אכנס ברשימה שעד המספר מאה, אבל אחי שמחה הוא בין האחרונים שהגיעו לעבוד במנסרה והוא לא יכנס ברשימה זו״.

בלי לחשוב הרבה אמרתי לו: „אל תדאג אהר׳לי, הלא לך יש כסף, ואני ברשימה בין הראשונים. נעשה עסק: תן לי 1000 רובל ויכניסו את שמחה במקומי״. הסכמנו בסוף ל־700 רובל ובקשתי שיכניסו את אחיו שמחה במקומי. מיד מסרתי את הכסף לאמא, לקנות אוכל ולהעביר לאבא לבית־החולים. ההורים התנגדו לכל העסק הזה, אבל אני טענתי שאין איש יודע את גורלו. ובאמת, הגורל רצה אחרת: נשארתי בחיים.

איך ניצלתי ממוות בטוח

יום לפני חיסול הגיטו הגדול הייתי חולה. אחר הצהריים הגיע אחי מהמנסרה ואמר שעלי להתלבש מיד וללכת למנסרה, באשר פקודה יצאה מלפני מנהל המנסרה, שכל הפועלים, גם לא יהודים, יצטרכו לעבוד יומיים ברציפות, ועל כל אחד להצטייד באוכל.

הדבר היה חשוד בעינינו, גם הודיעו על זה ליודנראט. אמא התנגדה שאני אלך כי היה לי חום 39°. אבא בא מן הרחוב ואמר שאלך כי נדמה לו ששם יהיה יותר בטוח. התלבשתי, והכינו לי קצת אוכל שהביאו מסבתא, נשקתי לאמי, אשר מאוד לא רצתה שאלך, ועזבתי את הבית. אבא ואחי הקטן ליוו אותי עד השער. מרחוק צעקו עלי השוטרים היהודים ששמרו על השער שאמהר לצאת את השער, כי השעה כבר שש ועליהם לסגרו. הייתי האחרון שיצא את הגיטו כעובד המנסרה. בדרך פגתי את שלושת הבנים של אבא פופיצ׳קי: לייבל, חנינא ושמואליק, ועוד מספר יהודים שגם הם הלכו למנסרה.

בכניסה למנסרה ערכו הקוזאקים חיפוש אצל כל אחד מאתנו, וזה עורר בנו חשד כי משהו עומד להתרחש. בילינו את הלילה במנסרה. למחרת בבוקר נודע לנו מפי הגויים אשר באו לעבודה, שמוציאים את כל היהודים מהגיטו ומרכזים אותם בשוק. בערך בשעה 9 בבוקר ראינו מרחוק שמובילים את היהודים בדרך ל„פרדיל" לבורות שהיו כבר מוכנים שם. שמענו גם יריות — ירו באנשים שלא יכלו להמשיך ללכת. וככה עמדנו כל היום על הגג של המנסרה והסתכלנו איך מובילים את כל יהודי יאנוב לשחיטה.

בערב של אותו היום שמענו יריות חזקות מכל מיני כלי נשק ואש חזקה פרצה מכיוון הגיטו. מנהל המנסרה התחיל לצעוק עלינו: „היהודים הארורים שלכם שרפו את הגיטו!" אנחנו באמת חשבנו שמישהו בא לעזור ליהודי הגיטו, אך נתבדינו. באותו לילה חוסל הגיטו. בחרדה ובכאב על משפחותינו שנהרגו, עבר עלינו הלילה השני במנסרה.

ביום ששי בבוקר הודיעו לנו הגויים שבאו מן העיר שחסלו את כולם, והשאירו רק 13 יהודים: רופאים, את משפחת אברהם־אהרן לוין, הסנדלרים בלי הנשים, ואת משה לייב סושיצקי החייט.

באותו יום בשעה 8—8.30 בערך, ראינו מרחוק הולכת וקרבה אל המנסרה יחידת גרמנים — כ־200 איש בערך, ואחריהם אנשי משטרה באותו מספר. חשבנו שהם גמרו את המלאכה בעיר והולכים אל הרכבת כדי לעזוב את העיר. אבל במקום לרכבת פנו למנסרה וכתרוה. אז הבינונו שבאים לקחת אותנו. זוכר אני שקצין ס.ס. ושוטר מתושבי יאנוב בשם טברקובסקי, היו הראשונים שעלו למנסרה. כיוון שהכרתי את השוטר אשר בזמנו למד יחד אתי בביה״ס העממי הפולני, נגשנו אליו, אני ואחי, לשאול מה עומד כאן להתרחש. במלים גסות ובקללות צעק עלינו שנתרחק ממנו, ושהרגעים האחרונים שלנו באו.

אני ואחי ירדנו להתחבא במרתף המנסרה, אבל שם החלטנו שעלינו לשוב ולהצטרף לשאר החברה. באותו זמן רכז מנהל המנסרה את כל הפועלים בכללם הגויים. על ידו עמדו קצין ס. ס. ושוטר זה ציווה על הגויים לצאת מהשורה.

מנהל המנסרה הקריא לפנינו פסק דין מוות מטעם הרשות הגרמנית וצווה לפנות ימינה לכוון הגדר, לצד הכפר מוהילנה. בגדר היה כבר מוכן מעבר גדול וציוו עלינו לעבור במעבר. כאן נגלו לעינינו הרבה גרמנים ושוטרים מסביב שנשקם היה דרוך כלפינו. בצד עמדו מספר מכוניות עם אנשי ס. ס. אותנו העמידו על הברכיים. הייתי בשורות הראשונות ושמעתי את השיחה בין קצין הס.ס. ומנהל המנסרה. האחרון ביקש מהקצין שישאיר בחיים כ־40 בעלי מקצוע על מנת שיוכל להפעיל את המנסרה עד שהגויים ילמדו את העבודה.

מתחילה התנגד הקצין, בטענה שישנה פקודה מהפירר לחסל את כל היהודים בשטחים הכבושים עד 1.1.1943. לבסוף הוא הסכים והשאיר 40 איש. והתחילו לקרוא בשמות בעלי המקצוע, לפי רשימה.

אני לא הייתי בעל מקצוע וידעתי שגורלי נחרץ. את אחי הוציאו שלישי בין בעלי המקצוע והעמידו אותם על הברכיים במרחק של כ־50 מטר מאתנו. המשיכו לקרוא ברשימה. מחשבות שונות עלו בראשי, מה לעשות כדי להשאר בחיים.

מאחי נפרדנו מרחוק בתנועת ראש. ופתאום בא רעיון במוחי: ידעתי שצריכים לקרוא עוד מעט בשם יודל שוסטר אשר נשאר בגיטו. החלטתי שאקום אני במקומו. וכך היה: כשקראו בשמו יצאתי אני במקומו. אינני יכול להבין איך זה קרה. כי מנהל המנסרה ומנהל החשבונות, ברק, הפולני שקרא את השמות מן הרשימה הכירו אותי בשמי, ולא הוציאו הגה מפיהם.

אני הייתי האחרון מ־40 האיש.

אחרי זה קראו שמות נוספים של אנשים שלא היו במנסרה. כאן ניסו לקום שניים בבת־אחת אחרי שראו שהתחבולה שלי הצליחה, אבל הגרמנים הבחינו בדבר והפסיקו לקרוא מן הרשימה. כל השאר הוצאו להורג.

הלילה האחרון ביערות זאווישע

זה היה בערך בסוף פברואר 1944, בשעה 10 בערב. נמצאתי אז במחנה הפרטיזנים של נדאלין. שם אמרו לי לרוץ למחנה משפחות היהודים ולחכות שם להוראות ובינתיים לארוז את החפצים. כשהגעתי שמה היו כולם שקועים בשינה. הערתי את כולם, הם התלבשו וחיכו להודעה. כעבור שעה הודיעו לנו לעזוב מיד את יער זאווישע, כי הוא היה מכותר מסביב על־ידי כ־10,000 גרמנים מצויידים בתותחים ובטנקים. היתה לנו דרך אחת ליציאה, בכיוון דולסק־ליבשיי. השכבנו את החולים בטיפוס על עגלות וזזנו לדרך.

ראינו יורים מסביב ליער ברקטות וכאילו כבר עומדים להתקיפו. מחנה משפחות היהודים של יאנוב היו האחרונים שעזבו את היער.

בדרך פגשו אותנו פרטיזנים ואמרו לנו להזדרז, כי קבלו ידיעה שבשעה 5 בבוקר יתקיפו הגרמנים את היער. הלכנו לכוון ליבשיי. שני ימים ושני לילות רצופים הלכנו ברגל. הרגלים היו נפוחות מרוב הליכה. נתנו לנו שעה אחת לנוח והמשכנו ללכת בכוון ראפאלובקה, מקום בו היה כבר הצבא האדום. אני ועוד ארבעה בחורים מיאנוב נפרדנו מהמשפחות, באנו למטה הפרטיזנים וביקשנו להשאר ולהלחם, והמשפחות תדאגנה לעצמן. המטה לא הסכים לזה. טענו שאסור להשאיר משפחות בלי גברים בדרך מסוכנת כזאת, והם הוציאו לנו תעודות שחרור מהפרטיזנים, בכדי ללוות את המשפחות למקום בטוח. וכך המשכנו עד ראפאלובקה שבאוקראינה, שם כבר היו הסובייטים. לא שהינו שם אף יום אחד, אלא מיד התגייסנו לצבא האדום.

איסר אפלבוים

פון יענע טעג

ערשטע טעג

אַ ציטער גייט אַדורך אַלע; מען זאָגט אַז דער דייטש דערנענטערט זיך צו אונדז און צווישן אַלע הערט מען נאָר איין זאַך: צו איז דער דייטש אַזוי שלעכט ווי מען גיט איבער. די עלטערע, וואָס געדענקען נאָך יענע קריג, דערציילן ווי אַזוי ס'איז געווען, ווי אַזוי מען האָט געלעבט דאַן מיט דעם דייטש, די יונגע שטייען און הערן, נאָר ביי אַלעמען אויף די פּנימער ליגט אַן אומעט און צעדרודערונג. דעם 27—26 ביינאַכט אַ שיסעריי, אַלע לויפן זיך באַהאַלטן. אין שרעק ליגט מען, ווער אויף דער גאַס ווער אין די קעלערן באַהאַלטן און מען וואַרט אויף טאָג. אין מיטן טאָג קומט דער ערשטער קרבן, מען ווייסט ניט פון וועמענס אַ קויל, דער שטענדיג פריילאכער און לוסטיגער יעקב ברעסקי, ער פאַלט צווישן דעם ראד קראָמען. די שטיינער באַגאָסן אַרום מיט בלוט. מענטשן ניט קיין אויסגעשלאָפענע לויפן אין איילעניש, באַקוקן דעם קרבן און מען סוד'עט זיך. שלעכט, אַ שלעכטער סימן, עס וועט ניט גוט זיין. פון פרימאָרגן, אין שטאָט שטיל, מען זעט נאָר ווי ס'קלייבן זיך די פויערים פון אַרום. זיי וואַרטן ווי אויף עפּעס. זיבן אַ זייגער אין דער פרי הערט מען שוין געשרייען. די פויערים הויבן אָן זייער אַרבעט. מען הויבט אָן אויפרייסן געשעפטן, סקלאַדעס, הייזער. עס שיט זיך תבואה אונטער די פיס, פעדערן פליען אין דער הויך, עס דוכט זיך אַז אין מיטן זומער פאַלט אַ שניי. יידישע פאָרשטייער ווי אלתר דיווינסקי לויפן צום קסאָנדז, גלח, און צו פאָר־שטייער פון אונדזערע יאַנאָווער קריסטן בעטן זיי הילף. דער גלח קומט נאָך, ער גייט צו די פויערים, רעדט מיט זיי, נאָר עס העלפט ניט. דער קסאָנדז נעמט אַ סכום געלט און נאָכהער גייט ער צום צעיושעטן עולם, נאָר ווער הערט אים, אַז אַלע זיינען פאַרנומען מיט אַזאַ הייליגע אַרבעט ווי צעשטערן יידישע האָב און גוטס. און דאַן פון אַ ווינקל זעט מען ווי עס לויפן פון קרעניצע די ברידער מיט העק און מיט זיי נאָך קריסטן פון מאהילנער גאַס און זיי דווקא נעמען זיך אָן פאַר די יידן און צעטרייבן די פויערים, שטעלן אין אַלע עקן אַ פּאָסט און לאָזן קיינעם ניט אַריין אין שטאָדט. אָט אַזוי הויבן זיך אָן ביי אונדז אין יאַנאָוו לעבן פּינסק, די שרעקלעכע פאָר אונדז יידן איבערלעבונגען.

דעם 28.6.41 אין דער פרי. עפּעס הערט זיך אַ געדויש פון מאָטאָציקלען און מאַשינעס אויפן שאָסיי דראָהיטשין—פּינסק, און פון איין שטוב צו דער צווייטער גיט מען איבער: זיי קומען. די יידן אַלע פאַרבאַהאַלטן, די מער דרייסטערע קוקן דורך שפּאַרונעס פון די פענסטער. מען זעט ווי די פּאָלאַקן און רוסן שטייען לעבן אַסנע פעלדמאַגנס שטוב מיט טישלאַך באַרויט מיט זאַלץ און קינדער מיט בלומען, און אַרום די פאַרשטייער קלייבן זיך די רוסישע באַפעלקערונג, אַלע אויסגעפּוצטע, פריילעכע פּנימער ביי יעדן פון זיי, וואַרטן אויף מקבל צו זיין די דייטשע מענטשן פרעסער.

עס ווערט שטיל. עס דערנענטערן זיך די ערשטע מאָטאָציקלען, די רוסישע קינדער דערלאַנגען בלומען, די פאַרשטייער טראָגן צו ברויט מיט זאַלץ. סענדער הרשל טראָגט זיך אויך מיט ברויט, נאָר ווער קוקט אויף אים. נאָך די מאָטאָציקלען הויבן אָן גיין אַלערליי מינים אַפּטיילונגען. אַ סך פאָרן ווייטער און אַ טייל בלייבן אין שטאָט. די געבליבענע הייסן עפענען די הייזער, זיי זאָגן האָט קיין אַנגסט ניט איהר יודן, מיר וועלן אייך קיין שלעכטס טאָן, נאָר דאָס שלעכטס וועט קומען נאָך אונדז.

פאַרנאַכט דעם זעלבן טאָג ווערן דערהאַרגעט נאָך דריי יידן אַנגעוויזענע דורך גרישא גאַדאַמסקי, וואָס שטעלט פעסט אַז זיי זיינען געווען קאָמוניסטן. די דריי יידן זיינען צוויי פון פּוילן און יאַבלאָנסקיס איידעם, אשר. יעדן טאָג אינדערפרי, בעת אַלע שלאָפן זייער שלאָפלאָזן אַפּרו לויפן שוין אַרום צעיושעטע דייטשן, וועקן די יידן צו דער אַרבעט, נעמען צו וואָס זיי געפינען, שלאָגן, מאַכן חוזק, רייסן עלטערע ביי די בערד, גיבן אַרויס אַ פאַראָרדענונג אַז יידן טאָרן ניט גיין אויפן טראָטואַר, מוזן גיין אויפן שאָסיי, טראָגן אויף דער לינקער האַנט ווייסע בענדן (אַפּאַסקעס) מיט אַ געלן מגן־דוד, לאָזן יידן גאָרניט קויפן ביי קריסטן. די יידישע לאַגע אין שטעטל ווערט אומדערטרעגלעך. יידן גייען ניט אין ערגעץ, מען גנבעט זיך אַדורך איינער צום אַנדערן, אַז קיינער זאָל ניט באַמערקן פון די דייטשן. אָט אַזוי לויפן אַדורך ניט קיין גאַנצע צוויי מאָנאַטן. אַן אָנזאָג קומט פון די אַרומיקע שטעטלעך: יידן פּילעוועט זיך, זיי, ד.ה. די ס.ס. מיט די לאַנגע מאַנטלען און סיווע פערד, קומען אָן. אַ ציטער גייט אַדורך אַלע, מען ווייס ניט וואָס צו טאָן. פאַרשטייער פון די יידן לויפן ווייטער צו אונדזערע העלפער משיחים, דער גלח, קסאַנדז, באַטיושקא און צו נאָך אַזעלכע אַז זיי זאָלן זיין אונדזערע גוטע שליחים פאַר די דייטשן. מען קלייבט געלט ביי אַלעמען און מען גיט איבער דעם קסיאָנדז, אויסלייז געלט.

די ערשטע שחיטה און דערנאָך

ערב תשעה באב 1941 פרייטאָג. שבת, מען גייט אַ סך אַוועק פון שטאָדט אויף די פעלדער אַרבעטן ביי פּויערים, אַבי אין שטאָדט ניט זיין, און שבת פאַרנאַכט גייענדיק שוין פון פעלד זאָגט מען אָן: זיי גייען. עס הויבן זיך אָן באַראַטונגען — גיין אַהיים אָדער נעכטיקן אין פעלד. עס בלייבט — גיין אַהיים, וואָס עס וועט זיין מיט אַלעמען

וועט זיין מיט אונדז. און נאָר אַריינגייענדיק אין שטאָדט ווערט זי אַרומגערינגלט דורך דייטשן און פּאָליציי פון דער היימישער רוסישער־פּוילישער באַפעלקערונג. עס הויבט זיך אָן אַ שרעקליכע קנאַלעריי פון ביקסן, עס הערן זיך געשרייען, געוויינען, און די דייטשן גייען פון שטוב צו שטוב און מען טרייבט אַלע יידן אויפן מאַרק פּלאַץ צווישן דעם פּוילישן קאָשציאָל און רוסישער צערקעווע.

איך מיט נאָך חברים זיינען אַרומגערינגלט פון דייטשן. פון אַנטלויפן איז קיין רייד ניטאָ, מיר ווונדערן זיך און פרעגן וואָס ווילט איר פון אונדז מאַכן. דער ענטפער פאַלט: אויפן מאַרק פּלאַץ, דאָרט וועט איר זען. דער אָנהויב איז, אַז יידישע האָב און גוטס ווערט אין גאַנצן הפקר, אַלע טירן פון די הייזער אָפן, יעדער קריסט וואָס ער וויל נעמט ער, קיינער זאָגט אים גאָרניט און שטערט זיי ניט אין דער אַרבעט פון ראַבירן יידישע זאַכן.

מען פירט אונדז פון ליבעשייער גאַס אויפן מאַרק. באַקאַנטע קריסטן זאָגן אונדז: וווהין גייט איר, אַנטלויפט. נאָר מיר גייען ווייטער, און קומענדיק לעבן שכנא דעם בויערס שטוב מאַך איך אַ מאַנעוור, איך הויב אָן לויפן, און מיט אַ מאָל שטעל איך זיך אָפּ. די פּאָליציי ווערט עפּעס צעטומלט, עס נוצן אויס דעם מאָמענט אַסך פון אונדז און מען הויבט אָן אַנטלויפן וווהין די אויגן טראָגן. איך בין אויך פון די אַנטלאָפענע. עס ווערט אַ שיסעריי אויף אונדז, נאָר ביז וואָס ווען ליג איך שוין ביי אַ קריסט אין גאָרטן מיט אַן איינגעהאַלטענעם אָטעם. דער קריסט אין וועמענס גאָרטן איך ליג הייסט פּאַוועל האַרופּעס. ער גייט אַדורך לעבן מיר, ער זעט ווי איך ליג, הייסט ער מיר בעסער זיך באַהאַלטן, און גייט אוועק. אין דעם הער איך ווי די פּוילישע פּאָליציי ריידן צווישן זיך: אָט דאָ ליגט איינער. איך לאָז זיי ניט טראַכטן לאַנג און פאַרשפּאָר זיי אָן אַרבעט. אויפן גאַס איז שוין פינסטער. איך גיב מיט אַמאָל אַ לויף אַרויס, שפּרינג איבער אַ הויכן פּלויט, נעם אַראָפּ פון אָרעם דעם באַנד און מיט געוויינלעכע טריט שפּרייז איך אַ היים. איך באַגעגן דייטשן. זיי פרעגן מיר גאָרניט. איך קום אַ היים, איך וויל אַריינגיין, קיינער ענטפערט ניט. און אַזוי ווי אונדזער הויז האָט זיך געפונען ניט ווייט פון דעם אָרט וווּ מען האָט אַלעמען געקליבן, גיי איך אַוועק טיפער אין הויף, זעץ זיך אַנידער צווישן בעבלאָך. אין דעם הער איך אַ שושקעריי, דאַכט זיך אונדזערע. איך גיי צו אויף אַלע פיר נעענטער, יאָ, ס'איז חיים ראטנאָווסקי, סאַצקעס אַ זון און נאָך. איך פרעג זיי וואָס דאָ קומט פאָר. זיי דערציילן אַז מען קלייבט אַלעמען אויפן מאַרק. אַלעמען האָט מען אויסגעזעצט אויף די קני, אַרום שטייען סאָלדאַטן מיט ביקסן און מאשין געווער, אַלעמען הייסט מען שווייגן און מען וואַרט. אויף וועמען ווייס מען ניט.

און אַרויסגעוויזן האָט זיך אַז מען האָט אַלעמען אויפגעקליבן, געוואַרט אויף די תליינים. זיי זיינען געווען אין דאָרף בראַדניצע און געטרונקען, זיינען זיי ניט געקומען. מען צעלאָזט אַלעמען פאַרטאָג אַהיים, מען נעמט צו ביי יעדן די פינגערלאָך און זייגערלאָך. אויסגעמאַטערטע לייגן זיך אַלע שלאָפן. איך קלאַפּ שטאַרקער אין טיר, איך

דערהער דער מאַמעס שטים. זי דערציילט: איך בין ניט אַרויס, דער פאָטער אויך ניט, מיר האָבן זיך באַהאַלטן. די פרוי מיטן קינד אויפן אָרעם. בלאָס דערשראָקן רעדט זי צו מיר: איסר, רו זיך אָפּ, איך וועל וואַרעמען טיי. נאָר איך ווייס ניט וואָס עס ציט מיר אַוועק פון דאַנען, עס רעדט צו מיר אייגער, אַזוי קומט מיר אויס, און ער זאָגט: רו ניט, עס ניט, גיי פון דאַנען. איך דערצייל דאָס דער מאַמען. זי זאָגט מיר: זון, אויב עס ציט דיר אַוועק פון דאַנען גיי, און צוקושנדיק זיך מיט אַלעמען מיט אונטערגעבראָכענע פיס גיי איך אַוועק, און וווהין?

אויפן גאַס איז שוין גרויסער טאָג, אין די גאַסן אַ טויטע שטילקייט. אַוווּ ניט ווו לויפט אַדורך אַ שאָטן פון אַ מענטשן. איך נעם זיך הינטער דער שטאָט און גיי מיט גיכע טריט אַזוי ווי דורך עמיצן געטריבן. אויפן עק ליבשייער גאַס נענטער צום פעלד אין וואַלד, קומענדיק צו אליעזר ראטנאָווסקי, לאמאסקי, מאזורסקי, באַגעגן איך מענדל טאַבאַטשניקן און דעם עטלערן שלמקה׳ן. זיי פרעגן מיר וואָס עס הערט זיך אין שטאָט, ביידע האָבן געגעכטיקט אין פעלד. איך ענטפער, אַז עס איז שטיל, נאָר די האַרץ זאָגט מיר עפּעס אויף שלעכטס. בלייבט אויך דאָ מיט מיר, מיר וועלן זען. עס גייען אויך אַרויס ראַטנאָווסקי, דער אַלטער יוזוק, און מען רעדט. מענדל מיט שלמקה׳ן הויבן זיך אויף און גייען. ווייט זיינען זיי ניט אָפּגעגאַנגען, נאָר ביז לאַמאַסקען, ווי מיר זעען אַז מיר זענען ווייטער אַרומגערינגלט. עס ווערט אַ געדיכטע שיסעריי. דייטשע פוס גייער, מאָטאָציקלען און רייטער, מיט אויגן פאַרגאָסענע מיט בלוט לויפן אַרום. איך מיט אליעזר ראטנאָווסקי זיצן רואיק ביי זיי אויפן באַנק לעבן פענסטער מיט ווייסע העמדער און קאָסעס ביי זייט. די דייטשן מיינען אַז מיר זענען קריסטן, פרעגן זיי אונדז עפּעס. מיר מאַכן זיך אַז מיר פאַרשטייען ניט. מען פירט יידן וואָס זיינען געווען פאַרבאַהאַלטן אויף די פעלדער, מען שלאָגט זיי פאַר אונדזערע אויגן; מען פרעגט, ווייסט דו צו היר גיבט יודען? אונדזער ביידנס לאַגע ווערט פון סעקונדע צו סעקונדע ערנסטער. מען מוז אנטלויפן, אָבער וווהין? אין סאַד, באַשליסן מיר. און מיט דעם געדאַנק — ס׳זענען דאָ נאָר געציילטע מינוטן, מען מוז זיך ראַטעווען — שפּרינגען מיר אריבער אַ הויכן פּלויט און לויפן. אַ האָגל פון קוילן גיט זיך אַ שיט אויף אונדז פון עטלעכע זייטן. מיר קוקן אויף גאָרניט. עס גיט פאַר מיר מער ניט ווי אַ בליץ לייבע מאגעליאנסקי מיט די צוויי קינדער. איך שריי: לאָז די קינדער אַליין נאָך אונדז. מיר פאַלן אַריין אין סאַד צווישן די ביימער און אין אַ גראָבן געדיכט באַוואַקסן מיט מאַלינעס. מיר קוקן זיך אַרום. לייבע איז לעבן אונדז ניטאָ, דער עלטערער זון משה׳לע גייט און וויינט. פון דערווייטנס די שיסעריי אין שטאָט ווערט נאָך שטאַרקער. מיר זעען מענטשן לויפן, דייטשן יאָגן זיי, מען כאַפּט און מען פירט אין שטאָט, און וואָס עס קומט דאָרט פאַר ווייסן מיר ניט, נאָר מיר האָבן אַ פאַרשטעלונג.

ס׳איז שוין 12 דער זייגער. די זון באַגיסט די ערד אַרום מיט שטראַלן, נאָר פאַר אונדז איז פינסטער. די שיסעריי ווערט שטילער. פון מינוט צו מינוט הערט מען אַ

פּולעמיאַטן און ביקסן שיסעריי. אליעזר זאָגט: נו און איצט זיינען מיר הוילע, מער ניט ווי אַ העמד אויף זיך, קען מען דאָך ווייטער ניט גיין. איך גיי אין שטאָט, זאָגט ער, און דו ליג דאָ. און ער לאָזט מיר ניט קומען צום וואָרט, לויפט אַוועק. איך וואַרט צען־פופצן מינוט, יעדע מינוט אַן אייביקייט, ער איז ניטאָ. איך ווייס ניט וואָס איבערצוקלערן. אין דעם אַ גערויש, איך כאַפּ די קאַסע צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד יעדן וואָס וועט מיר וועלן אָנרירן. נאָר אומזיסט מיין שרעק, דאָס גייט אליעזר צוריק, טראָגט פאַר מיר אַ פּעלצל און פאַר זיך אַ לעדערנע בורקע. עד דערציילט מיר אַז עס זיינען דאָ אַ סך טויטע, נאָר וויפל און וועמען ווייס ער ניט. ער זאָגט אויך אַז דאָ טאָרן מיר ניט זיין מער, עס איז געפערלעך, מען דאַרף אַוועק.

אָנגעטאָן אויף זיך די בגדים, באַקוקט צו מען קען אַריבערגיין דעם שאָסיי, אַריינגעשפּרונגען אין די וואַקסנדיקע ווייץ און איינגעבויגענע אַוועק מיט דער באַן ליניע. קריסטן אַרבעטן אויף די פעלדער, עס איז די שענסטע צייט ביי אונדז. מען שניידט קאָרן, די קריסטנס מיט סערפּן אין די הענט זינגען, קוקן אויף אונדז ווי אויף מענטשן פון יענער וועלט, אייניקע מיט רחמנותדיקע פּנימער און אַנדערע ווען זיי קענען וואָלטן אונדז מיט די סערפּן געהרגעט. נאָר מיר האָבן פאַר זיך איין וועג און איין געדאַנק: וואָס גיכער קומען צו אַ באַקאַנטן קריסט לעבן סטרעלניע, וואָס וווינט אויף אַ כוטאָר אין וואַלד.

איך ווייס ניט צי אַלעס וועט זיך מיר לאָזן אויסשרייבן און דערציילן, אויך די הענט ציטערן ביי מיר דערמאָנענדיק זיך וואָס דעם טאָג איז ביי אונדז אין שטעטל פאָרגעקומען, נאָר אויף וויפל עס וועט זיך מיר לאָזן וועל איך עס איבערגעבן. דערשאָסן האָבן די אויסוואורפן אַזוי: מען האָט אַלעמען געטריבן, נאָר מענער, לעבן סניטאַוסקי׳ס שטוב, צעשטעלט אין פיר און געשלאָגן, אַנדערע ציינער אויסגעהאַקט. משה ראַטנאָווסקי האָט מען צוגעבונדן צו אַ פערדס ווידל. דער דייטש האָט זיך געזעצט רייטנדיק אַליין געלאָפן אין גאַלאָפּ און דער אַלטער אויסגעמאַטערטער אומשולדיקער איז נאָכגעלאָפן און אַז ער איז געפאַלן פון די כוחות, דאַן האָט מען אים געשלעפּט איבער די שטיינער, שווער געווען אויפקלייבן זיינע ביינער, פון מענטשן איז גאָרניט געבליבן.

ראובן גאַראַדעצקי האָט מען פאַרווונדעט אין בויך אַזוי אַז די געדערים זענען אים אַרויס. און אַזוי ווי ער שטייט נאָך און די בלוט גיסט זיך פון אים, נעמען די דייטשן אונז הייבגען אַרויף אים מענדל טאַבאַטשניקן פון איין זייט און פון צווייטן זייט מענדלען דעם מילנער און הייסן ראובנען זיי שלעפּן. ער גייט אָפּ עטלעכע טריט און דאַן הויבן זיי אָן שיסן אויף די צוויי היינגעדיקע אין ציל. לעבן פּאָסט ווערן ראובן מענדל און מענדל אויף אַ שווידערלעכן אויפן דערהרגעט. אליעזר ספּאַראָווסקי האָט זיך באַהאַלטן ביי זיך אין גאָרטן. דאָס דערזעט דעם גמינע סעקרעטאַרס זון אַנטעק ראַנאַחאָווסקי און מעלדעט וועגן דעם די דייטשן. ער ווערט מיט אַ קאָלבע דערהרגעט.

חנה מייעראָוויטש מיטן מאַן אַלתר גאַרבאַר זיינען געווען באַהאַלטן מיטן זון,

אַלט 6 יאָר, אין די קאַרן לעבן דאָרף אסראָוועק. זיי ווערן דורך די דייטשן געפונען און פאַר דעם קינדס אויגן ווערן די עלטערן דערשאָסן אויפן אָרט. בחייהם ובמותם לא נפרדו.

אויפן יידישן בית עולם ליגט באַהאַלטן פינע גאַרבאַר מיט דער טאָכטער. זיי ווערן אַרויסגעשלעפט דורך די דייטשן. די טאָכטער ניט וועלנדיק זיך שיידן מיטן פאָטער כאַפּט אים אַרום, קושט אים און אַזוי הייגענדיק אויפן פאָטערס האַלדז ווערט זי צוזאַמען מיט דעם פאָטער דערשאָסן.

מען פירט אַלעמען די איבעריקע אין באַראַוויצע. אַ געדיכטער גאַרניזאָן רייטער און פוסגייער באַגלייטן זיי. פון צייט צו צייט גיט מען קלעפּ און ווער ס'האָט ניט קיין כוח צו גיין ווערט דערשאָסן אויפן וועג ניט צוקומענדיק צום אָרט אַפילו. אַזוי ווערט דערהרגעט ישעיהו גרינבערג מיט זיינע צוויי זין שמחה און שכנא. סניטקוואָסקעס אַ זון, משה, איז מיטן כאַלאַט פון אַפּטייק אַוועקגענומען געוואָרן.

יעקב גאַראַדעצקעס זון שמואל ווערט פאַרווונדעט. ער איז ביים באַוווסטזיין און מאַכט זיך ווי ער לעבט שוין ניט. אין דער צייט באַמערקט אַ יאַנאָווער קריסט, אַ שניידער טאַליע, ביי אים אויפן האַנט אַ זייגער, גייט אים אַראָפּנעמען, נעמט צו דעם זייגערל, דערפילט אַז ער לעבט נאָך, נעמט ביים דייטש דעם ביקס און דערשיסט אים צום טויט. עס וואַלגערן זיך די דייטשע קערפּערס אין דער גאַנצער לייַנג פון שאָסיי, עס דוכט זיך אַז גאָט האָט דעם גאַנצן צאָרן אויסגעלאָזט אויף זיין פאָלק ישראל. די איבעריקע פירט מען צו די גריבער וואָס געפינען זיך לעבן באַראַוויצע און דאָרט צעשיסט מען אַלע. נאָר איין מענטש אַ פאַרוווּנדעטער, דאָס איז דעם גלעזערס איידעם, האָט זיך געראַטעוועט. די איבעריקע 398 בעסטע זין פון אונדזער שטעטל זענען אומגעבראַכט געוואָרן.

די יאַנאָווער קריסטן האָבן געוואַרט אויפן רויב, זיי האָבן אַלע הרוגים אויסגעטאָן, צוגענומען די זאַכן, געלאָזן זיי הוילע, פאַרשאָטן זיי מיט אַ ביסעלע ערד, און באַסטאַ. היינט איז דער אָרט ניט קאָנטיק. אָט אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן ביי אונדז די ערשטע שחיטה נאָר פון מענער אַ טאָג נאָך תשעה־באב 1941 יאָר.

איך מיט אליעזרן געפינען זיך ביי דעם קריסט שוין דעם פינפטן טאָג, מיר פאַרבינדן זיך מיט די לעבן געבליבענע. איר קענט זיך גאָרניט פאָרשטעלן זייער פרייד זיך דערוויסנדיק אַז מיר זיינען צווישן די לעבעדיקע. אין שטאָט רעכנט מען אַז עס איז פאַראַן מער הרוגים, ווייל אַסך זיינען זיך צעלאָפן און נאָך פון זיך ניט געלאָזט הערן. אויף אַ גרויסן סטייג היי איינגעגראָבן טיף אינעווייניק איז אונדזער זיץ אָרט. דער קריסט, געבנדיק די בהמות עסן טראָגט אונדז אויך עפּעס אַרויף. ער טוט אַזוי כדי דער חשד זאָל ניט פאַלן אויף אים, דערציילט אונדז מיט טרערן אין די אויגן וואָס אין שטאָט קומט נאָך פאָר. ער דערציילט אויך אַז מען איז אים חושד אין באַהאַלטן יידן. מיר וועלן מוזן פאַרלאָזן דעם אָרט און אַריבערגיין צו אַ צווייטן קריסט, זיינעם אַ שוועער. מיר וואַרטן עס זאָל ווערן נאַכט.

אַ שיינע לבנה נאַכט אויפן גאַס, אַ געשמאַקער ריח פון פריש געקאָסעטן היי און בלומען. עס הערט זיך פון וואַלד אַ וואָיען פון וועלף געמישט מיט אַ פּייפערײַ פון ווילדע ציגן, און צווישן די ביימער מיט שטילע טריט אַזוי ווי גנבים גייען צוויי מענטשן, איך און אליעזר. יעדער איינער פון אונדז טראַכט באַזונדער:

יאָ, אַ שיינע וועלט, עולם כמנהגו נוהג, נאָר פאַר אונדז ייִדן אַזאַ פינסטערער גורל. פאַרוואָס קומט דאָס אונדז? די לבנה שיקט אירע שטראַלן צווישן די בוימער. מיר פילן אַז די לבנה נעמט אָנטייל אין אונדזער ווייטאָג און וויל אונדז מיט וואָס באַהילפיק זיין, קומט זי אונדז אַנטקעגן מיר איר באַלייכטן אונדז דעם וועג. מיר דאַרפן גיין 10 קילאָמעטער. דער וועג איז אונדז באַקאַנט, נאָר צוליב דעם טראַכטן פאַרגייען מיר אַנדערשוווּ. און עס הויבט אָן טאָגן, עס הערט זיך אַ בילערײַ פון הינט. מיר זיינען ניט ווייט פון אָרט, זאָגט מיר אליעזר. שטיל גייען מיר צו צום שטוב. דאָס בילערײַ פון די הינט ווערט שרעקלעכער. דער באַלעבאָס אַ פאַרשלאָפענער גייט אַרויס, גיט אַ קוק אויף אונדז, ווערט אַביסל דערשראָקן, נעמט אונדז פונדעסטוועגן אויף, וועקט אויף זיין ווייב. ווייזט אויף אונדז און זאָגט: מען קען גאָרנישט העלפן, גאָט וויל אַזוי, איר בלייבט ביי מיר, ווייטער וועלן מיר זען.

אָפּזייענדיק ביים קריסט עטלעכע טעג קומט אָן אַנזאָג אַז מען קען זיך אומקערן אַהיים. עס איז שטילער געוואָרן. די ס.ס. זיינען אָפּגעפאָרן. פאַרנאַכט דעם 18טן אב 1941 לאָזן מיר זיך צוריק אין וועג אַהיים. ווען מיר קומען אין דאָרף מאהילנע זאָגט מען אונדז, אַז פאָרזיכטיק דאַרף מען זיין, די מענער זיינען נאָך אַלע פאַרשטעקט. מען זעט נאָר אויף די בריקלאַך פרויען זיצן און וויינען, באַוויינען די הרוגים און אויך די לעבן געבליבענע, טוען גאָרניט, עסן ניט, שלאָפן ניט, נאָר מען וויינט...

ווען די לבנה גייט אַריין אין די וואָלקנס מאַכן מיר אַ טריט ווייטער. ווען עס ווערט ליכטיק באַהאַלטן מיר זיך אין גראָבן וואָס גייט ביים זייט וועג. אָט אַזוי קומען מיר אָן צוריק צו אונדזער פאַמיליע.

איר קענט זיך גאָרניט פאָרשטעלן די פרייד פון אונדזערע דערזעענדיק מיך. מען פאַלט אויף די העלדזער. אַלע זיינען צווישן די ביים לעבן־געבליבענע, נאָר מען זיצט פאַרשטעקט אין די קעלערן. מען הייסט מיר אויך אַראָפּגיין אונטן. אין קעלער: פינסטער, דומפּיק, עס זיצן ביי אַ קליין פייער עטלעכע מענטשן וואָס פון דערווייטנס דערקען איך זיי ניט, נאָר צוגייענדיק נענטער דערזע איך מיין פאָטער, שמואל קאָסאָווסקי מיטן זון, געצל אייזנשטיין, דעם רב׳ס איידעם, אליהו לייב טוקעל און נאָך אונדזערע שכנים. מען דערזעט מיך, אַ שמחה געמישט מיט געוויין, דאָ הער איך ערשט וועגן נאָך מענטשן וואָס זיינען דערהרגעט געוואָרן. אסנע פעלדמאַנ׳ס זון איז דערהרגעט געוואָרן אויפן פעלד דורך דייטשן אויף אַ בעסטיאַלישן אופן.

לעבן יצחק דעם סטאָלערס שטוב האָבן זיך באַהאַלטן זיבן מאַן. זיי זיינען אַרויס־גענומען און געשלאָגן געוואָרן און נאָכער אויף אַן אוממענטשלעכן אופן דערהרגעט

געוואָרן. דאָס זיינען געווען יענטע דער בלינדערס צוויי זין, אַן איידעם, שוחט און די איבעריקע ניט קיין יאַנאוועס.

איסר מינסקען מיט נאסן (נתן) דעם שניידער, שרה דער זובאַטערס זון, האָט מען געפונען אויפן בוידעם. נאסלען נעמט מען צו אין די רייען, איסר מינסקען וואַרפט מען אַראָפּ פון די טרעפּ, ער צעברעכט די פיס, צעקלאַפּט די קאָפּ, פון מויל רינט בלוט. ער מאַכט זיך פאַר טויט. ווען זיי גייען אַוועק הויבט אים אויף מרים און פירט אים אַריין אין שטוב, באַהאַלט אים צווישן די בעטגעוואַנט.

און נאָך אַזעלכע שרעקלעכע געשיכטן...

מער ווי אַ חודש איז מען אַזוי געזעסן באַהאַלטן. קיינעם פון די מענער האָט מען ניט געזען. ערליידיקן זאַכן פלעגן די פרויען. נאָר צו אַלץ נעמט אַ סוף. ווי לאַנג קען מען ליגן אין די נאַסע קעלערן, אַן ליכט, שטענדיק זיצן און באַק איינגעבויגן? די דייטשן האָבן אָנגעהויבן פאָדערן אַרבעטער און געשטעלט אַ באַדינג, אויב צו דעם טערמין וועלן ניט אַרויסגיין אַזויפיל אַרבעטער ווערן אַלע איבעריקע אויסגעהרגעט. דאַן נעמט אויף זיך אלתר דיווינסקי, גייט אַרויס פון שטוב צו שטוב, דערקלערט יעדן אין וואָס עס האנדלט זיך. מען גייט צוביסלעך אַלע אַרויס, מען הויבט אָן אַרבעטן, און יעדער רייסט זיך צו אַרבעט, מען וויל אַוועק פון שטאָט, ניט זען די שענדלעכע מעשים פון די בעסטיעס.

עס גייט אַזוי אַוועק דער ווינטער. אין דער צייט פאַרבייט מען די אָרעמס אָפּצייכנונגען אויף געלע לאַטעס, איינע פון פאָרנט און די צווייטע פון הינטן. מען מאַכט דאָס כדי מען זאָל דערקענען די יידן פון דערווייטנס.

נאָך חנוכה א נייע גזירה. יידן מוזן אָפּגעבן אַ צאָל פוטערס. די צאָל איז גרויס. מענטשן מאַטערן זיך, גיבן אָפּ די לעצטע און דער סכום ווערט צוגעשטעלט. נאָכער קומט שטיוול, קאָסטיומען, קאָלדרעס, וועש, געשיר — אַלץ ווערט געגעבן אָן לאַנגע באַטראַכטונגען, מען גיט די לעצטע. יעדער איינער זאָגט: אויף וואָס דאַרף מען דאָס?

דער געטאָ

עס דערנענטערט זיך אונדזער יום־טוב פסח 1942. און פאַר דעם אָנהויב פון יו״ט אַ נייע גזירה. עס גייען אינזשינערן, מען מעסט, מען זאָגט מ'וויל מאַכן אַ געטאָ. מען קלייבט אויף אַלע יידן און מען גיט זיי אָפּ 68 הייזער, די ראַסעליצע ביז חיים גאַרבאַר. אַהין דאַרף זיך איבערקלייבן אין 18 שעה אַלע, נעמענדיק מיט זיך צו 8 קילאָ אַ פּעקל. יעדער איינער קריגט אַן אָרט — 1.20 קוואַדראַט מעטער. דער שטח איז ניט אויף שטיין ניט אויף ליגן. אין אונדזער שטוב, למשל, דאַרפן זיין 58 מאַן. עס ווערט אַ געלויפעריי. מען פאַרגעסט וועגן פסח, מען קלערט נאָר וואָס גיכער געפינען אַן אָרט. די סטאָלאַרעס אַרבעטן, מען מאַכט 3 שטאָקיקע בעטן, מען פאַררעכנט שוין די פוסטקייט פון דער הויף אויך אין שטח. טרויער איז געמישט מיט געלעכטער און געוויין. פון איין זייט —

די לאַגע אונדזערע. מענטשן לאָזן אַלץ איבער. די גויים נעמען, די דייטשן פירן די מעבל אין שול. מען גייט אַרויס ווי מען שטייט און גייט, אָדער כמעט ווי די מאַמע האָט געהאַט. און פון צווייטן זייט פרעגט מען אַוווּ שלאָפט מען. קאַמיש איז בעת דו גייסט אַריין אין אַ צימער, אויפן גאַס קען מען ניט שלאָפן, עס איז נאַס. שלאָפט מען אזוי איינער אונטערן בעט און נאָך דריי שטאָקן.

פּסח 1942 זיינען מיר אַרומגעצאַמט מיט דראָטן. מען טאָר אין ערגעץ ניט אַרויס פון געטאָ, מען טאָר ניטריידן מיט קיין קריסט. פאַר קויפן עפּעס ביי אַ קריסט דראָט טויט שטראָף. קיין פלייש טאָר מען ניט קאָכן און אויך ניט עסן אייער, פּוטער, מילך, קעז. יעדן טאָג אָדער בעסער געזאָגט אַגאַנצן טאָג פלעגט מען פילעוועון מען זאָל גאָרניט קאָכן פון די אויבנדערמאַנטע זאַכן. און אויב מען פלעגט עמעצן כאַפּן ביי דעם פאַרברעכן, איז געגוג געווען אַז יענעם זאָל מען אַרויסטראָגן פון די ס. ס. מיט צעבראָכענע ביינער, הענט און פיס און ציין. די לאַגע ווערט פון טאָג צו טאָג ערגער. דער פרילינג ער טוט זיינס. די בוימער זיינען גרין, די לופט אויסערן געטאָ ווערט ריין, שמעקט פון בעז׳, פרוכטן־בליעכץ, און אין געטאָ איז ניט דערטרעגלעך. עס איפּעשט, עס איז הייס, ס׳איז ניטאָ קיין לופט. די ביסעלע לופט איבערן געטאָ ווערט אויסגעזאַפּט פון די הונדערטער מענטשן, ביינאַכט, דורך די וואָס שלאָפן ניט צוליב מאַנגל אין אָרט און לופט אין די הייזער.

נאָך שבועות — אַ נייער באַפעל: די יידן דאַרפן געבן 2½ קילאָ גאָלד, 50 קילאָ זילבער. עס שטעלט זיך די פראַגע ווו נעמט מען? אַלע טוען אויס די פינגערלאך פון די הענט, בעכערלאך, 10 רובל, גאָלדענע קייטן, זייגערס — אַלעס ווערט אָפּגעגעבן. די כתרים פון די ספר תורות ווערן אַראָפּגענומען און אָפּגעגעבן. מען בלייבט מיט גאָרניט. נאָר ווער קוקט אויף דעם אַלעם? עס קומען נייע צרות און זיינען פיל גרעסער פון געלט. מען פאָדערט פאַכמענער שיקן זיי אין זשיטאָמיר אויף אַרבעט. אָבער מען ווייס וואָס עס הייסט אַזאַ אַרבעט און אַהין פאָרן, דאָס איז אַ זיכערער טויט. עס הויבט זיך אָן אַ געלויף, קיינער וויל ניט פאָרן, רייכערע קויפן זיך אויס, די אָרעמע מוזן פאָרן. פון זיי קומט איינער אין 5 וואָכן אַרום, דאָס איז געווען 6 אב 1942, מרדכי׳ ווערניקס זון, און ברייגנט די טרויעריקע ידיעה אַז קיינער לעבט ניט.

די אַלע געשעענישן האָבן געגעבן אַ שטויס אַלעמען צו אָנהויבן זוכן אַרבעט און אַרויסנעמען שיינען, ווייל די מענטשן וואָס האָבן געהאַט אַזעלכע שיינען זיי האָט מען שוין אויף קיין אַנדער אַרבעט ניט גענומען.

מערסטנטייל פון אונדזערע האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק, דעפּאָ סטאַנציע. בעת מען פלעגט זיין פאַרנומען מיט דער אַרבעט, איז ווי גאָרניט, נאָר ביים מיטאָג בעת דו פלעגסט זיך דאַרפן פילעוועון מיטן עסן אַז חס וחלילה אַ דייטש זאָל ניט זעהן אַז צום ברויט האָסטו עפּעס, אָדער גייענדיק אַהיים פלעגט מען אויסשטעלן צו פיר און אַ דייטש מיט אַ גראָבן שטעקן פלעגט יעדן איינעם באַקוקן און באַזוכן. בעת ער פלעגט עפּעס

געפינען ביי דיר, פּאַפּיראָסן, אַן איי, מילך אָדער עפּעס אַנדערש, פלעגט ער אָן רחמנות אַזוי שלאָגן, אַז ס'איז גאָרניט געווען געגוג, און בעת דו פלעגסט צוקומען צום געטאָ און דאָ פלעגט מען דיר נאָך אַמאָל באַזוכן און ווייטער קלעפּ, פלעגט זיך איבערוועלן. כאָטש אין לעבן איז דיר געגאַנגען עפּעס טראָגן ביי זיך פּאַרבאַהאַלטן. אַזוי האָט מען איינמאָל געפונען ביי נחום אייזענשטיין, בעליצעס ברודער, פּאַפּיראָסן. נו, מער האָט אים ניט געפעלט. דאָס פלעגט אַזוי ווירקן, אַז מענטשן פלעגן אָנווערן די נערוון, געדולד. פלעגן אַרומגיין ווי משוגע, און אין שטוב אויך זיין אַזוי. עס פלעגן זיך טרעפן אַזעלכע פאַלן וואָס מענער פלעגן ניט קענען ליידן זייערע אייגענע ווייבער און קינדער, און פאַרקערט.

חודש אלול 1942. נאָך אַ שוידערלעכער פאַל ציטערט אויף אַלע געטאָ מענטשן. מען פרעגט פאַרוואָס האָט מען זיי געהרגעט און עס ווייזט זיך אַרויס, אַז עס האָבן געאַרבעט אין סאָד דריי יידן: מאיר־אשר יזוק, לייבל וואַרשאַווסקי און משה ליפּעס זון. 11 אַזייגער בייטאָג האָט דער דייטש באַמערקט ווי איינער פון זיי האָט געקויפט אַ פלעשל מילך. דער דייטש קלערט ניט קיין סך, נעמט אַרויס דעם רעוואָלווער, גייט צו צו איינעם, שיסט אים, דעם צווייטן, און דעם דריטן. מען באַהאַלט זיי לעבן דער סאַזשעלקע אין הויף, מען דערלויבט ניט אפילו זיי באַהאַלטן אויפן הייליקן אָרט, און ס'איז ניטאָ אפילו צו וועמען אַ וואָרט אויסצורייידן, ווייל מיר זיינען געווען אָן רעכט צום לעבן, און יעדער האָט געקענט טאָן מיט דיר וואָס ער האָט געוואָלט.

אלול 1942

די לאַגע ווערט פון טאָג צו טאָג ערגער, עס פילט זיך אין דער לופטן אַז עפּעס שלעכטס דערנענטערט זיך, נאָר אַלע באַהאַלטן דעם סוד ביי זיך, מען וויל ניט אַרויס־ברענגען אויף די ליפּן, פון וואַנען ס'איז אָנגעקומען די נייעס צו אונדז אין געטאָ. מען זאָגט אַז אינגיכן וועט פאַרקומען אַ שחיטה, מען ווייס אויך צו דערציילן אַז אין די אַרומיקע שטעטלעך קומט שוין פאָר אַזאַ אַקציע.

ביי דער אַרבעט זעט מען שוין ניט קיין מענטשן; נאָר שאָטנס גייען אַרום, יעדער איז פאַרקלערט. אין אַלע ערטער ביי דער אַרבעט גרייט מען צו באַהעלטענישן, אין יעדן שטוב גראָבט מען אונטערערדישע היילן אָדער באַהעלטענישן. און נאָך דעם אַרבעט יעדער ביי זיין סכראַן. מן ליגט אויפן רוקן אָדער פּלייצע און מען גראָבט. די ערד טראָגט מען אַרויס אין די קעשענעס אָדער קאַשעקלעך מען זאָל ניט באַמערקן אַז מען גרייט עפּעס צו אין געטאָ. עס איז אפילו ניטאָ אַוווּ די ערד צו שיטן. נאָר מען געפינט אָן עצה, מען אַרבעט גאַנצע נעכט, די אויגן ביי יעדן זיינען רויט, נאָר ווער קוקט דערויף? מען טוט אַ הייליקע אַרבעט, מען וויל לעבן, יעדער אבר שרייט: גרייט צו, פאַרלאָז זיך ניט, איך וויל נאָך לעבן, לעבן, לעבן...

אַזוי גייט אַוועק דער שרעקלעכער צוגרייטונגס מאָנאַט אַלול 1942 הן אין אונטער־

ערדישע באַהאַלטענישן הן פּאָר גאַס. מען גרייט זיך צום נאָך שרעקלעכסטן מאַנאַט תשרי. פאַראַן מענטשן איילעדיגע וואָס ווילן וואָס גיכער זעהן וואָס פאַר אַ חתימה עס וועט זיין און וואָס פאַר אַ קוויטל הושענא־רבא ער וועט אויף זיין גורל קריגן. און פאַראַן פאַרקערט מענטשן וואָס זאָגן: איילט זיך ניט, ווער ווייס צו מיר וועלן דערלעבן דערויף. יאָ, טייערע, דער ניט גאַנצער מאַנאַט תשרי וועט שטענדיג זיין ביי אונדז אין זכרון פאַר אונדז לעבן־געבליבענע. עס האָט זיך אויסגעלאָזן אויף אונדזער שטעטל די גאַנצע תוכחה מיט איר גאַנצן ברען. עס איז קיין איין וואָרט ניט פאַרלאָרן געגאַנגען און געשריבן געוואָרן אומזיסט, עס איז געווען „סקילה, שריפה, הרג וחנק". די נאַטור האָט אפילו געוווסט אַז עפּעס דאַרף פאַרקומען. דער הימל איז פאַרוואָלקנט געוואָרן, די ווינטן האָבן אָנגעהויבן שרעקלעך צו וואָיען, די בוימער האָבן פון ווינט ניט געהאַט קיין אָפּרו. די קליינע קינדער האָבן מער געוויינט ווי שטענדיק, די עלטערע האָבן אין דער שטיל געזאָגט תהילים. די יונגע האָבן זיך באַראַטן וואָס צו טאָן. ס'זענען געווען פאַרשיידענע מיינונגען. די ערשטע זאַך וואָס מען האָט געטאָן איז געווען צו שטעלן אַ וואַך איבערן גאַנצן געטאָ און פילעווען איבב ס'וועט ווערן עפּעס אַ באַוועגונג ביי די דייטשן לעבן קאָמענדאַטור זאָל יעדער זוכן אַ וועג צום אַנטלויפן. אַנדערע ווידער האָבן אַזוי געגלויבט און געווען פאַרנאַרעשט, אַז זיי האָבן געזאָגט: עס וועט גאָרניט פאַרקומען, אומזיסטע שרעק.

ראש־השנה 1942. קיין שול איז אין געטאָ ניטאָ, מען דאַוונט ביי אליהו לייב דעם הייסן אין שטוב. מענטשן שטייען אויפן גאַס. די יונגע אַרבעטס פּייאיקע זיינען ביי דער אַרבעט, דעם רב'ס איידעם שטייט ביים עמוד, די ווערטער הערט מען גאָרניט, איין האַרצגעשריי, שטיל. אַלע מענער איבערגעדעקט מיט די טליתים איבער די קעפּ. מען פילט אַז יעדער טוט זאָגן זיינע אַן אייגענע תפילה, מען בעט אַז עס זאָל זיין אַ גוט יאָר, נאָר ווער ווייס, עס גלויבט זיך קיינעם ניט.

דעם גאַנצן ראש השנה רודערט זיך אין געטאָ, מען גרייט זיך, נאָר ווען עס וועט קומען ווייס קיינער, נאָר אַלע צווייפלען שוין ניט אַז עפּעס הענגט אין דער לופטן, עס קומט אָן שלעכטס. מוצאי ראש־השנה ווינטשט איינער דעם צווייטן אַ גוט יאָר און יעדער האַלט די אויגן אַראָפּגעלאָזט.

די גרויסע שחיטה

עס קומט אָן אונדזער הייליקער און שרעקלעכער טאָג אין די גוטע צייטן און וואָס שייך אין אַזאַ אָנגעשטרייגטער צייט.

נאָך יום כיפור, פון מאָנטיק אויף דינסטיק איז געווען ביינאַכט אָן אָנזאָג: דייטשן קומען. אַלע יונגע מענטשן לויפן אַרויס פון געטאָ. די דייטשן ווייסן גלייך אַז קיינער איז אין געטאָ ניטאָ. די דייטשן פאָרן אָפּ, אָבער זיי קערן זיך דינסטיק פרי אום, און עס קומט אַ באַפעל אַז אַלע אַרבעטספּייאיקע מוזן מיטוואָך אַרויס צו דער אַרבעט. אַלע

גייען אַרויס. 6 פאַרנאַכט לאָזט מען ניט גיין אַהיים. מען ווערט אַרומגערינגלט מיט פּאָליציי און דייטשן, מען זעט אַז אין נעץ האָט מען אונדז אַריינגענומען.

אין טאַרטאַק אויף די זעלבע זאַך, מען זאָגט אונדז אַז עס איז דאָ אַ באַפעל צו אַרבעטן 3 טעג טאָג און נאַכט, אָן איבעררייס, קיינער פון אונדז טאָר ניט פאַרלאָזן זיין פּלאַץ. פונדעסטוועגן קריגן עטלעכע פון אונדז אַ דערלויבעניש צו גיין, און צווישן זיי אויך נחום אייזענשטיין, איך רייד מיט אים אַפּ ער זאָל טאָן וואָס עס וועט זיך נאָר לאָזן צו ראַטעווען עמעצן.

מיר וואַרטן אויף די מענטשן, אַ שעה, צוויי, און דאָ קומט נחום צולויפן, פירט זיינע צוויי קינדער, אַ בלאָנדער, דערשראָקענער, מיט טרערן אין די אויגן, דערציילט ער אַז דער געטאָ איז אַרומגערינגלט. ער האָט נאָך באַוויזן כאַפּן די קינדער. די ווייב וועט באַלד קומען. יאָ, איר האָט ער שוין קיינמאָל ניט געזען. מען האָט איר, פריידל אדריז׳ינסקין, אויפגעהאַנגען פאַר די האָר אויף דעם שטעכנדיקן דראָט פון געטאָ פּלויט. מען האָט איר פאַר די פיס געשלעפּט אַזוי אַז די האָר מיטן שאַרבן זיינען נאָך לאַנג געהאַנגען אויף די דראָט. עס ווערט אַ שיסעריי, עס ברענט, מיר אין טאַרטאַק ווייסן ניט וואָס איבערקלערן. ווו ברענט? מיר זיינען פאַרשלאָסן, פון דעסטוועגן גלינגט מיר, נחום אַרינאַווסקי און אַנדערע אַרויסגיין און מיר זעען עס ברענט שטאַרק אין זייט פון געטאָ. מיר הערן קולות פון מענטשן, געמישט מיט אויפרייסן פון גראַנאַטן. עס ווילט זיך לויפן, שרייען, טאָן עפּעס, נאָר מיר זיינען אַרומגערינגלט מיט אוקראַאינישע פּאָליציי, מען לאָזט ניט. עס קומט צולויפן צו אונדז — מיר ווייסן ניט ווי אַזוי — אבא פאפּיטשקע׳ס אַ זון. ניט צו דערקענען: די פּלייצע אַדורכגעשאָסן, די אויג בלינד, דער בויך אַדורכגעשאָסן. מיר באַהאַלטן אים אין בית שמוש. מען רופט אַהין דעם דאָקטאָר. ער זאָגט אַז ער וועט ניט לעבן. די אוקראַאינער דערוויסן זיך אַז עמיצער איז דאָרט באַהאַלטן. מען נעמט אים אַרויס און מען דערשיסט אים. משה ליפעס אַן אייניקל, פעלדשטיין, לויפט — דאָס איז שוין געווען פאַרטאָג — און נאָך אים דייטשן. מען כאַפּט אים, מען שלאָגט און דערנאָך דערשיסט מען אים.

מיטוואָך 14 תשרי 1942 אַרום 10 אַזייגער. מיר הערן קולות. מיר לויפן אַלע אַרויס. אַ האַלבן קילאָמעטער פון אונדז איז די וועג וואָס פירט אין רוצק. מען פירט אַ 400 מענטשן. די געוויינען דערגייען ביזן הימל. איך קען אייך גאָר ניט אויסשרייבן זייערע און אונדזערע ליידן. מיר וויינען צוזאַמען מיט זיי. מיר זעען פון דערווייטנס — זיי שטרעקן צו אונדז די הענט, בעטן, די פּאָליציי שיסט אויף אונדז, מיר זאָלן אַוועקגיין ניט קוקן. נאָר ווער קוקט אויף דערויף? מען שטייט אויפן אָרט, מען רירט זיך ניט.

פון דערווייטנס זעען מיר יוכנאַוויטשעס אַ מיידל פון 18 יאָר אַנטלויפט. מען שיסט איר נאָך. מיר זעען — זי כאַפּט זיך מיט דער רעכטער האַנט פאַרן לינקן אַקסל, פאַלט, שטייט אויף און פאַרשווינדט אין וואַלד.

מיר זעען ווייטער — איינער לויפט. מיר דערקענען אים ניט. מען שיסט אים נאָך, ער פאַלט. מיר דערוויסן זיך אַז דאָס איז געווען מיכל גאראַדעצקעס זון חיים.

יאָ, טייערע, בעת מען האָט דעם געטאָ אַרומגערינגלט האָבן אַלע פאַרשטאַנען די סכנה. מען האָט אָנגעהויבן אַנטלויפן און זיך באַהאַלטן אין די קעלערן וואָס מען האָט צוגעגרייט. די דייטשן האָבן דאַן אונטערגעצונדן דעם געטאָ אין אַלע 4 עקן. דער רויך האָט געבייט די מענטשן אַרויס, זיי זיינען געלאָפן און אויף זיי האָט געברענט די זאַכן. די דייטשן ראַנירן זיי, אַנדערע פאַלן אין פייער, און אַנדערע וואַרפן די דייטשן אין פייער.

איטשע מייעראָוויטש ווערט משוגע, לויפט. מען ראַנירט אים און אין אַ פאַר־גליווערטן צושטאַנד מיט איין פוס אין דערהויך, הויכט ער אויס אין יסורים זיין נשמה.

יוסף פעלדמאַן, אסנעס זון, ווערט געכאַפּט אַרויסלויפנדיק פון געטאָ און דורך אַ קריסטלעכן פּאָליציאַנט ווערט ער דערשאָסן. פּאַפּעטשקע דוד ווערט געראַנירט און אַריינגעוואָרפן אין פייער.

ביי אונדז אין קעלער זיינען פאַרבאַהאַלטן 28 מענטשן, צווישן זיי יוסף נימצאָוויטש מיט ווייב און קינדער, גאַרבאַר ישעיהו׳ס ווייב מיט צוויי מיידלעך, עלמאַן און נאָך. זיי ווערן דורך דעם קסאַנדז אַנטדעקט און אַלע ווערן דערשאָסן.

יוסף גאָלדמאַן ווערט מיט אַ קאָלבע ביי אונדז אויפן בריקל דערהרגעט. די מאַרך זיינע צעשפּריצט זיך אין אַלע ווינקעלעך.

מיין פרוי מיטן קינד ווערן דורך אַ פּוילישן פּאָליציאַנט געשלאָגן און דערהרגעט. דעם רב׳ס גאַנצע פאַמיליע ווערן אויפגעגראָבן פון קעלער, דערשטיקטע, זיצנדיק אין אַלערליי פּאָזעס.

וואַרשאַווסקי הערשל אַ ברענענדיקער, לויפט, ווערט משוגע, ראַטעוועט זיך, נאָר קריגט דעם טויט אין קאַרטון־בערעזע.

ווערניק׳ס זון ווערט געכאַפּט דורך אַ קריסט איוואַן, וועלכער גיט אים איבער דער פּאָליציי, ווערט דערשאָסן.

יוסף פאַרטנאָי אַנטלויפט פון געטאָ, באַהאַלט זיך אין אַ אובאָרנע ביי אַ קריסט וואַסיאַ צאַריק, ווערט אַרויסגעגעבן דורך אים און די דייטשן דערשיסן אים.

אלתר דיווינסקי כאַפּט מען, מען פירט אים מיט נאָך יידן אַרויף אויף דעם הויף פון דער גמינע, דאָרט רעדט דעמאָנסטראַטיוו קעגן דער דייטשער מאַכט און ווערט פאַר אַלעמען אין די אויגן דערשאָסן.

אליעזר ליבישאָווסקיס אַ זון, משה, ווערט געכאַפּט דורך די דייטשן, ער וויל זיך ביי זיי אויסקויפן, ווייזט זיי די באַהאַלטענע זאַכן, די אַלע ווערן צוגענומען, אליין ווערט ער געשלאָגן און דערהרגעט.

לייבע מאָגילאַנסקי אַנטלויפט פון געטאָ, באַהאַלט זיך ביי אַ קריסט אין שטאַל. דער קריסט פאַרשליסט אים, רופט פּאָליציי, מען נעמט אים צו און ער ווערט דערשאָסן. דער קריסט הייסט וויקטאָר.

די מענטשן וואָס מען פירט אין רוצק ווערן אויסגעטאָן נאַקעט, געלייגט צו פיר אין אַ ראָד און דורך מאשין געוועור דערשאָסן. מען פאַרשיט זיי מיט ערד און די קריסטן דערציילן אַז אַסך וואָכן האָט זיך די ערד געהויבן.

דאָנערשטיק האָט מען געפונען געצל אייזענשטיינס פאַמיליע, מיין מאַמע, דעם אַלטן נימצאוויטש און גארבארס פאַמיליע, אליהו דעם קיסרס פאַמיליע, מרדכי רעזניק, שמואל קאסאווסקין און אַנדערע. מען פירט זיי אין רוצק און זיי ווערן דערשאָסן.

איך ווייס ווו מיין פאָטער באַהאַלט זיך. איך שיק אַהין איינעם נאָכזען צי ער איז דאָ. ער זוכט אים איינמאָל, צוויי, דריי מאָל און קומט פאַרטאָג שבת און זאָגט אַז ער איז ניטאָ. שבת אין דער פרי האָט מען אים געפירט, אַזוי האָט מען מיר איבערגעגעבן, מען האָט אים ניט דערקענט. אין גאַנצן אַ ווייסער, בלינד, לעבן אים איז געגאַנגען אַ מיידעלע מיט אַ פרוי. זיי האָבן אים געהאַלטן און די קינד האָט זיך געטוליעט צו אים. דאָס איז געווען חיים יודל רעזניקס פרוי מיטן קינד. זיי אַלע ווערן דערשאָסן ביי ישעיהו ראזאנסקין אויפן פלאַץ אין מיטן שטאָט.

אַ פרוי מיט אַ זויג קינד אויף דער האַנט ווערט צוגערוקט דורך דייטשן מיט שטעקנס צום פייער. זי טוליעט שטאַרק דאָס קינד צו זיך, ווערט פאַרגליווערט און אויף קויל פאַרברענט. מען דערקענט ניט ווער זי איז.

מיר 298 מאַן געפינען זיך אין טאַרטאַק, אונדזערע ליידן איז גאָר ניט צו באַשרייבן. די דייטשן טרייבן אונדז אַרבעטן, נאָר ווער קען אַרבעטן. מיר זיינען אויטאָמאַטן, קיינער פון אונדז עסט ניט, שלאָפט ניט. מען קלערט וואָס צו טאָן און מען געפינט ניט קיין עצה. די חברה ווענדן זיך צו מיר, נחומען און ארינאָווסקען און פרעגן וואָס טוט מען. מיר לויפן צום דירעקטאָר קלינגען אין פינסק. מען זאָגט אונדז צו, נאָר ווער פאַרלאָזט זיך אויף צוזאָגן?

פרייטיק דעם 16 תשרי 1942 איז דאָס געווען. 9 אַזייגער אין דערפרי קומט דער דירעקטאָר מיט אַ באַפעל אַז אַלע מוזן אַרויס פון טאַרטאַק. ער האָט אונדז צו זאָגן וויכטיקע זאַכן. די חברה פון מיין אָפּטיילונג לויפן צו מיר פרעגן אַ עצה וואָס צו טאָן. איך גיב אַן עצה: טוט וואָס יעדער איינער פאַרשטייט, ערטער אויף באַהאַלטן זיך זענען דאָ.

צו נחומען לויפן זיינע חברה פון זיין אָפּטיילונג, ער גיט זיי גאָרניט קיין עצה, צו ארינאָווסקען — אויך די זעלבע.

מיר גייען אַלע אַרויס. דער דירעקטאָר, אַ פוילישער, צעשטעלט אונדז צו צוויי מאַן, אַלע אַרבעטער, יידן, רוסן און פאָלאַקן, און הויבט אָן לייענען פאַר אונדז דעם באַפעל. איך זע אַז די הענט ציטערן אים, ער איז אויפגערעגט. און נאָך ניט דערענדיקט דאָס וואָס ער האָט געוואָלט זאָגן, ווי רייטער, פוסגייער און אויך מאָטאָציקלען דייטשן מיט פאָליצייַ קומען אָן. צווישן די רייען ווערט אַ גערודער. מיר פאַרשטייען וואָס עס וועט דאָ פאָרקומען. חברה הויבן אָן צו אַנטלויפן נאָר עס איז צו שפּעט. קאראלינסקעס

אסתרקעס ייִנגערער זון שמחה אַנטלויפֿט צו אַ באַרג ברעטער וואָס דאָרטן זײַנען געווען פֿאַרבאַהאַלטן 32 מענטשן און צווישן זיי אויך נחומס צוויי קינדער. זיי ווערן אויפֿגעדעקט און אַרויסגענומען. אַ דײַטש קלײַבט אויס בײַנוש פֿעלדשטײַנס טאָכטער און פֿאַר אונדזערע אַלעמענס אויגן פֿאַרגוואַלדיקט איר. מען נעמט אונדז אַלע און מען פֿירט אונדז אָפּ אַ 200 מעטער פֿון אָרט. אין מיטן וועג פֿרעג איך אונדזער דירעקטאָר : דו אויסוואָרף, דו האָסט געוווּסט וועגן אַלץ. פֿאַרוואָס האָסט דו אונדז ניט געלאָזן מערקן? מיר וועלן מיט דיר זיך אָפּרעכענען.

מען צעזעצט אונדז אויף די קני. כמעט אויף יעדן איינעם פֿון אונדז קומט אויס גאַנצע צוויי דײַטשן מיט מאַשין־געווער, אויטאָמאַטן און גראַנאַטן. פֿון אַלע האָט מען אויסגערופֿן 62 מענטשן. מען האָט זיי אַרײַנגעפֿירט אין שטאַל און קוקנדיק דורך די שפּאַרונעס זעען מיר ווי די איבעריקע טוט מען אויס הויִלע און מען פֿירט זיי אַלע אַוועק נאַקעטערהייט נאָך רוצק.

אונדז 62 פֿירט מען אָפּ צוריק אין טאַרטאַק אונטער אַ שטרענגער וואַך. צווישן די איבערגעבליבענע געפֿינען זיך פֿײַנשטיין מיט בײדע זין, נחום און נחמן, אַרינאָווסקי, אַרינאָווסקיס פֿרוי, רישע גאָטליב האָט מען צוגענומען פֿון טאַרטאַק.

איך, מאשקע, איצל אדריז׳ינסקי, אליעזר ראטנאָווסקי, שמואל גאראדעצקי, ברוך גערטמאַן, 2 אויסער די 62 מאַן גייען אַרויס פֿון זייערע באַהעלטעניש. צוזאַמען זײַנען מיר אָפּיציעל 62 + 37, וואָס לעבן נאָך באַהאַלטענערהייט. אין שטאָט, הערן מיר, זײַנען אויך געבליבן אַלע דאָקטוירים און צווישן זיי וולאדאווסקי און באטאלינס פֿרוי, משה אהרן לעווין מיט 2 זין, דער געעלר שניידער משה לייב סושיצקי און נאָך עטלעכע ווי חיים ראטנאָווסקי, קאָפּלס דעם מילנערס זון מיט דער פֿאַמיליע. אונדז אין שטאָט לאָזט מען ניט גיין. מען מאַכט פֿאַר אונדז אַן אָרט אין טאַרטאַק. מען גיט אונדז אויף 62 מאַן צו 18 דעקאַ ברויט און 13 דעקא קאַרטאָפֿל אַ טאָג. דאָס טיילן מיר זיך צווישן אונדז אַלע, אויך די באַהעלטענע. שטעלט זיך פֿאַר וואָס מען עסט, מען הונגערט, נאָר ווער קוקט אויף דערויף?

מיר פֿאַרבינדן זיך מיט די שטאָטישע, מען שרײַבט אונדז אַז מענטשן זײַנען אַנטלאָפֿן אין וואַלד, נאָר זייער צאָל איז ניט באַוווּסט.

קיין זאַכן האָבן מיר אויך ניט, מען האָט ביי אונדז אַלעס צוגענומען.

מיר הייבן אָן זיך באַראַטן וואָס ווייטער צו טאָן. פֿיניע רעזניקס פֿון פֿיניע רעזניקס פֿאַמיליע איז געבליבן די פֿרוי, צוויי טעכטער און צוויי זין, מיר טוען זיי איבער אין קריסטלעכע זאַכן און שיקן אַוועק אין וואַלד. זיי גיט זיך איין אַרויסצוגיין פֿון טאַרטאַק פֿאַרנאַכט. די איבעריקע שליסן מיר איין צווישן זיך. מען לעבט דערווייל צוזאַמען און בײַ יעדער קאָנטראָלע פֿאַרנאַכט פֿלעגט די צאָל ביים דײַטש קיינמאָל ניט שטימען. אָדער פֿון איילעניש פֿלעגט פֿעלן אַ מענטש, אָדער ס׳פֿלעגן צוקומען מענטשן, זיך ניט קענענדיק אַזוי גיך באַהאַלטן.

צוויי וואָכן האָבן מיר אַזוי געלעבט אין טאַרטאַק ביז אין שטאָט האָט מען אונדז אויסגעטיילט 4 הייזער. מען האָט אַרומגעצאַמט מיט דראָט. דאָס האָט געהייסן קליין־געטאָ. אין דער פרי פלעגן מיר אַוועקגיין און אין אָוונט פלעגן מיר גיין שלאָפן אין שטאָט. דאָס לעבן איז געוואָרן פאַרנימעסט, איינער צום אַנדערן פלעגן ווייניק רעדן. פאַרביטערטע פלעגט מען אַרומגיין און יעדער פלעגט פרעגן פאַרוואָס בין איך געבליבן לעבן? באַראַטונגען פלעגן יעדן טאָג פאָרקומען. איין טעמע איז געווען: מען דאַרף אַנטלויפן, און עס פלעגן זיך אָנהויבן ויכוחים. איינער פלעגט זאָגן טאָג, דער צווייטער נאַכט. איך האָב אין דעם קיין אָנטייל ניט גענומען. איך האָב געזאָגט און גערעדט ווייניק, גלייכער דער טויט איידער לעבן.

איינמאָל קומענדיק אין אַ שלעכטער שטימונג פון דער אַרבעט לייג איך זיך אויף דער באַנק. מאַשקע קאָכט די קאַרטאָפל. איך הער ווי אַלע ריידן פּלאַפּלען און מיר דוכט זיך, אַ פינסטערער צימער, אין ווינקל זיצט די מומע און פון די אויגן רינט טרערן און די מאַמע ע״ה גייט צו צו מיר און מיט אויגן פול מיט טרערן זאָגט זי: זון, גיי בשלום און קום בשלום.

דער חלום האָט מיר געגעבן דעם שטויס אַוועקגיין אין וואַלד. איך גיי צום ד״ר וולאָדאַווסקי, דערצייל אים אַלץ, זאָג אים אַז איך גיי אַוועק. און ער מיט דעם ברודער חנא און איך זיינען 8 אָוונט דעם 4.10.42 אַרויס אין וואַלד.

אליעזר פאַרטנאי

זכרונות פון א ביטערער צייט

(אין געטאָס און וועלדער)

מיט ציטער אין האַרצן און גרויס רעספעקט וויל איך ביי דער געלעגנהייט דער־מאָנען די אומגעבראַכטע יידן דורך די נאַצישע גזלנים אין אונדזער געטאָ. עס איז פריש אין מיין זכרון דאָס בילד פון אונדזער שטעטעלע יאַנאָווע. עס קלינגען נאָך אין מיינע אויערן די קולות, געוויינען פון די פאַרוואונדעטע און געהרגעטע. פון אונדזער באַהעל־טעניש אין דער נייער גאַרבאַרניע ווו מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן (שעפסל בערעזאָווסקי, ישראל גאַרבאַר און איך) האָבן מיר יענעם טרויעריקן טאָג געהערט די שיסעריי און געזען וואָס ס'איז פאָרגעקומען. מיר זיינען 2 טעג און נעכט געלעגן אָן עסן פאַרשטעקט הינטער די דעמבענע קאָרע. מיר זיינען אַרויס פון דעם באַהאַלטעניש, ווייל מיר האָבן נישט געקענט מער אויסהאַלטן דעם הונגער, און ס'האָט נישט געהאָט קיין זין מער וואַרטן. שעפסל איז געגאַנגען ברענגען עסנוואַרג פון זיין באַקאַנטן פויער, און מיר ביידע זיינען געגאַנגען רופן די איבעריקע וועלכע האָבן זיך אויסגעבאַהאַלטן אין דער אַלטער גאַרבעריי. איבערגייענדיק די גאַס אין שיין פון דער לבנה, האָבן מיר גוט געזען דעם חורבן. דער גאַנצער געטאָ איז געווען איינגעוויקלט אין געדיכטן רויך. ווען אַלע האָבן זיך צונויפגעקומען זיינען מיר אַוועק אין וואַלד.

אויף יעדן שריט און טריט, יעדע מינוט האָט מען זיך אָנגעטראָפן מיטן טויט פנים אל פנים. איך קען נישט פאַרגעסן די פּרצופים פון די נאַציס וועלכע זיינען צוריק־געקומען פון אַן „אַקציע״; דער טויט, מערדערישקייט, איז אויף זיי געווען אויסגעגאָסן. אויגן פול מיט האַס, די זעלבע ווי ביי די ווילדע חיות אין דזשונגל. אָנקוקן נאָר יענע אויגן איז געווען גענוג שרעק און אימה. אין דער טיפעניש פון מיין נשמה איז פאַר־בליבן ווי מיט אַ סטעמפּל די אַלע ליידן און ווייטאָגן.

פון ערשטן טאָג ווי די נאַציס זיינען אַריין אין יאַנאָווע (29 יוני 1941) האָבן זיי אָנגעהויבן צו אָנשרעקן די גאַנצע באַפעלקערונג און איבערהויפּט די יידן. אויפן דריטן טאָג זיינען געהרגעט געוואָרן 3 יידן. ווען אין אַ חודש אַרום איז דורך זיי אַרויסגעלאָזט געוואָרן אַ קלאַנג אַז די פויערים פון די אַרומיקע דערפער ווילן דורכפירן אַ פּאָגראָם

אויף די יידן האָבן די נאַציס פאַראָרדנט אַלע יידן צונויפקלייבן זיך אויפן מאַרק, כלומרשט בכדי די יידן צו פאַרטיידיקן. דאָס איז געווען בלויז אַ אויסרייד. ווייל אינדערפרי אויפן צווייטן טאָג נאָך דעם ווי זיי האָבן פאַרזיכערט אַז ס׳איז אריבער די געפאַר פון אַ פאָגראָם, אין אַ פאָר שעה אַרום זיינען אנגעקומען אין שטעטל די ס.ס.־טרופן. אין פאַר־לויף פון 2 שעה זיינען געכאַפּט געוואָרן 400 יידן, בלויז מענער. אין באַרבאַרישן אויפן זיינען זיי אַלע דערשאָסן געוואָרן אויפן וועג צום בּאַראַוויצער וואַלד. דער וועג פון 5 קילאָמעטער איז געווען באַדעקט מיט די קערפּערס. איך האָב מיט מיינע אויגן געזען ווי אַזוי ס׳זיינען דערשאָסן געוואָרן די פּאַר־פּאַלק גארבאר אויפן פעלד ניט ווייט פון דר גאַרבאַרניע. עס איז קלאָר געוואָרן פאַר אונדז אַלעמען, אַז אונדזער גורל איז געחתמעט געוואָרן און אַז ס׳דערוואַרט אונדז אומקום און פאַרניכטונג.

פון דאַן אָן האָבן זיך אָנגעפאַנגען באַמיאונגען צו שאַפן אַ קאָנטאַקט און פאַר־בינדונג מיט די פּאַרטיזאַנער אין די וועלדער. מיר האָבן אָנגעהויבן זוכן צו קריגן געווער. מיר האָבן אין פאַרלויף פון פיל נעכט אין געהיים אָנגעהויבן צו אויסאַרבעטן פּלענער ווי אַזוי צו אַנטלויפן אין די וועלדער. אַרום דעם פּלאַן איז אַנטוויקלט געוואָרן אַ זייער ערנסטע דיסקוסיע. ס׳זיינען אַרויסגעבראַכט געוואָרן מיינונגען, צי זיינען מיר באַרעכטיקט צו ראַטעווען אונדזערע לעבנס פאַרן פּרייז פון די לעבנס פון אונדזערע עלטערן און משפּחות. לויט די פאַראָרדענונגען פון די נאַציס איז געווען באַקאַנט אַז ווען עמיצער פון דער משפּחה האָט געפעלט אין געטאָ, ווערן אַלע פאַרבליבענע אויסגעהרגעט. אין אַזאַ לאַגע איז באַשלאָסן געוואָרן אַז בשום אופן האָבן מיר נישט קיין רעכט און טאָרן נישט אַוועקנעמען אפילו איין מינוט פון לעבן פון אונדזערע עלטערן פאַר דער צייט. מיר מוזן וואַרטן ביז דער דעצידירנדער שעה. דאָס איז לויט מיין באַשיידענער מיינונג דער הויפּט מאָטיוו צו דעם פּאַסיוון באַנעמען זיך פון די יידן אין געטאָ.

אין פאַרלויף פון אַ יאָר צייט האָבן מיר דורכגעמאַכט שבעה מדורי גיהנום, ביז יענעם טאָג י״ב תשרי אין וועלכן ס׳איז פאַרניכטעט, פאַרברענט און אָפּגעווישט געוואָרן אונדזער אָרעמע קליינע יאַנאָווע.

פון יענעם טאָג וויל איך דערציילן וועגן איין אויסערגעוויינליך העלדישן טאַט, ווייל אין אים ווערט קלאָר אַרויסגעוויזן די מסירות נפש פון אַ מאַמע צו אירע קינדער. די אלמנה חנה גורודעצקי (די שוועסטער פון יהודה רעזניק) איז צוזאַמען מיט אירע דריי זין געפירט געוואָרן צו דער שחיטה הינטער דער שטאָט. זי מיט איר שוועסטער האָבן זיך אַרויפגעוואָרפן אויף די נאַציס און אַ געשריי געטאָן צו אירע זין זיי זאָלן אַנטלויפן, צוויי פון אירע זין זיינען דערשאָסן געוואָרן, און איינער, ישראל גורודעצקי האָט זיך געראַטעוועט (ער לעבט היינט אין ישראל).

ווען מיר זיינען אַנטלאָפן פון געטאָ זיינען מיר נאָר אין די נעכט געגאַנגען און בייטאָג גערוט. איין נאַכט אַרומגעבלאָנדזשעט אין די פאַרוואָרפנסטע כוטאָרעס. הונגעריקע און דורשטיקע זיינען מיר אין דער גרופּע פון פאַרטאָג ניט געהאַט מער קיין כוח צו

שלעפּן זיך אין וואַלד; אונדזער באַהעלטעניש איז געווען די אָפּגעשניטענע היי אויף אַ פעלד, האָבן מיר אונטערגערוקט זיך אונטער 2 בערג היי.

אינדערפרי זיינען אָנגעקומען די פּויערים אויפן פעלד, איך קען היינט זיך גאָרנישט פאָרשטעלן ווי אַזוי האָבן מיר געקענט אויסליגן און אויסהאַלטן אַ גאַנצן טאָג די שרעק און הונגער. מיט האַרץ קלאַפּעניש און אומגעדולד האָבן מיר קוים דערלעבט אַז ס׳זאָל ווערן נאַכט.

אַ צווייטע טרויעריקע וואַלד טראַגעדיע: אַ גרופּע פון 12 יונגע חברים, צווישן וועלכע ס׳זיינען געווען אינזש. שלוש רימלאַנט, ד״ר באַטאַלינס צוויי קינדער, משה גאָלדבערג און מ. אייזענשטיין, האָבן געהאַט זייער „זיעמלאַנקע״ נישט ווייט פון די לאַגערן פון די רויטע פּאַרטיזאַנער. אָבער צווישן די רויטע פּאַרטיזאַנער זיינען געווען פיל אַנטיסעמיטן און באַנדיטן.

איין נאַכט איז צו זיי אַריינגעקומען אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער, מיטן אויסרייד אַז מ׳נעמט זיי אַריין אין „אָטריאַד״, און אַז זיי דאַרפן נאָר דורכגיין אַ מעדיצינישע אונטער־זוכונג. צו צוויי האָט מען זיי אַרויסגעפירט פון דער זיעמלאַנקע און דאָרט האָט מען זיי דערשטאָכן מיט די באַיאָנעטן און צוגעדעקט מיט מאָך און בלעטער.

אַזוי האָט מען אויסגעהרגעט די יונגע שיינע בחורים און מיידלעך. דער סאַמע לעצטער איז געווען מ. אייזענשטיין, וועלכן זיי האָבן געשטאָכן אָבער נישט דערהרגעט. נאָך זייער אַוועקגיין, איז, באַגאָסן מיט בלוט, מיט זיינע לעצטע כוחות זיך דערשלעפּט צו אונדזער „זיעמלאַנקע״. ס׳איז אומגלויבלעך אָבער אונטער דער אויפזיכט פון רחל רעזניק, וועלכע איז געווען אַ קראַנקן שוועסטער, איז ער אויסגעהיילט געוואָרן. ער לעבט היינט אין ישראל.

נאָך די געשעענישן איז פאַר אונדז אוממעגלעך געווען ווייטער צו בלייבן אין יענעם פּלאַץ. דאָס איז געווען אין ווינטער מיט שטאַרקע פרעסט און שניי. מיר האָבן באַשלאָסן ווידער איינפּאַקן אונדזערע פּעקלעך און וואַנדערן אין אַ צווייטן וואַלד. אָבער דאָן זיינען מיר, אַנטלויפנדיק פון איין צרה, אַריינגעפאַלן אין אַ צווייטער נאָך אַ געפערלעכער. אונדזער קאַראַוואַן איז באַשטאַנען פון צוויי פורן מיט אונדזערע פאַר־מעגנס. עסנוואַרג האָבן מיר נישט געהאַט קיין סך. אויך ניט קיין געווער. נאָר איין ביקס מיט אַ פּאָר קוילן.

פאַרנדיק ביינאַכט אין דער פינסטערניש און נישט קענענדיק גוט די וועג און געגנט, האָבן מיר פאַרבלאָנדזשעט. אין דער ווייטער פינסטערניש האָבן מיר דערזען אַ שיין פון ליכט. מיר האָבן זיך דערפרייט, מיר האָבן אַרויסגעשיקט צוויי חברים אין יענער ריכטונג זיך אינפאָרמירן וווּ מיר געפינען זיך. ס׳איז אַריבער אַ האַלבע שעה, אונדזערע חברים קומען נישט צוריק. זיינען אַוועקגעגאַנגען אַנדערע צוויי. מיט זיי איז געשען דאָס זעלבע. אַלע פיר קומען נישט צוריק. ס׳איז געוואָרן פאַרדעכטיק די זאַך, מיר זיינען געוואָרן אומרואיק מיט דעם גורל פון אונדזערע חברים. אַ פּחד האָט אונדז

באַפאַלן און מיר האָבן באַשלאָסן אַלע אַוועקפאָרן אין יענעם כוטאָר. פאַר אונדז איז אַנטפּלעקט געוואָרן אַזאַ סצענע. אונדזערע חברים זיצן אויסגעזעצט אויף אַ באַנק, בלאַסע, דערשראָקענע, אומבאַהאָלפענע, אַנטקעגן זיי זיינען געשטאַנען צוויי באַנדיטן מיט ביקסן אין די הענט אָנגעצילט אויף זיי. ווען מיר אַלע זיינען אַריין אין שטוב אַכט מאַן און זיי זיינען געווען בלויז פיר איז די סיטואַציע געביטן געוואָרן. ערשטנס האָבן מיר געראַטעוועט אונדזערע חברים, ווייל די באַנדיטן האָבן געהאַט באַשלאָסן זיי צו הרגענען, איינער פון זיי האָט שוין אפילו אָנגעהויבן צו גראָבן אַ גרוב פאַר אונדזערע חברים, הינטער יענער שטוב.

מיר אַלע וועלכע האָבן זיך געראַטעוועט דורך נסים פון געטאָ, האָבן גוט געוווּסט ווי אַזוי יאַנעווע איז געבליבן. דאָך האָט אונדז געצויגן צו איר. פון די ווייטסטע פאַר־וואָרפנסטע טיילן פון רוסלאַנד זיינען מיר געצוווּנגען געווען נאָך דער מלחמה צוריקקומען.

דעם 19 יוני 1946 בין איך באַפרייט געוואָרן פון דער רויטער אַרמיי ווו איך האָב געדינט 26 מאָנאַטן. פון ווייטן צפון טייל פון רוסלאַנד, אויף אַ איינלאַדונג פון מיינעם אַ חבר אַ סערזשאַנט האָב איך געפאָרן מיט אים אין קאַלכאָז נישט ווייט פון מאָסקווע. ער האָט געוווּסט וועגן מיין לאַגע, אַז איך האָב נישט ווו אַהין צוריקפאָרן, האָט ער מיר צוגעזאָגט העלפן זיך איינאָרדענען ביי זיך. איך האָב געמאַכט פאַרזוכן דאָרט צו בלייבן, אָבער נאָך אַ קורצער צייט האָב איך פאַרלאָזט דעם קאָלכאָז און געפאָרן קיין מאָסקווע. אויף איינער פון די סטאַנציעס איז מיר, אַלס דעמאָביליזירטער, פאַרגעשלאָגן געוואָרן אַ פּאָסטן. מיין פאַרלאַנג איידער איך האָב צוגעטראָטן צו מיין אַרבעט, איז געווען, אַז ס'זאָל מיר געגעבן ווערן די מעגלעכקייט באַזוכן אונדזער שטאָט. דער קאָמאַנדיר האָט מיר צוגעזאָגט אַז נאָך דריי חדשים וועט מיר געגעבן ווערן אורלויב. כאָטש איך האָב נייטיק געמוזט האָבן די אַרבעט, ווייל פון דער אַרמיי בין איך אַרויס אָן אַ גראָשן, דאָך האָב איך באַשלאָסן פאַר יעדן פאַל פריער באַזוכן אונדזער יאַנעווע.

נאָך פאַרשידענע אינטערעסאַנטע פּאַסירונגען אין פאַרלויף פון 10 טעג פאָרן, האָט זיך דער צוג דערנעענטערט צו יאַנעווע.

ס'איז מיר שווער היינט אפילו צו באַשרייבן מיינע געפילן. מיטן דערנעענטערן זיך פון צוג, האָט מיין האַרץ שנעלער געקלאַפּט. איך האָב פלוצלונג באַקומען אַ שרעק. איך האָב געוואָלט וואָס מער אָפּשלעפּן מיין אָנקום, נישט געוואָלט זען די ווירקלעכקייט און חורבן. אַנשטאָט צו פאָרן מיט שנעל צוגן, האָב איך געפאָרן מיט לאַסט צוגן.

פאַר מיינע אויגן האָבן אָנגעהויבן זיך אויסמאָלן בילדער פון דער פאַרגאַנגענהייט. מיינע קינדער יאָרן, מיין אַרבעט אין „הנוער הציוני", אַלע מיינע חברים, בילדער פון אונדזער אַנטלויפן פון געטאָ אין דער וועג אין וואַלד, אונדזערע וואַנדערונגען אין די פינסטערע נעכט אויף פאַרוואָרפענע וועגן און בלאָטעס, זומפּן און טייכן. אין מיין

אליעזר פאַרטנאַי

געדאַנק איז פלוצלונג אָפּגעפרישט און אַנטפּלעקט געוואָרן פאַרשיידענע עפּיזאָדן פון מיין לעבן, זיי זיינען פאַר מיינע אויגן באַוויזן געוואָרן אין זייער אויטענטישקייט און גרויזאַמקייט.

סוף כל סוף, אַז מ׳פאַרט דערפאַרט מען. פאַרנאַכט צייט בין איך אָנגעקומען. דער וועג פון וואָקזאַל צום שטאָט, איז פאַר מיר געווען אַזוי נאָענט אַזוי האַרציק. צוריק אין מיין יאַנעווע.

איך האָב צוערשט באַזוכט דעם פּלאַץ ווו אונדזער שטוב איז געווען. טרויעריק און פינצטער איז מיר געוואָרן. אַלעס אַזוי וויסט, פאַרוואַקסן מיט ווילדע גראָז ווי קיינמאָל וואָלט דאָרט קיין זאַך נישט עקזיסטירט, קיין סימן נישט געבליבן, אָפּגעמעקט. גרויס איז געווען מיין פרייד צו טרעפן ביי גאָלדבערגן אין הויז מיינע טייערע חברים: יצחק אדריזינסקי, נחמיה קציקוביץ (נדב) בראַניא איינבינדער, משה יעקב שוסטער, דניאל טענענבוים און סאַלדבערג, זיי אַלע האָבן מיט דעם זעלבן געפיל און גלוסט ווי איך, געקומען נאָך אַמאָל אָנקוקן יאַנעווע. מיר זיינען זיך צונויפגעקליבן נאָך יאָרן פון צושיידונג, יעדער איינער מיט זיין פעקל, דורכגעמאַכט פאַרשיידענע וועגן, אָנפאַנגנדיק מיט די וואַנדערונגען אין דער פאַרטיזאַנקע, אַרמיי, פאַרשיידענע פראָנטן. יעדער מיט זיינע מעדאַלן פאַרן קאַמף מיט די נאַציס.

אונדזער צוזאַמענטרעפונג האָט אונדז זייער דערנענטערט. מיר האָבן זיך געטוליעט איינער צום צווייטן. עס האָט זיך באַ אונדז אויפגעוועקט פון דאָס ניי דעם געפיל פון מענטש, צערטלעכקייט, פאַמיליע וואַרעמקייט, ווייל די לעצטע יאָרן פון וואַלד קריג, האָבן אונדז אַזוי פאַרהאַרטעוועט, אַז מיר זיינען געווען ווי חיות אין וואַלד, שטענדיק מיט די נעגל גרייט זיך צו פאַרטיידיקן. מיר זיינען געווען ווי קליינע יתומימלעך וועלכע טוליען זיך, און האַלטן זיך צוזאַמען.

אַ איבעראַשנדן מאָמענט האָבן מיר איין אָוונט געהאַט: פּלוצלונג דערהערן מיר אַ קלאַפּ אין אַ פענצטער און אַ קול „זדראַסוואַיטע״. איך האָב גלייך דערקענט די שטים פון אונדזער חבר מאיר ענגעל, וועלכער האָט פון דעם ווייטן ביראָבידזשאַן, מיט זיין פרוי געקומען ווו מיר. אויך ער האָט נישט געקענט רואיק לעבן דאָרט, נישט באַזוכנדיק יאַנעווע.

אַ סאַטיספאַקציע איז פאַר אונדז געווען ווען מיר זיינען געגאַנגען אין גאַס אין מונדירן מיט מעדאַלן פון דער אַרמיי, און יענע שקצים וועלכע האָבן אונדז געזען הינטער די שטעכנדיקע דראָטן, וועלכע האָבן געהאָלפן די נאַציס אונדז פאַרניכטן, האָבן מיט גרויס רעספּעקט און כבוד פריי געמאַכט פאַר אונדז דעם וועג.

„דער וועג״ (מעקסיקע), 5, 12 מאי 1967.

אהרן פומרנץ

עירנו במלחמת העולם השנייה

[א]
מזמן כניסת הגרמנים הנאצים לעיר עד הגירוש לגיטו

ב־22 ביוני 1941 פרצה המלחמה בין הגרמנים לבין הרוסים וב־26 ביוני כבר נכנס צבא הגרמנים הנאצים לעיר. הקורבן הראשון שנפל היה בנו של אברהם יהושע ברסקי, יעקב, שהיה מוכר לכולם ונחשב כאחד הבחורים החזקים בעיר. הוא נפגע בזמן חילופי יריות בין צבא הרוסים לבין צבא הנאצים.

אחרי יומיים הוציאו הגרמנים את חיים הסנדלר (הקטן) ואת שאכנע הסנדלר אל מחוץ לעיר ורצחו אותם. וזה בגלל שהגוי הפולני בעל האטליז לבשר חזיר, גאדומסקי, הלשין עליהם שהם כביכול קומוניסטים.

אימת־מוות ירדה על כל התושבים היהודיים. אסור היה לצאת מהבתים, חוץ מאשר בשעות מסויימות. לצאת אל מחוץ לעיר לא בא בכלל בחשבון. החלו לקחת אנשים לעבודות חוץ, בתחנת הרכבת, במנסרה ובעבודות אחרות מחוץ לעיר.

הגיעו אלינו ידיעות שבכפר הסמוך שבאודריז׳ין רצחו הנאצים את משפחת ברצ׳יק אודריז׳ינסקי ואת משפחת יעקב פרץ, ביחד שש נפשות. הרצח בוצע באגם פישצ׳אנויע. אחת מהן ניצלה בדרך נס. הגרמנים ירו במשפחות הנ״ל, כולם נפלו לאגם, ורק אחת מהם נפגעה באופן קל ונשארה שוכבת באגם עד שהגרמנים עזבו את המקום, ואז יצאה ממנו וכך ניצלה. הקבר של שתי המשפחות נמצא באודריז׳ין, במקום שנקרא „צ׳יפל״. כמו־כן נודע לנו, שגם במוטלה היתה שחיטה, אבל פרטים נוספים לא ידענו.

ביום א׳ בערב, י״א באב שנת 1941, עשתה המיליציה מהומה בעיר והחלו לגרש ולאסוף את היהודים, גברים ונשים, אל השוק העירוני, על־יד הגדר של הכנסיה הפראבר־סלאבית והחזיקו אותם כל הלילה ובעלות השחר נשלחו בחזרה לבתיהם. באותו בוקר יום ב׳ בשעה 9.30 בערך, נכנסו לעיר פלוגות הס״ס, שהתפזרו בין הרחובות והתחילו בשנית לגרש מן הבתים רק את הגברים ושוב אל ככר השוק.

אנשים החלו לחפש מוצא מן המצב הנורא הזה והחלו להסתתר בכל מיני מקומות מחבוא.

באותו זמן, פעשקע מבית ספורובסקי, הצליחה לפרוץ בין שורות חיילי הס״ס

והגיעה לבית אלתר שלקמן, מקום שם התחבאו במרתף, חיים פומרנץ ואלתר שלקמן. כמו־כן הגיעה לבית יעקב חומיצ'עווער, ששם התחבאו אני (אהרן פומרנץ) והרשל גורודצקי במחבוא נסתר מתחת לרצפה ומסרה על המתרחש בעיר.

מיד אחרי זה שמענו יללות מגיעות מהרחוב ואחרי כשעה־שעה וחצי קיבלנו ידיעה שכל הגברים שנתפסו על ידי פלוגות המוות של הס"ס נרצחו. האנשים הובלו ליער הסמוך לעיר, בורוביצה (היער הזה שימש בזמן שלום ליער נופש, והרבה מתושבי העיר היו נוסעים להינפש בו), ושם העמידו את כולם על שפת התעלה וירו בהם אחד אחד.

בין הנרצחים היו: יוסף הנפח, זיסקע אודרוז'ינסקי, פנחס גרבר, ראובן גורודצקי, המנהל של בית־הספר „תרבות" דיין, אלתר ליפשיץ ובנו שמואל בֶרֶן. האשה היחידה שנרצחה בין אלה היתה חנצ'ע מאירוביץ, בגלל זה שניסתה להגן על בעלה, אלתר גרבר. ניומקע וארשבסקי נרצח במיטתו, אביגדור אודריז'ינסקי נרצח בחצר בית־הכנסת של ר' אבעלע, טאבאצ'ניק מנדל נרצח אצל הגוי ניקיטא, שהיה בעל בית הקולנוע שליד בית אלתר ליפשיץ.

באותה שחיטה איומה וראשונה בעיר נרצחו 260 איש, ביניהם הרבה פליטים שהגיעו עוד לפני זה מפולניה. מהשחיטה הזאת נשאר בחיים רק אחד, פייבל קאַפלאַן, חתנו של שמואל הזגג (הוא היה עושה חבלים — „אַ שטריקל מאַכער"). הוא היה בין אלה שנורו על שפת התעלה ביער „בורוביצה", ובמקרה נפצע באופן קל ונפל בין המתים בלי לתת סימני חיים וכך שכב עד שהרוצחים עזבו את המקום ואז יצא ליער.

כדאי להזכיר, שלפני השחיטה הזו הלכו לכומר הפולני, פעשקע מבית פודורבסקי וטאניה באטאלין, עם 20 רובל זהב (2 עשיריות) ביד, לבקש ממנו שישפיע על הגרמנים שיהיה שקט בעיר. הכומר לקח את הכסף והבטיח לעשות זאת. אבל בסוף הצטרף גם הוא לרציחות בעיר, יחד עם הנאצים הגרמניים.

אחרי השחיטה הזאת היה המצב בעיר איום ונורא. אנשים לא יצאו מהבתים, בפרט הגברים; ישנו במקומות סתר: במרתפים, בעליות־הגג ובאסמי הגויים, בלי ידיעתם כמובן; אנשים לא נפגשו אחד עם השני. המצב הזה נמשך בערך כ־4 שבועות. אחרי השבועות המתוחים הגיעו לעיר כמה גרמנים, אנשי ס"ס אדמיניסטרטיביים והחלו לארגן את ה„יודענראט". היהודים עצמם צריכים היו לבחור באנשים שיהוו את ה„יודענראט" בעיר. בין הראשונים שנבחרו היו: אלתר דיווינסקי, שמעון שלקמן, ליבל דיווינסקי ואהרן הירש שינבוים. כאן אני רוצה לציין, שאלתר דווינסקי ושמעון שלקמן באו אלי וביקשו ממני וכמעט שהכריחו אותי להצטרף ל„יודענראט", אבל לא רציתי בשום פנים.

הצו הראשון שאנשי ה„יודענראט" קיבלו היה: לאסוף כל מיני פרוות מהיהודים, החל מבגדי פרווה וגמור בכפפות וחומרי גלם. עם מתן הצו הזה נלקחו שני בני ערובה, אני ואהרן הירש שינבוים, והיינו כלואים יומיים. אין לתאר את הפחד שעבר עלינו בזמן שיבתנו בכלא. הודות לאלתר דיווינסקי, שהשתדל אצל הגרמנים למעננו שחררו אותנו. הפרוות נאספו ונמסרו לגרמנים.

אחרי זה קיבל ה„יודענראט״ צווים נוספים לאסוף כל מיני דברים, כגון: מגפיים, סדינים, כריות, כל מיני בגדי לבוש ועוד. המצב הכלכלי הורע מיום ליום והגיע עד כדי כך שלא היה כבר מה לאכול. ולמי שאפילו היה קצת דגן לא היה איפה לטחון אותו והיה צורך להשתמש במכונת בשר. היה צורך להרטיב את הדגן ולהעבירו דרך מכונת הבשר ובצורה כזו אפו לחם.

ביום א׳ בשבוע יום המנוחה של הנוצרים היו יהודים באים בסתר אל הגויים ועושים אתם חליפים: היו מקבלים מהם דברי אוכל והיו נותנים להם כל מיני חפצים.

משנרגע קצת המצב, החלו אנשים לעבוד בכל מיני עבודות. רוב בעלי המלאכה, חייטים, סנלדרים, נגרים, פחחים ועוד, נשארו במקומות עבודה שלהם והיתר עבדו, מי ברכבת ומי במנסרה, וכך זה נמשך עד 15 באפריל 1942, עד פתיחת הגיטו.

כמה ימים לפני גירוש יהודי יאנוב לגיטו החלו להכין אותו. הקיפו בגדר תיל את כל השטח שהיה מיועד לגיטו, החל מרחוב „מוהילנער״ החל מבית שמעון... (על יד בית ליפמן) בכל אורך הרחוב בצד זה עד בית אסנה פלדמן ומצד השוק לכיוון ריפישצ׳עס. החל מבית פלדמן עד בית המרקחת של רוז׳אנסקי וחצה את הכביש ימינה לבית משה ראטנובסקי, כולל בית מרדכי אפלבוים וכל ה„ראסעלעצעס״.

שבועיים אחרי כניסת הנאצים לעיר ניתן צו, שעל כל היהודים לשאת פס לבן עם מגן־דוד ירוק על היד השמאלית. ואחרי חודשיים החליפו את הפס הלבן בשני עיגולים צהובים בקוטר של 10 ס״מ וצריך היה לשים אחד על הגב והשני מלפנים על הלב.

[ב]

הגיטו

ביום ששי, כ״ג בניסן תש״ב (1942), נפטר אבי חיים פומרנץ ז״ל, בגיל 73, אחרי התקפת לב ולווייתו התקיימה בבוקר של אותו היום. כל יהודי יאנוב השתתפו בה. רחוב מוהילנה היה מלא קהל ובלב כולם רק תפילה אחת — שיהיה מליץ יושר טוב לנשארים בחיים. כל אחד חשב — הלוואי ותעזור התפילה ולא יקימו גיטו אצלנו בעיירה.

באותה שעה, כשהוציאו את הארון מתוך הבית, הגיע לפתע מפקד הס.ס. מפינסק. כשהלה ראה קהל רב כל כך ברחוב נבהל מאוד, כי לא ידע סיבת ההתקהלות. אחרי שאלתר דיווינסקי הסביר לו הכל, פקד הגרמני על קהל המלווים להתפזר, כך שלבית העלמין לא הגיעו יותר מחמשה עשר אנשים בערך. כשעה אחרי הלוויה, בשעה אחת־עשרה בבוקר, יצאה פקודה, שלפיה מוכרחים כל התושבים היהודיים מיאנוב לעזוב במשך שעתיים את בתיהם ולעבור לגיטו. מובן מאליו, שכל המאמצים שלנו לשנות דבר עלו בתוהו והיינו נאלצים לארוז במהירות את רכושנו. לקחנו אתנו כל מה שאפשר היה לקחת ובמועד הנקבע עברנו כולנו לגיטו. השטח שנועד להקמת הגיטו היה צר מאוד. היינו צריכים לגור משפחות אחדות בחדר אחד. לשם הדגמה אתאר את מקום מגורינו

החדש, בביתו של זיסקה אודרוז׳ינסקי. בבית גרו: אני ואשתי, יהודית ויצחק אודרוז׳ינסקי. מאיר מלסיצה עם משפחתו, ביחד חמש נפשות, באסה אודרוז׳ינסקי עם משפחתו — שש נפשות, שרה קוזניץ מאודריז׳ין עם משפחתה — שש נפשות, נחום אייזנשטיין עם אשתו, אמו, אביו ושני ילדים, ביחד שש נפשות וברצ׳יק אודריז׳ינסקי עם בתו, כולנו ביחד היינו עשרים ותשע נפשות בחדר אחד. לפי התיאור הזה, לא קשה לשער באיזו צפיפות חיינו וכיצד חיינו היו נראים. לכל נפש היה נועד מקום מגורים של 1.20 מטר מרובע.

בערבי שבת נהגו להתפלל במחסנו של אהרן שיינבוים. נוסף לזה היו גם מקומות תפילה אחרים. בתחילה הקימו הגרמנים משטרה שהיתה מורכבת מגויי המקום ותפקידם היה לשמור על האנשים שלא יברחו דרך השער היחיד, שליד ביתה של אסנה פלדמן; מאוחר יותר נמסר התפקיד הזה ל„יודנראט", שהעמיד אנשים שלנו לשמירת הגיטו. היה אסור לעזוב את הגיטו בלי רשות מיוחדת.

היו אנשים, שיצאו כל יום בבוקר לעבודה, תחת משמר המשטרה והיו חוזרים לגיטו בערב. החיים בגיטו היו קשים מאוד. בגלל הצפיפות והלכלוך התחילו להתפשט מחלות בין האנשים והיו גם מקרי מוות. בית־החולים של הגיטו נמצא בביתו של רוז׳אנסקי והיו שם שני רופאים (פליטי ורשה) וקוטל וולהדאבסקי.

פעם בחודש, או פעם בחודשיים, היו זורקים לנו הגרמנים קצת לחם לתוך הגיטו. הלחם הספיק בקושי ליומיים ואנשים רבים היו רעבים ללחם. היינו נאלצים להחליף כל מיני דברים עם גויי המקום. אנחנו נתנו בגדים וקבלנו תמורתם דברי אוכל. החילוף הזה התנהל ליד גדר התיל של הגיטו, או על ידי האנשים שיצאו לעבודה. לאחר זמן מה הגיעו אלינו ידיעות על חיסולם של הגיטאות בעיירות סטולין, קוז׳אנהורודוק, לובינץ ואחרות. מאז התחלנו לחיות בחרדה מתמדת. היינו נכנסים איש אל רעהו, כדי לדון במצב ובצעדים שבהם יש לנקוט. עמדה לפנינו הבעיה כיצד להתארגן ואף נידונה תכנית לברוח אל היערות, אך ביצועה של תכנית זו היה קשה, משום שלכל אחד היתה משפחה ואיש לא רצה לעזבה, ולברוח יחד עם המשפחה היה בלתי אפשרי.

שבוע לפני ראש השנה הגיעו לפתע מאה פרשים מאנשי ס.ס. לעיירה. חמשים מהם עברו תיכף לאודריז׳ין. האנשים שלנו נבהלו מאוד, כולנו הרגשנו, שמשהו לא טוב עומד להתרחש. אז נודע לנו, שהגרמנים התחילו לחפור בורות, על יד הכפר רוצק. אחדים חשבו, שהבורות נועדים לשמירת תפוחי אדמה, אחרים סיפרו, שהם נועדים לצורכי ההגנה. בכל זאת היתה לנו הרגשה לא טובה. המחשבה, שמא נועדים הבורות האלה להיות קברותינו, הטרידה אותנו בסתר. התחלנו להכין בונקרים בכל דירה, כדי שנוכל להסתתר בהם בעת הצורך. ביום הכיפור הזה לא היה איש, שלא צם. מקומות התפילה היו מלאים אנשים ובעת התפילה נשפכו דמעות רבות. האנשים התפללו מעומק לבם לביטול כל הגזירות הרעות. כשמורה־ההוראה אמר נעילה, הרגשנו כולנו כאילו נבקעו שבעת הרקיעים. יומיים אחרי יום הכיפור אירע, שפועלי המנסרה חזרו לגיטו לפני גמר עבודתם; הם סיפרו, שהגרמנים ציוו עליהם לקחת מזון לימים אחדים ולחזור תיכף לעבודתם.

הדבר עורר מיד התרגשות רבה, האנשים התחילו להתרוצץ כמו עכברים מורעלים. היה ברור, שמשהו לא טוב עלול להתרחש.

לפנות ערב הקיפו הגרמנים והמשטרה האוקראינית את הגיטו. היו אנשים שניסו לפרוץ את גדר התיל, כדי להימלט מידי הרוצחים, אבל לשווא. הגרמנים ירו על כל אחד שהתקרב לגדר. בלילה הזה לא עצם אף אחד מאתנו את עיניו. עם אור הבוקר, שמענו את קולות הגרמנים המצווים: „יהודים, החוצה לרחוב!" לא נענינו לדרישה זו, התפזרנו והסתתרנו בבונקרים. שמענו את הקולות ואת הבכי של האנשים, שנתגלו על ידי הגרמנים והוצאו בכוח. אחדים נורו במקום, וביניהם גם נסל, בתו של הסנדלר. ובמשך כל היום הוציאו הגרמנים אנשים מן הבונקרים והובילו אותם לשחיטה. לפנות ערב התחלנו להרגיש בבונקרים שבהם הסתתרנו ריח של עשן, הצצנו דרך הסדקים וראינו, שבשטח הגיטו פרצה דליקה בבתיהם של זיסקה אודרוז'ינסקי ואשר ליפשיץ. האנשים התחילו לצאת ממחבואיהם ולברוח בכוון רסליצה, בנסיון אחרון להגיע אל הכפר הקרוב נאקלה, אולם לשווא. בדרך עמדו אנשי ס.ס. וירו בכל אחד שהתקרב. אף על פי כן הצליחו אחדים לפרוץ את השורות של הגרמנים, ביניהם זכור לי רק מרדכי בוזדוסקי. גם אני ואשתי נאלצנו לצאת וברחנו לביתו של פינצ'ה צ'מרינסקי, שם התאספו כבר אנשים רבים, כי היה זה הבית היחיד, שעדיין לא בער. כשהגרמנים הרגישו בדבר, ציוו עלינו לצאת מן הבית ולהתאסף מאחרי טחנת הקמח של פומרנץ.

לא היתה לנו ברירה, יצאנו והתאספנו שם, מאתיים וחמשים אנשים בערך. בשעה עשר בערב סידרו אותנו בשורות והובילונו דרך הטחנה ורחוב מוהילנה, אל השוק. כשהגענו לשוק ציוו עלינו לשבת, והרוצחים התהלכו בין השורות שלנו ולקחו מאתנו כל דברי ערך כגון: מגפיים, משקפיים, שעונים וכו'... אחר כך הורו לנו להסתדר בקבוצות של חמישה עשר עד עשרים איש והובילו אותנו אל מאחרי בית הכנסת הסטולינאי, שבו אמרו להרוג אותנו ביריות. אני ואשתי היינו בקבוצה השלישית, שעמדה מול ביתה של אסנה. אני עמדתי בראש הקבוצה, ואשתי מאחורי, לפתע הרגשתי דחיפה ואשתי אמרה לי: „אהרן נברח!" היא דחפה אותי קדימה, התחלנו לברוח ואחרינו באו גם אחרים. הגרמנים התחילו תיכף לירות בנו. מול הגדר של בית המרחץ פגע בי כדור ברגל, התהפכתי, ברגע זה נפרדתי מאשתי ולא ראיתיה עוד. כשהרגשתי שעודני חי, ניסיתי לקום ולקפוץ על רגל אחת, וכך הגעתי עד לגדר של מרקל הפחח ושל בית הכנסת הליבשיי. עברתי בקושי את הגדר ויצאתי אל הרחוב מול ביתו של דרוקר.

התחלתי לרוץ דרך חצרות רבות, בכיוון המחסנים של „הרכבת הקטנה", חציתי את הדרך בכיוון אוסטריצה. בדרך נפגשתי עם הניה אודרוז'ינסקי מווירחושצ'ה, יודל, בנו של נוסל הסנדלר ונערה פצועה קשה ברגל אחת. היתה זאת אחת מבנותיו של ליפשיץ, או בתו של סולובייצ'יק. מכיוון שהכרתי היטב את הסביבה, הייתי להם למורה דרך. עברנו את הקו, על יד אוסטריצה, שבו עמד משמר הגרמנים וחזרנו אל אחוזת פאראדיל. חצינו את הדרך ונכנסנו אל הביצות שליד יערות קריטישין. שם בילינו את יום הששי,

נחבאים בערמת חציר. לפנות ערב שמנו פתאום לב, שמישהו זוחל דרך ביצות ומתקרב. זה היה גוי צעיר בשם טימוך. הוא אמר לנו, שהוא שייך ליחידה של פרטיזנים ויעץ לנו לעזוב את המקום ולהיכנס עמוק יותר לתוך היער, באומרו שהמקום מסוכן מדי, והלך לדרכו. חשדנו בו, שהוא מרגל הגרמנים, ועזבנו את המקום, כדי לעבור למקום אחר. למחרת הודיעו לנו, שהגוי הצעיר חיפש אותנו והביא לנו אוכל. הוא נפגש אחרי כן עם קבוצה אחרת מיהודי יאנוב, שהצליחו להימלט מן המוות ונתן להם את האוכל. בקבוצה ההיא היה גם מרדכי בוזדוסקי.

[ג]

החיים ביער

הקבוצה שלנו, שהיתה מורכבת מארבעה אנשים, נכנסה כבר בבוקר עמוק לתוך היער, אולם נשארנו בלי אוכל, בלי שתיה ובלי בגדים, עצובים ונרגשים, אחרי כל המוראות של היום שעבר, ודואגים ליום המחר. מה יהיה הסוף? בהלכנו ביער שמענו לפתע צעדים של אנשים. לרגע נבהלנו, אך מיד נתברר, שהאיש היה מרדכי בוזדוסקי. קראנו לו בלחש. כששמע את קולנו, ניגש אלינו בריצה, ובשמחתו הגדולה, התנשק חזק אתנו. מובן, שמצב רוחנו השתפר קצת. כל יום הצטרפו אלינו עוד שנים או שלושה יהודים, שהצליחו להימלט; ביניהם היו חיים־יודל רזניק, שמעון פיינשטיין, שני בנים של סוצקעס ואחרים, שאינני זוכר כבר אותם. בין אלה, שהצטרפו אלינו, היו גם פליטים אחדים, שהתגוררו ביאנוב. במשך כל השבוע המשיכו להגיע יהודים שנמלטו, עד שגדלנו לקבוצה בת שלושים איש בערך.

בשבת השניה שלאחר השחיטה, החלטנו לעבור את התעלה המלכותית (קאַנאַל קרולבסקי) ולהכנס ליער זאבישצ׳ה, כי נודע לנו על קיומן של יחידות פרטיזנים ביער הזה. בלילה התחלנו ללכת בכיוון התעלה. היינו צריכים לנהוג בזהירות רבה, וכך התקרבנו לתעלה בנקודה שנמצאה במרחק של שני קילומטרים מתחנת המשמר הגרמני, ששמר על התעלה. מצאנו סירה וחצינו בקבוצות קטנות את התעלה. כשהגענו לחוף השני, שמנו לב, שעשרים אנשים בערך עזבו אותנו. נשארנו רק אני, שמעון פיינשטיין, בנו של סוצקעס ונערות אחדות, ביחד היינו עכשיו עשרה אנשים. הסביבה היתה מוכרת לי היטב, והיות שחייתי תמיד ביחסים טובים עם האיכרים, ניגשתי אל הבית הקרוב. הגוי נתן לי ברצון כיכר לחם גדולה ויעץ לנו לעזוב מיד את המקום, כי המשטרה הגרמנית מסתובבת בסביבה. אחרי שהגוי הראה לנו את הדרך, עזבנו אותו. בדרך עברנו בתים רבים של גויים, שקיבלו אותנו בסבר פנים יפות ונתנו לנו לחם, חמאה ובגדים. בלילה הגענו למקום, שנמצא במרחק של שבעה קילומטר בערך מיער זאבישצ׳ה. לפני שהגענו ליער, נכנסנו לחורשה צפופה, על יד כפר וויניוזה ושהינו שם במשך כל היום. בערב המשכנו ללכת אל היער זאבישצ׳ה, ובשעה תשע בערב הגענו אליו. בחרנו מקום מתאים

ללינה, בין שיחים צפופים, ונשארנו שם כל הלילה. קמנו השכם בבוקר והתחלנו לחפש יהודים אחרים שנמלטו. בדרכנו נפגשנו עם שני פרטיזנים מזויינים. נכנסנו אתם למשא ומתן, בקשר להצטרפותנו אל יחידות הפרטיזנים, אך הם לא הסכימו לקבלנו, באומרם, שאנשים בלתי מזויינים אינם נחוצים להם, והלכו. אחרי שעה שמענו פתאום יריות רבות, התחלנו לרוץ ולברוח ולא ידענו לאן אנו רצים. בברחנו נפגשנו עם שפסל ברזובסקי ועם לייזר פורטנוי. הם סיפרו לנו, שיהודים רבים מיאנוב נמצאים ביער. נתברר אחר כך שביריות ששמענו נהרגו שני גרמנים, על ידי הפרטיזנים, בקרבת ארמון זאבישצ'ה. כבר למחרת בבוקר הוקף כל היער על ידי הגרמנים, והיה בלתי אפשרי להיכנס או לצאת ממנו.

היינו יוצאים מן היער רק בלילה, וגם זה בסכנת נפשות, כדי לגנוב תפוחי אדמה בשדות האיכרים, ואחר כך היינו חוזרים אל היער. בצורה כזו התקיימנו יותר משבועיים. בינתיים הגיעו יהודים נוספים והקבוצה שלנו גדלה והגיעה עד למאה ועשרים נפשות. אלינו הצטרפו גם שלוש משפחות צוענים, שגם הן נמלטו מרדיפות הגרמנים. בוקר אחד, ביושבנו על יד אהלי הצוענים, ראינו לפתע שני אנשים מזויינים, לבושים בגדים רוסיים. נבהלנו, כי חשבנו אותם למרגלים גרמניים, אולם אחרי שדיברנו אתם נתברר שהאנשים היו שבויים סובייטיים, שהצליחו לברוח מן המחנות הגרמניים ורצו להצטרף לפרטיזנים. מעתה התחלנו נושמים לרווחה, כי היו לנו שלושה רובים (לאחד הרוסים היו שני רובים) ושותפים נוספים במקרה של התקפה גרמנית. כבר בערב הראשון הלכנו אתם לחפש מזון נסענו אל הכפר סימרוביץ'. אנשי הכפר הזה רדפו לפני יום אחרי האנשים שלנו, בכוונה לתפשם ולמסרם לידי הגרמנים. כדאי לציין, שגויי הכפר אוהריניץ' תפסו שנים מאנשינו, אחד ברוך, בנו של קרופניק והשני יהודי מליבשיי ומסרו אותם לידי הגרמנים במורוצ'נה. אחרי עינויים קשים גילה היהודי מליבשיי לגרמנים את מקום הימצאה של קבוצה אחת שלנו והיא הותקפה על ידי גרמנים רבים. אז נהרגו: לייב הנפח וחתנו עם שני ילדים, חיים לומאסקי, הרשל ארונובסקי, בתו של שלמה הפרוואי והרשל רוטנברג.

כשהגויים בסימרוביץ' ראו את הרובים שבידינו נבהלו מאוד והביאו לנו הכל. לקחנו גם כל מה שהיינו צריכים. קיבלנו עגלה וסוסים, הטענו הכל עליה והבאנו אל מקומנו ביער, אחר כך החזרנו את הסוסים. מובן מאליו, שמצבנו במובן השגת מזון השתפר בהרבה. כך עברו עוד שבועיים נוספים. כל יום היינו מתכוננים לעבור אל יערות ברנוביץ', כי נודע לנו, שביערות ההם קיימת תנועת פרטיזנים גדולה. לפנות ערב אחד הגיעו אלינו עוד שלושה אנשים מזויינים. שוב נבהלנו, אולם איזאק באטאלין הכיר באחד משלושת האנשים האלה אדם, שהיה מורו להתעמלות בגימנסיה בפינסק. זה היה יהודי רוסי ושמו ישקה ברקוביץ'. מעניין הדבר, שעד שאיזאק הכיר אותו, הספיקו אנשים רבים מקבוצתנו להתחמק ולהתפזר ביער. אחרי שהכרנו יותר טוב איש את רעהו, התחלנו לחשוב ולשוחח על הקמת קבוצת פרטיזנים יהודיים, בפיקודם של שלושת החדשים. אותו זמן יצאו מרדכי בזדזסקי, נגלר (פליט מוורשה) וברל פלדמן, לתפוש שוטרים

גרמניים, שהיו באים למקום אחד בסביבת מורוצ׳נה. הפעולה הצליחה יפה. האנשים שלנו הרגו שוטר אחד, לקחו ממנו את רובהו ואת בגדיו וחזרו בשלום. הרוסים התרשמו מאוד מן הפעולה והחליטו לארגן את קבוצת הפרטיזנים שלנו. למחרת היום, כשישבנו ליד האש, נפרדו מאתנו המורה ואחד הרוסים, שהיה חבר האסיפה הלאומית, ונסעו לפינסק, כדי להביא נשק. אולם לא הרחיקו בדרכם. ופתאום שמענו יריות רבות. אחר כך נודע לנו, שהם הותקפו על ידי קבוצה גדולה של גרמנים. כשראו, שאין להם מוצא, התאבדו שניהם ביריות. בכדו של ברל דיווינסקי ועוד פרטיזנים אחדים שליוו אותם, הצליחו להימלט. אחרי המקרה הזה נעשה מצבנו קשה יותר, לא דיברנו כבר על הקמת קבוצת פרטיזנים משלנו, כי לא היה לנו מפקד מתאים. האנשים התחילו להתפזר ביער, בקבוצות קטנות של ששה עד שבעה אנשים. אני, ישראל גרבר, יצחק גרבר, דוד כהן מסניטובה, משה איסר (שגר ליד בית־העלמין) ובובצ׳ה סולומון מפינסק, עזבנו את יער זאבישצ׳ה ועברנו ליער בילין. בעקבותינו באו עוד כמה קבוצות. שם נתקלנו בצרות חדשות.

לי היו מכרים רבים בין גויי הסביבה, הם יעצו לי לאסוף לחם ותפוחי אדמה, שיספיקו לחדשים אחדים, ולהסתתר ביער, מכיון שאפילו הפרטיזנים בעצמם עלולים להרגנו, כשיתפשונו. ובאמת היו מקרים כאלה. הפרטיזנים תפשו למשל את זלמן שוסטר ויוסל (הספק) והרגו אותם. אנחנו כמובן קיבלנו את עצותיהם והסתתרנו בתוך היער, עד לשני בפברואר 1943, זאת אומרת במשך תקופה של חודש וחצי בקירוב. בינתיים הקיפו הגרמנים את יער זאבישצ׳ה והחלו חילופי יריות רבים ביניהם לבין הפרטיזנים. הגרמנים לא הצליחו בפעולה. הפרטיזנים הרגו חמישים גרמנים והמשיכו להחזיק מעמד עד לפנות ערב. עם חשכה נסוגו הגרמנים, ואותו הלילה עזבו הפרטיזנים את היער שלנו ועברו ליער בילין. בדרך הם התעכבו בכפר קרסין ונשארו שם כל היום. לפנות ערב הגיעה בריצה סייר משלהם והודיע, שהגרמנים עומדים לבוא עוד מעט לכפר, כדי להחרים פרות אשר האיכרים חייבים היו למוסרן לשלטונות. מפקד הפרטיזנים נתן פקודה לאחדים מאנשיו, שהיו להם רובים, לארוב לגרמנים, במחסנים על יד הכניסה לכפר. הפרטיזנים נתנו לגרמנים להתקרב עד למרחק של עשרה מטרים ובקריאות „הורה" פתחו עליהם באש. כל הגרמנים נהרגו. ברור היה שאחר המעשה הזה יבואו הגרמנים במספר גדול, כדי לאסוף את גוויות חבריהם וכדי להתנקם. כל אנשי הכפר ברחו אל היער והצטרפו אלינו כאחים לצרה. מהיום הזה השתפר מעמדנו בין הגויים. בדיוק יומיים אחרי המעשה הגיעו למקום אנשי צבא גרמני ומשטרה, כחמש מאות איש בערך, הם שרפו את כפר קרסין כולו, לקחו שלל רב ונסוגו במהירות.

זמן לא רב לאחר מכן, התאספו כמעט כל היהודים ביער בילין. בינינו היו גם מאה פרטיזנים יהודיים, שהגיעו מביאלה פודלאסקה והצטרפו לפרטיזנים שלנו. אנחנו הקמנו מחנה מיוחד ביער. הפרטיזנים עזרו לנו במצרכי מזון. הצטיין ביניהם ארל (אהרן) קארולינסקי. מאוחר יותר הצטרפו לשורות הפרטיזנים רבים מאנשינו, הבריאים והזריזים שבינינו. יתר האנשים הסתדרו בכל מיני עבודות ביער.

לפנות ערב אביבי אחד, שמענו לפתע יריות רבות ביער. נבהלנו מאוד. בבוקר נתבררה הסיבה — קבוצה של יותר ממאה אנשי המשטרה הגרמנית חצו את תעלת קרולבסקי כדי להגיע לסביבת ליבשיי, שבה נמצאו הפרטיזנים האוקראינים הלאומניים. הפרטיזנים האלה לא היו טובים מן הגרמנים. התקרבות הגרמנים נודעה למפקד היחידה שלנו, והוא התחיל לנהל משא ומתן עם הפרטיזנים האוקראינים האלה, בכוונה לשכנעם להצטרף אלינו. הוא הצליח במאמציו, והם באו אלינו. כל הפרטיזנים היהודיים היו נאלצים אז להסתתר לזמן מסויים. יתר הפרטיזנים קיבלו את האוקראינים בסבר פנים יפות, נתנו להם במשך יומיים מכל טוב, אולם אחר כך הצליחו לפתות אותם להיכנס לבונקר, לשמוע כביכול הרצאה. אותה שעה פקדו על ארבעה פרטיזנים יהודיים מזויינים במכונות יריה (שנים מהם היו מיאנוב — שפסל ברזובסקי ויעקב רזניק) לפתוח אש עליהם וכל האוקראינים נהרגו שם. בידינו נפל שלל רב של נשק והתחזקנו מאוד, וכך עבר קיץ 1943. הצבא הסובייטי התקרב אלינו עד כדי כך, שהחזית כבר לא היתה רחוקה מאתנו. הצבא הגרמני, בנסיגתו בפני הצבא הסובייטי, התנגש ביחידות הפרטיזניות, שלחמו נגדו במשך חדשיים, בקרבות עזים, אך לבסוף נאלצו להיכנע ללחץ המתמיד של הצבא הגרמני. הפרטיזנים עזבו את יער בילין בשנת 1944 ועברו לאזור ניוויר—קמין-קושירסקי, אשר נכבש כבר בידי החיילים הסובייטיים. כדאי לציין, שבמשך שנתיים של שהות ביערות, לא היו בינינו מקרים של מחלה, אך מיד לאחר שהגענו לכפר ניוויר, חלו חמישים אחוז מאתנו בטיפוס, ושני אנשים מיאנוב מתו. היו אלה שני אחים יעקב וברל פרץ. עד ראשון למאי של אותה השנה ישבנו בכפר חאצקיוולה ואחר כך נתגייסנו לצבא הסובייטי.

יצחק אודריז'ינסקי

דער טאַרטאַק און די יידישע טאַרטאַק אַרבעטער

אין צייט פון דער דייטשער אָקופּאַציע, האָט דער טאַרטאַק אין יאַנאָווע געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל אין דעם יידישן לעבן, באַזונדערס אין דער צייט פון געטאָ. די אַרבעטס פּייאיקע מענטשן, סיי מענער, ווי אויך פרויען, האָבן זיך געסטאַרעט צו באַקומען אַרבעט. און דער גרעסטער אַרבעטס פּלאַץ וואָס האָט געקאָנט באַשעפטיקן אַ סך אַרבעטער איז געווען דער טאַרטאַק. די קריסטן וואָס האָבן פריער געאַרבעט דאָרטן, האָבן פאַרלאָזן די אַרבעט. ביי זיי האָט דאָן די ארבעט נישט געשפּילט דעם זעלבן ראָל ווי ביי די יידן, וואָס זיינען געגאַנגען אַרבעטן נישט פאַר קיין געצאָלט (וואָס מען האָט סיי־ווי־סיי נישט באַקומען), נאָר האָבנדיק גאָר אַנדערע צוועקן: ערשטנס איז געווען פיל בעסער צו אַרבעטן איידער זיך אַרומדרייען אין געטאָ סתם אַזוי, און זיך אָנטרעפן אויף טריט און שריט מיט פאַרצווייפלטע פּנים'ער און פאַרוויינטע אויגן, פון מאַמעס און טאַטעס, פון פרויען און קינדער, וואָס האָבן שוין פאַרלויר'ן זייערע ליבסטע און טייערסטע אין דער ערשטער שחיטה וואָס איז פאָרגעקומען קורץ נאָכן אַריינגיין פון די נאַציס אין אונדזער שטאָט. אויך מיין פאָטער זיסקינד איז דאָן אומגעקומען. ער האָט נישט באַוויזן אַרויפצוקלעטערן אויפן בוידעם פון אונדזער שטוב, ווו איך בין מיט אַפּאָר מינוט צוריק אַרויפגעלאָפן און זיך באַהאַלטן אין אַ פינצטערן ווינקל, אַרויפוואַרפנדיק אויף זיך אַלטע בוידעם זאַכן. אָבער איך האָב גוט געהערט זיינע געשרייען פון ווייטאָג, ווען די דייטשע חיות האָבן אים געשלאָגן כאַפּנדיק אים און טרייבנדיק צום זאַמל פּלאַץ אויפן מאַרק.

נישט אַלע אומגעקומענע זיינען זוכה געווען קומען צו קבורת־ישראל ווי מיין פאָטער. גלייך נאָך דעם אומגליק, האָט מיין שוועסטער יהודית, אַוועקגעלאָפן אויף באַריווילכער וועג ווו מען האָט זיי אַלעמען געפירט, און זי האָט געפונען דעם פאָטער ליגנדיק שוין אָן שיך. די גויים האָבן שוין באַוויזן אָפּטאָן זייער אַרבעט, אַראָפּנעמען פון די טויטע די זאַכן, געוויס שנעלער ווי געבן עמיצן הילף. די שוועסטער צוזאַמען מיט נאָך אַ מיידל, וואָס האָט אויך איר פאָטער אָפּגעזוכט, האָבן באַוויזן צו קריגן אַ וואָגן, און ביידע מיידלעך האָבן אַרויפגעלייגט זייערע טאַטעס, און מיט די אייגענע כוחות, אָן קיינעמס הילף, זיי אַוועקגעפירט אויפן בית־עולם, און אַליין אויסגעגראָבן אַ קבר און זיי

באַהאַלטן. מיין מוטער רחל האָט שוין דאַן נישט געלעבט, זי איז געשטאָרבן האַרט פאַרן קריג נאָך אַ קורצער קראַנקהייט.

דער אַרויסגיין פון געטאָ צו דער אַרבעט אין טאַרטאַק, האָט אויך געהאָלפן (אָבער נישט שטענדיק) אַריינברייינגען אַביסל שפייז אין געטאָ. די שפייז האָבן די יידן באַקומען פאַר בייטן זאַכן מיט די קריסטן, מערסטנטייל אַזעלכע וואָס מען האָט זיי געצוווּנגען צו מאַכן אַלס פּאַכמענער. עס זענען געווען גויים וואָס האָבן ספּעציעל געקומען אין טאַרטאַק בכדי מאַכן מיט די יידן דעם בייט. געוויס האָט עס זיך זיי געלוינט.

איך זאָג אויבן „נישט שטענדיק", ווייל גאָר אָפט ווען מיר פלעגן גיין, אויס־געשטעלט אין רייען, צוריק פון דער אַרבעט אין געטאָ, פלעגט זיך פּלוצלונג אָפּזוכן אַ פּאָליציאַנט וועלכער פלעגט אונדז אָפּהאַלטן און אָנהויבן יעדן איינעם באַזוכן. דער קלאַפּ אויפן ברוק פון דער פלעשל מילך וואָס ער פלעגט געפינען ביי עמיצן, אָדער די פּאָר קאַרטאָפל מיט די ביסל גרויפּן וואָס ער פלעגט אויסשיטן און צו טרעטן מיט די פיס, האָט דעם פּאָליציאַנט מסתם געגעבן דעם געפיל, אַז מיט דעם וועט ער ברייינגען דעם נצחון פאַר די נאַציס און דעם אומקום פון די יידן.

כמעט די גאַנצע אַרבעט אין טאַרטאַק איז געווען אויסגעפירט דורך יידן. יעדער איינער האָט געהאַט אַ אויסוווייז שיין — אַלס אַרבעטער, נישט אַלע שיינען זיינען געווען די זעלבע. עס זיינען געווען צוויי גרופּן פון שיינען, איין גרופּע שיינען האָבן געהאַט אַ אנשריפט „נוצלעכער יודע" און די צווייטע גרופּע — „נישט פאַרטרעטבאַרער יודע", דאָס הייסט אַז קיין צווייטן אויף זיין פּלאַץ קאָן מען נישט שטעלן צו דער אַרבעט. איך זעלבסט אַרבעטנדיק אַלעס־געהילף פון דעם מעכאַניקער, וואָס איז געווען אַ פּאָלאַק, האָב געהאַט פון דעם צווייטן סאָרט שיין.

יעדער פון די אַרבעטער, אָדער גרופּן צוזאַמען, האָבן זיך באַמיט צוגרייטן באַהעלטענישן, קלערנדיק, אפשר דאָס וועט העלפן אין דער שלעכטער מינוט ווען זי וועט קומען. מען האָט אויסגעלייגט פאַרשיידנס די קלעצער און די ברעטער, איבער־לאָזנדיק לעכער מען זאָל קאָנען אַריינקריכן אין זיי ווען מען וועט באַדאַרפן.

און אַזוי האָט זיך עס געצויגן ביז יענעם פאַרנאַכט ווען דער שעף, איין פאָלקס־דויטש, האָט באַפוילן אַז אַלע אַרבעטער זאָלן קומען אין טאַרטאַק.

עס האָט זיך געשטעלט די פראַגע וואָס וועט דאָ פאַרקומען? וואָס זאָל מען טאָן? צי יאָ גיין אין טאַרטאַק, צי נישט גיין. עס זיינען געווען אַזוינע וואָס האָבן דאָס אויס־געטייטשט, אַז די אַרבעטער וועלן ווערן באַשטראָפט פאַר נישט גוטער אַרבעט, פאַר נישט קיין גענוגנדער פּראָדוקציע. געווען אויך אַזוינע וואָס האָבן געזאָגט, אַז מען וועט געוויס אַ טייל פון די אַרבעטער ערגעץ ווו אַוועקשיקן. אָבער זיכער איז מען געווען, אַז עפּעס וואָס וועט שוין דאָ פאַרקומען. די פּאָליציי וואָס זענען געשטאַנען ביי דעם טויער פון געטאָ, האָט באַקומען אַ באַפעל אַרויסצולאָזן אַלע אַרבעטער וואָס ווילן אַרויסגיין. עס האָבן זיך אָנגעזאַמלט פיל מענטשן באַ דעם טויער; טאַטעס און מאַמעס,

פרויען און קינדער, ברידער מיט שוועסטער. די האַרץ האָט זיי געזאָגט, אַז ווער ווייסט, אפשר איז דאָס דער לעצטער מאָל וואָס מען זעט זיך.

איך מיט מיין ברודער בערטשיק וואָס זיין פאַמיליע האָט מען פריער אויסגעהרגעט אין דאָרף אדריז׳ין, און אויך מיין שוואָגער נחום אייזנשטיין, האָבן בעשלאָסן גיין אין טאַרטאַק. אַפריידנדיק מיט די שוועסטער יהודית און פריידל אַז זיי וועלן קומען נאָך אונדז. אָבער ווען זיי האָבן געוואָלט אַרויסגיין, איז שוין געוועזן צו שפּעט. דעם טויער האָט מען געשלאָסן, און מען האָט שוין מער קיינעם נישט אַרויסגעלאָזן. זיי זיינען טראַגיש אומגעקומען אין געטאָ.

ווען מיר זיינען צוגעקומען צו דעם אַריינגאַנג פון טאַרטאַק, איז שוין געווען נאַכט. מיר האָבן אָבער גוט געזען ווי די רוסישע קאָזאַקן מיט זייערע גרינע אוניפאָרמען, וואָס האָבן באַוואַכט דעם טאַרטאַק זיינען זייער טעטיק. בא דעם אַריינגאַנג האָבן זיי יעדן איינעם בעזוכט, אַרויסגיין האָבן זיי קיינעם נישט געלאָזן. ווען איך האָב פאַרלאָזן דעם געטאָ, האָב איך מיטגענומען אַ פלעשל בראַנפן, וועלכע איז געווען ביי אונדז בעהאַלטן נאָך פון די גוטע צייטן. איך האָב דאָס גענומען מיטן געדאַנק, אַז ווען איך וועל קומען אין טאַרטאַק, וועל איך צוזאַמען מיט דעם מיכאַניקער דער פאָלאַק מאַכן אַ שנאַפּס, און אפשר וועל איך פון אים זיך עפּעס דערוויסן.

און אַזוי איז דאָס געווען. ווי איך האָב זיך געטראָפן מיט אים, האָב איך אים געזאָגט וועגן דעם געטראַנק וואָס איך האָב ביי מיר, און ער האָט דאָס גאָר נישט פיינט געהאַט. ער האָט זיך לאַנג נישט געלאָזן בעטן. מיר זיינען אַריין צו אים אין שטוב (בא דעם טאַרטאַק) און מען האָט אַנגעהויבן אַנגיסן די גלעזעלעך. דער מעכאַניקער האָט געזען אַז איך לאָז אים טרינקען, און אַליין קוק איך ווי ער טרינקט. איך האָב אים צווישן פּרובירט אַנרירן די פראַגע: וואָס קומט פאָר? זיין ענטפער איז געווען, אַז ער ווייסט נישט. דאַן האָב איך אים געבעטן ער זאָל אַריינרופן דעם שעף, דעם פאָלקס־דייטש, וואָס האָט אויך גערעדט פּויליש, אפשר וועט ער פון אים קאָנען עפּעס וויסן.

דער מעכאַניקער האָט אַזוי געטאָן, לאַנג האָט נישט געדויערט, און זיי זיינען ביידע אַריינגעקומען. דער שעף, וועלכער האָט מיר פערזענלעך געקאָנט פון דער אַרבעט (ווייל דער מעכאַניקער פלעגט זיך ווינציק געפינען אין טאַרטאַק) האָט זיך אויך צוגעזעצט צום טיש. אָבער טרינקען האָט ער נישט געוואָלט, בעטאָנענדיק, אַז ער האָט געקראָגן אַ באַפעל זיין אויף דער וואַך, און נישט פאַרלאָזן בשום אופן דעם טאַרטאַק, און אויך ער זאָל זען אַז די וואַך זאָל זיין אַ פאַרשטאַרקטע. אָבער וואָס ווייטער וועט זיין ווייס ער נישט.

די לעצטע אַרבעטער וואָס האָבן פאַרלאָזן דעם געטאָ דורך דעם טויער האָבן דערציילט, אַז ווי נאָר דער טויער איז געוואָרן געשלאָסן איז דער געטאָ געוואָרן אַרומגערינגלט פון פּאָליציי מיט מאַשין געווער, און דאָס איז געווען דער אָנזאָג אַז מען גרייט זיך ליקווידירן דעם געטאָ.

זייענדיק אין טאַרטאַק האָבן מיר געזען און געהערט, די האַרץ רייסנדיקע געוויינען און געשרייען פון די מענטשן, ווען מען האָט זיי געטריבן אויפן רוצקער וועג, צו די גריבער וואָס מען האָט כלומר׳שט געגראָבן פאַר בענזין טאַנקען... ווייל נישט ווייט איז דאָך די וועג פון טאַרטאַק. די געשרייען האָבן דערגאַנגען צו אונדז. מיר זענען אַרומגעלאָפן ווי משוגעים. איך געדענק גוט, ווי איך בין אַריינגעלאָפן אין קאַטשעגאַרקע, און געלאָזן אַרבעטן דער דאַמף מאַשין, דענקענדיק אַז דער רעש פון די מאַשינען וועט „איבערשרייען״ די שרעקלעכע קולות פון די געטריבענע. און דאַן ווען איך האָב טאַקע אויפגעהערט צו הערן די געשרייען, בין איך געבליבן שטיין, קלערנדיק, צו וואָס האָב איך דאָס געטאָן? פאַרוואָס לאָז איך נישט הערן די לעצטע געשרייען פון מענטשן וואָס גייען צום טויט און וועלן שוין קיינמאָל מער נישט שרייען, איך האָב שנעל די מאַשינען צוריק אָפּגעשטעלט.

אין דעם איז צו מיר צוגעלאָפן יענטל פעלדשטיין (זאָוול דעם שניידערס טאָכטער) און האָט מיר דערציילט, אַז חנינא פאַפּיטשקא (אַבאַ׳ס זון) וואָס איז געווען איינער פון אונדזערע חברים, איז געקומען צולויפן אַ פאַרוווּנדעטער אין טאַרטאַק. ווען איך האָב אים דערזען און פאַרשטאַנען נאָך בעסער די פינסטערע טראַגעדיע וואָס קומט פאַר אין געטאָ.

דער בחור איז געווען האַלב טויט, בלוט האָט זיך געגאָסן ביי אים פון יעדן גליד. איך וועל קיינמאָל נישט פאַרגעסן די האַלב אויסגעלאָשענע אויגן זיינע, מיט וועלכע ער האָט אויף מיר געקוקט. ער האָט מיר מיט זיינע לעצטע כוחות געזאָגט אַז אויפן ראַמפּע פון באַן ליגן דערשאָסענע זיינע צוויי ברידער לייבל און שמואל. די באַן דייטשן האָבן זיי דערשאָסן.

אין דעם איז אָנגעקומען דער שעף. איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס איז איינער פון די אַרבעטער וואָס איז פאַרוווּנדעט געוואָרן גייענדיק אין טאַרטאַק, און מען דאַרף זען אים געבן הילף, מען קאָן דאָך נישט לאָזן אַ מענטשן אַזוי אויסגיין. לאַנג האָט נישט געדויערט און די „הילף״ איז געקומען. אַ קאָזאַק האָט אים אַרויסגעפירט אויסערן טאַרטאַק און אים דערשאָסן.

נאָך אַ פאַל איז געווען: יוסף פעלדשטיין, אַ אויסגעשמירטער מיט סאַז׳ע, איז אויך אַריינגעלאָפן אין טאַרטאַק, אָבער נאָך אים איז נאָכגעלאָפן אַ באַן דייטש מיטן רעוואָלווער אין האַנט, ער האָט אים געכאַפּט און אויפן פּלאַץ דערשאָסן. מיר האָבן נאָך דעם אויפגעקליבן אַלע טויטע און נישט ווייט פון טאַרטאַק אויפן פעלד זיי באַהאַלטן.

אויפן צווייטן טאָג, נאָכן ענדיקן מיטן געטאָ, אָנגעטרונקענע מיט יידיש בלוט, און פאַרשפּריצטע זאַכן מיט מוח פון פיצלעך קינדער (די מערדער האָבן די קעפּלעך פון קינדער אין די ווענט געקלאַפּט) האָבן זיי אַראָפּגעקומען אין טאַרטאַק. נישט אַלע פון די מערדער זיינען אַריין אין טאַרטאַק. דער גרעסטער טייל פון זיי זיינען געלעגן אויסגעלייגט אין אַ צעפּ, אַ פּאָר הונדערט מעטער ווייטער פון דעם פּלויט פון טאַרטאַק.

זייער כוונה איז געווען, אַז אויב עמיצן וועט געלונגען צו אַנטלויפן, וועלן זיי קענען אים שיסן אין פּנים, איידער ער וועט נאָך דערלויפן צו זיי.

דער טומל איז געוואָרן גרויס, די אַרבעטער האָבן אָנגעהויבן זיך צו באַהאַלטן אין די פון פריער צוגעגרייטע באַהעלטענישן. די פּאָליציי וואָס מען האָט אַראָפּגעבראַכט פון דעם גאַנצן געגנט (אוקראַאינער און פּאָלאַקן) האָבן דעם גרעסטן טייל פון דער שמוציקער אַרבעט אויסגעפירט. ווי ווילדע חיות זענען זיי אַרומגעלאָפן אויפן פּלאַץ פון טאַרטאַק. עס האָט זיי געלונגען געפינען אַ סך פון די באַהעלטענישן. זיי האָבן די מענטשן אַרויסגעשלעפּט שלאָגנדיק מיט די קאָלבעס פון די ביקסן, און מיט ווילדע געשרייען געטריבן אַלעמען אויפן זאַמל פּלאַץ.

איך האָב זיך דאָן אויך באַהאַלטן אין אַ באַהעלטעניש וועלכער איז געווען אונטער די מאַשינעס. פּלוצלונג האָב איך דערהערט ווי דער מעכאַניקער לויפט אַרום שרייענדיק מיין נאָמען, איך זאָל אַרויסגיין, אָבער איך האָב זיך נישט אָפּגערופן. מען האָט מיר שפּעטער דערציילט וואָס איז פּאָרגעקומען. ווען מען האָט אויפגעטריבן די אַרבעטער און זיי צושטעלט אין די רייען, האָט דער סעקרעטאַר צוזאַמען מיטן שעף אויסגעלייענט פון אַ רשימה אָפּצייכנדיק ווער פון די אַרבעטער זיינען דאָ. און ווען ער איז געקומען צו מיין נאָמען און קיינער האָט זיך נישט אָפּגערופן, און דער שעף האָט געוווּסט אַז איך געפין זיך אין טאַרטאַק, האָט ער באַפוילן דעם מעכאַניקער ער זאָל מיר אָפּזוכן. נישט לייכט איז זיי אָנגעקומען מיר צו געפינען, אָבער זיי האָבן מיר געפונען.

צוּבראַכנדיק פון די קלעפּ וואָס איך האָב באַקומען, צוזאַמען מיט נאָך אומגליקלעכע מענטשן וואָס די מערדער האָבן אין דער צייט נאָך געפונען, האָבן זיי אונדז געטריבן אין דער ריכטונג פון יעקב ווייס'עס שפּייכלער פון די שמאַטעס, וואָס האָט זיך געגרעניצט מיטן טאַרטאַק.

ווען מיר זיינען דערגאַנגען אַהין, האָב איך דערזען ווי אַלע אַרבעטער זיינען אויסגעזעצט אויף די קני, פּאַרוויינטע, ניט צו דערקענען.

מיר איז אויסגעקומען זיך זעצן אויף די קני לעבן זעליג עלשטיין (חיה עלשטנס זון). איך האָב אים געפרעגט צי האָט ער געזען מיין ברודער בערטשיק. דאָן האָט ער מיר געזאָגט אַז אַלע די וואָס האָבן געהאַט די נישט פּאַרטרעטנבאַרע שיינען, האָט מען אַריינגעפירט באַזונדער אין שפּייכלער און אויך מיין נאָמען האָט מען אויסגערופן.

און אַזוי זיצנדיק אויף די קני איז לעבן מיר פּאַרביי דער שעף. איך האָב זיך אָפּגערופן צו אים. און ווען ער האָט מיר דערזען איז ער צוגעגאַנגען צו דעם הויפּט מערדער, אַ דייטש, און מיט אים עפּעס וואָס גערעדט, אָנווייזנדיק אויף מיר. אין יענעם מאָמענט איז דעצידירט געוואָרן דער גורל פון מיין לעבן. מיט שנעלע טריט איז דער שעף צוגעקומען צו מיר, און נעמענדיק מיר פּאַר דער האַנט, האָט ער מיר אויך אַריינ־געפירט אין שפּייכלער.

שטאַרקער פון אייזן איז מען דאָן געווען קוקנדיק דורך די שפּאַרעס פון שפּייכלער

ווען מען האָט געהייסן אַלעמען זיך שטעלן און אַראָפּנעמען פון זיך די אויבערשטע זאַכן און שיך, מען האָט זיי אויך אַלעמען אַוועקגעפירט צו די רוצקער גריבער.

צווישן די אומגעקומענע פון טאַרטאַק איז אויך געווען מיין שוועסטערס פריידל ביידע קינדער, זיי זיינען געווען באַהאַלטן אין טאַרטאַק מען האָט זיי געפונען. אויך מיין פעטער בערטשיק איינבינדער מיט זיין פרוי זיינען געווען צווישן די אומגעקומענע.

נישט צום פאַרגעסן איז דער פאַל וואָס איז געווען מיט מאָטל וויינשטיין דעם רימאַר. מען האָט אים אויך אויסגערופן צווישן די וואָס דאַרפן כלומר׳שט בלייבן לעבן. ער האָט געאַרבעט ביי פאַריכטן די לעדערנע פּאַסן פון די מאַשינען. אָבער לעבן אים איז אויך געזעסן זיין פרוי מאַטל אויף די קני. ער האָט אַן איר נישט געוואָלט אַרויסגיין פון די רייען. און ווען דער הויפּט דייטש האָט נישט מסכים געווען אַז זי זאָל אויך גיין מיט אים, איז ער אַוועק מיט איר.

איין און איינציק מיידל פון אַלע פרויען וואָס האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק (אויב איך האָב נישט קיין טעות איז דאָס געווען די איינציקע פון דער גאַנצער שטאָט) האָט דער הויפּט מערדער פון דער גאַנצער אַקציע אַרויסגענומען פון די רייען און איר אויך אַריינגעפירט אין שפּייכלער. דאָס איז געווען רימלאַנד׳ס אַ טאָכטער. צוליב איר בלאָנדע האָר מיט אירע בלויע אויגן, האָט דער דייטש געזאָגט, לאָזט ער איר לעבן. זי זעט דאָך נישט אויס אויף קיין יידיש מיידל.

מיט איין הילכנדיקן סקריפּ האָט זיך דער טויער פון יעקב ווייס׳עס שפּייכלער אויפגעעפנט. פאַר אונדז זיינען געשטאַנען דער שעף פון טאַרטאַק מיט איינציקע קאַזאַקן. ער האָט בעפוילן אַלעמען אַרויסגיין און זיך צושטעלן אין רייען, און דאַן האָט ער געהאַלטן פאַר אונדז „אַ טרייסט רעדע״. ער האָט געזאָגט, אַז מיר מוזן זאָפאָרט פאַרגעסן אַלעס וואָס איז פאַרגעקומען. מיר זענען אַרבעטער וואָס מען דאַרף אונדז האָבן, און אויב מיר וועלן גוט און פלייסיק אַרבעטן, גאַראַנטירט ער אונדז דעם לעבן.

בא זעכציק מאַן זיינען מיר געווען פון די איבערגעבליבענע. מען האָט אונדז צוריק אַריינגעפירט אין הויף פון טאַרטאַק. מיט צובראָכענע הערצער און פאַרביסענע ליפּן האָבן מיר זיך צוזעצט אויף די קלעצער, קוקנדיק איינער אויפן צווייטן און נישט ריידנדיק קיין וואָרט.

עטלעכע טעג און נעכט האָבן מיר אַזוי אָפּגעזעסן אין טאַרטאַק. צו ביסלעכווייז האָבן מיר זיך דערוווּסט פון אַלע וועמען עס איז געלונגען זיך אויסצובאַהאַלטן אין זייערע באַהעלטענישן. אַרויסגיין האָבן זיי נישט געטאָרט. קיינער האָט זיי נישט געדאַרפט זען. מיט פאַרשיידענע מיטלען, ווי זיך צו איבערטאָן פאַר פויערן און פויערטעס, האָבן זיי באַוויזן אַרויסגיין פון טאַרטאַק און זיך לאָזן גיין אין די וועלדער.

אַ פרישער געטאָ מיטן נאָמען „קליינער געטאָ״ האָט זיך געשאַפן. אַ פּאָר הייזער פון דער געסל ווו עס האָט געוווינט מאַרקל מעדניק דער בלעכער האָט מען ווידער מיט דראָטן אַרומגעצאַמט דאָס איז געווען פאַר אונדז, די איבערגעבליבענע.

דער שטיקנדיקער רויך פון געטאָ האָט זיך נאָך געטליעט. די ערד האָט נאָך נישט באַוויזן אַריינצוזאַפּן די טייכן בלוט וואָס איז פאַרגאָסן געוואָרן אין געטאָ און אַרום דעם געטאָ. פאַרשיידענע דאָקומענטן און בילדער. סידורים און מחזורים האָבן זיך אַרום־געוואַלגערט אין די גאַסן לעבן די יידישע הייזער.

ווידער גייענדיק אין רייען האָבן מיר מאַרשירט אין טאַרטאַק, צו דער אַרבעט און פון דער אַרבעט. עס זיינען צו אונדז דערגאַנגען ידיעות פון מענטשן וואָס האָבן באַוויזן אַנטלויפן פון ברענענדיקן געטאָ און פון די נאָכגעשאָסענע קוילן. עס זענען אויך געווען אַזוינע דערשראָקענע און פאַרצווייפלטע וואָס האָבן זיך אומגעקערט פון זייערע באהעלטענישן, צוריק אין קליינעם געטאָ. לאַנג אָבער האָט זיך אָט דער לעבן אין קליינעם געטאָ אויך נישט געצויגן. אַ געוויסן פאַרנאַכט נאָך דער אַרבעט — עטוואָס פינצטער איז שוין געווען — בעת מיר זענען שוין געווען אויסגעשטעלט אין די רייען צו גיין אין געטאָ, איז צוגעקומען דער שעף צו אונדז, און באַפוילן, מיר זאָלן אַלע אַריינגיין אין קאַנטאָר פון טאַרטאַק.

קלאָר איז געווען אַז דאָ וועט ווידער עפּעס פאַרקומען. דער שעף איז געשטאַנען אין דרויסן ביי דער טיר און געשטופּט יעדן איינעם ער זאָל וואָס שנעלער אַריינגיין אין קאַנטאָר. די ערשטע צוויי וואָס זיינען אַריין זענען געווען נחום אייזנשטיין און יעקב פּרץ. זיי האָבן גיך אויפגעעפנט די פענסטער, וואָס זייער ריכטונג איז געווען צו די פעלדער, און ווער עס האָט אַריינגעגאַנגען דורך דער טיר האָט שנעל אַרויסגעשפּרונגען דורך די אָפענע פענסטער, און אַריבערגעשפּרונגען דעם הויכן פּלויט(אין אַ נאָרמאַלער צייט וואָלטן פיל פון די מענטשן געוויס דאָס נישט געקאָנט) און זיך געלאָזן לויפן אין די פרייע פעלדער אין ריכטונג צום וואַלד.

אָבער נישט אַלע האָבן באַוויזן אַרויסצושפּרינגען. דער שעף האָט באַמערקט אַז עפּעס קומט פאָר, און ווען ער איז אַריינגעלאָפן אין קאַנטאָר, האָט ער דערזען אַז קיינער איז נישטאָ. ער האָט אָנגעהויבן זייער צו שרייען. הערנדיק זיינע געשרייען זיינען אָנגעלאָפן די קאָזאַקן, וואָס האָבן באַוואַכט דעם טאַרטאַק. זיי האָבן פאַרמאַכט די פענסטער מיט די לאָדנס, און פאַרשפּאַרט די וואָס האָבן נישט באַוויזן צו אַנטלויפן. לאַנג זיינען זיי נישט געבליבן ביים לעבן, דעם קליינעם געטאָ האָט מען אויך ליקווידירט.

ווי פון פייער האָבן מיר געלאָפן דאַן פון טאַרטאַק. די וועג צום וואַלד האָט זיך אויסגעצויגן זייער לאַנג. מיר האָבן געלאָפן קלערנדיק, אַז אָט וועלן אונדז דעריאָגן די דייטשן אויף זייערע מאַשינעס אָדער אויף פערד. ווען מיר זיינען אָנגעקומען אין וואַלד און אַריין אַביסל טיפער מען זאָל אונדז נישט זען האָט שוין אין דרויסן געטאָגט. מיר האָבן זיך צוטיילט גרופּנווייז. פיל פון אונדז זיינען אַוועק אין זאַווישער וואַלד, און פיל האָבן זיך געלאָזן גיין אין די בילינער וועלדער.

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעבן פון וואַנדערן פון איין אָרט אויפן צווייטן. ווו מען האָט געזעסן די נאַכט, איז מען נישט געווען בייטאָג. הונגעריק און שמוציק.

שרעקנדיק זיך פאַר יעדן געשטאַלט פון אַ מענטש האָבן מיר זיך אַרומגעדרייט פון איין פלאַץ אויפן צווייטן.

פיל איז דאָ צו באשרייבן פון דעם גערופּענעם לעבן אין די וועלדער. דעם עסן באַזאָרגן, ארומגייען אין די רעגנס און שנייען אָפּגעריסענע אָן שיך מיט שמאַטעס אַרומגעוויקלט די פיס, פאַרצווייפלטע הערנדיק אַז די דייטשע אַרמיי גייט פאָרויס.

אַ סך פון די געראַטעוועטע זיינען אומגעקומען אין די וועלדער: ווער פון די דייטשן וואָס פלעגן מאַכן פון מאָל צו מאָל אָבלאַוועס, און ווער פון אַנדערע מערדערישע הענט. ביז עס האָט זיך געשאַפן די פאַרטיזאַנער גרופּן.

דאָס לעבן און קעמפן אין די וועלדער איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך און וועגן דעם האָבן געשריבן אַנדערע אין דעם בוך. איך האָב מיין באַשרייבונג געווידמעט בעיקר דעם טאַרטאַק און וואָס עס איז געשען אַרום אים.

איסר אפלבוים

צוליב א פלעשל מילך

דריי זיינען זיי געווען: מאיר־אשר יוזוק, משה ליפעס (פאפיטשקא) און שמואל ווארשאַווסקי. צוזאַמען האָבן זיי גענומען אין אָרענדע דעם סאַד אין מאהילנער הויף. זיי פלעגן באַאַרבעטן דעם סאַד, אַכטונג געבן אויף אים און ציען פרנסה פון פאַרקויפן די פרוכטן (פלוימען, עפּל און באַרן). זיי האָבן זיך באַפרידיקט מיט דעם, וואָס זיי האָבן געהאַט און עס וואָלט געווען גוט, ווען עס ברעכט נישט אויס די מלחמה און די דייטשן אָקופּירן נישט די געגנט. מיט דער דייטשער אָקופּאַציע האָבן זיך אָנגעהויבן צרות. עס איז אַרויפגעשוווּמען די פראַגע, ווי אַזוי ברענגט מען אַריין אין געטאָ אַ שטיקל ברויט, אַ פּאָר קאַרטאָפל און אַ פלעשל מילך פאַר די קליינע קינדערלעך? די אויבנדערמאָנטע דריי האָבן ווייטער געהאַלטן דעם סאַד, זיי האָבן אָבער נישט געהאַט קיין רעכט עפּעס אַריינצוברענגען אַהיים. היות ווי קריסטלעכע איינוווינער פון אַרום דעם שטעטל האָבן די דריי געקענט און אויך געוווּסט וועגן זייער לאַגע, פלעגן זיי באַהאַלטענערהייט ברענגען פאַר זייערע פאַמיליעס עפּעס צום עסן. מיט איבערמענטשלעכע כוחות, איינשטעלנדיק זיך דאָס לעבן, פלעגן זיי אַריינשמוגלען אין געטאָ אַ פלעשל מילך, אָדער אַביסל קאַרטאָפל.

און דער אומגליק האָט געטראָפן גראָד ניט ביים אַריינגיין אין געטאָ, נאָר אויסער אים. איינמאָל אין דער פרי, דאָס איז געווען אין אויגוסט 1942, ווען אַ קריסט, גייענדיק צו דער אַרבעט אין הויף, איז צוגעגאַנגען צום פאַרקאַן און זיי איבערגעגעבן אַ פלעשל מילך, האָט עס דער פאַרוואַלטער שולץ דערזען פון דערווייטנס. ער איז צו זיי צוגעגאַנגען, אַרויסגענומען דאָס פלעשל מילך און אָנגעהויבן זיי צו שלאָגן. די קריסטן, וואָס האָבן געאַרבעט אַרום, האָבן גלייך איבערגעגעבן איין ייִד, אַז מען האָט געכאַפּט די דריי מיטן פלעשל מילך און מען שלאָגט זיי. מען איז גלייך געלאָפן צום קסיאָנדז (קאַטוילישער גייסטלעכער) און צום בירגערמייסטער, און געבעטן, אַז זיי זאָלן העלפן די דריי צו באַפרייען פון די מערדערישע הענט. נאָר ביז די שתדלנים זיינען געקומען אויפן אָרט, זיינען שוין די דריי געלעגן טויטע נעבן ברויז פונעם הויף. עס איז נאָר געבליבן צו נעמען די טויטע קערפּערס און אַריבערפירן זיי אויפן בית־עלמין. אָבער די דערלויבעניש אויף דעם האָט מען אויך נישט באַקומען און די קריסטן האָבן דאָרט אויפן אָרט באַערדיקט די דריי.

איסר אפלבוים

ה„כל נדרי" האחרון

רעד עובר. פחד. מתרגש משהו. רוח רעה מרחפת באויר. משהו ברור אין, רק נדמה שהטבע ידע מהמתרחש.

השמים התכסו עננים. סערה מתחוללת. העצים מתנועעים כאילו מספרים אחד לשני את הסוד הגדול: הם נזכרים בימים עברו, עת יהודים באים בימים היו נחים בצלם בשבת אחרי הצהרים; בנוער שהיה שר ורוקד, ובילדים הקטנים שהיו משחקים בלי דאגה. וכעת הם מסתירים בחיקם משהו נורא ואיום, אסון מתקרב ובא עליהם. אינם רוצים להאמין. שקר הדבר.

האנשים מתהלכים כצללים, מיואשים ומדוכאים אין הם חושבים ברגע זה על פרנסה, על דאגות יום יום, הם חושבים כעת על משהו גדול יותר על אי־החיים. והם שואלים איש את רעהו: האמת היא שזה הוא היום כפור האחרון שלהם? הבאמת יכולים הגרמנים, העם התרבותי הזה להרוג בצורה לא אנושית כזו זקנים נשים וטף? ובלב כל אחד נדלק שביב תקוה אולי, אולי אין זה נכון, ולא נכונות השמועות המגיעות מהערים והעיירות הרחוקות.

ומתקרב יום הדין, יהודים צריכים למסור דין וחשבון לפני האלוהים. בתי־הכנסת נמצאים מחוץ לגיטו, מסדרים מניינים בבתים בפנים הגיטו וגברים זקנים, נשים וטף נוהרים למניינים לבקש מהאלוהים, לא בריאות ופרנסה, כבשנים קודמות, אלא ח י י ם, וכל העם כאלו התאחד לנשמה אחת כולם נושאים נפשם בתפילה זכה ונשמע בכי של זקנים המוכנים למסור את נפשם על קידוש השם.

והרוח בחוץ מתחזקת מיללת ומוסרת לעצים את הבשורה הנוראה: המוות מתקרב, הודיעו! והעצים מנענעים בצמרותיהם כרוצים לאמר משהו, ובת קול נשמעת: יהודים יחד עם הכל נדרי תאמרו וידוי, זה יום כיפור האחרון שלכם.

קפואים, נדמה, כדבוקים במסמרים לרצפה, כעין איש אחד, נפש אחת ונשמה אחת עומדים כולם, והנה נשמע קולו של הרב ר' זלמנקה בוסל ז"ל, המודיע שהגיע הזמן לאמור כל נדרי.

ובלי דעת ורצון הופך הכל נדרי והיה לוידוי, ומתוך הבכי והיללה הנוראים נישאת

ה„כל נדרי" האחרון

תפילה לאלוהים, אנו אשמים חטאנו לך, אבל אתה אל רחום וחנון הצל את עמך ישראל וסלח לנו על עוונותינו.

והרב דופק בשולחן, מעיר אותם מתדהמתם ומזרז לאמור כל נדרי. ובקול מיואש החלו מרדכי אפלבוים ושנים מחשובי העדה לאמור את ה„כל נדרי" האחרון.

שבתאי אודריז'ינסקי

שירים מגיא ההריגה

נכתבו ביערות פולסיה בתקופת הכיבוש הנאצי

ההריגה הראשונה

צבא ס.ס. משתוללים בשפיכות,
דמם היהודי שיחזור מעשי סדום.
זדונות פעולותיהם, רק הרג ורציחות.
מה נורא מעשיהם ואיום.

טסתי, עפתי כמהירות החץ
חרדתי לשלום בני־משפחתי ואהובי.
אויה, לנפשי הגיע הקץ,
לבני־עירי, מכירי וקרובי.

במירמה לעבודה גברים סחבו,
מבני עשר, במכות ימריצו.
חולים חלשים ולכת לא אָבוּ
ירו בלעג באַכזריות נופצו.

גברים המונים מבני־עשר ועד שיבה,
לטבח מחוץ לעיר הובילום.
בכל מיני עינויים ויסורים באיבה,
והמתים בבורות השליכום.

למיטת חולה, נאצי כחית־טרף צעד,
בדרשו לפתוח את פיהו,
— „אַרפא אותך לתמיד, לעולמי־עד".
וכדור מאקדוחו את לועו פלחהו.

מנדל טבצ׳ניק הנהו לפני.
ראשי מסתחרר מעינויי ידיהם.
אֲפילה עלטוני חשכו אור עיני,
בשברם גולגלתו עם קתי רוביהם.

פיצול מוחו נותז לכל עבר,
על אורך ורוחב הרחוב.
בכל פינה נידחת קטעי השבר,
גולגלתו וקדקדו לרוב.

והנה לסוס דוהר השוחט קשור בחבל.
נסחב לארץ באבני־נגף בדרך.
הוציא נשמתו ביסורים וסבל,
בשבירת עצמותיו שוק ועל ירך.

מראה זעזוע נוסף, לבי כאב וגבר,
השמדת משפחות אודריז׳ינסקי ופרץ:
לתוך מי האֲגם הריצום עד צואר
וירן עד חרמה עד קרץ.

לפני דמות חנצ׳ה משתקפת פה.
תפשה מהרוצח נשקו בכוח.
ברצותה להציל את אלתר בעלה כה.
וכדור נאצי פיצל לה את המוח.

ומתפלא אנוכי על אברהם האָדוק,
כיצד יכול, הוסיף, לנשק אשתו בפרידה,
בעת תפילתו לאל בלהט הדוק,
כי חש, רגעיו האחרונים ברטט ובחרדה.

בידים מגואלות מדם של ארבע מאות
נטשו ס.ס. את יאנוב האומללה.
יללות־נשים וגעיות אימהות,
נשמעה למרחקים מהעיר כולה.

התופת

הסוף, לילה, הוצת הגיטו.
באש לוהטת הובער על בתיו.
תמרות להבה בעלטה,
לפתה כבזק את ארבע פינותיו.

לפני תשתקף דמות מחרידה:
פריידל נחרכת בעלית הגג;
מכאב, ידיה קמוצות לצידה.
צחקו הנאצים עליה בלעג.

התלבתה האש והוארו השחקים;
תופת גיהינום אין מנוס ואין.
שמחו הנאצים הבחינו למרחקים,
כל יהודי מסתתר, נראה לעין.

ומה עיני תחזנה אהרון־יעקב חותני,
פצוע מסוכן מכדורי האש.
השבץ אחזני תש כוחי ואוני,
בזרקו אותו הנאצים לתוך כבשן האש.

ותמרות העשן פשטו במחבואים,
מבלי צאת מהמוצא מחוץ לאש,
נחנקו ונחרכו בסבלי־נכאים,
ואלו שניסו, מהאש להגלש.

וחותנתי חנה־שרה תחת אוסף העצים
בראותי בוערת לבי נטרף.
התלקחה מרימוני תבערה מתפוצצים,
במכאובי־גיהינום גופה נשרף.

ונורא היסורים ללא תאור ודמיון;
כי יעצם ויגבר הכאב.
שועתם אנקתם שמעתי באין און
תקפוני מעקה ומדווה בלב.

כי רואות עיני משה־ניסן במחבואים,
עם משפחתו בין כפולי הקיר;
מתפלצים ביסורים בעינויים נוראים
אחוזי שלהבות סביב משכן הדיר.

הוי אָבי, ואמי! מה רב אוהבכם.
נקפא דמי בעורקי, נפשי יוצאת
בתארי לפני עינויי גסיסתכם.
מאובן לבי בקרבי ונדמה למת.

מרים אשתי, רבה אהבתי אליך.
למה זה אל יסרני עד כה;
לחיות על פני תבל ערירי בלעדיך
ולחזות עוד הזועות אי שם ופה.

אני בעלך רואה זעם עברתו.
מעי חמרמרו נהפך לבי בתוכי,
בהתעולל בך הנאצי במהלומתו
חשכו מאור־עיני ונדכה אָנוכי.

אַת הנך נצבת מול עיני ואראך,
לא! בלתי יכולת לך, מיתה כזאת מאל.
בעצמי עיני, דמותך לפני וחיוכך.
אויה לי! לשואה כזאת מי פילל.

דוי לבי לנפשך גיטל אחותי,
בנפץ הנאצי ראש עוללך בקיר.
ראות מדהמה זו, כנטל הכרתי;
כולי מדוכדך ולבי מריר.

אין דמיון ושויון לאותה אהבה,
בכאב מות חבקת עוללך ובמתיקה.
אַת אם מרבוא ואמא מרבבה;
גועת ביסורים במתנת בנך נשיקה.

צר לי עליך גיסי מאיר.
תלשת שער ראשך מחמת דכאון.
באין אשתך וילדיך נשארת כשעיר.
קפצת לאש מטרוף ושגעון.

אסתר בת דודי נדהמתי ממראיך,
בזרוק הנאצי עוללך למעל;
כיוון נשקו בו, מבלי חת לעיניך,
ופיצל את גופו הרך והדל.

בהתעולל בך הרוצח גיטל דודניתי,
כאב לבי בקרבי עד לזעזוע.
מכאב ומצער מרה בכיתי
ברמסו בכוחו את גופך השסוע.

בשארית כוחותי התאפקתי מהמראה,
עוניי יסוריך עזריאל השוטר.
בתרו אבריך לגזרים, שתראה
מקום הנחבאים בגיטו, אתה הנוטר.

שבתי דודני, מיתתך מה אָיום
מצאת מחבוא בין כתלי הבאר מתחת.
נורית, נפצעת, נדחפת לתהום;
גועת מהרג וטביעה ביחד.

ובך פייגה־רבקה, מה קלסו והתעוללו.
כי נמלטת? נתפסת בידי רוצח ברברי
את ילדיך לעיניך רטשו, קטלו
ואחריתך מות אָיום ואכזרי.

והאם זהו הרב הגאון שהנאצים מעללים בו?
כן! זהו קלסתר פניו, עטוף טלית לפני,
מפרכס בעינויים, ומה שעוללו בו?
הזדעזעתי, מעינוייו, וכהו לי עיני.

שבתאי אודריז'ינסקי

ממראה הזוועות לפתי את ראשי,
אללי לי מהמראה, עיני נואשו.
נתאכזבתי מאל, בבני אדם אין ישעי.
צמרמורת אחזתני ושיני נקשו.

נאצי מגואל, בדם נקי עליך!
אל תדמה בנפשך שהכל ישכח.
מורא וחתה ירדפו כל חייך,
תראם באימה וחיל למכח.

היהודים ההרוגים הנשים שנטרפה דעתן,
הילדים שנמחצו והרב שעונה.
תגבר עליך אנקתם וזעקתם;
תגבר בעוז עד אזניך תתפקענה.

לפי צו הס.ס. הקרבנות מהתבערה הוציאו;
כאלף, על חמישים עגלות הובילום.
אברים מפוחמים ועצמות, הסיעו;
ובבורות רוצק בערימות הטילום.

ושארית יתר הנשרפים שלא גילו,
התגלגלו חרוכים, ממעל תופת החורבן.
ומרשעת הגויים אף דמעה הזילו,
בחטטם באפר למצוא מטמון כמובן.

גמרתי אומר

(לנפילתו של ברל פומרנץ)

למאורע השחיטה בעבותי עבי־יער,
בנפלם שרידי־ניצול סביב מדורה
אתמוגג מבכי ואתפתל מצער.
אויה לנו! משוט, על האדמה הארורה.

במצאם להם מחסה ביערות מסתור,
נמלטי מברחים, מכדורי הנאצים;
לא הבינו אותו לקח, הגנתם לפתור,
נהרגו מהגרמנים, על ידי נוטר־עצים.

למות דוב פומרנץ קרובי המשורר,
לא אַרבה בשבחים על שירתו הגנוזה.
רק בנהי ומספד לבי התעורר,
כי השתפכות־הנפש גדושה ועמוסה.

קשה מלהבין דרכו של השם:
על חמס ושחיתה טיבע עולמו,
ועל הרג ושחיטה באכזריות בל־רחם,
צופה ומחריש להשמדת עמו.

ומהו לב אל, הקים הנהו,
הסוקר מצוהר לרציחות הנוראה?
האם לא יצא מדעתו ומטורף הנהו,
ולא התפקע לבו מראית הזוועה?

דב שאר־בשרי, קרובי היקיר,
לא נטשת עט־פיוטך עד יומך האחרון.
אך אכזריות הזוועה שהכינות בשיר,
לא השארת בתאורך על ניר לדורון.

שבתאי אודריזינסקי

שלמען ידעון בני־אדם הגרים בחלד,
איך גדל ושגשג שיא השפיכות.
למען ילמדון לדורות מקשיש ועד ילד,
שכהמה מרחפת גם עליהם הרציחות.

גמרתי אומר בהחלטה נחושה:
למלא תאוריו, כיסופו של דב,
ועתה שנפשי בתמרורים גדושה,
אתאר השואה בגעיות לרוב.

נכתב בשנת 1943 ביערות סמולניק, לזכר הרצחו של המשורר דב פומרניץ ביערות.

ישגבוך שרידי יאנוב

(להרצחו של הפרטיזן שפסל ברזובסקי)

מה רבה המועקה וגודל הכאב.
היש עוד כמכאובי הדואב בלב ?
בשרות כיד ודוי, איד וצער,
מילאו נשמתי תמרורים בסער.

שפסל ברזובסקי הפרטיזן גיבור חיל.
שהנחית לצוררים הן ביום ובליל,
נפל בידי מחתרת האוקראינית הנאצית,
בתרו את גופו ואבריו למחצית.

אעלה את מותך ביגון ואחריתך בנכאים.
יהי שמך חרוט בגבורתך לדורות הבאים :
ברצונך העז את הנאצי למחוץ ולסלק,
נקמת דם עמנו ולמחוק את זכר עמלק.

הלא אתה הכית את הנאצים בזרוע כוחך,
היית למופת בתקפך ובאומץ רוחך.
לא אָבדו עשתונותיך במבוך ומצוקה,
חילצת נפשך ממוות בכל צרה דחוקה.

לא התפארת בשמך פעולותיך במדרך ;
הללוך זרים אף לא יהודים במערך.
נמשלת כארי, שהפלת מוראך לפניך.
איך נשבית וכרעת על כרעך ופניך ?

שיחרת לנקם בעד דם הנטבחים ;
הרוגי יהודי יאנוב ויתר הנרצחים,
שנשמדו על ידי הנאצים בל־לסלות.
נזכור שמך לעד, בל־לשכוח.

שבתאי אודריז׳ינסקי

ישגבוך שרידי יאנוב ויתר עם כולו,
שחידפת נפשך מול צר כדויד עם קלעו.
נוריד ראשינו לאבל על מותך האכזרי,
לנצח יעל זכרך לפנינו שנפלת כארי.

נכתב ברוסיה בעיר זלטואוסט שנת 1944 לזכר אחינו האהוב שנפל ביערות פולסיה, יום לפני השחרור.

איסר אפּלבוים

די העלדישקייט פון לייזער ראַטנאָווסקי

אליעזר איז געבוירן געוואָרן אין דאָרף קלישטש ניט ווייט פון יאַנאָוו ביי אָרעמע עלטערן. דער פאָטער איז געווען אַ שמידט, אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר, זייער אַן אָרענטלעכער. דער זון אליעזר האָט געשטרעבט צו עפּעס אַנדערש. דאָס דאָרפישע לעבן און דעם פאָטערס פּרנסה איז אים ניט געווען צום האַרצן. ער פאַרלאָזט דאָס דאָרף און קומט אין יאַנאָוו לערנען אין דער פאָלקס־שול. נאָכן ענדיקן די שול, טרעט ער אַריין אין דער האַנטווערקער שול פון „אָרט" אין פּינסק.

אין יאָר 1938 ווערט ער מאָביליזירט אין דער פּוילישער אַרמיי, קעמפט קעגן די דייטשן און פאַלט צום סוף אַריין אין געפאַנגענשאַפט. עס געלינגט אים צו אַנטלויפן און ער קומט צוריק קיין יאַנאָוו.

עס קומט אונטער די רוסיש־דייטשע מלחמה. אונדזער שטעטל ווערט אָקופּירט דורך די דייטשע מערדערס און די לאַגע פון די יידן ווערט וואָס אַמאָל שווערער. אין חודש אב 1941 ווערט דורכגעפירט די ערשטע גרויזאַמע שחיטה. אַ דאַנק זיין קאַלט־בלוטיקייט און רירעוודיקייט, ראַטעוועט זיך אליעזר אַרויס. אָבער פון יענעם מאָמענט אָן קען ער ניט רוען, קען אין שטוב ניט זיצן, רופט צונויף פאַרזאַמלונגען און איבערצייגט אַלעמען, אַז די איבעריקע יאַנאָווער יידן דערוואַרט דער זעלבער סוף. ער לייגט פאָר צו אָרגאַניזירן אַ זעלבסטשוץ, אָדער גיין אין וואַלד אַריין און פון דאָרט נקמה נעמען פון די דייטשן. ווען עס קומט פאָר די אַלגעמיינע שחיטה, אַנטלויפט אליעזר פון שטאָט אין וואַלד אַריין כדי אויסצופירן די פּלענער, וועלכע ער האָט פאַרגעשלאָגן.

אין מיטן דעצעמבער 1942 קומט ער מיט אַ גרופּע חברים אין דאָרף כאָמיטשעווע (פּינסקער ראַיאָן), כדי צו נעמען פּראָוויאַנט, אָבער צוליב אומפאָרזיכטיקייט פאַלט ער אַריין אין די הענט פון דער אָרטיקער באַפעלקערונג. די פּויערים בינדן אים און ער ווערט איבערגעגעבן אין די הענט פון דייטשן גאַרניזאָן אין דאָרף מאָכרע, וואָס געפינט זיך עטלעכע קילאָמעטער פון דאָרף. די דייטשן קומען גיך אָן און די ערשטע זאַך וואָס זיי האָבן פון אים געפאָדערט — ער זאָל זיי ווייזן, ווו עס געפינען זיך די איבעריקע יידן פון זיין לאַגער. ער האָט זיי צוגעזאָגט צו ווייזן מיט דער האָפענונג, אַז אפשר

ווערט געשען אַ נס; אָבער קיין נס איז ניט געשען. דעמאָלט זיינען די פּאַרטיזאַנער נאָך געווען אַ קליינער כוח און האָבן נאָך נישט געוואָגט זיך קעגנצושטעלן אַקטיוו די דייטשן. אָבער אליעזר האָט די דייטשן נישט נאָכגעגעבן און זיי נישט געוויזן וואָס זיי האָבן געוואָלט. די דייטשן האָבן אים אָנגעהויבן צו פּייניקן. אַרויסגענומען אין איין אויג, צעבראָכן אַ האַנט, אָבער ער שווייגנדיק טראָגט אַלץ איבער און ווייזט ניט דעם אָרט. דאַן האָבן די דייטשן אויסגעלאָזן צו אים דעם גאַנצן כעס: זיי האָבן אים אַרויסגעהאַקט די ציין, צעבראָכן די צווייטע האַנט, אָפּגעשניטן אַ שטיקל צונג און געהייסן אים גיין. נאָכן אָפּגיין עטלעכע מעטער, האָט אַ פּאַלימיאָטן סעריע פאַרענדיקט זיין יונג לעבן — אָבער ער האָט דעם אָרט פונעם לאַגער דאָך נישט געוויזן. מיר האָבן אים געפונען אַ טויטן נישט ווייט פון לאַגער און באַערדיקט אין וואַלד. פאַר זיינע ליידן האָבן נקמה גענומען די בריסקער־לונינעצער פּאַרטיזאַנער אייַנהייט. דעם פויער מיט זיין פאַמיליע האָבן זיי געהרגעט און כמעט אַ האַלבן דאָרף אונטערגעצונדן.

איסר אפלבוים

די צווי פּאַרטיזאַנער:
זלמן שוסטער און משה שמואל קאַטליאַר

אין אונדזער שטעטעלע זיינען געווען אַלערליי פּרנסות ביי יידן: שניידערס, שוסטערס, בויערס, קרעמער און גלאַט יידן, יידן פון אַ גאַנצער וואָך. עס זענען געווען עלטערן וואָס האָבן געשטרעבט אַליין זיך צו אַרויפאַרבעטן און גלייכצייטיק צו ברייגען די קינדער צו אַ בעסערער צוקונפט און אַ בעסערן אויסלעבן זיך אין דער געזעלשאַפט. לאָמיר נעמען צום ביישפּיל זלמן׳קעס טאַטע נתן דער שוסטער. ער האָט זיך מיט זיין פאַך נישט געשעמט, ווי ס׳פלעגט טרעפן אין קליינע שטעטעלעך. פאַרקערט, ער האָט געוויזן, אַז מען קען זיין וואָס מען איז און גלייכצייטיק פאַרנעמען אַן אָרט אין דער געזעלשאַפט. ער האָט פאַרטראָטן די בעלי־מלאכות אין דער באַנק־פאַרוואַלטונג און אין אנדערע ערטער, און דווקא ער האָט כמעט דערגרייכט צו זען די פרוכט פון דעם, וואָס ער האָט פאַרזייט. איין זון, דער עלטערער, איז געוואָרן בייהילף־בוכהאַלטער אין באַנק, נאָכער האָט ער איבערגענומען די גאַנצע בוכהאַלטעריי און געוואָרן דער פאַראַנטוואָרט־לעכער בוכהאַלטער. און זיין צווייטער זון זלמן האָט געלערנט, און געענדיקט אויף לערער. וואָס דאָס האָט באַדייט אין אַ קליין שטעטעלע — קענט איר זיך פאָרשטעלן, און די עלטערן האָבן טאַקע פאַרגעניגן געהאַט.

קאַטליאַר איז געווען דער זון פון שלמה׳קע דעם בעל עגלה. ווען דער פאָטער איז אָפּגעשטאָרבן, זיינען געבליבן צוויי זין און אַ טאָכטער. נאָכן טויט פון פאָטער האָבן די זין אַ שטיקל צייט זיך מפרנס געווען פון זייער פאָטערס אַרבעט, נאָר ניט לאַנג. דער עלטערער האָט חתונה געהאַט און געעפנט אַ גאַלאַנטעריי־געשעפט, און דער ייִנגערער האָט אָנגעהויבן לערנען אין ישיבה. גאַנץ לאַנג האָט ער אַרומגעוואַנדערט, געגעסן אויף פרעמדע טישן, ניט דערשלאָפן, כדי צו דערגיין צו עפּעס בעסערס, און ניט לעבן אַזאַ לעבן ווי די עלטערן האָבן געלעבט. ער האָט געוואָלט דערגרייכן צו עטוואָס שענערס און בעסערס, נאָר די מלחמה האָט צונישט געמאַכט די אַלע האָפענונגען.

ווענן דעם לעצטן וועג פון די צוויי אויבן דערמאַנטע וויל איך דערציילן. קיינמאָל וועל איך זיי ניט פאַרגעסן. נעכט אין דער שטיל מיט זיי געשמועסט, געהאָפט אויף

בעספּערס, און זיי זיינען מער פֿאַר מיר געווען זיכער, אַז אַלץ וועט אַדורך, און מען וועט צוריק זיין דאָס, וואָס מען איז געווען.

ווי אַזוי איז געפֿאַלן שוסטער זלמן און קאַטליאַר שלמה׳ס דעם בעל עגלה׳ס קלענערער זון? אין דער צייט ווען די פּאַרטיזאַנער זיינען אין די וועלדער נאָך ניט געווען אָרגאַניזירט, און יעדער איינער האָט געטאָן וואָס עס האָט זיך אים פֿאַרגלוסט, איז אין וואַלד בפֿרט דער ייד געווען הפֿקר, צוליב אַ סך סיבות. ערשטנס, דאָס ניט קענען די וועלדער; צווייטנס — מען איז אַרויס פֿון געטאָ אָן געווער, איז די פּאַרטיידיקונג געווען אַ גאַנץ שוואַכע; מען האָט זיך אָרגאַניזירט אין קליינע גרופּעס און זיך אויס־באַהאַלטן בייטאָג, און ביינאַכט אַרומגעגאַנגען אין די אַרומיקע דערפֿער און כוטערס בעטן און אפֿילו גנבענען ברויט און קאַרטאָפֿל, כדי דערהאַלטן די נשמה און דערוואַרטן בעסערע צייטן. עס זיינען דאַן אַרומגעגאַנגען קלאַנגען אַז מען קלערט אָרגאַניזירן די פּאַרטיזאַנקע אין די וועלדער, ווו מיר יאַנאָווער יידן זיינען געווען. יעדער איינער האָט זיך געזוכט די געלעגנהייט צו זיין אין די גרופּעס פֿון מער שטאַרקערע און געזונטערע, פֿון די וועלכע קענען קריגן אַ קלאַפּ און אויך ענטפֿערן צוריק. ס׳האָט אויך דאָרט געהערשט פּראָטעקציע, נאָר פֿאַרפֿאַלן, יעדער איינער האָט זיך ווי ס׳איז ניט איז אָפּגעזוכט זיין גרופּע. און מען האָט זיך אָנגעהויבן גרייטן צום שווערן און ניט זיכערן וואַלד־לעבן. גראָדע איז מיר אויסגעפֿאַלן זיין אין דער גרופּע אין וועלכער עס האָבן זיך אויך געפֿונען זלמנקע שוסטער און קאַטליאַר. דאָס איז געווען אין יענער צייט, ווען אין די וועלדער האָבן געבושעוועט די באַריסאָוויצעס און די ווייסע פּאָליאַקן און אוקראַינער. די אַרנט־לעכע קריסטן האָבן אונדז געוואָרנט, אַז מען זאָל זיין זייער פֿאָרזיכטיק מיטן אַרומ־וואַנדערן אין די נעכט, וויל מען קען זיך באַגעגענען מיט „זיי", און דער סוף קען זיין שלעכט. דער גורל האָט געוואָלט, אַז אין אַ דעצעמבער־נאַכט 1942, בעת עס האָט געשנייט און גערעגנט, און עס איז געווען אַזוי פֿינסטער אַז מען האָט ניט געקענט זען וואָס עס טוט זיך פֿאַר זיך, זיינען מיר, קאַטליאַר, זלמנקע, איך און אַ ציגיינער סאַשקע אַרויס אויף די כוטערס קריגן וואָס צו עסן. זלמנקע האָט זיך דערמאַנט אַז אויף אַ כוטער, נאָנט צום דאָרף לאָסאָוצעס, געפֿינט זיך אַ באַקאַנטער קריסט, וואָס האָט זיין פֿאָטער ז״ל צוגעזאָגט העלפֿן. געגנוי דעם אָרט האָבן מיר ניט געוווּסט, נאָר דער ציגיינער, וואָס פֿאַר זיי זענען קיין סודות ניטאָ, האָט גלייך געזאָגט אַז ער ווייסט ווו דער כוטער געפֿינט זיך.

נאָסע און פֿאַרמאַטערטע זיינען מיר צוגעקומען צום כוטער. גלייך האָט מען צעטיילט די אַרבעט. זלמנקע מיט קאַטליאַרן זיינען אַריין אינעווייניק אין שטוב און איך מיטן ציגיינער שטייען אויפֿן גאַס אויף וואַך. די פֿינסטערקייט און דער שלעכטער וועטער האָבן אונדז ניט געלאָזן זען וואָס אַרום טוט זיך, און דאָס האָט געבראַכט צום גרויסן אומגליק, וואָס האָט אונדז אין יענער נאַכט געטראָפֿן. זאַלמענקע איז דער ערשטער געגאַנגען און נאָך אים האָט זיך אַ פֿאַרמאַטערטער געשלעפּט קאַטליאַר. פּלוצלונג האָבן

זלמן שוסטער און משה שמואל קאטליאר

מיר דערהערט אַ שאָס פון גאָר נאָענט. דאָס האָט איינער פון די באַנדיטן וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך געשאָסן קאָטליארן. זלמנקע האָט זיך אַריינגעכאַפּט צום קריסט אין שטוב. דאָ האָט זיך פאַר זיינע אויגן פאָרגעשטעלט זייער אַ ניט אנגענעמע בילד. די באַנדיטן האָבן געהאַלטן די טאָכטער פון באַלעבאָס און איר פאַרגוואַלדיקט. זלמענען האָט מען געכאַפּט און אָנגעהויבן שלאָגן, צעבראָכן אים די הענט און כמעט ניט קיין לעבעדיקן אַרויסגעוואָרפן אין דרויסן, און דאָרט איז ער אין שווערע ליידן אויסגעגאַנגען. כבוד זיין אָנדענק.

בן־ציון פיינשטיין

איך נפלו גיבורים

(שלושת האחים בני משה־מנדל רזניק)

מתוך דאגה לבני משפחתם, שנשארו בחיים אחרי חיסול הגיטו, הלכו שלושת האחים: שמואל, מאיר וראובן, בליל חורף של שנת 1942 לכפר פוטאפוביץ לאסוף אוכל. הם לא ידעו מראש מה מתרחש בכפר, האם ישנם בו גרמנים או לא. באותו זמן היו נוהגים כך גם הניצולים האחרים שביער.

למרבה האסון היו באותו לילה גרמנים בכפר ושלושת האחים נתפסו ע״י האיכרים (הגויים) ונמסרו לגרמנים. הגרמנים אילצו אותם להוביל ולהראות את מקום המחבוא ביער. הם סרבו ואז עינו אותם הגרמנים בעינויים אכזריים, בעקירת עיניים, שבירת אצבעות ועוד מיני עינויים. שני האחים מאיר וראובן הוציאו נשמתם בעינויים הקשים אבל לא נשברו ולא הובילו את הגרמנים ליער. האח השלישי, שמואל, הצליח לברוח ליער ורק בדרך נפל קרבן, בטעות ע״י הפרטיזנים. כבוד לזכרם.

חנן ולודאבסקי

אחי ד"ר קוטל (מרדכי צבי) ולודאבסקי

אחי מקס (מרדכי צבי) ולודאבסקי (מוכר לפי הכינוי קוֹטל) נולד בשנת 1914 ביאנוב פולסקי. סיים בהצטיינות את הגמנסיה „תרבות" בפינסק, ובאפריל 1932 נסע לברלין ללמוד רפואה. בעלות היטלר לשלטון בשנת 1933 ברח עם קבוצת סטודנטים יהודים לאיטליה והכיר שם אחד מהפרופסורים בסיינה (SIENA), אשר מסר לרשות אחי אחת החוילות שלו לשם מגורים, ונוסף לזה נתן לו גם אפשרות ללמוד את השפה האיטלקית. אחי הצליח לקפוץ שנה אחת באוניברסיטה ולהתקבל לשנת הלימודים השלישית לפקולטה הרפואית בסיינה. שם הוא גמר את הלימודים בשנת 1937. במשך שנת הנסיון שלו ברפואה באיטליה משנת 1937—1938 למד וקיבל סמיכות לרבנות, ותעודת שוחט ומוהל. הוא עשה את זה כדי לקבל ביתר קלות אשרת כניסה לארצות־הברית. כי באותו הזמן היה יותר קל לקבל אשרה בתור רב, מאשר בתור רופא.

בסוף 1938 חזר הביתה לפולין, כדי להפרד מאתנו. על אף הבטחות השלטון הפולני שהוא יהיה משוחרר מהשרות בצבא, גויס אחי במרץ 1939 לצבא הפולני וכעבור חדשים אחדים נתקבל לעבודה בתור רופא בצבא בגדוד 61 של חיל רגלים בבידגושץ', במקום שגם אני שרתי באותה התקופה.

בפרוץ המלחמה, בספטמבר 1939, היה מסופח למטה. כעבור שבועיים נפרדנו ובמשך הרבה זמן לא ידעתי על גורלו. אחר כך נתברר לי, שהוא נפל בשבי הגרמנים ועבד גם שם בתור רופא. בהזדמנות של החלפות השבויים בין רוסיה לגרמניה, הסתנן אחי עם קבוצה של שבויים פצועים לשטח הכבוש הרוסי.

בהיותו בגיטו יאנוב, הוא עבד בתור רופא וגם היה מנהל בית־החולים הנוצרי למחלות מדבקות, אשר נמצא מחוץ לגיטו. יחד עם זה עבד בפוליקליניקה בעיר וגם היה רופאו הפרטי של הלנדווירט הגרמני.

ערב השחיטה יצאתי מהגיטו כדי להפגש עם אחי בבית־חולים שמחוץ לעיר. ענדתי סרט עם צלב אדום על השרוול והצלחתי להגיע עד לבית־החולים. בינתיים חזר אחי הביתה לגיטו, כנראה בכוונה לקחת אותי משם. כי היתה אוירה לא ברורה בגיטו. כאשר הוא בא לגיטו, באו שליחים מיוחדים מהלנדווירט לקחת אותו משם ובפקודת

הלנדווירט אסרו אותו והחזיקו אותו בכלא בבנין של העיריה יחד עם עוד כמה יהודים. נתברר אחרי כן שהמאסר תוכנן כדי להציל את אחי עם עוד קבוצת יהודים (רוקחים ורופאים אחרים) מהשמדה, אשר התחילה באותו לילה. (אני הסתובבתי באותו הזמן בסינור לבן בין החולים בבית החולים, מבלי שמישהו ידע מי אני, כי אחי היה שם המנהל והרופא הראשי.)

כעבור כמה ימים אחרי גמר האקציה בגיטו, חזר אחי לבית־החולים להמשיך בעבודתו יחד עם עוד רופא יהודי (שמו לא זכור לי) אשר גם הוא היה מן האסירים. לילה אחד הופיעו כמה פרטיזנים סובייטיים לא מאורגנים והציעו לאחי להצטרף עליהם.

בינתיים הכריזו הגרמנים שהיהודים שנשארו בחיים, יכולים לחזור העירה ושכולם יעבדו במקצועם, יקבלו אוכל ולא יאונה להם כל רע. כתוצאה מקריאה זו חזרו כמה עשרות יהודים, שהוכנסו לגיטו „קטן" ושם הם עבדו. כאשר נוצר הקשר בין אחי לבין הפרטיזנים, התחיל אחי לארגן יהודים, כדי להצטרף לפרטיזנים. כעבור יומיים נקרא אחי אל ראש העיר הפולני, ידיד טוב לשעבר של אבי ז"ל. הוא הזהיר את אחי שיש הלשנה על הפעולות שלו בענין הבריחה לפרטיזנים. אז החלטנו להסתלק עוד באותו יום ולברוח ליער.

במשך היום אספנו את כל התרופות בבית־החולים וקצת מזון. היו לנו שני אקדחים, שקיבלנו מגרמנים, פצינטים של אחי ויחד עם מספר אנשים, אשר אחי הסתיר אותם קודם על הגג של בנין בית־החולים, יצאנו ליער וירחושצ'ה.

ביער נפגשנו עם הפרטיזנים אשר אתם היינו במגע. הם העבירו את אחי וגם אותי בזכות אחי, ליערות פוסלובסקי.

יתר היהודים אשר היו אתנו לא נתקבלו לפרטיזנים. זו היתה תקופה של התארגנות הפרטיזנים באוטריאד. הצטרפנו לאוטריאד על שם לאזר של בריגדת מולוטוב, סוֹיידינייניה קטורובה. באוטריאד זה היו כבר כמה יהודים מהעיר שלנו.

אחי עבד בתור רופא ואני הייתי באחת הקבוצות הקרביות. אחי ארגן נקודה סאניטרית באוטריאד שלנו, הכשיר צוות של אחיות, אשר טפלו בחולים ובפצועים. הוא גם השתתף בפעולות קרביות. באחת הפעולות הוא נפגש פנים אל פנים עם הלנדסווירט שלו. הפרטיזנים קבלו פעם ידיעה שהגרמנים יצאו לכפרים הסמוכים לאסוף קונטינגנטים של תבואות ומזונות אצל האיכרים. הפרטיזנים שמו מארב לגרמנים, והתחיל הקרב. אחרי חילופי יריות הסתערו הפרטיזנים על הגרמנים בכניסה לכפר, התפתח קרב פנים אל פנים. אז במקרה נתקל אחי בלנדסווירט, אשר נפצע בקרב זה. הוא הצליח להחליף אתו עוד כמה מלים ובסוף גמר את החשבון אתו...

אחרי תקופת מה התחיל האוטריאד שלנו לארגן אוטריאד חדש ביער הסמוך ואחי נשלח לשם עם עוד קבוצה של פרטיזנים. ואמנם התארגן אז אוטריאד על שם קוטוזוב ואחי נשאר שם. אז נפרדתי ממנו, אבל הייתי אתו במגע.

אני נשלחתי באותו הזמן, עם עוד מספר פרטיזנים, כממונה על נקודת תצפית

ליד הגבול בין שטח הפרטיזנים והגרמנים. זה היה במרחק של מספר ק״מ מן האוטריאד. שם שהיתי עם עוד 7—8 פרטיזנים ותפקידנו היה למסור למטה הפרטיזנים על כל מה שמתרחש בסביבה.

מזמן לזמן היתי נפגש עם אחי, אשר היה בא לבקר אותי. בסתיו 1943 נקרא אחי לבוא למוסקבה, כפי שנמסר לי. הוא היה צריך להגיע לשדה התעופה של הפרטיזנים ומשם להמריא באוירון. יחד אתו יצא גם האוטריאד, אשר היה צריך לקבל בשדה התעופה נשק תמורת לחם. נפרדתי אז מאחי, אשר בא במיוחד להודיע לי על זה.

אחרי כמה ימים באו סיירים מאוטריאד אחר, אשר עברו על יד התחנה שלי והם סיפרו לי שכל האוטריאד ע״ש קוטוזוב נתקל בדרך במארב גרמני על שפת הנהר, בסביבת העיר סטולין. הפרטיזנים רצו לחצות את הנהר. אחי קפץ לתוך הנהר, אבל נפצע בכתף בהיותו במים וטבע.

עלי עוד לציין, שאחי היה ביחסים לא טובים עם הקומאנדיר של האוטריאד — וואלוד׳קה. במיוחד החריפו היחסים ביניהם אחרי שאחי היה תמיד מגן על היהודים ובפרט על הבחורות היהודיות, שהתלוננו בפני אחי לעתים תכופות על היחס הרע של הקומאנדיר. פעם אחת הגיעו אפילו לידי כך, שאחרי חילופי דברים שלף אחי את אקדוחו ואיים על המפקד שיהרוג אותו, אם הוא לא יפסיק את פעולותיו נגד היהודים. בגלל זה נתעורר בי חשד, שאחי נפצע מכדורו של הקומאַנדיר, אבל החשד שלי לא נתאשר. האם נפל אחי מכדור של האויב או של הקומאנדיר שלו, דבר זה נשאר בגדר של חידה.

(על סמך גביית עדות ע״י מאיר לוסטגרטן מ„יד ושם״, מס׳ 03/1361)

חנן ולודאבסקי

מבצע פרטיזני: תפיסת „לשון" מבין הגרמנים

אחרי שנודע לי על מותו של אחי, תקפה אותי הרגשת יאוש והחלטתי לשים קץ לחיי. הייתי כמו מטומטם. לא ידעתי מה נעשה אתי, שתיתי לשכרה ואחר כך אף ניסיתי לשים קץ לחיי (לקחתי את האקדוח, שמתי אותו לתוך הפה, כדי להרוג את עצמי). אחד הפרטיזנים שהבחין הוציא ממני בכוח את האקדוח ומאז התחילו הפרטיזנים לשמור עלי. כאשר נרגעתי, החלטתי להשתתף בכל הפעולות המסוכנות. רציתי ליפול בקרב.

אני הייתי אז מפקד של התחנה על הגבול. באחד הימים נקראתי למטה ושם קיבלתי פקודה לבחור מבין פרטיזנים קבוצת אנשים לשם פעולה מסוכנת ומסובכת ולהדריך אותם לביצוע הפעולות. הוטל עלינו להביא למטה הפרטיזנים „לשון" מבין הגרמנים, משמע חייל גרמני חי. אמרתי למפקד, שאני רוצה להשתתף אישית בפעולה זו. בחרתי 6 אנשים בין הפרטיזנים. לא גיליתי להם מה היא המטרה של הפעולה שלנו. אמרתי להם שאנחנו עומדים בפני ביצוע פעולה מסובכת מאוד ועליהם להשמע לכל הוראותי בקפדנות. הזהרתי אותם שעליהם להמנע משתיה לשכרה ויצאנו לדרך. באמצע הדרך חזרתי שוב על האזהרה, והודעתי שאם מישהו לא מרגיש טוב מבחינת הבריאות ואינו מסוגל להשתתף בפעולה זו, שיחזור למטה. אחד הפרטיזנים התלונן שיש לו כאבי בטן והוא מיד שוחרר על ידי וחזר לאוטריאד.

הגעתי לתחנת הגבול שעליה פקדתי עד הפעולה הזו. משם הגענו בלילה לאחד „החוטרים" (בתים בודדים בשטח פתוח) שנמצא בשטח הפעולה של הפרטיזנים. ב„חוטור" גר אחד הקשרים שלנו. שם נשארנו ללינת לילה וגם למחרת במשך כל היום. קבענו לנו תצפית על עליית הגג של הבית שאפשרה לנו לקבל ידיעות מקשרים אחרים על המתרחש בצד השני, שנמצא בשטח השליטה הגרמנית. נודע לנו שלמחרת היום חייבים הגרמנים לבוא לחוטרים בסביבה, לאסוף קונטינגנט (מכסה) של תבואה.

אז עשיתי תכנית פעולה. החלטתי שעלינו להגיע לאחד החוטורים הנמצא במרחק של כ־500 מטר (מהמטה) הגרמני להעמיד שם מארב לגרמנים ולחכות להם. בלילה הגענו למקום ואחרי שהזהרתי את בעל הבית, שעליו לעזור לנו בפעולה, כי אחרת צפוי לו ולמשפחתו מוות בטוח, אמרתי לו שבסביבה נמצאים כמה מאות פרטיזנים, ועליו למסור

לי את הכל הידוע לו על הגרמנים. אמרתי לו שברצוני לתפוס את הגרמנים, אשר יבואו לקחת את הקונטינגנט, ואסור עליו לספר על זה אף לאיש, אפילו לא לבני משפחתו.

אני ועוד אחד בחרתי לי מקום במרתף הסמוך לבית ושם חיכיתי בהסתר. שלושה פרטיזנים העמדתי במרחק של כמה עשרות מטרים בעלית גג של גורן הנמצא על אם הדרך ועליהם היה להיות בקשר אתי במקרה של סכנה.

עלי לציין שהיינו חמושים כל אחד באוטומט, ברימונים ואקדוחים. נתתי הוראות לכל מקרה. אמרתי להמנע מיריות, כי זה יכול לגרום להבאת תגבורת גרמנית. בשעה 10 בבוקר שמעתי נקישות סוסים וראיתי שלושה גרמנים רוכבים על סוסים מתקרבים לעבר החוטור שבו אנחנו היינו. הם ירדו מהסוסים, ונכנסו לבית יחד עם בעל הבית, אשר חכה להם בחוץ. באותו רגע ראיתי את אחד הגרמנים חוזר והקצין צועק אחריו: "Aber schnell!" (אבל מהר!) חשדתי שהאיכר הלשין עלינו והגרמני נשלח לשם הבאת תגבורת. לכן החלטתי מיד להקדים את הפעולה, קפצתי בין רגע לתוך הבית ואחרי גם הפרטיזן השני. שני הגרמנים ישבו מאחורי השלחן, ורוביהם היו תלויים על הקיר.

פקדתי עליהם בצעקה: Hände hoch! (ידים למעלה). הקצין נסה לתפוס את הרובה, אבל בינתיים נתתי לו מכה בקת האוטומט שלי בחזהו, אז הם הרימו את ידיהם. בינתיים באו שלושת הפרטיזנים, אשר עמדו בשמירה בחוץ. לקחתי את הנשק מהגרמנים ונתתי פקודה לשלושה הפרטיזנים לקחת אתם הגרמנים ולהתקדם אתם בריצה לעבר הבית שממנו יצאנו.

אני והשני לקחנו בינתיים את הסוסים של הגרמנים, התישבנו עליהם והשגנו את הקבוצה שלנו על יד הנהר.

כאשר הגענו למקום המפגש לקחנו מהאיכרים שתי עגלות, הושבנו כל אחד מהגרמנים על עגלה לחוד ובמהירות נסענו לכיוון המטה. הבאתי אותם למטה ומסרתי אותם לממונים עלי. אחרי החקירה נמסרו הגרמנים לידי. סלקתי אותם במו ידי.

(על סמך גביית עדות ע"י מאיר לוסטגרטן מ„יד ושם", מס' 03/1361)

שיינדל פאלטשוק

א בריוו צו א פארטיזאן

פינסק, 30.1.1944

טייערער מ.

ניט ווארטנדיק אויף דיין אַנטוואָרט אויף מיינע פיל געשיקטע בריוו בין איך געצוואונגען נאָכאַמאָל צו שרייבן, ווייל שרייבנדיק צו דיר האָב איך דעם געפיל אַז דו בינסט נאָענט צו מיר... אַזוי ווי אַמאָל... ווי אין אַ חלום איז אַלץ פאַרשוואונדן דער וואַלד, דאָס פאַרטיזאַנער לעבן אין די זאַווישער וועלדער און דאָס געזאַנג פון די פויגל — און דאָ וואָיען פון די הונגעריקע וועלף לעבן די זעמליאַנקעס פאַרשאָטענע פון שניי. פאַרכמורעטע הימלען. שמעקענדיקע וועלדער פון סאָסנע, אָדער בראָזענע ווייסע הויכע בוימער — געטונקטע אין פאַליעסער בלאָטעס, וועלכע אונדזערע באָרוועסע פיס האָבן דורכגעטראָטן סטעזשקעס... מיר זיינען אַ פּאָר טעג אויף דער פריי — מיר האָבן איינצעלנע עלנטע דערלעבט די פרייהייט, די אויסגעבייגקטע. די וועלט איז אַלט־ניי פאַר אונדז וואַלד מענטשן, געטאָ רעשטלאַך. 2 יאָר האָט זי פאַר אונדז נישט עקזיסטירט... עס איז זייער שווער זיך אַריינפּאַסן אין די ראַמען פון שטוב לעבן און שטאָט לעבן. יעדער עלעקטרי אָדער טעלעפאָן סטויפ וואָס לאָזט אַרויס אַ זום־זום קלאַנג שרעקט אונדז. די ווענט פון די צעפאַלענע שטיבער זיינען אונדז איינג און עס פעלט לופט צום אָטעמען... די סביבה קוקט אויף אונדז מיט אַ בליק און פראַגע צייכן „איר לעבט נאָך?"... ווייט בינסטו מיין וואַלד פריינד. דו קעמפסט אין די רייען געגן אונדזער שונא וואָס האָט מיליאָנען אומגעבראַכט — דו נעמסט נקמה... אַ קאַמף פאַרן לעבן. קאַמף הייסט לעבן — און לעבן מוזסטו... איך בין זיכער אַז דער טאָג וועט קומען, מיר וועלן זיך טרעפן — זאָרג נישט וועגן מיר איך קאָן אויסקומען מיט יעדן מענטש. דער זיג איז זיכער איבער אונדזער שונא. מיר וועלן זיך טרעפן אין אַ וועלט פון אונדזערע קינדער חלומות. דאָס איז זיכער!

שפטל ברזובסקי: מתולדותיו

ברזובסקי שפסל, נולד בעיירה יאנוב (מחוז פינסק) בשנת 1921.

עוד בהיותו בגיטו עמד בקשר עם פארטיזאנים ביערות זאוויש שמדרום־מערב לפינסק, וסיפק להם בהתמדה כלי־נשק. אחרי חיסול הגיטו, באוקטובר 1942, הגיע ליערות הסביבה ונתקבל בגדוד „סטאלין", החטיבה הפינסקאית. השתתף בקרבות רבים, במארבים ובהתקפות על חילות מצב גרמניים. שמו נודע לתהילה כלוחם אמיץ וממושמע.

באחת ההתקפות על הגרמנים, שפיקד עליה, הרג במקלעו 11 מחיילי האויב ולקח אחד בשבי. בפיקודו התקיפה כיתתו ממארב יחידה של 40 גרמנים ואנשי ולאסוב. 7 מהם נפלו חללים.

עזר הרבה בכלכלת מחנות המשפחות היהודיים.

באפריל 1944 כותר הגדוד על־ידי כוחות גרמניים גדולים בסביבות העיירה ליבישוי שבין פינסק לקאמין קושירסק (פולסיה). הוא הצליח לפרוץ את טבעת הכיתור, אך איבד את הקשר עם הגדוד שלו. נתקל בכנופיית אנשי באנדרא ונלחם בהם לבדו עד הכדור האחרון. הרג 4 אוקראינים, אך לבסוף נתפס חי ועונה באכזריות. שוביו חתכו את גופו במשור לגזרים.

הוצע לקבלת אות „פארטיזאן מלחמת המולדת, דרגה ב'".

(מתוך לכסיקון הגבורה, ע' 101)

גביית עדות קיבוצית מניצולי יאנוב ע"י פינסק

(בירורים והשלמות לתאורי השואה ביאנוב ע"י פינסק)

המראיין: עורך הספר מרדכי נדב. השיחה התקיימה בבית איסר אפלבוים בחיפה, ביום 7.6.1964.

העדויות נמסרו על־ידי: שמואל אייזנשטיין; מרדכי בוזדרסקי; נחמיה נדב (קציקוביץ); אשר ליפשיץ; בן־ציון (בני) פיינשטיין; שמעון פיינשטיין; איסר אפלבוים; אברהם פיינשטיין; שמואל (מולה) גרבר.

העורך מרדכי נדב (קציקוביץ): נתעוררו כמה בעיות בקשר עם עריכת הספר לדפוס. ישנם דברים שנכתבו פה ושם בצורה בלתי מדויקת; ישנם דברים שלא דיברו עליהם בהרחבה מספקת; יש דברים שלא דיברו עליהם כמעט בכלל בפרקי־הזכרונות שנמצאים בתיק המערכת. ואנחנו רוצים לקבל כאן גם תיקונים וגם השלמות.

יש לי כמה שאלות. אני אשתדל להציג את השאלות לפי סדר כרונולוגי — כלומר — להתחיל עם כניסתם של הגרמנים־הנאצים ליאנוב, ונתקדם ראשון־ראשון ואחרון־אחרון.

השאלה הראשונה שלי היא לעניין ייסוד היודנראט. מרדכי בוזדרסקי בזכרונותיו מספר, שכמה ימים אחרי שהגרמנים נכנסו פרסמו בעיר כרזות, ובכרזות היה כתוב, שליהודים אסור ללכת על המדרכות, כי אם רק בכבישים; צריכים לענוד סרט לבן עם מגן־דוד. אחר־כך התפרסמו כל־מיני כרזות־הסתה. ואחר־כך נוסד היודנראט (כך לפי דבריו), אחר־כך הוא מספר על השחיטה הראשונה שהיתה בי"ב באב, תש"א (1941). אני רוצה לדעת מה קרה באותו חודש מאז שהגרמנים נכנסו, עד השחיטה הראשונה; ואחר־כך, איך נוסד היודנראט — כלומר, אם היו איזו פעולות רשמיות של הגרמנים חוץ מפרסום הכרזות.

נחמיה נדב־קציקוביץ: הפעולה הראשונה היתה ביום ראשון בבוקר, ב־5 באוגוסט 1941 (י"א או י"ב באב). עד הפעולה הזאת נדמה לי שלא היתה כל פעולה ולא היו כל מודעות מטעם הגרמנים. (קולות: היו מודעות). אולי היו פה ושם מודעות, אבל היודנראט לא נוסד עד הפעולה הראשונה.

איסר אפלבוים: כשהגרמנים נכנסו הם לא עשו שום פעולה, חוץ מאחת. גאדומסקי מסר לגרמנים ששני יהודים — החתן של יאבלונסקי ועוד אחד — היו קומוניסטים ואותם הוציאו להורג. זאת היתה הפעולה הראשונה. יודנראט בהתחלה לא היה. ה„סולטיס", שהיה לפני זה יו"ר הקהילה היהודית, היה אלתר דיבינסקי — והוא המשיך בתפקיד הלאה. כשהגרמנים נכנסו והגויים מהסביבה רצו להתנפל על היהודים, אז הוא, עם

אבא שלי ועם עוד כמה אנשים, הלכו לכומר הקתולי להשתדל שלא יעשו ליהודים שום־דבר. היודנראט נוסד יותר מאוחר. לפני זה היתה ההריגה הראשונה. הודיעו לנו מקאמן קושירסק ומהכפר מוכרה שאנשי הס.ס. הגרמנים רוצים להרוג את היהודים ועומדים לבוא לעירנו. ונכון מאוד, הם נכנסו רכובים על סוסים... הכומר הקאתולי (הקסיונדז) יצא וביקש מהם שיעברו הלאה, והם עברו לברודניצה מקום שם הם שתו טוב. בשבת בערב כל היהודים יצאו לשדות. כשהלכו משם, אז ביום ראשון כולם חזרו.

בן־ציון פיינשטיין: בנקודת ההריגה הראשונה אינני מסכים עם איסר אפלבוים. נכון שהס.ס. נכנסו לעיירה והיו חצי־יום בעיירה שלנו ורצו לסגת. לפי מיטב ידיעותי, הכומר רץ אחריהם, דיבר אתם (הם היו איזה 3—4 ק״מ אחרי העיירה) והוא החזיר אותם בחזרה. הם לנו אז בעיר וביום ראשון בבוקר חזרו ועשו את הפעולה. הקסיונדז גם הוא אשם בפעולה הזאת.

באותו יום בבוקר הלכתי לעבודה מחוץ לעיר. ומחוץ לעיר כבר עיכבו אותי שוטרים פולנים והחזירו אותי הביתה. כשחזרתי העירה ראיתי שהתחילו את הפעולה ואספו 300—400 יהודים רק גברים מגיל 16 ומעלה. הוציאו אותם מחוץ לעיר והרגו אותם במקום. רק אחדים נהרגו ליד בתיהם. בנשים ובילדים לא פגעו.

שמעון פיינשטיין: בשבועות הראשונים לאחר כניסת הגרמנים ליאנוב היה שקט ושום־דבר לא היה, עד שנכנסו הס.ס. ועשו את השחיטה הראשונה. שבועיים אחרי השחיטה הראשונה היה שקט. אף אחד לא הלך ברחובות. אלתר דיבינסקי יצא הראשון, אחר־כך גם אני הלכתי אחרי אלתר מכיוון שקראו לי לגמינע (למועצה). אחר־כך בא הס.ס.; היתה קומנדטורה של ס.ס.; היתה מיליציה. אחר־כך קראו את אלתר דיבינסקי לקומנדטורה כדי להקים את היודנראט. זה היה בבית־הכנסת של ר׳ אבא׳לה. אלתר דיבינסקי אמר לי: „אמרו לי שאני אאסוף 10 איש כדי שיהיה יודנראט". זה לא רצה וזה לא רצה; אחר־כך אלתר אמר: „אתה תהיה ואתה וכו׳" ואחר־כך נוסד היודנראט. אחר־כך היו הכרוזים של ס.ס. — לא ללכת ברחובות, לשים סימן וכו׳.

מרדכי בזדרסקי: כפי שאני זוכר, נוסד היודנראט תיכף בשבוע הראשון כשהגרמנים רק נכנסו ליאנוב. אני הייתי אז באסיפה ואף אחד לא רצה להיות ביודנראט.

שאלה: איפה היתה האסיפה?

התאספנו באיזו חצר. ביקשנו מאלתר: „היות ואתה היית כל הזמן ראש־הקהילה ויו״ר הבנק אתה מוכרח לקבל על עצמך את התפקיד". אלתר לא רצה. אח״כ הוא טען: אם שמעון שלקמן יסכים, אז הוא מקבל עליו את התפקיד ושמעון שלקמן יהיה סגנו. בחרו את אלתר דיבינסקי בתור ראש היודנראט; שמעון שלקמן היה סגנו; וחוץ מזה היו עוד 11 איש.

אני זוכר שבא גרמני איש ס.ס. אל היודנראט וביקש זוג מגפים. ומהיודנראט ביקשו את נוסל שוסטר שיעשה את זוג המגפים. לנוסל שוסטר היה בן, שמעון׳קה, ונוסל שלח אותו עם המגפים להביא אל איש הס.ס. איש הס.ס. לקח את המגפים ביד וזרק אותם בפניו של הילד. הוא טען כלפי היהודים: „אתם מעליבים אותי! מגפים כאלה אתם שולחים לי?!".

לאחר יום אסרו את נוסל שוסטר. אז נאסר גם קומיסרצ'יק (שהיה אצלנו פליט). הוא נאסר בשביל ענין אחר. זווגו אותם ביחד והוציאו אותם להורג. ואז כבר היה קיים היודנראט.

פ י י נ ש ט י י ן א ב ר ה ם: לא היה שום יודנראט עד השחיטה הראשונה. כי בערב שהיתה השחיטה הראשונה עמדתי אני ואבא, ואלתר דיבינסקי ולייבל דיבינסקי על־יד הבית שלנו, וראינו איך שהשוטרים — המכירים שלנו ממוהילנה — יוצאים מהמשטרה ורומזים לנו בעינים שאנחנו נתחבא. עד אז לא היתה שום פעולה של יודנראט כי אלתר ולייבל דיבינסקי שעלו אלינו לחצר לא ידעו שום־דבר.

נ ח מ י ה נ ד ב ־ ק צ י ק ו ב י ץ: אני רוצה לתקן את דברי מרדכי בזדרסקי. נוסל שוסטר הוא דודי ואני יודע את כל הפרשה. את נוסל שוסטר אסרו בערך בערב ראש־השנה והוא הוצא להורג יום אחרי־ראש־השנה — בצום גדליה. זאת־אומרת, שהמקרה של נוסל שוסטר היה פחות מחודשיים אחרי השחיטה הראשונה.

ה ע ו ר ך: אנחנו מסכמים, וזו דעת רוב היושבים פה, שעד הפעולה הראשונה של הנאצים — שבה נהרגו בערך 350 יהודים (תיקון: 420). לא היה יודנראט.

מתקבלת ומשכנעת הדעה, שהיודנראט נוסד רק אחרי השחיטה הראשונה. לפני השחיטה הראשונה לא היה קיים עדיין שום מוסד מאורגן שנכפה על יהודי יאנוב, ובכלל לא היה נציג רשמי של היהודים בפני הגרמנים.

ש מ ו א ל ג ר ב ר: ברצוני להוסיף אי־אלה דברים לעניין השחיטה הראשונה ביאנוב, וזה בנוגע לפעולות הס.ס., או יותר נכון פלוגות־הס.ס., אשר בצעו את הפעולה. עד כמה שאני זוכר, הם הופיעו תחת מסווה של הצלב־האדום, ובמשך שבוע ימים התאכסנו אצל נוסל סניטובסקי. בשבת שלפני השחיטה הלכתי עם חברי נחום רזניק, ועל־יד הבנין של וועליע מינסקי הלך איש ס.ס. עם אקדח מצופה ניקל ביד, ואני במקרה הלכתי עם ידים בכיסים. אז אמר לי איש הס.ס. בגרמנית: „כשאתה עובר על־ידי תוציא את הידים מהכיסים. יהודי מזוהם!".

אותו לילה הוציאו יהודים, בין אלה היה אחד ממשפחת קופרשטוך (זה שהתחתן עם צירל בת־הרב) ועוד כמה יהודים. הם רקדו ערומים באמצע הרחוב. (אישור: זה נכון).

ה ע ו ר ך: האם יש למישהו להוסיף איזה דבר על התקופה שבין כניסת הגרמנים עד לשחיטה הראשונה?

ב ן ־ צ י ו ן פ י י נ ש ט י י ן: בין כניסת הגרמנים עד לשחיטה הראשונה היו ברחובות פלקטים גדולים, שיעָנדו ביום הרביעי או החמישי אחרי כניסת הגרמנים, פס לבן עם מגן דוד על השרוול. זו היתה הפעולה הרשמית היחידה. חוץ מזה התנהלו החיים בשקט.

ה ע ו ר ך: האם מצד האוכלוסיה הנוצרית הגויית בעיירה היתה איזו התרחשות באותו חודש?

ת ש ו ב ה: עד אז הכל היה בסדר.

ה ע ו ר ך: את העניין הזה סיכמנו ואנו עוברים לנקודה חדשה: אני מבקש מכל הנוכחים, שכל אחד — חוץ מאלה שכתבו על העניין הזה בזכרונותיהם — שיספרו את סיפורם האישי בעת השחיטה הראשונה, פירוש הדבר — איך כל אחד נמלט, התחבא, ברח?

פיינשטיין אברהם: כפי שציינתי, עמדתי עם אבא ואלתר דיבינסקי ולייב דיבינסקי על יד הבית שלנו. מרחוק ראינו שוטרים ממוהילנה מכירים שלנו שעבדו פעם אצל אבא, עוברים על־ידנו ועושים לנו סימן לברוח. אני ואבא ואחי עם המשפחה עלינו תיכף ומיד, אל עליית־הגג. אחי ואבא לא הספיקו, אז התחבאו בין העצים. אלתר ולייב דיבינסקי הלכו כל אחד לביתו להתחבא. הספקנו לראות שמובילים את הקרוב שלנו ראובן ויסוצקי, אנו תיכף התחבאנו. שמענו צעקות וקולות: „מוציאים את כל היהודים אל השוק". אחרי כמה שעות שמענו מעליית־הגג שיש שמועה, שאפשר לפדות את היהודים שנמצאים בשוק בדברי־ערך, זהב ותכשיטים. שמענו צעקות: „יהודים, הצילו! הביאו זהב והצילו את האנשים!".

פטרנקו, ראש המשטרה ששרת אצל הגרמנים, נכנס אלינו הביתה ושאל את אמא: „איפה אבא והבנים?". אז היא ענתה שלקחו אותם. אז הוא אמר ברוסית: „את משקרת. הם לא בשוק, הסתכלתי שם, תגידי להם שלא יצאו כל הלילה". שכבנו כל הלילה. באמצע הלילה שחררו את היהודים. כולם היו עייפים והלכו לישון. גם אני ואבא הלכנו לישון. בן־ציון קם בבוקר השכם לעבודה לרכבת. פתאום בן־ציון בא הביתה בצעקה — זה היה ב־7 בבוקר — „מה, אתם ישנים? כבר תופסים יהודים!". הספקנו להסתכל בחלון וראינו שמובילים את היהודים. הספקנו לעלות על עליית־הגג: האשה של סנדר הרשל, סוחר הסוסים וגם ילד, הנכד של יודעלע שוסטר עלו אלינו. אמא לא הספיקה והתחבאה בתוך הגן שלנו. הגרמנים התחילו ללכת מבית לבית. את אמא מצאו ולא עשו לה שום־דבר. הם התחילו לחפש בבתים וברפתות. אנו היינו בעליית־הגג ברפת. שם היה קש והקש נפל למטה. גרמני שנכנס לשם אמר: סימן שיהודים נמצאים למעלה. אבל אחד אמר: אין לנו זמן; אמר אחר: אולי נירה באויר ונראה אם יש תגובה. בינתיים הם עברו מאתנו לחצר של חנה־פסל, גם שם היה גגון. עלו על הגגון. הגרמני הסתכל אלינו בחור של עליית־הגג; אנחנו שכבנו וראינו אותו. הוא הסתכל אלינו אבל לא ראה אותנו. זה היה רגע של מתיחות, ואני זוכר שאבא עשה לנו סימן לשתוק, כי היו בינינו ילדים.

ברגע שהוא ירד (הגרמני) מעליית־הגג, הוא מצא את היהודי מרדכי רובאחה וירה בו כדור במקום וחשב שהוא מת. בינתיים הוא חיפש בחצר, חזר וראה שהוא עוד חי, ירה בו עוד כדור ושמענו צעקה: „שמע ישראל ה' אלהינו ה'..." ולא גמר... אז יצאה אשתו והתחילה לבכות. לאחר מכן הם הסתלקו משם. לא היה להם יותר זמן. אמא שלנו חשבה שהוא הרג אותנו, ניגשה אל הקיר של הרפת והתחילה לבכות ביידיש: „אוי ואבוי, הרגו את בעלי ואת הבנים שלי!". אז התקרב בן־ציון לדלת ואמר: „אמא, אנחנו חיים". היא לא ענתה ונכנסה בשקט הביתה.

שכבנו כל היום בעליית הגג והסתכלנו בין הסדקים, וראיתי שהרימו בין הקוצים את סנדר הרשל, סוחר הסוסים. היו שם שני הרוגים: ירחמיאל הסנדלר ומנדל רטנובסקי הבנאי (דער מוליאר). בין הסדקים ראינו גם את הפרצופים של הגרמנים. היו שדיברו גם אוקראינית (קריאה: פולנית). נחו קצת ואכלו תפוחים.

ואז אספו את היהודים בשוק, ושמענו רק צעקות שהובילו אותם אחרי העיר. אחרי כמה שעות שמענו צעקות שהרגו את כולם. שכבנו שם עד הערב. בן־ציון עזב אותנו ועבר אל זיסקע אודרוז'ינסקי למעלה, ואני עם אבא עברנו אל סבתא למעלה, ושם היינו עוד איזה שבוע ימים.

אני מוכרח לציין פרט נוסף: הקומנדנט של המשטרה היה פטרנקו. בזמן הרוסים וגם בזמן הפולנים הוא עבד אצל אבא. בזמן הרוסים אני עבדתי איתו. הוא ידע בדיוק

מי נהרג בין 420 האנשים. אז הוא בא הביתה אל סבתא שלי ושאל אותה: איפה שמעון והבנים? אז היא אמרה: הרגו אותם. אז הוא אמר: „את משקרת, אני הייתי שם ולא מצאתי אותם״. היא סיפרה לו שאנחנו למעלה, הוא עלה אלינו, התנשק עם אבא ואמר: „אל תפחד״. אנחנו באמת פחדנו, כי אבא סיפר לנו על מקרה שהיה לו אתו בזמן הרוסים. פחדנו שיהרוג אותנו ורצינו לעזוב את העיר, אבל לא היה לאן ללכת ונשארנו. התחבאנו כמה ימים, עד שהיהודים התחילו לאט לאט לצאת.

בן־ציון פיינשטיין: אני רוצה להוסיף פרט אחד. בבוקר השכם יצאתי לעבודה אחרי ליל־השימורים, כשאספו את היהודים בשוק. אני לא הייתי בשוק, אבל ראיתי מרחוק שמכונות־יריה עומדות מסביב ליהודים. אחר־כך שחררו אותם. יצאתי ב־5 לפנות־בוקר לעבודה. כשיצאתי אל מחוץ לעיר לכיוון מסילת־הברזל, ראיתי שהעיר מוקפת ע״י שוטרים פולנים. פגשתי שם שוטר, חבר שלמד אתי בבית־הספר (פונז׳נקו) ושאלתי אותי במה העניך. במקום להגיד לי משהו הוא גידף אותי וגרש אותי בחזרה העירה. אותו זמן הלכתי עם שני האחים, פיני וינקל רזניק. כשהגענו לבית של דוד וארשבסקי ראינו את הגרמנים הראשונים רכובים על סוסים. פיני לא רצה להמשיך הלאה ונכנס לבית־גיסו דוד וארשבסקי. גם יעקב רזניק הלך בכיוון אחר. ואני החלטתי ללכת הביתה. הייתי לבוש מעיל עם סרט על הזרוע. ברגע שראיתים מרחוק הורדתי את המעיל וזרקתי אותו; הורדתי את הנעלים, שמתי אותם על הכתף והלכתי מולם. פתאום נעצרו מולי 12 גרמנים על סוסים, שאלו אותי „אתה יהודי?״ באופן אינסטינקטיבי לא עניתי להם. אחד שאל אותי באוקראינית אם אני יהודי, אז אמרתי: לא. אז ענו לי: לך לאן שאתה צריך, לכפר שלך, כי אנחנו נהרוג כאן יהודים. ראיתי במה העניין, התקדמתי הלאה לכיוון הבית. כשהגעתי להצטלבות־הדרכים ראיתי שמובילים יהודים. אחד היה קשור לסוס, זה היה ראובן ויסוצקי, הם הרביצו בו במקלות ובְרובים. אני הספקתי ללכת הביתה ולהעיר את אבא ואת האח. הרחוב היה ריק. אז התחילה הפעולה.

נחמיה נדב (קציקוביץ): אז גרנו אני ואחי נוסל אצל דודנו נוסל שוסטר, מכיוון שההורים שלנו, אח ואחות הוגלו לסיביר. בשבת בערב, כשהגיעה הידיעה שמוציאים את היהודים ואוספים אותם בשוק — אני ואחי החלטנו מיד לא ללכת לשוק. אנחנו היינו במצב יותר נוח, מכיוון שלא היינו קשורים עם הורים. אז אני אמרתי: אולי אחד מאתנו יישאר בחיים — כל אחד מאתנו ילך בדרך אחרת. אחי נוסל רץ אז לכיוון הבית שלנו לשעבר, מקום שם גר סבא שלנו. בחצר שלנו היה מחסן גדול עם רפת ובתוך המחסן היה לנו מחבוא, ז״א קיר כפול, ואחי רץ לשם כדי להסתתר. סבא שלנו בנימין ז״ל סגר אותו והסתירו שם, וכך הוא ניצל שם. ואילו הסבא היה גם־כן מסתתר שם, היה נשאר בחיים. אבל סבא לא רצה להסתתר. הגרמנים עלו אל עליית־הגג, חיפשו ולא מצאו שום־דבר וחזרו. את סבא לקחו יחד עם כולם והרגו אותו.

וכאן אומר כמה מלים לזכות כמה מהשוטרים הפולנים. בין אלה היו גם כמה בחורים ישרים, ואחד מהם — מישה בלקיס־קוליץ. באותו ערב הודיע לנו על הסכנה ואני רצתי. מול הבית של נוסל היה הגן של הכומר הפראבוסלאבי. ניגשתי אל הגן (זה היה בערב) ונפגשתי עם הרבה יהודים בשדות. בדרך פגשתי עובד רכבת, גוי אחד שאימץ את הילד של הגוי שהרג את אשתו. חשבתי שהוא אדם רע, התברר שהוא אדם טוב, כי הוא אמר לי: „אל תלך מכאן — פה יתפסו אותך — לך משם. ובאמת הגעתי אל

השדות מחוץ לעיר והתחבאתי בין האלומות. שם היה גם מנדל טבצ'ניק ועוד הרבה אנשים (הוא חזר בבוקר). נפגשתי שם עם ליובקה שחט וישנו כל הלילה בין האלומות.

בבוקר קמנו ופחדנו לצאת. בצהרים התחלנו לשמוע את היריות. ב־12 בערך. לפנות־ערב, כשנעשה יותר שקט יצאנו וניגשנו אל האיכרים שעבדו בשדות. אז הם סיפרו לנו על ההוצאה להורג, ואפילו אמרו לנו פחות או יותר את מי הרגו. אז נשארנו שם ללון, והאיכרים נתנו לנו אוכל. ביום שני בבוקר (השחיטה היתה ביום ראשון) ראינו מרחוק אחד הולך עם מקל גדול. זה היה ניקון מנאקלו. היה לו חשבון עם היהודים מפני שפעם קיבל מהם מכות. אבל הייתי בטוח שלי לא יעשה שום־דבר, כי היה בא אלינו לחנות לקנות. ליובקה שחט אמר: בוא נברח מכאן. אז אמרתי לו: לאן נברח? הוא ישיג אותנו. לא נברח, לא נראה לו שאנחנו פוחדים מפניו. ניקון היה שיכור, הרים את המקל ונתן לי ישר בראש. ויש לי עוד סימן מזה; הוא גם נתן לליובקה, אבל כנראה מכה יותר חלשה והוא ברח. אני איבדתי את ההכרה ונפלתי.

אני שכבתי שותת־דם. ליובקה שחט גם־כן היה שותת־דם, אבל ברח העירה. הרי האיכרים אמרו שכבר שקט והגרמנים עזבו. אז הוא רץ דרך הרחוב השלישי ופגש שם את אחיו של מישה, טוליה בלקיס. הוא שאל אותו: „מה קרה לך?" אז הוא אמר: „זה ניקון מנאקלו נתן לי, כנראה את נחמיה קציקוביץ הוא הרג לגמרי. השייגץ הזה רץ מיד לשדה, מרחק של כמה קילומטרים, ומצא אותי. רועי־הצאן הדריכו אותו. הוא ניגש אלי וראה שאני חי. הוא שאל אותי כמה מלים, אבל לא הבין מה דיברתי אליו. הוא רץ העירה והודיעה לדודה. מישקה היה השוטר וקוץ היה הקומנדנט, והיה שכן שלנו. הם לקחו עגלה ונסעו לשדה, העלו אותי על העגלה ואח"כ הביאו רופא. הגרמנים כבר לא היו אז בעיר. זה לקח איזה 6 שבועות. היו שם שני רופאים — גרינוואלד ועוד אחד, והם אמרו שאם אחזיק מעמד עד שבת — אחיה. וכך ניצלתי. אחר־כך הייתי בורח, כשהייתי עם התחבושת, ומתחבא בעליית־הגג.

אחרי השחרור חזרתי ליאנוב והגשתי לתובע הכללי תביעה נגד ניקון (הוא היה פרטיזן); מה היה הלאה לא ידוע לי, היות ועזבתי.

אייזנשטיין שמואל: אנחנו גרנו אז אצל סבתא פייגה שלנו ז"ל ברחוב מוהילנה, ואתנו גר איצל שרף. בדיוק לפני השחיטה הראשונה קרה מקרה עם איצל שרף. אמרו שהגרמנים באים מרחוב מוהילנה, ואנחנו כולנו קפצנו למעלה והתחבאנו. איצל לא הספיק להתחבא, אותו תפסו והוציאו להורג. במצב־רוח לא כל־כך נעים גרנו בבית, היות שהמשפחה שלנו לא נפגעה ונשארה כולה. בדיוק אחרי יומיים היתה השחיטה הראשונה. אצלנו במטבח ליד התנור היה מחבוא נוסף עם קיר כפול. בדיוק שמענו שהגרמנים עומדים עוד פעם לתפוס יהודים, אז כל המשפחה — אני, אחי ואבא שלי ז"ל, עד כמה שאני זוכר גם איציק גרבר גיסי. נכנסנו מאחורי הקיר ואמא שלי סגרה את המעבר עם הארון ובצורה כזו ניצלנו.

העורך: אנחנו מגיעים לעניין הבא, שמעניין אותי מאוד — ייסוד היודנראט ופעולתו, ויחד עם זה המשטרה ופעולתה. בדברים הכתובים שנמסרו לספר מדובר על היודנראט, אבל קשה לקבל מהם תמונה על הפעולות של היודנראט, ובמיוחד על היחסים בין היודנראט לבין האוכלוסיה היהודית. — מכיוון שהיודנראט למעשה היה זרוע של השלטון הגרמני בעיר (קריאה: העניין הזה היה להפך). יכול להיות שהיה להפך. אני רוצה לברר באיזו מידה רחשה האוכלוסיה היהודית אמון ליודנראט; באיזו מידה התנגשה עם היודנראט;

איך מילא היודנראט את תפקידיו בעבודתו היומיומית; ומה היו תפקידי המשטרה בסיוע ליודנראט, למלא את מה שהוטל עליו ע״י הגרמנים.

ראשית נתחיל בייסוד היודנראט, אחר־כך אני מבקש לספר כל מה שידוע על פעולות שעשה היודנראט וכל מה שידוע על תגובות של תושבי־יאנוב יהודים לפעולות שלו. הרושם שלי מן הזכרונות היה, שהיודנראט זכה פחות או יותר לאמון מצד האוכלוסיה. זאת השאלה שמענינת אותי ביותר: כן או לא?

פיינשטיין שמעון: איך וויס צו דערציילן וועגן דער טעטיקייט פון יודנראַט, אַז ער האָט געדאַרפט אויספילן אַלע באַפעלן פון געסטאַפּאָ; וויפל מענטשן דאַרף מען צושטעלן צו דער אַרבעט; אַלץ וואָס די דייטשן האָבן געדאַרפט פאַר זיך האָט געדאַרפט צושטעלן דער יודנראַט.

איך פלעג שטענדיק אַריינגיין אין יודנראַט. איך בין געווען אַ פרייער מענטש, איך בין געווען אַ באַאַמטער ביי די דייטשן. איך פלעג אָפט זיצן אין יודנראַט. קאָנטרי־בוציע, צום ביישפיל, פלעגט דער יודנראַט אַרויפלייגן אויף יעדן בירגער לויט זיינע מעגליכקייטן. ס׳איז געווען אַ קאָמיסיע חוץ פון יודנראַט וואָס האָט געהאָלפן צולייגן די קאָנטריבוציע אויף יעדן איינעם. איך פלעג אַליין זיין ביים פאַרטיילן די סומעס פון קאָנטריבוציע. פון אַ רייכערן ייד פלעגט מען נעמען מערער, פון אַן אָרימן — ווינציקער. מ׳פלעגט אָפּשאַצן לויט די מעגליכקייט פון יעדן מענטשן. געוויינליך, זיינען ניט אַלע געווען צופרידן, נאָר בדרך כלל איז געווען די באַציאונג פונעם יודנראַט זייער אַ גוטע. ס׳איז געווען זייער אַ פיינער יודנראַט. מ׳פלעגט פשוט אַריינגנבנען עסן אין געטאָ. מ׳פלעגט אַרויספירן מיסט און אַריינפירן צוריק אין וואָגן אונטערן מיסט מעל. פאַר די אָרעמע לייט איז געווען אַ הילפס־קאָמיטעט פון יודנראַט. מ׳האָט געמאַכט אַ קיך און מ׳האָט געגעבן עסן די אָרעמע לייט.

אלתר דיווינסקי האָט זיך באַמיט מיט אַלע זיינע כוחות צו בארויקן די דייטשן, נאָכגעבן זיי וואָס זיי האָבן געפאָדערט כדי עס זאָל זיין רואיק אין שטאָט.

ס׳זענען געווען פאַלן, וואָס ניט אַלע זיינען געווען צופרידן. האָט מען ביי איינעם צוגענומען אַ פוטער, האָט יענער געשריען: וואָס עפּעס נעמט מען ביי מיר און ביי יענעם ניט? ס׳איז טאַקע געווען אַ כאאָס, אָבער בדרך־כלל איז געווען זייער אַ גוטע באַציאונג פון יודנראַט.

וואָס האָבן געטאָן די שוטרים? — זיי פלעגן שטיין ביים טויער, אַריינלאָזן, אַרויסלאָזן, פירן צו דער אַרבעט, ברענגען מענטשן פון דער אַרבעט. אָבער קיין שום שלעכטע טאָטן האָט קיינער נישט געטאָן אין יאנעווע.

ס׳איז געווען אַ פאַל ווען די יונגוואַרג האָט זיך געוואָלט צונויפקלייבן כדי צו אַנטלויפן, וועגן דעם פאַל וויל איך דערציילן: וואָס האָבן מיר געמיינט? אייגענטליך האָט מען אונדז אַלעמען אָפּגענאַרט. מיר האָבן געמיינט אַז אין יאנעווע וועט מען ניט טשעפּען. אין יאנעווע זיינען דאָ אַ סך אַרבעטער. האָבן די פאַרשטייער פון יודנראַט געזאָגט: קינדערלעך, אויב איר קלייבט זיך אַוועקגיין, וועט מען צוליב אייך אונדז דאָ אַלעמען הרגענען. ווייל זיי האָבן געגלויבט אַז אין יאנעווע וועט מען ניט הרגענען. בכלל איז ביזן לעצטן טאָג די באַציאונג פון יודנראַט און די יידישע פּאָליציי געווען אַ גוטע, זייער אַ גוטע, מען קען אויף זיי ניט זאָגן קיין שלעכטס.

בן־ציון פיינשטיין: כמובן שאינני יכול להגיד איך שנוסד היודנראט, אני יודע

בדיוק מי היה ביודנראט. — הוא נוסד אחרי השחיטה הראשונה, ואז התחילו הפעולות. בדרך־כלל ביצעו אנשי היודנראט את ההוראות של הגסטאפו ביאנוב, אבל הם לא עשו זאת למען הגסטאפו אלא רק למען העזרה ליהודים. כי כל דרישה שהעלו — שיקציבו כסף או דברי־ערך — הם אמרו בפירוש: אם לא תתנו, אנחנו נהרוג 100 יהודים או 200 יהודים. פה ושם היו ויכוחים בין היודנראט והאוכלוסיה היהודית, לרוב על דברים פעוטי ערך, כי מטבעו של יהודי, אפילו ברגע האחרון לחיים הוא לא מוכן לתת את רכושו.

בין הפעולות של היודנראַט היתה עזרה ליהודים במזון. אני לא זוכר שבגיטו שלנו מת מישהו ברעב — וזה הודות ליודנראט. היה מעט מדי אוכל, אבל יהודים לא מתו מרעב. הנה לדוגמה — היתה עגלה שהוציאו בה אשפה החוצה; בעגלה היתה תחתית כפולה, ובדרך חזרה הכניסו בה קמח. אספו כסף וקנו מזון מהגויים. עם העגלה הזאת עבד חיים גורודצקי. ובדרך חזרה היו מכניסים קמח או תפוחי־אדמה. היה מטבח, והנצרכים שבאמת לא היה להם מה לאכול, אכלו במטבח הזה. רוב יהודי־יאנוב השיגו מזון בחוץ, מדוע? — מפני שהגיטו לא היה מוקף ע"י גרמנים ולא ע"י שוטרים. רק ליד השער עמדו שוטרים יהודים. כמובן שהחבר'ה שלנו — השוטרים — לא הסתכלו מי שמביא משהו. הכניסו מתחת למעילים ולא בדקו.

אבא שלי הזכיר פה את הפעולה של היודנראט. אני זוכר שהייתי אז באסיפה הזו ברוסלידס — התאספו איזה 300—400 בני־נוער בגיל 20—25 ודברו בגלוי על בריחה מהגיטו. קמו אנשי היודנראט, אלתר דיבינסקי ויעקל רזניק ודיברו אל לב הקהל: „אתם אמנם תברחו, אבל ילדים, נשים וזקנים נשארים פה, ואם תלכו אז יהרגו את כולם". מהפעולה הזו לא יצא שום־דבר, אבל אף אחד לא איים אז בגסטאפו. ובזה האסיפה התפזרה.

איסר אפלבוים: אם אנחנו רוצים לדבר או להתווכח אם היודנראט עשה נכון או לא נכון — לפני־כן אנחנו צריכים לראות איזה מצב היה אז בשביל היודנראט ובשביל האוכלוסיה היהודית בכלל ומה היתה המדיניות הגרמנית לגבי היהודים. היודנראט הורכב למעשה ממתנדבים. אחרת לא יכול היה אלתר דיבינסקי להרכיב את היודנראַט. היתה אסיפה כללית ואף אחד לא רצה להכנס ליודנראט, אז אלתר דיבינסקי אמר: זה נכנס וזה נכנס, ואלה האנשים נבחרו ליודנראט. אני זוכר שאת אהרן הרש שיינבוים בחרו ליודנראט למרות רצונו.

התפקיד של היודנראט בגיטו היה קשה מאוד. אי־אפשר היה ליודנראט להיות טוב אל היהודים ואל הגרמנים כאחד. אם הגרמנים דרשו בצורה המקובלת עליהם, שאם לא יתנו את זה ואת זה — הם יקחו כך וכך אנשים לפינסק לעבודה והיה ידוע שמשם כבר לא יחזרו, עמד היודנראט על המשמר שכל אלה הדברים לא יקרו. ובכל־זאת קרו דברים. לקחו קבוצת נוער למינסק או לז'יטומיר והם לא חזרו יותר.

היה עניין עם כל־מיני קונטריבוציות, את זה היה צריך היודנראט לתת, והאוכלוסיה לא רצתה לתת, מפני שכל אחד חשב שמה שיש לו — מזה הוא צריך לחיות ולהתקיים, ואם הוא ימסור להם אז לא יהיה קיום. — זה היה הפחד מיום המחר. היודנראט עשה את מה שהוטל עליו. יתכן שבעיר שלנו היה היודנראט יוצא מן הכלל בהשוואה למקומות אחרים. היתה לו גישה אנושית יותר. אבל לא לכולם מהיודנראט אנחנו יכולים לתת את השבח הזה. דיברו על כמה אנשים, אינני רוצה להזכיר את השמות. כל הזמן דיברו על כך שהיתה הבטחה מהגרמנים, שיתכן ויהרגו את כולם, אבל לא את היודנראט — הם

ישארו בחיים. כשלקחו את היושב־ראש, והוא היה אחד מבין הישרים — אלתר דיבינסקי — עם כולם והביאו אותו אל המגרש של הגמינה, אז הוא ראה שזה הסוף ואין כבר מה לעשות, אז הוא התחיל לדבר נגד היטלר ונגד הגרמנים ושם הרגו אותו. היו אנשים מטעם היודנראט (אינני רוצה להזכיר שמותיהם מפני שכבר אינם בחיים) שהם הראו את המקומות איפה אנשים התחבאו.

שמואל אייזנשטיין: אני אספר בקיצור על המחבוא של משפחת חיים גרבר. בבית של גרבר היה מחבוא: עשינו שני מחבואים: ישראל גרבר, יצחק, שמואל גרבר ואני עשינו מחבוא למטה מערימות עצים; המחבוא השני, החשוב יותר, היה על הגג. אמנם היה קשה מאוד לעלות על הגג; אבל היה קשה מאוד גם להגיע אל האנשים בכדי לתפוס אותם. צריך היה או לשרוף את הבית או להרסו.

בזמן שבאו לבית של גרבר וחיפשו, הוציאו את האנשים מהמחבוא הראשון; אח"כ הגיעו למחבוא השני. עד כמה שאני שמעתי מפי השכנים הגויים, היהודים שלנו מהיודנראט — גלוצר ושלקמן — בפירוש הובילו את הגרמנים עד למחבוא, ומהמחבוא הזה הוציאו את כל משפחת גרבר; את כל משפחת אייזנשטיין, את משפחת יצחק וישראל גרבר. קודם לכן צעקו: „תצאו משם!". לא האמינו עד כדי כך, שהם יובילו את הגרמנים עצמם עד למחבוא. זה היה בגיטו בפעולה האחרונה. שלקמן הזהיר אותם: „אם אתם לא תצאו מהבית אז נהרוס את הבית הזה ברימונים" — כך סיפר לי גוי.

נחמיה נדב (קציקוביץ): כפי שציינתי קודם, אני הייתי במצב הרבה יותר נוח, ההורים לא היו בכלל בגיטו, הם היו באיזה מקום ברוסיה, ואני עם אחי נשארנו. ביודנראט חשבו שאולי נשארנו עם הרבה רכוש. נקראתי כמה פעמים אל היודנראט. דרשו כסף וזהב. אני ראיתי שהיחס היה מאוד הוגן, ובדרך־כלל התיחסו אל האנשים בצורה הגונה.

אשר לפעולות המשטרה, לא ראינו בפעולות המשטרה היהודית פעולות יוצאות־דופן. הם שמרו על הסדר. היה גיטו. היתה צפיפות. פעולות מיוחדות או התנהגות מיוחדת מטעם היודנראט או המשטרה היהודית כלפי האוכלוסיה היהודית לא היו והסתדרו.

מרדכי בזדרסקי: בענין היודנראט, עלי לציין את כל חברי־היודנראט בעיירתנו דווקא לשבח. אי־אפשר להאשים אותם בכל־מיני תעלולים נגד האוכלוסיה היהודית, כמו שהתרחשו בערים אחרות, כפי שנודע לנו אחרי המלחמה. למשל ראש־הקהילה שלנו, אלתר דיבינסקי ז"ל, שתמיד היה ידוע בפעילותו הציונית והציבורית כיושב־ראש הקהילה היהודית וכיושב־ראש הבנק. את התפקיד של יו"ר היודנראט העמיסו עליו והוא קיבל את התפקיד בעל־כרחו. אני זוכר שבאו אליו הביתה ופשוט התחננו בפניו: „אלתר, אין לנו אחר, אין לנו את מי לבחור, ואם אתה לא תקבל את התפקיד הזה עליך, פשוט אין לנו על מי לסמוך". והוא לא קיבל את התפקיד הזה כיוון שחיפש בו טובת־הנאה, אלא את טובת הכלל. ויתר חברי־היודנראט, כמו חלאבנה רוז'אנסקי או ינקל רזניק, אהרון הרש שיינבוים — הם היו ידועים בעיירתנו משנים בעבודתם הציבורית. וכשהם נכנסו ליודנ־ראט, בכל נפשם השתדלו להקל ולעשות לטובת האוכלוסיה.

זכור לי מקרה אחד, שהביאו פעם ליודנראט עגלה עם שקי־קמח. היו שם 17 שקי־קמח — זו היתה הנורמה בשביל האוכלוסיה היהודית. אני הייתי בן־בית אצל ינקל בושס, בעל־העגלה. אבל זה היה כבר בגיטו והבן שלו שאול בושס נהרג, ונשארה האלמנה

עם שני ילדים; החתן שלו, צדוק חומסקי נהרג; נשארה הבת עם 4 ילדים; והוא נשאר עם אשתו, ילדים ונכדים, משפחה של 15 איש בערך. אני נכנסתי לבית שלהם בגיטו וראיתי שהם ממש נפוחים מרעב. כשהביאו בערב את העגלה אל הגיטו, אז ניגשתי אל העגלה, תפסתי שק קמח מהעגלה — פשוט גנבתי — והכנסתי לביתו של ינקל בושס ואמרתי לו: „יאנקל באַקט ברויט" (תאפו לחם). כנראה שמישהו הלשין עלי, כי כשהביאו את הקמח למחסן ספרו ומצאו 16 שקים. אני לכלכתי את בגדי בקמח, ניקיתי את הבגדים. כעבור חצי־שעה בא אלי הביתה אלתר דיבינסקי, ואמר לי: „מרדכי, זה לא יעזור לך, נודע לי שאתה גנבת שק קמח וזה לא יפה מצדך; יש לך תעודה של ,יהודי מועיל', אתה מסתובב מחוץ לגיטו ואני חושב שלך יש מה לאכול ואתה לא זקוק לקמח הזה". אז אמרתי לו: נכון, אני לקחתי את הקמח — והוא ראה עוד את הסימנים של הקמח על בגדי — אמרתי לו: בוא אראה לך איפה הקמח. הלכתי אתו לביתו של ינקל בושס. הוא נכנס אתי ואני מראה לו, הנה הקמח ואפו כבר לחם. אז אלתר דיבינסקי פשוט פרץ בבכי, התנשק אתי ועם ינקל הבאלעגאָלע ואמר: „אם עשית כך אז באמת אתה ראוי לשבח". הוא בכה אז כמו ילד, וראיתי שזה יהודי עם לב.

עוד מקרה עם אלתר דיבינסקי. כעבור כמה ימים באה קומיסיה מפינסק להסתכל בגיטו על הנקיון. אז נכנסו לחצר של הרב. שם השתכנו משפחות פליטים מהעיירה שרשוב. בקומיסיה היה ד"ר חמלבסקי מפינסק. כנראה שהנקיון בחצר לא מצא־חן בעיניהם; תיכף נתנו פקודה שיבוא יו"ר היודנראט. נתנו לאלתר פקודה לשכב; אז אלתר שכב. מאיר רזניק (הבן של משה מנדל) היה השוטר, אז פקדו עליו שהוא ילקה את אלתר 25 מלקות. מאיר התחיל להלקות אותו בחסד; אז חמלבסקי לקח ממנו את המקל ואמר לו: „אני אראה לך איך צריכים להלקות"; הוא נתן לו 3—4 מלקות ואמר למאיר להמשיך. מאיר נתן לו את 25 המלקות ואלתר נשאר שוכב על האדמה בלי הכרה. הוציאו כמה סדינים, ואני הייתי בין אלו שהביאו את אלתר הביתה. הוא היה פצוע ושכב בבית בערך שבועיים. מכל התפקיד שלו לא שבע אלתר נחת ולא היתה לו מזה שום טובת־הנאה.

עכשיו אני נזכר ביום־השחיטה הגדולה. כשהקיפו את הגיטו — אני גרתי בשכנות עם אלתר — אז ראיתי שכולם רצים מהעיר אל אלתר: „אלתר, מה יהיה?" אז הוא כאילו הרגיע את כולם ואמר: „מה זאת־אומרת, לורנס הבטיח לי שלאנשים בעיר יאנוב לא יקרה שום־דבר". בבוקר ראינו שנכנסו כמה קצינים לתוך הגיטו. פתאום פרץ אלתר מתוך הגיטו ואמר בקול: „יידעלעך צולייפט ס'איז שלעכט" (יהודים, המלטו! זה רע!) אנחנו רצנו אחריו ואלתר התחבא. לנו היה מחבוא מוכן מקודם. התחבאתי ושמעתי מהמחבוא שלי, שהם באו עם הרשל גלוצר. הם תפסו את הרשל גלוצר והוא היה בלי נעלים, רק עם גרבים. גם את הרשל מצאו במחבוא, והם צעקו אל אלתר שיצא מהמחבוא. ושמעתי שהרצל צעק אליו: „אלתר, אני פה, תצא!" ואלתר לא ענה. הפכו את הבית ואת אלתר לא מצאו שם. כנראה שהיה לו איזה מרתף מוסתר היטב. מאשימים את הרשל, שהוא כאילו שיתף פעולה. אי־אפשר להאשים את הרשל גלוצר. אני ראיתי איך שהובילו אותו: הוא היה יחף, הביאו אותו אל ביתו של אלתר, שהוא ישפיע על אלתר, שיגיד איפה נמצא הפרזס והיודנראט, את זה ראיתי בעיני.

אחרי ההשמדה, בערב כשאני ברחתי מהגיטו, שמעתי למחרת שסוף־סוף מצאו את אלתר והביאו אותו לחצר של הגמינה, ושם הוא נאם בפניהם — בפני הגרמנים — ואמר להם: „תדעו שהסוף שלכם קרוב; זה לא יסולח לכם, ואני בטוח שאתם תבואו על גמולכם". באמצע הנאום ירו בו והוא נפל.

בן־ציון פיינשטיין: כל זה נודע מסיפורו של בנו של פוול גורופה שהיה עד למה שהתרחש אז.

נחמיה נדב (קציקוביץ): כאן הוזכר פאוול גורופה. זה היה במקרה שכן שלי. כפי שאני זוכר משנים קודמות, הוא לא היה כל־כך ישר. הוא היה גוי עני והיה גונב אצל היהודים, אבל בימים הקשים הוא הראה שהוא באמת הגון בשביל היהודים.

אחרי שנשארנו במנסרה — נשארנו יחידים בחיים — ברחתי ליערות. ביער נפגשתי עם ינקל רזניק וחזרנו אל הגיטו הקטן. שם נשארו איזה 100 יהודים, אולי פחות מזה — בעלי־מלאכות, כמה רופאים, אלה שברחו נמלטו והתאספו. כשברחתי הייתי אפילו בלי מעיל חם. כשנכנסתי למחבוא בין הקרשים אז הורדתי את המעיל העליון (קורטקע). הייתי ביערות קריטישין שבוע־שבועיים, ואנחנו חיפשנו לבוש; באתי אל פאוול גורופה — היו לי כמה דברים אצלו — והוא מסר לי אותם. ואצל השני — לאחמאי — הוא היה גוי עשיר אבל קשה, אבל הוא החביא את הדוד שלי, את משה מדניק עם ילדו והוא התחנן בפניו שיישאר. ואילו היה שומע בקולו היה נשאר בחיים. כשברחתי מהגיטו הקטן לנתי אצלו לילה ויום — אני וינקל רזניק באסם בתוך הקש. אשתו היתה טובת־לב וידידה שלנו. היא ביקשה וממש התחננה בפני: „אתה עוד מספיק תסבול, עכשיו מתקרב חורף קשה, תהיה כאן עוד כמה ימים, תהיה שבוע; תאכל, תאסוף כוחות ואחר־כך תלך״. אני אמרתי: לא. רק הלילה אנחנו נהיה אצלכם; אתם תכינו לי כמה ככרות לחם, כמה קילו „שפק״; היא נתנה לי כובע של הבן שלה, גרבים חמות, והלכתי. אמרתי להם: אני לא רוצה שבגללי יחסלו אתכם והלכתי. אני מוכרח להגיד, שהיו גם גויים טובים.

העורך: סטינו קצת מן הנושא. אני רוצה לחזור לנושא הקודם. יש לי שאלה לשיטת־העבודה של היודנראט. האם היתה איזו חלוקת תפקידים ביודנראט? אני רוצה לקבל איזשהו תיאור. אני מבין שאלתר דיבינסקי בתור יושב־ראש, משך למעשה בכל החוטים, כל הדברים החשובים באו אליו. הוא התערב אישית, הוא טיפל בהם והוא החליט. אבל מה עשו החברים האחרים של היודנראט?

שמעון פיינשטיין: שם לא היתה חלוקה. אני נכנסתי ליודנראט בכל יום, כי הייתי חפשי בגיטו. ינקל רזניק למשל היה מחלק דירות; ינקל רזניק הקטן (אחיו של פיניע) עסק בעזרה לעניים; שמעון שלקמן היה סגן היו״ר. ביודנראט היו 10 איש. (קריאה: היה גזבר גם כן).

מרדכי בזדרסקי: אני נזכר במקרה בגיטו שבו היה מעורב ינקל רזניק בן טודרוס, חבר היודנראט. היתה פעם פקודה שכל תושבי־הגיטו צריכים למסור ליודנראט את מעילי־החורף (הפרוות). אני זוכר שהיתה אסיפה ברוסליצה ושיינבוים יצא בנאום יפה, והוא פשוט פנה אל המצפון שלנו ואמר: „יהודים, תמסרו את מעילי־החורף, מפני שאם אנחנו נשאר בחיים אז כל אחד יעשה לו מעיל־חורף אחר. ישנה פקודה: אצל מי שימצא מעיל־חורף אחרי האקציה הזו, אז אנשי־היודנראט אחראים בעד זה, בראש וראשונה היו״ר וסגנו״. אז נודע מקרה, שאצל לאה פופיצ׳קה, לבנות שלה היו מעילי־חורף והן לא מסרו אותם. אז ינקל רזניק נשלח מטעם היודנראט לפנות אל המשפחה הזו ולבקש מהם שימסרו את מעילי־החורף, מפני שחס־וחלילה אם ימצאו אצלם מעילים אז יהיה לא טוב, ולא כדאי שבגלל מעיל־חורף תבוא חס־וחלילה שחיטה. חברי היודנראט רצו

לדחות זאת מיום ליום. המשפחה הזאת התעקשה ולא מסרה את המעילים. באו הדברים לידי ויכוח וזה הגיע אף למכות, ובאמת התארגנו שני צדדים בגיטו — בצד אחד היו חבריו של ינקל רזניק, וביניהם גם אני — ועוד כאלו שפנו בתחנונים אל המשפחה הזו וביקשו: תמסרו. גם לי היה מעיל־חורף וגם אני מסרתי. חשבנו שאולי זה יהיה קרש־הצלה לדחות את השחיטה. אבל המשפחה הזאת לא רצתה למסור. היו מכות, היתה כמעט מלחמת־אחים בגיטו — אלו שצדדו בינקל רזניק, שדווקא רצו שימסרו את המעילים; והיו קרובי־משפחה של המשפחה הזו, שהם התנגדו. תוך כדי מכות דרסו את ינקל — הפילו אותו על האדמה ורמסו אותו ברגלים. ואנחנו הגינונו עליו. הגרמנים והמשטרה האוקראינית עמדו מחוץ לגיטו ופשוט נהנו איך שיהודים מרביצים זה לזה.

הסוף היה, שלקחו את לאה זו — בגיטו היה הרי בית־סוהר — באה המשטרה היהודית ואסרה את לאה הזקנה (האמא), והיא ישבה בבית־המעצר שהיה בבית חיים גורודצקי. לבסוף הביאו את המעילים.

באותו בית־סוהר ישב באותו זמן אהרון מאירוביץ (אטשע). הוא היה ידוע בעיר כמי שאהב את הטיפה המרה. אז פעם הוא השתכר וקפץ מהגיטו, הלך מחוץ לגיטו על הכביש וצעק: „נידער מיט היטלער", „זאָל לעבן סטאַלין". והגרמנים שמעו זאת. אבל לורנס, שלקח שוחד כל הזמן, רץ מיד אל אלתר וצעק: „מה עושה כאן המטורף הזה? אני אירה בו!" — אז אלתר נתן פקודה לתפוס אותו. אטשע נכנס בינתיים לבית־הכנסת הגדול. שם היה מחסן גדול של תבואה. הוא התחבא בין השקים והמשיך לצעוק. לבסוף תפסו אותו. לקחו אותו בכוח והביאו אותו לגיטו, והוא ישב יחד עם לאה זו בבית־הסוהר. היה שם אשנב עם סורגים, אז הוא טיפס על האשנב הזה ורצה לצאת. הסורגים נקרעו מהקיר, אטשע נפל וקיבל מכה חזקה בראש, ונפל בלי הכרה על הרצפה.

אחר־כך כשהביאו את המעילים, אז שחררו את לאה ואותו. וזה היה המקרה היחידי של הושבה במעצר בגיטו, שהיתה פעולה כאילו חזקה מצד היודנראט, כשהושיבו בבית־הסוהר על זה שלא צייתו לפקודות. אבל במשך כל הזמן לא זכור לי מקרה של התעללות של חברי־היודנראט באוכלוסיה היהודית.

העורך: קראתי ברשימות, שבגיטו היה בית־חולים. אני רוצה לדעת האם היתה זו אחת הפעולות הציבוריות של היודנראט, או שבית־החולים היה איזה מפעל פרטי של מישהו?

שמעון פיינשטיין: איך האָב געקריגן וואַסער אין זייט. מ'האָט מיך אַרייגעלייגט אין שפּיטאָל ביי ישעיה ראזשאנסקין אין שטוב. דאָרט זיינען געווען צוויי וואַרשעווער דאָקטוירים. אלתר דיווינסקי האָט זיך געסטאַרעט צו קריגן די בעסטע מיטלען, די בעסטע רפואות צו היילן די קראַנקע. ס'זיינען געווען נאָך אַ סך קראַנקע. מ'האָט זיך באַצויגן צו די קראַנקע זייער גוט. איך בין געלעגן דאָרט 20 טעג. מ'האָט מיר געגעבן די בעסטע מיטלען כדי צו אויסהיילן מיר די וואַסער אין זייט. מ'האָט מיר אויסגעהיילט, נאָר אז ס'איז געוואָרן ענגער די צייט און מ'האָט געזען אַז עס קומט שוין באלד די שחיטה, האָט מען געזאָגט: קינדערלעך, ס'קומען אָן שוואַרצע טעג, ווער ס'איז שטאַרקער זאָל אַרויסגיין פון שפּיטאָל, ווייל מען ווייסט ניט וואָס ס'קען זיין. בין איך אַוועקגעגאַנגען אַ שוואַכער פון שפּיטאָל. מ'האָט שוין געזען אַז ס'איז שוין די לעצטע טעג. זיי האָבן געהאָלפן מיט וואָס זיי האָבן געקענט, כדי צו מאַכן אונדז געזונט. דאָס

האָט אַלץ געטאָן דער יודנראַט. מ'האָט געזוכט מיטלען. מ'פלעגט אפילו ברענגען פון פינסק רפואות כדי צו היילן די קראַנקע. איך בין אַליין געווען צווישן די קראַנקע.

הָעוֹרֵךְ: אני רציתי לברר את הקשר בין בית־החולים לבין היודנראט. על בית־החולים עצמו כתבה רחל רוזניק, ומכאן כל הידיעות שלי. היא נתנה תיאור די מפורט, אבל אם נזכר כאן שהיודנראט השתדל לספק תרופות ומזון, וגם עשה מאמצים להשיג תרופות מפינסק, סימן שזו אחת הפעולות הצבוריות שלו. האם כן הדבר?

בן־ציון פיינשטיין: אני אמנם אמרתי דברים בשבח היודנטראט, אבל זכור לי מקרה שאני רוצה להזכיר. זה היה איזה חודש ימים לפני השחיטה הגדולה, אז ישב אלתר דיבינסקי בביתם של הרופאים. באותו בית גרנו גם אנחנו בגיטו. זה היה ערב אחד, ישבו אבא ואני, שני הרופאים ואלתר דיבינסקי. הייתי אז בגיל 17—18. באופן אינסטינקטיבי אמרתי לאלתר: מה אתם חולמים? למה אתם לא מעבירים את הנוער מהגיטו? אז מתוך אחריות מלאה לגיטו הוא אמר לי: „פישער, לך מפה! אנחנו רוצים להחזיק מעמד עד הסוף, ואתה עוד מציע הצעות דרסטיות!" וגירש אותי מהחדר.

הָעוֹרֵךְ: סיכמנו למעשה לפי־שעה את עניין היודנראט. השאלה הנוספת היא בעניין ההודעה שהודיעו בערב שלפני חיסול הגיטו לאנשים שעובדים מחוץ לעיר, במנסרה, שיצאו מיד לעבודה, יקחו אתם מה שצריכים לקחת ליומיים או שלושה. השאלה שאף אחד לא עמד עליה, ושמטרידה אותי: מדוע חשבו הגרמנים לנכון להוציא את האנשים האלה שעבדו כרגיל מחוץ לעיר, מן הגיטו ערב השחיטה הזאת, בזמן שהיתה להם תכנית ברורה לחסל אותם כעבור כמה ימים.

בן־ציון פיינשטיין: בערב יום־השחיטה עבדתי במנסרה — אני אחד מתוך 260 יהודים. בערב־השחיטה, באמצע העבודה ניגש אלינו מנהל המנסרה ואמר לנו: „קבלתי פקודה מהס.ס. שתפסיקו את העבודה לשעתיים; תלכו הביתה ותקחו בגדים ואוכל; תקחו גם את החברים שלכם מהגיטו שעובדים במשמרת השניה, ותבואו בחזרה לעבודה". עזבתי את העבודה (הייתי אחראי על גאטר מספר 1). הלכתי העירה והזעקתי את אחי, הוא היה אז חולה, ואת מי שרק ראינו ברחובות מעובדי המנסרה — הזעקנו וכולנו עזבנו את הגיטו לפני חשכה. חלק קטן כבר עזב את הגיטו בחושך. ומתוך 260 שעבדו שם, התרכזו אולי 300, כי מעטים לא הגיעו ובמקומם הגיעו אנשים כאלה שלא עבדו במנסרה. הפעולה התחילה למחרת בבוקר השכם, אבל את הגיטו הקיפו בלילה.

הָעוֹרֵךְ: הפרטים האלה ידועים לי. השאלה שלי היא: מה היו המניעים של הגרמנים, שהם הוציאו את הפועלים — את האנשים הצעירים, האנשים החזקים — מן הגיטו למנסרה? האם חשבתם על זה? האם שמעתם על זה משהו?

איסר אפלבוים: היו שמועות, וזה הגיע לגרמנים, שמהגיטו רוצים לצאת אנשים צעירים, ואפילו היה מקרה שסיפרו, שהגרמנים כבר באו לחסל את הגיטו. סיפרו להם שיצאו מהגיטו 500 איש, אז הם עזבו את העיר. זה היה יומיים לפני חיסול הגיטו. כשהיהודים נכנסו בחזרה נודע להם הדבר, אז יום לפני זה נתנו פקודה, שכל הגברים מגיל 16 עד 60 ילכו בבוקר לעבודה — למנסרה ולמקומות אחרים, ולא הודיעו אם לשלושה ימים או לארבעה ימים. כשבאו לשם לא נתנו לעזוב את העבודה.

השאלה הראשונה שלנו במנסרה היתה: מה זה? מדוע לא נותנים ליהודים לצאת מהמנסרה? אז המנהל (הוא היה קאתולי) אמר בפירוש: יש פקודה מפינסק מה־„געביטסקאמיסאר״ לא לתת ליהודים לצאת. התחלנו — בהשתתפות המכניק שלנו — לצלצל לפינסק ולברר מה קרה. לא קבלנו שום תשובה. היתה תגובה מאיתנו: להוציא את הנשים. הראשון הלך נחום אייזנשטיין להביא את אשתו. הוא בא לשם, לא נתנו לו להכנס לגיטו, ואת אשתו הרגו בנוכחותו.

שמעון פיינשטיין: אני ישבתי בידנראט, ופתאום אני רואה את בני רץ. — „בני, מה קרה?״ שאלתיו. „ישנה פקודה מהמנהל לקחת אוכל לשלושה ימים ובגדים״. ענה לי. הלכתי הביתה, בני השני, אברהם, שכב אז חולה, והוא שאל אותי: „אבא מה אעשה?״ אמרתי לו: „התלבש ולך אל המנסרה״. — הוא יצא האחרון. אחרי שהוא יצא כבר, סגרו את הגיטו בשעה 6 — 7 בערב.

אברהם פיינשטיין: אני שכבתי עם גריפה קשה, עד 40 מעלות חום. באותו יום בא בן־ציון, זה היה בערך בשעה 3.00, ואמר שיש עוד שעתיים זמן, והמילים הראשונות שלו: „אברהם, התלבש! אני בא מהטרטק, ישנה פקודה שכל היהודים שעובדים בטרטק יקחו אוכל לשלושה ימים; להתלבש חם; ישנה עבודה דחופה וצריכים להוציא לפועל את העבודה. אבל מי יודע מה זה...?״ אמא התחילה לבכות ולא נתנה לי להתלבש. אבא היה בידנראט, הוא שמע את המקרה אז הוא בא. שאלתי: „אבא, מה לעשות?״ הוא אמר: „תתלבש.״ התלבשתי חם מאוד; בן־ציון הלך ואמר: „תבוא מיד!״ בבית לא היה לחם; אבא הלך אל סבתא והביא לחם, מלפפון, שם לי בשקית, והוביל אותי עם אחי הקטן, נחום׳קה, עד השער. היה כבר מאוחר, כל היהודים עזבו. אני עוד עמדתי ודיברתי, ואני זוכר שאבא אמר לי: „אברהם, תצא, כי עוד מעט לא יתנו לצאת״. והמשטרה היהודית אמרה: „תצא כבר, ישנה פקודה לסגור בשעה 6.00״.

יצאתי האחרון. פגשתי את נחום אייזנשטיין הולך ואת האחים פופיצ׳קה ועוד שניים־שלושה יהודים (כבר אינני זוכר מי). הגענו לשער של הטרטק בשעה 6.30 בערך. ערכו אצלנו חיפוש, 20 הקוזאקים שמרו עלינו ונכנסנו האחרונים. בערב הסתובבנו בתוך החצר ולא ידענו שום־דבר — עד למחרת בבוקר — כשבאו הגויים הראשונים ואמרו: „מוציאים את היהודים אל השוק״.

שמואל אייזנשטיין: ביום רביעי בשעה 2.30 הגעתי לגיטו ונכנסתי הביתה בבהלה. דיברתי עם אבא ז״ל ואמרתי: „אולי אקח אתי את אחי הרש׳ל למנסרה?״ אבא אמר: „אנחנו נפריד אתכם — אתה תלך למנסרה — מפני שהיתה שמועה מפי המכניקער (עבדתי בתור מסגר במנסרה), שהיות שלא עשינו את הנורמה, עומדים לשלוח אותנו. אז אבא שלי אמר לי מלים אלו: „אני מפריד אתכם — אתה תלך בשלום — או שהרש׳ל ישאר או שאתה תשאר״.

לקחתי את שקית האוכל והלכתי אל המנסרה, ואחי נשאר בגיטו. למחרת בבוקר השכם, בערך ב־7.00, ראינו איך סוחבים את האנשים בדרך לפרדיל.

נחמיה נדב (קציקוביץ): ביום רביעי לפנות־ערב עבדתי במשמרת שניה בטרטק. אז נתנו פקודה, שכל הפועלים יתאספו בטרטק. אני רוצה לענות כאן על

שאלתו של העורך: מה היתה הסיבה שהגרמנים הוציאו את כל הפועלים היותר צעירים מחוץ לגיטו? ואני רוצה להצטרף כאן להנחתו של איסר אפלבוים. הכוונה היתה ברורה — הם פחדו מהצעירים. הם חשבו שבמקרה והצעירים יתקוממו אז תהיה שם מלחמה. הם רצו למנוע זאת. היה להם יותר נוח לבודד את הצעירים. ואנחנו לא היינו חפשיים שם — היינו מכותרים. עמדו שם 40 קוזאקים עם רובים ומכונות־יריה.

אבל לא השלינו את עצמנו. אנחנו ידענו שהסוף מתקרב, וכולנו ידענו, שאת הגיטו יחסלו. חיסלו את כל הגיטאות וכל האוכלוסיה היהודית בסביבה. ברור כשמש, שהם רצו להפריד ולבודד את הצעירים, שהרי יותר קל להלחם עם קבוצות קטנות.

בן־ציון פיינשטיין: היתה עוד סיבה: היתה הזמנה גדולה של אדנים למסילת־הברזל. ואז עבדו במקרה בייצור אדנים למסילת־הברזל בחזית הרוסית־גרמנית. וההזמנה היתה באמצע העבודה. עובדה, ברגע שהרגו את היהודים בגיטו, והרגו חלק גדול מעובדי הטרטק, השאירו את בעלי המקצוע. אז דחו את כל העבודות האחרות ועבדו רק באדנים — בערך שבועיים־שלושה עד שגמרו את ההזמנה. זו היתה אולי סיבה לא כל־כך חשובה, אבל אחת מהסיבות.

אברהם פיינשטיין: אני רוצה לתאר בקיצור מה התרחש באותו בוקר יום ששי, אותן שעתיים גורליות. ידענו כולנו שהגיטו חוסל, וראינו בעינינו איך הובילו את היקרים שלנו לטבח. זה לא היה רחוק מהכביש וכל אחד מאתנו בכה. ביום ששי בבוקר השכם ראיתי שמתאספים הבחורים היותר מבוגרים וכאילו היותר גיבורים, ואני הייתי ילד כזה שבכל חור אהבתי להיות. והיו שם גם איסר וגם הרש׳ל אהרונובסקי, זה שנהרג ביער, ועוד כמה בחורים, וביניהם היה יהודי מבוגר מבריסק, סטוצקי, ולדאבוני הרב הוא הרס את כל העסק. ראיתי את המתרחש ושמעתי את השיחה. הרש׳ל אהרונובסקי, שהיה ביחסים טובים עם הקוזאקים, הציע: „חברה, כל הקוזאקים ישנים. אנחנו נקפוץ לתוך האפרט ונהרוג אותם; ובינתיים אני אעלה למעלה עם איסר או עם עוד כמה אנשים, אדבר עם הקוזאק שבשמירה; בינתיים אתפוס אותו; נקח מהם את המקלע ונברח מהטרטק״.

אני זוכר שסטוצקי קם ואמר: „רבותי, לא צריכים לעשות זאת; הגיטו מחוסל, נשארו 250 אנשים — בינתיים אנו נשארים בחיים״. ואז אמר מישהו (אינני זוכר מי): „אם־כך — להתפזר!״ כולם התפזרו. ואחרי חצי שעה באו מאות־מאות גרמנים עם שוטרים, הקיפו אותנו ולא היה כבר לאן לברוח. אף אחד לא ברח מהטרטק; 10—15 איש התחבאו בין הקרשים. תיכף הוציאו אותנו בשורות. אני זוכר שהשוטר שברקובסקי בא הראשון עם הגרמנים לשטח. אני ניגשתי עם אחי אל שברקובסקי (שאתו למדתי ביחד), ושאלתי אותו: מה זה צריך להיות? הוא גידף אותנו בפולנית ואמר שאלה הרגעים האחרונים שלנו. רצתי עם אחי למטה להתחבא בין המכונות. ראינו שאין מקום; אמרנו: „נלך עם כולם ביחד״. הוציאו לנו פסק־דין מוות היות ולא בצענו שוב את העבודה. אני זוכר שעמד שם העגלון, לייבק׳ה. הוא התעלף. אמנם הביאו לו מים השקצים. המנהל נתן צעקה: „נאַ פראַבו זוורוט!״ והגענו למגרש. הראשונים פחדו לעבור, ואני זוכר שכל אחד מאתנו זרק את המעיל, את המגפים. אבל כמו שיצאנו היו שם גרמנים לאלפים וגם שוטרים.

נ ח מ י ה נ ד ב (קציקוביץ) : אילו הייתי מספר — אני הייתי הרי במנסרה — איך אני ניצלתי, אז זה באמת נסים ונפלאות. כפי שידוע לכם, אני עבדתי בתוך המנסרה — במכונות, והאח שלי, נוסל, עבד במשמרת על־יד קרייצזעג (משור). בחוץ עבד בן דודי שלמה וייס. הם עבדו בשטאבלים (ערמות) של הפארקט. ובתוך הפארקט היו לנו מחבואים. ושם אנחנו קבענו לנו מחבוא. ידענו בדיוק לאן להכנס. אחי נוסל ז״ל נכנס, אבל שם היה מלא ומצאו אותם. אני רצתי למחבוא שקבעתי לעצמי. אני ברחתי מיד מהשורה, אפילו לא חכיתי עד שהוא התחיל לדבר. ברחתי עם עוד בחורה אחת שאיננה בחיים. יום לפני־כן ראיתי את חיה־בתיה ורניק. אני למדתי אתה יחד, נדמה לי שהיא גם־כן עבדה שם, והיא התחבאה מתחת לאיזה קרשים. היא הוסוותה ע״י 3 קרשים, ולמחרת בבוקר לא הלכה לשם ; המקום היה פנוי אז אני נכנסתי. הסווינו את עצמנו ושכבנו שם מיום ששי עד יום שבת לפנות־ערב. אני שכבתי שם עם סוניה פלדשטיין. אני החזקתי לה את הפה. הגרמנים הסתובבו עם קתות הרובים : „כאן מוכרח להיות יהודי !" ידעתי שבגלל יהודי אחד הם לא ישרפו את העצים.

שכבנו שם בלי מים ובלי לחם עד יום שבת לפנות־ערב. לפנות־ערב אני שומע מדברים יידיש — זה היה ברל קארולינסקי וכנראה אתם. התחלתי לקרוא. הם שאלו : „מי זה ?" אז אני אמרתי, והביאו לי לחם ומים. וכך ניצלתי באותה הזדמנות.

ה ע ר ה : העדות הוקלטה על סרט הקלטה והועתקה ע״י המחלקה לגביית עדויות של „יד ושם", סניף תל־אביב (נ־2622/67). העדות הוגהה ונערכה ע״י העורך.

לוח הקרבנות שנרצחו בידי הנאצים ביאנוב

— א —

אדמובסקי רבקה בת אברהם
אודרוזינסקי זיסקה בן יצחק ומנוחה
ואשתו רחל בת משה וברוניה
ובתם יהודית
אודרוזינסקי ברציק בן זיסקה ורחל
ואשתו איטקה בת שמואל ואסתר
מנוחה פרל ואסתר
אודרוזינסקי אביגדור בן יצחק
ומנוחה
אודרוזינסקי ישראל בן יצחק ומנוחה
ואשתו שרה בת יעקב ובײלה
ובתם שרה ובנם משה
אודרוזינסקי מאיר בן מרדכי וגיטל
ואשתו בתיה בת שבתאי ונחמה
ובנם דויד
אודרוזינסקי נחמה בת שמואל חיים
ושרה ובתם חיה
אודרוזינסקי שמואל הרש בן שמואל
ואיטקה בניהם ובנותיהם בשה
פשקה יוסף אטקה שמחה יצחק
אברהם ויעקב
אוקראינץ פשקה בת אלתר ויונה
ובתה אטקה
אוקראינץ ישראל בן מרדכי ומשפ׳
אוקראינץ אברהם בן מרדכי ומשפ׳
אוקראינץ מנשה בן מרדכי ואשתו
לאה בת סניה ודבורה ומשפחתם

אוקראינץ חיים ומשפחתו
אוקראינץ יוסף ומשפחתו
אוקראינץ יעקב ומשפחתו
אוקראינץ עוזיאל בן שרה ואשתו
פריידל בת ראובן וחיה ובנם מאיר
ובתם רחל
אוקראינץ הירש לייב ומשפחתו
אוקראינץ אלתר ומשפחתו
אוקראינץ חיים לייב ומשפחתו
אוקראינץ יצחק ומשפחתו
אוקראינץ יעקב ומשפחתו
אוקראינץ מייטה בת נתן ומשפחתו
אייזנשטיין יוסף ומשפחתו
אייזנשטיין פריידל בת זיסקה ורחל
בנם יוסף ובתם בריינדל
אייזנשטיין גצל בן שלמה וחנה רחל
ואשתו חיה בת שמואל יוסף
ופייגה בניו ובנותיו הרשל מרים
חנה־רחל
אייזנשטיין מאיר בן שלמה וחנה־רחל
ואשתו חיה בת ישראל ורבקה
ובניו משה ושמואל
אייזנשטיין שלמה ואשתו רחל־לאה
אייזנשטיין זוול ומשפחתו
אייזנשטיין ברל
אייזנשטיין־גנז מינדל ובניו ובנותיו
איסר מנוחה חיה זליג יוסף
ואברהם

אייזנברג מיכל בן פישל ושרה ואשתו
רחל בת יוסף ובתיה ובנותיהם
שרה ויענטל
אייזנברג יעקב בן מיכל ושרה ואשתו
הלינה ובנם יוסף
אייזנברג לייבוש ומשפחתו
אפעלבוים מרדכי בן משה וחנה
ואשתו פריידה בת שמואל יוסף
ופייגה
אפעלבוים רחל בת מאיר אשר ובנה
משה
אפשטיין מרדכי בן יצחק ובתיה
ואשתו הניה בת צבי וחיה ובניהם
אברהם בנימין עקיבא
איינבינדר ברציק בן משה ובריינה
אשתו רבקה ובנם אבא ובתם לאה
איינגל שרה ומשפחתו
אלשטיין חיה ובנה זליג

— ב —

בגין שרה ומשפחתה
בוקסר הרשל בן משה ולאה ואשתו
רבקה בת שמואל ושרה ובנם
אברהם ובתם חנה
בורשטיין זאב בן אברהם ואשתו
הניה־רבקה בת מרדכי־הרש
בורשטיין בת שבע ומשפחתה
בושס יעקב בניו ובנותיו שאול שרה
פייגל הניה פרל חיה
בזדסקי ישראל ואשתוביילה
בזדסקי זליג בן ישראל וביילה אשתו
מלכה בת מאיר ופרל בנם זוסיה
ובתם אסתר

הרב בוסל זלמן אשתו חנה בת הרב
ר׳ יוסף ובנם שמואל
בלום לייב ומשפחתו
ד״ר בטלין איזה ומשפחתו
בלקמן זליג ומשפחתו
בכר יצחק ומשפחתו
בסביץ אברהם ואשתו דינה
ברזובסקי יעקב ואשתו ביילה ובניו
ובנותיו משה שפסל יוסף חוה
ותמר
בקרמן משה בן ליפה ואשתו בריינה
בת יוסף בנם ליפה ובתם פרומה
בקליאר אשר ומשפחתו
בקלצוק מרדל ומשפחתו
בקלצוק שמואל בן משה ומרדל
בקלצוק קלמן מלכה מיכל ושפרה
בקלצוק פריידל יוסי ורחל
ברוסטוב משה ומשפחתו
ברוסטוב שלמה ואשתו מלכה
ברנבוים סיני ומשפחתו
ברנבוים מיכל בן סיני וחנה אשתו
פייגל ובניהם גיטל אברהם ושמואל
ברנבוים שרה בת סיני וחנה
ברנבוים יהודית אהרן והרש
ברנבוים משה בן אהרן ואלטה ומשפ׳
ברנבוים חנה־פסל
ברנבוים מנדל ומשפחתו
ברנבוים רחל אברהם בשקה מנדל
בצלאל
ברנבוים לייב לאה ואברהם
ברנבוים שמחה ומשפחתו
ברנבוים אברהם הרשל ורחל
ברנבוים יעקב ומשפחתו

ברסקי יודל ומשפחתו
ברסקי משה ומשפחתו
ברפמן אבא ומשפחתו
ברסקי אברהם אשתו מאשה ובניו ובנותיו יעקב שמואל ציפורה מיי־טה עטל הניה

— ג —

גולדמן משה בן שמואל־יוסף ופייגה ואשתו עטל
גולדמן ציפה
גולדמן אסתר ובנה אברהם
גולדמן אלתר ומשפחתו
גולדמן יצחק ומשפחתו
גולדמן יוסף ומשפחתו
גולדמן רבקה בת דוד וגוטה
גולדמן בודיה בן יעקב־לייב ורבקה בניו ובנותיו חנה בנימין יהושע
גולדשטיין לייב בן קלמן וחנה
גולדשטיין שרה בת שלום־משה ורייזל ובניו ישראל שפסל קלמן
גולדשטיין רייזל בת יהודה לייב וזלטה
גולדשטיין זלטה
גלזמן שכנא ומשפחתו
גלזמן חצקל בן שכנא ואטקה ואשתו ינטל ובנם מרדכי
גלזמן חנה יהודית ומשפחתו
גולדשטיין ברכה ומשפחתה
גולדברג אהרן בן אליעזר ואשתו לאה ובנם משה
גולדברג דבורה ומשפחתה
גולדברג אשר ומשפחתו

גולדברג שלמה ומשפחתו
גולדברג אסתר וחיה
גולדברג עטיל בת יעקב־בר ופשה־רחל ובתם הדסה
גודינגר אשר ומשפחתו
גורודצקי הירש ומשפחתו
גורודצקי אברהם בן זלמן ושפרינצה בניו ובנותיו שלמה פניה טייבל
גורודצקי בר לב ומשפחתו
גורודצקי חנה בת מרדכי־לייב וחיה ובניה חיים אברהם יהודה
גורודצקי שמואל בן מרדכי ובשה ואשתו סלוה ובנם בני
גורודצקי רייזה
גורודצקי זלמן ואשתו יהודית ובנם אברהם
גורודצקי אברהם ורבקה
גורודצקי אברהם בן חיים ושרה ובניהם דוד ויהושע
גורודצקי ראובן בן זלמן וינטה
גורודצקי ישראל בן זלמן וינטה
גורודצקי יעקב בן זלמן וינטה ואשתו רחל ובניו ובנותיו שמואל אברהם ומרי
גוטלייב יהושע טייבל פשקה אביבה
גלוצר הירש בן אברהם ואיידל ואשתו רעיה
גלוצר איידל
גולדשטיין ינטל מיכל אליעזר השל פישל ובודיה
גורביץ בלומה ודניאל
גרבוז בבל ומשפחתו

גינזבורג פייבל בן חלבנה ובוניה ואשתו רחל בת זלמן וינטה ובנם חלבנה
גרבר יצחק בן חיים ושרה ואשתו פרומה בת גצל וחיה ומשפחתם
גרבר חיים ואשתו שרה
גרבר דוד בן חיים ושרה ואשתו גולדה ומשפחתם
גרבר פניה ומשפחתו
גרבר משה ניסל ואשתו חוה
גרבר שפסל בן משה ניסל וחוה ואשתו נחמה
גרבר אלתר ואשתו חנה בנם יהושע ובתם פריידל
גרבר לאה ובנה ובנותיה פייגל מינה יצחק
גרבר־רזניק רייזל בתה חיה ובנה ישראל
גרטמן רחל בת ישראל והדסה ובניהם חיה אהרן ברוך רבקה אטקה ותמר
גרובר שמואל והינדה
גריבר מיכל ולובה

— ד —

דיוינסקי אלתר בן יעקב ופסיה ואשתו מלכה בת לייב וחיה ובניהם יעקב חיה ופייגה
דיוינסקי לייב בן יעקב ופסיה ואשתו מוסיה בנם יעקב ובתם שושנה
דיוינסקי בבל בת יעקב ופסיה ובנו־תיהם לאה פרומה חיה ויהודית
דייבוק יצחק חיה שלמה־לייב ודוד
דרוקר יצחק אשתו חיה ובניהם שלמה לייבל ודוד

— ה —

הוכמן ארקה אשתו פשה ובתם שושנה
הוכמן משה ומשפחתו

— ו —

וולדבסקי מיכל ואשתו חיה ובניהם ד"ר קוטל מרדכי־צבי משה נחמה אידה מרים ורבקה ובנה עמנואל
וינגורטן שלום ואשתו רייזל בת אברהם יעקב ושיינה
ויכנס ראובן ואשתו טייבל ומשפ'
ויס שלמה בן יעקב וצפורה
וינשטיין חיים ומשפחתו
וינשטיין מוטל ומשפחתו
וינשטיין סירקה בנה יצחק ובתה מלכה
וינצקי רבקה ובניה יודל יהודית רחל והדסה
ויסוצקי משה־דוד ואשתו טילה
ויסוצקי אברהם בן משה דוד וטילה ואשתו בתיה ובניהם לאה שרה יוסף ברכה
ויסוצקי ראובן בן משה־דוד וטילה ואשתו רייכל ומשפחתו
וולובסלקי בניה בן הירש ומיכלה ואשתו זיסל ומשפחתן
ורוטיצקי אלתר ומשפחתו
ורוטיצקי חצקל ואשתו חמקה
ורוטיצקי אשר בן מאיר ואשתו רייסל בניו ברל ובנותיו רחל שרה לאה

ורשבסקי בנימין ואשתו מרים
ורשבסקי חיים ואשתו מרים ומשפ׳
ורשבסקי יהודית בת משה ושרה ובתם איטקה
ורשבסקי דוד ואשתו יענטל
ורשבסקי ברל ומשפחתו ובנם הרשל
ורשבסקי משה בן אלתר ורחל ואשתו פרומה בת אליעזר ואסתר ובנם אברהם ובתם שרה
ורניק מרדכי ואשתו גולדה ובניהם יצחק קופיל שושנה ופריידל
ורניק השל ואשתו ברנה ובתם חיה־שרה
ורניק זלמן ואשתו מינה ובניהם קופל פריידל וגולדה

— ז —

זילברמן בנימין בן שמריהו ושרה ואשתו פריידל בת משה ופיה ובניהם יעקב צירל ואיטקה
זגר אלתר ואשתו מיכלה ובנם יצחק
זגר ברוך ומשפחתו
זגר צבי ומשפחתו
זלוטניק אברהם ואשתו רשקה
זליקוביץ חיה ובניה ירוחם רוחמה ורבקה
זרוצקי ראובן בן ברל ושרה ואשתו נעימה בת עוזיאל וחיה ובניהם ברל ואברהם סימה וצירל

— ח —

חרסל רבקה בת אלתר ושרה
חיניץ יהושע בן ירחמיאל ואשתו חנה בת מרקל ורבקה ובניהם הרשל ופייגה
חיניץ חיים ומשפחתו

— ט —

טאוב אברהם ואשתו פייגלה בנותיו בובצה ודבורה
טבצניק מאיר ומשפחתו
טבצניק שמואל בן גרשון ורייזל ואשתו ליובה ובתם שרה
טבצניק ביילה ומשפחתה
טבצניק גרשון ואשתו רייזל
טבצניק מנדל ואשתו פריידל
טבצניק יצחק ומשפחתו
טבצניק אייזיק ומשפחתו
טוקל אלתר ואשתו רייזל
טוקל אלי לייב בן מיכל וראדל ואשתו דינה ובניו ישעיהו ומיכל
טונקל־שורץ יוסף ואשתו מלכה
משפחת טשיז מכפר נקלה
טננבוים חינה בת אהרן ופסל
טננבוים אברהם ואשתו פרל ומשפ׳
טננבוים יצחק ואשתו טייבל בנם קופל ובתם פריידל
טננבוים שמואל בן הרשל ואשתו גיטל ובניהם ישראל הרש מייטה
טננבוים מנוחה ומשפחתה

— י —

יבלונסקי לייב ואשתו באשה
יבלונסקי יודל ומשפחתו

יוסילביץ הניה בת לוי ואסתר ובתם זלטה
יוזוק מאיר־אשר ואשתו גיטל ובנם יעקב ובתם נחמה
יוזוק לייב ואשתו חינה ומשפחתם
ילישבסקי זלמן ואשתו רייכל ומשפ׳

— כ —

הרב כהן יוסף ואשתו זלדה ובנם חלבנה
כהן פרל ובניה יצחק אברהם לאה
כהן שמשון ובנו ברל
כהן משה ומשפחתו
כובל אהרן ומשפחתו
כובל שרה ובתה לאה
צרטוק־קצמן זלמן ואשתו ובניהם אברהם קופל איטקה פרלה טילה חיה
כהן משה ומשפחתו

— ל —

לומסקי מאיר ואשתו פרל
לומסקי חיים בן מאיר ופרל ואשתו גולדה ובנם יעקב
לדרמן יצחק ואשתו שרה ובניהם חיים ומוטל
לוין אברהם אהרן ואשתו מלכה ובניהם יוסף ויצחק לייב
לוין משה ואשתו שרה
לוכטמן משה ואשתו מייטה ומשפ׳
לוין אידל הרצל ואלטה
לוין משה וולול ואשתו רייכל ומשפ׳
למדן שמואל ומשפחתו
ליפשיץ ירוחם בן אברהם ומרים ואשתו הניה בת משה וחינה
ליפשיץ אשר בן אפרים לייב ואשתו רייכל בת משה ובניהם משה ואפרים
ליפשיץ אלתר ואשתו בריינדל ובנם שמואל ברוך
ליובשובסקי ישעיהו ומשפחתו
ליובשובסקי משה ומשפחתו
לנדו־לוין טייבל בת לייב ושיינה

— מ —

מדניק משה בן מרקל ורבקה ואשתו לאה בת יוסף וטייבל בנו גימפל ובנותיו מייטה ויונה
מדניק בלומה ומשפחתה
מוגילנסקי יצחק ואשתו צרנה
מוגילנסקי לוי בן יצחק וצרנה ואשתו חנה בת נתן ופייגה ובניו משה ושמרל
מוגילנסקי אברהם ומשפחתו
מינסקי וולף ואשתו רחל ובניהם מיכל ברוך ובתיה
מינסקי איסר ואשתו מרים ובתם מינה
מייארוביץ אהרן
מייארוביץ מאיר ומשפחתו
משל נחום ואשתו הניה ובניהם ברוך אהרן ישראל ברכה וחינקה

— נ —

נימצוביץ אברהם ואשתו שיינדל בת הירש ואיטקה ובניהם שלמה ורחל

נימצוביץ יוסף בן אברהם־יעקב
ושיינדל ואשתו רחל ובני משפחתם
ניסלבוים חיים ואשתו חנה ובתם
פייגל
נירנשטיין גולדה ומאיר
נירנשטיין נחום ואשתו גיטל
נירנשטיין אלתר, יעקב דביש מלכה
חייקה

— ס —

סולדברג שמואל אשתו הניה בנם
הרשל ובנותיו בבל מלכה
סולובייציק שמשון אשתו רבקה בנם
אשר ובתם חנה
סושיצקי משה לייב ואשתו הינדה
ומשפחתם
סושיצקי דב ומשפחתו
סזיטובסקי סניה ומשפחתו
סטארובינסקי ראובן ומשפחתו
סימינובסקי אברהם ואשתו חיה בת
זושה ופרומה ובניהם שמחה
אליעזר זושה סלוה ופרומה
סניטובסקי נתן אשתו פייגה בנם
משה ובתם גיטל
ספורובסקי חיה
ספורובסקי אליעזר ואשתו גולדה
ספיר יצחק אהרן ומשפחתו
ספיר נפתלי בן יוסף ובנותיו חנה
אסתר ובודיה
ספיר לאה בת אליהו ודינה

— פ —

פולק אשר אשתו מלכה בניו חיים
ישראל לייב וולבל ובתם בריינדל
פומרניץ חיים בן בנימין וחנה ואשתו
ביילה בת יעקב וציפה ובתם חיה
פומרניץ ברל בן ישראל וחיה ואשתו
מינה ומשפחתו
פומרניץ לייב ומשפחתו
פומרניץ דניאל ומשפחתו
פומרניץ רחל
פופיצקי אברהם ואשתו שרה ומשפ׳
פופיצקי דוד ומשפחתו
פופיצקי אברהם ומשפחתו
פופיצקי אבא ואשתו חנה ובניהם
שיינדל חנינה לייב ושמואל
פופיצקי שמואל ומשפחתו
פופיצקי מוטל אשתו לאה ובניהם
משה טייבל מרים ושרה
פורטנוי דוד ואשתו פריידה ובניהם
אהרן ומשה
פורטנוי יוסף ואשתו רבקה ומשפ׳
פורטנוי אהרן ואשתו נחמה
פיינשטיין אסתר ובתה חנה
פיינשטיין משה בן אלתר ואסתר
ואשתו דבורה ובתם רבקה
פיינשטיין שרה רבקה בת דוד וסימה
בתם שיינה־לאה ובנם נחמן־יוסף
פינצוק אסתר בת ישראל ובניה
אביגדור וישראל
פלבסקי שמואל ואשתו גיטל ובתם
אהובה
פלדמן מוטקה אשתו אלטה ומשפ׳
פלדמן יוסף אשתו אסתר ומשפחתם

פלדמן אסתר גיטל
פלדמן אברהם רחל ריבה ושיינדל
פלדמן מיכל אשתו חיה ובניהם ישעיהו פישל משה רבקה חנה ביילה
פלדשטיין ביינוש ואשתו צירל בת אלתר וחנה ובניהם יודל יונה אפרים רבקה ברכה ופסל
פלדשטין וועלוול ואשתו רווה ומשפ'
פלדשטין זליג ומשפחתו
פלדשטין אברהם ומוטיל
פלדשטין ינטה בת נחום וביילה ובנותיו ביילה וטייבל
פלדשטין זוול ואשתו אסתר ובניהם צבי יודל וסוניה
פלוטניק זאב ובנו יעקב ובנותיו ביילה ואטל
פליישמן שמחה ומשפחתו
פרוזנסקי זלמן בן הינדה ואשתו ביילה בת משה וגיטל ובניהם שמואל נחמן ולייזר
פרץ ישראל ומשפחתו
פרץ אהרן ומשפחתו
פרדמן אסתר ובנותיה הניה שולמית ורחל
פרידמן יעקב ואשתו רבקה ובנם יוסף
פרידמן נפתלי ואשתו הניה ובניהם חיים אסתר שולמית ורחל
פרידמן סוסי
פרטמן אברהם ואשתו פנינה בנם מוניק ובנותיו שרה וחוה
פרסקי ירמיהו ואשתו גאולה ומשפ'
פרטמן שאול ובניו דוד ומנדל
פשקובסקי ליפה שרה ומאיר

— צ —

צמרינסקי אלתר בן משה וגיטל ואשתו מינה ובניהם פינצ'ה ושמאי
צרטוק יואל בן זלמן
צימרמן חיים ואשתו ביילה
צימרמן מנוחה ובניה יחיאל ויעקב
צמרינסקי אברהם ואשתו אסתר בנם שמרל ובתם שרה

— ק —

קוטליאר אלתר ומשפחתו
קוטליאר לייב ומשפחתו
קובריק ברוך ואשתו בריינדל ומשפ'
קוברינצוק יצחק ומשפחתו
קוזמק טוביה ומשפחתו
קוסובסקי יהושע ומשפחתו
קופילס זליג ומשפחתו
קופרשטוך לוי ואשתו צירל ובנם צבי ובנותיהם שיינה וגיטל
קושנר זליג ואשתו גיישה בנם מאיר ובתם צביה
קפלן יעקב אשתו מייטה בניו איסר לייזר ונחמן ובתם הינדה
קציקוביץ בנימין בן נחמיה ופסיה
קציקוביץ נתן בן פנחס ודובה
קציקוביץ פסח בן יהושע ואיטקה
קציקוביץ פריידל בת סנדר

קרביץ לאה בת הרש ופסיה
קרביץ מאיר בן חנה שרה
קרבץ משה ישעיהו ומשפחתו
קרבץ חיה ליבקה רחל וגיטל
קרולינסקי לייב בן זלמן ואסתר
אשתו רבקה בת פרל ובתם זלדה
קרולינסקי שמחה בן זלמן ואסתר
קרולינסקי אסתר בת אריה ודינה
ובתה שרה

— ר —

רוצקי אברהם בן יוסף וחינקה ואשתו
חנה בת שמואל ומרים בנם יוסף
ובנותיהם מרים וגיטל
רוצקי עוזיאל ואשתו צביה ובניו
שמואל ואברהם
רווניצקי אלתר בן יעקב ואשתו מרים
רוזנסקי חלבנה בן ישעיהו ובילה
ואשתו נחמה ומשפחתם
רזניק מרדכי בן טודרס ומינדל
ואשתו שרה ומשפחתן
רוזנשטיין גולדה בת לוי ושיינה ובניה
יהודה וסיומה ובתם בינה
רוטשטין שוויל בן נוח ודרייטל ובניו
נח ויצחק
רוטנברג פשה־רחל
רוטנברג יצחק והרשל
רוטנברג ראובן ואשתו רבקה ומשפ׳
רוטנברג אסתר נתן וחיה
רזניק יצחק בן שמריהו ושרה ובניו
נחום שמחה אביגדור ואבא
רזניק שרה בת ישראל אייזיק ואיציק

רזניק הרשל ומשפחתו
רזניק נתן ומשפחתו
רזניק אסתר ומשפחתה
רזניק מרדכי לייב ובניו אברהם גיטל
ומרים
רזניק פריידה איציק חיה ודבורה
רזניק שרה פייגל גולדה שלמה בר־
לייב
רזניק בריידל ישראל וצרנה
רזניק ישראל משה ומשפחתו
רזניק משה בן מנחם מנדל ואשתו
חנה בת ראובן בתם שרה ובניו
שמואל מאיר ראובן
רטנובסקי משה ואשתו שרה ובניהם
יעקב שמואל יצחק הניה
רטנובסקי חיים ואשתו לאה ומשפ׳
רטנובסקי יצחק ואשתו רחל־דבורה
רטנובסקי אליעזר גרונצה והניה
רטנובסקי מנדל ומשפחתו
רימלנד בנימין ואשתו רחל ובניהם
ישראל שמחה נחמה מינה ואסתר
רימברג ישעיהו ומשפחתו
רימברג שמחה ומשפחתו
רימברג שכנא ומשפחתו

— ש —

שוסטר דוד בן לייב ויהודית ואשתו
חיה בת אבא ואיטקה ובניהם
משה שמואל איטקה ויענטל
שוסטר יהודית יצחק דניאל פסל
דינה
שוסטר יוסף בן דניאל ושפרה ובניהם
איציק־לייב ומייטה

שוסטר יודל בן דניאל ושפרה
שוסטר אברהם ומשפחתו
שוסטר גדליה ומשפחתו
שוסטר זליג ומשפחתו
שוסטר גדליה ומשפחתו
שוסטר זליג ומשפחתו
שיינבוים אהרן־הרש ואשתו בתיה
ומשפחתו
שוחט אהרן ומשפחתו
שושיצקי יוסף ומשפחתו
שלקמן מרדכי ומשפחתו
שלקמן שמעון ומשפחתו

שלקמן אלתר ומשפחתו
שלקמן ומשפחתו
שרף דרייטל בת יצחק ובת־שבע
שרף יצחק בן נח ודרייטל ואשתו
מלכה בת מנשה ומרים ובניהם
מנשה ונח
שרף מרים ואביה
שטרטוק זלמן ואשתו רחל ובניהם
גדליהו שלמה איסר שונציה צרנה
מרים ופייגל
שפירא נחום ומשפחתו

יהודי יאנוב שנפלו במלחמת העולם השניה נגד הגרמנים בצבא הפולני ובצבא האדום

בצבא הפולני בשנת 1939

צ׳רטוק גדליהו
גרטמן אהרן
פרץ יעקב
אחים סניטובסקי (צמח)
טננבוים דוד ואחיו
קוט אברהם, יוקל (אחים)
אחים ברסקי
מרדכי ספיר

בצבא האדום 1945—1941

מדניק יהושע
יבלונסקי אברהם
אודריז׳נסקי ברצ׳יק
מזורסקי זלמן
פרוז׳נסקי פולה } (אחים)
פרוז׳נסקי נחמן }
שוסטר יצחק } (אחים)
שוסטר זיידל }
שוסטר סנדר בן זיידל
וולבלסקי בנימין
פלדשטיין פייגל
זרוצקי ברל
דוד מהכפר פוטפוביץ ע״י יאנוב
יעקב מהכפר פושקובו ע״י יאנוב
פורטנוי שלמה

יהודי יאנוב ז״ל שנפלו בשורות הפרטיזנים נגד הגרמנים

ד״ר ולודבסקי קוטל
ברזובסקי שפסל
אודרוזינסקי דוד
צ׳חנובסקי צביה
שושיצקי חיים־ברל
יז׳יק (פליט גר ביאנוב)
אייזנברג חצקל (ז׳לזניק)
מכפר ע״י יאנוב, גבור ברית־המועצות

יהודי יאנוב ז"ל שנפלו על קידוש השם ביערות מסביב ליאנוב על־ידי הגרמנים ומשתפי פעולה

ורניק מרדכי
לומסקי חיים
רוטנברג הרשל
רטנובסקי אליעזר
משפחת גולדשטיין
אם 4 ילדים והסבא
שוסטר זלמן (אחים)
שוסטר יהודה (אחים)
דובינסקי יעקב
פומרנץ ברל
פומרנץ רחל
ארנובסקי הרשל
בטלין יצחק (אח ואחות)
בטלין טניה (אח ואחות)
רימלנט אסתר (אח ואחות)
רימלנט שלוש (אח ואחות)
גרטמן ברוך
גורדצקי אברהם
גולדברג משה
גולדברג אברהם (אחים)
גולדברג גצל (אחים)

גורני (פליט מוישקוב גר ביאנוב)
אחים הלמן (מבריסק גרו ביאנוב)
צ׳חנובסקי ישראל
צ׳חנובסקי הרשל
קרופניק ברוך
לובשבסקי משה בן יהושע
רזניק שמואל (אחים)
רזניק מאיר (אחים)
רזניק ראובן (אחים)
רזניק הרשל
שוסטר אהרן־לייב
הבנות של שמחה ברנבוים
טבצ׳ניק שמואל והבן
קוטלר משה־יוסף
אפשטיין מרדכי
גולדמן זלמן
אח ואחות לבנוביץ
ליפשיץ יעקב
הילד פיזמן פליט גר ביאנוב
וויס שלמה

לוח הקרבנות שנרצחו בידי הנאצים ביאנוב

(המשך)

— א —

אוקראינץ הערשיל ומשפחתו

אוקראינץ חיה ליבה והבנות

אוקראינץ שלמה אשתו מיטה ובתם

ארונובסקי הערשל ומשפחתו

— ב —

בארנבוים אהרון ואשתו

בארנבוים הערשל ומשפחתו

בוקובסקי נאסל

בלטמן זליג ומשפחתו

— ג —

גוטרזון בילה, יוסף ומשפחתה

גוטרזון אביגדור ומשפחתו

גוטליב רבקה

גלמן ישראל

גרבוז מרדכי ומשפחתו

גרינצנמכר חיים ומשפחתו

גורודצקי הערשל ומשפחתו

— ו —

וולפסון אהרון ליב ומשפחתו

ורשבסקי איצל וליבל

וורטיצקי יהודית ומשפחתה

— ז —

זלוטניק משה ליב ואשתו

זלוטניק החייט ומשפחתו

והבת בעלה ומשפחתה

זרוצקי סנדר הערשל ומשפחתו

זילברמן הערשל לייזר ומשפחתו

— ח —

חיניץ שלמה ומשפחתו

— ט —

טבצניק שמואל אשתו גיטל

בניו ישראל דוד והערשל

בתו מיטה

— י —

יוכנאוויטש איטשע ומשפחתו

יענטיל די בלינדע

בתה ובנה וועלוול

יחיאל ומשפחתו (סוחר סמרטוטים)

— ל —

לוינוביץ לוי ומשפחתו

לעוו יוזפא ואשתו

לעוו דוד ומשפחתו

— מ —

מדניק מרקל ורבקה רחל

מדניק נאסל ומשפחתו

מדניק פסח ומשפחתו

אחותו בעלה והילדים

מזורסקי בערל ומשפחתו

— נ —

ניטובסקי ישראל מרדכי ומשפחתו

— ס —

סימינובסקי זושע, אשתו הני ומשפ'

— פ —

פאראחאַדניק חיה ובתה
פעלדמאן רחל בעלה ומשפחתה
פורטנוי שרה באשה ומשפחתה
פורטנוי חלבנה ומשפחתו
פורטנוי הבת בעלה ומשפחתה
פלוטניק אסתר
פלדשטיין מאַטל ומשפחתו
פלדשטיין משה אהרון ואשתו
פרידמן שאול, אשתו זלאטקע ומשפ'
פלדמן פייגל (שמואל פערל'ס)
איציק גיסו ואשתו
פרץ חינקע
פרץ נחום ומשפחתו
פרץ יעקב ומשפחתו
פרץ ברוך ומשפחתו
פרסקי נחום ומשפחתו
פרסקי חלבנה ומשפחתו
פרטמן דוד ומשפחתו
פרטמן ישראל ומשפחתו
פרצעווער שמשון ומשפחתו
פרצעווער הערשל ומשפחתו

— צ —

צ'יז אסתר פייגל ומשפחתה
צ'יז לייזער ומשפחתו
ציחנובצקי האם וילדיה
צוויק ומשפחתו

— ק —

קאט והמשפחה
קושניר משה ואשתו פרומה
קירזש חיה והילדים
קירזש משה
קירז'ש — 2 משפחות
קירז' פייבל ומשפחתו
קירז'ש אהרון שלום ומשפחתו
קופרשטוך חינקע
קופרשטוך שרה ובנה עזריאל
קנטור יעקב ומשפחתו
קאגאן אברהמ'ל
קאגאן זלמן ומשפחתו
קראוויץ חנה שרה
קוזמאק ליפמאן ואשתו
קרוליצקי מיכל ומשפחתו
קרוליצקי אליעזר ומשפחתו
קרופניק משה יעקב ומשפחתו
קפלן חיים ומשפחתו
קושניר המשפחה
קוטליאר שמואל ומשפחתו

— ר —

רזניק מרדכי אשתו שרה ובנותיהם
רזניק רחל
רטנובסקי אברהם ומשפחתו
רטנובסקי מרדכי אשתו לאה והילדים

רטנובסקי אלי ומשפחתו
רטנובסקי דניאל ומשפחתו

— ש —

שחט רבקה
שפרה ליבע
שוסטר אשתו של אליעזר והילדים
שוסטר דוד
שוסטר צביה ומשפחתה
שוסטר יוסף דוד ומשפחתו
שוסטר חיים בנו יעקב ומשפחתו
שוסטר נאסל אשתו חנה שרה
והילדים: זליג, זלמן, הערשל, יודל
שמעון, שפרה, טייבל
שוסטר אחיה הצעיר של פרומה
שוסטר אברהם ליב ומשפחתו
שורץ הינדה, הבן אברהם ומשפחתו

ה ע ר ה: הרשימה נערכה על פי שמות שנמסרו לנו על ידי יוצאי עירנו בישראל ועל פי הזכרון של אחדים מחברי וועדת הספר. השתדלנו לעשות כמיטב יכולתנו להנציח את שמות כל קדושי עירנו אבל יש להניח ששמות רבים נשכחו מאתנו ולא נכללו ברשימה.

וועדת הספר